

**Térségek versenyképessége,
intelligens szakosodása és
újraiparosodása**

Szegedi Tudományegyetem
Gazdaságtudományi Kar
2016

**SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
GAZDASÁGTUDOMÁNYI KAR**

Térségek versenyképessége, intelligens szakosodása és újraiparosodása

Szerkesztette:
Lengyel Imre – Nagy Benedek

JATEPress
Szeged, 2016

© SZTE Gazdaságtudományi Kar, Szeged

Szerkesztette:

Lengyel Imre
Nagy Benedek

Lektorok:

Borsi Balázs
Dinya László
Dóry Tibor
Dusek Tamás
Gál Zoltán
Hámori Balázs
Kotosz Balázs
Lengyel Imre
Lukovics Miklós
Lux Gábor
Málovics György
Rechnitzer János
Sebestyén Tamás
Tózsza István

Szerkesztőbizottság:

Botos Katalin
Barakonyi Károly
Dinya László
Farkas Beáta
Hetesi Erzsébet
Katona Tamás
Kovács Árpád
Lengyel Imre
Rekettye Gábor
Voszka Éva

Tördelte: Ambrus Bettina

ISBN: 978-963-315-290-4

Tartalom

Szerzők.....	7
Előszó.....	10

I. Köz- és iparpolitikák átalakulása

Kovács Árpád: <i>A pénzügyek és a közjó.....</i>	13
Török Ádám – Csuka Gyöngyi – Veres Anita: <i>Az iparpolitika "újjaszületése" az Európai Unió tagországaiban.....</i>	33
Nagy Benedek: <i>A magyar feldolgozóipar átalakulása 2008 és 2013 között: újraiparosodás vagy térbeli átrendeződés.....</i>	45
Lukovics Miklós – Buzás Norbert – Jessica Huntingford – Molnár Gabriella: <i>Felelősségteljes innováció a délkelet-európai országokban.....</i>	62
Laczi Renáta – London András – Pelle Anita – Végh Marcell Zoltán: <i>Várakozások és innováció az Európai Unióban: összefüggések, folyamatok, hatások.....</i>	79

II. Területi fogalmak és versenyképesség

Nemes Nagy József: <i>Mezoterek a társadalomban és a gazdaságban .....</i>	105
Szabó Pál – Tóth Balázs István: <i>Új fogalmak térnyerése a hazai területi kutatásokban és területpolitikában.....</i>	125
Lengyel Imre: <i>A megyék versenyképességének néhány összefüggése a megújult piramismodell alapján .....</i>	143
Bodnár Gábor: <i>Az endogén fejlődés töketényezőinek vizsgálata a vidék szemszögéből .....</i>	162
Kotosz Balázs – Lukovics Miklós – Zuti Bence – Molnár Gabriella: <i>Egyetemi funkciók és helyi gazdasági hatások: módszertani problémák és lehetséges megoldások.....</i>	185
Vida György: <i>A vidéki agglomerációk, agglomerálódó térségek és nagyvárosi településegységek versenyképességének sajátosságai .....</i>	204

III. A városfejlődés kiemelkedő szereplői

Rechnitzer János – Kecskés Petra – Reisinger Adrienn: <i>A Győri Modell – Az egyetem, az ipar és a város együttműködési dimenziói</i>	225
Kotosz Balázs – Marie-France Gaunard-Anderson – Lukovics Miklós: <i>A Szegedi Tudományegyetem és az Université de Lorraine helyi gazdaságra gyakorolt hatásának számszerűsítése</i>	240
Horeczki Réka: <i>Kelet-európai kisvárosok fejlődési tendenciáinak értékelése a XX. században</i>	255
Koltai Zoltán: <i>Városok vonzereje országos és regionális léptékben</i>	272
Szónokyné Ancsin Gabriella: <i>A külföldi működő tőke hatása a 20. század végén a Dél-Alföld gazdaságára, különös tekintettel a határ menti területekre</i>	290

IV. Vállalatok fejlődésének kulcstényezői

Szerb László – Hornyák Miklós: <i>A magyar kisvállalatok versenyképességének vizsgálata regionális összehasonlításban</i>	324
Gyurkovics János – Vas Zsófia: <i>Iparági tudásbázis kvalitatív vizsgálati lehetőségei</i>	326
Elekes Zoltán – Juhász Sándor: <i>Az agglomerációs előnyök és a technológiai közelség szerepe a hazai térségek növekedésében és a vállalatok túlélésében</i>	340
Tóth-Pajor Ákos – Farkas Richárd: <i>A vállalati növekedési lehetőségek területi különbségeinek modellezése</i>	353
Málovics Éva – Farkas Gergely: <i>A „családiság” tényező vizsgálata grounded theory módszerrel. Egy kis családi vállalkozás esetpéldája</i>	370
Marjainé Szerényi Zsuzsanna – Harangozó Gábor – Csépanyi Péter – Kovács Eszter: <i>A folyamatos erdőborítás ökoszisztéma-szolgáltatásaira építő fejlesztés, mint alternatíva</i>	385
Contributors	405
Abstracts	409

Szerzők

- Bodnár Gábor*, doktorjelölt, Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar Közgazdaságtani Doktori Iskola (Szeged); tanársegéd, Szent István Egyetem Gazdasági, Agrár- és Egészségtudományi Kar Gazdaságtudományi és Módszertani Intézet (Békéscsaba)
- Dr. Buzás Norbert*, PhD, egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem Általános Orvostudományi Kar Egészség-gazdaságtani Intézet (Szeged)
- Csépányi Péter*, termelési és természetvédelmi főmérnök, Pilisi Parkerdő Zrt. (Visegrád)
- Dr. Csuka Gyöngyi*, PhD, adjunktus, Pannon Egyetem Gazdaságtudományi Kar Közgazdaságtan Intézeti Tanszék (Veszprém)
- Elekes Zoltán*, PhD hallgató, tanársegéd, Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar Közgazdaságtani és Gazdaságfejlesztési Intézet, Közgazdaságtani Doktori Iskola (Szeged)
- Farkas Gergely*, tanársegéd, Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar Üzleti Tudományok Intézete (Szeged)
- Farkas Richárd*, PhD hallgató, Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola (Pécs)
- Gyurkovics János*, PhD hallgató, Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar Közgazdaságtani Doktori Iskola (Szeged)
- Dr. Harangozó Gábor*, PhD, egyetemi docens, Budapesti Corvinus Egyetem Gazdálkodástudományi Kar, Logisztika és Ellátási Lánc Menedzsment Tanszék (Budapest)
- Horeczki Réka*, doktorjelölt, Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola (Pécs); tudományos segédmunkatárs, Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpontja (Pécs)
- Hornják Miklós*, tanársegéd, Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar Kvantitatív Menedzsment Intézet (Pécs)
- Jessica Huntingford*, Head of European Projects, RESOLVO s.r.l. (Firenze)
- Juhász Sándor*, PhD hallgató, Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar Közgazdaságtani Doktori Iskola (Szeged)
- Kecskés Petra*, PhD hallgató, Széchenyi István Egyetem Kautz Gyula Gazdaságtudományi Kar Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola (Győr)
- Dr. Koltai Zoltán*, PhD, habilitált egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar Vidékfejlesztési Tanszék (Pécs)

- Dr. Kotosz Balázs*, PhD, főiskolai docens, Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar Közgazdaságtani és Gazdaságfejlesztési Intézet (Szeged)
- Prof. Dr. Kovács Árpád*, PhD, a Magyar Közgazdasági Társaság és a Költségvetési Tanács elnöke, egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar Pénzügyek és Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Intézete (Szeged)
- Dr. Kovács Eszter*, PhD, egyetemi docens, Szent István Egyetem, Mezőgazdaság- és Környezettudományi Kar Természetvédelmi és Tájgazdálkodási Intézet (Gödöllő)
- Laczi Renáta*, MSc hallgató, Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar (Szeged)
- Prof. Dr. Lengyel Imre*, MTA doktora, egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar Közgazdaságtani és Gazdaságfejlesztési Intézet (Szeged)
- London András*, PhD hallgató, Szegedi Tudományegyetem Természettudományi és Informatikai Kar Matematika- és Számítástudományok Doktori Iskola (Szeged)
- Dr. Lukovics Miklós*, PhD, egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar Közgazdaságtani és Gazdaságfejlesztési Intézet (Szeged)
- Dr. Málovics Éva*, PhD, egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar Üzleti Tudományok Intézete (Szeged)
- Marie-France Gaunard-Anderson*, PhD, egyetemi docens, Université de Lorraine (Metz)
- Marjainé Dr. Szerényi Zsuzsanna*, PhD, habilitált egyetemi docens, Budapesti Corvinus Egyetem, Társadalomtudományi Kar Gazdaságföldrajz, Geoökológia és Fenntartható Fejlődés Intézet Fenntartható Fejlődés Központ (Budapest)
- Molnár Gabriella*, PhD hallgató, Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar Közgazdaságtani Doktori Iskola (Szeged)
- Dr. Nagy Benedek*, PhD, adjunktus, Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar Közgazdaságtani és Gazdaságfejlesztési Intézet (Szeged)
- Prof. Dr. Nemes Nagy József*, MTA doktora, egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem Természettudományi Kar Regionális Tudományi Tanszék (Budapest)
- Dr. Pelle Anita*, PhD, egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar Pénzügyek és Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Intézete (Szeged)

- Prof. Dr. Rechnitzer János*, MTA doktora, a Magyar Regionális Tudományi Társaság elnöke; egyetemi tanár, Széchenyi István Egyetem Kautz Gyula Gazdaságtudományi Kar Regionális-tudományi és Közpolitikai Tanszék (Győr)
- Dr. Reisinger Adrienn*, PhD, adjunktus, Széchenyi István Egyetem Kautz Gyula Gazdaságtudományi Kar Regionális-tudományi és Közpolitikai Tanszék (Győr)
- Dr. Szabó Pál*, PhD, habil. egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem Természettudományi Kar Földrajz- és Földtudományi Intézet Regionális Tudományi Tanszék (Budapest).
- Prof. Dr. Szerb László*, MTA doktora, egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar Kvantitatív Menedzsment Intézet (Pécs)
- Dr. Szónokyné Dr. Ancsin Gabriella*, PhD, adjunktus, Szegedi Tudományegyetem Természettudományi és Informatikai Kar Gazdaság és Társadalomföldrajz Tanszék (Szeged).
- Prof. Dr. Török Ádám*, MTA rendes tagja, főtitkár, Magyar Tudományos Akadémia; egyetemi tanár, Pannon Egyetem (Veszprém) és Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem (Budapest)
- Dr. Tóth Balázs István*, PhD, adjunktus, Nyugat-magyarországi Egyetem Közgazdaságtudományi Kar Nemzetközi és Regionális Gazdaságtani Intézet (Sopron)
- Tóth-Pajor Ákos*, PhD hallgató, Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar (Pécs)
- Dr. Vas Zsófia*, PhD, adjunktus, Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar Közgazdaságtani és Gazdaságfejlesztési Intézet (Szeged)
- Végh Marcell Zoltán*, PhD hallgató, Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar Közgazdaságtani Doktori Iskola (Szeged)
- Veres Anita*, tudományos segédmunkatárs, MTA-PE Regionális Innovációs és Fejlesztési Hálózati Kutatócsoport (Veszprém)
- Vida György*, PhD hallgató, tanársegéd, Szegedi Tudományegyetem Természettudományi és Informatikai Kar Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, Földtudományok Doktori Iskola (Szeged)
- Zuti Bence*, PhD hallgató, Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar Közgazdaságtani Doktori Iskola (Szeged)

Előszó

Az elmúlt években alapvető társadalmi-gazdasági változásokat figyelhetünk meg, amelyek kihatnak az élet minden területére. Úgy tűnik, hogy a 2008-as pénzügyi válság csak a jéghegy csúcsa volt, a felszín alatt jelentős technológiai folyamatok és társadalmi átrendeződések zajlanak. Emiatt az új jelenségek értelmezésére újra kell gondolnunk fogalmi és értelmezési keretünket mind a közgazdaság-, mind a regionális tudományban. Napjainkra széles körben elfogadottá vált, hogy a gazdasági növekedés csak eszköz és nem cél, szükséges, de nem elégséges a társadalmi haladás méréséhez, elemzéséhez. A térségek versenyképessége is új tartalommal töltődik, a 4. ipari forradalom pedig az iparpolitikák újragondolására hívja fel a figyelmet. A gazdaság- és vállalkozásfejlesztésben a hagyományos kormányzati programok hatékonysága gyenge, emiatt a helyi vállalkozások bevonásával alulról-szerveződő várostérségi stratégiákat kell kidolgozni stb.

A Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kara 1999-es megalakulásától kezdve minden év őszén megrendezi tudományos konferenciáját, amelyre legutóbb 2015. október 13–14-én került sor „Térségek versenyképessége, intelligens szakosodása és újraiparosodása” címmel, a Magyar Tudományos Akadémia Szegedi Akadémiai Bizottsága Gazdaságtudományi Szakbizottsága társszervezésében. A konferencia témaköre a szegedi „versenyképességi műhely” 15 éves jubileumához kapcsolódott, közel 40 előadás hangzott el, közte 7 plenáris előadás neves meghívott előadók közreműködésével.

Jelen tanulmánykötet a konferencián elhangzott színvonalas előadások alapján készült tanulmányokat tartalmazza, amelyeket a szerzők a vitában elhangzott vélemények és a lektori javaslatok alapján átdolgoztak. Ezúton is köszönetet mondunk mind a konferencia szervezésében, mind a tanulmánykötet elkészítésében közreműködő kollégáknak, szerzőknek, szekcióelnököknek és lektoroknak.

Szeged, 2016. június

A szerkesztők

Köz- és iparpolitikák átalakulása

A pénzügyek és a közjó

Kovács Árpád¹

Az emberi társadalom működésének időtlen, mozgósító erejű alap gondolata a „közjóra” törekvés. A szó életünk egyik fontos hívószavává vált. Térben és időben változó tartalmához kapcsolódóan módosul érvényesülése a pénzügyek vitelében, elsősorban a költségvetési politika elvi, érték- és érdekhordozó céljaiban és gyakorlati, finanszírozási megoldásai-ban. A tanulmány néhány elvi, fogalmi meggondolás után a magyar költségvetési gazdaság pozícióit is ebből a megközelítésből vizsgálja. Választ keres arra, hogy a közjó fogalma miként értelmezhető, mi a kapcsolata a társadalmi-gazdasági várakozásokkal, kormányzati törekvésekkel, a fenntartható államháztartási működéssel. A tanulmány bizonyítani szándékozik azt, hogy – bár a költségvetésben is visszatükröződő, a társadalmi közjó megvalósítására irányuló törekvések térben és időben, országonként, szövetségi rendszerenként változhatnak – érvényesülésük alapfeltétele a dinamikus egyensúly megvalósulása a pénzügyi stabilitás és a társadalmi-gazdasági fejlődés között úgy, hogy a közszolgáltatások is működjenek. A dolgozat ebből a megközelítésből vázolja a magyar államháztartás működésének mai folyamatait is.

Kulcsszavak: fiskális politika, válságkezelés, adósságkezelés

1. A közjó értelmezése a pénzügyekre

A fiskális politika egyszerre tekinthető érték- és érdekválasztásnak, egy ország versenyképessége formálójának és következményének, a nemzeti képességek (lehetőségek és korlátok) politikai és szakmai tükrképének, a különböző társadalmi-gazdasági hangsúlyok, célrendszerek (cselekvési scenáriók) évekre bontott, *pénzben kifejezett* leképeződésének. Olyan rendszer, ahol a szereplők döntő többsége bár nem látja át a működés egészét, de képes és akar érdekeiről, értékválasztásairól, *pozitív és negatív várakozásairól visszatérően megnyilatkozni. Korántsem mindegy azonban, hogy milyen tartalommal, s ez a tartalom az államháztartás, a költségvetési folyamatok menedzselésében milyen lépéseket indukál.*

A *költségvetésnek*, mint a pénzügypolitika éves megvalósulásának tartalmi kérdése, hogy honnan (a vállalkozók, a lakosság mely csoportjaitól és milyen arányban) származó bevételekből (adók, illetékek, díjak, járulékok, osztalékok, koncessziós díjak, bérletek, privatizációs jövedelmek, külső támogatások és hitelek stb.) hová (milyen funkciókra, közfeladatokra, milyen intézményi és területi eloszlásban) és mennyit

---

¹ Kovács Árpád, PhD, a Magyar Közgazdasági Társaság és a Költségvetési Tanács elnöke, egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar (Szeged)

fordít. A költségvetés stabilitást, folyamatosságot, *célrendszeri távlatosságot* fejezhet ki vagy árulkodhat annak hiányáról. Feltehető a kérdés, hogy a benne foglalt célok milyen értékeket és érdekeket hordoznak, s egyáltalán vizsgálhatók-e abból a szempontból, hogy mennyiben szolgálják a *közjó*² *érvényesülését*.

Ahhoz azonban, hogy erről beszéljünk előbb meg kell határozni, mit is jelent napjaink pénzügypolitikájára értelmezve ezen meglehetősen elvontnak, sokak szerint értelmezhetetlennek tűnő fogalom. Hivatkoznak rá pro és kontra, tudományosan és ösztönösen anélkül, hogy pontosan körülírnák ezt az időtől, tértől el nem választható, a legkevésbé sem csak teológiai vagy szociológiai tartalmú, nagyon is gyakorlati fogalmat. Egyaránt elhangzik meggyőződéstől vezérelt társadalmi programként, politikai-hatalmi érdekek szólamaként, vagy éppen azok harsogó, ugyancsak sokféle árnyalatban motivált kritikájaként, és természetesen jogos állampolgári, társadalmi várakozásként, vagy inkább kívánságként. A bankrendszer és egyáltalán a pénzügyek működését érintően pedig különösen, ahol mind erőteljesebb, türelmetlenebb a kérdés: érvényesülhet-e itt a közjó szándéka? Valószínű, hogy erre a kérdésre – különösen ma, a 2008-ban bank- és hitelintézeti krízisként felszínre tört gazdasági-társadalmi válságot túlélve – többnyire előítéletes, elutasító az emberi válasz,³ pedig a pénzügyek életünk-höz tartoznak. Legyen az a fiskus vagy a monetáris ügyek világa. Pénz nélkül nem működik a társadalom, nincs gazdasági fejlődés. Így például az is nyilvánvaló, hogy a globális világ kockázatközösségében – mondhatjuk sorsközösségében – élő nemzetek számára a nemzetközi pénzügyi intézmények, ha jól, valóban az alapító dokumentumaik szellemében működnek, akkor a közjót szolgálják.

A teljességre törekvő mérleg messze túlmutat lehetőségeimen. Nem vállalkozhatom arra, hogy a piacgazdaság szereplői, a pénzügyi közvetítő-rendszer „közjóhoz” való várakozásait, vagy akár a „jó kormányzás” versus „jó kormány” közti árnyalatokat⁴ elemezzem, s megkíséreljem megítélni, miképpen határozható meg a közjó és a kormányzás viszonya. Ugyanakkor az utóbbi kérdés – szűkebben, az államháztartásra irányítottan – úgy is feltehető, hogy az állam pénzügyeinek működtetése, a költségvetés mennyiben és miképpen szolgálják, vagy inkább szolgálhatják a közjót.⁵

² Pierre Bourdieu (1978) műveiben elemzi, hogy a profitorientált gazdálkodás miként gátolja a hosszabb távú megtérülését a társadalmi befektetéseknek. 1978-ban vezeti be az „önző” és „önzetlen” profit fogalmát. Munkásságának jelentős szerepe van a „társadalmi felelősségvállalás” gondolata megjelenésében. A közjó, mint hívó szó, egyre inkább életünk részévé válik, és nemcsak Bourdieu gazdaságra vonatkozó szociológiai megközelítése óta.

³ Egyetértve Báger Gusztávval (2010), nyilvánvaló, hogy a mai mély bizalomhiány a szavak és a gyakorlat között feszülő ellentmondásoknak, az ígéretekben való csalatkozásnak tulajdonítható. Mégis higgadt mérlegelésekre van szükség az általános elutasítás és a kiszolgáltatottság érzése hozta indulatok helyett.

⁴ Követve a ma elfogadott gyakorlatot, különbséget teszünk a kormányzás és kormány között. A kormányzást az ország, a társadalom vezetésének egészére értjük, s nem a hatalommegosztás kontextusában, hanem a közpolitika összefüggésében értelmezzük.

⁵ A szerző több éve foglalkozik a közjó költségvetési letüköröződéseivel (Kovács 2014) Jelen írás a téma újabb körüljárása és árnyalása, szerény kitekintéssel a társadalmi várakozások és a 2016-os költségvetési pozíciók összefüggéseire is megpróbál rámutatni.

A közjó fogalma egyrészt magában foglalja azt, hogy a kormányzás/kormány⁶ jogszerű és méltányos egyensúlyt teremt a számtalan érdek és igény (foglalkoztatás, szociális kohézió, pénzügyi egyensúly, úthálózat–fejlesztés stb.) között, e célból – természetesen bizonyos korlátok között, egyensúlyokra, harmóniákra törekedve – igényérvényesítést tesz lehetővé, társadalmi várakozásokat teljesít és védelmet nyújt. Másrészt szükségszerű, hogy kellő felelősséggel jár el az örökölt természeti, kulturális és gazdasági javak védelme, továbbörökítése érdekében. Harmadrészt pedig egyetlen önérdéke az lehet, hogy képes legyen az előző két közjó elem érvényesítésére hatékonyan és minden körülmények között fenntartható módon. Ennek alapján pedig a kormányzatnak meg kell teremtenie a „hatékony joguralmat”, amelynek része az intézményi működés nyitottsága és átláthatósága, az egyéni és közösségi jogok tiszteletben tartása és számonkérhetősége.

Mondhatjuk, ha sikerül az adott külső és belső feltételek között a legnagyobb társadalmi-gazdasági hozadékot biztosító megoldást (jövőkép) közösen megtalálni és fenntartani, akkor ezt a „dinamikus egyensúlyt” a közjó érvényesülése alapvető feltételének tekinthetjük. Ennek érdekében minden költségvetés készítésénél fel kell tennünk azt a kérdést, hogy a költségvetésben foglalt bevételi és kiadási számok, az adók, a finanszírozás irányai és arányai valójában mit jelentenek, milyen hozadékkal járnak a pénzügyi stabilitás és a fejlődés fenntartása érték- és érdekrendszere érvényesülésében, mit hoznak számunkra, a közjó számára?

2. A közpolitika és a közjó

Ahhoz, hogy egyáltalán körül tudjuk írni, hogy mit tekintünk az államháztartásban a közjó szolgálatának, el kell helyeznünk a fogalmat a közpolitika világában. A közpolitikát olyan tudományágnak tekintjük, amely a vezetési, (köz)igazgatási (menedzselési) tevékenységeket politikai folyamatokként vizsgálja. A közpolitika a politikai rendszerek működéséhez sok szállal kapcsolódó programok alkotásának és megvalósításának, valamint a döntések meghozatalának és végrehajtásának láncolataként, tudományos igényességgel vizsgálható. A közpolitika napi tevékenységként is felfogható. A társadalmi, gazdasági kihívásokra adott válaszokról, a kapcsolódó rövid- és hosszabb távon elérni tervezett célok meghatározásáról, a lehetőségek és az igények közti harmónia-teremtésről, a társadalmi-gazdasági működés sokoldalú – köztük pénzügyi – biztonsága szolgálatáról szól.

---

⁶ Nincs módunk e tanulmány keretében részletesebben kifejteni a „jó kormányzás” és a „jó kormány” közti distinkciókat, annyit jegyzünk csak meg itt, hogy a két felfogás közti alapvető különbségek a társadalmi (civil) kontrollok, kormány- és intézményrendszeri felelőségek ügyében van (G. Fodor–Stumpf 2008, 5–23. o.)

2.1. A közjó fogalma tanulmányunkban

Az 1. ábra a társadalmi várakozások és kormányzati válaszok kontextusában vázolja fel a „közjó” érdekében dolgozó „jó kormány” jellemzőit. Az ábrából kitűnik, hogy leginkább *szilárd jövőkép és képesség* kell a társadalom és a gazdaság befolyásolására annak érdekében, hogy *dinamikus egyensúly valósuljon meg a társadalmi igények teljesítése és a fenntartható fejlődés feltételeinek forrás-biztosítása között*, aminek *alapfeltétele* a stabilitást és növekedést egyidejűleg eredményező társadalom- és gazdaságpolitika érvényesítése. Nyilvánvaló: *a pénzügypolitikát, illetve az annak éves megvalósítását jelentő költségvetési célrendszert is e kettős célnak kell alárendelni.*

1. ábra Társadalmi szerkezet, várakozások, a kormányzás céljai és a közjó

Forrás: saját szerkesztés

A társadalom és a gazdaság működtetésének komplex érték- és érdekrendszerét hordozó kormányzás államszervezeti keretekben, globalizációs és integrációs környezetben valósul meg. Vagyis, *aki politikáról beszél, az társadalomról, a gazdaságról és persze a pénzről is beszél.* Természetesen ez a „szabály” fordítva is fenn-áll, s könnyen arra juthatunk, hogy a pénzügyek állapota és a közjó kiteljesedése szoros kapcsolatban van.

Az állam gazdasági szerepéből, a reálgazdaság (üzleti szféra) és a költségvetési szféra (államháztartás) funkciójáról alkotott politikai, közjogi, szakmai nézetektől indulva a „másik oldalról”, „negatív lenyomataként” azonosíthatjuk a legkönynyebben a közjó fogalmát. Vagyis, *mi nem szolgálja azt*, így például a csoport- és

rétegeérdekek egyoldalú érvényesítése, az értékenlküliség, a társadalmi–gazdasági egyensúlyok tudatos megbontása, a szociális és korosztályi érzéketlenség, a hatalmi-politikai érdekek érvényesítése és az ennek megfelelő rövid távú problémakezelés. A kör pedig tovább bővíthető, s egyre élesebben, „pozitív alakjában” rajzolódik ki, hogy *közjó mit is jelent valójában*.

A közjó nem lehet azonos a gazdasági teljesítményeket figyelmen kívül hagyó adakozással, a külső forrásokra alapozott jövőt felélő jóléti modellekkel. A gazdasági válság éles megvilágításba helyezte, hogy azonos jóléti modellek egyik európai országban fenntarthatók, a másokban nem, s az erre irányuló kísérletek eladósodáshoz, csödközeli helyzethez, s a társadalom életét megkeserítő megszorításokhoz vezethetnek. A közjó sokkal inkább az, ha sikerül az adott külső és belső feltételek között a legnagyobb társadalmi-gazdasági hozadékot biztosító megoldást *megtalálni és fenntartani*. Ezt a „dinamikus egyensúlyi állapotot” tekinthetjük a közjó érvényesülésének. Ez pedig csak tendenciájában, a hosszabb és rövidebb távú célok harmóniáját biztosító, megfelelő stratégiai célokat követő, rugalmas cselekvéssel lehetséges, s nyilvánvaló, hogy a közjó szolgálatában sincsenek kizárólagos megoldások (Kovács 2016, Matolcsy 2015).

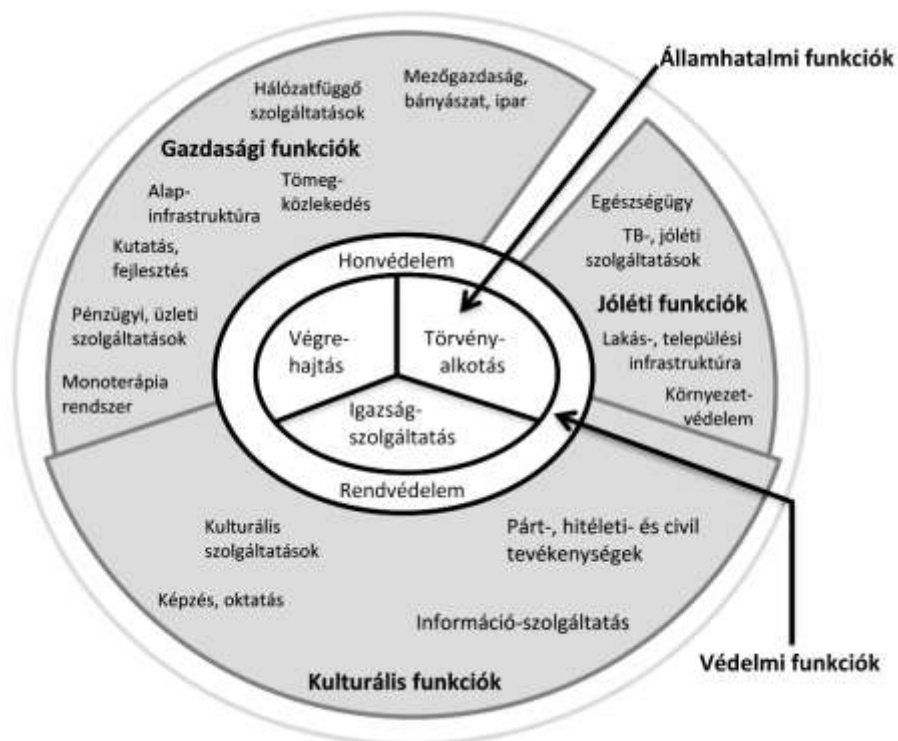
A közjó megvalósulása azonban nemcsak a központi kormány(zat) tevékenységétől függ, hanem a szélesebb értelemben vett állami (politikai) intézményrendszer, az önkormányzatok, a civil szféra és a polgárok hatékony közreműködésétől, amibe belefoglaltatik a társadalom generációk által átörökített realitásérzéke, pénzügyi kultúrája is. A kooperatív együttműködés nélkül aligha valósulhat meg bármiféle harmónia a várankozások (igények) és teljesülésük között.

A várankozást közgazdasági értelemben megközelítjük úgy, hogy azt egy gazdasági esemény kimenetelére vonatkozó elképzelésként, de – a racionális várankozások iskolájával ellentétben – nem a tökéletesen racionális haszonmaximáló egyén attitűdjeiből, hanem társadalmi, kulturális, történelmi stb. folyamatok által befolyásolt attitűdökből vezetjük le. Meggyőződésünk ugyanis, hogy a racionális anyagi érdekeken túl a közpénzügyek működésében ezeknek a cselekvési motivációkká alakuló, az ember érzelmvilágába tartozó, sokszor begyökerezett reflexekké váló várankozásoknak, bizalmi tényezőknek – mint ezt a legkülönbözőbb gazdaságszociológiai indíttatású, de nem a költségvetési gazdaságra specializált művekben, kutatási dokumentumokban is megtalálhatjuk – mind nagyobb szerep jut (Garai 2015, Kumar 1996, Szántó–Lengyel 2006, Krugman 2012).

A közgazdaságtan különböző áramlatai eltérően ítélik meg az állam gazdasági szerepvállalását, de arról, hogy ez *szükségszerű*, nincs vita. A beavatkozás mértékéről és módjáról már annál több kérdés fogalmazódik meg (Chikán 2006, 132. o.). Kiemelten arról, hogy a sikeres, hosszabb távú harmóniateremtés feltételének tekinthető-e vagy sem, ha az állam csak azokba a szférákba avatkozik be, amelyek a piac rövid távú érdekmechanizmusain kívül esnek, vagy ennél tovább lépve, utóbbi területen is aktivitást mutatnak. Az utóbbira azért is szükség van, mert – mint láttuk – a piac önszabályozó ereje sem mindenható.

Az állami ellátórendszer működésének forrásait az állam közhatalmi, szervezői, másfelől tulajdonosi, jövedelem-újraelosztási funkció útján látja el, ahol szerepe a társadalom és a gazdaság biztonságos működtetésének felelősségéből következik (2. ábra). E felelősség teszi természetszerűvé (szükségsszerűvé), hogy az állam nemcsak feltételeket teremt, hanem akár a piaci működés tökéletlenségei, egyenletlenségei simításának szándékával, vagy akár bizonyos társadalmi (szociális, etnikai, honvédelmi, környezetvédelmi, stb.) célok elérése érdekében is súlyponti szereplője a piacgazdaság működésének.

2. ábra Állami feladatok, funkciók és felelőségek

Forrás: saját szerkesztés

Az állam hagyományos feladatai a történelmi fejlődés során kiegészültek szociális (társadalompolitikai), valamint a gazdasági ciklusok ingadozásának mérséklésére hivatott feladatokkal. Az állam gazdasági szerepe – leegyszerűsítve – a többségi akaratot érvényesítve így szabályozóként, tulajdonosként és piaci szereplőként, szervezőként egyaránt érvényre jut. Kapcsolódó funkciói: megerősítő (stabilizációs), erőforrás- és jövedelem-(újra)elosztó (allokációs és redisztribúciós), valamint átcsoportosító (diszlokációs) jellegűek. A feladatellátás dimenziói finanszírozási (közfinanszírozás vagy magánfinanszírozás), termelési-szolgáltatási (a terméket, szolgálta-

tást köz vagy magántulajdonú szervezet állítja elő), valamint fogyasztási (az igény-bevevő szabadon választhatja-e meg a szolgáltatást és mértékét – fogyasztását – vagy azt az állam szabályozza – előírja). Célszerű mindezt egy negyedik dimenzióval is kiegészíteni, a kockázatvállalási dimenzióval. Utóbbi azt mutatja meg, hogy a finanszírozással és a szolgáltatás technikai lebonyolításával kapcsolatos kockázatok megoszlása milyen következményekkel jár (lásd ÁSZ jelentések, tanulmányok, www.asz.hu). A beavatkozás területei, sokszínűsége, mértéke történelmi, geopolitikai, vagy akár a globalizáció és a regionalizáció folyamatainak hatásaként változnak, például jól érzékelhető ez a különböző területfejlesztési politikák megoldásaiban vagy legújabban a migráció, az információ-technológia kérdéseiben. Nyilvánvalóan a különböző kormányzati felfogások, államszervezeti modellek hatása is jelentős.

Általános jellemző azonban, hogy az állami feladatok sora szakadatlanul növekszik, ma a legújabb magyarországi számbavétel mintegy 20 ezer(!) állami feladatot határoz meg, ami – természetesen – közel ugyanennyi féle finanszírozási kötelemet és pénzügypolitikai elhatározást is jelent. A különböző honi számbavételek eltérő eredményeket hoztak attól függően, mennyire „bontották” ki a feladatsokrokat, de ha időben követjük akár csak a legutóbbi időben készült felméréseket, igen markáns növekedést tapasztalunk. A növekedéshez különösen erőteljesen járulnak hozzá a gazdaság cikluskilengések hatásainak csökkentésével összefüggő, illetve a kiterjedt gazdasági-társadalmi hatásokat eredményező társadalmi-csoport problémák (pl. hazánkban az elhíresült befektetési bukásokkal vagy a devizahitelezés terheivel, de akár a nagyobb közösséget érintő vállalati csődökkel kapcsolatos ügyek, amelyek az állam „végső menedék” szerepének erősödését követelik). Krízishelyzetekben (természeti csapás, világgazdasági vagy legújabb migrációs válság stb.) szükségzerű az állami beavatkozás. Hasonlóan ilyenek az Európai Unió támogatási rendszer működtetésével, az információrobbanással, az orvos-technológia fejlődésével, a társadalmi egyenlőtlenségek mérséklésével kapcsolatos feladatsorok. Mindezek előbb-utóbb az állami beavatkozást kikényszerítő társadalmi igényné formálódnak.

Az utóbbi évtizedekben mindinkább kiütözik, hogy a társadalmi szolgáltatásoknak a tartalmát, minőségét és kiterjedését napjainkban már nem a technikai korlátok, hanem a finanszírozhatóság határozza meg. Az ellátó rendszerek működését behatároló költségvetési mozgástér természetesen markánsan függ egy ország, egy társadalom örökölt pozícióitól is. A lehetőségek is változnak, a közjó érvényesülése érdekében tehető lépések, mint erre majd a magyar költségvetési mozgástér vonatkozásában a későbbiekben visszatérünk, nem választhatók el a tértől és időtől.

A globalizált világban a versenyképesség, vagyis a társadalmi működés forrásainak erősítése, fenntarthatóságának megközelítése több nézőpontból történhet, s más-más pozíciókat adhat (Báger–Kovács 2010, IMD 2015, Schwab 2014). De mindenképpen alapkérdésévé válik a közfeladatok (az állam által vállalt feladatok) távlatos, finanszírozhatóságukkal harmonizált meghatározottsága.

A finanszírozhatóság és a közjó kérdése így látszólag egymás ellentéte. Hiszen nyilvánvaló, hogy az emberi élet minősége és a közjó fogalma egymást feltételezi. Ugyanakkor a finanszírozás fenntarthatósága nélkül nincs távlata a közjóra való törekvésnek.⁷

Egyensúlyokat kell találni, ami elvezet a kérdés olyan leágazásaihoz is, mint az ellátások hatékonyságának, modernizációjának az ügye. A szociális piacgazdaság intézményeinek létrehozásával, az átfogó jóléti rendszerek kialakításával az állam terjeszkedése elérte a még fenntarthatónak látszó mértéket. A fejlett piacgazdaságok többségében 1980-tól kezdődően már nem bővíthetett tovább lényegesen az állami újraelosztás terjedelme, ugyanakkor – mint láttuk – mind több és bonyolultabb feladatot kellett ugyanazon forrásokból ellátni, kétségbeesett és sikertelen kísérleteket téve arra, hogy az egyre bővülő társadalmi igényeket az előteremthető források nagysága és a szolgáltatások, a feladatellátás hatékonyság-növelése akár közelítően is fedezze.

A pénzügypolitikán belül jellemzően ott erős az aktuálpolitikai és a központosított döntéshozatal szerepe, ahol a hagyományosan ellátott és így besorolható közfeladatok köre kitágul, bizonytalanná válik, vagy ha a távlatos, stratégiai gondolkodás lehetőségei különböző társadalmi, közgondolkodásbeli okokból, vagy akár egy súlyos válság kényszerei miatt a mozgósítható források a korábbi adottságokhoz képest beszűkülnek.

Magyarországra nézve, a téma bővebb kifejtésétől és a vonatkozó nagyszámú felmérés eredményeinek ismertetésétől, már csak a terjedelmi korlátok miatt is itt eltekintve, annyit jegyzünk meg, hogy a jelenlegi gyenge szolgáltatási hatékonyság *lehetőségként* is felfogható. Ugyanis a honi nagy ellátó rendszerek működésében – oktatás, egészségügy, közlekedés, energia-ellátás és sorolhatnánk tovább – olyan hatékonysági tartalékok vannak, amelyek szerényen javuló kihasználása is jelentős forrás-megtakarításokat eredményezne.

Annak előrelátása, hogy az állam különböző lépései, a gyakorlati kormányzás miként szolgálják a közjót korántsem egyszerű. Könnyen lehetséges, hogy egy rossz ütemben, téves elképzelés alapján, vagy akár rossz világgazdasági vagy belső, társadalmi prognózis (politikai várakozás) alapján hozott pénzügypolitikai lépés ellentétes hatást vált ki, mint szándékozták (Kovács–Halmosi 2012). Mindez egyrészt mu-

---

⁷ Például a közelmúltban, a szomszédos Ausztriában merült fel, hogy olyan új alkotmányt fogadjanak el, amely a benne foglalt vállalatok, célok finanszírozhatóságára is figyelemmel van. Az osztrák államszervezet modernizációját irányítók ugyanis abból indultak ki, hogy akár az állam alkotmány által rögzített szerkezete, akár az állam által vállalt feladatok kiterjedése, tartalma – bármennyire is a deklarációk szintjén fogalmaz az alaptörvény – valósággá válása a társadalom ráfordításait igényli. Ennél konkrétabb, megvalósult megoldás, ami az ország finanszírozhatóságát az Alaptörvényben rögzíti, Magyarországon született. Alaptörvényünk, illetve az ezzel összhangban megalkotott Magyarország gazdasági stabilitásáról szóló 2011. évi CXCV. törvény (a továbbiakban: stabilitási törvény), – mivel nagy súllyal lép fel az államadósság keletkezése ellen, a közpénzügyek biztonságát, s ezáltal a pénzügyekben a közjót szolgálja.

tatja, hogy a közjó szolgálata nem választható el tértől és időtől (például a szigorú, megszorító gazdaságpolitika adott körülmények között a közjót szolgálhatja), másrészt *nem lehetséges a közjó szolgálata megfelelő szakmai felkészültség, s előretekintésre képes, megfelelő apparátusok, intézmények nélkül.*

2.2. Közjó és közpolitika

A közpénzügyek az állami cselekvés feltételei, eszközei és tárgyai (Földes 2003). A közpénzügyi rendszert az államháztartás, illetve a közszektor működtetésének és szabályozásának összességéeként, valamint tagjainak egymással és részben a magán-szektor tagjaival fennálló pénzügyi kapcsolati rendszereként határozhatjuk meg, ideértve az e kapcsolatokból adódó pénzügyi tranzakciók összességét is (Vígvári 2008, 39–41. o.). Ahhoz, hogy egy ország működéséhez kapcsolódó, csak a társadalom együttműködésében megoldható, közös feladatok teljesíthetők legyenek, pénzre van szükség. Ennek fedezetét az állam bevételei, valójában a társadalom teljesítményei képezik. A GDP-nek ma 30–50 százalékát vonják be jövedelem-újraelosztási rendszereken (szabályokon) keresztül az államháztartás működtetésébe attól függően, hogy az állam számára milyen szerepfelfogást határoz meg (tesz lehetővé) egy adott országban a szokásjogot, hagyományokat, politikai kultúrát is tükröző közpolitika.

A gazdaságpolitika „az állam cselekvéseinek” azon céljait – és a cél elérésének azon lépéseit – foglalja magában, melyeket el kíván érni (Berényi 2005, 39. o.). Az állam gondoskodik a közjavak, közszolgáltatások előállításáról, a társadalom és a gazdaság biztonságos, hosszabb és rövidebb távú célokat követő, harmonizált működtetéséről, s az ehhez szükséges intézmények tevékenységéről. Korántsem mindegy, hogy ezek a szolgáltatások milyen társadalmi csoportokra, rétegekre terjednek ki, milyen minőségben biztosítják a társadalom működését. Ebben a megközelítésben a közjó érvényesülésének *eszközei* körébe tartoznak azok a makrogazdasági politikák (infláció, árfolyam, versenyképesség, a gazdasági-pénzügyi egyensúly stb.), amelyek a piaczgazdasági ingadozások rövid vagy hosszabb távú mérséklését, a válságok elkerülését,⁸ a ciklikus kilengések tompítását, a piaci tökéletlenségek kezelését, vagyis a fejlődés fenntarthatóságának legszélesebb értelemben vett céljait támogatják. A közjót, a társadalmi gazdasági működés biztonságát segítheti a nemzetközi kapcsolatrendszer és annak fejlesztése is, ha az állam, a társadalom képes az értékőrző alkalmazkodásra.

Az állam egyben piaci szereplő, aki vállalkozások tulajdonosaként (foglalkoztatóként) és megrendelőként (vásárlóként és fogyasztóként) egyaránt jelen van. A közjót szolgálja, ha az állam gazdasági szerepében társadalmi felelősséggel ad keretet, lehetőséget a piaci folyamatoknak, segíti a foglalkoztatást, hiszen az államháztartás működésének (a társadalmi újraelosztásnak) az anyagi alapjait a gazdaság adja.

---

⁸ Igen súlyos vita folyik a válság kezelésével kapcsolatban, hogy „prociklikus” vagy „anticiklikus” gazdaságpolitika a célra vezető.

„Az állam tevékenysége nem egyszerűen szervezési-technikai jellegű feladatmegoldás [gazdasági vetületében sem (K. Á.)], hanem egyúttal a közjó szolgálata érdekében tett erőfeszítés. [...Általa (K. Á.)] lehetőség nyílik a piaci modellek [részleges (K. Á.)] kiküszöbölésére, a társadalmilag elfogadható jövedelemelosztás megvalósítására és a társadalom tagjai számára a tulajdonszerzésre. Jóllehet ebben az esetben sem konfliktusmentesek az egyéni és közösségi érdekek, de a modell részét alkotja a gazdasági szereplők együttműködési készsége, illetve az erre való törekvés, a szolidaritás” (Pulay 2009, 5. o.).

A közteherviselés azt is jelenti, hogy az adó- és járulékfizetők az általuk demokratikusan megválasztott döntést hozó (állami, önkormányzati) testületekre bízzák, hogy meghatározzák a közösségi feladatok rendszerét, a források, a közbevételek képződését és azok elosztását, a közkiadásokat. Úgy is mondhatjuk: a közpénzügyi kapcsolatrendszerek útján megvalósuló újraelosztás céljait, eszközeit és arányait a népképviselő útján is kontrollált pénzügypolitika határozza meg, s ha sikeres, akkor a közjót szolgálja. A közhatalom és közpénzügyek csak egymással összefüggésben értelmezhetők: „A gazdasági rendszer történetileg konkrét lehetőség- és mozgásteret határoz meg a közpolitika számára, [miközben azt – hosszabb távon – maga is formálja (K. Á.)]. Ezen a mozgásteren belül a konkrét alternatívák közötti választás a politikai rendszer funkciója, [azonban a döntések szakmai előkészítése, végrehajtása és annak kontrollja mindig szakmai – közpénzügyi menedzselési – feladat marad (K. Á.)]” (Bihari–Pokol 2004, 24–25. o.).

Szinte közhelyként emlegetett alapelv, hogy a reálgazdaság funkcionálásának lényegi eleme, a piaccgazdaság működésének normája a hatékonyság (Steiger 2008, 24–25. o.). Utóbbi pedig azt jelenti, hogy minél kisebb ráfordítással minél nagyobb legyen a profit. Mindez jóval összetettebben jelenik meg az államháztartás, a közpénzek területén, s ebből adódóan szélesebb összefüggésekben kell értelmezni a közpénzügyi menedzsmenetek munkájának jogkövető magatartását, hatékonyságát, eredményességét, takarékoságát is (Simon 2007, 27–29. o.; Kovács 2005, 25–47. o.). A társadalmi haszon, s ennek tekinthetjük a közjót is, nemcsak közvetlenül, hanem közvetve is jelentkezik. Az a legkülönbözőbb (például oktatási, képzési rendszer) tényezőkre, sőt érzelmi azonosulási faktorokra gyakorolt közvetett hatásokban (például közbizalom, „hit” a gazdaság erőre kapásában, önbizalom, stb.) is megtalálható. Mindez tovább árnyalja a közjó és a pénzügyek világának sokszínű összefüggéseiről alkotott képet.

3. A magyar államháztartás pozíciói és a közjó érvényesülése napjainkban

3.1. Néhány értelmező megjegyzés

A honi rendszerváltozás óta eltelt negyedszázadra visszatekintve nyilvánvaló, hogy a társadalom működésének fenntartható pénzügyi biztonsága (stabilitása) nélkül honunkban sem lehet a társadalmi közjó szolgálatáról – akár politikai törekvésként,

akár költségvetési/elosztási feladatként – beszélni. Az egységesülő, sokféle egymásrautaltságban, mindinkább kockázatközösségben élő, „globalizált” világban átalakul a biztonság fogalma is, univerzális értelművé válik. Ma már sokkal összetettebb jelenségként határozzák meg, mint korábban. Egyik összetevője, a humán anyagi lét méltósága, ami ugyancsak elképzelhetetlen pénzügyi biztonság nélkül. Gondoljunk minderre, amikor a magyar államháztartás jelenlegi pozícióit vissza- és előretekintve nézzük.

3. ábra A költségvetés paradigmái, sarokpontjai

Forrás: Schusztér Tamás/saját szerkesztés

Megjegyzem a nemzetállami, sőt regionális és globális működés fenntartása biztonságának szolgálata napjainkra új, tartalmi céljává vált a pénzügyi ellenőrzésnek, sőt a független költségvetési intézmények elemző munkájának is. Visszaigazo-

lást, megerősítést ad arról, hogy az államszervezeti, költségvetési működés biztonsága fennáll, illetve beavatkozást kezdeményez, ha ennek ellenkezőjét tapasztalja.

Az államháztartás átláthatósága és az itt gazdálkodói felelősséget viselők elszámoltathatósága a hatékony állam, társadalom (társadalmak) kormányzásának meghatározó eszköze, mert akár az egységesülő világ, akár nemzeti, akár a személyes sorsunk szempontjából is nyilvánvaló, hogy (pénzügyi szempontból is) kockázatközösséget alkotunk, és célunk azok kordában tartása. Ezt fejezik ki azok a költségvetés-politikai szabályok, az ún. maastrichti kritériumok is, amelyeket az Európai Unió érvényesít, s ezt fejezi ki honi *stabilitási törvényünk* is.

Természetesen ez az intézményesített megerősítő, visszaigazoló szerepkör költségvetés-politikai és eljárási szabályokat és erre közjogilag felhatalmazott végrehajtó hatalomtól elválasztott szervezeteket tételez fel, továbbá olyan civil kontrollmechanizmusokat is, amelyekben érvényesül a már említett pénzügyi kultúra és összefüggések meglátásának képessége.

A 3. ábrára pillantva aligha kell bizonyítanunk, hogy az ábrákon jelzésszerűen összefoglalt költségvetési alapelvek, célok és követelmények térben és időben igen csak különböző mértékben érvényesültek a rendszerváltozás óta honunkban.

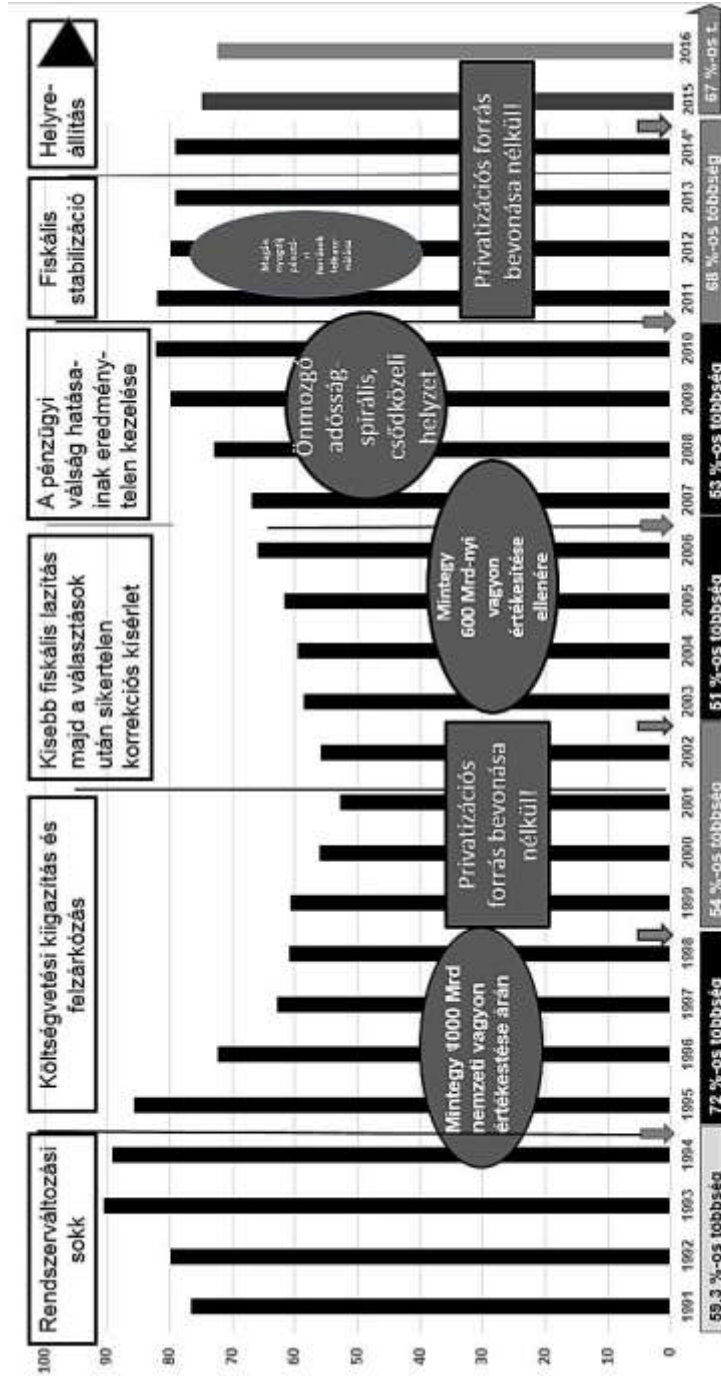
3.2. *Vázlatos megjegyzések az államháztartás pozícióiról*

A tanulmány keretei között nincs lehetőségünk arra, hogy akárcsak szerény gazdaságtörténeti ismertetését adjuk a rendszerváltoztatás óta bejárt kacskaringós pályának, az egymást kioltó törekvéseknek, ennek a leíró irodalma ugyanis meglehetősen bőséges. Talán ennek mellőzésével is kijelenthetjük, ha évről évre a rendszerváltozást követő első két évtizedben az egymást követő kormányok harmonizáltabban valószínűsíthető volt meg azokat a lépéseket, amelyek a magyar államháztartás pénzügyeit (benne az államadósságot) meghatározták, akkor ma könnyebb pozícióban, kisebb kockázatokkal beszélhetnénk a társadalmi igények és a növekedés érdekei érvényesülésének harmóniájáról, akkor akár a fenntartható fejlődés, akár az egyéni sorsok szempontjából előbbre tarthatnánk (4. ábra).

A 4. ábrára pillantva aligha vitathatjuk: a társadalmi szükségletek és a fenntarthatóság egyensúlyára figyelmet fordító gazdaságpolitika, a „talentummal” való gondos sáfárkodás jelenti a költségvetési stabilitás meghatározó alappilléret. Kérdés azonban, hogy a jelenlegi eladósodottsági szint mellett ez a pillér milyen szilárdságú? Erre gondolva írok „várakozásaimról”. Arról, hogy a jelenlegi és a várható külső és belső feltételek, teljesítmények mennyiben adnak biztatást a gazdasági növekedés fenntarthatósága és a társadalmi szolgáltatások kiegyensúlyozott finanszírozása tekintetében; az elkövetkező években a stabilitás és a növekedés fenntartása milyen célok és alapfeltételek teljesítését követeli, továbbá milyen képességeinkben kell erősödnünk, hogy jobban gazdálkodjunk a ránk bízott „talentummal”.

4. ábra A kormányzás, valamint az államadósság alakulása a GDP %-ában

Forrás: Eurostat, ÁKK, * Konvergencia Program A nyílak a választások időpontját, a szinkronizációk a különböző vezető kormányokat jelölik.

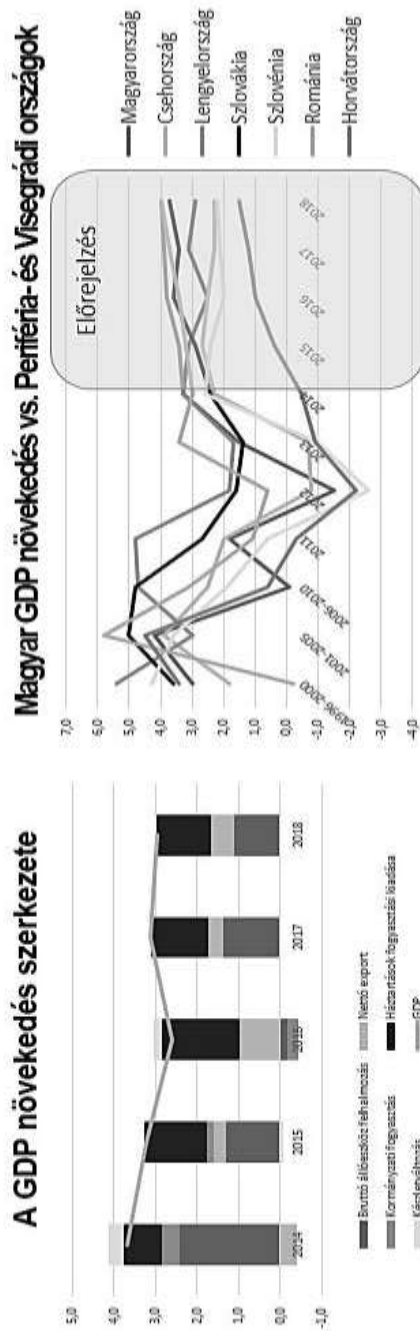
Ami a külső feltételeket illeti, az előrejelzések szerint az EU egészében folytatható az enyhe ciklikus gazdasági fellendülés. Uniós szinten a GDP növekedése 2015-ben még valamivel két százalék alatt marad, amelyet 2016-ban, s talán a további években is szerény mértékű bővülés követhet. Hozzá kell tenni, hogy ez a dinamizmust a legkevésbé sem mutató növekedés is csak akkor lehetséges, ha a menekültválság, a görög adósságprobléma, az ukrán állam szétesésének folyamatai stb. nem hoznak még súlyosabb meglepetéseket. Ugyanezen időszakra az elemzők többsége Magyarországra nézve az európai átlagnál nagyobb, három százalékhoz közeli vagy afölötti gazdasági növekedést valószínűsít (5. ábra):

- A GDP a 2014-es 3,6%-os növekedés után a 2015. I. félévben is 3% körül bővült, lassulás az év második felében.
- A beruházások egyszeri hatása mellett a fogyasztás bővülése is visszatért (javuló munkaerőpiac, reálbér-emelkedés).
- A vártnál jobb nyugat-európai fellendülés és a gyengébb EURO segíti az ipari megrendeléseket, így az exportot.
- Az állam jelentős szereplő marad: korábbi beruházások helyett vissza- és részesedésvásárlások (pl. energia szektor és bankok).
- Alacsony inflációs környezet további kamatcsökkentést és tartósan laza monetáris feltételeket tesz lehetővé.
- A 2015. évi 2,9%-os magyarországi növekedés valamivel a régiós átlag alatt, de messze az EU átlag felett.

Bár a honi növekedés összetevőinek és fenntarthatóságának megítélésében az értékelések között lényegi eltérések vannak, az egyszeri hatásoktól megtisztított, potenciális növekedést megítélő várakozások általában jobbak a korábbiaknál. Mindez elsősorban a járműgyártás és néhány kapcsolódó ágazat ipari nagyvállalatainak termelékenység-erősödésének eredménye, felhasználási oldalról pedig táplálja a nettó export, valamint a fogyasztás bővülése. Erősödhetnek a kedvező munkaerő-piaci folyamatok, oldódtak a társadalom hitelterhei, így a gazdasági növekedéshez a lakossági fogyasztás bővülése jelentősen hozzájárulhat.

A gazdaság teljesítménye és a hatékonyabb adóztatást segítő eszközök alkalmazása következtében a központi költségvetés bevételei a jövőben is kedvezően alakulhatnak. Ha ezzel egyidejűleg fennmarad a kiadási oldalon a szigorú fegyelem, akkor az államadósság-arány hazai és európai előírásoknak megfelelő javítása mellett a gazdasági növekedés feltételeit szolgáló támogatáspolitikai megvalósítására növekvő mértékben juthatnak források, és arányaiban valamivel több pénz fordítható a társadalmi szolgáltatásokra is.

5. ábra A magyar GDP-növekedés

Forrás: KSH, NGM, Európai Bizottság, Nemzeti Konvergencia Programok alapjának költségvetési Toninca (KT) Trtkorság számítás

Előbb azonban meg kell teremteni a gazdasági alapokat ahhoz, hogy az államadósság csökkenjen, ezáltal a kamatkidadások is, így belátható távlatban nagyobb teret hagyva a jóléti kiadások növekvő társadalmi szükségletekhez közelebb álló, saját forrásokból fenntartható növelésére. Ehhez azonban el kell jutnunk oda, hogy a saját erőforrásokra támaszkodó magyar fejlődés ne csak a költségvetés egyensúlyát tegye lehetővé, hanem csökkenő pályára állítsa a nominális számaiban ma még növekvő államadósságot! Úgy vélem, az utóbbi cél teljesítésének a feltétele a kiegyensúlyozott (az adósságszolgálati kiadással együtt is nullszaldós, vagy még inkább pozitív egyenlegű) költségvetés megvalósítása. A feladat nagyságát mi sem jellemzi jobban, hogy ennek eléréséhez három-öt év alatt 700–800 milliárdos további költségvetési egyenlegjavításra van szükség.

Az állami működési funkciókra fordított kiadások az elmúlt években növekedtek, s a legnagyobb növekmény az „igazgatást” is magában foglaló általános közösségi szolgáltatásoknál volt tapasztalható (1. táblázat). Igen, mert ez utóbbi mintegy tizenhárom százalékos mértékéhez a nemzetközi gyakorlatban hozzá szokták számítani az államadósság-kezelésnek a kamat és költség kiadásait, amelyek esetünkben ma még igen nagy súlyt, jellemzően az egészségügyre fordított teljes kiadáshoz közeli mértéket képviselnek. Magyarországon az „igazgatás” így az államháztartásnak több mint ötödét teszi ki és ez valóban magas mind a környező, mind az európai országok átlagához viszonyítva. Ha viszont leszámítjuk az államadósság-kezelés részesedését az általános közösségi szolgáltatásokból, akkor e kiadáscsoport aránya már a nemzetközi átlaghoz közeli. Igaz, az erről szóló pénzügyi mutatók elfedik, hogy a szám mögött egy alacsony fizetésű, de nagy létszámú társadalmi csoport található, amely sok párhuzamossággal, szervezési egyenetlenséggel és így gyenge hatékonysággal dolgozik. Ha nem sikerül az állam működési – adósságszolgálatlal együttes – kiadásainak magas arányán néhány éven belül változtatni, tartós lesz a jóléti funkciókra fordított kiadások utóbbi években inkább csökkenő perspektívát mutató pályája. Mindeközben az állami gondoskodás igénylésével kapcsolatos felmérések eredményei azt mutatják, hogy a magyar lakosság inkább az állami megoldásokat, semmint a piaci alternatívákat részesíti előnyben.

Mindezekre akkor is fel kell hívnunk a figyelmet, ha tudjuk, hogy az elosztáspolitikában az utóbbi években olyan intézkedések történtek, amelyek a költségvetési kiadások szerkezetét jelentős mértékben befolyásolták. Ezek közül kiemelkedik, hogy a közfoglalkoztatás támogatását nem a jóléti, hanem a gazdasági funkciók között kell elszámolni. A munkahelyek megőrzését elsősorban nem támogatásokkal, hanem adó- és járulékkedvezményekkel ösztönzik, amelyek nem jelennek meg kiadásként a gazdasági funkciók között. A családokat nem a családi pótlék emelésével, hanem a gyermekek utáni adókedvezmény kiterjesztésével segítik, és ez sem jelenik meg a jóléti funkció kiadásai között.

1. táblázat Az államháztartás konszolidált funkcionális kiadásainak megoszlása

Megnevezés	tény					kölségvetés		
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
ÁLLAMI MŰKÖDÉSI FUNKCIÓK ÖSSZESEN	15,3	15,3	15,2	17,0	18,1	18,8	18,6	18,9
Általános közösségi szolgáltatások	9,8	13,9	9,6	11,6	13,1	11,9	13,3	13,0
Védelem	1,8	1,7	1,7	1,7	1,3	1,3	1,6	1,7
Rendvédelem és közbiztonság	1,7	1,7	3,9	3,7	3,7	3,6	3,7	4,2
JÓLÉTI FUNKCIÓK ÖSSZESEN	61,5	57,6	58,8	56,5	54,7	56,2	56,6	53,8
Oktatási tevékenységek és szolgáltatások	11,6	10,8	10,3	10,2	10,3	10,0	10,2	10,5
Egészségügy	9,1	8,8	8,6	8,6	8,4	8,5	8,5	7,9-8,5
Társadalombiztosítási és jóléti szolgáltatások	34,6	32,3	33,9	31,9	29,9	31,2	31,7	28,5
Lakásügyek, települési és közösségi tevékenységek és szolgáltatások	3,3	2,9	3,2	3,0	2,8	2,9	2,7	3,4
Szórakoztató, kulturális, vallási tevékenységek és szolgáltatások	2,9	2,8	2,8	2,8	3,3	3,5	3,5	3,6
GAZDASÁGI FUNKCIÓK ÖSSZESEN	14,3	13,1	15,5	17,3	18,3	17,0	16,7	20,2
Ebből kiemelve:								
Mező-, erdő-, hal- és vadgazdálkodás	2,2	1,5	1,7	2,1	2,3	2,7	1,7	2,0
Közlekedési és távközlési tevékenységek és szolgáltatások	5,8	5,9	6,0	7,3	8,3	7,8	7,1	8,9
Környezetvédelem	1,5	1,6	2,0	2,3	2,3	2,0	1,3	2,1
ÁLLAMADÓSSÁG-KEZELÉS	8,5	7,7	8,7	8,6	8,7	7,1	6,8	5,5
Funkcióba nem sorolható tételek	0,4	2,4	1,8	0,6	0,2	1,0	1,3	0,6-1,2
ÖSSZESEN	100	100	100	100	100	100	100	100
Államháztartási kiadások összesen a GDP százalékában	49,9	50,0	48,6	49,8	50,1	47,6	45,3	48,7

Forrás: NGM, KSH, 2015–2018. évi Konvergencia Program, KT Titkárság szerkesztés

A társadalmi teljesítmény, a versenyképesség lényegi javítása nélkül nem jutunk előre, s ez is forrásokat igényel. A magas adósságszolgálati terhek, a szükségletektől elmaradó jóléti kiadások vállalása mellett korlátozták a gazdasági növekedés ösztönzését szolgáló állami kiadások növelését is. Noha ezek részesedése az összes kiadásban belül az elmúlt időszakban igen jelentősen emelkedett, megközelíti az állami működés kiadásainak mértékét, még mindig nem éri el a kívánatos szintet. Mondhatnánk, hogy egy más, magasabb hatékonyságú társadalmi-gazdasági működés esetén a gazdaság támogatásának növelésére nincs is szükség.

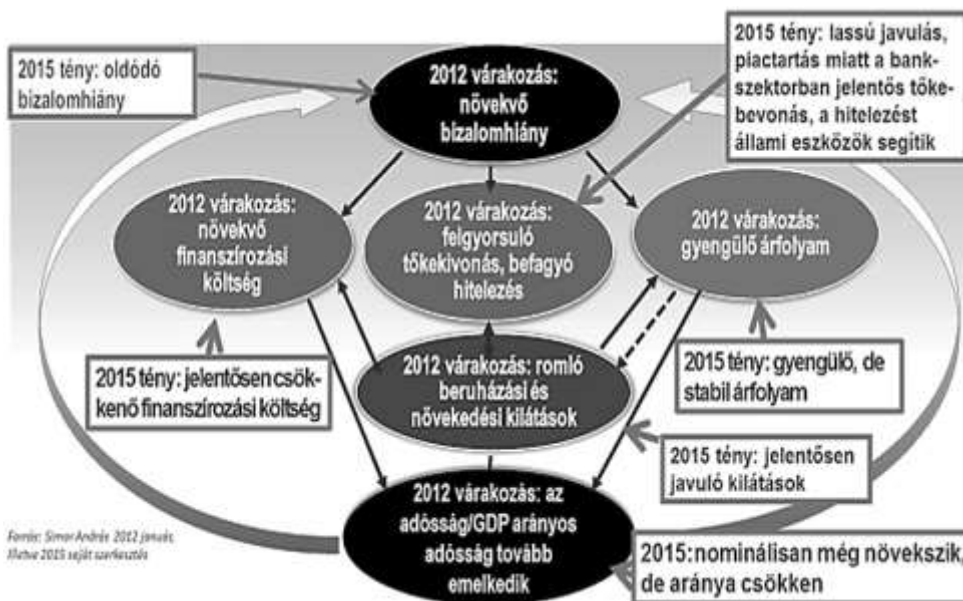
Ugyanakkor hamis várakozás, ha azt feltételezzük, hogy a magyar valóság körülményei között egy lényegesen magasabb hatékonysági szintet egyik évről a másikra el lehet érni. Előre nézve pedig, ma már arról sem érdemes vitatkozni, hogy ez a helyzet milyen okokból alakult ki. A hatékonyság növelésének megvan a maga kifutása, még akkor is, ha szívós és következetes munkát, kormányzati elszántságot tételünk fel. Így a stabilitás és a fenntarthatóság elsődleges érdeke hozza, hogy még évekig együtt éljünk azzal, hogy az államháztartási kiadásoknak jóval nagyobb része segíti a gazdasági teljesítmény rövid- és középtávú fenntartását és reménybeli növelését, mint ami a társadalmi ellátásokkal kapcsolatos várakozások teljesítésére is gondolva, kívánatos lenne.

Bár a hazai növekedés összetevőinek és fenntarthatóságának megítélésében az értékelések között lényegi eltérések vannak, az egyszeri hatásoktól megtisztított, potenciális növekedést megítélő várakozások általában jobbak a korábbiaknál, alapkérdés azonban, hogy *mindez mire lesz elég és eljuthatunk-e belátható távlatban abba a pozícióba, amikor a gazdaság külső források bevonása nélkül fenn tudja tartani a fejlődést, biztosítani a társadalmi-gazdasági működés egyensúlyát. Meggyőződésem, nem állunk veszítésre.* A 2015-ig terjedő években az Unió források átlagosan

5%-os GDP arányos beáramlása és a világgazdasági cserearányok (nyersanyag- és energia termékek ára) számunkra kedvező, mintegy 3%-os hatása évente legalább 1%-ot jelentő GDP növekedés-többletet jelent. Mondhatjuk néhány évre „ajtó nyílt” arra, hogy olyan helyzetbe jussunk, ahol már külső források bevonása nélkül megélünk, új pályára térünk. Ezeknek a lehetőségeknek az időhorizontja véges. Nem valószínű, hogy 2020 után folytatódik az Unió pénzek jelenlegi arányú beáramlása és a cserearány javulás sem lehet biztos. Az ajtó körülbelül még négy-öt évig van nyitva, addig kell tehát lényegesen többre jutnunk.

Az európai pénzügyi válság újabb hulláma 2012-ben ért el bennünket, s igen csak pesszimiztikusak voltak a szakértői várakozások⁹ arra nézve, hogy mit hoz a jövő. A 7. ábrán együtt mutatjuk be az akkori „próféciákat” és azt, hogy ma hol tartunk. A kép igen kedvező üzenete, hogy a lefelé tartó, egymást erősítő negatív hatások jelentősen mérséklődtek és sikerült trendfordulót elérni.

7. ábra A 2012-es várakozások és a 2015-ös tények

2012 év elején pesszimista hangulat uralkodott. Szakértői várakozás volt, hogy a bizalomhiány miatt még javuló reálgazdasági eredmények mellett is nemcsak „újratermelődik” az adósság, hanem aránya is gyorsan növekszik, mert az alkalmazkodás elmarad: folyamatos a csődvészély, a stabilitás-hiány. Trendforduló következett be, de az elkövetkező években sem lehet hátradólni!

⁹ Lásd OECD, EU Commission, IMF, Pénzügykutató, MNB, GKI, Kopint-Tárki stb. által abban az időben készített dokumentumok tucatjait, melyek felsorolását nagy számuk miatt itt mellőzöm.

5. Néhány töredékes záró gondolat

A rendszerváltozástól napjainkig centralizációs vagy decentralizációs, esetleg dekoncentrációs törekvések, a közösségi szolgáltatások piacosításával, illetve az állami intézményrendszer technikai ellátói felelőssége erősítésével és ellenkezőleg annak oldásával operáló megoldások váltották egymást. A cikk-cakkos pálya pedig folyamatos, igen nagy veszteségekkel járó újrakezdéseket, vagy inkább visszarendezéseket jelentett. Ebben a gazdaságpolitikai irányzatok folyamatos birkózása meghatározó szerepet vitt. Az összegző gondolatok között meglepőek az új fogalmak.

Közismert ugyanis, hogy a közgazdaságtan alapvető megközelítése ma kétirányú, így a válságkezelés lehetséges megoldására épp úgy, mint a „békeidők” államháztartási gazdálkodására, alternatív választ kínál. Az egyikben a mozgató erőként a társadalom, a humán lét fenntartásának örök ösztönét láthatjuk meg. A másikban pedig a rendszert fenntartó „gravitációt” az érdek, a profit erejének foghatjuk fel. Az azonban nyilvánvaló, hogy a gazdaság működésének szabályszerűségei „tisztá formájukban” sohasem léteznek, inkább bizonyos domináns elemek fedezhetők fel és vizsgálhatók. Úgy vélem, hogy a kormányzás modelljeiről sem szabad kizárásos értékfelfogásban ítélni. Van értelme a körülményekhez igazodó, a stabilitás és a növekedés érdekeit szolgáló, a megteremtett emberi tőkét óvó, pragmatikus cselekvési forgatókönyveknek, hiszen azok mindig arról szólnak, miként kell sáfárkodnunk adottságainkkal, lehetőségeinkkel.

Az államháztartás rendszerezéséhez igazított ismeretanyag, a polgár közjóról alkotott hol élesebb kontúrú, jobban artikulált, hol ösztönösen kialakult képe a közjóról és ennek emberi (társadalmi) várákozásokká formálódása és a kormányzati célrendszer és annak gyakorlati megvalósulása természetesen interakciók sorával írható le. Amely lehet egyensúlyokhoz vezető inkább harmonikusnak, pozitív szinergiákat felszabadítóknak tekinthető és lehet annak ellenkezője is.

Nyilvánvalóan, a fenti gondolatsorral csak jelezni akartuk, milyen emberi összefüggései vannak a potenciális gazdasági teljesítmény emelésének az elkövetkező években, hogy a „mindennek” a fékjét jelentő államadósság és adósságszolgálati teher mérséklődjön, mozgásterünk növekedjen. Ha a költségvetésben megvalósuló közjót többre tartjuk, mint reményt, akkor el kell jutnunk oda, hogy a saját erőforrásokra támaszkodó magyar fejlődés ne csak a költségvetés egyensúlyát tegye lehetővé, hanem csökkenő pályára állítsa a nominális számaiban ma még növekvő államadósságot. Úgy vélem, ennek a célnak a teljesítéséhez szükség van a kiegyensúlyozott költségvetés elérésére.

Felhasznált irodalom

- Báger G. – Kovács Á. (2010): Közigazgatás és a gazdaság versenyképessége három tükörben. In Báger G. – Czakó E. (szerk.): *A közszféra és a gazdaság versenyképessége – empirikus eredmények és tanulságok*. ÁSZKUT, Budapest, 8–42. o.
- Báger G. (2010): Bankrendszer és közjő. *Vigília*, 10, 726–732. o.
- Berényi S. (2005): A közigazgatás az állami szervek rendszerében, a közigazgatás fogalma és sajátosságai. In Fazekas M. – Ficzere L. (szerk.): *Magyar közigazgatási jog. Általános rész*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Bihari M. – Pokol B. (2004): *Politológia*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Bourdieu, P. (1978): *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Chikán A. (2006): *Vállalatgazdaságtan*. Aula Kiadó, Budapest.
- Földes G. (szerk.) (2003): *Pénzügyi jog*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Garai L. (2015): *Egyáltalán minek nekünk gazdaságszociológia*. Napvilág, Budapest.
- G. Fodor G. – Stumpf I. (2008): Neoweberi állam és jó kormányzás. *Nemzeti Érdek*, 7, 5–23. o.
- IMD (2015): *IMD World Competitiveness Yearbook 2015 Results*, elérhető: <http://www.imd.org/wcc/news-wcy-ranking/> (2015.09.25.).
- Kovács Á. (2005): Versenyképesség és államháztartás. *Pénzügyi Szemle*, 1. (összevont szám), 25–47. o.
- Kovács Á. – Halmosi P. (2012): Azonosságok és különbségek az európai válságkezelésben. *Pénzügyi Szemle*, 2012/1. szám, 9–26. o.
- Kovács Á. (2014): *Vázlatos betekintés a közpénzügyi döntéshozatalba*. OFI, Budapest.
- Kovács Á. (2016): A polgár várákozásai és a közpénzügyek. In Tóth István Gy. (szerk.): *A magyar polgár*. TÁRKI, Budapest, 237–245. o.
- Krugman, P. (2012): *Elég legyen a válságból! Most!* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kumar, N. (1996): The Power of Trust in Manufacturer–Retailer Relationships. *Harvard Business Review*, Vol. 74, No. 6, 93–107. o.
- Matolcsy Gy. (2015): *Egyensúly és növekedés*. Kairosz, Budapest.
- OECD (2014): *OECD Economic Surveys: Hungary 2014*, elérhető: <http://www.oecd.org/hungary/economic-survey-hungary.htm> (2015.09.25.).
- Pulay Gy. (szerk.) (2009): *Az állam célszerű gazdasági szerepvállalása a XXI. század elejének globális gazdaságában*. ÁSZKUT, Budapest.
- Schwab, K. (eds.) (2014): *The Global Competitiveness Report 2014-2015*. World Economic Forum, Geneva.
- Simon I. (szerk.) (2007): *Pénzügyi jog*. Eötvös Kiadó, Budapest.
- Steiger J. (2008): *Jog és közgazdaságtan határán*. Rejtjel Kiadó, Budapest.
- Szántó Z. – Lengyel Gy. (2006): *Gazdaságszociológia*. Aula Kiadó, Budapest.
- Vígyvári A. (2008): *Pénzügy(rendszer)tan*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Az iparpolitika „újjászületése” az Európai Unió tagországaiban

Török Ádám¹ – Csuka Gyöngyi² – Veres Anita³

A tanulmány⁴ célja annak bemutatása, hogy az Európai Unió iparpolitikája hogyan alakult át az Európai Gazdasági Közösség 1957-es megalakulásától a 21. század első évtizedében tapasztalható „újjászületésig”. A kutatás során arra kerestük a választ, hogy a különböző, ország-specifikus iparpolitikai megoldások hogyan illeszkednek az EU átfogó gazdaságpolitikai keretei közé, illetve, hogy ezek milyen hatással vannak a közép- és kelet-európai országok iparpolitikájának alakulására⁵.

Kulcsszavak: iparpolitika, feldolgozóipar, versenyképesség, Közép-és Kelet-Európa

1. Az Európai Unió iparpolitikájának főbb mérföldkövei 1957 és 2015 között

Az Európai Gazdasági Közösséget (EGK) és az Európai Atomenergia Közösséget (EURATOM) hat európai ország – Belgium, Franciaország, Németország (NSZK), Olaszország, Luxemburg és Hollandia – hozta létre 1957-ben. A közösségek létrehozását megalapozó két szerződés – amelyek együttesen *római szerződések* néven ismertek – teremtette meg az ágazati iparpolitikák nemzeti keretrendszerét. A szerződések megkötésének idején, az 1950-es évek második felében, az iparpolitikát érintő kérdéseket pusztán az adott nemzetet érintő kérdésnek tekintették a kormányok. Az iparpolitikai célok és a megvalósításhoz szükséges eszközök teljes egészében az adott ország hatáskörében maradtak (Colonna Report, EC 1970a).

---

¹ Török Ádám, MTA rendes tagja, főtitkár, Magyar Tudományos Akadémia; egyetemi tanár, Pannon Egyetem (Veszprém) és Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem (Budapest)

² Csuka Gyöngyi, PhD, adjunktus, Pannon Egyetem Gazdaságtudományi Kar (Veszprém)

³ Veres Anita, tudományos segédmunkatárs, MTA-PE Regionális Innovációs és Fejlesztési Hálózati Kutatócsoport (Veszprém)

⁴ A tanulmányt megalapozó kutatást a “European Union’s Seventh Framework Programme for research, technological development and demonstration under grant agreement no. 290647” tette lehetővé.

⁵ Az eredeti tanulmány: Török Á. – Csuka Gy. – Kovács B. – Veres A. (2013): The “resurrection” of industrial policy in the European Union and its impact on industrial policy in the New Member Countries pp. 1-59. Work Package 306, MS69 “Research paper on a new industrial policy for catch-up economies”, Working Paper no 26. Letölthető:

<http://www.foreurope.eu/fileadmin/documents/pdf/Workingpapers/ WWWforEurope_WPS_no026_MS69.pdf>

A közösségi iparpolitika alapelveit, illetve az ipar újraelstrukturálásának stratégiai lehetőségeit 1970-ben fogalmazták meg (EC 1970a, EC 1970b). Hat évvel később, az európai acélipar racionalizálására alkották meg a *Davignon Tervet*, amelynek célja a szétfőrtözött piac és az eltérő szabványok rendezése, valamint az árverseny kialakulásának megelőzése volt. A program tartalmazta az európai vas- és acélipari szektor elengedhetetlen strukturális átalakítását is (Alter–Steinberg 2007), így az a szektorális válságkezelés egyik korai példájának is tekinthető. Az Európai Unió iparpolitikájának a történetében a következő mérföldkő több, mint tizenöt év után következett. Az 1992-ben érvénybe lépett Maastrichti Szerződésben (Szerződés az Európai Unióról) az explicit iparpolitikai eszközrendszer a versenyképességi tényezők között szerepelt, de valós *”policy”* keret nélkül, hiszen az iparpolitika csak részlegesen és indirekt módon volt része a versenyszabályozásnak és a versenypolitikának (Jacquemin 1994, Rosenthal–Nicolaidis 1997). Az EU tagországi eltérő iparpolitikai megoldásokat követték, így Nagy-Britannia a támogatásos, Franciaország pedig a tervező-stratégiai iparpolitikát (Owen 2012) alkalmazta.

A 2004-es és 2007-es tagbővítések⁶ arra ösztönözték az EU-t, hogy ártértelmelje a közösségi szintű iparpolitika fontosságát, amihez párosult az az egyértelművé vált helyzet, hogy a meglévő eszközrendszerrel nem csökkenthető az USA-val szembeni termelékenységbeli lemaradás (EC 2013a). Ehhez a helyzethez társult, a felgyorsult globalizációs folyamatok következtében, a feltörekvő gazdaságok felől megjelenő keresletnövekedés is. Ezek a világgazdasági folyamatok arra ösztönözték az EU döntéshozóit, hogy lépéseket tegyenek az iparpolitika átalakítására (Aiginger 2012).

Az Európa 2020 Stratégiai program keretén belül az Európai Tanács 2010 októberében elfogadta az Integrált iparpolitika a globalizáció korában (Integrated Industrial Policy for the Globalisation Era) programot (EC 2014a). Az ipar versenyképességének erősítése központi fontosságúvá vált, ami megfogalmazódik az Erősebb európai ipar a gazdasági növekedésért és fellendülésért (Stronger European Industry for Growth and Economic Recovery) program célkitűzéseiben is (EC 2012b). Az innovációs és befektetési célok a korszerű gyártási technológiákra, az organikus termékek előállítására, az építőipar fellendítésére, a környezetbarát járművek és hajók gyártására, illetve az intelligens hálózatok kialakítása irányulnak (Dhéret et al 2014).

Az Európai Tanács 2014-ben megerősített iparpolitikai üzenetében különösen kiemelt szerepet kapott a foglalkoztatáspolitikai és a válságmenedzselés (EC 2014b). Az Európa Ipari Reneszánsza (European Industrial Renaissance) néven megjelent közlemény tartalmazza a versenyképesség növelésére irányuló célkitűzéseket. Feladatként fogalmazódott meg, hogy valamennyi ipari ágazat 2020-ra ér-

---

⁶ Új EU tagországok 2004-től: Ciprus, Cseh Köztársaság, Észtország, Magyarország, Lettország, Litvánia, Málta, Lengyelország, Szlovákia és Szlovénia. 2007-től: Bulgária, Románia.

je el a GDP-hez való 20%-os hozzájárulás mértékét. A hangsúly elsősorban a foglalkoztatáspolitikán és a válságkezelésen volt, de fontos elemként jelent meg a külföldi működő tőke (FDI) és a technológiai fejlesztés erősítése is.

2. A közép- és kelet-európai országok iparpolitikája

A közép- és kelet-európai országok (Bulgária, Csehország, Észtország, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Magyarország, Szlovákia és Szlovénia) számára az 1990-es átmeneti évek alatt az iparpolitika fontos eszközzé vált a versenyképesség javításában. 1990 előtt ezen országok ipari tevékenysége erősen korlátozott, centralizált és rossz hatékonyságú volt, azzal az alapvető céllal, hogy kiszolgálja a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa (KGST) gazdasági igényeit, valamint, hogy eleget tegyen a régió politikai elvárásainak.

Az iparpolitika pozitív, illetve semleges megközelítése is fellelhető volt a közép- és kelet-európai országokban. A pozitív szemléltű iparpolitika célja a fejlesztendő és a leépítendő iparágak meghatározása, míg a semleges iparpolitika csak a technológiapolitikát helyezi fókuszba. Ezen országok iparpolitikáját a válságmenedzseléstől a horizontális iparpolitikára való súlypontát helyezés jellemezte 1990-től a 2000-es évek közepéig (Török 2007). Az átalakulás éveiben a régió országai megnyitották piacaikat a szabad kereskedelem felé, ugyanakkor keresték a módját belső piacaik megerősítésének is. Iparuk, gazdasági örökségüknek köszönhetően, a rendszerváltozást követő években rendkívül széttagolt volt. Az ipar strukturális problémáinak kezelésével szinte egy időben kellett megoldaniuk az állami tulajdonú vállalatok privatizációjának feladatát is. Az érintett országok iparpolitikájának fejlődése nagymértékben függött a gazdasági tényezők mellett az adott ország politikai döntéseitől. A hasonló politika örökség ellenére az átmenet első szakaszában ezek az országok eltérő megoldásokat alkalmaztak az iparpolitika kialakításhoz, figyelembe véve országspecifikus adottságaikat.

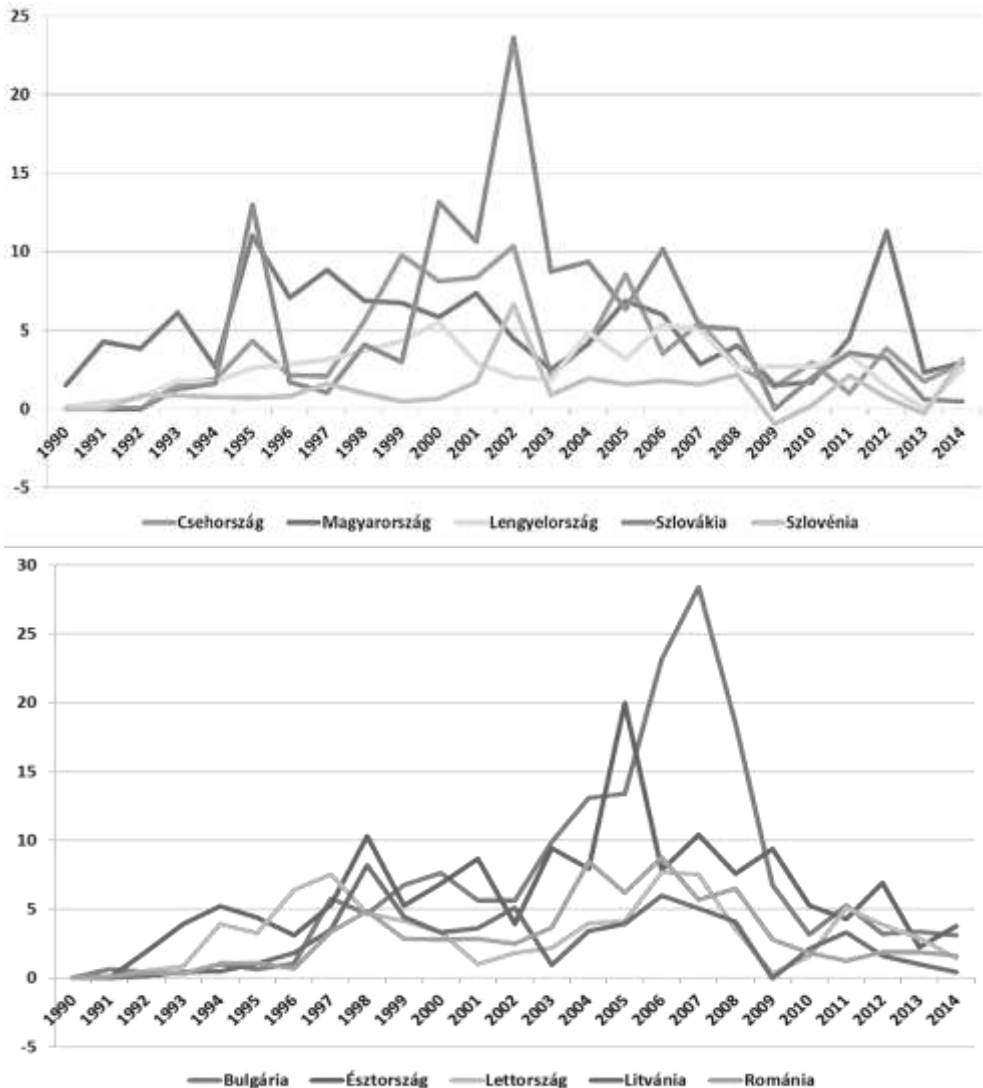
Csehország iparpolitikája támogatásorientált volt, mikroszintű menedzsmentmódszerek alkalmazásával. Lengyelországban a gazdasági átalakulás a viszonylagos iparpolitikai liberalizmus mellett, lassan ment végbe. Magyarország esetében különösen a 2000 előtti években, a külföldi működő tőke bevonásán és a privatizáción volt a hangsúly. Szlovákiában az implicit iparpolitika volt a jellemző a hadiipar céltudatos megtartása és fejlesztése, illetve az ismeretségeken alapuló, úgynevezett *”crony privatisation”* mellett.

A legtöbb közép- és kelet-európai ország komoly erőfeszítést tett arra, hogy iparának fejlődését új alapokra helyezze. A régió országaiban alkalmazott iparpolitikai megoldások eltérő alapokon nyugodtak: a *”beavatkozó”* intervencionalista szemlélettől egészen a *”megengedő”* liberálisig. Az igen változatos iparpolitikai megközelítések ellenére számos közös vonás figyelhető meg a közép- és kelet-európai or-

szágok esetében, mint például az, hogy nagy hangsúlyt fektetnek a gazdaságot ösztönző tényezők közül a külföldi működő tőke áramlásra (Török 2007).

A vizsgált országokban az FDI beáramlási csúcsok a nagy autóiipari beruházáshoz köthetők (Szlovákia – KIA, Csehország – Volkswagen, Magyarország – AUDI és Mercedes) (1. ábra). Felvetődik a kérdés, hogy vajon az iparpolitika csupán csak annyit jelentett ebben az időszakban, hogy a régió országai megteremtették az FDI beáramlásához szükséges feltételeket?

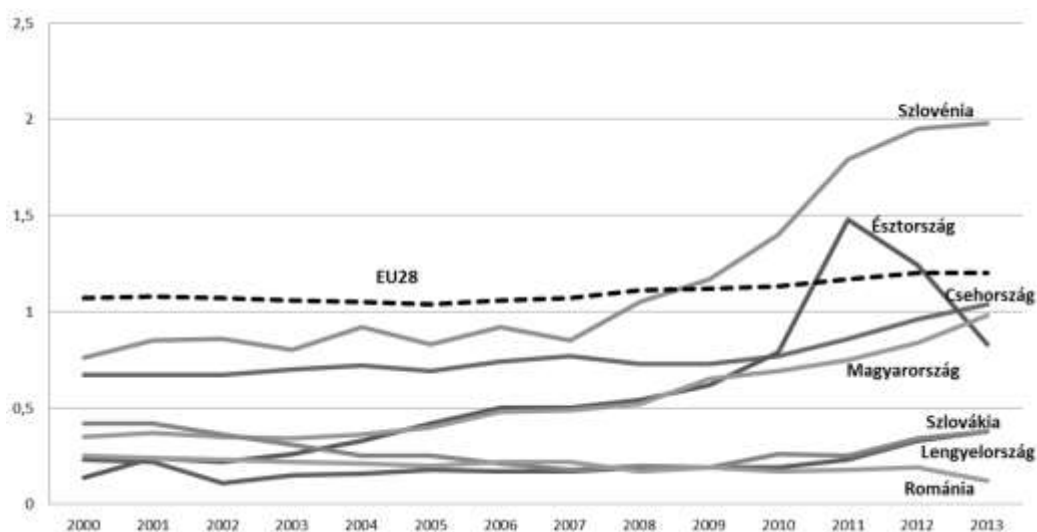
1. ábra FDI beáramlás (1990–2014, a GDP százalékában)

Forrás: UNCTADSTAT (2014)

Az EU iparpolitikai átalakításának második szakasza, ami a 2004-ben és 2007-ben bekövetkezett tagország bővítések utánra tehető, az iparpolitikával kapcsolatos fogalmi háttér, a gondolkodás és gyakorlati alkalmazhatóság változását tükrözi. 2007 óta a legtöbb közép- és kelet-európai országban megváltoztak az iparpolitikai célok. A hangsúly a K+F és innovációra, valamint az ezekkel szoros kapcsolatban álló versenyképesség javítására tevődött át. A K+F és innovációs nemzeti rendszerekben történtek a legjelentősebb újítások. Csehországban, Magyarországon, Lengyelországban, Szlovákiában és Szlovéniában jelentősen növekedtek az üzleti szektor K+F ráfordításai (BERD) (2. ábra).

2. ábra BERD a GDP százalékában (2000–2013, %)

Forrás: OECD MSTI (2015)

A vizsgált országok esetében széttartó fejlődés figyelhető meg a BERD és a teljes K+F ráfordításainak (GERD) nagyságában is. Figyelemreméltó a balti országok dinamikus, környezeti és erőforrás-takarékos orientációval párosított újraiparosítása. Az iparpolitika csak ott jelenik meg nyíltan, ahol az energiapolitikába „csomagolható”, amelynek két előnye van: egyrészt bővebb politikai mozgásteret biztosít (támogatás a „zöldektől”), másrészt lehetőséget ad a „*ha akarom, iparpolitika, ha nem, akkor nem az*” szemléletre, ami az EU nemzeti iparpolitikával kapcsolatos álláspontjával/toleranciájával kapcsolatos bizonytalanság eredménye.

A közép- és kelet-európai országokban az explicit fejlesztési célok kijelölése („*targeting*”) és a struktúraátalakítás folyamatosan háttérbe szorult. Az iparpolitikai koncepciók a makroszintű stabilizációs és földrajzi re-orientációs tervek részeivé válnak úgy, hogy maga az iparpolitika kevésbé legyen látható, szándékosan kerülve minden „*népgazdasági tervezés*” újjáélesztésére utaló jelleget.

A fő cél egy munkahelyteremtő, környezetkímélő és technológia-fejlesztő iparpolitika létrehozása. A 2012-es adatok azt mutatják, hogy az öko-iparágak exportbeli súlya nagyon alacsony, 1 százalék alatt van a régió összes országában. Az öko-iparágak területén csökkenés tapasztalható Csehország (1,44%-ról 0,54%-ra) és Magyarország (1,19%-ról 0,72%-ra) esetében, illetve kismértékű növekedés észlelhető Észtországban, Lettországon, Litvániában, Lengyelországban és Szlovákiában (EC 2015). A környezetbarát iparágak globális piacának nagysága megközelítőleg 1,15 milliárd euró évente. Az EU ennek mintegy harmadában érdekelt, de ez várhatóan csaknem duplájára fog nőni 2020-ra (Ecorys 2012).

A zöld gazdasági fejlődés előfeltételei csak korlátozott mértékben adóttak a közép- és kelet-európai országokban. Az Európai Tanács „*Erősebb európai ipar a gazdasági növekedésért és fellendülésért*” programja célul tűzte ki az alacsony szennyezés-kibocsátású és erőforrás-hatékony ipar, illetve gazdaságok kialakítását (EC 2012b). A Tanács által kért szakpolitikai célok már megjelentek a nemzeti programokban, de az iparágak megfelelő átalakítása csak kezdeti fázisban van.

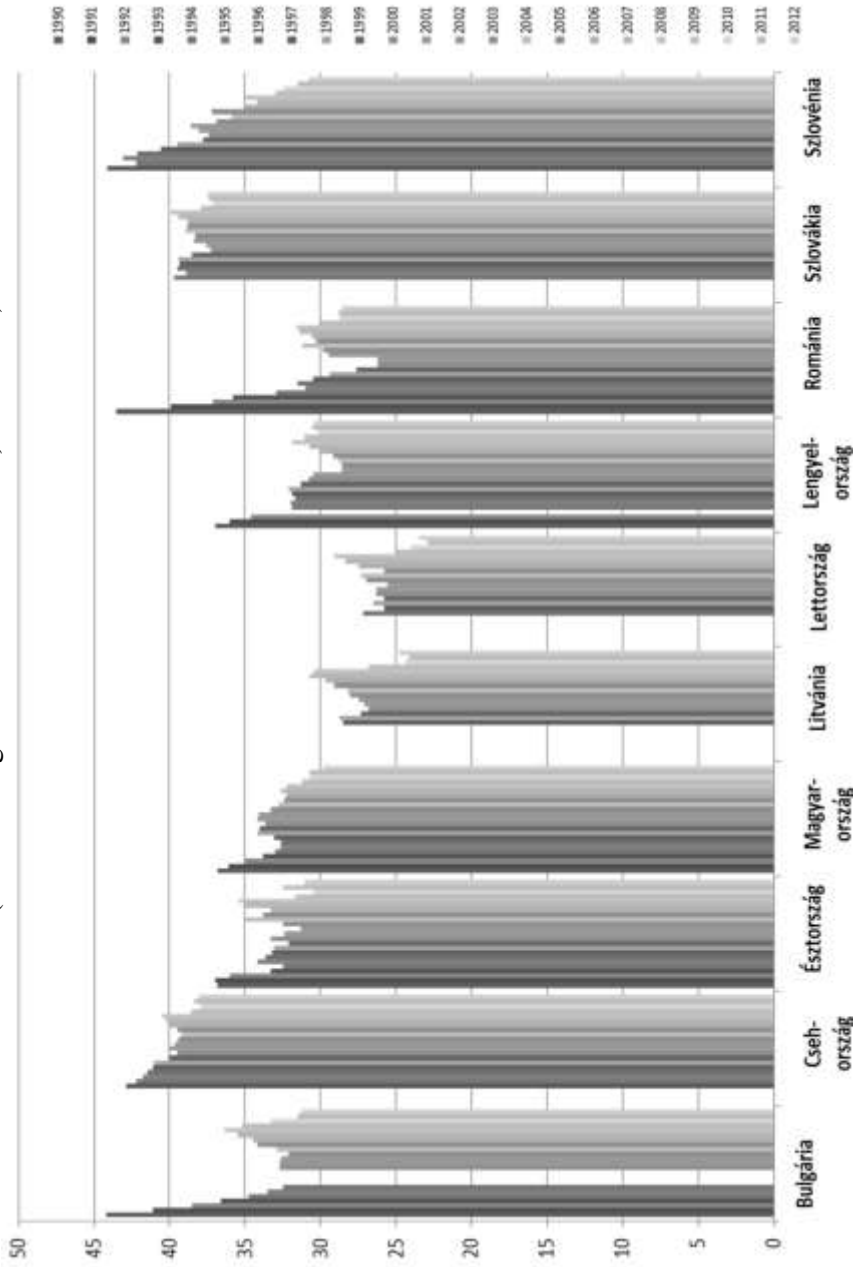
Ahhoz, hogy az Európai Tanács által támasztott környezetvédelmi és a fenntartható termelésre irányuló kihívásoknak a tagországok meg tudjanak felelni, a keresleti és kínálati oldalon működő szakpolitikai eszközök és szervezetek összehangolása szükséges. Ezeknek a hatásai számtalan esetben nem értékelhetőek egyértelműen pozitívnak, de együttes alkalmazásuk biztató eredményeket hozhat. Keresleti oldali szakpolitikai eszközök közül a “zöld” közbeszerzés és csomagoláscímkézés, vagy a kedvezményes adózás és a támogatások rendszere honosodott meg az EU tagországaiban. A kínálati oldali szakpolitikai eszközök közül néhány, mint például a finanszírozáshoz való jobb hozzáférés, a környezettudatos megoldások alkalmazása, illetve a vállalkozások számára nyújtott oktatási és információs szolgáltatások, még mindig problémás és megoldásra váró területek.

Az ipari foglalkoztatás csökkenő tendenciát mutat az elemzett országokban (2011-es évben ez az érték 24–34 százalék között mozgott az összes foglalkoztatottak arányában) (3. ábra). A kelet- és közép-európai országok esetében a csökkenő ipari foglalkoztatásnak két jelentős oka van. A fejlettebb közép- és kelet-európai országokban, mint például a Csehországban és Szlovéniában, a foglalkoztatottság a szolgáltató szektorban magas. A kevésbé fejlett közép- és kelet-európai országokban, mint például Bulgáriában és Romániában a foglalkoztatottság a mezőgazdasági ágazat felé tolódik el (WIFI 2011, Sapir 2010).

A versenyképes ipari kapacitások „szigetei”: Csehország, Magyarország, Lengyelország, Szlovénia és Szlovákia, amely országok főleg az autóiparban, a gyógyszeriparban és az elektronikai iparban használják ki telephelyi előnyeiket a szoros német és az osztrák ipari kapcsolataik révén.

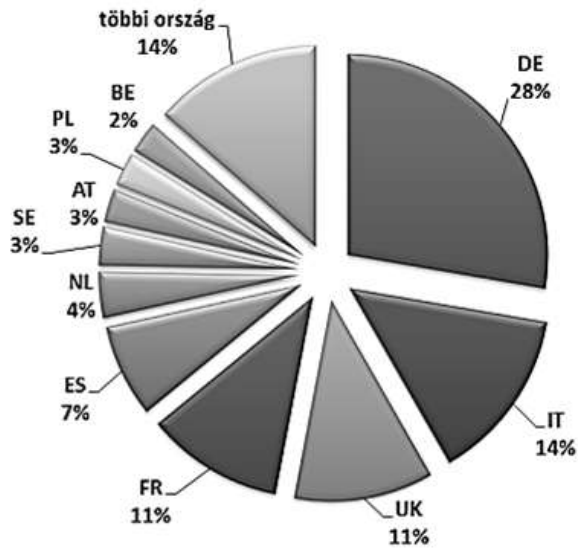
Szlovákia, a Cseh Köztársaság, Lengyelország és Szlovénia feldolgozóipari teljesítménye jobban hozzájárult az adott ország GDP-jéhez 2011-ben (Szlovákia: 25.9%, Csehország: 24.3%, Lengyelország: 18% és Szlovénia: 20.3%) mint az EU-25 átlag (15.5%) (4. ábra).

3. ábra A közép- és kelet-európai országokban az iparban foglalkoztatottak aránya
(az összes foglalkoztatott százalékában, 1990-2012)

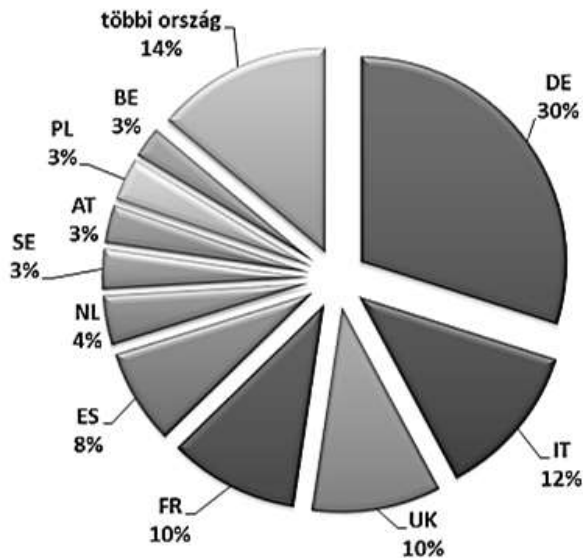

Forrás: Világbank, <http://data.worldbank.org/indicator/SL.IND.EMPL..ZS>

4. ábra Az EU feldolgozóipari termelésének országokénti megoszlása
(2007, 2012, %)

2007

2012

Forrás: EC (2013b)

Megjegyzés: DE – Németország, IT – Olaszország, UK – Egyesült Királyság, FR – Franciaország, ES – Spanyolország, NL – Hollandia, SE – Svédország, AT – Ausztria, PL – Lengyelország, BE – Belgium

A közép- és kelet-európai országok kimagasló eredményeik ellenére számos országspecifikus problémával állnak szemben. Szlovákiában a regionális egyenlőtlenségek és az infrastrukturális problémák jelentősek. Csehországban a hálózati iparágak kevésbé versenyképesek, illetve túl magas az export vállalati koncentrációja. Szlovénia esetében pedig a külföldi működő tőke csekély jelenléte jelent problémát.

Magyarországra jellemzően még mindig a magas szakképzettséget igénylő iparágak alacsony szakképzettséget igénylő „bedolgozó” tevékenységei kerülnek. A high-tech szektorokra való specializáció látványos, de regionálisan erősen koncentrált és gazdasági ciklusfüggő. Lengyelországban nem szorították vissza a SITC 0-ás és 1-es iparágakat (alacsony ár-rugalmasságú fogyasztási cikkek gyártása), s ezekben sok kapacitást vettek át például Magyarországtól. Lengyelországban is csökkent viszont a textil-, ruházati és bőripari specializáció. A lengyel ipar regionális kiegyenlítődését gátolják az ország mérete miatti nagy infrastrukturális fejlesztési igények.

A balti országokra a gyors felzárkózás jellemző a feldolgozóiparban is, de a mezőgazdaság és a terciér szektor is dinamikusan korszerűsödik. Ezek az országok megpróbálják utánozni a skandináv országokat, mindamelllett, hogy jelentős az orosz anyanyelvű lakosság létszáma, illetve szoros kapcsolatot ápolnak az orosz tudományos világgal.

Litvánia esetében jelentős az iparpolitika modernizációs szerepe, amely a tudásigényes iparágak fejlesztésében és a környezetpolitikával fenntartott szoros együttműködésben mutatkozik meg. Lettországból a hagyományos iparágak (élelmiszer, ital, vegyipar) mellett az „áttörést szolgáló” szektorok (biotechnológia, lézerberendezések, ICT, elektronika és optikai eszközök gyártása) is jelentős. Észtország a régió „sikertörténete” ipari vonatkozásban is. Az országra jellemző az implicit iparpolitika, az elektronikai ipar fejlesztése, a fémfeldolgozás, az autóalkatrészek, illetve az elektromos és általános gépek gyártása.

Felzárkózó ipari országnak számító Románia és Bulgária esetében jelentősek a „barnamezős”, iparosítási folyamatok. Románia még mindig erős a munkaerőigényes és a tőke, illetve energiaigényes iparágakban. A román iparpolitika a cseh modell bizonyos elemeit mutatja. Az országban megjelentek a külföldi működő tőke alapú „nagyprojektek” mint például a Renault/Dacia fejlesztés, vagy a Temesvár-Arad várospár aránylag fejlett ipari tengelyének létrejötte. Az Arad- és Temesvár-vidéki könnyűipari klaszter sikere erősen befolyásolja a román iparpolitika nemzetközi megítélését. Bulgária esetében az „alacsony technológiai szintű szektorok csapdája” figyelhető meg. Az ország minden lényeges iparfejlődési mutató szerint alaposan elmarad az EU többi országától.

A közép- és kelet-európai országokban a spontán klaszteresedés helyett állami kezdeményezések a jellemzőek. A magánszektor kevésbé követi ezeket a nagyrészt Brüsszel által inspirált koncepciókat. Szlovénia esetében a hálózatépítés a vállalatok, a kutatóhelyek és az akadémiai intézmények között új szervezeti formákon keresztül

valósul meg. Lettorszáiban a technológiai-iparági klaszterek, mint például az információ technológiai és a faipari, erdőgazdálkodási kapcsolatok a jellemzőek. Litvánia és Románia esetében a klaszterképzés az innováció és az iparpolitika része.

A korábbi várakozásokkal ellentétben az újonnan csatlakozó országok nem dinamizálták az EU gazdaságát. Egyes közép- és kelet-európai országok gazdaságát fellendítette ugyan az autópálya fejlesztése, mint például Szlovákiáé, de a régió többi országa esetében nem volt érezhető ennek előnye, sőt sok esetben lemorzsolódás tapasztalható.

3. A Európai Unió iparpolitikájának jövője

Az EU-nak olyan nyíltan vállalt közös iparpolitikai koncepcióra lenne szüksége, amely elsősorban nem a szakmai előítéletek eloszlatásával foglalkozik, hanem bátran vállalja az ipar növekedési szerepének világos újrafogalmazását, figyelembe véve az ipari teljesítmények függőségét az üzleti ciklusoktól. Szükséges egy olyan világosan megfogalmazott és fenntartható iparpolitika kialakítása, amely innovatív és elősegíti a versenyképesség javításához szükséges feltételek megteremtését. Ezek megléte elengedhetetlen feltételei a közép- és kelet-európai gazdaságok felzárkózásának az EU többi tagországához.

Alapkövetelmény a fenntarthatóság, az innovációk támogatása és az EU-szintű versenyképesség növelése. Tisztázni kell az iparfejlődés ciklikus jellegének mértékét és jellegét, illetve a feldolgozóipar válságokra legérzékenyebb elemeinek szakpolitikai kezelését. A fentieket külön érdemes kidolgozni a közép- és kelet-európai országokra, mert ott még mindig nem teljesen világosak a felzárkózás iparfejlődési feltételei, még nincs letisztult iparpolitikai modell.

Annak érdekében, hogy a fenntarthatósági, az innovációs és a versenyképesség növelési célok megvalósíthatóak legyenek, egyedi iparpolitikai eszközöket kell kidolgozni a közép- és kelet-európai országokban. Az új "iparpolitikai-gondolkodás" legfontosabb elemei a versenyképesség-alapú szemlélet, a munkahelyteremtés és a természeti erőforrások sokkal óvatosabb, a jövő felelősségteljes mérlegelésén alapuló felhasználása. A megváltozott szemlélettel a régi iparpolitika néhány hasznosítható eleme újra fókuszba kerülhet. Az elmúlt években kedvezően alakultak a makrogazdasági feltételek ezeknek a „régipolitikai” elemeknek az adaptálásához.

Felhasznált irodalom

Aiginger, K. (2012): *A Systemic Industrial Policy to Pave a New Growth Path for Europe*, WIFO, Österreichisches Institut Für Wirtschaftsforschung, Working Papers, No. 421, February, 2012. Letölthető: http://dipecodir.it/upload/file/Simonazzi/economia%20italiana%20ed%20eur/aiginger_ind%22policy.pdf [2015.10.12.]

- Alter, K. – Steinberg, D. (2007): The Theory and Reality of the European Coal and Steel Community, Working paper No. 07–001, Buffett Center. Letölthető: <http://buffett.northwestern.edu/documents/working-papers/Buffett_07-001_Alter_Steinberg.pdf>[2015.10.19.]
- Dhéret, C. – Morosi, M. – Frontini, A. – Hedberg, A. – Pardo, R. (2014): Towards a New Industrial Policy for Europe. Epc issue paper No. 78 Letölthető: <http://www.epc.eu/documents/uploads/pub_4995_towards_a_new_industrial_policy_for_europe.pdf>[2015.10.12.]
- Ecorys (2012): *The number of Jobs dependent on the Environment and Resource Efficiency Improvements*, Ecorys study, Rotterdam, April, 2012. Letölthető: <<http://ec.europa.eu/environment/enveco/jobs/pdf/jobs.pdf>>[2015.11.09.]
- EC (1970a): The Community's industrial policy Commission Memorandum to the Council, Brussels 18 March 1970 p. 1–26, European Commission, letölthető: <<http://aei.pitt.edu/5598/1/5598.pdf>>[2015.10.12.]
- EC (1970b): Bulletin of the European Communities: "Davignon Report (Luxembourg, 27 October 1970)" n° 11. Luxembourg, p. 9–14. European Commission, Letölthető: <http://www.cvce.eu/content/publication/1999/4/22/4176efc3-c734-41e5-bb90-d34c4d17bbb5/publishable_en.pdf>[2015.10.12.]
- EC (2012b): *A stronger European Industry for Growth and Economic Recovery*, Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, Brussels, European Commission. Letölthető: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2012:0582:FIN:EN:PDF>>[2013.02.12.]
- EC (2013a): *Industrial Performance Scoreboard and Member States' Competitiveness Performance and Implementation of EU Industrial Policy*. European Union,
- EC (2013b): *Industrial Performance Scoreboard and Member States' Competitiveness Performance and Implementation of EU Industrial Policy*.
- EC (2014a): “An Integrated Industrial Policy for the Globalisation Era - Putting Competitiveness and Sustainability at Centre Stage”, COM (2014) 614), European Commission.
- EC (2014b): Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions “for a European industrial renaissance” COM (2014)14/2), European Commission
- EC (2015): Exports of products from eco-industries, Letölthető: <<http://measuring-progress.eu/exports-products-eco-industries-total-exports>>[2015.11.08.], European Commission.
- Jacquemin, A. (1994): Comments. In Scherer, F. M.(ed.): *Competition Policies for an Integrated World Economy*. The Brookings Institution, Washington DC. 99–105. o.
- Organisation for Economic Co-operation and Development Main Science and Technology Indicators adatbázis (2015)
<http://www.oecd.org/science/msti.htm>
- Owen, G. (2012): Industrial Policy in Europe since the Second World War: What Has Been Learnt? By Geoffrey Ecipe Occasional Paper, No. 1

- Rosenthal, D. E. – Nicolaides, P. (1997): Harmonizing Antitrust: The Less Effective Way to Promote International Competition. In Graham, Edward M. – Richardson, J. David (eds.): *Global Competition Policy. Insitute for International Economics*, Washington DC., 361–362. o.
- Török, Á. (2007): Industrial Policy in New Member Countries of the European Union: A Survey of Patterns and Initiatives Since 1990. *Journal of Industry, Competition and Trade*. (7), 255–271. o.
- UNCTADSTAT adatbázis (2014) <http://unctadstat.unctad.org/EN/Index.html>

A magyar feldolgozóipar átalakulása 2008 és 2013 között: újraiparosodás vagy térbeli átrendeződés

Nagy Benedek¹

A magyar gazdaság az elmúlt két és fél évtizedben, két nagy lépésben, először az 1990-es rendszerváltás utáni privatizáció során, majd az Európai Unióhoz történt 2004-es csatlakozást követően, szervesen integrálódott a globális gazdaságba. Az integrálódás többek között a feldolgozóipar esetében is látványosan lezajlott, megjelent a külföldi működő tőke és részben neki köszönhetően egyre jelentősebbé vált az export. Ezt a folyamatot szakította félbe a 2008-as válság, amely visszavetette a feldolgozóipari termelést Magyarországon is.

Tanulmányunkban² azt vizsgáljuk, hogy a 2008-as válság után a magyar feldolgozóipar szerkezete hogyan változott. Az alkalmazotti létszám és a bruttó hozzáadott érték (GVA) változása alapján azt keressük, hogy felfedezhetőek-e a magyar feldolgozóiparban föllendülés, erősödés jelei, és amennyiben igen, akkor melyek azok a régiók, illetve melyek azok az alágak, amelyekben ez kimutatható. Ezt követően a belföldi beruházás és a külföldi működő tőke alakulását elemezzük, amelyek az iparágak és régiók fejlődésének egyik fő eszköze. Megvizsgáljuk, hogy a föllendülő, erősödő régiókban az elemzési keretül választott időszakban hogyan alakultak a beruházások.

Kulcsszavak: feldolgozóipar, szerkezetváltás, regionális fejlődés, munkatermelékenység

1. Az ipar és a feldolgozóipar teljesítményének alakulása Magyarországon

Az iparnak és az ipari termelésnek a jelentősége az országok gazdasági teljesítményében a mindenki által ismert industrializáció folyamán növekedett meg. A fejlett országokban ez a folyamat nagyjából a 19 végére lezajlott. Ezeket az országokat a 20. század végére egy új jelenség, a deindustrializáció érte el, melynek során a hagyományos feldolgozóiparnak a súlya mind az előállított hozzáadott értékben, mind pedig az alkalmazottak számát tekintve csökken (Tregenna 2011). Erre a fejlődési tendenciára egyfajta „kreatív rombolásként” is tekinthetünk, amennyiben a hagyományos feldolgozóipari tevékenység a fejlődő országok irányába vándorol a fejlett országokból, és amelynek hatására ezek a fejlődő országok maguk megkésve bár, de az industrializáció folyamatán mennek át, míg a fejlődő országokban pedig a szol-

---

¹ Nagy Benedek, PhD, adjunktus, Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar (Szeged)

² Jelen tanulmány megjelenését a „Tudás-ipar igényeit kiszolgáló felsőoktatási szolgáltatások megalapozása a Dél-Alföldi régióban” című, TÁMOP-4.2.1.D-15/1/KONV-2015-0002 azonosítószámú projekt támogatja.

gáltatási szektor előretörése figyelhető meg (Lengyel et al. 2016). A poszt-szocialista, átmeneti országok iparfejlődése, szerkezeti átalakulása egy sajátos fejlődési út (Lux 2012).

A fejlett országokban azonban megjelenik a feldolgozóipar újraértékelésének gondolata, különösen a 2008-as válságot követően. Magyarországon és az Unióban úgyszintén fölmerül az újraiparosodás, újraiparosítás szükségessége. Az Unió több közelmúltban kiadott dokumentuma és állásfoglalása is ezt a gondolatot tartalmazza, például az „Integrált iparpolitika a globalizáció korában” (EC 2010). „Az európai ipar reneszánsza” című közlemény (EC 2014a) konkrét javaslatot is tesz a gyártási tevékenységek részarányának 20%-ra (a jelenlegi 15%-ról) történő emelésére 2020-ig. Az Európai Versenyképességi Jelentések (EC 2013, EC 2014b) miközben kiemelik az újraiparosodás fontosságát, már kételyeket is megfogalmaznak, és inkább az innovatív, tudás-alapú iparágak szerepét emelik ki. Mindeközben az Európai Unió közös versenypolitikája határozottan tiltja a hagyományosan állami támogatást jelentő iparpolitika alkalmazását (Török 1995).

A feldolgozóiparnak kiemelt jelentőséget tulajdonítunk, hiszen ez a gazdasági növekedés egyik fontos motorja lehet, és egy adott mértékű növekedés, amely a feldolgozóiparban végbemegy, sokkal nagyobb mértékben képes az egész nemzetgazdasági teljesítményt élénkíteni, mint ha valamely más szektorban következett volna be (Tregenna 2006, Vas et al. 2015). Ugyanakkor a feldolgozóipar súlyának növekedése, a feldolgozóipar erősödése, mint a deindusztrializáció ellentéte még nem tekinthető önmagában újraiparosodásnak. A cél nem csupán a feldolgozóipari alkalmazottak számának (arányának) növekedése, vagy a feldolgozóiparnak a hozzáadott értékből való részesedésének a növekedése, hanem egyfajta átrendeződés a nagyobb hozzáadott értékű tevékenységek irányába. Az újraiparosodás jelenti egyrészt „új ágazatok, tevékenységek, termékek megjelenését ott, ahol eddig ilyesmivel nem foglalkoztak”, másrészt pedig „azt a szerkezeti változást, amikor tradicionális ipari tevékenységek megszűnnek vagy jelentősen visszaszorulnak, és helyüket más ipari tevékenységek veszik át” (Barta et al. 2008, 3. o.)

A felzárkózó országokban az exportorientált feldolgozóipar fontos szerepet tölt be a gazdasági növekedésben és a foglalkoztatásban (Krugman–Obstfeld 2011, Todaro–Smith 2009). A fejlődő országok exportszektorában jelentős a külföldi működőtőke, amely a fejlett országokból a kisebb költségek miatt települt át (Dicken 2007). A traded szektorok exportja révén jövedelem áramlik a fejlődő országokba, amely a munkabérek növekedése, illetve a helyi beszállítók révén a helyi gazdaságot is élénkítheti multiplikátorhatások kialakulásával (Porter 2008).

Magyarország kis nyitott ország, ahol az 1990-es rendszerváltást követően lezajlott az ipar privatizációja. A külföldi működőtőke jelentőssé vált a feldolgozóiparban is, a jegyzett tőke kb. 70%-a származott külföldről az ezredfordulón. A külföldi működőtőke részben a kedvezőbb költségek, részben a piacok, részben az egyedi termelési tényezők (felkészült munkaerő) miatt települt Magyarországra.

A magyar feldolgozóipar GDP-ből való részesedése 2000-et követően mindvégig 20–23% körül mozgott. Ezen a stabil arányon a válság csak kicsit változtatott. Az alkalmazottak aránya a 2000-es 28%-ról 2014-re lecsökkent 22%-ra, 750 ezer főről kb. 630 ezer főre. A 2004-es EU-s csatlakozást követően a feldolgozóipari termelés és az export értékesítés is dinamikusan nőtt 2008-ig. A feldolgozóipari termelés 2008-ban, a globális válság hatására megtorpant, majd 2009-ben meredeken visszaesett. A válság enyhülésével a fő exportpiaci partnerországok, a német, francia, osztrák, holland stb. gazdaságok erősödésével az export meglódult, hamar elérte és meghaladta a korábbi szintet. Azonban a belföldi értékesítés 2008-at követően is folyamatosan csökkent, 2013-ban csak mintegy 80%-át tette ki a 2005-ös évnek és csak 2014-ben kezdett élénkülni. A feldolgozóipar belföldi értékesítésének 2008 utáni stagnálása két tényezőre vezethető vissza. Egyrészt 2007-től megszorításokra került sor az ország költségvetési hiánya miatt, aminek következtében a belföldi kereslet is jelentősen visszaesett. Pl. amíg 2004-ben 44 ezer új lakás épült és 2008-ban is még 36 ezer, addig 2010-ben már csak 21 ezer, 2011-ben 13 ezer, 2012-ben 11 ezer, 2013-ban 7 ezer és 2014-ben is csak 8 ezer. Másrészt 2008 után a magyar feldolgozóipar termékei iránti belföldi keresletet számos piacon, pl. a textilárúk, bútorok és az élelmiszerek piacán visszavetette a hazai üzletekben egyre nagyobb arányban megjelenő külföldi, EU-ból származó termék.

Tanulmányunkban az újraiparosodás fogalma mentén vizsgáljuk, hogy hogyan alakult a feldolgozóipar térbeli és alágazati szerkezete 2008 és 2013 között (Nemes Nagy–Lőcsei 2015). Először a hozzáadott érték (GVA) és a foglalkoztatottak száma alapján vizsgáljuk a feldolgozóipar főbb mozgatórugóinak, mint munkatermelékenységnek és munka-intenzitásnak a változását és hatásaikat. Ezt követően a feldolgozóipar alágait vizsgálva elemezzük, hogy a 2008-as válságot követően milyen átrendeződés figyelhető meg. Történt-e föllendülés, visszaesés, átrendeződés a feldolgozóipar alágai, illetve Magyarország régiói között? Majd, mintegy a vizsgált átalakulások háttértényezőiként a feldolgozóiparban lezajlott beruházásokat vizsgáljuk, megkülönböztetve a hazai és a külföldi működőtőkét.

2. Újraiparosodási jegyek a magyar gazdaságban

A feldolgozóipar helyzetének változását az újraiparosodás szempontjából vizsgálva a szakirodalomban elsősorban alkalmazott két legfontosabb változó a bruttó hozzáadott érték és az alkalmazotti létszám (Barta et al. 2008, Kuttor–Hegyi–Kéri 2012), ezért a magyar feldolgozóipar helyzetét is ezen változók segítségével elemezzük. A feldolgozóipari teljesítményre a TEÁOR '08 osztályozásra történt 2008-as átállástól kezdődően állnak rendelkezésünkre regionális és alági bontású adatok. Ugyanakkor a válság kirobbanása is éppen erre az évre tehető, így a válság mélypontjáig, 2009-ig érvényesülő „trendek” az ez utáni időszakra nem lesznek érvényesek. Így bár tájékoztatásul közöljük többnyire a 2008-as adatokat is, a bázisévünk 2009 lesz. Az

elemzés nagyban támaszkodik Tregenna (2011) tanulmányára, melyben több országban lejátszódott deindusztrializációt bontott föl tényezőire. Ebben a tanulmányban az általa használt módszert értelmezzük át és alkalmazzuk egy országon belül a különböző régiókra. A vizsgálatában használt adatok nála is az alkalmazottak száma és a bruttó (reál) hozzáadott érték, valamint az ezek alapján számítható munkatermelékenység illetve munka-intenzitás, továbbá ezek változásai. Először egy helyzetképet mutatunk be arról, hogyan változott az összes nemzetgazdasági ágra, a feldolgozóiparra és a feldolgozóiparon kívüli nemzetgazdasági ágakra a bruttó hozzáadott érték és az alkalmazottak száma.

A nemzetgazdaság egészét tekintve az összes hozzáadott érték 2009-ben nagy mértékben csökkent, majd 2011-ben újra, de ezúttal jóval kisebb mértékben. Az időszak végére az összes hozzáadott érték 2008-as árakon számítva nem érte el a 2008-as szintjét. A feldolgozóipari hozzáadott érték csak 2010–2011-ben tudott reálértékben növekedni, az időszak végére azonban a 2008-as szintjének alig 90%-át érte csak el. Mindeközben a feldolgozóipar részesedése nominális értéken számítva az összes hozzáadott értékből bár 2009-ben visszaesett 21,5%-ról 20,38%-ra, de azt követően folyamatosan emelkedett, és 2013-ra az összes hozzáadott érték 22,76%-át a feldolgozóipar adja.

Az alkalmazásban állók számát illetően összetettebb a kép. Az alkalmazottak száma a nemzetgazdaság egészében 2009-ben nagy mértékben (3,67%-kal) csökkent, majd egy kis növekedés után 2011–2012-ben ismét, de már jóval kisebb mértékben. Mindezek eredményeként az alkalmazottak száma 2013-ban mintegy 60 ezer fővel maradt el 2008-as szintjétől (2,23%-kal). A feldolgozóipari alkalmazottak esetében a 2013-as szint szintén nem éri el a 2008-asat, kb 73 ezer fővel (10,62%-kal) alacsonyabb. A feldolgozóipar részesedése az alkalmazottakból ezen időszakban meglehetősen stabil, végig 22–23% körül ingadozik.

A termelékenység tekintetében azt mondhatjuk, hogy a vizsgált időszakban a nemzetgazdaság egészében az átlagos termelékenység csak 2011-ben és 2013-ban tudott növekedni, de még így sem éri el 2013-ban a 2008-as szintet. A feldolgozóipar termelékenysége nagy ingadozásokat mutat, a 2009-es csaknem 7%-os visszaesést 2010-ben egy 12%-ot megközelítő növekedés követi. Mindezek együttes hatásaként a 2008–2013 időszakban a feldolgozóipar termelékenysége gyakorlatilag változatlan.

Tregenna (2011) különböző országokban a deindusztrializációt, mint a feldolgozóipari alkalmazottak számának csökkenését bontja föl két alkotóelemre. Az újraparosodásra átértelmezve ezt a feldolgozóipari alkalmazottak számának növekedése mögötti tényezőket mutatja be ez a fölbontás. A feldolgozóiparban az alkalmazottak száma növekedhet egyrészt azért, mert a feldolgozóipar eleve nagyobb hozzáadott értéket állít elő (vagyis a szektor egészében bővül): ezt nevezi ő *szektor növekedési hatásnak* (sector growth effect). Másrészt az adott szektor alkalmazottjainak száma növekedhet akkor is, ha az adott szektorban csökkent a munkások termelékenysége, a szektor munka-intenzívebbé vált: ezt nevezi *munka-intenzitási hatásnak*

(labor-intensity effect). Érvelését követve kedvezőbb a helyzet egy országban akkor, hogyha a feldolgozóipari alkalmazottak számának növekedése a szektor egészének növekedése és a munkaintenzitásának csökkenése mellett megy végbe, mintha például fordítva. Fölbontását jelen tanulmányunkban először Magyarország különböző régióira végezzük el, majd a feldolgozóipar alágaira az ország egészére (Nagy–Lengyel 2016). A felbontásnál tehát végig a feldolgozóipari teljesítmény (reál hozzáadott érték) és alkalmazotti létszám fog szerepelni.

A Tregenna által azonosított kétféle hatás a következőképpen számszerűsíthető. Legyen egy tetszőleges régióban (alágban) a feldolgozóipari alkalmazottak száma egy időszakban L_{it} , a következő időszakban L_{it+1} . A régió (alág) feldolgozóiparában előállított hozzáadott érték a két időszakban Q_{it} és Q_{it+1} . Ezen mutatók alapján meghatározható a területi egység (régió vagy alág) munka-intenzitása a két időszakban: $\phi = L/Q$ (amely mutató egyébként a munkatermelékenység reciproka). Mindkét időszakra igaz, hogy $L = \phi Q$, definíció szerint.

Az adott területi egységben a feldolgozóiparban alkalmazott munkások számának változása fölbontható a következőképpen:

$$\begin{aligned}\Delta L_i &= \phi_{it+1} \cdot Q_{it+1} - \phi_{it} \cdot Q_{it} \\ &= (\phi_{it+1} - \phi_{it}) \cdot \left(\frac{Q_{it+1} + Q_{it}}{2}\right) + (Q_{it+1} - Q_{it}) \cdot \left(\frac{\phi_{it+1} + \phi_{it}}{2}\right)\end{aligned}$$

Az első tag a munka-intenzitási hatás, a második pedig a szektor növekedési hatás. Amennyiben az adott területi egységben a feldolgozóipari alkalmazottak számának százalékos növekedését vizsgáljuk, akkor a munka-intenzitási hatás egészen pontosan

$$(\phi_{it+1} - \phi_{it}) \cdot \left(\frac{Q_{it+1} + Q_{it}}{2}\right) \cdot \frac{100}{L_{it}}$$

azt mutatja, hogy az adott időszak alatt a régióban (alágban) az alkalmazottak számának hány százalékkal kellett volna változnia pusztán annak következtében, hogy a régióban változott a munka-termelékenység. Ha egy régióban csökkent a munka-termelékenység egy időszak alatt, akkor ebből az következik, hogy az időszak végén ugyanakkora hozzáadott érték előállításához több alkalmazottra lenne szükség: a munka-intenzitási hatás pozitív lesz.

Hasonlóképpen a szektor növekedési hatás:

$$(Q_{it+1} - Q_{it}) \cdot \left(\frac{\phi_{it+1} + \phi_{it}}{2}\right) \cdot \frac{100}{L_{it}}$$

Azt mutatja, hogy az adott időszak alatt az adott régióban a feldolgozóipari alkalmazottak száma hány százalékkal kellett volna, hogy változzon amiatt, hogy ceteris paribus változott az előállított hozzáadott érték az időszak alatt. Például egy megnövekedett hozzáadott értéket változatlan munkatermelékenység mellett csak

egy nagyobb alkalmazotti létszámmal lehetne előállítani: a szektor növekedési hatás pozitív előjelű lesz. A két hatás összege pedig a szektorban alkalmazottak számának százalékos változását adja meg.

A felbontást a nemzetgazdaság egészére elvégezve a főntebb bemutatott változásokat kissé árnyalhatjuk. A 2008–2013 időszakban az alkalmazottak számának főntebb említett 2,23%-os visszaesése úgy következett be, hogy a szektor-növekedési hatás negatív, vagyis a gazdaság összességében zsugorodott, miközben a munkaintenzitási hatás pozitív, vagyis csökkent az átlagos munkatermelékenység. A 2009–2013-as időszakban azonban a nemzetgazdaság egészében az alkalmazottak száma kis mértékben növekedett (1,49%-kal), amely növekedés egy pozitív szektor-növekedési hatás és egy munkatermelékenység-emelkedést jelző negatív munkaintenzitási hatás eredőjeként jött létre. A kereslet és a termelés növekedése nagyobb mértékű volt, mint a termelékenység-növekedés foglalkoztatás-csökkentő hatása. Megfigyelhető a különbség a 2008–2009 es alkalmazotti létszám-csökkenés és a 2011–2012-es között. Míg az első esetben az alkalmazotti létszám csökkenése úgy ment végbe, hogy közben a munkatermelékenység romlott, addig az utóbbi esetben a hozzáadott érték már növekedett, de a munkatermelékenység-javulás miatti alkalmazotti létszám-csökkenés ezt ellensúlyozta.

A felbontást a *feldolgozóiparra* elvégezve az 1. táblázatban látható eredmények adódnak.

1. táblázat A feldolgozóipar teljesítményének fölbontása

	Munka- intenzitási hatás	Szektor növekedési hatás	Alkalmazottak számának %-os változása
2009	6,541	-18,082	-11,541
2010	-11,003	10,001	-1,002
2011	2,656	0,877	3,533
2012	-0,449	-1,490	-1,939
2013	2,681	-2,152	0,529
2008-2013	0,676	-11,297	-10,621
2009-2013	-6,245	7,285	1,040

Forrás: Tregenna (2011) és a KSH tájékoztatási adatbázis alapján saját számítások

A vizsgált időszakban a gazdaság egészéhez hasonlóan az alkalmazotti létszám a feldolgozóiparban is visszaesett, méghozzá jóval nagyobb mértékben. Itt is megfigyelhetjük ugyanazt a kettősséget, mint főntebb: itt a 2009-es és a 2010-es évben látjuk, hogy a két féle hatás előjele megváltozik, csak ez alkalommal mindegyik összetevő nagyobb mértékű, mint a nemzetgazdaság egészében.

A fentiekből leszűrhető, hogy a válság mélypontja a 2009-es év. A szektor növekedési hatás ebben az évben mind a nemzetgazdaság egészében, mind a feldol-

gozóiparban erőteljes csökkenést mutat. 2010 és 2011 a szektor növekedési hatás szempontjából egyértelműen kedvező. Ha bázisévnek a 2009-es évet választjuk, és az alkalmazottak számának változását a 2009–2013 időszakban vizsgáljuk, akkor már mind a nemzetgazdaság egésze, mind pedig a feldolgozóipar összességében az alkalmazotti létszám bővülését láthatjuk, még ha kismértékűt is.

3. A feldolgozóipar területi változásai: újraiparosodási jegyek a régiókban

Annak érdekében, hogy árnyaltabb képet kapjunk a feldolgozóipar fejlődéséről és a válságból történő kilábalásáról, a fent említett fölbontást elvégezhetjük a feldolgozóiparra régióként. Így a 13 feldolgozóipari alág térbeliségét vizsgáljuk, összhangban a TEÁOR'08-cal (2. táblázat). Az újraiparosodás leírásánál említett okok miatt az alkalmazottak számát és a (2008-as bázis éven számított) bruttó hozzáadott értéket (GVA) vesszük alapul vizsgálatainkban. Területi elemzési szintül azért a régiót választottuk, mert a tanulmány későbbi részében bemutatandó feldolgozóipari beruházásokra és külföldi működő tőkére a KSH tájékoztatási adatbázisban csak régiós szintű adatok voltak fellelhetők.

2. táblázat A feldolgozóipar alkalmazottainak száma és a GVA eloszlása régióként

Alág	Kód	Alkalmazottak száma			GVA eloszlása	
		2009, ezer fő	2013, ezer fő	megoszlása 2013-ban, %	2009, %	2013, %
Közép-Magyarország	KM	182,0	174,1	28,4	34,4	30,9
Közép-Dunántúl	KD	101,0	100,0	16,3	16,9	17,6
Nyugat-Dunántúl	NYD	79,2	83,8	13,7	16,8	18,2
Dél-Dunántúl	DD	44,8	44,2	7,2	4,4	3,9
Észak-Magyarország	ÉM	60,0	62,5	10,2	8,2	9,7
Észak-Alföld	ÉA	72,0	75,8	12,4	10,6	10,3
Dél-Alföld	DA	67,4	72,2	11,8	8,6	9,2
				100,0	100,0	100,0
Összesen feldolgozóipar	C	606,3	612,6	22,7*	18,9*	19,7*

* a teljes nemzetgazdaság %-ában (alkalmazottak és GVA)

Forrás: KSH tájékoztatási adatbázis

Megjegyzés: legalább 5 főt alkalmazó vállalkozások telephely szerinti adatai.

A feldolgozóipari alkalmazottakat tekintve 2013-ban semelyik régió nem érte el a 2008-as alkalmazotti létszámot, ami a 2008-ról 2009-re bekövetkező erőteljes (régióként átlagosan 11300 fős) visszaesésnek tudható be. 2009-hez képest azonban a hét régióból négyben emelkedett az alkalmazottak létszáma, de a legnagyobb mértékű növekedés is mindössze alig 7% (a Dél-Alföldön), a legnagyobb csökkenés pedig kicsivel 4% fölötti (Közép-Magyarország). Az egyes régiók részesedése a fel-

dolgozóipari hozzáadott értékből nem változott számottevően (+1,5 és -3,5 százalékpont körüli mértékben 2009 és 2013 között). Azok a régiók, amelyekben az alkalmazottak száma ebben az időpontban emelkedett, jellemzően a feldolgozóipari alkalmazottak arányától elmaradó arányban járultak hozzá a feldolgozóipari hozzáadott értékhez.

Az alkalmazottak számának százalékos fölbontásánál úgy tekintettük a régiókat, mintha az eredeti elemzésben (Tregenna 2011) vizsgált külön országok lennének. A fölbontás során a munka-intenzitási hatás, a szektor növekedési hatás és az alkalmazottak létszámának százalékos változása egyaránt fölvehetnek pozitív vagy negatív értékeket. Összességében így 6 matematikailag lehetséges kombináció képzelhető el. Amennyiben az újraparosodás fő mutatószáma az, hogy az alkalmazottak száma növekszik, akkor az alábbi sorrend tűnik valószínűnek (1 – legjobb eset, 6 – legkedvezőtlenebb eset) (3. táblázat).

A legkedvezőbb eset, amikor az adott régióban a feldolgozóipari alkalmazottak száma úgy nő, hogy a hozzáadott érték maga is növekszik, miközben a régió termelékenyebbé is válik. A legrosszabb eset az, hogyha úgy csökken az alkalmazottak száma az adott régió feldolgozóiparában, hogy a hozzáadott érték csökkenése mellett még a munkatermelékenység is csökken. A nemzetgazdaság egészének és a feldolgozóiparnak a fent elemzett adataival bemutatható, hogy míg a 2009-es év a legrosszabb (6-os) kategóriába esik mindkettő szempontjából, addig a feldolgozóiparban a 2010-es év, bár végkimenetelét tekintve még mindig alkalmazotti létszámcsökkenést mutat, mégis már egy jobb (4-es) kategóriába tehető (a nemzetgazdaság egészét nézve a 2011-es év ilyen).

3. táblázat Az alágak lehetséges tipizálása

	jelölés	Munka-intenzitási hatás	Szektor növekedési hatás	alkalmazottak számának %-os változása
1	** (..)	-	+	+
2	* (..)	+	+	+
3	(..)	+	-	+
4	(..)	-	+	-
5	* (..)	-	-	-
6	** (..)	+	-	-

Forrás: saját összeállítás

Régiós adatok segítségével megvizsgálva, hogy a 2008-2013 időszakban hol növekedett, illetve hol csökkent a feldolgozóipari alkalmazotti létszám, és milyen módon, az alábbi képet kapjuk (4. táblázat).

4. táblázat A feldolgozóipari alkalmazottak százalékos változása Magyarország régióiban

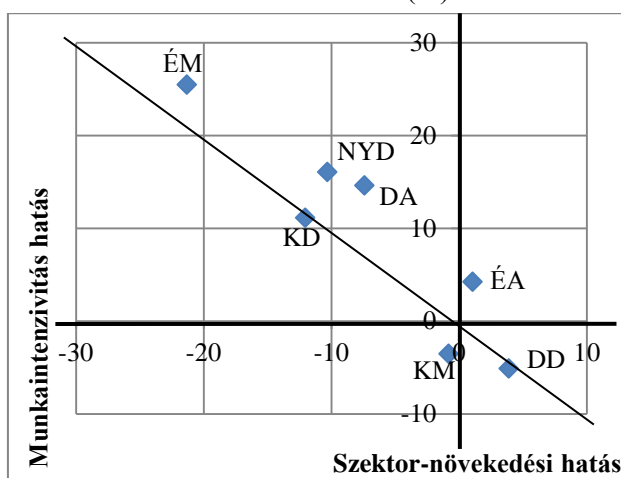
	2009	2010	2011	2012	2013	2008–2013	2009–2013
Total	** -3,66	* 1,55	-0,38	** -0,65	** 0,98	** -2,23	** 1,48
C	** -11,54	-1,00	3,53	* -1,94	0,53	** -10,62	** 1,04
Közép Mo.	** -9,90	-2,48	2,62	-5,18	0,82	** -13,81	* -4,33
Közép Dt.	** -15,82	-3,39	* 4,69	** -1,25	-0,80	* -16,60	-0,93
Nyugat Dt.	** -11,65	-0,40	* 3,82	0,65	* 1,59	* -6,58	** 5,74
Dél Dt.	** -14,55	0,14	4,52	* -2,84	-2,89	** -15,61	** -1,24
Észak Mo.	** -10,07	** 0,86	* 5,58	-3,17	1,01	** -6,34	** 4,15
Észak Af.	* -8,88	** 2,33	** 0,76	* 0,91	1,20	* -4,06	* 5,29
Dél Af.	** -10,99	-0,11	4,46*	1,17	1,54	* -4,59	** 7,19

Forrás: KSH tájékoztatási adatbázis alapján saját számítások

A 2009-es oszlopot megnézve itt is jól látszik, hogy miért érdemes 2009-et választani bázisévként: ebben az évben nem csak a teljes nemzetgazdaságban és a feldolgozóiparban, hanem azon belül is minden egyes régióban komoly százalékos létszámcsökkenés látható. Az összes régió a fönti tipizálás legrosszabb típusába esik (ezen cellák jelölése többségében sötét alapon két csillag): munkatermelékenység-csökkenéssel kombinált hozzáadottérték-csökkenést mutatnak az Észak-Alföld kivételével, ahol a munkatermelékenység növekedett ebben az évben. 2010-től kezdve azonban egyre több sikeres régiót találunk, ahol növekedni tud az alkalmazottak száma még a munkaintenzitás csökkenése mellett is.

Az egyes régiókban a 2009–2013 időszakra nézve a munkaintenzitási hatás és a szektor növekedési hatás egymáshoz képesti viszonyát mutatja be az 1. ábra.

1. ábra Szektor-növekedési hatás és munkaintenzitási hatás a régiókban 2009–2013 között (%)

Forrás: KSH tájékoztatási adatbázis alapján saját szerkesztés

Az ábrán szereplő számok azt mutatják, hogy ez a két hatás külön-külön hány %-os és milyen irányú alkalmazotti létszám-változást indokol. Az ábra bal felső sarkától a jobb alsóig húzódó egyenes fölötti pontok esetében növekszik az alkalmazotti létszám, az alatt lévő pontok által reprezentált régiókban csökken, még hozzá annál nagyobb mértékben, minél távolabb helyezkedik el az adott pont ettől a vonaltól. Az említett átló fölött a második síknegyed a negatív munkaintenzitási hatás (növekvő munkatermelékenység) és ezt túlkompenzáló szektor-növekedési hatás legkedvezőbb kombinációja (3. táblázat szerinti 1-es csoport), az első síknegyedben a 2-es csoportba, negyedik síknegyed átló fölötti részében a 3-as csoportba tartozó régiók. A 4-es csoportba tartozó régiók láthatók az átló alatt a második síknegyedben, az 5-ös csoportba kerülők vannak a 3. síknegyedben és végül a legrosszabb, 6-os csoport képviselői a negyedik síknegyed átló alatti részében helyezkednek el.

A 2009-2013 időszakot tekintve az újraiparosodást vizsgáló felbontás alapján a legjobb csoportokba eső régiókat nevezzük *föllandulőknek*:

- Dél Alföld,
- Nyugat Dunántúl,
- Észak Alföld és
- Észak Magyarország.

Ezekben a régiókban a feldolgozóipari alkalmazottak számának százalékos növekedése 2,7-4,8-szerese az országos alkalmazotti létszám-emelkedésnek. Ez a négy dinamikus régió 2013-ban a feldolgozóipari alkalmazottak a 48,05%-át és a (folyó áron számított) feldolgozóipari hozzáadott értéknek a 47,41%-át képviselik. Ezekben a régiókban a termelékenység az régiós átlag 96,2%-áról 98,9%-ára emelkedett, vagyis ezekben a régiókban a feldolgozóipar ugyan kevésbé termelékeny, mint az országos átlag, viszont javuló termelékenységet mutat.

Az ismertetett felbontás alapján újraiparosodási szempontból a rosszabb csoportokba sorolt régiókat nevezzük *visszaesőknek*:

- Dél Dunántúl
- Közép Magyarország és
- Közép Dunántúl.

Ezek a régiók 2013-ban az összes feldolgozóipari alkalmazott 51,97%-ával a feldolgozóipari hozzáadott érték 52,38%-át állították elő. Ezekben a régiókban a feldolgozóipar termelékenysége az országos feldolgozóipari termelékenység 103,2%-áról 101,0%-ára esett vissza, itt tehát az országos átlagot meghaladó, de romló munkatermelékenység figyelhető meg.

A négy föllanduló régió esetében erős pozitív lineáris korrelációt találunk a hozzáadott érték és a feldolgozóipari bruttó hozzáadott értékből való részesedés között (Pearson féle korrelációs együttható 0,8–0,9). A visszaesők között rendre pozitív, de ennél jóval gyengébb korreláció mutatható ki.

Évekre lebontva is elemezhetjük a négy föllendülő és a három visszaeső régióban történő változásokat az országos feldolgozóipari alkalmazottakon, a feldolgozóipari bruttó hozzáadott értéken belüli részarányaik és az átlagos termelékenység alakulása tekintetében. A két régiótípus a vizsgált időszakban végig közel hasonló arányt képvisel a feldolgozóiparon belül az alkalmazottak számában és a hozzáadott értékben. A föllendülő, újraiparosodás jeleit mutató régiók (Dél-Alföld, Nyugat-Dunántúl, Észak-Alföld és Észak-Magyarország) bár kisebb súlyt képviselnek, mint a visszaeső, deindusztrializálódó régiók (Dél-Dunántúl, Közép-Magyarország és Közép-Dunántúl), de súlyuk a vizsgált időszakban folyamatosan növekszik. A munkatermelékenység tekintetében szintén jobban teljesítenek a visszaesők, mint a föllendülők, de e tekintetben is a köztük lévő különbség csökken.

Kérdés, hogy ezt a növekedést nevezhetjük-e újraiparosodásnak, vagy csak egy korábbi állapotból egy rövid távú megtorpanás utáni helyreállításnak, pontosabban a feldolgozóiparon belüli átrendeződésnek, szerkezetváltásnak? A nemzetgazdasági hozzáadott érték 2000–2004 között folyó áron átlagosan évi 12%-kal növekedett, 2004–2008-ig már csak kisebb mértékben, évi átlag 6,58%-kal, és a válság után, 2010–2013 között pedig még kisebb mértékben, csupán évi átlagos 3,15%-kal. A volumenindexeket tekintve a relációk hasonlóak. A feldolgozóiparban kicsivel jobb a helyzet. Ott a 2000–2004 közti gyors növekedést (évi átlag 11,73%) egy lassabb növekedés követte 2004–2008 között (éves átlagban 5,89%), és a válság után pedig egy ennél valamivel gyorsabb növekedés következett be (évi átlag 6,05% 2010–2013 között). A KSH 7.4.14. STADAT táblája nemzetközi összehasonlítást tesz lehetővé a feldolgozóipari termelés volumenindexe alapján. Ebből az látszódik, hogy a 2000–2008 időszakban Magyarország a visegrádi négyek közül a legalacsonyabb, éves átlagosan 6,3%-os feldolgozóipari termelésnövekedést mutatott, míg a legmagasabb értéket Szlovákia produkálta (12%). A válság utáni időszakban 2010–2013 között Magyarország éves 5,7%-os feldolgozóipari termelésnövekedésével Csehországot megelőzte (4,4%), de Lengyelországtól (6,3%) és Szlovákiától (8,3%) még így is jóval lemaradt e tekintetben. Az EU átlagokat (1,8% és 2,3% az EU-28-ra a két fenti időintervallumban) mindkét időszakban fölülmúlta.

4. A feldolgozóipar alágainak átrendeződése

Egy kis kitekintésként hasonló módszertannal megvizsgálható, hogy a feldolgozóipar egyes alágai hogyan teljesítettek ebben az időszakban. A fenti felbontást olyan módon elvégezve, hogy az eredeti kutatásban szereplő országoknak most a feldolgozóipar egyes alágait feleltetjük meg, megnézhetjük, hogy 2009–2013 között milyen átalakuláson ment keresztül a feldolgozóipar belső szerkezete, hogy van-e nyoma valamilyen trendszerű átstrukturálódásnak. A feldolgozóipar alágainak alkalmazotti létszámában bekövetkező százalékos változásokat tehát fölbontottuk munkaintenzitási hatásra (az alág munkatermelékenységének változása önmagában hogyan kellett

volna hatnia az alkalmazotti létszámra változatlan hozzáadott érték mellett), illetve szektor-növekedési hatásra (az alágban előállított hozzáadott érték változásának önmagában hogyan kellett volna hatnia az alkalmazotti létszámra változatlan munkatermelékenység mellett). A felbontásból azt látjuk, hogy a 2009-es év során nem csak a nemzetgazdaságban és a feldolgozóipar egészében csökkent az alkalmazottak száma (valamint, ahogyan már korábban láttuk, az összes régióban), hanem szinte mindegyik feldolgozóipari alágban is (a CM: egyéb feldolgozóipar, ipari gép berendezés, üzembe helyezés és javítás alág kivételével). Ez a csökkenés ráadásul az alágak jelentős részében úgy zajlott le, hogy az alág zsugorodását munkatermelékenység-romlás kísérte. A későbbi években (azon belül is leginkább 2011-ben és 2013-ban) számos feldolgozóipari alág foglalkoztatottsági adatai fölíveltek, de a 2009-es erőteljes és általános visszaesést többnyire még nem tudták ellensúlyozni. Kedvezőbb a helyzet, hogyha a 2009-es évből, mint bázisévből indulunk ki: így a 2009–2013 időszakban már a 13 feldolgozóipari alág közül 5 tudott kisebb-nagyobb alkalmazotti létszám-növekedést fölmutatni.

Az újraparosodás foglalkoztatottság-bővítési szempontjából legsikeresebb alágaknak tekinthetjük a 2009–2013 időszakban:

- CK (Gép, gépi berendezések gyártása),
- CL (Járműgyártás)
- CF (Gyógyszergyártás), valamint
- CH (Fém-alapanyag és fém-feldolgozási termék gyártása) alágakat.

A CL alág esetében 17,83%-os alkalmazotti létszám-bővülés következett be, méghozzá javuló munkatermelékenység mellett. A CH alág ugyanilyen volt, csak itt a növekmény kisebb mértékű, mindössze 5,49%. A CK alág produkálta a legnagyobb mértékű, 30,03%-os alkalmazotti létszám-növekedést, viszont ez a nagy növekedés ebben az alágban a munkatermelékenység csökkenésével járt együtt. A CF alágban az alkalmazottak száma a munkatermelékenység csökkenése következtében nőtt, és bár a szektor összezsugorodása ezt a hatást csökkentette, de még így is 9,12%-kal több főt alkalmazott az alág 2013-ban, mint 2009-ben. A négy sikeres alág súlyát és annak változását érzékelteti, hogy összesen a feldolgozóipari foglalkoztatottak 32,44%-át és a feldolgozóipari hozzáadott érték 43,24%-át tették ki 2009-ben (nominál értéken), és ezek az arányok 2013-ra 37,03%-ra és 47,75%-ra növekedtek. Ezekben a sikeres alágakban a termelékenység a feldolgozóipari termelékenységnek átlagosan 127,95%-áról 134,6%-ára növekedett.

A feldolgozóipari alkalmazotti létszám bővülés tekintetében legkevésbé sikeres alágak:

- CJ (Villamos berendezés gyártása),
- CB (Textília, ruházat, bőr és bőrtermék gyártása),
- CD (Kocszgyártás, kőolaj-feldolgozás), valamint
- CE (Vegyianyag, termék gyártása) alágak.

Ezek közül az alágak közül a legnagyobb mértékű alkalmazotti létszám-visszaesést a CJ és a CB alágak szenvedték el (18,77% és 8,82%) negatív szektor-növekedési és negatív munkaintenzitási hatás eredményeként (4-es csoport a 3. táblázatból). Bár kedvezőtlenebb helyezést (6-os csoport) ért el a CD és a CE alág, ahol az alkalmazotti létszám-csökkenés negatív szektor-növekedési és pozitív munkaintenzitási hatás eredményeként állt elő, viszont az előbbi kettőnél kisebb mértékű volt (4,43% és 2,21%). A legkevésbé sikeres alágak súlyát és annak változását szemlélve, hogy ezen alágak együttesen 2009-ben a feldolgozóipari alkalmazottak 18,33%-ának alkalmazásával a feldolgozóipari hozzáadott érték 17,88%-át állították elő, és ezek a részesedések 2013-ra 15,99%-ra és 10,07%-ra csökkentek. A legkevésbé sikeres alágakban az átlagos termelékenység a feldolgozóipari termelékenység 95,17%-ról 58,76%-ára csökkent.

Ha azt vizsgáljuk, hogy mennyire exportorientált ezeknek az alágaknak a növekedése, akkor azt találjuk, hogy megnőtt az exportértékesítés súlya az összes értékesítésen belül mind a sikeres alágakban (75,6%-ról 82,2%-ra), mind pedig a legkevésbé sikeres alágakban (60,8%-ról 64,5%-ra). Az arány az első alágcsoportban magasabb, és a kétféle alágcsoport közötti különbség is növekszik az első csoport javára. Még beszédesebb a kép, hogyha a kétféle csoport részesedését vizsgáljuk az összes feldolgozóipari exportbevételből: itt az első csoport részaránya folyamatosan emelkedik (40,4%-ról 51,3%-ra), a második csoporté pedig csökken (15,5%-ról 14,9%-ra). Kijelenthetjük tehát, hogy a sikeres, az újraiparosodás jeleit mutató feldolgozóipari alágak export szempontjából a többiekénél jobban teljesítenek.

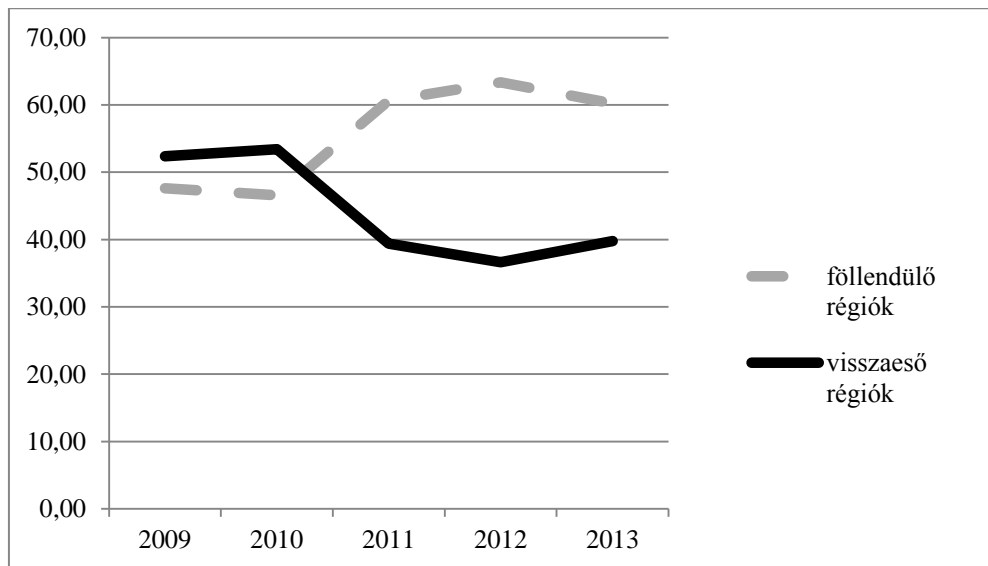
5. A régiók feldolgozóiparának teljesítménye és a beruházások Magyarországon

A kétféle régiócsoport jövőbeni fejlődésére hatással vannak a beruházások. Ebből a célból a KSH tájékoztatási adatbázisából a legfrissebb hozzáférhető adatok alapján az egyes régiókban történt feldolgozóipari beruházásokat (belföldi) és a külföldi működő tőke nagyságát elemezzük.

A nemzetgazdaság egészében a 2009. évi (régiókhoz köthető) 3737 Mrd forintos szintről 2013-ra 4043 Mrd forintra változott a beruházások nagysága. Eközben a feldolgozóiparban a beruházások nagysága 2009-óta folyamatosan növekszik, 764 Mrd forintról 1247 Mrd forintra. A feldolgozóipari beruházások részaránya a főt említett vizsgálati időszakban (2009–2013) a nemzetgazdasági beruházásokon belül 20,4%-ról 30,9%-ra emelkedtek.

A föllendülő régiókban a beruházások nagysága nominálisan növekedést mutat, míg a visszaesőkben nagyjából stagnál. Ennek megfelelően, míg a föllendülő régiók 2009-ben még csak a feldolgozóipari beruházások 47,6%-át koncentrálták, ez a szám 2013-ra már 60,2% (2. ábra), vagyis az időszak végére a feldolgozóipari beruházásoknak már nagyobb része valósul meg a föllendülő régiókban. Vélhetően ez lehet az egyik ok, amely miatt fejlődni, növekedni képesek ezek a régiók.

2. ábra A föllandülő és visszaeső régiók feldolgozóipari beruházásainak aránya a feldolgozóipari beruházásokon belül, %

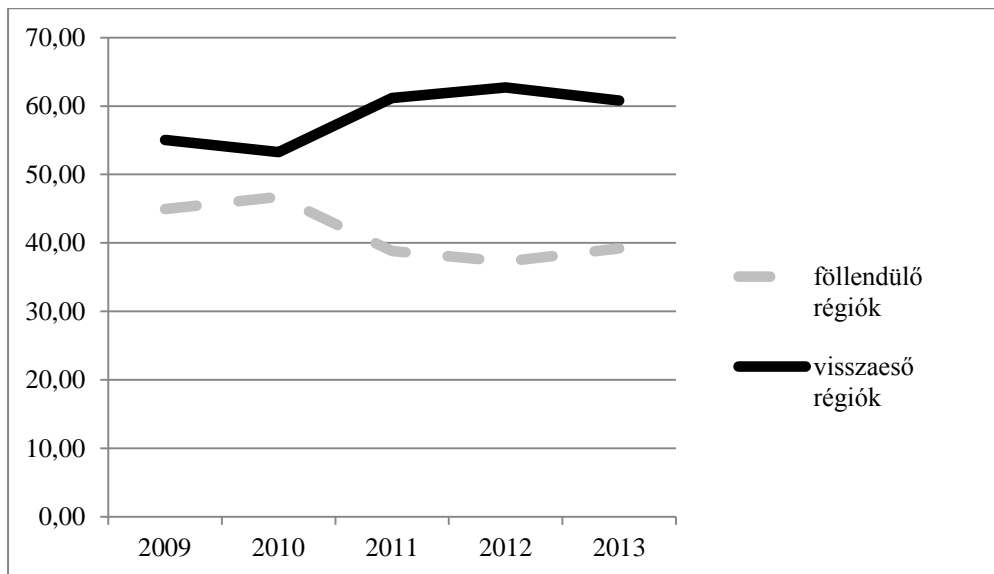

Forrás: KSH tájékoztatási adatbázis alapján saját szerkesztés

Hasonló vizsgálatokat végezhetünk el a *külföldi működő tőke* adatokkal is (3. ábra). A külföldi érdekeltségű vállalatok külföldi jegyzett tőkéjét használtam föl, mint mutatószámot. A teljes nemzetgazdaságban a (régióhoz köthető) külföldi érdekeltségű vállalatok külföldi tőkéje a 2009-es megközelítőleg 15500 Mrd forint szintről folyamatosan nőtt, 2013-ra elérte a csaknem 19400 Mrd forintot. A feldolgozóiparban a 2011-es év hozott visszaesést, és összességében a külföldi tőkeállomány 5700 Mrd forintról 5050 Mrd forint környékére csökkent. A föllandülő régiókban a feldolgozóiparban a külföldi tőke 2009-ről 2013-ra 23%-kal esett vissza, míg a visszaeső régiókban gyakorlatilag stagnálás figyelhető meg.

Ha megvizsgáljuk, hogy a feldolgozóiparba beáramló beruházásokból milyen mértékben részesedtek az újraiparosodási szempontból sikeresként, illetve kevésbé sikeresként azonosított régiók, akkor azt tapasztaljuk, hogy a kép egy kicsit eltér attól, mint amit a belföldi beruházások esetében láthattunk: a föllanduló régiók részaránya kezdetben itt is a visszaesők részaránya alatt marad, de itt nem fordul meg, hanem kis mértékben még erősödik is ez a viszony a vizsgált időszakban.

3. ábra A föllandülő és visszaeső régiók részesedése a feldolgozóipari külföldi tőkéből, %

Forrás: KSH tájékoztatási adatbázis alapján saját számítások

6. Összefoglalás

A feldolgozóipar fejlődése kiemelten fontos tényezője a gazdasági növekedésnek. A feldolgozóiparban bekövetkező növekedés az egész gazdaság növekedésére erőteljes húzó hatást tud kifejteni, még hozzá erőteljesebben, mint hogyha ugyanaz a növekedés (például hozzáadott értékben) más szektorban következne be (Tregenna 2009). Tanulmányunk ezért az újraiparosodás jegyeit keresi a feldolgozóiparban, és a nemzetközi szakirodalomban bevett módon elsősorban a feldolgozóipari alkalmazottak számának növekedéseként azonosítja. Az alkalmazotti létszámban bekövetkező változás azonban nem vizsgálható a hozzáadott érték alakulásától függetlenül. Minden egyéb változatlan mellett például ha a munkatermelékenység csökken, akkor ez önmagában változatlan hozzáadott érték mellett is az adott régió (vagy alág) esetében az alkalmazotti létszám növekedése irányába mutat. Minőségbeli különbséget jelent tehát az, hogyha az alkalmazottak létszáma úgy növekedik egy régióban (vagy éppen alágban), hogy eközben a munkatermelékenység is nőtt, mint hogyha a munkatermelékenység csökkent volna.

Tanulmányunkban ezeket a minőségi különbségeket kísérreljük meg fölfedni, és ezek alapján csoportosítani Magyarországon különböző régióit, illetve a feldolgozóipar alágait. Bár az újraiparosodás szempontjából elsődleges mutatóként kezeljük az alkalmazotti létszám változását, és azokat tartjuk sikeres, föllanduló régióknak és

alágaknak, ahol ebben növekedés mutatható ki az általunk vizsgált időszakban (2009–2013), az ilyen értelemben vett újraiparosodás jegyeit mutató egységek közül is azokat tekintjük igazán sikereseknek, amelyek esetében egyidejűleg munkatermelékenység-növekedés is megfigyelhető. Hasonló gondolatmenetnél fogva azokat tekintjük a (leg)kevésbé sikeres, visszaeső egységek, amelyekben az alkalmazotti létszám visszaesés munkatermelékenység-visszaeséssel jár.

A tanulmányban alkalmazott, Tregenna (2011) módszerét követő vizsgálat a 2009–2013 időszakban föllendülő régiókként a Dél-Alföld, Nyugat-Dunántúl, Észak-Alföld és Észak-Magyarország régiók azonosíthatók, mely régiók 2013-as részesedése a feldolgozóipari alkalmazottakból 48,05% és a hozzáadott értékből 47,41%. Jelentősebb alkalmazotti létszámbeli növekedést felmutató feldolgozóipari alágaknak a gép, gépi berendezések gyártása (CK), a járműgyártás (CL), a gyógyszergyártás (CF) és a fém-alapanyag és fém-feldolgozási termék gyártása (CH) alágakat tekinthetjük, amelyeknek a részesedése 2013-ban a feldolgozóipari alkalmazottakból 37,03%, és a hozzáadott értékből 47,75% .

Tanulmányunk egyik hiányossága, hogy megfelelő adatok híján nem köthető össze a feldolgozóipari a régiók és alágak újraiparosodása, vagyis nem azonosítható például, hogy a sikeresként kimutatott alágak területileg pontosan hol koncentrálódnak, illetve hogyan oszlanak el. A kutatás egy lehetséges további iránya lehet az alkalmazott létszám-változás bemutatott felbontásának újabb dimenziókkal való kiterjesztése, vagyis az elemzés régiókra és alágakra kombináltan történő elvégzése.

Tanulmányunk egy további célja, hogy az újraiparosodást a beruházásokkal hozza összefüggésbe, ezért megvizsgáltuk, hogy hogyan alakultak a beruházások (hazai és külföldi) a föllendülőként és a visszaesőként azonosított régiókban. Azt találtuk, hogy a vizsgált időszakban a föllendülő régiók egyre növekvő részt képviseltek a belföldi feldolgozóipari beruházásokból (2013-ban már ennek 60,2%-a a föllendülő régiókban koncentrálódott). A külföldi működő tőke szempontjából viszont a föllendülő régiók részesedése alacsonyabb és csökkenő tendenciát mutat (2013-ra ezekben már csak a feldolgozóipari külföldi működő tőke 39,2%-a koncentrálódik).

A tanulmányban a szűkös időhorizont miatt nem vállalkozhattunk arra, hogy ok-okozati kapcsolatba hozzuk a feldolgozóipari beruházásokat és az egyes régiók növekedését, a bennük fellelhető újraiparosodási potenciált.

A válságból való kilábalásnak a jelei tehát egyértelműen megtalálhatóak a feldolgozóiparban Magyarország bizonyos régióiban. Ha ez a tendencia hosszú távon is fennmarad, megfelelő gazdaságpolitikai lépésekkel, tovább bővülő hazai és külföldi beruházásokkal párosul, akkor egy kezdődő valódi hosszabb távú újraiparosodás a hazai növekedésnek is motorja lehet.

Felhasznált irodalom

- Barta Gy. – Czirfusz M. – Kukely Gy. (2008): Újraiparosodás a nagyvilágban és Magyarországon. *Tér és Társadalom*, 4, 1–20. o.
- Dicken, P. (2007): *Global Shift. Mapping the changing contours of the world economy*. (5. ed.), Guilford Press, New York
- EC (2010): *An Integrated Industrial Policy for the Globalisation Era*. European Commission, Luxembourg, COM(2010) 614 final
- EC (2013): *Towards Knowledge-driven Reindustrialisation*. European Competitiveness Report. Brussels
- EC (2014a): *For a European Industrial Renaissance*. European Commission, Luxembourg, (COM (2014) 14 final
- EC (2014b): *Helping Firms Grow*. European Competitiveness Report. Brussels
- Krugman, P. R. – Obstfeld, M. (2011): *International Economics*. Addison-Wesley, Harlow.
- Kuttor D. – Hegyi-Kéri Á. (2012): Sectoral and Regional Dimensions of Industrialisation in East Central Europe. In *Advances in economics, risk management, political and law science*. Business and Economics Series 2., Tomas Bata University, Zlin, 290–299. o.
- Lengyel I. – Szakálné Kanó I. – Vas Zs. – Lengyel B. (2016): Az újraiparosodás térbeli kérdőjelei Magyarországon. *Közgazdasági Szemle*, LXIII. évf., június, 615–646. o.
- Lux G. (2012): Reindusztrializáció Közép-Európában. In Baranyi B. – Fodor I. (szerk.): *Környezetipar, újraiparosítás és regionalitás Magyarországon*. MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete, Pécs–Debrecen, 21–34. o.
- Nagy B. – Lengyel I. (2016): A feldolgozóipar szerkezetváltása Magyarországon 2008 és 2014 között. *Külgazdaság* (megjelenés alatt)
- Nemes Nagy J. – Lőcsei H. (2015): Hosszú távú megyei ipari növekedési pályák (1964–2013). *Területi Statisztika*, 55, 2, 100–121. o.
- Porter, M. E. (2008): *On competition*. The Free Press, New York.
- Todaro, M. P. – Smith, S. C. (2009): *Economic development*. Addison-Wesley, Harlow.
- Török Á. (1995): Magyar iparfejlődés középtávon – jövőkép és forgatókönyvek. *Közgazdasági Szemle*, XLII. évf., 10., 901–925. o.
- Tregenna, F. (2009): Characterising deindustrialisation: An analysis of changes in manufacturing employment and output internationally. *Cambridge Journal of Economics*, 3, 433–466. o.
- Tregenna, F. (2011): *Manufacturing productivity, deindustrialization and reindustrialization*. Working Paper No. 2011,57, World Institute for Development Economics Research (WIDER).
Online: <http://hdl.handle.net/10419/54092> letöltve: 2015. július 21.
- Vas Zs. – Lengyel I. – Szakálné Kanó I. (2015): Regionális klaszterek és agglomerációs előnyök: feldolgozóipar a magyar városrégiókban. *Tér és Társadalom*, 29, 3, 49–72. o.

Felelősségteljes innováció a délkelet-európai országokban

Lukovics Miklós¹ – Buzás Norbert² – Jessica Huntingford³ – Molnár Gabriella⁴

Napjainkban a felelősségteljes innováció (Responsible Research and Innovation, RRI) koncepciója az Európai Unióban kiemelt innovációs irányelv. A koncepció a fenntarthatóság fogalmkörével áll kapcsolatban, annak egyfajta innováció-politikai értelmezéseként ragadható meg. Annak ellenére, hogy a felelősségteljes innováció a világban egyre inkább a tudományos gondolkodás integráns részévé válik, az átmeneti gazdaságokban, köztük számos délkelet-európai országban még relatíve új a koncepció. Az RRI elméleti szinten ugyan már kiforrottnak tekinthető, gyakorlati alkalmazásának ösztönzése kiemelt feladatként jelentkezik az elkövetkezendő időszakban. Eddig több sikeres projekt valósult meg világszerte, területi aspektusai miatt azonban témánk a délkelet-európai országokra fókuszál.

Jelen tanulmány⁵ egy nagy volumenű primer felmérés⁶ eredményein alapul, és célja, hogy bemutassa a délkelet-európai országok komplex, változó innovációs környezetben felmerülő kihívásait. Ismertetjük azon sajátosságokat, amelyek a vizsgált térségben a fejlett országok gyakorlatához képest eltérő módon határozzák meg a kutatásfejlesztési és innovációs tevékenységet. Külön fókusszal vizsgáljuk ezen térség felelősségteljes innovációval kapcsolatos specialitásait és azon pilot jellegű legjobb gyakorlatait, melyek hasonló paraméterekkel leírható térségek számára szolgálhatnak benchmark példaként a felelősségteljes innováció gyakorlati bevezetésének első lépéseihez.

Kulcsszavak: felelősségteljes innováció, Délkelet-Európa, tudatosság növelése, pilot projekt, felelősségteljes innováció gyakorlati alkalmazása

---

¹ Lukovics Miklós, PhD, egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar (Szeged)

² Buzás Norbert, PhD, egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem Általános Orvostudományi Kar (Szeged)

³ Jessica Huntingford, Head of European Projects, RESOLVO s.r.l. (Firenze)

⁴ Molnár Gabriella, PhD hallgató, Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar Közgazdaságtani Doktori Iskola (Szeged)

⁵ Jelen tanulmány megjelenését a „Tudás-ipar igényeit kiszolgáló felsőoktatási szolgáltatások megalapozása a Dél-Alföldi régióban” című, TAMOP-4.2.1.D-15/1/KONV-2015-0002 azonosítószámú projekt támogatja.

⁶ A primer kutatás részét képezte a FaRIIn projekt (Facilitating Responsible Innovation in South East European Countries), mely a Délkelet-Európai Transznacionális Együttműködési Program által társfinanszírozott program. Több információ itt található: <http://www.southeast-europe.net>

1. Bevezetés

A tudomány és innováció szinte minden modern társadalom szerkezetének szerves része (Owen et al. 2013). Az innovációhoz kötődő bizonytalanság, tudatlanság és negatív mellékhatások olyan gondolatokat teremtettek, hogy a tudományt, kutatást és innovációt felelősségteljesen kellene végrehajtani a társadalomra, emberekre, környezetre és externáliákra vonatkozóan (Owen et al. 2012, von Schomberg 2013, Fisher–Maricle 2014). A tudományt és innovációt tehát felelősségteljes módon is lehet alakítani (Guston 2008).

Habár a felelősségteljes kutatás és innováció (RRI) témája az elmúlt években nagymértékben elterjedt a világ tudományos gondolkodásában és az Európai Unió politikájában, mégis az átmeneti országokban, köztük Délkelet-Európa számos országában még relatíve új fogalomnak számít.

A felelősségteljes kutatás és innováció egyik fontos üzenete, hogy a kutatás-fejlesztési folyamatokban a természettudományi megfontolások mellett egyéb etikai, társadalmi, környezeti dimenziók figyelembevétele is megtörténjen. Az RRI keretrendszere hat kulcsfaktorból áll (6 RRI keys) (EC 2012, Buzás–Lukovics 2015):

1. Minden társadalmi szereplő *bevonása* – kutatók, ipar, stratégiaalkotók és civil szervezetek – és közös részvételük a K+F folyamatban
2. *Nemek közötti esélyegyenlőség*
3. *Tudományos nevelés* (Science Education)
4. *Etika* a társadalmi kihívásokra adott megfelelő válasz érdekében; a kutatásnak és innovációnak tisztelnie kell az alapvető jogokat és a legmagasabb etikai standardokat.
5. *Szabad hozzáférhetőség* a közösség által támogatott kutatás eredményeihez (publikációk és adatok)
6. *Irányítás*: a stratégiaalkotóknak is felelősséggel kell lenniük az iránt, hogy megelőzzék az ártalmas és nem etikus kutatási és innovációs fejlesztéseket.

Számos tudományos kutatás és projekt készült szerte a világban, azonban ezek jelentős része a fejlett országokra koncentrált, így relatíve kevés információval rendelkezünk arról, hogy a felelősségteljes innováció bevezetésének és alkalmazásának milyen lehetőségei vannak a kevésbé fejlett térségekben. Emiatt mindenképpen lényeges feltárni ezekben az országokban mindazon speciális, a fejlett országok gyakorlatától eltérő tényezőket, amelyek alapvetően meghatározhatják az RRI bevezetésének sikerességét (Buzás–Lukovics 2015).

Az RRI megértésének előmozdítása érdekében, valamint alapelveinek elterjesztése céljából több sikeres projektet valósítottak meg Európa-szerte, területi aspektusai miatt témánk szempontjából azonban kiemelten fontos a FaRIIn projekt⁷, melyet az érintett területen nyolc partner kezdeményezett. A FaRIIn projekt

---

⁷ <http://www.farinn.eu/>

(Facilitating Responsible Innovation in South East European Countries) a Délkelet-európai Transznacionális Együttműködési Program keretében valósult meg 2012 és 2014 között és célja a felelősségteljes innováció ösztönzése volt a délkelet-európai országokban. Mostani tanulmányunk szempontjából ennek a projektnek két tevékenysége bír kiemelkedő jelentőséggel. Az egyik egy helyi, összehasonlító elemzés, melynek célja annak meghatározása volt, hogy az érintett területen mennyire ismerik az RRI fogalmát. Az elemzésbe magán és közösségi érintetteket is bevontunk, és ez jelentette az alapját minden egyes területen új RRI modell kialakítását célzó akció tervek fejlesztésének és tesztelésének. A második kiemelendő tevékenység a pilot akciók, amelyeknek az volt a célja, hogy tesztelje az RRI elemeinek bevezetési lehetőségeit.

Jelen tanulmány célja, hogy kísérletet tegyen átfogó képet adni a vizsgált ország-csoport innovációs környezetének és a felelősségteljes innováció alkalmazásának specifikumairól az elvégzett primer kutatás legfontosabb eredményeire építkezve.

2. Változó innovációs környezet Délkelet-Európában

Ebben a fejezetben az általános gazdasági helyzetet és az innovációs környezet egyedi jellemzőit fogjuk górcső alá venni a délkelet-európai országokban annak érdekében, hogy megértsük a vizsgált terület jellegzetességeit a felelősségteljes innovációval kapcsolatban.

Tekintettel arra, hogy jelen tanulmány jelentősen épít a FaRIInn projekt tapasztalataira, az operatív program alapján definiáljuk a délkelet-európai térséget. A program területe az Európai Unió délkeleti sarkában található. Mivel a program része az Európai Unió belső kohéziós politikájának⁸, aktívan keresi a nem tagállamok teljes részvételét, így a programterület tizenhat, túlnyomórészt kis országot tartalmaz (1. ábra), 200 millió fős össznépességgel és 1,9 millió km² földrajzi területtel. Ez a legváltozatosabb és legösszetettebb transznacionális együttműködési területnek tekinthető Európában. Ez az egyetlen transznacionális programterület az Európai Unióban nem EU-tagállamok ilyen nagyszámú részvételével (pl. vannak köztük olyan országok, amelyek EU-s tagsági kérelme már elbírálás alatt áll, továbbá olyan országok, melyeknek még nem fogadták el tagjelölt státuszát, valamint harmadik országok is) (EC 2013a).

Az SEE (South East Europe) országok egy főre jutó GDP-je tekintetében elmondható, hogy tisztán látható különbség van a régi és az új EU tagállamok és a nem tagállamok számértékei között. Minden régió, melynek GDP-je nem éri el az EU átlag GDP-jének 50%-át, az új EU tagállamokban, tagjelölt országokban, potenciális jelölt országokban vagy nem tagállamokban található. Az SEE térség több mint felében az egy főre jutó GDP alacsonyabb, mint az EU átlag 50%-a, így ez a terület elmaradt térségnek mondható (Eurostat 2015).

---

⁸ http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/informat/2014/fiche_innovation_en.pdf

Az innovációs kapacitást vizsgálva kijelenthető, hogy a program területének többségén hiányoznak, vagy hiányosak az innovációs stratégiák. A 2012-es vizsgálat bemutatja az innovációs tevékenységek eltéréseit az Európai Unióban, és egy sor indikátort javasol a régiók innovációs potenciáljának mérésére (EC 2012), melyek bizonyítják, hogy Délkelet-Európa túlnyomórészt lemarad a kulcs indikátorokban.

Az egyetemek és tudásparkok a főbb városi területeken és/vagy regionális gazdasági központokban koncentrálnak, így az egy lakosra jutó felsőoktatási K+F kiadások (HERD) helyzete kiválóan szemlélteti egyrészt a nyugat-, közép- és észak-európai tagállamok, másrészt a dél- és kelet-európai államok kettéosztottságát. A HERD értéke sok észak- és közép-európai tagállamban (kivéve Németország) magas (250-970 euro/lakos), míg a déli és keleti tagállamokban alacsony (0-50 euro/lakos), a fővárosok figyelemre méltó teljesítményétől eltekintve (EC 2012).

1. ábra A Délkelet-európai Transznacionális Együttműködési Program földrajzi területe

Forrás: www.eudesk.org

Megjegyzés: A Délkelet-európai Program tizenhat országot tartalmaz: Albánia, Ausztria, Bosznia és Hercegovina, Bulgária, Románia, Horvátország, Macedónia, Görögország, Magyarország, Szerbia, Montenegró, Szlovákia, Szlovénia, Moldova, valamint Olaszország és Ukrajna bizonyos régiói.

A régi tagállamokban az innovációs létesítmények (mint pl. tudományos parkok, technológia transzfer intézmények stb.) lényeges partnerek az innovációs stratégiák megvalósításában. Az új tagállamokban az elmúlt 10-15 évben létrehoztak ugyan ilyen típusú intézményeket, de ezek regionális szinten még nem terjedtek el. A legtöbb hátrányos helyzetű térségben az ilyen típusú intézmények (mint megfelelő stratégiai koncepciók) hiányoznak. Hangsúlyoznunk kell, hogy ezekben a régiókban a bruttó hazai K+F kiadás (GERD) általában meglehetősen alacsony, az EU átlag 10%-át sem éri el. Csupán az SEE terület nagyon kis részén magasabbak a GERD adatok az EU-átlagnál, a legtöbb jelölt és potenciális jelölt államban nagyon alacsony K+F kiadások jellemzőek: az EU átlag 5%-a körüli értékkel (Eurostat 2015).

Az SEE országok teljesítménye az üzleti szektor K+F kiadásai (BERD) alapján alacsony: az üzleti vállalkozások K+F kiadásainak aránya a teljes K+F kiadások 24–60%-a között mozog az SEE országokban, míg az EU-átlag 64%-ot mutat az üzleti szektorban (EC 2013b). Hasonlóan, az üzleti K+F intenzitás területi eloszlása indikátor jelzi, hogy az intenzitás csupán a dél-, kelet- és délkelet-európai fővárosokban haladja meg az EU-átlagot. A fennmaradó részekben a K+F intenzitás szintje az üzleti szektorban meglehetősen alacsony, az EU átlag 7–30%-a (EC 2012).

Az elmúlt húsz évben az SEE országokban a kutatók és tudósok létszáma nagymértékben csökkent, mivel a magasan képzett emberek elhagyják országukat egy jobb élet reményében. Az EU munkaképes korú népességének száma 2011-ben tetőzött, a dél- és kelet-európai országokat nagyobb mértékben érintette a csökkenő munkaerő mennyisége, mint az északi és nyugati országokat (EC 2014a). A szakértők elhagyják országukat jobb külföldi szakmai lehetőségekért, ez az ún. „külső” agyelszívás („external” brain drain), vagy szakmájukat is feladják jobban fizető, magánszektorbeli állásokért, ezt pedig „belső” agyelszívásnak nevezhetjük („internal” brain drain) (UNESCO 2009, Stankovic et al. 2013).

A legfrissebb European Innovation Union Scoreboard⁹ szemlélteti a jelenlegi helyzetet (2. ábra). Ha az EU-tagállamokat teljesítményük alapján négy csoportra osztjuk, akkor az SEE együttműködési területről csak egyetlen ország, Szlovénia esik az *innovációs követő* kategóriába (második csoport: az innovációs teljesítmény az EU-átlag feletti vagy ahhoz közeli). Hat ország, Horvátország, Csehország, Görögország, Magyarország, Olaszország és Szlovákia *mérsékelt innovátoroknak* tekinthetők (harmadik csoport: a teljesítmény az EU-átlag alatti), míg két ország, Bulgária és Románia *szerény innovátorok* (utolsó csoport: teljesítmény nagymértékben az EU-átlag alatt). Az első csoportba, az *innovációs vezető* kategóriájába, ahol az innovációs teljesítmény magasan az EU-átlag feletti, egyetlen ország sem sorolható.

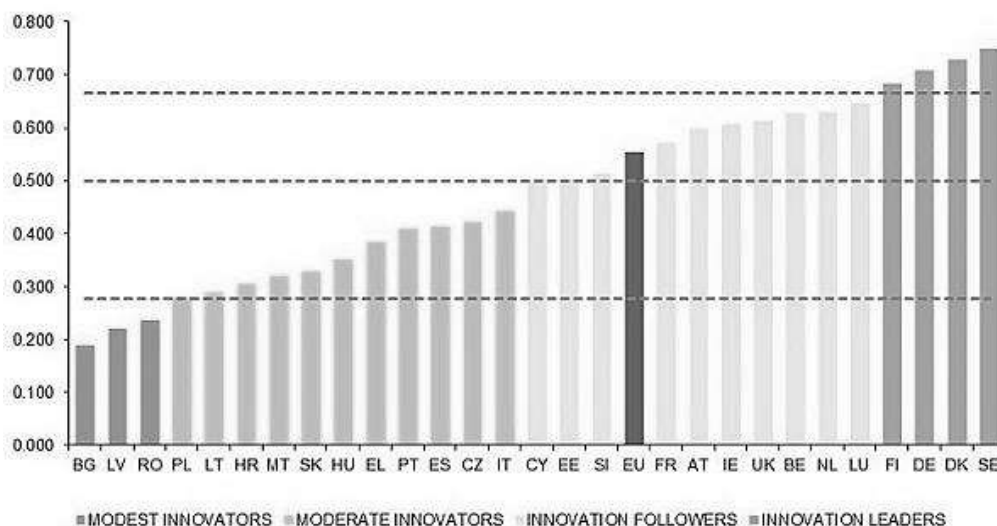
A UNESCO (2009) kutatása megállapította, hogy 2000 óta jelentős fejlődés ment végbe minden SEE országban a felelősségteljes innovációs folyamatok legfon-

---

⁹ Az évente megjelenő European Innovation Union Scoreboard összehasonlító értékeléseket ad az EU tagállamainak kutatási és innovációs teljesítményéről, valamint kutatási és innovációs rendszerük erősségeiről és gyengeségeiről.

tosabb intézményei kialakításában, beleértve a minisztériumokat, egyetemeket, kutatóintézeteket és tudományos akadémiákat. A már létező intézményekben bevezetésre kerültek lényeges reformok, de az érintettek közötti informális és közvetlen kapcsolatok szerepe, a korrupció magas szintje és az innovációs tevékenységeket célzó politikai nyomásgyakorlás még mindig létezik ezekben az országokban. Ezek a reformok nem minden esetben gyorsak és teljesek, ugyanakkor számos esetpélda mutat jelentős eredményeket.

2. ábra European Innovation Scoreboard 2014

Forrás: Innovation Scoreboard (2014)

A kutatás azt is kimutatta, hogy az SEE országok még mindig igen speciális problémákkal szembesülnek, amelyek befolyásolják a döntéshozási folyamatokat és akciótervezést. Ilyen probléma pl. az ágazatok közötti együttműködés hiánya a felsőoktatásért, kutatásért és innovációért felelős minisztériumok között, az egyetemek hagyományos szervezeti berendezkedése, vagy az egyetemi fejlesztési stratégiák hiánya. Az SEE országok szerény sikereket érnek el az innováció területén. Ez az üzleti szektor K+F tevékenységben történő alacsony részvételével jellemezhető. A K+F szektor magasabb fokú ipari integrációját célzó stratégiák kidolgozás alatt állnak, ennek egyik feltétele az ipar növekedési kapacitásának fejlesztése, amely majd ezáltal növelni fogja a K+F+I iránti igényt.

A FaRIInn projekt keretében zajlott empirikus megfigyeléseink alapján (melyet később a 4. fejezetben részletezünk) hangsúlyoznunk kell, hogy a kormányzati pénzügyi támogatások (támogatások és pályázatok, beleértve az EU-s pénzügyi forrásokat is) szerepe az innovációs tevékenységek ösztönzésében jóval magasabb, mint a fejlett országokban. Az SEE országokban az új termékek és szolgáltatások

iránt mutatkozó tényleges piaci igényt kevésbé említik a vállalatok innovációs tevékenységének mozgatórugójaként. A BERD értéke rendkívül alacsony ezekben az országokban és a vállalatok igyekeznek elkerülni a bizonytalan innovációs tevékenységek finanszírozásához kötődő kockázatokat (EC 2014b). Ez a tény megerősíti a kormányzati támogatások szerepét, ugyanis nagyszámú vállalat használ fel EU által társfinanszírozott pénzügyi forrásokat innovációs tevékenység végzésére. Noha az ilyen típusú támogatások eredményei megfelelnek a támogatás elvárt indikátorainak, nem szükségszerűen elégítik ki a piaci keresletet. Ezt a paradoxont figyelembe kell venni az SEE országok innovációs tevékenységének vizsgálata során.

3. A felelősségteljes innováció egyedi jellemzőinek vizsgálata az SEE országokban

A Délkelet-Európai országok általános gazdasági helyzetének és innovációs környezetük egyedi jellemzőinek vizsgálata után jelen fejezetben a FaRIInn projekt keretében lezajlott kutatásra koncentrálnunk, különösen az innovációs rendszerre és az RRI fogalmának ismertségét vizsgáló helyi és az összehasonlító elemzésre helyezve a hangsúlyt.

3.1. A helyi kutatás módszertana

A felelősségteljes innováció egy olyan fogalom, amelynek területi szintű értékeléséhez nincsenek széles körben elfogadott indikátorok, ezért ezt kezelendő 2013-ban hét ország (Bosznia és Hercegovina, Románia, Görögország, Magyarország, Montenegró, Olaszország, Szlovénia) bevonásával végeztünk primer kutatást az RRI legfontosabb kérdéseivel kapcsolatban. Az innovációs rendszer szereplőit a primer felmérés szempontjából a következő két csoportba soroltuk:

- *Aktorok*, akik közvetlenül hozzájárulnak az innováció létrehozásához (pl. innováció-vezérelt vállalkozások, kutatóintézetek)
- *Érintettek*, akik nem közvetlenül kapcsolódnak az innovációs tevékenységhez, de közvetve nagy befolyásuk van az aktorokra és az egész innovációs rendszerre (stratégiaalkotók, kamarák, szakmai szervezetek stb.).

Az aktoroktól való információgyűjtés kérdőívek formájában történt. Minden partner egy közösen fejlesztett kérdőív keretét használt, amely 23 kérdést tartalmazott a következő fő témák mentén:

- A szervezet általános jellemzői (6 kérdés)
- Innovációs tevékenység (4 kérdés)
- Felelősségteljes innováció (13 kérdés).

A megkérdezett aktorok kiválasztása a partnerek meglévő, korábbi kapcsolatain alapult, lekérdezésük emailen keresztül, online kérdőív formájában történt. A személyes kapcsolati hálón történő lekérdezés miatt a válaszadási arány az átlagos-

nál jóval magasabb, 80% feletti volt. Összesen 210 aktor vett részt a kérdőíves kutatásban úgy, hogy mind a 7 országban 30–30 lekérdezés történt. Minden esetben a mikro vállalkozások domináltak a válaszadók között. Számos területről érkeztek válaszok, a turizmustól kezdve egészen a high-tech iparágig.

Az érintettek megkérdezése mélyinterjúk formájában történt. A partnerek a legfontosabb érintetteket vizsgálták és különböző csoportokra osztották őket, többek között a következőkre: fejlesztési/innovációs ügynökségek, helyi tanácsok, kamarák, kutatóközpontok, szakmai szervezetek, pénzügyi intézetek, egyéb hatóságok, klaszterek és civil szervezetek. A partnerek meghatározták területükön a legfontosabb érintett csoportokat és minden csoport egy-egy tagjával készítettek személyesen mélyinterjút, így a gyűjtött információk számos különböző megközelítést tükröznek. A személyesen felkeresett érintettek mindegyike vállalta a válaszadást, így a válaszadási arány a személyes mélyinterjúk esetében 100%-os volt. Összesen 70 mélyinterjú készült (országanként 10–10), melyek fókuszában a felelősségteljes innováció általános fogalma, felelősségi dimenziói, tudatosságának szintje és aktorokkal való kapcsolata állt.

3.2. *A helyi elemzés eredményei és következtetései*

A primer felmérés eredményei azt mutatják, hogy néhány aktor és érintett tisztában van az RRI felelősségi dimenzióinak bizonyos elemeivel, de nem igazán tudják, mit jelent maga a fogalom. Továbbá úgy vélik, hogy a negatív környezeti, etikai és társadalmi hatások fogalmát és jellemzőit nem lehet tisztán definiálni, így *hiányzik egy-fajta közös egyetértés a fogalmat illetően*. A felelősségi dimenziók közül a környezeti a leginkább ismert és használt, míg az etikai dimenzió kapta a legkevesebb figyelmet. A kutatás kimutatta, hogy csak néhányan ismerik a felelősségteljes innováció fogalmát, sokan azonban soha nem hallottak róla. A fogalom ismeretének hiánya az aktorok és érintettek RRI-hez való negatív hozzáállását okozza. Ha az innovációs rendszer szereplőinek felelősségi dimenziók irányába való jelenlegi gyakorlati hozzáállását vizsgáljuk, világosan látszik, hogy az innováció hosszú távú hatásait nem veszik figyelembe és csak kis figyelem irányul az innovációs tevékenység különböző negatív és nem várt mellékhatásainak elkerülésére (társadalmi, etikai vagy környezeti).

Az is látható, hogy *az RRI-vel kapcsolatos információk hiányoznak*. Az aktoroknak nincs belső motivációja arra vonatkozóan, hogy működésük az RRI elveivel összhangban történjen, (kivéve néhány speciális iparágat, mint pl. a biotechnológia, ahol ez jogi követelmény), valamint az érintettek (nem pedig maguk a vállalatok) azok, akiknél először megjelennek az RRI nézőpontjai, amennyiben egyáltalán megjelennek.

Az innovációs rendszer kommunikációs rendszerének összetettsége és alacsony hatékonysága szintén hozzájárul a problémához. *Az érintetteknek legtöbb esetben nincs meg a szükséges befolyásuk az aktorok tevékenységére*, mert az SEE térség új EU tagállamaiban és a nem EU-tagállamaiban a kkv-k bezárkóznak, és

nem mutatnak hajlandóságot az érintettekkel való együttműködésre. A kooperáció hiánya általánosságban is komoly probléma ezekben az országokban, nem csak a kommunikáció területén.

Az érintettek és aktorok döntő többsége egyetértett azzal, hogy az RRI alapelvek pénzügyi hasznokat is kell, hogy biztosítsanak az intézmény számára, mivel jelenlegi pénzügyi helyzetükben nem képesek további plusz kiadásokat arra szálni, hogy működésüket felelősségteljesebbé tegyék. Amennyiben a szükséges pénzügyi források elérhetőek lennének, az aktorok készek lennének arra, hogy törekedjenek az RRI bevezetésére. Az aktorok és érintettek nincsenek tisztában vagy nincsenek meggyőződve az RRI lehetséges gazdasági lehetőségeiről. Úgy tűnik, ezt inkább egy többletterheknek tekintik, mintsem egy stratégiának, amely elősegítené általános versenyképességüket.

A vizsgált terület közös jellemzője (főleg Görögország, Montenegró, Románia és Szlovénia esetén), hogy *szükség lenne további infrastrukturális fejlesztésekre* (utak, intézmények stb.) a felzárkózáshoz. A partnerek legjellemzőbb közös gyengesége az üzleti szektor szerkezetéhez köthető, a vizsgált területen ugyanis a kis- és középvállalkozások dominálnak. Alig található fejlődési potenciállal rendelkező közepes méretű vállalkozás, a néhány nagyvállalatnak pedig általában nem célja a helyi gazdaság fejlesztése. Nagy hátrány, hogy a kkv-k a helyi és regionális piacra koncentrálnak, amely túl kicsi, így mindennapos probléma az erőforrások (kvalifikált munkaerő- és kapacitáshiány), és a fejlesztések hiánya.

A *gazdasági túlélésre való törekvés* elvonja a figyelmet a hosszú távú, stratégiai innovációs kultúra fejlesztésétől. Versenyképessé válni és versenyképesnek maradni kiemelten nehéz feladat e kkv-k számára. Tovább súlyosbítja a helyzetet, hogy a magas minőségű üzletfejlesztési szolgáltatások szintén hiányoznak, a vállalkozók pedig nem kérnek segítséget vállalkozásuk fejlesztéséhez (mely hozzáállás kultúrájukból fakad).

A *bizalom alacsony szintje és az együttműködési hajlandóság hiánya* minden partnerországban megfigyelhető (kivéve Szlovéniát). Ezeket az országokat „bizalomdeficités gazdaságoknak” nevezhetjük. A vállalkozók gondosan védik tudásukat és nem hajlandóak részt venni olyan együttműködési kezdeményezésekben, melyek elvonhatják a figyelmüket a fő üzleti tevékenységüktől, amennyiben nem jár pénzügyi kompenzáció erőfeszítéseikért. Nehezíti a helyzetet, hogy *hiányoznak* olyan *komplex programok* és *programcsomagok*, amelyek a szektorok közötti együttműködést és a különböző kormányzati szintek bevonását támogatnák. Ezen komplex csomagok hiánya megfosztja a területet a hatékony forráselosztástól, megnehezíti új fejlesztési modellek kialakítását, valamint sokkal lassabbá és forrás-intenzívvé teszi az új tendenciákat, valamint az RRI kommunikációját és elterjesztését.

A meglévő néhány kezdeményezés még mindig a kutatási nézőpontokra fókuszál, mintsem az RRI vállalati szektorba történő bevezetésére. Hasonlóak a tapasztalatok a stratégiai környezettel kapcsolatban is. *A stratégiaalkotók nem látják a felelősségteljes innováció lehetőségeit a fejlesztésben*, sokkal inkább egy újabb elkerü-

lendő teherként tekintenek rá. Ennek következtében nem tervezik az RRI alapelvei bevezetésének pénzügyi támogatását a vizsgált területeken. Hosszú távon ez egy komoly hátrány, hiszen szükség lenne az RRI irányába történő szemléletváltás kezdeményezésére és támogatására a stratégiai döntéshozók és fejlesztő ügynökségek által. E fejlesztés pénzügyi támogatása nyilvánvalóan lényeges, hiszen külső motiváló erőként hathat az aktorokra és érintettekre (azokra, akiknek nincs belső motivációjuk e témát érintően) RRI modellek létrehozása, fejlesztése és tesztelése területén.

4. Pilot akciók Szegeden

A FaRIIn projekt fő célja, hogy megteremtse a lehetőséget egy felelősségteljes innovációs modell kialakítására a délkelet-európai országokban, megteremtve a keretfeltételeket, figyelembe véve a fenntarthatóság, társadalmi felelősségvállalás alapelveit. Ennek egyik módszere a fent vázolt helyi empirikus elemzés volt. A projekt keretében a második, tanulmányunk szempontjából fontos tevékenységek a pilot akciók, amelyek az RRI elemeinek bevezetési lehetőségeit vizsgálták. A fent bemutatott empirikus elemzés bizonyítékkal szolgált az RRI ismertségének alacsony szintjére a régióban és az ehhez kapcsolódó, megfelelő információk hiánya okozta negatív hozzáállásra. Kiemeljük, hogy az RRI ismertsége ezekben az országokban jóval alacsonyabb, mint a fejlett országokban, így az RRI bevezetését számos SEE országban alapszinten kell kezdeni. A folyamat kezdőpontjának a fogalom hatékony elterjesztését és a tudatosság növelését érdemes választani. Továbbá az is nagyon fontos, hogy ezekben az országokban az első, megalapozó lépések megtételéhez sokkal nagyobb hangsúly szükséges, és sokkal több időt is igényelhet, mint a fejlett országokban.

Míg az átfogó koncepció magában foglalja az összes RRI-elemet, az SEE országokban a konkrét intézkedések nem összpontosíthatnak azok teljes körű bevezetésére, ez majd csak akkor fog a fókuszban állni, ha az innovációs/RRI-környezet érettebb lesz.

A FaRIIn projekt keretében több pilot akció is lebonyolításra került a fent vázolt céllal, azonban jelen tanulmányunkban a témánk szempontjából legrelevánsabb akciót mutatjuk be a következőkben.

A Szegedi Tudományegyetem 2012–2014-ben végrehajtott egy pilot akciót egy olyan egyedi modell megalkotására, melynek célja az RRI fogalmának bevezetése, valamint az aktorok és érintettek közötti együttműködés új formájának kialakítása volt.

A pilot akció megvalósítása két lépésben történt. Első lépésben az érintettek elkötelezettségét növelő rendezvényekre került sor. A projekt kezdetekor egy tiszta RRI-témával meghirdetett esemény sikertelen volt: nagyon kis számban regisztráltak a konferenciára. Ezt követően logikus lépésnek tűnt az eseményt más címmel és tartalommal meghirdetni a potenciális RRI célcsoport számára. Ez a téma a 2014–2020-as programozási periódus tervezése volt, a program közepén egy rövid prezen-

tációt kapott az RRI témája. Az RRI-specifikus prezentációk aránya a rendezvényeken fokozatosan növekedett, így az RRI-re vonatkozó passzív tudás egyre inkább aktívvá vált, és a szereplők érdeklődése az RRI iránt fokozatosan nőtt. A program sikerét fémjelzi, hogy a legutolsó prezentációt már az RRI címevel és témájával hirdettük meg, és nagyszámú résztvevő regisztrált a rendezvényre. A program végére 15 olyan kutató, aki korábban nem hallott a felelősségteljes innovációról, megismerte ezt a megközelítést és kutatásukba bevonták az RRI témáját.

A második lépés az RRI-megközelítés stratégiákba történő bevonása volt. Mivel az RRI szorosan kapcsolódik a GINOP-hoz, a Szegedi Tudományegyetem, mint kulcs innovációs szereplő és érintett hivatalosan kérvényezte, hogy a minisztérium vegye be az új operatív programba az RRI végrehajtását. Intenzív, személyes kapcsolatok és találkozók ellenére, a nemzeti szintű bürokratikus folyamatok miatt ez a javaslat nem került bele a végső döntéshozatali táblába. Így, a korábbi top-down és formális stratégiát felváltotta a bottom-up informális megközelítés: a regionális operatív program döntéshozói rendszeresen meghívást kaptak a FaRIInn projekt Helyi Irányító Bizottsági találkozóra és megismerték az RRI fogalmát. Ugyanazt a javaslatot fogalmazzuk meg nekik, mint a nemzeti operatív program képviselőinek, és úgy döntöttek, hogy bevonják az RRI koncepcióját a regionális operatív programba.

A következőkben a *legfőbb eredményeket* ismertetjük. Az RRI koncepciója már megjelenik a hivatalos Csongrád Megyei Területfejlesztési Koncepcióban (2014–2020), mely dokumentum meghatározza Csongrád megye stratégiai céljait (NUTS3-as szinten) a 2014–2020-as programozási periódusra. Ennek 11 prioritási tengelye van, az RRI koncepciója az 5. prioritási tengely része (Erősíteni Csongrád megye tudásbázisát és innovációs rendszerét). A felelősségteljes gondolkodás ösztönzése az innovációval kapcsolatban egy független akció ezen a prioritási tengelyen belül. Ennek az akciónak a fő célja, hogy létrehozson egy megye-specifikus disszeminációs modellt az RRI koncepciójának népszerűsítésére a megye innovációs aktorai körében, valamint az érintettek széles körének ebbe a folyamatba történő bevonására az attitűdformálás érdekében. Az akció utolsó lépése a stratégiaalkotás és vállalatok támogatása annak érdekében, hogy az RRI koncepciója beintegrálódjon a stratégiáikba.

Ez a pilot akció szemlélteti, hogy a bevezetési fázisban a legfontosabb cél az innovációs folyamat releváns szereplőinek RRI iránti elkötelezettségének növelése. A módszertan a fejlesztés három területét jelöli ki: kiterjesztés a célcsoportra, szélesebb körű kiterjesztés, és kiterjesztés a stratégiaalkotókra. Fontos, hogy a kiterjesztés a célcsoportokra különböző érintett csoportokra koncentráljon, egyéni üzenetekkel egyedi csatornákon. A szélesebb körű kiterjesztés tekintetében elmondható, hogy az elkötelezett érintett csoportok felhasználhatják hálózataikat a fogalom megismertetésére, népszerűsítésére, gyűjthetnek új inputokat és ajánlásokat tehetnek a felelősségteljes innováció használatának mikéntjére a régióban. Az RRI megfontolások stratégiába történő beépítéséhez szükség van személyes és informális kapcsolatokra a stratégiaalkotókkal és finanszírozó szervezetekkel.

2015-ben egy új pilot akció végrehajtásába kezdtünk Szegeden, mely során Erik Fisher (az Arizona State University egyetemi docense) módszertana, a STIR (Socio-Technical Integration Research) kevésbé fejlett országokra való alkalmazhatóságát vizsgáltuk. Összesen 30 projekt valósult már meg e módszertant követve, azonban ezek mind fejlett országokban zajlottak le (Conley 2011, Fisher 2007, Flipse et al. 2013, McCormick et al. 2012, Schuurbiers 2011), így különösen érdekes annak vizsgálata, hogy a módszer hogyan alkalmazható a kevésbé fejlett térségek innovációs környezetében.

A STIR egy olyan módszer, mely a felelősségteljes innováció gyakorlati bevezetési lehetőségeit vizsgálja. A kutatás lényege, hogy társadalomtudósok tizenkét hétre beköltöznek a vizsgált természettudósok laboratóriumába, igyekeznek megérteni kutatási tevékenységüket és kísérletet tesznek arra, hogy a természettudósok figyelmét ráirányítsák az RRI megfontolásainak kutatási tevékenységbe történő beépítésére. Arra ösztönzik tehát a kutatókat, hogy az RRI alapelvei beintegrálódjanak tudományos gondolkodásukba, és alkalmazzák ezeket napi munkájuk során. Tulajdonképpen egy látókörbővítésről van szó, melynek célja, hogy a tudósok ne pusztán a kutatási eredményekre fókuszáljanak, hanem figyeljenek arra is, hogyan érik el az adott eredményt, illetve, hogyan végezhetnék tevékenységüket másként. Négy fő kérdés mentén történik a természettudósok megkérdezése (Fisher–Maricle 2014):

- Mit csinál?
- Miért csinálja?
- Hogyan lehetne másképp csinálni?
- Milyen eredményt, outputot vár a folyamattól?

Kutatásunk kiindulópontjaként a szegedi kutatócsoportoknak kiküldtünk meghívó leveleket, melyben arra kértük a kutatócsoportok vezetőit, hogy ők, vagy delegáltjaik vegyenek részt a kutatásunkban egy egyszeri, vagy egy előzetes és egy utólagos, vagy rendszeres interjúk formájában. Az emailek kiküldése egy elsőéves PhD hallgató nevében történt az eredeti módszertant követve és az eredeti felkérő levelet használva. Míg a fejlett országokban nagy örömmel fogadták e felkérést és szívesen csatlakoztak a projekthez előzetes ismeretség nélkül is, itt csak az informális kapcsolati hálón keresztül sikerült bevonnunk alanyokat kutatásunkba.

A tizenöt megkeresett kutatócsoport vezető közül csupán négy választ kaptunk, ebből is egyetlen kutató volt, aki vállalkozott egy egyszeri interjúra. A másik három válaszadó közül egy személy visszautasította, egy részlegesen elfogadta a felkérést kollégáját delegálva a feladatra, egy személy pedig visszautasította, de javaslatlaltal élt, kit lehetne még ebben a témában megkérdezni. Mindez az empirikus vizsgálat során feltárt helyzetet is megerősíti, valamint azt a feltételezést, hogy Magyarországon az az egyik specialitás, hogy a személyes kapcsolatok hiánya komoly akadályozó tényező a kutatótevékenység során, személyes kapcsolatokkal azonban leépíthető az erősen jelenlévő bizalomdeficit.

Az imént vázolt kísérlet tapasztalatai alapján végül személyes kapcsolatokra építve két kutatócsoportot választottunk ki azt feltételezve, hogy a személyes kapcsolatok meg fogják könnyíteni integrálódásunkat a csoportokba. A két választott kutatócsoport a Lendület programban¹⁰ résztvevője. Ezt a programot a Magyar Tudományos Akadémia hirdette meg a kimagasló teljesítményű fiatal kutatók számára. A program hazai és nemzetközi sikerét az adja, hogy a program körülmények között kialakított, kiszámítható támogatást biztosít, jól követhető és mérhető az eredményessége. Elsődleges célja a tehetséges fiatal kutatók elvándorlásának csökkentése, előrelépési lehetőségeik bővítése, a tehetség-utánpótlás biztosítása, valamint a kutatóin-tézet-hálózat és az egyetemek versenyképességének növelése.

A STIR módszertanát teljes egészében használjuk kutatásunk során. A módszer interjúkkal kezdődik, és ugyanazokkal a kérdésekkel megismétlődik a kutatás végén is. Ennek megfelelően megtörténtek a kezdő interjúk az első kutatócsoportban a két megfigyelésbe bevont kutatóval és a kontroll csoporttal. Kis kutatócsoportokról van szó, akik egy térben dolgoznak, ezért a bázisul szolgáló kontroll csoport alanyokat nem mi kérdeztük le, hogy ne befolyásoljuk őket, illetve, hogy biztosítsuk, hogy ne szerezzenek tudomást arról, milyen kutatásról van szó. Az interjúk lefolytatása után megkezdődött a protokoll használata, a kutatók tevékenységének megfigyelése, valamint a kutatókkal folytatott rendszeres beszélgetések a korábban vázolt négy kérdés mentén.

Jelenleg a kutatás még folyamatban van, azonban a kezdő interjúk alapján már meg tudunk fogalmazni néhány konklúziót, így a következőkben ezeknek az interjúknak a legfontosabb megállapításait emeljük ki.

- Az interjúalanyok még nem hallottak a felelősségteljes innovációról, azt egészen szűken értelmezik.
- Nagymértékben követik a bevált cselekvési mintákat, szabályokat, attól nem igazán térnek el.
- Nem tartanak fenn munkakapcsolatot kutatásuk során nem természettudósokkal, és nem is látják értelmét más területről szakembereket (társadalomtudósokat) bevonni döntéseikbe, K+F tevékenységükbe.
- Véleményük szerint a magyar innovációs folyamat sajátossága, hogy nem hatékony és lassú, a bürokrácia ellehetetleníti a folyamatokat és az emberek a kiskapukat keresik.
- A kutatók között nagyfokú a bizalomhiány, az irigység, valamint nagyon fontos a személyes kapcsolatok megléte az érvényesüléshez és támogatások szerzéséhez.

Csupán az egyik kontroll alany válaszaiban mutatkoztak meg ettől eltérő nézetek egy-két kérdés esetén, ugyanis véleménye szerint van értelme növelni a természettudósok és társadalomtudósok közötti együttműködés arányát, mert a kutatások

---

¹⁰ http://mta.hu/lendulet/?node_id=26327

során merülhetnek fel komoly etikai dilemmák, ahol nem szabad csak a természettudósok véleményére hagyatkozni, hanem fontosnak tartja a társadalomtudósok véleményét is.

A kezdő interjúk kiválóan rávilágítottak az innovációs folyamatokat érintő magyar specifikumokra, mint az erős bizalomhiány, vagy az informális kapcsolatok hiánya. A felelősségteljes innováció, ahogy az SEE országokban lezajlott korábbi helyi elemzések is mutatják, kevésbé ismert fogalom, melynek alapelveit a vizsgált kutatócsoportok nem alkalmazzák kutatási tevékenységük során. A megfigyelési időszak után elkészítendő záró interjú célja, hogy rávilágítson a természettudósok és társadalomtudósok között, a megfigyelési időszakban történt interakciók hatására.

5. Összefoglalás

Az SEE-országokban számos speciális jellemzővel szembesültünk, melyek jelentősen különböznek a fejlett országok tulajdonságaitól. Ez a tény nagyban befolyásolja az RRI eszköztárának bevezetési kísérleteit ezekben az országokban. Az általános gazdasági helyzetük és innovációs környezetük egyedi jellemvonásait (mint pl. kis méret, kritikus tömeg hiánya, a GDP/fő alacsony szintje, a BERD rendkívül alacsony szintje, „támogatás-vezérelt” innovációs paradoxon, informális és közvetlen kapcsolatok szerepe az érintettek között, a korrupció magas szintje, politikai nyomásgyakorlás az innovációs folyamatra, az innovációs tevékenységek magas területi koncentrációja, magasan fejlett K+F infrastruktúra hiánya, technológia transzfer hiánya) fontos figyelembe venni az RRI-vel kapcsolatos gondolkodás során.

Mindezek mellett, az innovációs aktorok és érintettek hozzáállása is nagyon jellegzetes ezekben az országokban: az RRI ismertsége nagyon alacsony, és ez a hiányos tudás negatív attitűdöket ébreszt a szereplőkben az RRI-vel kapcsolatban. Ezekben az országokban komoly nehézséget okoz a bizalom alacsony szintje és az együttműködés hiánya. Továbbá, a gazdasági túlélésért folyó küzdelem elvonja a figyelmet a hosszú távú, stratégiai innovációs kultúra fejlesztésétől. A szereplőknek nincs belső motivációjuk az RRI alapelveivel összhangban végezni tevékenységüket.

Ezekben az országokban az RRI ismertsége tehát jóval alacsonyabb, mint a fejlettebb országokban, így bevezetését kis lépésekben érdemes kezdeni a tudatosság növelésével, haladva az átfogóbb megközelítésekig, figyelembe véve a helyi sajátosságokat.

A kutatás tapasztalataira alapozva a következő típusú intézkedéseket javasoljuk annak érdekében, hogy a felelősségteljes innováció alapelvei beintegrálódhassanak az átmeneti gazdaságokba vagy kevésbé fejlett régiókba:

1. *Tudatosság növelése*: a kezdő pont a fogalom hatékony elterjesztése, legyőzve a negatív attitűdöket.
2. *A passzív tudás növelése*: az RRI elültetése a társadalom passzív tudásában, majd aktív tudássá való alakítása.
3. *Bottom-up megközelítés*: az RRI alapelvek beágyazása a helyi és regionális stratégiákba. (Erre jó példa a magyar gyakorlat, ahol a regionális döntéshozók az egyetemi szektor által alkalmazott bottom-up, informális folyamathoz köszönhetően felismerték az RRI fontosságát.)
4. *Sikeres regionális/lokális pilot akciók*: a regionális/lokális pilot projektek sikeres történetekké válhatnak az RRI bevezetését illetően.
5. *RRI indikátorok, mint támogatás indikátorok*: a támogatás-vezérelt innováció magas arányának kihasználása. Olyan indikátorokat célszerű alkalmazni, melyek az RRI bevezetését mérik, és ezeket ajánlott bevenni a támogatási források értékelési kritériumai közé. Ez egy hatékony eszköz lehet a tudatosság növelésére és a felelősség népszerűsítésére a támogatásokat menedzselő szervezetek és a végső kedvezményezettek körében.
6. *Pénzügyi eszközök*: az RRI bevezetésének kezdeti szakaszaiban a hatóságoknak és az üzleti támogató szervezeteknek érdemes lenne megfontolniuk támogatási eszközök biztosítását a kkv-k segítségével. Az innovatív kkv-k napi túlélési stratégiája érzéketlenné teszi őket az RRI előnyeinek figyelembevételére, így támogatásuk lényeges lehet.
7. *Társadalomhoz való közelség*: a kormányzati szervezetek vagy helyi hatóságok az RRI terjesztési folyamatában szerepet játszanak (érintettek). Ezért célszerű lenne létrehozni egy multi-stakeholder ügynökséget vagy egyesületet, amely az adott körülmények között jobban tudná menedzselni az RRI bevezetését és elterjesztését.

Az RRI bevezetése az elmaradott régiókban fontos szerepet játszhat helyi gazdasági modellek alakításában, habár ezt nagyban meghatározzák ezen országok speciális jellemzői, így ezeket mindenképp fontos figyelembe venni. A FaRIInn projekt megteremtette az RRI kezdeti tudásbázisát és megismerését a kevésbé fejlett országokban, ez fontos eredménye ennek a relatíve rövid együttműködési projektnek. A projekt tapasztalatai kiindulópontként szolgáltak egy újabb kutatáshoz, a STIR projekthez. A STIR projekt ugyan még folyamatban lévő kutatás, azonban részleges konklúziói megerősítik a FaRIInn projekt megállapításait (erős bizalomhiány, informális kapcsolatok hiánya, RRI fogalom ismeretlensége).

Felhasznált irodalom

- Buzás N. – Lukovics M. (2015): A felelősségteljes innovációról. *Közgazdasági Szemle*, 62, 4, 438–456. o.
- Conley, S. N. (2011): Engagement agents in the making: On the front lines of socio-technical integration. *Science and Engineering Ethics*, 17, 715–721. o.
- European Commission (2012): *Regional Innovation in the Innovation Union*. Project financed by the 6th Framework Programme for Research, for the implementation of the specific programme “Strengthening the Foundations of the European Research Area” (DG RTD 2005 M 02 02), Prepared by Kroll, H, Stahlecker T, Peter V and Rivera Leon L of Fraunhofer ISI, Technopolis Belgium, Directorate-General for Research and Innovation Capacities: Support for the Coherent Development of Research Policies, EUR 25191 EN
- European Commission (2013a): *South East Europe (SEE) Operational Program*. European Commission, Brussels.
- European Commission (2013b): *Options for Strengthening Responsible Research and Innovation: Report of the Expert Group on the State of Art in Europe on Responsible Research and Innovation*. Directorate-General for Research and Innovation, Science in Society, EUR25766 EN
- European Commission (2014a): *Innovation Union 2013 Competitiveness Report*. Commission Staff Working Document, Directorate-General for Research and Innovation, EUR 25650 EN
- European Commission (2014b): *Innovation Union Scoreboard 2014*. Directorate-General for Research and Innovation
- Eurostat (2015): *National Statistics*. Eurostat, Brussels.
- Fisher, E. (2007): Ethnographic Invention: Probing the Capacity of Laboratory Decisions. *NanoEthics*, 1, 155–165. o.
- Fisher, E. – Maricle, G. (2014): Higher-level responsiveness? Socio-technical integration within US and UK nanotechnology research priority setting. *Science and Public Policy*, 1–14. o.
- Flipse, S. M. – van der Sanden, M.C.A. – Osseweijer, P. (2013): Midstream modulation in biotechnology industry: Redefining what is ‘part of the job’ of researchers in industry. *Science and Engineering Ethics*, 19, 1141–1164. o.
- Guston, D.H. (2008): Innovation policy: not just a jumbo shrimp. *Nature*, 545, 940–941.
- McCormick, J. B. – Boyce, A. M. – Ladd, J. M. – Cho, M. (2012): Barriers to considering ethical and societal implications of research: Perceptions of life scientists. *AJOB Primary Research*, 3, 40–50. o.
- Owen, R. – Macnaghten, P. – Stilgoe, J. (2012): Responsible research and innovation: from science in society to science for society, with society. *Science and Public Policy*, 6, 751–760. o.
- Owen, R. – Stilgoe, J. – Macnaghten, P. – Gorman, M. – Fisher, E. – Guston, D. (2013): A Framework for Responsible Innovation. In Owen, R. – Bessant, J. –Heintz, M. (eds.): *Responsible Innovation: Managing the Responsible Emergence of Science and Innovation in Society*. Wiley, London, 27–50. o.

- Von Schomberg, R. (2013): A Vision of Responsible Research and Innovation. In Owen, R. – Bessant, J. – Heintz, M. (eds.): *Responsible Innovation: Managing the responsible emergence of science and innovation in society*. Wiley, Chichester, West Sussex, 51–74. o.
- Schuurbiers, D. (2011): What happens in the lab: Applying midstream modulation to enhance critical reflection in the laboratory. *Science and Engineering Ethics*, 17, 769–788. o.
- Stankovic, M. – Angelova, B. – Janeska, V. – Stankovic, B. (2013): Science and Innovation Policy in Southeast Europe: Brain Drain as Brain Gain. *International Journal of Technological Learning, Innovation and Development*, 3, 262–282. o.
- UNESCO (2009): *Science, Higher Education and Innovation Policy in South Eastern Europe*. UNESCO Regional Bureau for Science and Culture in Europe, Venice.

Várakozások és innováció az Európai Unióban: összefüggések, folyamatok, hatások

Laczi Renáta¹ – London András² – Pelle Anita³ – Végh Marcell Zoltán⁴

Az innováció jellemzően a kutatás-fejlesztési tevékenységekbe való beruházások eredményeképpen jön létre, amelyek a 21. században már jellemzően nagy méretűek, hosszú távra szólnak, ugyanakkor kockázatosak. A tudásintenzív beruházások új tudás létrehozására, a tudás gazdasági hasznosítására irányulnak, egyúttal már meglévő tudásra épülnek. E beruházásokat a fejlett gazdaságokban makrogazdasági szinten az üzleti, a kormányzati és a felsőoktatási szektor együttesen finanszírozzák. Az Európai Unióban jellemző, hogy minél fejlettebb egy tagállam, annál nagyobb az üzleti szektor részaránya a kutatás-fejlesztési beruházásokban. Az üzleti szektor kutatás-fejlesztési beruházásait az üzleti környezet javításával is lehet ösztönözni.

A tudásháromszög egyik tényezője a kutatás és az innováció mellett az oktatás – ezek együtt biztosítják a versenyképes, innovációvezérelt, modern, tudásalapú gazdaság feltételeit. Az EU és a világ legsikeresebb innovátor országai nagy hangsúlyt fektetnek oktatási rendszerük minőségére, hatékonyságára, és a mennyiségi kérdések is számítanak. Az ilyen irányultságú oktatáspolitikai kutatás-fejlesztésbe beruházni szándékozó piaci szereplők számára is fontos jelzéseket ad. A befektető számára kockázatként jelenik meg továbbá a politikai-gazdasági-jogi környezet stabilitása (pontosabban annak hiánya) is. Az egy-egy országgal kapcsolatos általános várakozások tehát nagy szerepet játszanak a kutatás-fejlesztési beruházási döntések meghozatalakor.⁵

Kulcsszavak: várakozások, kutatás-fejlesztés, innováció, oktatás, Európai Unió

---

¹ Laczi Renáta, MSc hallgató, Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar (Szeged)

² London András, PhD hallgató, Szegedi Tudományegyetem Természettudományi és Informatikai Kar Matematika- és Számítástudományok Doktori Iskola (Szeged)

³ Pelle Anita, PhD, egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar (Szeged)

⁴ Végh Marcell Zoltán, PhD hallgató, Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar Közgazdaságtani Doktori Iskola (Szeged)

⁵ Jelen tanulmány megjelenését a „Tudás-ipar igényeit kiszolgáló felsőoktatási szolgáltatások megalapozása a Dél-Alföldi régióban” című, TÁMOP-4.2.1.D-15/1/KONV-2015-0002 azonosítószámú projekt támogatja.

1. Bevezetés

Az innováció jelentősége a 21. században egyre nagyobb, talán legplasztikusabban az evolúciós közgazdaságtan⁶ volt képes a fogalmat, a folyamatot a maga komplexitásában megragadni (Edquist 2005). Az evolúciós közgazdaságtan az innovációs folyamatok bizonytalanságát hangsúlyozza, valamint hogy a kiszámíthatatlanságból fakadóan az optimalizálás elméletileg is kizárt (Halpern–Muraközy 2011, Havas 2014).

Az innováció tehát egyre komplexebb innovációs rendszerekben jön létre, amelyeket globális, nemzeti, regionális, szektorális és technológiai dimenzióban is értelmezhetünk (Vas–Bajmócy 2012, Inzelt–Bajmócy 2013). Tulajdonképpen az innovációs rendszernek a szereplők közti interakciók adják a vázát (Bodor 2013), ezért a folyamatok megértéséhez elengedhetetlen, hogy a szereplőket és interakcióikat jól meg tudjuk ragadni. Várakozásaikat mindazonáltal egyéb külső tényezők, úgymint az üzleti környezet, vagy az oktatási rendszer minősége, szintén befolyásolják.

Az innovációval sokan, sok megközelítésből foglalkoznak, a kérdések száma végtelen, a téma kimeríthetetlen. Jelen tanulmány – éles lehatárolásokkal – azt a konkrét kérdéskört járja körül, hogy az innovációval kapcsolatban milyen típusú várakozások azonosíthatóak, illetve hogy ezek a várakozások milyen szerepet játszanak, játszhatnak az innovációs teljesítményben. Vizsgálódásaink során az EU tagállamait hasonlítjuk össze különböző ismérvek mentén, vagyis vizsgálatunk tárgyának egységei az országok. E megközelítés létjogosultságát adja többek között, hogy az Európai Unió is vizsgálja tagállamai innovációs teljesítményét (EC 2015a), és az üzleti élet számára is van jelentősége, hogy az egyes országok hogyan képesek reagálni a változó környezetre (KPMG 2015).

Az innovációhoz köthető várakozásoknak is többféle megközelítését ismerjük a szakirodalomból. A közgazdaságtan már igen régóta foglalkozik azzal, hogy a technológiai változás szorosan összefügg a várakozásokkal (Rosenberg 1976, Antonelli 1989), illetve hogy a technológiai változások gazdasági-társadalmi alkalmazkodást követelnek meg, ezért érdekes a társadalom számára, hogy vajon e téren mire lehet számítani (Prescott 1986). Von Hippel (1988) már igen régen azt állította, hogy az innovációs folyamat sokszereplős, a gyártótól a felhasználóig sokan alakítják, és az innovációs folyamat elemeinek a szereplők közti disztribúciója előrejelezhető. Brown és Michael (2003) ennek kapcsán arra hívták fel a figyelmet, hogy az innovációs várakozások nagyban függenek attól, kinek a várakozásait tekintjük: mást vár a kutató, mást a szabályozó, mást az üzletember, és mást az innovációs folyamatban a (potenciális) végső felhasználó szerepét betöltő nagyközönség.

A *Technology Analysis & Strategic Management* folyóirat 2006-ban különszámot szentelt a témának. A szerkesztők hangsúlyozzák, hogy a technológiafejlesztés-

---

⁶ Az irányzatról – vagyis inkább gondolkodásmódról – magyar nyelven rövid áttekintést ad Kotosz (2002).

tés alapvetően jövőorientált üzletág, amely nagyrészt új lehetőségek és képességek teremtéséről szól, és ennél fogva a várakozások immanens részét képezik a tevékenységeknek (Borup et al. 2006). A különszámban Konrad (2006) megvizsgálja, hogy a várakozások dinamikája hogyan hat az innovációs folyamatra, és megállapítja, hogy nagyon heterogén szereplők komplex csoportja alakítja a várakozásokat, de magának a technológiának a rugalmassága is szerepet játszik.

Tanulmányunkban az innovációval kapcsolatos várakozásokat három nagy csoportra osztjuk. Először is, az innovációt mint a kutatás-fejlesztésbe történő beruházások eredményét tekintve egyrészt azt vizsgáljuk meg, hogy mi jellemző ezekre a beruházásokra, milyen kockázatokkal járnak. Továbbá arra is kíváncsiak vagyunk, hogyan alakulnak a K+F-beruházások az EU-tagállamokban.

Másodsorban, a tudásháromszögnek a kutatás és az innováció melletti harmadik dimenzióját, az oktatást sem hagyjuk figyelmen kívül. Az oktatási teljesítmény vizsgálatokor elsősorban a fiatalokra vonatkozó uniós adatokat vesszük figyelembe, abból a megfontolásból, hogy a jelenlegi fiatal korosztály nagymértékben determinálja a jövőbeli humán erőforrás-kapacitásokat, és így e korosztály minőségi jellemzői – többek között – szintén az innovációs teljesítménnyel kapcsolatos várakozásokat jelenítik meg.

Harmadsorban, tekintve hogy a K+F-be történő beruházásokat – és így a várható innovációs teljesítményt is – jellegükből fakadóan nagymértékben befolyásolja egy-egy ország általános politikai-gazdasági-jogi környezete, ezt is vizsgálatunk tárgyává tesszük. Az üzleti környezet megítélésére vonatkozóan szándékosan szubjektív véleményeket értékelünk: a Világgazdaság Fórum Globális Versenyképességi Indexének alindikátorai közül választunk ki olyanokat, amelyek a minden országban lebonyolított kérdőívre (*Executive Opinion Survey*) adott felsővezetői válaszokból képződnek, ezért ezek az adott ország üzleti környezetével kapcsolatos általános várakozásokként is értelmezhetők. Ezekből az alindikátorokból új indexet generálunk, amelyet a 2008-as és a 2014-es évekre vonatkozóan is kiszámolunk. A két évet összevetjük egymással, majd a 2014-es indexet úgy mond teszteljük is: elemezzük egyrészt az Európai Unió innovációs eredménytáblája (*Innovation Union Scoreboard*), másrészt a K+F-ráfordítások tekintetében.

Tanulmányunkban arra is kitérünk, hogy az eddig megvizsgált adatokkal, az eddig alkalmazott módszerek mellett további matematikai-statisztikai eszközök segítségével milyen további megállapításokat tehetünk.

2. Az innováció mint a K+F-be történő beruházások eredménye

Ahogy az egyes országok egyre feljebb lépnek a technológiai létrán, úgy válik egyre hangsúlyosabb mértékben az innováció a versenyképesség hajtóerejévé. Az innováció azonban nem izoláltan létezik, hanem annak komplex menedzselése is – mind vállalati, mind innovációs politikai szinten – egyre jelentősebb sikertényezővé válik

(Várkonyi 2005a). A kutatás-fejlesztési beruházások jellemzői a(z általában) nagy (projekt)méret, a hosszú táv, és a magas kockázat (Hronszky–Várkonyi 2006). A K+F-beruházások kockázatai két részre oszthatók: egyrészt hogy a versenytársak hamarabb és/vagy sikerebb innovációval jelennek meg a piacon (Munjan 2015). Másrészt – és itt jön be a képbe a nemzetgazdasági versenyképesség (Csuka 2012) – egy adott ország politikai-gazdasági-jogi környezetének stabilitása (pontosabban annak hiánya) is alakítja a K+F-beruházások kockázatosságát. Utóbbi tekintetében különösen a versenyszabályok és a szellemi tulajdonjogra vonatkozó szabályok meghatározóak (Blind–Georghiou 2010).

A technológiai változás nagymértékben függ az ilyen céllal eszközölt beruházások mértékétől (Greenwood et al. 2000). Fejlett gazdaságokban a K+F-beruházások teszik ki a vállalati beruházások nagy részét, és szerepük meghatározó a (vállalati) versenyképesség szempontjából (IVA 2008). Tisztában vagyunk azzal, hogy a különböző szektorok különböző mértékű K+F-beruházásokat igényelnek (Nusrate et al. 2013), és hogy ennél fogva egy nemzetgazdaság szektorális összetétele hatással van az adott országban eszközölt K+F-beruházásokra (ugyanakkor például a csúcstechnológiai export el is szakadhat a K+F tevékenységektől (Borsi–Telcs 2004)), ám ennek ellenére úgy gondoljuk, a bruttó K+F-ráfordítások (*gross expenditure on research and development*, GERD) mérése mégsem haszontalan, és igenis hordoz információt önmagában is.

Az innováció tehát szorosan kapcsolódik a versenyhez (Nagy–Pelle–Somosi 2014), mindkettőt bizonytalanság jellemzi, amit egy kifejezetten bizonytalanságcsökkentő intézményrendszer képes a szereplők számára ellensúlyozni (Csorba 2013).

2.1. Kutatás-fejlesztési ráfordítások az EU tagállamaiban – rövid elemzés

A következőkben nagyon tömören áttekinthetjük az EU tagállamait kutatás-fejlesztési ráfordításaik szerint. Vizsgálatunk során két mutatót veszünk figyelembe, a K+F-re fordított bruttó ráfordításokat (*gross expenditure on research and development*, GERD) és az üzleti szektor ilyen jellegű kiadásait (*business expenditure on research and development*, BERD), amely értelemszerűen a bruttó ráfordítások részét képezi (a közszféra, a felsőoktatási szektor és a privát nonprofit szektor mellett).

A GERD nem feltétlenül a legjobb indikátor a K+F+I-teljesítmény leírására (Török 2005), ám mégis hordoz hasznos üzeneteket. Mindazonáltal, az EU-tagállamokról egy komplett kép felrajzolása a K+F+I területén ennél lényegesen több vizsgálati szempont bevonását követeli meg (Cincera et al. 2009, Pelle 2015a).

A szakirodalom, a gyakorló szakemberek és a politikaalkotók körében széleskörű konszenzus alakult ki a tekintetben, hogy a teljes K+F-ráfordításokon belül az üzleti szektor aránya, vagyis a BERD/GERD ráta esetében optimális értéként a 2/3-ot tekintik (EC 2002). Ez a konszenzus implicite azt foglalja magában, hogy egyrészt az üzleti szektor részvétele döntő jelentőségű – hiszen e szektor sokkal érzékenyebb a pénzügyi és a megvalósítással kapcsolatos kockázatokra és a megtérü-

lésre –, ugyanakkor a közfinanszírozású kutatásokat sem szabad túlságosan nagy mértékben leépíteni. Ha a kutatások jellegét tekintjük, akkor – szintén optimális esetben – az alapkutatások finanszírozását szolgálják a közösségi források (tekintve hogy egyrészt az alapkutatások üzletileg alapvetően nem térülnek meg, másrészt eredményeiket széles kör felhasználhatja), míg az alkalmazott kutatások valósulnak meg az üzleti szektor finanszírozásával, a finanszírozók (üzleti) céljait szolgálva.

Az 1. ábra az EU-tagállamok BERD és GERD értékeit mutatja (2012-es évre vonatkozóan). Az ábráról már első ránézésre is néhány jellemzőt leolvashatunk. Először, és talán leginkább szembetűnően azt állapíthatjuk meg, hogy a tagállamok által felvett értékek meglehetősen jól illeszkednek a lineáris trendvonalra. A regressziós egyenes egyenlete, valamint az R^2 a következőképpen alakul:

$$y = 0,7647x - 0,2564$$
$$R^2 = 0,9771$$

A 97%-os determinációs koefficiens nagyon erősnek tekinthető, és véleményünk szerint némileg meglepő. A következő, amit észrevehetünk, a regressziós egyenes meredeksége, amely nagyobb (0,7647), mint az optimálisnak tartott BERD/GERD arány (0,6667), illetve a regressziós egyenes az x tengely alatt metszi az y tengelyt (−0,2564). A következőkben erre még visszatérünk.

Végül, de nem utolsósorban a tagállamok sorrendje (akármelyik dimenzió mentén is) nagyjából visszaadja az általános, illetve specifikusan a technológiai-innovációs fejlettségi sorrendjüket is: a felső harmadban található a legfejlettebb magországok (Hollandia és az Egyesült Királyság kivételével) és Szlovénia; a középső harmadban – a már említett két magországon kívül – a gondokkal küzdő Belgium, Franciaország és Írország együtt szerepel a periféria legjobban teljesítő országaival (Észtország és Csehország); majd a sort a keleti és déli periféria országai zárják.

A regressziós egyenes fent említett tulajdonságai alapján sejtésünk az volt, hogy a *kisebb* GERD-del rendelkező országok (a periféria) „húzzák le” a trendvonalat, vagyis az esetükben 2/3-nál kisebb BERD/GERD arányok valószínűsíthetők. Ezzel kapcsolatos számításainkat a 2. ábrán mutatjuk be. Az országok sorrendje az 1. ábrán feltüntetett, GERD szerinti sorrend. Az ábrára ránézve sejtésünket igazoltnak látjuk.

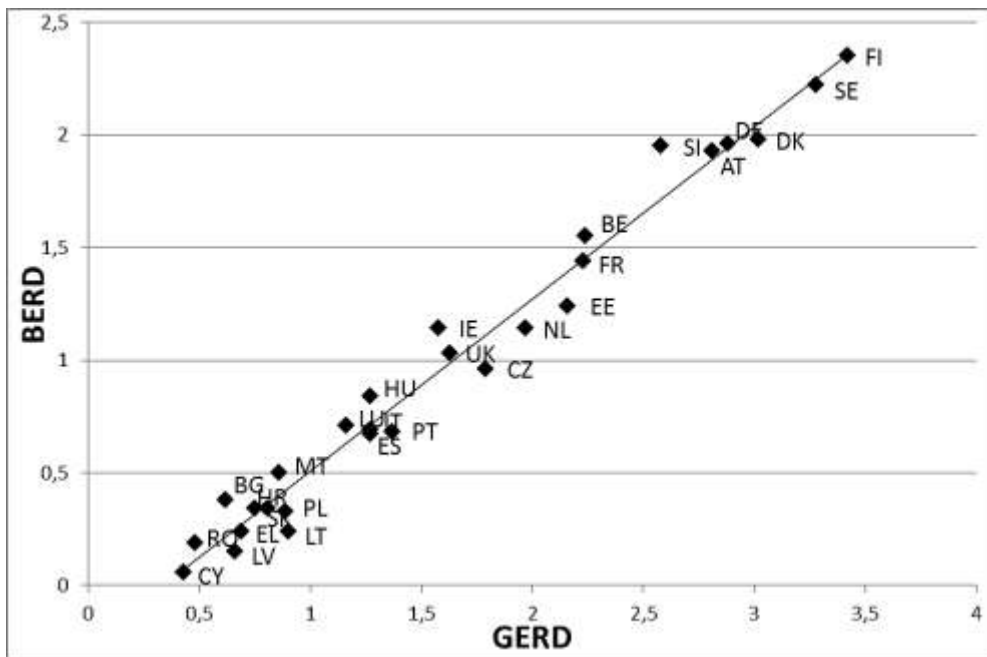
Eredményeinkkel kapcsolatban kíváncsiak voltunk a szakirodalom eddigi eredményeire, illetve Magyarország helyzetére.

A poszt-szocialista országokat csatlakozási folyamatuk során megvizsgálva az látszott, hogy az innovációs kapacitások ezen országokban meglehetősen gyengék voltak, és már akkor meg lehetett állapítani, hogy ezen országok EU-taggá válásuk után nagy nyomásnak lesznek kitéve, hogy magas növekedési ütemet tudjanak tartani a felgyorsuló technológiai változások közepette (Mickiewicz–Radosevic 2001).

Magyarországon 2007-ben született egy átfogó felmérés az innovációs infrastruktúra terén, amelynek során az érdekelteket az innovációs rendszerrel kapcsolatos

várakozásaikról is megkérdezték (IKT – MNI – INNOSTART 2007). A gyengeségek közül leginkább a szakmai kompetenciák hiánya jelent meg, főleg az üzleti modellek, valamint az innovációt támogató szolgáltatások terén. Másrészt az is megállapításra került, hogy az innovációs rendszer szereplőire korlátozottan jellemző a kezdeményezőkézség, ami legalábbis paradoxnak tűnik. Borsi és Bajmócy (2009) szintén a magyar innovációs teljesítmény relatív gyengeségére mutattak rá európai uniós összehasonlításban. A helyzet azóta javult, noha a javulás mértéke szerény, és a potenciális fejlődéshez képest alacsony fokú (Borsi 2013).

1. ábra Kutatás-fejlesztési ráfordítások az EU tagállamaiban (bruttó, üzleti szektor, a GDP %-ában, 2012)⁷

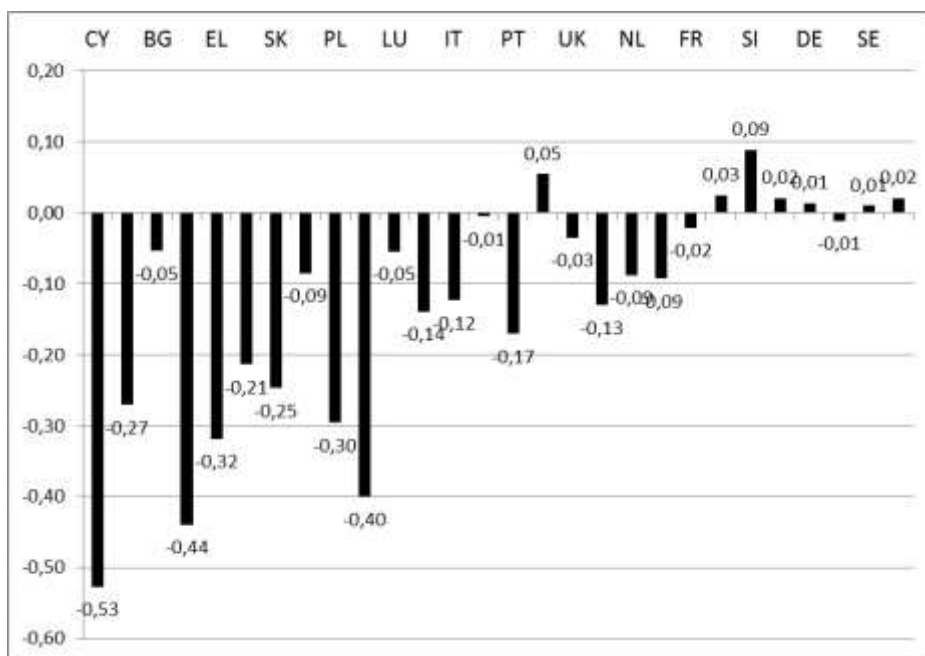
Forrás: Eurostat adatok alapján saját szerkesztés

A BERD/GERD arány a poszt-szocialista és más feltörekvő országokban azért is lehet alacsonyabb, mert az üzleti szektor relatív fejletlensége folytán a kormányzat szerepe természetesen nagyobb. Ezen országokban az üzleti szektor részarányát olyan fázisban lehet sikeresen növelni, amikor a technológiai fejlettség és a K+F+I-kapacitások elérnek egy kritikus szintet – az üzleti szektort ezután lehet különböző ösztönzőkkel (adórendszer, szabályozás) motiválni (Török 2006).

⁷ Ábráinkon az EU-tagállamok jelzésére az Eurostat rövidítéseit használjuk, lásd: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Glossary:Country_codes

Magyarországon az elmúlt néhány évben sokat javult a BERD/GERD arány is, valamint a GERD/GDP arány is (Török–Csuka 2014). Ez párhuzamosan ment végbe további, a K+F+I-teljesítményt komplex módon megközelítő mutatók javulásával (Pelle 2015b), noha a magyar innovációs rendszernek vannak kritikus elemei, elsősorban a kisebb méretű vállalatok (Kiss 2013) és a humánerőforrás terén. Utóbbi kérdéskört később tárgyaljuk.

2. ábra A BERD/GERD arány eltérése az optimálisnak tartott 2/3 aránytól (EU tagállamok, 2012)

Forrás: Eurostat adatok és saját számítások alapján saját szerkesztés

2.2. Elemzés másképp

Az utóbbi évtizedben ugrásszerűen megnőtt az adatvezérelt tudományos kutatások jelentősége az óriási és rendkívül részletekbe menő adatfelhalmozásnak köszönhetően. A gazdaságtudományon belül is számos szakterület vonta be kutatási eszköztárába az átfogó adatelemzést, mely napjainkra nem pusztán a mély statisztikai elemzéseket jelenti, de egyre inkább megjelenik elemzési módszerként a modern adatbányászat és a hálózat kutatás.

Az utóbbi két évtizedben a komplex rendszerek vizsgálata fontos kutatási területté és elemzési eszközzé vált mind technológiai, mind szociális és gazdasági rendszerek tanulmányozásában (Newman 2003, Csermely 2005, Bocaletti et al. 2006, Jackson 2008). A kisvilág tulajdonság leírása valós komplex rendszerek grá-

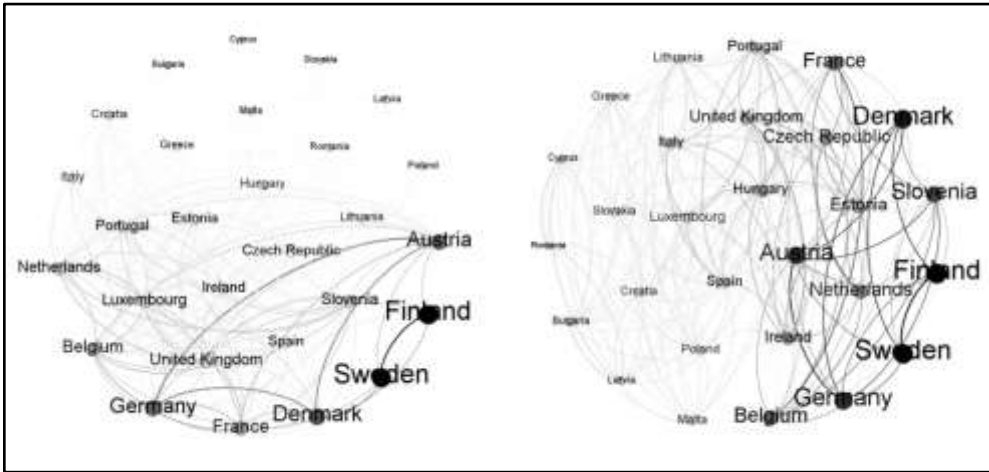
fos modelljei esetén jelentős mértékben hozzájárult a gráfokkal (vagy ebben a terminológiában komplex hálózatokkal) való modellezés, mint szemlélet kialakulásához (Albert–Barabási 2002). Ez a megközelítés nem pusztán az adatok hatékony vizualizációjára szolgál, de segíthet megtalálni egy rendszer legfontosabb szereplőit, legfontosabb interakcióit, rámutat a vizsgálatban szereplő elemek hasonlóságaira és különbségeire, segít a rendszer strukturális tulajdonságainak vizsgálatában, illetve figyelemmel kísérhető a modellezett rendszer időbeli evolúciója. Egy komplex rendszer gyakran egy gráffal, azaz pontokból és köztük haladó élekből álló matematikai modellel reprezentálható, melynek pontjai a rendszer egyes entitásai, élei pedig a köztük lévő kapcsolatokat írják le. A komplex hálózatokkal való modellezés a gazdaságtudományban is egyre elterjedtebbé vált az utóbbi években (ld. például Corso et al. 2003, Dinya–Domán 2004, Lublőy 2006, Benedek et al. 2007, Gay 2007, Reyes et al. 2010, Gelei 2008, Easley–Kleinberg 2010, Bargigli et al. 2013).

Az adatbázisokban (pl. Eurostat) számos mutató található az egyes országok gazdasági és fejlettségi állapotáról, mely mutatók jelentős mértékben befolyásolják többek közt az országokkal szembeni várakozásokat is, jelentős hatást gyakorolva ezzel a beruházási döntésekre, így nagymértékben hozzájárulnak az innovációs teljesítmény alakulására. Az elérhető adatok mélyebb elemzése lehetőséget adhat az egyes országok állapotának pontos felmérésére és előrejelzésére, ezáltal pedig objektív kép kialakítására a jövőbeni várakozásokra vonatkozóan. Egy lehetséges megközelítés a modern statisztikában használt eszközök (multi-regressziós módszerek, faktoranalízis, főkomponens analízis) kiegészítése páronkénti összehasonlításon alapuló gráfok vizsgálatával és topológikus adatelemzéssel. Előbbire egy szemléletes példa a 3. ábrán látható. A gráfok pontjai az egyes országokat reprezentálják, a köztük lévő súlyozott élek pedig azt mutatják, mennyire hasonló két ország a GDP-arányos K+F kiadásokat illetően az egyes években. Jól látható, hogy a referencia-időszakban (2008–2013) a legtöbb ország növelte GDP-arányos K+F-ráfordításait, illetve közelebb kerülnek egymáshoz a periférián lévő országok is, de a „magban” lévő országokhoz való érdemi felzárkózásnak nincs nyoma.

A topológikus adatelemzés a statisztika alapú adatbányászat egy lehetséges általánosításának tekinthető. Konkrétabban és a tanulmány tárgykörénél maradva, az egyes országokhoz tartozó különböző (és nagymennyiségű) mutatókat egy topológikus térben lévő vektor elemeinek tekinthetjük. Egy speciális esetben gondoljunk például a lineáris regresszióra, ahol két változót a kétdimenziós euklideszi síkon (egy koordináta rendszerben) ábrázolunk, majd vizsgáljuk, hogy a két változó között felírható-e egy lineáris függvény által adott összefüggés. Ez magasabb dimenziós vektorok esetén is vizsgálható, ugyanakkor ilyen összefüggések kimutatása nem feltétlenül várható. Ezzel együtt a tér pontjai (mint az országok mutatóit tartalmazó vektorok) által megjelenő formák (topológiák) fontos információkat adhatnak az egyes mutatók (koordináták) kapcsolatáról, függéseiről. Így lehetőség nyílik a mutatók és indikátorok megbízhatóságának vizsgálatára, az egyes mutatókra vonatkozó várakozások számszerű meghatározására, továbbá egyszerű formulák és új tí-

pusú indexek definiálására, melyek mind a gazdasági szereplők felé kommunikálhatóak, informatívak és segíthetnek a jövőbeli döntések meghozatalában.

3. ábra Az EU-tagállamok GERD-alapú hasonlósági gráfja (2008, 2013)

Forrás: Eurostat adatok alapján saját szerkesztés

Megjegyzés: a gráfokon a nagyobb méretű pont és felirat a magasabb GERD-értéket, míg a pontokat összekötő élek tekintetében pedig a nagyobb élvastagság és a mélyebb szín az erősebb hasonlóságot mutatja

3. A tudás szerepe az innovációs teljesítményben

A közgazdaságtani gondolkodásban már régóta egyértelmű, hogy a klasszikus termelési tényezők mellett más tényezők is befolyásolják a gazdasági növekedést. Solow (1987) és Schultz (1961) a humán tőke szerepét hangsúlyozza, amelynek egyik megjelenési formája a tudás. Grant (1996) értelmezése szerint a tudás két szempontból is szorosan az egyénekhez kapcsolódik: egyrészt a tudás az emberek fejében él, másrészt általuk sajátítható el. A tudás azonban csak annyiban értelmezhető termelési tényezőként, amennyiben gazdasági hasznosításra kerül. A tudás gazdasági hasznosításának eredményeképpen új termékek, technológiák és termelési módszerek keletkeznek (Daszkiewicz–Wach 2014). Tehát a tudásintenzív tevékenységek során új tudás jön létre, amely azonban alapvetően már egy meglévő tudásra épül (Lucas 1988, Romer 1990, Aghion–Howitt 1998). A tudás és egyben a humán tőke fejlesztésének legközvetlenebb módja pedig az oktatáson keresztül történik (Becker 1975). Az oktatás ugyanis segíti az új technológiák megértését és alkalmazását (Nelson–Phelps 1966, Benhabib–Spiegel 1994), ám az oktatási rendszerek minősége nagyban befolyásolja a lehetséges eredményeket (Hanushek–Woessmann 2010).

Ezeknek a kapcsolatoknak a megértését segíti a Leydesdorff (2006) által kidolgozott tudásháromszög, amelynek élein az oktatás, a kutatás és az innováció található. A tanulás során elsajátított tudás és készségek a K+F-tevékenységek inputjai, amelynek eredményeképpen jön létre az innováció. Ráadásul, az innováció akár az oktatási rendszer javítására is irányulhat, hiszen innováció alatt nem pusztán a csúcstechnológiai termékeket és ágazatokat kell érteni (Havas 2014). Az oktatás, a kutatás és az innováció egyenlő súllyal rendelkezik a modellben, tehát a három terület csak együtt képes a versenyképes, innováció-vezérelt és tudásalapú gazdaság feltételeit teljesíteni (Pelle–Laczi 2015).

A jövőbeli innovációs tevékenységek szempontjából nem elég pusztán az oktatásba való beruházást vagy a hallgatói létszámot növelni (vagyis a jövőben rendelkezésre álló humán tőkét előállítani), hanem minőségi és hatékonysági célokat kell követni. A 21. században az alapvető írás, olvasás és számolási képességek mellett egyéb kompetenciákra is szükség van, mint például a kritikus gondolkodás, az idegen nyelvek ismerete, a kreativitás és az alkalmazkodó készség (WEF 2015). Továbbá a tudás fejlesztése során az ún. hallgatólagos tudás átadására is szükség van (Borsi–Dőry 2015). Ezek a készségek teszik lehetővé, hogy az egyének (a tudás hordozói) bekapcsolódjanak a kutatási és az innovációs tevékenységekbe és hatékonyan vegyenek részt ezekben.

A tudásintenzív beruházások célja új tudás létrehozása azzal a céllal, hogy a létrejövő új tudás a gazdaságban alkalmazásra, hasznosításra kerüljön. Ám a tudásintenzív beruházások – csakúgy, mint minden tudásintenzív tevékenység – alapvetően már meglévő tudásra épülnek. A tudásbázis szükségszerűen nagyon heterogén (vannak hallgatólagos, illetve kontextuális elemei is), és nagyon képlékeny a „szokásos” gazdasági inputokhoz képest, ezért nagyon összetett módon kell hozzá közelíteni (Várkonyi 2005b).

Ami a tudással kapcsolatos várakozásokat illeti az EU tagállamaiban, a következő általános megállapításokat tehetjük. Először is, az EU célja, hogy minél több embert minél magasabb képzettséghez juttasson – ez megjelenik az Európa 2020 stratégia oktatáshoz kapcsolódó célkitűzéseiben is.⁸ Ez a tagállamok, vállalkozások, egyének érdeke is (volna) a 21. században.

Másodszor, a mennyiségi eredmények mellett az oktatási rendszerek minősége is számít (ennek értékelésére elsősorban az OECD különböző mérései, így pl. a PISA⁹ szolgál). Az oktatási rendszerek minősége alapfeltétele a 21. században szükséges képzettség és készségek elsajátításának. Az alapvető olvasási és számolási képességek mellett egyre inkább előtérbe kerülnek az olyan kompetenciák, mint a kritikus gondolkodás vagy a kommunikációs készségek, nyelvismeret stb. Az oktatási rendszer minősége egyfajta jelzést ad az innovátorok számára, hogy az adott tagál-

---

⁸ <http://ec.europa.eu/eurostat/web/europe-2020-indicators/europe-2020-strategy/headline-indicators-scoreboard>

⁹ <http://www.oecd.org/pisa/>

lamban milyen képzettségű humán tőkére számíthatnak. Ráadásul az oktatásba – és ezáltal a humán tőkébe – való beruházás jellemzője, hogy megtérülésük hosszabb időt vesz igénybe, tehát a jelenlegi helyzetkép alapján körvonalazható a jövőbeli munkaerő-állomány minősége (EC 2014).

Az oktatás minősége tehát azért releváns, mert az a humánerőforrás, illetve szélesebb értelemben a tudásalapú gazdaság output potenciálját meghatározza. Végül – és ez talán a legfontosabb – a mai fiatalok jelentik a jövő munkaerejét, társadalmát. Ha a jelenlegi helyzetképet, mint előrejelzést tekintjük, sok és komoly kihívást tudunk azonosítani.

A továbbiakban bemutatjuk azt a kompozit indikátort, amelyet a fiatalok oktatási és munkaerőpiaci helyzetének ábrázolásához készítettünk. Az indexképzés során a WEF (2014) módszertanát alkalmaztuk, azaz a 28 tagállam értékeiből adódó minta legmagasabb és legalacsonyabb értéke közé normáltuk a tagállamok eredményeit minden alindikátor tekintetében, amelyek ezáltal összeadhatóvá, átlagolhatóvá váltak. Mindez képlettel:

$$\text{ország pontszám} = \frac{\sum_{i=1}^n \left(\frac{\text{ország pontszáma}_i - \text{minta minimuma}_i}{\text{minta maximuma}_i - \text{minta minimuma}_i} \right)}{n}$$

Ezzel a módszertannal meg lehet állapítani a 28 EU-tagállam (általunk képzett) fiatalokkal kapcsolatos várakozásainak értékét, és az ezen értékek mentén lévő ordinális skálát.

A kompozit indikátor az alábbi négy mutatóból áll össze, 2014-es adatok alapján¹⁰:

- 15–34 éves fiatalok foglalkoztatási rátája (oktatásban-képzésben nem vesznek részt);
- se nem foglalkoztatott, se nem oktatásban-képzésben részt vevő fiatalok aránya;
- a korai iskolaelhagyók aránya;
- a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya a 30–34 éves korosztályban.

Az első két indikátor a fiatalok munkaerőpiaci helyzetére fókuszál, a harmadik és a negyedik indikátor pedig az oktatással kapcsolatos kimenetelekre. Ezek alapján jött létre a fiatalokkal kapcsolatos várakozásokat bemutató indikátor. Az EU tagállamok pontszámát és helyezését az 1. számú táblázat mutatja be.

A fiatalok oktatási és munkaerőpiaci helyzete a magországokban kedvezőbb, elősorban Luxemburgban, Svédországban, Hollandiában és Dániában. Az új tagállamok közül Litvániában, Szlovéniában és Lengyelországban hasonlóan pozitív a fiatalok oktatási és munkaerőpiaci környezete, megelőzve Belgiumot és Franciaországot, amelyek a középmezőnyben végeztek. Magyarország a 19. helyezést érte el ebben a rangsorban, így a tagállamok utolsó harmadának csoportjához tartozik. A rangsort Bulgária, Románia valamint a mediterrán országok zárják.

¹⁰ Az Európai Bizottság is elsősorban ezen indikátorok mentén értékeli a fiatal európai humánerőforrás-állományt (EC 2015b).

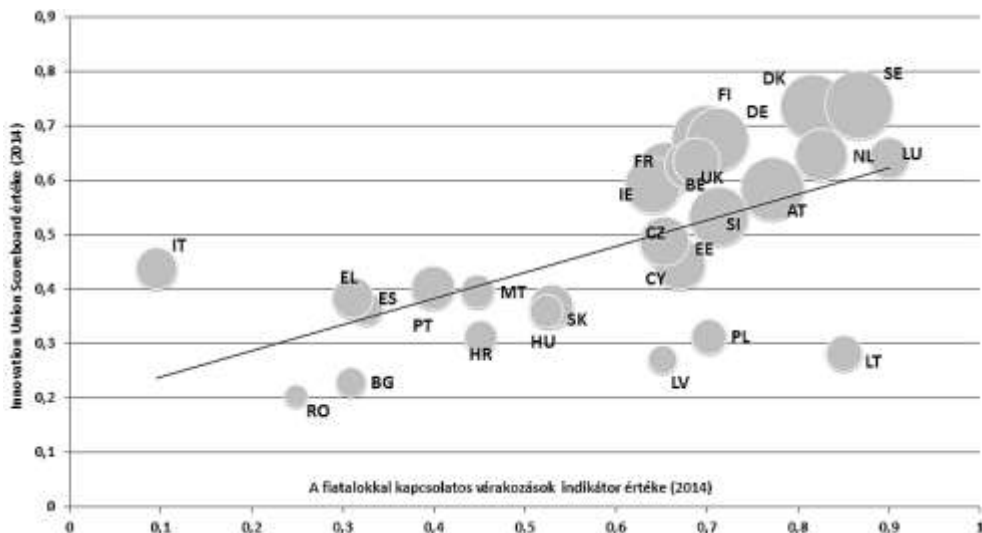
Ezek után a kompozit indikátort összevetettük az *Innovation Union Scoreboard (IUS)* (EC 2015a) és a bruttó K+F ráfordítások mutatóival, amelynek eredménye a 4. ábrán látható.

1. táblázat Az EU tagállamainak pontszáma és rangsora a fiatalokkal kapcsolatos várakozásokat bemutató indikátor mentén (2014)

Ország	Pontszám	Helyezés
Ausztria	0,772	6
Belgium	0,654	14
Bulgária	0,309	26
Ciprus	0,653	16
Csehország	0,670	13
Dánia	0,816	5
Egyesült Királyság	0,689	11
Észtország	0,654	15
Finnország	0,699	10
Franciaország	0,640	18
Görögország	0,326	24
Hollandia	0,826	4
Horvátország	0,451	21
Írország	0,678	12
Lengyelország	0,702	9
Lettország	0,651	17
Litvánia	0,851	3
Luxemburg	0,900	1
Magyarország	0,529	19
Málta	0,448	22
Németország	0,712	8
Olaszország	0,096	28
Portugália	0,399	23
Románia	0,249	27
Spanyolország	0,311	25
Svédország	0,867	2
Szlovákia	0,524	20
Szlovénia	0,713	7

Forrás: saját szerkesztés

4. ábra A fiatalokkal kapcsolatos várakozások és az innovációs teljesítmény összevetése (2014)

Forrás: saját szerkesztés

Megjegyzés: a buborékok mérete a GERD arányt mutatja (2014)

A három dimenzió ábrázolása során erősen elkülönül egy mag a trendvonal te-
tején, amelyet elsősorban az észak- és nyugat-európai tagállamok alkotnak. Ezek kö-
zött a tagállamok között a szórás kicsi, a buborékok mérete – tehát a K+F-re fordított
kiadások aránya – pedig viszonylag nagyobb. Ide tartozik még továbbá Ciprus, Cse-
hország, Észtország és Szlovénia, akik teljesítménye az IUS és a fiatalokkal kapcsola-
tos várakozások indikátor mentén is elkülönül a többi 2004-ben csatlakozott tagállam-
tól. Az ábrán szembevetendő Olaszország esete, amelynek az IUS értéke közepes, viszont
komoly problémákkal küzd az oktatás és a fiatalok foglalkoztatása terén. Ezzel ellen-
tétben a trendvonal másik oldalán találjuk Lengyelországot, Lettországot és Litvániát,
ahol ugyan a fiatalokkal kapcsolatos várakozások pozitívak, az országok innovációs
teljesítménye azonban alacsony. Magyarország, Horvátországhoz és Szlovákiához ha-
sonlóan, a középmezőnyben, de a trendvonal alatt helyezkedik el az innovációs telje-
sítményt és a fiatalokkal kapcsolatos várakozásokat tekintve egyaránt. A trendvonal
alsó végén és az alatt találjuk Romániát és Bulgáriát, amelyek mindhárom dimenzió
mentén gyengén teljesítettek.

4. Az innováció politikai-jogi-gazdasági környezetével kapcsolatos várakozások

A gazdasági várakozások szerepe meghatározóvá vált a közgazdaságtani gondolkodásban a 20. században, legfőképp a racionális várakozások modelljét elsőként alkalmazó Muth (1961) és Lucas (1972) közgazdászok által. A racionális várakozásokra épülő közgazdaságtani modellek alapfeltevésként emelték be, hogy a jövőbeni értékek megbecsülésekor a döntéshozó gazdasági szereplők optimális döntést hoznak a rendelkezésükre álló információk összessége és az általuk alkalmazott modell struktúrája alapján. Az egyre jelentősebbé váló alternatív közgazdaságtani irányzatok, mint pl. a kísérleti vagy viselkedés-gazdaságtan, kísérleti helyzetekkel próbálják finomítani a főáramú elmélet alapfeltevéseit, így a várakozásokról alkotott képünket is. A kísérleti közgazdaságtan eredményei felértékelik a várakozások szerepét, és a várakozásokkal képesek magyarázatot adni a piaci elégtelenségek, elhúzódó válságok létrejöttére is (Galbács 2015).

Tóth és Fábíán (2014) tanulmányukban az állami újraelosztásra való igény alakulását elemezték statisztikai eszközökkel, Eurobarometer felmérések eredményeit felhasználva. Megállapításaik között kiemelik, hogy az Európai Unió lakosságának reprezentatív véleménye szerint az állami újraelosztás iránti kereslet összességében csökkenő tendenciát mutat, azaz egyre inkább a piac által nyújtott javak, megoldások felé fordulnak az általános igények. Azonban a válság által súlyosan érintett tagállamok válaszait vizsgálva fordított tendenciát azonosítottak. Hasonlóképpen növelik az újraelosztás iránti igényt a társadalmon belüli jövedelmi egyenlőtlenségek. Olyan tényezők növelik továbbá kimutathatóan az újraelosztás iránti igényt, mint az alacsony iskolázottság, az alacsony anyagi státusz, illetve az egyéni anyagi helyzet romlását mutató egyéni várakozások. Magyarországon pedig – a válság által kiszolgáltatott helyzetbe került mediterrán tagországokhoz hasonlóan – az újraelosztási trendek egyértelműen növekvő tendenciákat mutatnak. A várakozásoknak tehát közvetlen szerepe van a gazdasági értékteremtő folyamatokra, ezáltal reálgazdasági hatással bírhatnak.

A tagállamok innovációs teljesítményére vonatkozó várakozások becslése komplex feladat, erre mégis kísérletet teszünk, hiszen más szerzők is foglalkoztak hasonló elemzési eszközök létrehozásával. Az innovációhoz kapcsolódó várakozások elemzéséhez a Világ gazdasági Fórum kiadványát és adatbázisát választottuk. A Globális Versenyképességi Jelentés évente, immáron 35 éve megjelenő kiadvány, amely 144 ország adatainak bemutatásával és elemzésével ad összefoglaló képet a világgazdaság országainak versenyképességi viszonyairól. A jelentés a nemzetgazdasági versenyképességek elsőszámú mérőeszköze, és meghatározó tényezőnek számít a politika-alkotásban, valamint az üzleti és politika-alkotó szereplők közti diskurzusban. A minden év őszén megjelenő kiadvány a Globális Versenyképességi Indexet 12 pillér mentén határozza meg, melyek között a 12. pillér az Innováció. A pillérek értékeit pedig alapindexek adják, melyek vagy más adatforrások (IMF, UNESCO, WHO) adataira épülnek, vagy a Világ gazdasági Fórum felsővezetői fel-

mérésének adataira támaszkodnak. Ez utóbbi az üzleti életben vezető pozíciót betöltő magánszemélyek véleményét, szubjektív értékelését, és várákozásait igyekszik összesíteni 1979 óta, amik meghatározzák az adott ország gazdasági környezetéről alkotott képet és ezáltal befolyásolják a potenciális befektetők döntéseit, tehát a gazdasági környezettel szemben támasztott várákozások jó leképezését adják. Az innovációval kapcsolatos várákozások vizsgálatánál kizárólag az ilyen felsővezetői kérdőívől kinyerhető adatokra támaszkodtunk (WEF 2014).

Az innovációs várákozások mérésére 15 indikátort választottunk ki, melyek rendelkezésre álltak a Világ gazdasági Fórum honlapján mind a gazdasági válság előtti utolsó évre (2008), mind az aktuális kiadvány évére (2014), az EU jelenlegi 28 tagállamára vonatkozóan. Ezek a következők:

- szellemi tulajdonjogok,
- bírói függetlenség,
- kormányzati hivatalnokok részrehajlása,
- a kormányzati szabályozás terhei,
- a vállalatok etikus viselkedése,
- könyvvizsgálati és beszámolási standardok erőssége,
- a lokális verseny erőssége,
- a piaci erőfölény kiterjedtsége,
- a monopóliumellenes politika erőssége,
- kereskedelmi korlátok jelenléte,
- külföldi tőkebefektetésekkel kapcsolatos üzleti szabályozás,
- a vevők orientációjának minősége,
- helyi beszállítók minősége,
- az értékláncok szélessége,
- innovációs kapacitás.

A fenti indikátorokat tartjuk olyan tényezőknek, amelyek befolyásolni képesek egy adott ország innovációs kapacitását, azzal a logikával élve, hogy ahol a fenti indikátorok magasabb értéket vesznek fel, ott az innovációs tevékenységeket ösztönző-támogató környezet alakul ki.

Az Innovációs Várákozás Indikátor összeállítása során a fentiekben már ismertetett WEF módszertan alapján jártunk el. Az EU tagállamok értékeit és helyezéseit az Innovációs Várákozás Indikátoron az 2. és 3. táblázat mutatja be.

A továbbiakban az eredményeinket összevetjük hasonló mutatókkal. Az Európai Unió *Innovation Union Scoreboard* (EC 2015a) ugyancsak az innovációs tevékenységek mérésére szolgáló indikátor, azonban kizárólag Eurostat által mért, kvantitatív alapú információkból, mint pl. a kutatás-fejlesztésre fordított költségek nagysága, a tudományos publikációk száma, vagy a szabadalmi kérelmek száma. A fenti elemzési eszközök összesítését ábrázolja az 5. ábra.

2. táblázat Az EU-tagállamok Innovációs Várakozás Indikátor szerinti értékei és azok változása (2008, 2014, 2014–2008)

Ország	2008	2014	változás
Ausztria	0,848	0,732	−13,7%
Belgium	0,697	0,718	+3,1%
Bulgária	0,106	0,166	+56,5%
Ciprus	0,516	0,460	−10,9%
Csehország	0,444	0,396	−11,0%
Dánia	0,837	0,711	−15,1%
Egyesült Királyság	0,633	0,775	+22,3%
Észtország	0,530	0,575	+8,6%
Finnország	0,847	0,768	−9,3%
Franciaország	0,664	0,583	−12,1%
Görögország	0,258	0,236	−8,6%
Hollandia	0,812	0,806	−0,7%
Horvátország	0,145	0,176	+21,0%
Írország	0,677	0,680	+0,5%
Lengyelország	0,224	0,386	+71,9%
Lettország	0,269	0,386	+43,3%
Litvánia	0,347	0,390	+12,3%
Luxemburg	0,630	0,750	+19,2%
Magyarország	0,271	0,238	−12,2%
Málta	0,430	0,506	17,7%
Németország	0,849	0,784	−7,7%
Olaszország	0,275	0,331	+20,4%
Portugália	0,439	0,462	+5,3%
Románia	0,163	0,161	−1,3%
Spanyolország	0,476	0,361	−24,1%
Svédország	0,857	0,717	−16,3%
Szlovákia	0,390	0,254	−34,7%
Szlovénia	0,392	0,255	−34,8%

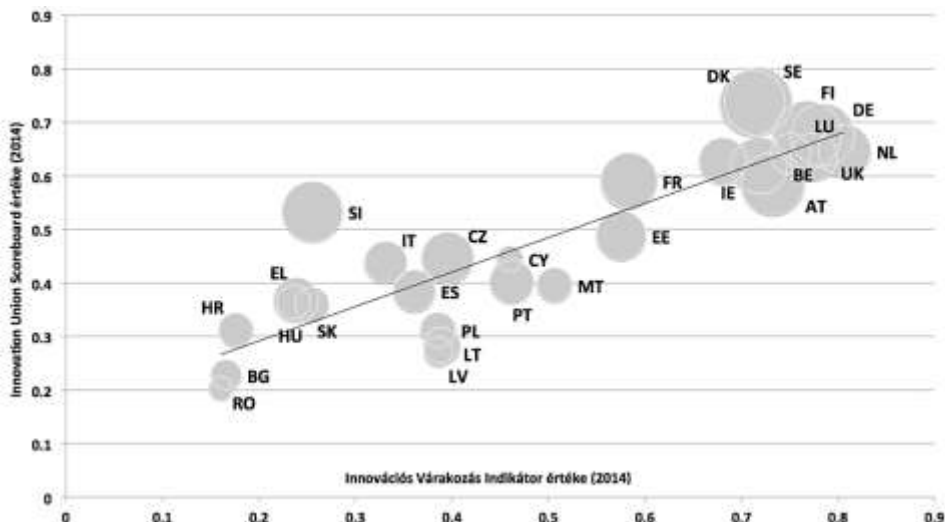
Forrás: saját szerkesztés

3. táblázat Az EU-tagállamok Innovációs Várakozás Indikátorban elért helyezései és azok változása (2008, 2014, 2014–2008)

Ország	2008	2014	változás
Ausztria	3	6	-3
Belgium	7	7	0
Bulgária	28	27	+1
Ciprus	13	15	-2
Csehország	15	16	-1
Dánia	5	9	-4
Egyesült Királyság	10	3	+7
Észtország	12	12	0
Finnország	4	4	0
Franciaország	9	11	-2
Görögország	24	25	-1
Hollandia	6	1	+5
Horvátország	27	26	+1
Írország	8	10	-2
Lengyelország	25	19	+6
Lettország	23	18	+5
Litvánia	20	17	+3
Luxemburg	11	5	+6
Magyarország	22	24	-2
Málta	17	13	+4
Németország	2	2	0
Olaszország	21	21	0
Portugália	16	14	+2
Románia	26	28	-2
Spanyolország	14	20	-6
Svédország	1	8	-7
Szlovákia	19	23	-4
Szlovénia	18	22	-4

Forrás: saját szerkesztés

5. ábra Az EU tagállamok innovációs teljesítménye három dimenzió mentén

Forrás: saját szerkesztés

Megjegyzés: buborékok mérete: GERD/GDP (2013)

A vizuális ábrázolással tisztán elkülönülnek a centrum- és perifériális országok, mely két csoport innovációs teljesítménye között számottevő különbség van. A trendvonal alatti országok innovációval kapcsolatos várakozásai kedvezőbbek, mint amit az *Innovation Union Scoreboard* index indokolna. Ezen országok vélhetően magasabb innovációs kapacitásokkal rendelkeznek, mint amit a várakozásokról általunk képzett indikátor tükröz, azaz a kapacitásaik hasznosulása vélhetően nem épül be a várakozásokba. A trendvonal feletti országokra ennek az ellenkezője igaz. Továbbá azt is láthatjuk, hogy a perifériális országok és az újonnan csatlakozott középkelet-európai régió országai innovációs teljesítményük tekintetében nem különülnek el élesen egymástól. A minta elemei az Innovációs Várakozás Index / *Innovation Union Scoreboard* tengely mentén nagyon hasonlóan szerepelnek, ezt támasztja alá a trendvonal R^2 magas értéke (77,8%). A magországok közül nem mindnek közelíti meg a GERD/GDP értéke a 3%-ot, ugyanakkor mindegyik 1,5% felett szerepel. Előremutató teljesítményt mutat Szlovénia, Csehország, Észtország a buborékok méretében, azaz a GERD/GDP mutatóban – ez esélyt jelenthet ez a felzárkózásra. A leszakadó országokat könnyű azonosítani, ezen országok számára az innovációs kilátások kedvezőtlenek. A középmezőnyt illetően nincs nagy szórás, viszont további kutatási kérdéseket vehet fel, hogy eltérő GERD/GDP adatokkal is közepszerű innovációs kapacitás figyelhető meg.

5. Összegzés

Tanulmányunk központi eleme az innováció és az azzal kapcsolatos várákozások a kutatás, az oktatás és a gazdasági-jogi környezet tükrében. Célunk az volt, hogy fel-fedjük a közöttük lévő összefüggéseket, folyamatokat és hatásokat.

Ennek érdekében elsősorban vizsgáltuk az Európai Unió tagállamainak bruttó K+F ráfordításait, továbbá pedig az üzleti szektor ráfordításának arányát. Elemzésünkben kiderül, hogy a tagállamok sorrendje, ahogyan az várható volt, a GERD/BERD arányukat tekintve szinte azonos a technológiai-innovációs fejlettségi szintjükkel. Eredményeinket a hálózatelemzés módszerével is igazoltuk. Másodsorban, a WEF módszertana alapján összeállított, a fiatalok oktatási és munkaerőpiaci helyzetét mérő indikátor mentén vizsgáltuk az Európai Unió tagállamait. Harmadsorban, a politikai-gazdasági-jogi környezet jelentőségét tárgyaltuk az innovációval kapcsolatos várákozások során. Majd három dimenzió – az innovációs teljesítmény, az innovációs várákozások és a GERD/BERD arány – mentén ábrázoltuk az Európai Unió tagállamait.

A tanulmányban bemutatott indikátorok és kompozit indikátorok alapján elmondhatjuk, hogy az Európai Unióban fennáll egy mag-periféria megosztás, illetve találunk néhány kivételt egy-egy indikátor kapcsán. Az elemzések során külön kiemeltük Magyarország teljesítményét, amely általában a középmezőnybe sorolta az országot. Úgy találjuk, hogy az elemzés során leírt összefüggések, folyamatok és hatások segítik az innováció és az azzal kapcsolatos várákozások mélyebb megértését és megfelelő háttérrel nyújthatnak a további szakpolitikai célkitűzések megfogalmazásához – nemzeti és uniós szinten egyaránt.

Felhasznált irodalom

- Aghion, P. – Howitt, P. (1998): *Endogenous Growth Theory*. MIT Press, Cambridge, MA.
- Albert, R. – Barabási, A. L. (2002): Statistical mechanics of complex networks. *Reviews of Modern Physics*, 74, 1, 47–97. o.
- Antonelli, C. (1989): The role of technological expectations in a mixed model of international diffusion of process innovations: the case of open-end spinning rotors. *Research Policy*, 18, 5, 273–288. o.
- Bargigli, L. – Lionetto, A. – Viaggiu, S. (2013): *A statistical equilibrium representation of markets as complex networks*. Working Papers – Economics, Università degli Studi di Firenze, Dipartimento di Scienze per l'Economia e l'Impresa, 23, arXiv:1307.0817.
- Becker, G. S. (1975): *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education*. (2.) NBER, Washington D.C.
- Benedek G. – Lublőy Á. – Szenes M. (2007): A hálózatelemzés banki alkalmazása. *Közgazdasági Szemle*, LIV, július-augusztus, 682–702. o.

- Benhabib, J. – Spiegel, M. (1994): The role of human capital in economic development: Evidence from aggregate cross-country data. *Journal of Monetary Economics*, 34, 2, 143–174. o.
- Blind, K. – Georghiou, L. (2010): Putting innovation at the centre of Europe: Suggestions for a European Innovation Strategy. *Intereconomics*, 45, 5, 264–269. o.
- Boccaletti, S. – Latora, V. – Moreno, Y. – Chavez, M. – Hwang, D. U. (2006): Complex networks: Structure and dynamics. *Physics Reports*, 424, 4, 175–308. o.
- Bodor Á. (2013): A társadalmi tőke megjelenése az innováció hazai kutatásában. In Inzelt A. – Bajmócy Z. (szerk.): *Innovációs rendszerek: Szereplők, kapcsolatok és intézmények*. JATEPress, Szeged, 92–108. o.
- Borsi B. (2013): Az innovációs rendszer működtetése Magyarországon: értékelések a TTI-szakterületen 2005–2012 között. In Inzelt A. – Bajmócy Z. (szerk.): *Innovációs rendszerek: Szereplők, kapcsolatok és intézmények*. JATEPress, Szeged, 219–243. o.
- Borsi B. – Bajmócy Z. (2009): Kvantitatív leszakadás, kvalitatív felzárkózás? A hazai regionális innovációpolitika kihívásai. *Közgazdasági Szemle*, LVI, október, 933–954. o.
- Borsi B. – Dóry T. (2015): A vállalkozóképzés nemzetközi trendjei és a vállalkozói készségek egyetemi fejlesztése. *Közgazdasági Szemle*, LXII, július-augusztus, 835–852. o.
- Borsi B. – Telcs A. (2004): A K+F-tevékenység nemzetközi összehasonlítása országstatisztikák alapján. *Közgazdasági Szemle*, LI, február, 153–172. o.
- Borup, M. – Brown, N. – Konrad, K. – Van Lente, H. (2006): The sociology of expectations in science and technology. *Technology Analysis & Strategic Management*, 18, 3-4, 285–298. o.
- Brown, N. – Michael, M. (2003): A sociology of expectations: retrospecting prospects and prospecting retrospects. *Technology Analysis & Strategic Management*, 15, 1, 3–18. o.
- Cincera, M. – Czarnitzcki, D. – Thorwarth, S. (2009): *Efficiency of public spending in support of R&D activities*. Economic Papers, 376, April. European Commission, Brussels.
- Corso, G. – Lucena, L. S. – Thomé, Z. D. (2003): The small-world of economy: a speculative proposal. *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*, 324, 1, 430–436. o.
- Csermely P. (2005): *A rejtett hálózatok ereje: Mi segíti a világ stabilitását?* Vince, Budapest.
- Csorba L. (2013): Az intézmények, a bizonytalanság és a verseny fogalmi összefüggései. In Bajmócy Z. – Elekes Z. (szerk.): *Innováció: a vállalati stratégiától a társadalmi stratégiáig*. JATEPress, Szeged, 61–84. o.
- Csuka Gy. (2012): *A nemzetgazdasági versenyképesség szabályozási elemei*. Doktori értekezés. Pannon Egyetem Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola, Veszprém.
- Daszkiewicz, N. – Wach, K. (2014): *Firm-level Internationalisation and its Business Environment*. Gdansk University of Technology Publishing House, Gdansk.

- Dinya L. – Domán Sz. (2004): Gazdasági hálózatok tanulmányozásának módszertani kérdései. In Czagány L. – Garai L. (szerk.): *A szociális identitás, az információ és a piac*. JATEPress, Szeged, 127–150. o.
- Easley, D. – Kleinberg, J. (2010): *Networks, crowds, and markets: Reasoning about a highly connected world*. Cambridge University Press, New York.
- Edquist, Ch. (ed.) (2005): *Systems of Innovation: Technologies, Institutions and Organizations*. Routledge, London – New York.
- EC (2002): *Presidency Conclusions. Barcelona European Council, 15-16 March 2002*. http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/71025.pdf, Letöltve: 2015. december 1.
- EC (2014): *Helping Firms Grow: European Competitiveness Report 2014*. Commission Staff Working Document, SWD(2014)6319 final, European Commission, Brussels.
- EC (2015a): *Innovation Union Scoreboard 2015*. European Commission, Brussels.
- EC (2015b): *Employment and Social Developments in Europe 2014*. European Commission Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion, Brussels.
- Galbács P. (2015): *The Theory of New Classical Macroeconomics*. Springer International Publishing, Switzerland.
- Gay, B. (2007): *How can innovation economics benefit from complex network analysis?* Cahier 2007–12, Groupement de Recherches Economiques et Sociales, Bordeaux.
- Gelei A. (2008): *Hálózat – a globális gazdaság kvázi szervezete*. Műhelytanulmányok, 95, június, Budapesti Corvinus Egyetem Vállalatgazdaságtan Intézet, Budapest.
- Grant, R. M. (1996): Toward a Knowledge-based Theory of the Firm. *Strategic Management Journal*, 17, S2 (Special Issue: Knowledge and the Firm), 109–122. o.
- Greenwood, J. – Hercowitz, Z. – Krusell, P. (2000): The role of investment-specific technological change in the business cycle. *European Economic Review*, 44, 1, 91–115. o.
- Hanusek, E. A. – Woessmann, L. (2010): Education and economic growth. In Peterson, P. – Baker, E. – McGaw, B. (eds.) *International Encyclopedia of Education*, Elsevier, Oxford, Volume 2, 245–252. o.
- Halpern L. – Muraközy B. (2011): A verseny és a K+F összefüggései: elméleti megközelítések és számszerű eredmények. In Valentiny P. – Kiss F. L. – Nagy Cs. I. (szerk.): *Verseny és szabályozás*. MTA KRTK, 13–37. o.
- Havas A. (2014): Mit mér(j)ünk? Az innováció értelmezései: szakpolitikai következmények. *Közgazdasági Szemle*, LXI, szeptember, 1022–1059. o.
- Hronszky I. – Várkonyi L. (2006): Radikális innovációk menedzselése. *Harvard Business Manager*, 8, 10. 28–41. o.
- IKT – MNI – INNOSTART (2007): *Az innovációs és ipari parkok szerepe az innováció erősítésében*. Ipargazdasági Kutató és Tanácsadó - Magyar Innovációs Szövetség - INNOSTART Nemzeti Üzleti és Innovációs Központ, Budapest.
- Inzelt A. – Bajmócy Z. (2013): Az innovációs rendszer építőkövei. In Inzelt A. – Bajmócy Z. (szerk.): *Innovációs rendszerek: Szereplők, kapcsolatok és intézmények*. JATEPress, Szeged, 9–18. o.

- IVA (2008): *Research and Innovation in Sweden: An International Comparison*. Royal Swedish Academy of Engineering Sciences (Ingenjörsvetenkapsakademien, IVA), Stockholm.
- Jackson, M. O. (2008): *Social and Economic Networks*. Princeton University Press, Princeton.
- Kiss J. (2013): A vállalatok szerepe a magyar innovációs rendszerben. In Inzelt A. – Bajmócy Z. (szerk.): *Innovációs rendszerek: Szereplők, kapcsolatok és intézmények*. JATEPress, Szeged, 111–123. o.
- Konrad, K. (2006): The social dynamics of expectations: The interaction of collective and actor-specific expectations on electronic commerce and interactive television. *Technology Analysis & Strategic Management*, 18, Nos. 3–4, 429–444. o.
- Kotosz B. (2002): Evolúciós megközelítés a közgazdaságtanban avagy modellezés versus racionális várakozások. In Beszteri B. – Lévai I. (szerk.): *Régiók Európája*. Budapest Fórum, Budapest. 111–118. o.
- KPMG (2015): *2015 Change Readiness Index: Assessing countries' ability to manage change and cultivate opportunity*. www.kpmg.com/changereadiness, Letöltve: 2015. július 28.
- Leydesdorff, L. (2006): *The Knowledge-Based Economy: Modeled, Measured, Simulated*. Universal Publishers, Boca Raton.
- Lublóy Á. (2006): *Topology of the Hungarian large-value transfer system*. Occasional Papers 57, Magyar Nemzeti Bank, Budapest.
- Lucas, R. E. (1972): Expectations and the neutrality of money. *Journal of Economic Theory*, 4, 2, 103–124. o.
- Lucas, R. E. (1988): On the mechanics of economic development. *Journal of Monetary Economics*, 22, 1, 3–42. o.
- Mickiewicz, T. – Radosevic, S. (2001): *Innovation capabilities of the seven EU candidate countries: comparative data based analysis*. University College London, School of Slavonic and East European Studies, London.
- Munjan, L. (2015): Impact of corporate governance on research and development investment in the pharmaceutical industry in South Korea. *Osong Public Health and Research Perspectives*, 6, 4, 249–255. o.
- Muth, J. F. (1961): Rational expectations and the theory of price movements. *Econometrica*, 29, 3 (Jul.), 315–335. o.
- Nagy B. – Pelle A. – Somosi S. (2014): A szellemi tulajdon-védelem hatása a versenyre és a versenyképességre – az Európai Unió esete. In Kovács P. – Kovács B. O. (szerk.): *Gazdasági és társadalmi elemzések és fejlesztési lehetőségek: Az ELI társadalmi, gazdasági megalapozása és multiplikátor hatása*. (Abstract book) SZTE GTK, Szeged, 52. o.
- Nelson, R. R. – Phelps, E. (1966): Investment in humans, technology diffusion and economic growth. *American Economic Review*, 56, 2, 69–75. o.
- Newman, M. E. (2003): The structure and function of complex networks. *SIAM Review*, 45, No.2, 167–256. o.

- Nusrate M. A. – Rahman, M. S. – Yusoff, S. W. W. – Tareq, S. (2013): Determines of Sectoral R&D Investment in the UK: A Dynamic Panel Approach. *Review of European Studies*, 5, 4, 135–144. o.
- Pelle A. (2015a): Europeanization of research and innovation policies: big achievements but still a lot to do. In Stanek, P. – Wach, K. (eds.): *Europeanisation Processes from the Meso-economic Perspective: Industries and Policies* (chapter 6). Cracow University of Economics, Kraków, 113–134. o.
- Pelle A. (2015b): Inequalities in the research and innovation landscapes of EU member states: state of the affairs and implications. In: *Inequality in the 21st Century: 27th SASE Annual Meeting*. Konferencia helye, ideje: London, 2015. július 2–4.
- Pelle A. – Laczi R. (2015): The Human aspects of competitiveness in the European Union. In Radyka, S. (szerk.): *Proceedings of International Conference of European Economy IV*. Chicago University Press, Chicago, 201–219. o.
- Prescott, E. C. (1986): Theory ahead of business cycle management. *Federal Reserve Bank of Minneapolis Quarterly Review*, 10, 4, 9–22. o.
- Reyes, J. – Schiavo, S. – Fagiolo, G. (2010): Using complex networks analysis to assess the evolution of international economic integration: The cases of East Asia and Latin America. *The Journal of International Trade & Economic Development*, 19, 2, 215–239. o.
- Romer, P. (1990): Endogenous technological change. *Journal of Political Economy*, 99, No.5, Part 2, 71–102. o.
- Rosenberg, N. (1976): On technological expectations. *The Economic Journal*, 86, 343, 523–535. o.
- Schultz, T. W. (1961): Investment in human capital. *The American Economic Review*, 51, 1, 1–17. o.
- Solow, R. M. (1987): *Growth Theory and After. Lecture to the memory of Alfred Nobel*. 8 December.
http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/economics/laureates/1987/solow-lecture.html
, Letöltve: 2013. január 3.
- Tóth I. Gy. – Fábíán Z. (2014): Az újraelosztás iránti kereslet változása a válság időszakában az Európai Unió országaiban. In Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.): *Társadalmi Riport 2014*. TÁRKI, Budapest, 454–484. o.
- Török Á. (2005): *Competitiveness in research and development: Comparisons and performance*. Edward Elgar, Cheltenham, UK.
- Török Á. (2006): A krétakőr közepén: K+F és innovációs stratégiai dilemmák Magyarországon 2006-ban. *Magyar Tudomány*, 4, 432–444. o.
- Török Á. – Csuka Gy. (2014): Magyarország a nemzetközi innovációs versenyben az EU-csatlakozás után. *Közgazdasági Szemle*, LXI, április, 509–526. o.
- Vas Zs. – Bajmócy Z. (2012): Az innovációs rendszerek 25 éve. *Közgazdasági Szemle*, LIX, november, 1233–1256. o.
- Várkonyi L. (2005a): Technológia menedzsment módszerek szerepe az innovációpolitikában. In Buzás N. (szerk.): *Tudásmenedzsment és tudásalapú gazdaságfejlesztés*, JATEPress, Szeged, 50–62. o.

- Várkonyi L. (2005b): Technológia hatáselemzés és előrettekintés alkalmazása innovációs folyamatokban. In Molnár L. – Tóth A. (szerk.): *Globalizáció és innováció*. Arisztotelész Kiadó, Budapest.
- Von Hippel, E. (1988): *The Sources of Innovation*. Oxford University Press, Oxford.
- WEF (2014): *The Global Competitiveness Report 2013–2014*. World Economic Forum, Geneva.
- WEF (2015): *New Vision for Education: Unlocking the Potential of Technology*. World Economic Forum, Geneva.

Területi fogalmak és versenyképesség

Mezoterek a társadalomban és a gazdaságban

Nemes Nagy József¹

A tanulmány a települési és országos szint közötti téregységek jellemzőinek elemzési lehetőségeivel és irányítási szerepével kapcsolatos kérdéseket tárgyal. Vizsgálatra kerül a mezotér és a régió fogalom, a szintek hierarchizáltságának kérdésköre, az ún. lépték-vita, a mezoterek sajátosságai, viszonyuk más térméretekhez, e relációk változásai. A tanulmány a méretjellemzőkön túlmutató térformáló hatótényezőkre, elemekre bontva is jellemzi a főbb térségi szinteket. A területi elemzések témaköre kapcsán a kvantitatív térelemzés néhány kritikus módszertani momentumára hívja fel újól a figyelmet. Területi irányítási (regionális politikai) nézőpontból a tanulmány elsődlegesen a hazai aktualitások tükrében elemzi a központosító és a decentralizáló társadalomirányítási megoldások hullámszárait és hatásait.

Kulcsszavak: területi elemzés, területpolitika, térfelosztás, régiók

1. A mezoterek pozíciói

A *mezotér* (regionális tér) a települési és nemzeti (országos) szint közötti társadalmi téregység. A területi kutatásnak és a területi politikának (Rechnitzer–Smahó 2011, 187–234 o.), ha nem is kizárólagos, de mindenképp jellegadó vizsgálati és irányítási terepe.

A térfelosztás általános és ezen belül leginkább a közigazgatási funkciókra és a gazdaságfejlesztésre összpontosító elméleti és módszertani kérdéseit, a hazai térfelosztások történetét, alternatíváit több munka is átfogóan elemzi (Hencz 1973, Bibó 1986, Hajdu 2001, Szigeti 2001, Lengyel 2003, Dusek 2004, Dusek-Kotosz 2016, Szabó 2015). E tanulmány azokra a ritkábban elővett térelemzési és területpolitikai dilemmákra, kérdésekre, következményekre emlékeztet, amelyekről – ha esetenként alig feloldhatók is, vagy tán épp ezért – nem szabad elfeledkezni. Mindezek ismételt végiggondolása egészül ki a kérdéskör nemzetközi és hazai kutatása néhány újabb felvetésének, irányzatának értelmezésével illetve aktuális hazai témakörökkel.

A címben szereplő tércategória szoros kapcsolatban van a *régió* fogalmával, de attól az írásban szándékoltan elválasztottan egy sokszínűbb társadalmi, társadalomkutatási jelenségkört érint. A régiót *a mezotereken belül* sajátos formációnak, *önálló társadalmi entitásnak* tartom, aminek három elhagyhatatlan vonása van: *a*

---

¹ Nemes Nagy József, MTA doktora, egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem Természettudományi Kar (Budapest).

lehatároltság, a több elemű belső kohézió és a nem korlátlan, de valós irányítási kompetencia (Nemes Nagy 2009, 185–193. o).

Ebből az értelmezésből kiindulva: *minden régió mezotér, de nem minden mezotér régió*. A mezoterek sokfajta téregységéhez a társadalmi és gazdasági reálszerveződés valóságában, a területi irányítási rendszerekben ugyanis nem feltétlenül rendelődik hozzá az összes alapvető régióképző jegy, noha számos ágazatban látványos a „regionalizálódás” (egy-egy egyetem beiskolázási vonzaskörzete vagy kibocsájtási munkaerőpiaca például jellemzően mezotéri formáció). Ugyanakkor nagyrészt épp az ilyen, önmagukban nem régióalkotó térkapcsolatok, folyamatok teremtik meg az alapját az egyik fő komponensnek, a térségi kohézióknak.

Vannak olyan vélemények (Roth 2007, i.m. 20. o.), amelyek szerint a mezotér lényegi meghatározottsága – a „nevén” túlmenően – a *relatív, közbülső jelleg*, szemben a világosan definiált, önmagukban is megálló helyi közösség (település) vagy a nemzet fogalmakkal. Magam az ilyen éles megkülönböztetést nem osztom, bár kétségtelen, hogy felsejlik benne a mezoszintek lehatárolásának és funkcióinak számos bizonytalansága, de mindez sok tekintetben a vele szembeállított fogalmak esetében is fennáll, az egyén és az univerzum között minden térrész, szint „közbülső”, relatív. Az ilyen címkézés a regionális egységek funkcióit, stabilitását megkérdőjelező – a politika számára hivatkozási alapot teremtő – vélekedés.

1.1. „Térség hierarchia”

A térségi szintek sorba rendezésében (*kiterjesztett értelemben vett „hierarchiájában”*) – aminek nagyon sok megoldását szolgáltatják a területi elemző szakirodalom, az egyes országok vagy épp az EU regionális statisztikai osztályozási rendszerei (Szabó 2015, 43–65 o.) – jellemzően egyetlen szempontot, a *tér méretet* (beleértve itt ebbe a terület nagyságon túl a népességi vagy gazdasági súlyt is) emelnek ki (1. táblázat). Ez a közelítés önmagában kevés kapaszkodót ad annak végiggondolásához, hogy a tér mérettel ugyan összefüggésben, de ezen túlmenően milyen sajátos karakterisztikumai vannak a különböző szinteknek és azok terület egységeinek.

A térségi sajátosságok jó indikátorai közé tartoznak a különböző szinteken belüli jellegzetes szereplők (2. táblázat). A gazdaságon belül maradván érdemes felidézni, hogy a térben kiterjedt szerveződés, a több telephelyes jelleg és a beszállítói-eladói térkapcsolatok inkább a nagyobb cégekre jellemzők, de – korai hazai vizsgálatok szerint is (Nemes Nagy–Ruttkay 1989) – a térben leginkább szórt kisvállalkozások térkapcsolatainak kiterjedtsége sem pusztán lokális. Térkapcsolataikat nagymértékben befolyásolja például, hogy központjuk, székhelyük milyen településben van: a fővárosi, nagyobb városi kisvállalkozások térkapcsolatai általában kiterjedtebbek területileg, mind a kistérségi területek. Ezt az összefüggést a legutóbbi időkben kétség kívül erősen lazítja az, hogy a gazdaságon belüli térkapcsolatokban egyre nagyobb szerephez jutnak az infokommunikációs elemek (táv munka, e-kereskedelelem stb), a székhely lokalizációjától függetlenül a partnerek (eladók-vevők, munkáltatók-befolyásolók) közötti kontaktusokat.

1. táblázat Térségi szintek a társadalomban

<i>makroterek</i>	világ (Föld) országcsoport (nemzetközi integráció) ország
<i>regionális teretek</i>	nagytérség (országgrész) mezokörzet (gazdasági körzet, megye) kistérség (kistáj, városi vonzáskörzet)
<i>lokális teretek</i>	település (helyi önkormányzat) lakókörzet (településrész, kerület)
<i>mikroterek</i>	szomszédság család (háztartás) - munkahely egyén

Forrás: Nemes Nagy (2009, 5.5. táblázat)

2. táblázat Korompai Attila szervezeti és térségi klasszifikációja

A szerveződé- sterületi szintje	üzleti	A szerveződés típusa	
		közigazgatási	non-profit
<i>Helyi</i>	helyi vállalatok, vállalkozók	helyi önkormányzat	helyi egyesületek, kamarák alapítványok
<i>Körzeti</i>	megyei vállalatok körzeti igazgatóságok	megyei önkormányzatok köztársasági megbízott	megyei, térségi kamarák, egyesületek, fejlesztési ügynökségek
<i>Országos</i>	országos hálózatokat működtető vállalatok	kormány, minisztériumok	országos kamarák egyesületek, pártok, szakszervezetek
<i>Nemzetközi</i>	multinacionális vállalatok	Európai Unió	ENSZ, nemzetközi szervezetek, követségek

Forrás: Korompai (1995, 21. ábra.)

E gazdasági, szervezeti példákon túlmutatóan jónéhány további jellegzetesség tartósan kötődik az egyes térségi szintek téregységeihez (Probáld 1995, 40–43. o.).

1.2. Települések

A mezotereket mintegy keretbe foglaló települési és országos szint közül a település a legfontosabb térkategóriák közül erősen – bár elméletileg távolról sem kizárólagosan – kötődik a hely fogalmához (Gyimesi 2012). Külső karakterét a művi (épített) elemek dominálják. A település a napi lakossági térpályák fő terepe (Mészáros 1994), amiben a nagyobb központok jellemzően célponti, a kisebb települések kiindulóponti pozícióban vannak. A település az a társadalmi térelem, amelyben a leg-

nyilvánvalóbban jelennek meg a szubjektív térészlelés olyan momentumai, mint az átélhetőség, a kötődés. A település a Soja-féle „thirdspace” (Soja 1996) tipikus, a posztmodern geográfiában szinte minden más lépték elé tolt színtere (Berki 2015). Természetesen az egyes településtípusokban a fenti jegyek megjelenése, súlya sajátos, de mindenütt érdemben ható. Markáns települési lépcsőzetességű országokban (hazánk is ezek közé tartozik) a településrendszeren belüli („vertikális”) pozíció önmagában is erős térformáló tényező, annak ellenére, hogy a fejlődési/fejlesztési esélyek tekintetében a piacgazdaságokban a fekvés (a „horizontalitás”) ezt az összefüggést lazítja (Szilágyi–Gerse 2015).

1.3. Nemzeti, országos szint

Ez a szint ma is nagyon erős pozíciójú a szintek, téregységek között. Itt a történetiség, a politikai determináltság, az államjogi meghatározottság kap hangsúlyos szerepet. A „territorialitás” az állami szintű szerveződés elhagyhatatlan eleme. Ezen a szinten bírnak a legnagyobb jelentőséggel a differenciált funkciójú, de itt elsődlegesen mindmáig az *elválasztó* szerepet megjelenítő *határok* (a határoknak ez a jegye a település- vagy régióközi kapcsolatokban is mindig jelen volt/van ugyan – jellegzetes formája ennek az *illetékességi területek* elhatároltsága, – de sohasem volt meghatározó). Az elmúlt évtizedekben a határok elválasztó szerepét feloldó, egyöntetűen támogatott európai folyamat (integráció, schengeni-rendszer) és a menekültáram kezelése közötti ütközés egyesek számára a „határnélküliség” messzeható értékeit, másokban épp kockázatait értékeli fel, mindenképp megerősítve a határok különleges szerepét ezen a térségi szinten. Nagy erejű mechanizmusként, a globalizált térszerveződésben a (főként a gazdasági) szervezeteken belüli („belső térbeli”) kapcsolatrendszer, a hálózatosodás, a tőkeáramlás felülírja a merev határokkal tagolt politikai térfelosztás hatásait. Ellentmondásos történeti tapasztalatok kapcsolódnak az országos szint identitástartalmát sok helyütt meghatározó nacionalizmushoz.

A mezoterekhez átvezető, sajátos történelmi folyamatként itt érdemes felidézni azt, hogy az elmúlt két évszázadban az önálló államiságú entitások száma (és ebből levezethetően átlagos területnagysága) sajátos lefutású volt (Lake–O’Mahony 2004). A 19. század a nagy birodalmak kialakulásával jellemezhető leginkább, a csúcspont a 19–20. század fordulója körül volt, a modern korban ekkor volt a legkevésbé ország (birodalom) a Földön. A 20. század alapvetően az állami egységek elaprózódásával, a birodalmak szétesésével (lásd a század második felében lezajlott dekolonializációt vagy az európai szocialista blokk több országának szétesését, szétválását), önálló, új országok megjelenésével jellemezhető egészen napjainkig. Ez a sajátos „fordított U” lakú – de a Williamsin (Kuznets)-hipotézis hasonló görbéjével semmifajta tartalmi kapcsolatban nem lévő – időbeli lefutás áttételesen számos mezoszintű téregység, régió esetében hivatkozható mintát ad az önállósodási törekvésekhez, esetenként véres konfliktusokon át.

Ide tartozik az is, hogy világméretben sok olyan ország van, ahol lényegében nincs fajsúlyos belső térségi szint, térfelosztás. Ez nagyon triviális okra vezethe-

tő vissza: az önálló államok közül sok a kisállam (hazánk területét tekintve a világrangsornak nagyjából a közepén található – a független, elismert államok az Orosz Föderáció és a Vatikán térmetri intervallumában oszlanak le –, nálunk nagyobb illetve kisebb területű önálló politikai entitások száma egyaránt 100 körüli, a kisállamok csekély többségével). A nagyobb országok esetében természetesen már nem az alacsonyabb térségi szintek léte vagy nem-léte a kérdés, hanem ezek tényleges társadalmi szerepe, a funkció- és hatalommegosztás mértéke. A mezoszintű területegységek számának tényezőit nemzetközi összehasonlításban kutatva nem adódik egyszerű válasz a hatótényezőkre. Pusztán csak annyi állapítható meg, hogy – a nem kifejezetten politikai jellegű tényezőkön belül – az ország mérete, fekvése, a népesség, az etnikai szerkezet, a településhálózat fragmentáltsága, a nagytávú közlekedési infrastruktúra kiépítettsége, eltérő módon ugyan, de összefüggésbe hozható a térfelosztással. A fejlettségi szint vagy más gazdaságszerkezeti jegyek szerepe ellenben alig volt kimutatható (Auffhammer–Carson 2009).

1.4. Mezoterek

Bár minden társadalmi, gazdasági jellemző természetesen felfedezhető az *egyedi településeken túlnyúló*, több települést, várost, falvakat egyaránt magukban foglaló *téregységekben* is, itt más elemekre, jellemzőkre kerül inkább a hangsúly. Karakteres téregységek kötődnek a táji-természeti homogenitáshoz, az etnikai-kulturális, nyelvi összetartozáshoz (e terek a táji néprajz jellegzetes vizsgálati terepei). E tényezők gyakran képezik hátterét a térségi autonómia-törekvéseknek is.

Megállapítható az is, hogy a dinamikus mezoterekben a népességmozgások „terkitöltő” funkciója helyébe már inkább az anyag (áru, termék)-áramlások lépnek, az igazgatás mellett összességében is a gazdaság a legfontosabb mezotérformáló társadalmi szféra (Dusek 2013), bár nem hoz létre automatikusan lehatárolt téregységeket. A gazdasági-társadalmi krízis, a munka világán kívülrekedt társadalmi csoportok nagy súlya, túlnyúlva az egyedi településeken, (nagy)városokon térségi méretekben vezet reménytelenül leszakadó terekhez (ezeket nevezi Virág (2006) „gettósodó térségeknek”).

A legtöbb mezotéri téregység jellemzően összetett, leggyakrabban az irányítási funkciókhoz kötötten létrejövő/létrehozott, ahol már általában kisebb az esélye a személyes kötődésnek, a (térségi) identitástudat kialakulásának, vagy ez a jegy legalábbis erősen megosztottan jelenik meg a települési és a nemzeti kötődésekkel. Elvi elméleti elszántság az „identitás-építésre” ugyan megfigyelhető a mezoterek, régiók szintjén, de a dolog természetéből adódóan, az eltelt idő rövidsége okán – legalábbis hazánkban – lényegében eredmény nélkül (Nárai 2009). Az EU kelet-közép-európai tagállamai esetében a történelmi okok mellett az identitástartalom hiányához köthetően is jól érzékelhető a regionális egységek szervesülésének bizonytalansága, megkérdőjelezése abban, hogy ezekben az országokban jóval több a „semleges” névvel (égtáji megnevezéssel, esetenként egyszerű számozással) jelölt regionális (NUTS 1 és NUTS 2) egység, mint a kontinens nyugati felén. A mezoterek „elfogadottságának”

kialakulásában esetenként nagyobb szerepe van az őket leképező kommunikációs mezőnek (ezek szereplői, eszközei mára megsokszorozódtak), a szimbolikus elemeknek, mint a közvetlen, helyi tapasztalatnak. Jellegmeghatározó az is, hogy az irányítási, közigazgatási, önkormányzati szerep olyan – bár ugyancsak minden szinten meglévő – sajátos működési jegyeket tol előtérbe, mint a hivatali, bürokratikus jelleg és szerveződés.

A mezoterek különböző jellemzőinek összefonódását a legfejlettebb országokban jól érzékelteti a Hamvas féle „Nyugat-génius”-hoz kötött *humanizált természet* fogalom (Hamvas 1988, 15. o.), aminek tipikus közeli példája a dél-német térség kultúrtáji mozaikja, amelyet ma is felismerhetően tart össze a christalleri hierarchizált településhálózati rend.

Fontos különbség látható a mezoterek különböző típusai, formái között is. Míg az irányítási (közigazgatási) rendszerek megkövetelten teljes térkitöltésűek, a (nagyobb) gazdasági szereplők, szervezetek által a maguk tevékenysége, térkapcsolatai tükrében ugyancsak felfedezhető „regionalizálódásra” ez általánosságban nem áll. A modern gazdaság szerveződésében újabban felbukkant *klaszter* fogalom mögött kifejezetten mezotér-formáló kapcsolódások is állnak (Grosz 2005), merev lehatárolások, teljes térkitöltés nélkül (bár ellenpélda is van, igaz nem klaszterformában: a postaszolgálat térszervezése például szinte mindenütt teljes térkitöltésben osztott).

1.5. Változó karakterek és súlypontok

Mindezen sajátosságok történetileg változnak, egyes elemek súlypontjai vándorolnak a különböző szintek között. A társadalmi térszerveződésben és a társadalomirányításban, a hatalmi erőterekben egyes időszakokban a település (a „város”), máskor az ország („a nemzetállam”, a „birodalom”), aztán a mezoterek („a régiók Európája”) vagy épp a mindent átrajzoló, lehatárolatlan globális folyamatok vannak előtérben, esetenként domináns pozícióban.

E súlypontváltások mögött egyaránt találhatunk történeti, hatalmi-politikai valamint társadalom- és gazdaságszerkezeti változásokat. Utóbbira aktuális példa a modern gazdaság tudásintenzív tartalmának előtérbe kerülése. Ez a fejlett világban a telephelyválasztások esetében a korábbinál koncentráltabb, a szellemi potenciál nagy részének helyt adó nagyobb városokat kiemelő térsémát eredményez, szinte új térségtípust („városrégió”) teremtve. A gazdasági versenyképesség-kutatásoknak ma a városrégiók az adekvát térbeli keretei (Besze 2009, Horváth S. 2013), közöttük zajlik az igazi verseny. Mindez ugyanakkor háttérbe szorítja az inkább a térségi nivellálódás folyamataihoz köthető, a perifériák felzárkóztatására figyelő tereket. Ezek nem azonos pályán „versenyeznek” a városrégiókkal. A tét itt jellemzően a külső fejlesztési források, támogatások minél nagyobb hányadának megszerzése a felzárkózás érdekében. Ez a kettősség általánosabb szemléleti momentumokban is felbukkan, jellegzetes építész-urbanista hangsúlyválasztás például az, hogy „a régióknak nem határai vannak, hanem központja” (Markó 2011, 1. o.).

Ugyanakkor vannak mindenütt fellelhető, *a természettől kifejezetten független mechanizmusok*, még akkor is, ha azok megjelenése, mozgatórugói, hordozói nagyon különbözhetnek is. Erre példa a természet-társadalom viszony vagy épp a társadalmi térszerveződés hálózatos jellege, amelyek mindenkor jelen voltak/vannak – ha a mai, „újrafelfedezett” formáktól eltérő megjelenésben is – egy-egy településen belül éppúgy, mint nemzeti keretben vagy épp globális léptékben. Ugyanez modható el napjaink korszakjelző új teréről, a virtuális térről, aminek eszközei és produktumai az egyéni szinttől a globálisig mindenütt érzékletesen hatnak, elterjedésük ugyan földrajzilag még nagyon egyenlőtlen, de viharos gyorsaságú.

1.6. Lépték-vita

E jellemzőkhöz kapcsolódóan a települési és országos szint közötti téregységek pozícióinak értelmezéséhez érdekes adalékokat szolgáltat az ún. „lépték-vita”, ami térbeli tartalmát tekintve az egyes térségi szintek, az időbeliség mentén a rövid-közép-hosszútáv triád összekapcsolódását érinti (A legújabb hazai szakirodalomban a kérdéskör érdemi összegzését adja Berki (2014), a lépték fogalmának a gazdaságon belüli szerepét kategorikus megállapításokkal értelmezi Czirfusz (2014), külön kiemeli az ún. *cselekvő hálózatok* szerepét az egyes térségi szintek egymásra hatásában Zsom (2015).

Az önmagában csupán érdektelen „fogalmi újítás”, ha a szint, térméret fogalmat a léptékre cseréljük. A fogalomhoz kötődően elindult gondolkodás közép-pontjában lévő vitakérdés – A tevékenységek köthetők-e jellemzően egy-egy térmérethez, időtávhoz vagy minden tevékenység több szinten szerveződik s a különböző szintek folyamatai egymást is befolyásolják? – azonban már érdemben tárgyalható. A módszertani és tartalmi kérdéseket egyaránt érintő vita ugyan a geográfiaiából indult, amihez erős lökést adott az egyre nyilvánvalóbban érzékelhető globalizáció és annak lokális hatásai közötti feszültség (Potter et al 2004), de ma már a teret (újra) felfedező sokdiszciplinás modern társadalomkutatás főáramához kapcsolódik. A kiterjedt diskurzus a „térbeliségről” is szól, ezt azonban érzékelhetően mögé helyezi a jelenségek, folyamatok, kapcsolódások társadalmi tartalmának (ebben az értelemben Durkheim kezdeti szociológia-értelmezésével rokon leginkább–Berger 2015).

A lépték-vitához kapcsolódóan a magam véleményét abban foglalom össze, hogy bármifajta társadalmi mechanizmus, esemény sokszálú (a szinteken, időtávokon átnyúló, többirányú) összekapcsoltsága vitathatatlan. De éppúgy bármely összetettebb társadalmi jelenség, folyamat esetében annak különböző fázisaiban, szakaszaiban, különböző szereplőinek aktivitásában *eltérő módon, súllyal* vannak jelen az egyes szintek társadalmi és területi meghatározottságai. E mix léte és hatásai miatt egy-egy szint még önmagában sem tekinthető pusztán elhanyagolható „elemzési konstrukciónak”.

A fentiekben, a főbb szintek (léptékek) kapcsán említett néhány térszervező, térformáló sajátosság az adott térségi szinten, téregységeken belüli súlyára, fontos-

ságára figyelemmel egyszerű (s természetesen leegyszerűsítő), vitára felkínált modellbe foglalható (3. táblázat). Természetesen minden itt kiemelten szereplő térformáló jegy minden térségi szinten fellelhető, de befolyásuk a különböző szintek folyamataira eltérő. A modell ezt érzékelteti. A kiemelések talán használhatók a földrajzi és történeti („helyi”) sajátosságokra koncentráló kutatások kiindulópontjaként is, hisz bár az egyes jegyek és szintek összekapcsolása a modellben egyfajta – nem célzott – determináltságot is sugallhat, de egyben utat is nyit, támpontot ad a térségi egyediség összehasonlító szemléletű bemutatásához is.

3. táblázat Jellegadó térformáló jegyek különböző térségi szinteken

Térformáló jegyek	Ezekhez erősen kötődő térségi szintek, téregységek
Határok	<i>ország, régió</i>
Természet	<i>régió, globalitás</i>
Történetiség	<i>település, ország</i>
Átéltetőség, identitás	<i>település, ország</i>
Művi tér	<i>település</i>
Hálózatosodás	<i>globalitás</i>
Piac	<i>globalitás, régió</i>
Közjavak	<i>település, régió</i>
Hatalom	<i>ország, település</i>
Bürokratizmus	<i>régió, ország</i>

Megjegyzés: a modellben *dőlt* írásmóddal szereplő szinteken az adott jegy, mechanizmus szerepe, hatása meghatározó erejű, a nem kiemelt írásmód a tényező lényeges súlyát jelzi.

2. Mezőterek a területi elemzésben– követelmények, kockázatok

A különböző térségi szintek kutatásának módszertani alapjellegében, ha élesen nem szétválaszthatóan is, de felfedezhető (a diszciplináris tartalom szerint és történetileg természetesen változó módon és arányokban) a *kvantitatív és kvalitatív* módszertan eltérő súlya. Ebből a szempontból a mezőterek kutatásában az összes lépték közül talán a leginkább jellemző a kvantitatív módszertan. Ennek diszciplináris „zászlóvivői” hosszú ideje a gazdasági teret vizsgáló közelítések (regionális gazdaságtan). A társadalomföldrajzban már kiegyensúlyozottabb a kvalitatív-kvantitatív elemzések aránya, a szociológia (amelyben fogalmilag ugyan él a „regionális szociológia”, de nem igazán kibontott koncepciókkal) vagy a néprajz, a kulturális antropológia már dominánsan – a mennyiségi empiriával ugyan gyakran összekapcsolódva – a „puha” módszertan eszközeivel operál.

A kétfajta közelítés szükségszerű és elhagyhatatlan összekapcsolását talán azal tudnám érzékeltetni, hogy míg a kvantitatív közelítésekben a számadatokon túli, azokkal érzékeltetni próbált gazdasági és társadalmi mozgatórugók megfogalmazása

és hatásaik kibontása igényel kvalitatív értelmezési elemeket, addig a kvalitatív módszertanban az egyedi esetek tipizálásakor válik gyakorta szükségessé a mennyiségi megalapozás is.

A közelmúlt tudománytörténeti súlyú jelensége a téri szempont előtérbe kerülése a modern társadalomtudomány egészében (Günzel 2010). Ez a fenti két módszertani irányzat, eszközrendszer közül kétségtelenül a *kvalitatív* közelítések előtérbe kerülését hozta magával. A tendencia kapcsán jómagam sok esetben erős kritikával olvasom a kutatási körbe újabban betörő (nagy súlyú és hagyományú, de a térbeliség ügyeit sokáig lényegében ignoráló) diszciplínák nagyvonalúságát a térbeliség értelmezésében. Gyakran bukkan fel ezekben s szivárog be a hagyományosabb társadalmi tértudományokba is egyfajta, megítélésem szerint nehezen indokolható kiterjesztő értelmezés: „*térként*” *nevesítődik bármely struktúra* (Faragó 2012, A. Gergely 2015).

A mezoterek kutatásában karakteres kvantitatív közelítésekre koncentrálna a figyelmet érdemlő elemzési problémák közül a következőkben háromra emlékeztetek: *a térfelosztás és a „valóságos” szerveződés* viszonyára, a mezoterek *méretszóródásának*, valamint a *téregységek számosságának* kérdéskörére.

2.1. *Térfelosztás – „valóságos” szerveződés*

A területi folyamatok nyomon kísérésekor a mezoterek (s általában bármely térméret, szint, lépték, területi egység) kapcsán az alapvető kérdés (amit sok esetben „gyakorlati” okokból, információs gondok okán megkerülnek a kutatások) az, hogy *az adott vizsgálati keret adekvát színtere-e a vizsgált társadalmi jelenségnek, folyamatnak*. Leegyszerűsítve e módszertani konfliktust, arról van leggyakrabban szó, hogy számos térelemzés – inkább információs kényszerből, mint meggondolatlan-ságból – olyan társadalmi, gazdasági (ágazati) szférákat, jelenségeket is a hagyományos területi közigazgatás kereteiben elemez, amelyek térbeli szerveződése ettől lényegesen eltér.

Hasonló szembefeszülést (reálszerveződés-térfelosztás) fedezhetünk fel Szabó Pál (2015) legújabb kötetében, aki – egyebek között Zoltán Zoltán (1984) munkáját felidézve – nagy meggyőző erővel érzékelteti, hogy a *térszerkezet* különböző értelmezései kapcsán hogyan válik szét a területi kutatás és a tervezés egy „körzetelméleti” illetve „erővonalelméleti” irányzatra (Szabó 2015, 137.o. 7. ábra). A kétfajta közelítés olyan dualitást hoz létre, ahol az első szemlélethez jól köthetők a mezoterek tipikus lehatárolt egységei, szintjei, a második szemlélet jellegadó vonása ellenben épp az, hogy a gazdaság (a társadalom) reálszerveződése kifejezetten „felülírja” a lehatárolt terekben való mozgást. Bár a centrumok és tengelyek (az erőtérszemlélet tipikus térelemei) fontos régióformáló tényezők, de a térfelosztásokkal létrehozott, irányítási, fejlesztéspolitikai szereppel is felruházott téregységek jellemzően nem ezek földrajzi konfigurációihoz igazodnak. Érdemes talán mindennek kapcsán arra is utalni, hogy az említett két irányzat bepillantást enged a területfejlesztés és a területrendezés eltérő térszemléletébe is.

A (gazdasági) térfolyamatok vizsgálatakor lényegében ugyanez a feszültség jelenik meg az „endogén” fejlődés fogalma kapcsán is (sok tekintetben hasonló itt a helyzet, mint a két évtizeddel korábbi időszak kérészetű területpolitikai innovációja, az ún. „innováció-orientált területfejlesztés” esetében volt). Bár az endogén fejlődés elmélete kifejezetten a klasszikus makrogazdasági fejlődésemelvények kritikájaként bukkant fel mintegy két évtizede a közgazdaságtanban, érzékelhető súllyal nyomult be a regionális, területi fejlődéssel foglalkozó szakirodalomba is. E témakörben társadalmi térelméleti, térelemzési szempontból felvethető például annak végiggondolása, hogy mivel jár, megengedhető-e egyáltalán az endogén növekedés elemzése szelektált „célterületeken”, térségcsoportokon, típusokon, például kiemelten a vidékies terekben (Bodnár 2013). Ezek ugyanis néha inkább csak „tudományos” aggregátumok, mint valóságos társadalmi-gazdasági entitások, egy ezer szálon összefonódott, függésekkel átszőtt térben, amiből adódóan lehet, hogy ami „endogén” tényezőnek minősített ezekben, messze nem az. Az ellenben alig vitatható, hogy az erősen központosított társadalomirányítás az endogén fejlődés lába alól is kihúzza a talajt.

2.2. Téméreték

A mezoterek (régiónok) „témérete”, akár kiterjedtségüket, területüket, akár népességi és gazdasági súlyukat tekintjük, az egyes országokat összehasonlítva rendkívül nagy szóródású. Ez a területi egyenlőtlenségek vizsgálatakor az összehasonlíthatóságot legjobban lehetővé tevő megoldások keresését, a téméret-különbségeket korrigáló egyenlőtlenségi indexek használatát hívja elő (Nemes Nagy 2006). A szakirodalomból közismert Williamson-hipotézis (Gyuris 2011) *keresztmetszeti* tesztelésének is ez az egyik alapvető elméleti-módszertani korlátja, noha a közelítést nem zárja ki, de a modell empirikus validálása tekintetében mindenesetre óvatosságra int.

Az egyes országokat önmagukban érintő területi egyenlőtlenség-vizsgálatokban azonban már jórészt súlyát veszti ez a problémakör, itt ugyanis inkább *a változás iránya* (tagolódás, közeledés) kerül előtérbe *az adott ország* sajátos, *kiemelt jelentőséggel bíró térfelosztási kereteiben*. A föderális berendezkedésű országokban például a szövetségi egységek (tagállamok) közötti viszony hordozza a legfontosabb gazdasági és politikai-hatalmi tartalmakat s ezért e szint folyamatai, egyenlőtlenségei a meghatározók. Az unitárius államberendezkedés esetén gyakran elsődleges a főváros-vidék duál (ami sok helyütt sajátos földrajzi leképeződése a döntési centralizáció-decentralizáció dilemmájának), másutt a történeti, etnikai és gyakorta fejlettségi szempontból is erősen elkülönülő egységek pozíciói generálják a legneuralgikusabb területi, fejlesztési kérdéskört. Mindez arra is utal, hogy az EU-ban kiemelt szerepet kapó NUTS-rendszer s annak is a kiemelt területfejlesztési pozíciójú szintje (NUTS2) több helyütt más relációkhoz, szintekhez képest másodlagos. A kommunikáció és a közlekedés új „térlegyzési” technikai egyre gyorsabbá (a kommunikációban lényegében egyidejűvé) s egyre tágabb hatókörűvé teszik a térkapcsolatokat. Mindez a mezoterek magasabb szintjei, a kiterjed-

tebb, nagyobb téregységek irányítási szerepét erősíti, míg a kisebb egységek a hagyományosabb mindennapi létfunkciók jellegezetes, életteli (nem-virtuális) terepévé válhatnak inkább.

Mindezen esetek jól jelzik, hogy önmagában az összehasonlítható térméretű egységekben való gondolkodás vagy épp térelemzés nem generális követelmény. Ebből következően a probléma kezelésekor felbukkanó új eljárások, így például a *grid rácsmodell* (Jakobi 2015) egy országon belül a területi fejlettségi egyenlőtlenségek vizsgálatában inkább csak *látványos kartográfiai eszköz*. Értelmezésekor a téregységek nagyságának formális azonossága nyújtotta előny nyilvánvalóan szembe kerül annak valóságos társadalmi tartalom-nélküliségével. Ez a közelítés komolyabb szerepet a nagyobb téregységek, léptékek (például a kontinensek vagy épp a világ egésze) vizsgálatokor kaphat².

Ide kapcsolható leginkább az az erős megfontolásra érdemes szempont is, amikor különböző térségi szinteket egyazon indikátorkészlettel elemeznek vagy épp egy „magasabb” szint téregységeit az alacsonyabb szinten elvégzett számítások aggregálásával (átlagolásával) jellemzik. Míg egy-egy fontos, generális indikátor mentén nem kifogásolható a különböző szinteken elvégzett számítások eredményeinek összehasonlítása (a jövedelemegyenlőtlenségek változásának ilyen tartalmú analízise fontos összefüggéseket tárhat fel, például a nagytérségi közeledés és a kistérségi polarizálódás együttlétező trendjét), többváltozós közelítésben vagy épp speciális ágazati problémakörök mentén már élesen vetődik fel az a jegy, hogy ugyanazon indikátorok nem minden szinten (nem minden aggregációban) bírnak érdemi, valóságos tartalommal.

Bár ma már alapvető elemzési ismeretnek tekinthető, de a térméret kapcsán talán nem haszontalan emlékeztetni arra, hogy nem szerencsés, ha a regionális (fejlettség) elemzésekben a relatív(fajlagos) indikátorok mellé abszolút adatokat keverünk, ezek ugyanis eltérő tartalmat hordoznak. Ha a „fejlettség” megjelenését abszolút (súly-jelző) mutatók mentén firtatjuk, akkor olyan, kissé abszurd eredményekre juthatunk, hogy minél nagyobb egy város, térség vagy épp ország, annál fejlettebb (versenyképesebb). Mindez nem azt jelenti, hogy a „méret” nem lenne kapcsolatban a „minőséggel”, a súly, a méret azonban sokkal inkább koncentrációs, mint fejlettségi indikátor.

2.3. A területegységek száma

Hosszasan talán nem indokolt taglalni, de mivel – általában kezdő, fiatal kutatók publikációiban, mellőzve az óvatos értelmezést – ma is felbukkan a területi megfigyelési egységekhez kötött adatokkal végzett kutatásokban a mennyiségi (területi statisztikai) elemzések triviális követelményének – megfelelő számú téregység –

---

² Lásd például a Yale Egyetemen a W. Nordhaus és X. Chen által vezetett „G-Econ”-projekt, *gross cell product*” fogalmát és metodológiáját - <http://gecon.yale.edu/>

figyelman kívül hagyása, ezért talán megér néhány szót itt is. Ez a követelmény a mezoszintek felső egységeit elemző munkákban (pl. a hazai 7 régió kapcsán) lényegében kizárja az összetettebb, többváltozós módszerek használatát. Az EU NUTS2 szintű régióiról az 1996–2001 között az Eurostat szakmai irányításával országoként megjelentetett *Portrait of Regions* kiadványsorozat statisztikai tartalmánál részletesebb, összehasonlítható adatrendszer és mélyebb elemzés nem igazán lehetséges (a magyar régiókat a sorozat 5. kötete mutatta be). Pusztán formális, a „hasonulás” vagy „elkülönülés” valós mechanizmusaival semmifajta érdemi kapcsolatban nincs például az olyan elemzés, amely egy-egy országon belül, nagyon aggregált térfelosztásban, a *régiókra* állapít meg „*lokális*” *autokorrelációs* jellemzőket.

Az ellenkező véglet („túl sok, elaprózódó egység”) esetén gyakoriak az „üres” téregységek s ilyen esetben éppúgy felmerül az adott jelenséggel adekvát téregységek problematikája, mint a nagy aggregált egységek használatkor. Tipikus példa erre a gazdasági fejlettség-elmaradottság, a munkaerőhelyzet települési szintű értékelése – amelyre sok esetben a rendelkezésre álló nagy, dezaggregált adatbázisok csábítanak –, miközben itt olyan fogalmakról van szó, amelyek jellemzően térségi (több települést összefogó, központ-vonzáskörzet típusú) egységekben s nem egyedi településekben értelmezhetők.

Ennek a kérdéskörnek a vissza-visszatérő megjelenése a hazai terület(támogatás)politikában az az „igény”, hogy a támogatandó térségi kört és magukat a támogatásokat egyedi települések szintjén határozzák meg (Nagy 2012, Pénzes 2015). Ezt az utat én egészében és részleteiben erős fenntartással fogadom, még akkor is, ha tudom, hogy mögötte a közvetlen érintettek esetében, helyi szinten az a mifelénk nagy történeti múlttal rendelkező, felelősségelhárító magatartás áll, amiben – folyamatos kritikával, „morgoló dással” ugyan – láthatóan máig elfogadottabb a „felülről jövő” döntések uralma, mint bármifajta nehezkesebb helyi, térségi egyeztetés, kooperáció, felelősségvállalás.

Az elemzési témakör lezárásaként – visszautalva a modern kommunikációs technikák szerepével kapcsolatban korábban írtakra, de előre tekintve is – említenem kell azt a ma zajló, világméretű forradalmi változást, ami a *geokódolt információk* robbanásszerű elterjedése jelent nem csak az adatháttér, hanem teljesen új elemzési eszközök tekintetében is. Ez a folyamat egy *megváltozott „szókészletű” tudományos nyelv* alapjait is lerakja a térelemzésben (Jakobi 2016). Mindez teljesen új lehetőségeket teremt a társadalomelemzésben, tálcán – de nem munkabefektetés nélkül – kínálja a téri szempont figyelembevételét szinte minden jelenség kapcsán. Bár a tér osztottságát önmagában nem tünteti el, szembeeszi az előzetesen elhatárolt téregységek aggregált adataival történő elemzéssel, és más léptékviszonylatban a társadalmi térbeliséget negligáló, központosító, mindent kontrolláló politikai, irányítási törekvésekkel (az „egy-pont politikával”) is.

3. Mezoterek a területi politikában–ütközések, hazai trendek

A területpolitikában a mezoterek irányítási szerepe kapcsán két alapkérdés emelhető ki. Az egyik – a mezotereket érintő, mintegy „külső” viszonyrendszerként – az *általános és a speciális (területi) jogi, gazdasági szabályozás hatáserősségének viszonya*. A második – a mezoterek, régiók mintegy „belső” problémaköröként részben már érintett – kérdéskör az, hogy ezek mennyiben, milyen tartalommal jelenítenek meg *valóságos, önálló térségi entitásokat*, ha megjelenítenek egyáltalán, s nem az országos szint pusztá dekoncentrátumai, dezaggregátumai valójában?

Hazánkban a fenti relációkhoz is kapcsolódva már hosszú ideje – a szocialista szakaszban éppúgy, mint a rendszerváltozás után – lényegében két-két szembeesülő értékelemekből álló politikai-hatalmi mechanizmus küzdelmét láthatjuk. Az első a *központosított hatalomgyakorlás és a helyi, térségi önállóság, önkormányzatiság* ütközése, a második pedig a helyi, térségi társadalom életét befolyásoló *minden lényeges helyi érdekű kérdésre kiterjedő kompetencia* alárendeltsége a területi szereplőknek a *fejlesztési források elosztására és megszerzésére leszűkítő* törekvéseivel (Nemes Nagy 2012, Pálné 2014).

Az irányítási ütközések vizsgálata kapcsán érdemes felhívni a figyelmet egy viszonylag ritkán emlegetett, elemzett kettősségre is. Épp a mezoterek szintjén figyelhető meg leginkább az a sajátosság, hogy míg a (hazai) térelemzések fókuszában inkább a *fejlesztési* folyamatok egyenlőtlenségei állnak, a mindennapi folyamatokban sokkal nagyobb a súlya – döntően a lakossági szolgáltatások, infrastruktúra területén – a folyamatos *működtetésnek*, az ellátás biztosításának, színvonalának (Horváth et al 2014). Ebben – a működésre fordított források relatív nagysága tekintetében mindenképp – általában jóval kisebbek a területi egyenlőtlenségek, mint a fejlesztési források fajlagosaiban. A működtetésre fordított források mögött nagy arányban találunk normatív, csekély mértékben szóródó pénzeszközöket (ilyen általános elemet jelentenek például a közalkalmazottak relatíve összeszorított, területileg alig szóródó munkajövedelmei). Természetesen a működés és a fejlesztés össze is kapcsolódik. Ha a fejlesztések elmaradnak, ha bizonyos térségeket a funkcióbővülés helyett a funkciószűkülés folyamatai dominálják, akkor – ha a megmaradó funkciók működésére fordított források fajlagos nagyságában nem is túlzóak a területi különbségek – a térségi tevékenységek egészében, a területi fejlődésben épp a működtetéshez kapcsolódó pénzáramok közvetlen és közvetett területi kiegyenlítő hatása veszik el. (A nyugati jóléti társadalmakban épp ez a nivellációs faktor volt a hosszú évtizedeket jellemző – a Williamson-hipotézisben is világosan megjelenő – területi fejlettségi közeledés alapvető hajtóereje.) Tüллépve a forrásközpontú szemléleten a centralizáció-decentralizáció, a központosítás és a helyi döntési kompetencia szemben állása természetesen megjelenhet (hazánkban, az utóbbi években újból meg is jelenik) a működési dimenzióban is, számos tevékenység esetében nemcsak a fejlesztések elosztásában, hanem a napi, helyi ügyekhez kötődő döntési kompetenciák szűkítéseként is (ennek jellegadó példáját ma az oktatási rendszer jelenti).

3.1. Változó súlyponti szintek a hazai mezotérben

A mai magyar térfelosztás egyik legneuralgikusabb eleme a „van is – nincs is” probléma az állami és a helyi szint közötti mezotérben (más vonatkozásban ugyanezzel jellemezhetjük a területfejlesztés mai megosztott kormányzati „struktúráját”).

Sokfajta történés, racionális cél és politikai indulat formálta máig ezt a helyzetet. Mind e mögött megkérdőjelezhetelen erővel természetesen ott volt az immár közel száz évvel ezelőtti drasztikus területváltozás is, ami a korábbi középszintű egységek teljes rendszerét is átrajzolta, egyes, a mezoterekben kitüntetett szerepű térségi központoknak az országhatáron kívülre kerülése különösen durva szerkezeti folytonosságszakadást jelentett.

Az újabb időszakra áttérve első momentumként *a megyék súlytalanításának* (a megyei struktúrának a pártállamhoz való szembetűnő kötődése okán) lezajlott folyamata említhető (Agg 2011). Ma egy tisztázatlan szerepű, a megyeszékhelyek kiemelése okán „lyukas” megyerendszerünk van. De a megyék igazgatásilag, az önkormányzati rendszer részeként változatlanul intézményesítettek, vezető testületeik választások nyomán alakult, legitim szervek. A megyei szintre jellemző hatásköri bizonytalanságok, az eszköztelenség ritkán említett következménye, hogy ezáltal kihullik az érdekérvényesítési mechanizmusok közül az önmagában legkisebb érdekérvényesítő erővel rendelkező falusi, kisteleplési kör egyik potenciális egységcsökkentő, erőnövelő intézménye.

A rendszerváltozás utáni időszak „lopakodó” térségi szintje a *kistérségeké* volt. Ezek szinte évente változó számú – általában „tudományos alapon” kijelölt – téregységek voltak. A kistérségek az elbizonytalanított státuszú megyék és lassan formálódó régiók (amelyek számára egy ideig a „tervezés, a programozás” még megmaradt, mint elismert funkció) helyett váltak a területfejlesztés legfontosabb térségi szereplőivé, – bár a NUTS rendszerben ez a szint kifejezetten a lokális, a területfejlesztés meghatározó EU-s terein kívüli szint. Ugyanerre az alsó mezoszintre épültek aztán a vidékfejlesztés sajátos egységei is, önálló „gazdálkál”. A kistérségeknek – a hasonló lépték dacára – lényegileg semmi közük sem volt a 40 éve megszűnt járásokhoz, amelyek utolsó, vitathatatlanul eredményes hatalmi funkciója a mezőgazdaság kollektívizálásának politikai levezénylése volt, annak lezárultával lényegében meg is szűntek.

A sorba tartozik persze a „*régió*”-ügy is, amely mintegy másfél évtizeden át az európai „minta” egyik emblemikus intézményének hazai adaptációs kísérleteként fogható fel. Nem vállalkozom itt az elmúlt időszak régiótörténetének részleges értékelésére sem, csak egyetlen momentumot emelek ki. Ez az, hogy „elméletileg” vitathatatlan (Bibó 1986), hogy a járáshoz, mint valamifajta alsó regionális szinthez olyan térségi szintrendszer kapcsolódik, ahol ezektől méreteiben és funkcióiban távoli szint, azaz régió van („a súlypontok váltakozásának elve”). Mivel régiók nálunk a hazai területi irányításban valóságosan (már) nincsenek, ma már a törvényszövegek nem is beszélnek róluk, így a kistérségi-járás szint önkormány-

zati funkciókkal is megerősített létéhez nincs meg ez az elméleti kapaszkodó (s persze a politikai akarat sem), ha ez mégis megtörténne, legfeljebb újraéledhetne egy új vita, ezúttal a járás és a megye ütköző kompetenciáiról.

3.2. Térséglehatárolási viták

Sok bátor szerző foglalkozik a mezoszintű téregységek lehatárolásának – az összes fenti kérdéshez viszonyítva megítélésem szerint másodlagos jelentőségű – problémakörével (legutóbb a járási rendszer kialakításához kapcsolódóan Barancsik et al 2013), sok esetben azt sugallva, hogy a lehatárolás-probléma immanensen tudományos terep, a modern társadalmi térelemzés eszközeivel, modelljeivel kijelölhetők a „optimális” területegységek. Ha mindez így volna, akkor már rég és mindenütt nyugvópontra jutottak volna a lehatárolási kérdések. Több évtizedes, a területpolitikai ügyekhez is közel álló kutatói tapasztalatom, hogy a térfelosztási, lehatárolási kérdésekben (s nemcsak azokban) a kormányzat, megrendelői szerepében a tudományos kutatási eredményeket sokkal inkább döntéseinek formális legitimációs bizonyítékaiként mutatja fel s nem arra használja, hogy a kutatói javaslatokkal egyirányú döntéseket hozzon.

E témakör aktuális hazai ügye (más, folyamatosan születő régió-átrajzolási ötletek mellett) a Közép-magyarországi régió kettéválasztása. A témakörben színvonalas, tényszerű, az európai jogi, szabályozási lehetőségeket, az összes szóbavehető alternatívát európai összehasonlításban is bemutató, bár a legsúlyosabb, távlatos társadalompolitikai dilemma felvetését elkerülő előzetes kormányzati elemzés készült (NGM 2015). Jómagam a szétválasztást (egy „*lyukas régió*” megkonstruálását) az adott esetben és tartalommal az eredeti európai régiógondolat durva eltorzításának, mindenfajta élő térségi reálszerveződési háló meggyengülését eredményező, érzékelhetően politikai megfontolásokkal színezett, szakmainak csak álcázott ügynek tartom.

A mélyebb politikai-világlatási vitapont abban fogható meg, hogy egy ilyen akció ma a régiókat nem tartja többre a közösségi támogatási források befogadó tartályainál, nem tekinti a demokratizálódás és a hatékonyabb gazdasági működés lehetséges szereplőinek. Ebben az értelmezésben kísértetiesen felidéződik a szocialista időszak jellegzetes mechanizmusa, a „versengés a fejlesztési forrásokért” (Vági 1982), a korábbiaknál még abszurdabb tartalommal kiegészülve, ez pedig a „versengés az elmaradottságért” (az érvrendszer központi eleme Pest megye – tényszerűen hamis – súlyos elmaradottságának bizonygatása és ennek összekapcsolása a fővárossal egy régióba tartozással). Ehhez, ebben a konkrét ügyben a fővárost és környezetét *megosztó* gondolkodásra (ahelyett, hogy a kooperáció állna a közelmúlt szuburbanizációs áramaival még erősebben összekapcsolódott térség fejlődésének/fejlesztésének középpontjában) csendben, lopakodóan ráépülnek más abszurd elemek is (lásd az agglomerációs tömegközlekedést leválasztó finanszírozási vitát). Mindeközben Budapestről, mint vezető (közép)-európai centrumról ábrándozunk, aminek esélye csak a tag agglomerációra kiterjedő természetben és funkciókínálatban

tekinthető valamelyest is reálisnak. Ha Pest megye egyes apró peremtérsegeinek, belső perifériáinak a mainál nagyobb fejlesztési támogatását tartjuk indokoltnak, annak forrását *nemzeti* eszközökből kell megteremteni s nem a megyének a fővárostól való leválasztási trükkjével. Ezzel arra is felkészülhetnénk, hogy – sok elemző, politikai által előrejelzetten – az EU következő tervidőszakában, egy tizenöt éves „felzárkóztatási periódus” lezárásaként megszűnhet a mai relatív bősége az európai közösségi támogatásoknak.

3.3. Egyenlőtlenségek és centralizáció

A hazai területpolitika mára kiüresedett, eszközei – kormányokon átívelően - nem voltak képesek a belső és globális piaci folyamatok, az általános szabályozás területi differenciáló hatásainak érdemi mérséklésére. A korábbi térszerkezetet alapjaiban megrengető transzformációs válság során, majd lezárultát követően *a területi különbségek* – különböző társadalmi és gazdasági dimenziókban és jelzőszámok mentén eltérő mértékben ugyan (Kiss 2015) – *előbb markánsan növekedtek, majd magas szinten rögzültek* (4. táblázat), a tagoltság fő eleme mindvégig a főváros-vidék duál, az ország déli és keleti régiói az EU sereghajtói között vannak. A kiegyenlítődési irányzatot megalapozó fordulatra még mindig várok (Nemes Nagy 2005).

4. táblázat A regionális gazdasági fejlettségi különbségek alakulása: 1994–2004–2014

Év	Bp-vidék (n=2)	Régiók (n=7)	Megyék (n=20)	Vidék (n=19)
1994	15,26	13,08	15,48	5,51
2004	18,14	17,17	19,06	8,40
2014	19,46	18,03	20,64	8,69

Forrás: a KSH adatai, a GDP és a népesség térségi megoszlása alapján számított Hoover-indexek, százalék, n a figyelembe vett téregységek száma

Ezt a trendet nem módosította az sem (sőt paradox módon, inkább erősíteni látszik, miközben kiemelt célkitűzés *az országos és regionális felzárkóztatás*), hogy hazánk az EU 28 tagállama közül a közösségi támogatások-befizetések egyenlege tekintetében, relatíve a legmagasabb támogatottságú ország³. Mindez nem önmagában a gazdaságpolitika vitatható hangsúlyaira, a támogatások ellentmondásos területi hatásaira, koordinálatlanságára, az instabil térségi szintek sok esetben – felülről alakított – konfrontatív viszonyára, a belső határmegvonásokkal kapcsolatos visszatérő machinációkra, hanem jóval inkább a társadalomirányítás egyre szélsőségesebb centralizálására, érzékelhető szakmaiatlanságára vezethető vissza. A mai mechaniz-

³ Az egyenleg 2014-ben az országos GNI 5,64%-át adta, a magyar közösségi támogatási többlet abszolút volumenét tekintve a holland befizetési többlettel azonos nagyságrendű – lásd: <http://ec.europa.eu/budget/>

mus az EU támogatásokból összeálló fejlesztési forrásokat kormányzati adományként prezentálja, a helyi és térségi kompetenciák tekintetében hatáskörrelvonó szabályok sorát (pl. a helyi beleszólást ellehetetlenítő „központi beruházással” minősítés) alkalmazza.

Természetesen semmi alapja nincs annak, hogy a mezoterek szerepét a társadalmi szerveződésben és irányításban *idealizáljuk*, különösen, ha a demokratikus hatalomgyakorlás gyakorlata igazi tradíció nélküli. A komoly kompetenciájú, életképes mezoszintek léte nem jelent automatikus feszültségmentességet, társadalmi és területi kiegyenlítettséget. Sőt – itt egy újabb látszólagos paradoxon – a *felszint* épp a diktatúrák esetében uralja szinte teljes kiegyenlítettség (persze ott a szegénység, a hiányok, a szabadságnélküliség kiegyenlítettségéről van szó – ez jellemezte, ha országoként eltérő jegyekkel és mértékekkel is az egykori európai szocialista országokat is), mögöttes, rejtett, durva egyenlőtlenséggel, amelyből nagyon kis csoport húz hasznot.

Ma a fejlettség és a belső (társadalmi, területi) tagoltság globális földrajza egy sajátos *kettős konvergencia-klubosodást* mutat. A hasonló adottságú, egymással is kapcsolatban lévő, hasonló történelmi pályán futó, földrajzilag egy tömbben elhelyezkedő országokra a közel azonos fejlettségi szint, a hasonló növekedési pálya mellett a hasonló társadalmi és területi megosztottsági mértékek jellemzők (a nyugat-európai „klub” földrajzilag legközelebbi párjaként épp a mi térségünkre, távolabbi párjaként Kelet-Ázsiára utalhatunk, természetesen teljesen különböző jegyekkel, de a klubokon belül erős hasonlóságokkal az érintett országok között).

Mindezek tükrében a decentralizált hatalomgyakorlás – abban a makrotérben, Európában, ahol élünk s ahol „külső-belső klubtagként”, a tartós emberi és társadalmi értékek mentén hosszú ideje felzárkózni igyekszünk – segíthetné a mezoterek téregységeit, az aktív, erős kohézójú társadalmi cselekvési térré válásban. Ezzel szemben (ahogy Pálné Kovács Ilona szemléletesen fogalmazott akadémiai székfoglaló előadásában): a „*térre vak*” (fejlesztés) politika a döntéseinek eszköztelen, passzív, befogadó tartályává silányítja őket, amivel a társadalmi és területi megosztottságot erősíti. Az "egy-pont politika" országos és térségi versenyképességi hátránnyal, migrációs deficitel, a tágabb közösség számára is értéket teremteni képes talán legfontosabb endogén erőforrás (Lengyel 2012), az egyéni és helyi kezdeményezőkézség lefojtásával is együtt jár.

Felhasznált irodalom

- A. Gergely A. (2015): Térhasználat és szimbolikus szuverenitás. *Tér és Társadalom*, 29(2), 19–41. o.
- Agg Z. (2011): Megyevita a Comitatusban – az első évek. *Comitatus*, 21, 201 (különszám), 16–30. o.
- Auffhammer, M. – Carsson, R.T. (2009): Exploring the Number of First Order Subdivisions Across Countries: Some Stylized Facts. *Journal of Regional Science*, 42(2), 243–261. o.

- Barancsik Á. – Gyapay B. – Szalkai G. (2013): Az alsó középszintű térfelosztás elméleti és gyakorlati lehetőségei. *Területi Statisztika*, 53(2), 107–129. o.
- Berger V. (2015): *A tér kategóriája a szociológia- és társadalomelméletekben*. PhD értekezés kézirat, ELTE, Budapest.
- Berki M. (2014): *Az egykori ipari területek funkcióváltásának példái Budapesten – A poszt szocialista kontextus és a földrajzi lépték szerepe az átalakulásba*. PhD értekezés, ELTE, Budapest.
- Berki M. (2015): A térbeliség trialektikája. *Tér és Társadalom*, 29(2), 3–18. o.
- Besze T. (2009): A területi versenyképesség értelmezési lehetőségei a városrégiókban. *Területi Statisztika*, 49(6), 585–596. o.
- Bibó I. (1986): Közigazgatási területrendezés és az 1971. évi településhálózat-fejlesztési koncepció. In *Válogatott tanulmányok 1971-1979*, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 143–294. o.
- Bodnár G. (2013): Endogén regionális fejlődés a rurális térségekben. In Lukovics M. – Savanya P. (szerk.) *Új hangsúlyok a területi fejlődésben*. JATEPress, Szeged, 42–61. o.
- Czifrusz M. (2014): *Gazdaságföldrajz (Jegyzet oktatóknak és hallgatóknak)*. Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc.
- Dusek T. (2004): *A területi elemzések alapjai*. Regionális Tudományi Tanulmányok 10, ELTE Regionális Földrajzi Tanszék – MTA-ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport, Budapest.
- Dusek T. (2013): *Tér és közgazdaságtan*. L'Harmattan, Budapest.
- Dusek T. – Kotosz B. (2016): *Területi statisztika*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- European Commission (1997): *Portrait of Regions. Hungary*. Vol. V., Luxembourg.
- Faragó L. (2012): Térértelemezések. *Tér és Társadalom*, 26(1), 5–25. o.
- Grosz A. (2005): *Klaszteresedés és klaszter-orientált politika Magyarországon – potenciális autóipari klaszter az észak-dunántúli térségben*. PhD értekezés, PTE, Pécs.
- Gyimesi Z. (2012): *A tér és a hely apóriája*. Regionális Tudományi Tanulmányok 16, ELTE, Budapest, 149–177. o.
- Günzel, S. szerk (2010): *Raum. Ein interdisziplinäres Handbuch*. Metzler Verlag, Stuttgart – Weimar.
- Gyuris F. (2011): A Williamson-hipotézis. Egy koncepció tartalma, kritikája és utóélete. *Tér és Társadalom*, 25(2), 4–28. o.
- Hencz A. (1973): *Területrendezési törekvések Magyarországon*. KJK, Budapest.
- Hajdú Z. (2001): *Magyarország közigazgatási földrajza*. Dialóg Campus, Budapest–Pécs.
- Hamvas B. (1988): *Az öt génius*. Életünk Könyvek, Budapest.
- Horváth M. T – Péteri G. – Vécsei P. (2014): A helyi forrásszabályozási rendszer magyarországi példája, 1990–2012. *Közgazdasági Szemle*, 61(2), 121–147. o.
- Horváth S. N. (2013): A magyarországi város-régiók versenyképességének mérése nemzetközi kísérletek alapján. In Lukovics M. – Savanya P. (szerk.): *Új hangsúlyok a területi fejlődésben*. JATEPress, Szeged, 99–115. o.

- Jakobi Á. (2015): A grid: aggregált és dezaggregált rácsmodellek a területi egyenlőtlenségek vizsgálatában. *Területi Statisztika*, 55(4), 322–338. o.
- Jakobi Á. (2016): *Az információs világ megújuló területi kutatása a big data korszakban: lehetőségek és tapasztalatok*. Habilitációs értekezés kézirat, ELTE, Budapest.
- Kiss J. P. (2015): *Térbeli polarizáció a magyar gazdaságban (?!)* Konferenciaelőadás, "Társadalmi-térbeli egyenlőtlenségeket kutató horizontális műhely panel konferenciája", MTA KRTK, Békéscsaba.
- Korompai A. (1995): *Regionális stratégiák jövőkutatási megalapozása*. Regionális Tudományi Tanulmányok 1, ELTE Regionális Földrajzi Tanszék, Budapest.
- Lake, D. A. – O'Mahony, A. (2004): The Incredible Shrinking State. *Journal of Conflict Resolution*, 48(5), 699–722. o.
- Lengyel I. (2003): *Verseny és területi fejlődés*. JATEPress, Szeged.
- Lengyel I. (2012): A hazai területfejlesztés zsákutcái. A trális Magyarország. In Rechnitzer J. – Rácz Sz. (szerk.): *Dialogusok a regionális tudományról*. SZIE – MTA RTB, Győr, 140–150. o.
- Markó A. (2011): *Régió – hely – identitás*. Kézirat, <http://markoandras.hu/hu/egyeb/14-irasok>
- Mészáros R. (1994): *A település térbelisége*. JATEPress, Szeged.
- Nagy A. (2012): *A fejlettség, elmaradottság mérése a magyar területfejlesztési politikában*. PhD értekezés, ELTE, Budapest.
- Nárai M. (2009): Gondolatok a regionális identitásról – identításelemek a Nyugat-dunántúli régióban. *Tér és Társadalom*, 23(2), 137–159. o.
- Nemes Nagy J. (2006): A regionális fejlettségi tagoltság keresztmetszeti összehasonlítása. In Györi R. – Hajdú Z. (szerk.): *Kárpát-medence: települések, tájak, régiók, térsztruktúrák*. Dialog Campus, Pécs-Budapest, 192–213. o.
- Nemes Nagy J. (2009): *Terek, helyek, régiók. A regionális tudomány alapjai*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Nemes Nagy J. (2005): Fordulatra várva - a regionális egyenlőtlenségek hullámai. In Dövényi Z., Schweitzer F. (szerk.): *A földrajz dimenziói: Tiszteletkötet a 65 éves Tóth Józsefnek*. MTA FKI, Budapest, 141–158. o.
- Nemes Nagy J. (2012): Megosztó társadalmi térfelosztások. *Comitatus*, 22, 211, 17–27. o.
- Nemes Nagy J. – Ruttkay É. (1989): *A második gazdaság földrajza*. OT Tervgazdasági Intézet, Budapest.
- NGM (2015): *A Közép-magyarországi régió esetleges kettéválasztásának lehetőségéről szóló vizsgálat*. Vizsgálati jelentés, <http://regionalispolitika.kormany.hu/nuts-rendszer>
- Pálné Kovács I. (2014): *Jó kormányzás és decentralizáció*. Akadémiai székfoglaló, MTA, Budapest.
- Pénzes J. (2015): A kedvezményezett térségek lehatárolásának aktuális kérdései. *Területi Statisztika*, 55(3), 206–232. o.
- Potter, R. B. – Binns, T. – Elliott, J. A. – Smith, D. (2004): *Geographies of development*. Person, Harlow.

- Probáld F. (1995): *A regionális földrajz helye a geográfiában.* (Háttérvázlat). Regionális Tudományi Tanulmányok 2, ELTE Regionális Földrajzi Tanszék, 35–63. o.
- Rechnitzer J. – Smahó M. (2011): *Területi politika.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Roth, K. (2007): What's in a Region? Southeast European Regions Between Globalization, EU-Integration and Marginalization. In Roth, K – Brunnbauer, U.(eds.): *Region, Regional Identity and Regionalism in Southeastern Europe.* Ethnologia Balcanica, 11, LIT Verlag, Berlin, 17–41. o.
- Soja, E. (1996): *Thirdspace.* Blackwell, Oxford.
- Szabó P. (2015): *Régió és térszerkezet – az elmélettől a területpolitikáig.* ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- Szigeti E. (szerk.)(2001): *Régió, közigazgatás, önkormányzat.* MKI, Budapest.
- Szilágyi D. – Gerse J. (2015): Fokról-fokra a települési lépcsőn – Társadalmi-gazdasági különbségek a településhierarchia-szintek között Magyarországon. *Területi Statisztika*, 55(2), 180–198. o.
- Vági G. (1982): *Versengés a fejlesztési forrásokért.* KJK, Budapest.
- Virág T. (2006): A gettósodó térség. *Szociológiai Szemle*, 16(1), 60–76. o.
- Zoltán Z. (1984): *A dinamikus gazdaságföldrajz elmélete.* Tankönyvkiadó, Budapest.
- Zsom B. (2015): A jóllét mérése hátrányos helyzetű régiókban. *Területi Statisztika*, 55(3), 273–287. o.

Új fogalmak térnyerése a hazai területi kutatásokban és területpolitikában

Szabó Pál¹ – Tóth Balázs István²

A hazai területi kutatásokban időről-időre felbukkannak a nemzetközi (nyugati) szakirodalomban már megjelent és bevett, új vagy újszerű kutatási témák és szakkifejezések. A területi politika mind külföldön, mind Magyarországon folyamatosan kísérletet tesz az új vagy annak tűnő tudományos szemléletek és fogalmak alkalmazására, adaptálására. Ebben a munkában az elmúlt időszakban feltűnt négy kifejezés (területi versenyképesség, területi kohézió, területi tőke, területi rugalmasság) kialakulását, elterjedését, valamint a hazai területi kutatásokba és a területi politika rendszerébe való beilleszkedését tárjuk fel. Az eredmények rávilágítanak arra, hogy nem merőben új jelenségekről van szó, hanem régi tartalom új kontextusban vagy összevont, összetett dimenzióban való megjelenéséről. A jelenség háttérében az áll, hogy a vonatkozó fogalmakat más szemléletben, megközelítésben tárgyaljuk napjainkban, illetőleg a társadalmi vagy gazdasági jelenségek területi dimenzióba való ültetésével új távlatok nyíl(hat)nak meg. A tanulmány rávilágít arra is, hogy az európai uniós és a hazai területi politika a vonatkozó szemléletek adaptálásában vegyes eredményeket mutat fel, valamint a hazai területi kutatásokban és a területi politika fogalomhasználatában is szerényebb összefüggés nyomozható, amely az egységes területi gondolkodás, szemléletmód, beavatkozás kialakítása szempontjából nem feltétlenül célravezető.

Kulcsszavak: területi kutatás, területi politika, területi versenyképesség, területi kohézió, területi tőke, területi rugalmasság.

Nem az az igazi feladat, hogy meglássuk, amit még senki sem látott, hanem az, hogy olyat gondoljunk, amit még senki nem gondolt arról, amit egyébként lát.
Arthur Schopenhauer

1. Bevezetés

A hazai területi kutatások elmúlt évei azt mutatják, hogy *a szakma képes megújulni tartalmában, amiben fontos szerepe van a nyugatról jövő új, avagy annak tűnő kutatási témáknak*. Ez a térhódítás együtt jár új szakkifejezések megjelenésével és adap-

---

¹ Szabó Pál, PhD, habil. egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem Természettudományi Kar (Budapest).

² Tóth Balázs István, PhD, adjunktus, Nyugat-magyarországi Egyetem Közgazdaságtudományi Kar (Sopron).

tálásával, ugyanakkor ennek következtében rendre átmeneti vagy tartós fogalmi zavar keletkezik.

A valóban új ötletek, kifejezések meglehetősen ritkák. *A legtöbb újítás nem több, mint valamilyen régi ötlet ügyes átalakítása, avagy új környezetbe helyezése.* Erre utal az innováció szélesebb meghatározása, miszerint az innováció jelentheti valami teljesen új létrehozását, de kifejezheti azt is, hogy a meglévő ismereteinket új módon rendezzük el.

A területi tudományok kutatói, illetőleg a területpolitika, mint a regionális kutatások gyakorlati alkalmazója, mind külföldön, mind idehaza kísérletet tettek új szakfogalmak bevezetésére. Ebben a munkában az elmúlt időszak négy új kifejezésének – területi versenyképesség, területi kohézió, területi tőke, területi rugalmasság – nemzetközi tudományos alapú kialakulását, elterjedését, és az Európai Unió regionális (kohéziós) politikájába való megjelenését írjuk le, valamint megvizsgáljuk a vonatkozó fogalmak hazai kutatásokra és hazai területpolitikára gyakorolt hatását és beilleszkedését.

2. A területiség jellemzői és kérdései a társadalomtudományi és területpolitikai terminológiában

Az elmúlt időszakban a *területi dimenzió jelentősen felértékelődött a társadalmi és a gazdasági kérdésekben.* Ez jelentősen kihatott a társadalomtudományokra, hiszen felerősödtek a területi jellegű kutatások a nem földrajzi teret fókuszukba állító diszciplínák esetében (Nemes Nagy 2009). A teret tradicionálisan kutató tudományterületek és az új irányzatok szükségszerűen „összetalálkoztak”, amely több elméleti és gyakorlati kérdésben szakmai vitákat generált. A közgazdaságtudományban például a kilencvenes években – elsősorban Krugman és Porter munkássága révén – került az elemzések középpontjába a gazdaság térbeliségének vizsgálata (Lengyel 2010), amely napjainkban is meghatározó maradt, ám ezen a téren az újabb irányzatok a tradicionális gazdaságföldrajzzal és regionális gazdaságtannal „vetekszenek”.

Az egyes tudományterületek *szakkifejezései időről-időre változnak.* Egyrészt új jelenségek – akár felfedezések, technológiai innovációk – miatt indokolt újabb fogalmak „életre hívása” és használata. Másrészt egy ismert jelenség új kontextusba is kerülhet, vagyis újfajta megközelítésben, újabb módszerekkel vizsgálják, amely a régi tartalomtól való eltérés, elszakadás miatti névváltozáshoz vezet. Harmadrészt megfigyelhető az is, hogy egy-egy jelenséget, módszert vagy szakkifejezést az egyik tudományterület átemel egy másikból, és az adott diszciplínán belüli összefüggések mentén tárgyalja tovább.

Az új szakszavakról és azok tartalmáról, illetve más fogalmakhoz való viszonyáról – szerencsés esetben – *tudományos viták* bontakoznak ki, amelyek eredményeként, avagy konszenzus alapján az adott jelenség egyértelmű tartalmat kap. Az új kifejezések létrehozásakor vagy adaptálásakor az egyértelmű definiálás és a hasonló

jelenségektől való tartalmi elhatárolás megkerülhetetlen, hiszen csak így illeszthetők be zökkenőmentesen az adott tudományterület terminológiájába. Ha ez nem következik be, akkor hosszabb távon többféle meghatározás is érvényesülhet. A szakmai vita kifejezetten előnyös a társadalomtudományok, és benne a társadalomföldrajzi térhez kapcsolódó diszciplínák számára. A különböző álláspontok számbavétele, ütköztetése, szintetizálása egy-egy önálló kutatás (alapja) is lehet.

A társadalmi és a gazdasági jelenségek, valamint a földrajzi tér és a térbeliség összekapcsolása együtt jár különböző új szakszavak felbukkanásával, de ebben a vonatkozásban kettősség figyelhető meg. A *területiség megjelenése* egyrészt csupán annyit jelent, hogy az adott jelensége(ke)t meghatározott földrajzi keretben (ország, régió, település stb.) értelmezzük, vagyis mindössze a földrajzi lokalizációját, „vetületét” tekintjük, másrészt vonatkozhat arra is, hogy új dimenzióban, újfajta értelmet próbálunk adni neki. Előbbi esetben *a földrajzi hely kap olyan jellemzőt, amely révén a társadalom és a gazdaság elemeihez hasonló módon vizsgálható*. Innen egyenes út vezet ahhoz, hogy a társadalmi és a gazdasági elméletek, kutatások területi adaptációi megjelennek. A második esetben, *a földrajzi tér a különböző jelenségek együtteseként fogható fel*, ahol az együttlét, a különböző kapcsolatok, a negatív vagy pozitív területi szinergiák olyan jellemzőket tapasztalnak egy-egy jelenséghez, amely indokolttá teszi a jelenség általános (vagy ágazati) értelmezésén túl annak egyedi szempontú területi jellemzését, valamint az egyes jelenségek kapcsolódásának feltárását. A jelenségekkel a földrajzi egység feltöltődik, és mint entitás önmagában is vizsgálhatóvá válik, továbbá a jelenségek esetében a földrajzi térnek funkciója, szerepe és egyes esetekben határozott magyarázóereje lesz.

A társadalmi és a gazdasági jelenségek területi adaptációi, illetve területi dimenzióba való ültetésénél megállapíthatjuk, hogy *a területi jelző párosítása jelenségekhez gyakorivá vált* a társadalomtudományokban. Lényegében, a területi szó hozzárendelésével az új fogalom létre is jön, amely – a teljesség igénye nélkül – néhány példával könnyen szemléltethető (saját válogatás a *Tér és Társadalom* c. folyóirat 2010–2014. évi cikkeinek kulcsszavai alapján; a területi jelzőt esetenként regionális jelző formájában leljük fel):

- területi fejlettség, területi fejlődés,
- területi imázs, területmarketing,
- területi innováció, területi klaszter,
- területi identitás, területi kultúra,
- területi együttműködés, területi kirekesztés, területi integráció,
- területi intézményrendszer, területi kormányzás, területi autonómia,
- területi érdek, területi választás,
- területi stratégia, területfejlesztés, területi politika, területi tervezés, területi hatásvizsgálat,
- valamint a tanulmányban bővebb kifejtést érdemlő fogalmak, mint a területi versenyképesség, a területi kohézió, a területi tőke és a területi rugalmasság.

Érdemes felhívni a figyelmet arra is, hogy némi zavart jelent, hogy a területi kutatói szakma írásaiban, fogalomhasználatában a területi jelző már gyakran elmarad, miközben a szerzők egy-egy térségre, településre értelmezik.

A területi jelző párosítása egy-egy társadalmi vagy gazdasági fogalomhoz, jelenséghez nem kockázatmentes feladat. Az egyik lényeges alapkérdés *a területi lépték* – hagyományosabb kifejezéssel élve a területi szintek – és *a jelenség kapcsolata*. Nem elhanyagolható ugyanis, hogy lehet-e különbséget tenni a terület keretétől függően, például az alábbi jelzők mentén: globális, makroregionális, transznacionális, transzregionális, országos, regionális, lokális (helyi), települési, belföldi, külföldi, belső (endogén), külső (exogén), városi, vidéki, agglomerációs, járási, megyei. A jelenség értelmezése más-más formát ölthet a területi léptéktől függően. A másik dilemma a mérhetőség kérdésekor merül fel, nevezetesen, hogy *egyes jelenségek adott területi keretek között kerülnek számbavételre*, miközben a jelenségek területi formációi nagyon változatosak, és gyakran nem kötődnek a közigazgatási határokhoz, avagy a területfelosztás egyéb egységeihez. Emiatt előfordulhat, hogy egy adott térségre vonatkoztatott („vetített”) jelenségről nem kapunk teljes és valódi képet.

A területi kutatások legfőbb gyakorlati hasznosítója a *területpolitika*, amely praktikus okokból másként áll egyes kérdésekhez, mint a tudomány. A területpolitika formálói, alakító számára is lényeges azonban, hogy *a szakfogalmak tartalmának és használatának egyértelműnek kell lennie*, nem lehetnek homályos vagy többértelmű kifejezések. A területpolitikában a területiség problémája ugyanúgy jelen van, mint a tudomány esetében. A törvényekben, határozatokban, a területi helyzetfeltáró anyagokban, koncepciókban és programokban rendre megjelennek a szakkifejezések „hivatalos” meghatározásai. Valójában, sokféle értelmezés „küzd” azért, hogy a földrajzi térrel foglalkozó társadalomtudományi területek gyakorlati képviselőinek fogalomtárába bekerüljön. A konkrét kérdésekben esetenként konszenzus, máskor a hatalmi szó dönt, avagy megmarad egyfajta lebegtetése a fogalomnak – főként, ha nincs érdemi szerepe a végrehajtásban és a gyakorlati lépések megtételében.

3. Új területi szakszavak kialakulása és adaptálása

A következőkben négy újabb keletű, gazdasági tartalmú fogalom értelmezésének, „életútjának” rövid analizisét adjuk. Természetesen további fogalmak is szóba jöhetnének (pl. a környezeti viszonyokhoz erősebben kötődő területi fenntarthatóság), és a korábbi idők kulcsfogalmai sem merültek teljesen feledésbe, fontos viszonyítási pontokat képezve.

3.1. A területi versenyképesség

A területi versenyképesség gondolatköre a közgazdaságtanból bontakozott ki. A *verseny(képesség)* értelmezésével, mint a közgazdaságtan egyik alapfogalmával már régóta számos tudós foglalkozott, a *területi versenyképesség* viszont csak később, az

1990-es években jelent meg. A térségek és régiók közötti rivalizálással kapcsolatban két egymással szembenálló vélemény alakult ki (Lengyel 2010): az egyik megközelítés szerint a városok, régiók és országok esetében nem beszélhetünk igazi versenyről, a másik vélemény szerint értelmezhető a térségek közötti verseny, de ennek jellemzői eltérnek a vállalatok között tapasztalható versenytől.

A téma legnagyobb nemzetközi szakértőjének, Michael Porternek lényeges megállapítása, hogy a globálisan versenyző vállalati/iparági/üzletági tartós versenyelőnyök forrásai földrajzilag koncentrálnak, a globális iparági vállalati verseny lényegében a lokalizált előnyöket nyújtó néhány térség, gyakran néhány nagyváros vállalatainak versenyére vezethető vissza (Lengyel–Rechnitzer 2004, Lengyel 2010).

A nemzetközi tapasztalatok alapján elmondható, hogy a területi versenyképesség kutatása elterjedt, számos munka született e témában (pl. Porter 1990, Maskell et al. 1998, Begg 2002, Camagni 2002, Huggins 2003), így a témakör szerves részévé vált a regionális gazdaságtannak és a gazdaságföldrajznak, valamint gazdasági jelentősége folytán a gazdasági életben is kellően nagy teret hódított magának. A versenyképesség gazdasági szempontú jelentőségének felértékelődésével egyes nemzetközi szervezetek versenyképességi rangsorokat állítottak fel az országok viszonylatában (pl. IMD: *World Competitiveness Yearbook*, WEF: *The Global Competitiveness Report*).

Az Európai Unió regionális politikájában a területi versenyképesség komoly szerepre tett szert. Az Európai Bizottság gondozásában megjelenő kohéziós jelentések – 2014-ben immár a hatodik jelentés jelent meg – rendre kiemelik a régiók versenyképességének növelését, mint fontos prioritást. A téma jelentőségét és nem csökkenő szerepét mutatja, hogy 2010 óta évente jelenik meg olyan kiadvány, amelyben a tagállamok versenyképességét összevetik (*Member States' Competitiveness Report*, EC 2014a), valamint 2013-ban megjelent a *Regional Competitiveness Index* (RCI) számításáról és európai különbségeiről szóló kiadvány is (Annoni–Dijkstra 2013). Feltételezhetjük, hogy azért tudott és tud sikeressé válni a jelenség az uniós szakpolitikában, mert a fejlettebb országok támogatják, ha a hangsúly eltolódik az elmaradottságról a versenyképességre, mindezt a világszintű ország- és városversennyel indokolva.

Ha a jelenség hazai tudományos adaptálását és modellezését nézzük, akkor megállapítható, hogy a területi versenyképesség kutatása Magyarországon dinamikus, a kutatások hasznos eredményeket tudnak felmutatni, így szerves részévé váltak a hazai területi kutatásoknak. Jelentős bázissá a Szegedi Tudományegyetemen belül kialakuló regionális tudományi műhely vált – Lengyel Imre vezetésével –, amely 2015-ben jubileumi konferencia keretében emlékezett meg a területi versenyképességi kutatások elindulásának tizedik évfordulójáról. A versenyképesség összetett értelmezése kapcsán megemlítenéd az ún. piramismodell; a modell összetevőinek empirikus elemzésére több sikeres kísérlet történt az elmúlt években, megyei (Lukovics 2006) és kistérségi szinten (Lukovics–Kovács 2008, 2011). Ezen kívül egyéb ver-

senyképességi vizsgálatok is napvilágot láttak, főként a kistérségek (Nemes Nagy 2004) és a városok példáján (Beluszky–Györi 2006, Baranyai–Baráth 2009), illetőleg a kelet-közép-európai viszonylatokkal kapcsolatosan (Dusek 2012, Lengyel 2012a).

A területi versenyképesség részben a hazai területfejlesztésre is hatással volt. Lényeges szakpolitikai cél e téren évek óta a területi fejlettségbeli különbségek csökkentése, a hátrányos helyzetű térségek, települések támogatása (LHH kistérségek, elmaradott járások, települések), ugyanakkor mindig is *erős lobbija volt a dinamikus, versenyképes területeknek és városoknak*, vagyis a hatékonyság vs. szolidaritás dilemmája itthon is egyre inkább kiéleződött. A versenyképesség irányába való hangsúlyeltolódás nem ment végbe, ugyanakkor a különböző írásos anyagokban egyre nagyobb hangsúllyal szerepel a versenyképesség növelése.

A területfejlesztési törvény ugyan nem említi a fogalmat, de a 2014-ben elfogadott *Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Konceptió (OFTK) több ízben is hivatkozott rá* (versenyképes, illetve nem versenyképes térségek, települések, városok, ország, Európa). Külön célként fogalmazódott meg a gazdasági versenyképesség növelése, ezen belül a területi alapú versenyképesség fokozása, valamint az elmaradott térségek versenyképességének javítása. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a dokumentum egyik kulcsfogalma a versenyképesség, amely ágazati és területi tartalommal is rendelkezik. Megállapítható továbbá, hogy *a 218/2009-es kormányrendelet a tervezési dokumentumok tartalmáról egy-egy koncepció esetében szükségesnek tartja a térség gazdaságának versenyképességét befolyásoló tényezők számbavételét*, valamint a területi tervek esetében a javaslatok területi hatásvizsgálatánál a térség versenyképességére gyakorolt hatások feltárását. A hivatkozott dokumentumok esetében probléma, hogy a gazdasági fejlettséget, fejlődést, avagy növekedést gyakorta csak helyettesítik a versenyképesség kifejezéssel, annak tudományos háttere nélkül, tehát a gyakorlatban nem válik el egyértelműen a két kifejezés.

3.2. *A területi kohézió*

Sokan, sok megközelítésből foglalkoztak a területi kohézióval, hiszen fontos szerepet tölt be az európai regionális tudományi életben. *Többféle, részben egymást átfedő, részben különböző szemlélet nyomozható*, több kutató markánsan foglalt állást abban a kérdésben, hogy ő mit tekint területi kohéziónak, és milyen dimenziói vannak a jelenségnek.

Andreas Faludi (2007) például a területi kohézió francia gyökereit tárta fel, és rendkívül sokatmondóan fogalmaz ezzel kapcsolatban: *(francia) óbor új üvegekben*, vagyis a területi kohézió valójában ugyanazt jelenti, ahogy már korábban is használtuk. Felfogásában a területi kohézió az alábbi négy dimenzióból áll: versenyképesség, fenntartható fejlődés, helyi lehetőségek kihasználása és területi kormányzás.

Meghatározó a téma kapcsán *Roberto Camagni* (2007) véleménye is, aki szerint, ha a területi kohézió fogalmát a gazdasági és társadalmi kohézióhoz illesztjük, akkor az *szükségszerűen a fenntarthatóság kérdéséhez is kapcsolódik*. A téma jele-

sebb szakértői közé tartozik még Kai Böhme és Erik Gløersen (2011), akik a területi kohézió hat dimenziójáról értekeztek (intelligens növekedés egy versenyképes és policentrikus Európában, széleskörű, kiegyensúlyozott fejlődés és méltányos hozzájárulás a szolgáltatásokhoz, területi sokszínűség és a helyi fejlődési lehetőségek fontossága, földrajzi sajátosságok, környezeti dimenzió és fenntartható fejlődés, kormányzás, politikák koordinációja és területi hatások). Megjegyzendő, hogy online felmérésük alapján leginkább a kiegyensúlyozott fejlődés köthető a területi kohézióhoz.

A területi kohézióval összefüggésben tudományos kritikák is megfogalmazódtak. Egyrészt a területi kohézió elfogadott a különböző fejlesztési célokban és dokumentumokban, azonban nincs általános meghatározása, hiányzik a jelenség világos értelmezése. Mások úgy látják, hogy a társadalmi és gazdasági kohézióhoz képest kevés hozzáadott értékkel bír.

A közösségi regionális (kohéziós) politika oldaláról elmondható, hogy a fogalom a Lisszaboni Szerződésben (is) megjelenik, azonban egy módosítás után került be a szövegbe, ti. a gazdasági és társadalmi kohézió kiegészült a területi jelzővel, amelyektől el nem választhatóvá vált. A jelenség uniós súlyát mutatja, hogy háromévente kohéziós jelentés jelenik meg az Európai Bizottság gondozásában. A dokumentumokban a területi kohézió sokféle tartalmi közelítése lelhető fel (Szabó 2013). A Zöld Könyv a területi kohézióról csak fogódzkodókat nyújt, illetve lehetséges dimenziókat sugall a jelenség értelmezéséhez, továbbá nyilvános szakmai vitára bocsátotta a jelenség értelmezését (CEC 2008). A reakciókat a „Hatodik helyzetjelentés a gazdasági és társadalmi kohézióról” című jelentésben összegezték (EC 2014b). Ezen kívül több hivatalos anyag ismert, amelyek érintik a kérdéskört (ESDP, Barca jelentés, Területi Agenda, ESPON anyagok stb.). Elmondható, hogy az Európai Unió szakpolitikai köreiben a területi kohézió egyre nagyobb teret kapott, kulcsfogalommá vált, de hiányzik a fogalom egyértelmű meghatározása.

Magyarországon – habár érintőlegesen, mégis – több szerző foglalkozott a területi kohézióval, leginkább a területi különbségek csökkentésének dimenzióját említve (pl. Kengyel 2008, Illés 2009, Lóránd 2010, Rechnitzer–Smahó 2011). Sajnos, a nemzetközi irodalom becsatornázása – egy-két kivételtől eltekintve (pl. Pálné 2012, Szabó 2013, 2015) – elmaradt. Érdemes megemlíteni, hogy a jelenség területi egyensúly elnevezés alatt alaposabban is kidolgozásra került Bartke (1995) jóvoltából. Hazánkban a területi kohézió a kellő elméleti mélységben nem került feltárássra – leginkább a területi konvergenciához kapcsolják –, valamint a módszertan adaptálásának hiányában a konkrét kutatások sem jelentek meg.

A területi kohézió eklatáns példája annak, hogy a szakpolitika igényli a jelenség értelmezését, még akkor is, ha a tudomány „nem lép”. A hazai területfejlesztés nem kerülhette meg a fogalom alaposabb értelmezését, a témakörben több munka is napvilágot látott.

Az 1996. évi XXI. törvény és a 2005. évi Országos Területfejlesztési Koncepció még a rokonfogalomként értelmezhető területi, térszerkezeti harmóniáról ír, de a

minisztériumi szinten megfogalmazott magyar álláspont az EU Zöld könyvéről már a területi kohézióról. Ezt követően napvilágot látott az „Egységes szerkezetbe foglalt területi kohéziós útmutató”, valamint a „Kézikönyv a területi kohézióról” c. kiadvány az NFGM és a VÁTI gondozásában, amely szerint a területi kohézió európai és hazai értelmezése nem azonos az elmaradott térségek felzárkóztatásával, illetve: „A területi kohézió egy olyan cél, melynek eredménye a harmonikus, kiegyenlített társadalmi, gazdasági, környezeti, területi fejlődés. ... Ösztönzi a területek belső erőforrásainak feltárását, valamint a versenyképesség feltételeinek kialakítását és fenntartását. ... nem merül ki az elmaradott térségek felzárkóztatásában, és nem azonosítható kizárólag a regionális politikával sem.” (NFGM–VÁTI 2009, 5).

A szakpolitika olvasatában a területi kohézió szempontjai a közszféra minden döntéshozatali szintjén, a fejlesztési programokban és a projektekben egyaránt érvényesítendőek. Lényeges, hogy a területi kohézió, mint horizontális szempont beépült az operatív programokba és az akciótervekbe is. A fogalmat az Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Konceptióban (OFTK) több ízben említik, valamint területfejlesztési tartalmú kormányrendeletekben is felbukkan a kifejezés. Végezetül érdemes megemlíteni, hogy a Nemzeti Fejlesztési Ügynökség az uniós források hatásait a területi kohézió szempontjából is értékelte (lásd bővebben Németh–Balás 2013). Összességében megállapíthatjuk, hogy *a területi kohézió a hazai területpolitika egyik fontos része lett, annak érdemi hazai tudományos megalapozása nélkül.*

3.3. A területi tőke

A tőke és a térbeliség összekapcsolódása nem teljesen új jelenség a területi tudományokban, *a tőke alternatív formái (humán tőke, társadalmi tőke stb.) iránt komolyabb tudományos érdeklődés tapasztalható* az elmúlt években (Stimson et al. 2006, McCann 2013). A tőke fogalmának szüntelen formálódása új lendületet vett, megszületett a területi tőke (*territorial capital*) kifejezés.

A régiók belső adottságainak optimálisabb kihasználásának problémájára adott alternatív fejlődési irányt az OECD *Territorial Outlook* c. kitekintése (OECD 2001); lényegében ez a dolgozat vezette be a területi tőke kifejezést. A dokumentum megállapításaira építve 2005-ben az Európai Bizottság megfogalmazta, hogy *„minden régió egyedi területi tőkével rendelkezik, amely alapvetően különbözik más régiók területi tőkéjétől, és bizonyos beruházások a tér egy pontján magasabb megtérülést tesznek lehetővé, mint a tér bármely más pontján, mert jobban illeszkednek a területhez, hatékonyabban hasznosítják annak eszközeit, lehetőségeit”* (OECD 2001, 15–16. o., EC 2005, 1. o., Camagni 2008, 36. o.). A témakört megalapozó munkákban, a nem túlságosan szabatos meghatározáson kívül *fellelhetők a területi tőke alkotóelemei is*. A rendszerezés lényegében egy adott terület speciális, egyedi adottságokra épülő erőforráskészletének lajstroma, a területi potenciálok felsorolása és bizonyos szempontok szerinti újabb megközelítésű szisztematizálása.

Míg *a nemzetközi kutatásokban a területi tőke vizsgálata többnyire dinamikus volt* az elmúlt években – elsősorban Olaszországban (Camagni–Capello 2013, újab-

ban Capello 2016) –, addig hazánkban még nem terjedt el a területi tőke lehetséges helyi viszonyokhoz és területi folyamatokhoz illesztett világos és sikeres adaptálása. Megállapítható ugyanakkor az utóbbi néhány évben több kutatót is foglalkoztattak a területi tőke hazai vonatkozásai (Tóth 2010, 2011, 2013, Rechnitzer–Smahó 2011, Lengyel 2012b, Jóna 2013, Bodor–Grünhut 2014), illetve néhány definíciós kísérlet is fellelhető.

Rechnitzer és Smahó (2011, 25. o.) olvasatában a területi tőke elemei olyan hely- és térség-specifikus adottságok összességéből tevődnek össze, amely „túllépnek a fejlődésvizsgálatoknál tradicionálisan alkalmazott regionális gazdaságtani felfogásokon, egyben arra orientálják a fejlesztéspolitikát, hogy annak fókuszába a lokális értékek kerüljenek”. Tóth (2013, 16. o.) szerint „a területi tőke egy térség anyagi (megfogható) és nem anyagi (nem megfogható) tényezőinek és jellemzőinek leírására szolgáló lehetséges megközelítés, a helyi erőforrások együttese, amelynek nagysága, összetétele és hasznosíthatósága régióként eltérő. *A területi tőke terület- vagy helyspecifikus erőforrás-portfólióra utal, a területrendszer sajátja, valamint lehetséges eszköz arra, hogy összetevőit értékes cselekedetekre válthassuk*”. Egy továbbgondolt meghatározás alapján azt is mondhatjuk, hogy *a területi tőke egy terület esetében a gazdasági értéktermeléshez kapcsolódó (benne résztvevő, avagy arra ható), anyagi és nem anyagi, köz-, vegyes vagy magántulajdoni formában lévő, általában a különböző tőkefajták körébe sorolható, a térbeli együttességből eredően egymással különböző kombinációkat alkotni képes endogén tényezők összessége*.

Különösen érdekes a területi tőke összetevése néhány területi szakszóval, amelyek közül elsődlegesen a területi tényezők, a területi adottságok, a területi erőforrás(ok) és a területi potenciál jöhetnek szóba. A *területi tényezők* köre tág, a társadalmi értékítélet szempontjából pozitív és negatív elemeket tartalmaznak, így a területi tőke ennek csak egy része. Hasonlóan tágabb, de az előzőnél szűkebb fogalmat jelent a *területi adottság*, amely inkább pozitív tartalmú, azaz nem „valaminek a hiánya”, hanem „valaminek a léte” hangsúlyos. Ennél is szorosabb értelmű az *erőforrás*, ez viszont már nem teljesen fedi le a területi tőkét, mivel előbbihez olyan tényezőket is sorolunk, amelyek között lehetnek nem hasznosítottak, ugyanakkor a területi tőke tényezői aktívak. Mendöl (1936) például *helyi és helyzeti energiákról* értekezett, a természet- és gazdaságföldrajzi tényeken alapuló felosztása (Mendöl 1963) azonban felületesen jelenik meg a területi tőke alkotóelemeinek felsorolásakor. Az OECD (2001) meghatározása a *területi potenciált* a területi tőke szinonimájaként veszi, amivel nem értünk egyet, hiszen a területi tőke kapcsán aktív, a gazdasági értéktermeléshez kötődő potenciálról beszélünk.

Lényeges dilemma továbbá a területi tőke, illetve a *területi fejlettség és fejlődés* viszonyának meghatározása. E kifejezések mind komplexek, sokoldalúak, többdimenziós, többmutatós jelenségek. Felfogásunkban a *területi tőke* „birtoklásának” és „aktivizálásának” eredménye a *területi gazdasági fejlettség*. A sokoldalú tőketényezők, és azok magas értékei idézik elő ugyanis a magasabb gazdasági értéktermelést. Ez idővel együtt jár(hat) a fejlettséghez kötődő társadalmi jelenségek javulásá-

val is. Az összefüggés azonban nem lineáris, így mindenképpen célszerű megvizsgálni, hogy milyen összefüggés van a területi tőke birtoklása, aktivizálása és a fejlettség/fejlődés között. Feltételezhető, hogy bizonyos tőkeösszetevők pusztán jelenléte nem elégséges a gazdasági fejlődéshez.

A hazai területfejlesztés kapcsán megállapíthatjuk, hogy a *területfejlesztési törvény* területi állapotot, adottságokat, térségi erőforrásokat említ általánosságban. A 218/2009-es kormányrendelet szintén sajátosságokról és tényezőkről szól, illetőleg kiemeli a térségek (kiemelt térségek és megyék) koncepcióinak tartalmi követelményei kapcsán a terület társadalmi, gazdasági, környezeti helyzetét. A felsorolt tényezők egy része köthető a területi tőke tényezőihez, és az is tükröződik, hogy a rendelet készítői tisztában voltak az immateriális tényezők szerepével, valamint a téma kapcsolódó szakirodalmával is. A területfejlesztési dokumentumok *főként a területi tőke materiális tényezőit veszik számításba*, azonban ezeket más névvel illetik. Ennek oka a felhasználható indikátorok szűkebb köre és a területfejlesztés tradicionálisabb jellege.

3.4. A területi rugalmasság

A területi vagy regionális rugalmasság megközelítés körül élénk diskurzus bontakozott ki a területi tudományokban. A „*resilient region(s)*” és a „*regional (economic) resilience*” szókapcsolatok egyre gyakrabban jelennek meg tudományos publikációk és szakértői anyagok címében és szövegében, tudományos folyóiratok elnevezésében (pl. *Resilience* c. folyóirat), avagy különszámaiban, tudományos konferenciákra és szakmai workshopokra szóló felhívásokban, valamint intézmények, tanszékek, kutatócsoportok megnevezésében és tematikus témáiban. A témakör gyökerei ugyan az 1970-es évekre vezetnek vissza (Holling 1973), azonban mintegy húsz-harminc évvel később fogalmazódott meg, hogy *a természeti katasztrófáknak, avagy társadalmi megrázkódtatásoknak komoly gazdasági következményei lehetnek, továbbá a kedvezőtlen helyzet nem feltétlenül hat teljes országokra és a világ egészére, inkább az egyes államok bizonyos térségein, városain belül öltenek nagyobb mértéket*. Az utóbbi években számos példa illusztrálta ezt (pl. a Katrina hurrikán, az indonéziai szökőár, a fukushimai atombaleset, avagy a 2008-ban kezdődött pénzügyi válság térségenként eltérő hatásai). A fenti megállapítások elméleti kutatások és empirikus elemzések sorozatát indította útjára a nemzetközi tudományos életben (pl. Christopherson et al. 2010, Simmie–Martin 2010, Müller 2011, Martin 2012, ESPON 2014).

Magyarországon, a témakör feldolgozása és a megállapítások szerényebb mértékű adaptálása már nyomozható (Tóth 2012, Elekes 2013), habár a *resilience* kifejezés átültetése legalább három tekintetben okoz fejtörést. Egyrészt *nem alakult ki a szó megfelelő és konszenzusos magyar fordítása*, így továbbra is különféle lehetőségek merülnek fel: rugalmasság, alkalmazkodóképesség, ellenállóképesség, reakcióképesség. Úgy tűnik, hogy a rugalmasság kifejezés bizonyul egyelőre kompromisszumos megoldásnak, még képlékenyebbé téve a gazdaságtudományban haszná-

latos rugalmasságot; ti. a közgazdaságtanban a rugalmasság jelenthet érzékenységet (*elasticity*), valamint időbeni alkalmazkodást és „szabad érvényesülést” is (*flexibility*). Másrészt *nem tisztázott a kifejezés más fogalmakkal*, mint például az érzékenységgel vagy a sérülékenységgel (*vulnerability*) *való viszonya*. E téren alaposabb feltárásokat szükséges végezni. További dilemmaként merül fel, hogy *a témakör több tudományterület és kutatási téma* (evolúciós gazdaságföldrajz, evolúciós közgazdaságtan) *megállapításait szinkronizálja* (szintetizálja?) – ezek közül a legfontosabbak a komplex adaptív rendszerek elmélete, az általánosított darwinizmus, a pályafüggőség és az innovációs rendszerek elmélete –, azonban az egyszerű át-emelésen túl új és sajátos megfontolást és megállapítást nem tesz hozzá. Kifejezetten érdekesnek bizonyulhat ugyanakkor az egyes témák összeegyeztetése e témakörön belül.

A (regionális) rugalmasság értelmezése kapcsán *több meghatározás is ismertes* a nemzetközi szakirodalomban, amelyek szemléletükben lényegében nem különböznek egymástól, inkább egy-egy elem kiragadásával, sajátos megfogalmazások nyomozhatók. Holling et al. (2004) szerint a rugalmasság egy rendszernek valamely krízis leküzdésére és megújítására való törekvéseként értelmezhető, abból a célból, hogy az adott rendszer megőrizze alapvető funkcióját, szerkezetét, identitását (*viszszatérés a kezdeti állapotba*). Hill et al. (2008) szerint a rugalmasság lényege abban érhető tetten, hogy egy rendszer milyen módon képesek kilábalni a krízishelyzetből egy új növekedési pályára való elmozdulás céljából (*új állapotban való stabilizálódás*). A téma egyik kiváló szakértője, Foster (2007) szerint – aki a témakör területi hatásaival is foglalkozik – a rugalmasság egy olyan folyamat, amelyben a megelőzés, a válaszadásra való felkészülés, a válaszadás és a gazdasági zavarokból való kilábalás fázisai egymásra épülnek. Wink (2014) tömören úgy sommázza a rugalmasság lényegét, hogy az nem más, mint a zavarok elkerülésére és elhárítására való képesség. Végül, olvasatunkban – Tóth (2012) alapján – *a regionális rugalmasság nem az egyenletes gyarapodási–fejlődési folyamatok analízisével foglalkozik, mivel bizonyos időszakokban bármely térségben vagy régióban adódhatnak krízishelyzetek, vagy éppen felléphetnek nagy jelentőségű áttörések, amelyekre a legmegfelelőbb válaszokat szükséges adni*. Ebben az értelemben tehát nem csupán a kedvezőtlen helyzet kezelésével (praktikusan ellensúlyozásával, csillapításával) szükséges foglalkozni, hanem a pozitív tartalmú és jelentőségű paradigmaváltásokra is megfelelő választ szükséges adni. (Ez utóbbi megfontolás a nemzetközi szakirodalomból kimaradt.)

Kétségtelen, hogy a világgazdaság komoly gazdasági megrázkódtatáson ment keresztül a 2008-ban kezdődött pénzügyi válság után. A válság területi–tér szerkezeti hatásai és következményei egyelőre feltáratlanok. Szinte teljes bizonyossággal állítható, hogy a régiók nem egyformán érintettek a pénzügyi válságban, hiszen országonként más a makrogazdasági környezet, továbbá eltér az egyes térségek fejlettség szintje, endogén erőforrásai és kapacitásai, valamint a térségi bázis nagysága is különböző, ennél fogva eltér az agglomerációs előnyök mértéke is. A témakörrel összefüggő legfontosabb közös tudományos és szakpolitikai feladat, hogy *az alsóbb*

területi szinteken megjelenő veszélyek és kockázatok természetét tanulmányozni kell, valamint szükséges feltárni, hogy egyes térségek és régiók miért képesek gyorsabban kilábalni a válságból, krízisből, mitől ellenállóbbak, alkalmazkodóbbak, mint mások.

4. Összegzés: az új szakkifejezések térnyerésének általános jellemzői

A fenti alpontokban egyesével vizsgáltuk meg a négy kifejezés főbb jellemzőit, jelen fejezetben a nemzetközi szakirodalom, az Európai Unió regionális (kohéziós) politika, a hazai tudományos élet, valamint a hazai területpolitika szempontjából együttesen összegezzük a főbb megállapításokat (*1. táblázat*).

A nemzetközi szakirodalmi áttekintés nagyfokú hasonlóságot mutat, némi időeltolódással: néhány nevesebb társadalomkutató megteremt egy új helyzetben egy új fogalmat, esetleg hozzá kapcsolódó módszertant, amelyről egyrészt megindul egyfajta szakmai diskurzus, amelyben egyre több neves területi kutatónak kell állást foglalnia, másrészt egyre több kutató kezdi el alkalmazni a kutatásaiban, hivatkozva az elméleti alpmunkákra. Utóbbi esetben, visszacsatolások révén tovább erősödik a fogalom legitimitációja. Ki kell emelni azonban, hogy *ezekben a kérdésekben közös érdeke van a szakmának*, hiszen az új kifejezésekre új kutatási pénzek, akár szakpolitikai megrendelések igényelhetők, míg egy éles kritika és a kifejezés negligálása nem hoz hasznot kitalálójának, alkalmazóinak és kritikusainak sem. E szakmai körnek ráadásul lételeme és létérdeke is a szakmai sokszínűség és vita, azonban nem mindig válik világossá, hogy mi is az új tartalom. Faludi (2009) ezt úgy fogalmazta meg, hogy a különböző fogalmak olyanok, mint a „viasz a kezünkben”: úgy tudjuk alakítani őket, hogy megfeleljenek céljainknak, és különböző kontextusokban különböző szavak akár ugyanazzal a jelentéssel bírnak. Ami további problémát jelent, hogy az eredeti cél, tartalom kezd elhomályosodni, és egyre több mindenre kezd megoldás lenni, egyre több dologhoz kezdik kapcsolni, így a végén akár hitelét is vesztheti a kifejezés.

Nemzetközileg e jelenség mögött van egy sajátos, gyakorlatias tudományszociológiai szempont is. *Az új fogalmakat bevezető, azokkal operáló kutatási programokban és publikációkban* – a „divatos” fogalmak címkéivel (s itt nem a valós újdonságokat tartalmazó irányzatokról van szó) – *a csekély tudományos újdonság is könnyebben eladhatóvá válik*. Ez a címkézés leginkább az empirikus vizsgálatok során lepleződik le. A fogalmak elméleti felvezetése, értelmezése még jellemzően hangsúlyozottan utal azok sajátos, új tartalmára, ellenben az empirikus tesztek, azok modellezési, információs háttere (a változókészlet, a többváltozós statisztikai eszköztár) gyakran alig különbözik korábbi más néven futó vizsgálatokétól. Így aztán az sem meglepő, hogy az eredmény – „az új fogalom térszerkezete” – alig különbözik a korábbiaktól (Nemes Nagy 2009). A kutatások idővel azonban kifutnak, illetve kifulladásra, és a szakma újabb témák, jelenségek és fogalmak felé fordul.

1. táblázat A négy szakkifejezés megjelenésének és adaptálásának főbb nemzetközi és hazai jellemzői, néhány példával illusztrálva

	Területi versenyképesség	Területi kohézió	Területi tőke	Területi rugalmasság
Nemzetközi tudomány	<i>Fókuszban a regionális és a városi versenyképesség</i> Porter (1990), Maskell et al. (1998), Begg (2002), Camagni (2002), Huggins (2003)	<i>Többféle dimenzió, régi elemek és új kombinációja</i> Camagni (2007), Faludi (2007), Scholich (2007), Böhme–Gløersen (2011)	<i>A fejlettség hagyományos és új elemeinek kombinálása</i> OECD (2001), Camagni (2008), Camagni–Capello (2013), Capello (2016)	<i>A válságból kilábalás szinonimája regionális szinten</i> Christopherson et al. (2010), Simmie–Martin (2010), Müller (2011), Martin (2012)
Hazai Tudomány	<i>Adaptáció, saját modellezés, mérés</i> Lengyel (2010), Lukovics (2006), Lukovics–Kovács (2008, 2011), Lengyel (2012a)	<i>Szerény adaptáció, tapasztalati kutatások hiánya</i> Kengyel (2008), Illés (2009), Lóránd (2010), Rechnitzer–Smahó (2011), Pálné (2012), Szabó (2013, 2015)	<i>Adaptáció, saját modellezés, mérés</i> Tóth (2010, 2011, 2013), Rechnitzer–Smahó (2011), Lengyel (2012b), Jóna (2013), Bodor–Grünhut (2014)	<i>Szerény adaptáció, érintőleges hivatkozások</i> Tóth (2012), Elekes (2013)
Az EU regionális (kohéziós) politikája	<i>Kulcsfogalom, használatban</i> Annoni–Dijkstra (2013), EC (2014a)	<i>Kulcsfogalom, ajánlásokkal</i> CEC (2008), EC (2014b)	<i>Rövid felfutás után gyors lecsengés</i> EC (2005)	<i>Nem használatos, megbízásos kutatás ismeretes</i> ESPON (2014)
Hazai területi politika	<i>Használatban, hangsúly a „versenyképességen”</i> OFTK (2014)	<i>Kidolgozott, sajátos adaptáció, kialakult alkalmazás</i> NFGM–VÁTI (2009)	<i>Rokon fogalmak, döntően területi tényezők</i> 218/2009. korm. rend.	<i>Nem jelenik meg</i>
Rokon fogalmak	Fejlettség (Nemes Nagy 2009); termelékenység (Lengyel 2010); sikeresség, prosperitás (Enyedi 1997)	Területi egyensúly (Bartke 1995); harmonikus területrendszer (OTK 2005)	Helyi és helyzeti energiák (Mendöl 1936, 1963); endogén erőforrások, regionális potenciál, telepítési tényező, agglomerációs előnyök (Lengyel–Rechnitzer 2004)	<i>Fordítási nehézségek: alkalmazkodóképesség, ellenállóképesség, reakcióképesség</i>

Forrás: saját szerkesztés

Az Európai Unió kohéziós politikáját tekintve azt állapíthatjuk meg, hogy a négy vizsgált fogalomból kettő, a területi versenyképesség és a területi kohézió elfogadott szakfogalom abban is. Ennek hátterében az állhat, hogy mindkettő a regioná-

lis politika elmozdulását igazolhatja a kifejezetten felzárkóztató irányból (a konvergencia hangsúlyozása felől) a szélesebb körű beavatkozások felé, amelyek már az integráció fejlettebb térségeinek (is) kedveznek. A másik két kifejezés viszont visszamatat a hátrányos helyzet felé: a területi tőke a tartós elmaradottság okaira, a területi rugalmasság pedig a lehetséges depresszióra és az arra adott válaszokra. Az ilyen fogalmak értelmezése az Európai Unió intézményi berkeiben nem tekinthető lezárt folyamatnak, inkább egy diskurzushoz hasonlít, amelyben a különböző tagországok, régiók, uniós intézmények szereplői saját érdekeiknek megfelelő dimenziókat hangsúlyoznak. A fogalmak értelmezésében tetten érhető eltérések érdek- és értékválasztási különbségeket jeleznek. Faludi (2007) ennek kapcsán azt emeli ki, hogy az eltérő törekvések és értelmezések a „területi tervezés” különböző nemzeti értelmezéséből és gyakorlatából erednek.

A hazai tudományos élet képviselői a négy vizsgált szakkifejezést meghonosították szakmai berkei(n)kben. Különbségek azonban adódnak, mert míg a versenyképesség alaposan kutatott téma lett és a területi tőke esetében is a vizsgálatok egyre intenzívebb kibontakozását láthatjuk, addig a területi kohézió nem mozgatta meg a hazai területi szakma fantáziáját, a területi rugalmasság pedig igazából még egy „út-elágazásánál” tart. Kérdés, hogy befut-e mint az előbbi kettő, avagy nem lesz sikeres, mint az utóbbi. A hazai területi szakmai kör rendkívül kibővült és egyre bővül, így egyre több kutató (kezdő és haladó) vág bele újabb és újabb területi témákba; ez idővel igényli, és feltehetőleg meghozza ezen és újabb jelenségek vizsgálatának elterjedését is. Mindezt erősíti a hazai fiatal területi kutatók szakmai, nyelvi felkészültsége, nemzetközi mobilitásának fokozódása, nyitottsága az újra.

A magyarországi területpolitikát tekintve azt állapíthatjuk meg, hogy a hazai tervezés egyrészt idővel reagál(t) az új áramlatokra, másrészt az EU regionális (kohéziós) politikájának változásainak is meg kell felelnie. Így a területi versenyképesség idővel meghonosodott, a területi kohézió értelmezésében és feldolgozásában pedig kifejezetten „elébe mentek” a hazai tudományos körnek. A területi tőkével még nem tudott igazán mit kezdeni a szakpolitika – főként az immateriális tényezőkkel –, a területi rugalmasság pedig egyelőre nem jelent meg. A hazai területpolitikára jellemző, hogy az új elemek bekerülése néha csak a pozícióban lévők szakmai tudásán és néha véletlenül múlik. Lényeges, hogy a területi szakma és a területpolitika alkalmanként külön utakon jár, míg előbbi képviselői esetenként belefeledkeznek a tudományos fejtegetésekbe, vagy akár olyan kutatásokba, amelyeknél nem látszik, hogy kinek is szól az üzenete, és mellőzik a gyakorlati hasznosítás gondolatát, addig a szakapparátusokban a szoros határidők és teljesítési kényszerek szorításában nem alapoznak eléggé tudományos munkákra, és nem vagy alig kommunikálnak a tudományos körökkel. A két fél együttműködése azonban, mint ahogy cikkünk is rámutatott, fontos és célszerű.

Felhasznált irodalom

1996. évi XXI. törvény a területfejlesztésről és a területrendezésről.
218/2009 (X.6.) kormányrendelet a területfejlesztési koncepció, a területfejlesztési program és a területrendezési terv tartalmi követelményeiről, valamint illeszkedésük, kidolgozásuk, egyeztetésük, elfogadásuk és közzétételük részletes szabályairól.
- Annoni, P. – Dijkstra, L. (2013): *EU Regional Competitiveness Index*. Joint Research Centre – DG for Regional and Urban Policy. Luxemburg.
- Baranyai N. – Baráth G. (2009): A várostérségek gazdasági és társadalmi versenyképességi rangsora. In Szirmai V. (szerk.): *A várostérségi versenyképesség társadalmi tényezői*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 191–201. o.
- Bartke I. (1995): *Területfejlesztés*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- Begg, I. (2002): *Urban Competitiveness. Policies for Dynamic Cities*. The Policy Press, Bristol.
- Beluszky P. – Györi R. (2006): A magyar városhálózat funkcionális versenyképessége. In Horváth Gy. (szerk.): *Régiók és települések versenyképessége*. MTA RKK, Pécs, 236–293. o.
- Bodor Á. – Grünhut Z. (2014): Dilemmák a területi tőke modelljének alkalmazhatóságáról. A társadalmi tőke problémája Camagni elméletében. *Tér és Társadalom*, 28(3), 3–17. o.
- Böhme, K. – Gløersen, E. (2011): *Territorial Cohesion Storylines: Understanding a Policy Concept*. Spatial Foresight Briefing, Luxembourg.
- Camagni, R. (2002): On the Concept of Territorial Competitiveness: Sound or Misleading? *Urban Studies*, 39(13), 2395–2411. o.
- Camagni, R. (2007): The rationale for territorial cohesion and the place of Territorial Development Policies in the European Model of Society. In Faludi, A. (ed.): *Territorial Cohesion and the European Model of Society*. Lincoln Institute of Land Policy, Cambridge, 129–144. o.
- Camagni, R. (2008): Regional Competitiveness: Towards a Concept of Territorial Capital. In Capello, R. – Camagni, R. – Chizzolini, B. – Fratesi, U. (eds.): *Modelling Regional Scenarios for the Enlarged Europe. European Competitiveness and Global Strategies*. Springer, Berlin–Heidelberg, 33–46 o.
- Camagni, R. – Capello, R. (2013): Regional Competitiveness and Territorial Capital: A Conceptual Approach and Empirical Evidence from the European Union. *Regional Studies*, 47(9), 1383–1402. o.
- Capello, R. (2016): *Regional Economics*. Routledge, Abingdon–London.
- Christopherson, S. – Michie, J. – Tyler, P. (2010): Regional resilience: theoretical and empirical perspectives. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 3(1), 3–10. o.
- Commission of the European Communities (CEC) (2008): *Green Paper on Territorial Cohesion. Turning territorial diversity into strength. Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the Committee of the Regions and the European Economic and Social Committee*. Commission of the European Communities, Brussels.

- Dusek T. (2012): A kelet-közép-európai járműgyártási központok versenyképessége. In Rechnitzer J. – Smahó M. (szerk.): *Járműipar és regionális versenyképesség. Nyugat- és Közép-Dunántúl a kelet-közép-európai térségben*. Universitas Győr Nonprofit Kft, Győr, 262–293. o.
- Elekes Z. (2013): Evolúciós gazdaságföldrajz és intézményi koevolúció. In Lukovics M. – Savanya P. (szerk.): *Új hangsúlyok a területi fejlődésben*. JATEPress, Szeged, 13–24. o.
- Enyedi Gy. (1997): A sikeres város. *Tér és Társadalom*, 11(4), 1–7. o.
- ESPON (2014): *Economic Drisis: Resilience of Regions*. Final Report. Applied Research 2013/124/2012. ESPON – Cardiff University.
- European Commission (EC) (2005): *The Territorial State and Perspectives of the European Union. Towards a Stronger European Territorial Cohesion in the Light of the Lisbon and Gothenburg Ambitions. A Background Document for the Territorial Agenda of the European Union*. European Commission, Luxembourg.
- European Commission (EC) (2014a): *Member States' Competitiveness Report 2014: Reindustrialising Europe*. European Commission, Luxembourg.
- European Commission (EC) (2014b): *Investment for jobs and growth. Promoting development and good governance in EU regions and cities. Sixth report on economic, social and territorial cohesion*. European Commission, Brussels.
- Faludi, A. (2007): From European Spatial Development to Territorial Cohesion Policy. *Regional Studies*, 40(6), 667–678. o.
- Faludi, A. (2009): *Territorial cohesion under the looking glass: synthesis paper about the history of the concept and policy background to territorial cohesion*. European Commission, Regional Policy, Inforegio.
- Foster, K. (2007): *A Case Study Approach to Understand Regional Resilience*. IURD Working Paper 08. University of California, Berkeley.
- Hill, E. W. – Wial, H. – Wolman, H. (2008): *Exploring Regional Economic Resilience*. IURD Working Paper 04. University of California, Berkeley.
- Holling, C. S. (1973): Resilience and Stability of Ecological Systems. *Annual Review of Ecology and Systematics*, 4, 1–23. o.
- Holling, C.S. – Walker, B. – Carpenter, S. R. – Kinzig, A. (2004): Resilience, Adaptability and Transformability in Socioecological Systems. *Ecology and Society*, 9, 2, Art. 5.
- Huggins, R. (2003): Creating a UK Competitiveness Index: Regional and Local Benchmarking. *Regional Studies*, 37(1), 89–96. o.
- Illés I. (2009): A „területi kohézió” szerepe az EU és a tagországok politikájában. In Kocziszky Gy. (szerk.): *VII. Nemzetközi konferencia*. Miskolci Egyetem, Miskolc, 214–223. o.
- Jóna Gy. (2013): A területi töke fogalmi megközelítései. *Tér és Társadalom*, 27(1), 30–51. o.
- Kengyel Á. (2008): *Kohézió és finanszírozás. Az Európai Unió regionális politikája és költségvetése*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Lengyel I. (2010): *Regionális gazdaságfejlesztés. Versenyképesség, klaszterek és alulról szerveződő stratégiák*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

- Lengyel I. (2012a): A kelet-közép-európai országok régióinak versenyképessége. In Rechnitzer J. – Smahó M. (szerk.): *Járműipar és regionális versenyképesség. Nyugat- és Közép-Dunántúl a kelet-közép-európai térségben*. Universitas Győr Nonprofit Kft, Győr, 191–229. o.
- Lengyel I. (2012b): Regionális növekedés, fejlődés, területi tőke és versenyképesség. In Bajmócy Z. – Lengyel I. – Málovics Gy. (szerk.): *Regionális innovációs képesség, versenyképesség és fenntarthatóság*. JATEPress, Szeged, 151–174. o.
- Lengyel I. – Rechnitzer J. (2004): *Regionális gazdaságtan*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
- Lóránd B. (2010): Az Európai Unió kohéziós politikájának értékelése. *Európai Tükör*, 15(4), 54–66. o.
- Lukovics M. (2006): A magyar megyék és a főváros versenyképességének empirikus vizsgálata. *Területi Statisztika*, 46(2), 148–166. o.
- Lukovics M. – Kovács P. (2008): Eljárás a területi versenyképesség mérésére. *Területi Statisztika*, 48(3), 245–263. o.
- Lukovics M. – Kovács P. (2011): A magyar kistérségek versenyképessége. *Területi Statisztika*, 51(1), 52–71. o.
- Martin, R. (2012): Regional Economic Resilience, Hysteresis and Recessionary Shocks. *Journal of Economic Geography*, 12(1), 1–32. o.
- Maskell, P. – Eskelinen, H. – Vatne, E. – Malmberg, A. – Hannibalsson, I. (1998): *Competitiveness, Localised Learning and Regional Development*. Routledge, London.
- McCann, P. (2013): *Modern Urban and Regional Economics*. Oxford University Press, Oxford.
- Mendöl T. (1936): A helyzeti energiák és egyéb tényezők szerepe városaink valódi nagyságában és jellegében. *Földrajzi Közlemények*, 64(6–7), 98–108. o.
- Mendöl T. (1963): *Általános településföldrajz*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Müller, B. (2011): *Urban Regional Resilience: How do Cities and Regions Deal with Change?* Springer, Dordrecht–Heidelberg–New York–London.
- Nemes Nagy J. (2004): Új kistérségek, új városok. Új versenyzők? *Regionális Tudományi Tanulmányok*, 9, 5–42. o.
- Nemes Nagy J. (2009): *Terek, helyek, régiók. A regionális tudomány alapjai*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Németh N. – Balás G. (szerk.) (2013): *Az EU-s támogatások területi kohézióra gyakorolt hatásainak értékelése*. Pannon Elemző, Budapest.
- Nemzeti Fejlesztési és Gazdasági Minisztérium – VÁTI (NFGM – VÁTI) (2009): *Egységes szerkezetbe foglalt területi kohéziós útmutató*. NFGM–VÁTI, Budapest.
- OECD (2001): *Territorial Outlook*. OECD, Paris.
- OFTK (2014): *1/2014 (I.3) OGY határozat az Országos Területfejlesztési Konceptióról*.
- OTK (2005): *97/2005 (XII. 25) OGY határozat az Országos Területfejlesztési Konceptióról*.
- Pálné Kovács I. (2012): *Előtanulmány az EU-s támogatások területi kohézióra gyakorolt hatásainak értékeléséhez*. Zárójelentés. MTA KRTK RKI, Pécs.
- Porter, M. E. (1990): *The Competitive Advantage of Nations*. The Free Press, New York.

- Rechnitzer J. – Smahó M. (2011): *Területi politika*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Schlich, D. (ed.) (2007): *Territorial Cohesion*. Springer, Berlin.
- Simmie, J. – Martin, R. (2010): The economic resilience of regions: towards an evolutionary approach. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 3(1), 27–43. o.
- Stimson, R. J. – Stough, R. R. – Roberts, B. H. (2006): *Regional Economic Development. Analysis and Planning Strategy*. Springer, Heidelberg.
- Szabó P. (2013): A területi kohézió erősítése a szakpolitikai dokumentumok és az elméleti irodalom tükrében. In Németh N. – Balás G. (szerk.): *Az EU-s támogatások területi kohézióra gyakorolt hatásainak értékelése*. Pannon Elemző, Budapest, 404–460. o.
- Szabó P. (2015): *Régió és térszerkezet az elmélettől a területpolitikáig*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- Tóth B. I. (2010): Az immateriális és területi tőke összefüggései. *Tér és Társadalom*, 24(1), 65–81. o.
- Tóth B. I. (2011): A magyar középvárosok teljesítménye a területi tőke tükrében. *Területi Statisztika*, 51(5), 530–543. o.
- Tóth B. I. (2012): Regionális rugalmasság – rugalmas régiók. *Tér és Társadalom*, 26(2), 3–21. o.
- Tóth B. I. (2013): *A területi tőke szerepe a regionális- és városfejlesztésben – Esettanulmány a hazai középvárosok példáján*. Doktori értekezés. Nyugat-magyarországi Egyetem Közgazdaságtudományi Kar, Széchenyi István Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola, Sopron.
- Wink, R. (2014): Regional Economic Resilience: European Experiences and Policy Issues. *Raumforschung und Raumordnung*, 72(2), 85–91. o.

A megyék versenyképességének néhány összefüggése a megújult piramismodell alapján

Lengyel Imre¹

Napjainkra a regionális versenyképesség mind a tudományos elemzések, mind a gazdaságfejlesztési politikák egyik kulcskifejezésévé vált. Az elmúlt években a globális átalakulás és a válság egyaránt kihatott a versenyképesség értelmezésére és mérésére. Tanulmányunkban² áttekintjük a fogalom értelmezésének újabb irányzatait és ismertetjük a szakirodalmi eredmények alapján átdolgozott, endogén fejlődési szemléleten alapuló, megújult piramismodellt. A magyar megyék versenyképességének vizsgálatára alkalmazzuk és teszteljük ezt az új modellt empirikus adatbázis és többváltozós statisztikai módszerek felhasználásával.

Kulcsszavak: regionális versenyképesség, endogén fejlődés, piramismodell, főkomponens elemzés

1. Bevezetés

Napjainkban a globális verseny felerősödése szinte mindegyik piacon megfigyelhető, aminek következtében a “természetes piactérségek” felértékelődtek (Dicken 2015, McCann 2015). A globális iparágak vállalatai a termékpiacokat, értékesítést tekintve országcsoportokban terveznek, míg az inputpiacokat és a termelést, szolgáltatást szervezve szubnacionális régiókban, általában városokban és vonzáskörzetükben gondolkoznak. Ezek a globálisan versenyző cégek felismerték, hogy versenyelőnyeik forrásai térben koncentrálnak, ezért helyben kell lépniük ezen előnyök megerősítésére. Főleg ez az iparági verseny vonta maga után a régiók, szubnacionális területi egységek gazdasági szerepének felértékelődését, ami a térségek közötti rivalizálást, egyféle területi verseny kialakulását vonta maga után. A térségek közötti versenyben való tartós helytállás pedig a versenyképesség fogalmát és értelmezését állította előtérbe.

A regionális versenyképesség vizsgálatával foglalkozó *elméleti és regionális politikai tanulmányok* három fő témakörbe csoportosíthatók, amelyek a versenyké-

---

¹ Lengyel Imre, MTA doktora, egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar (Szeged)

² A tanulmány megírását a TÁMOP-4.2.1.D-15/1/KONV-2015-0002 azonosító számú, „Tudás-ipar igényeit kiszolgáló felsőoktatási szolgáltatások megalapozása a Dél-Alföldi régióban” projekt tette lehetővé.

esség integrált, komplex megközelítése során egymásra épülnek (Barkley 2008, Lengyel 2012): Hogyan definiáljuk a regionális versenyképességet és a rá ható tényezőket (konceptualizálás)? Milyen indikátorokkal mérhető a regionális versenyképesség (operacionalizálás)? Hogyan javítható a regionális versenyképesség (regionális politika, gazdaság- és vállalkozásfejlesztés)?

A tanulmányban az első két kérdéssel foglalkozunk, először a regionális versenyképesség fogalmának újabb értelmezéseit és a kapcsolódó tényezőket járjuk körbe. Majd a mérhetőség problémáira térünk ki és ismertetjük a vizsgálatunk során alkalmazott, endogén alapokon álló, megújult piramismodellt és regionális versenyképességi függvényt. Ezt követően a magyar megyék versenyképességét vizsgáljuk egy regionális versenyképességi függvény segítségével, többváltozós statisztikai módszereket alkalmazva.

2. A versenyképesség árnyalt értelmezései

Napjainkban a globalizációs folyamatok egyik következményeként a versenyképesség széles körben használt népszerű fogalomként vált, a versengésre való hajlamot, készséget fejezi ki, a globális versenyben való pozíciószerezés és tartós helytállás képességét. Eltérő módon fogalmazható meg a vállalatok és ez országok, régiók versenyképessége (Chikán–Czakó 2009, Szerb 2010) de mindkettő egyaránt utal az eddigi sikerekre, jelzi a közelmúlt gazdasági történéseit és előrevetíti a közeljövőbeli fejlődésre való képességet is. A regionális versenyképesség egy olyan *duális koncepció*, amely „magyarázza a régiók közötti gazdasági fejlettségben megfigyelhető relatív különbségeket, illetve próbálja megérteni a régiók jövőbeli gazdasági növekedési lehetőségeit” (Huggins et al., 2014, 28. o.). Az elmúlt egy-két évtizedben a térségek versenyképessége nemcsak tudományos tanulmányok, hanem regionális politikai dokumentumok kedvenc kifejezésévé is vált, széles elméleti és gazdaságpolitikai háttere miatt napjainkban igen sokféle megközelítés figyelhető meg (Bristow 2010, Camagni 2002, Camagni–Capello 2010, Gardiner et al. 2004, Huggins et al. 2013, Thissen et al. 2013).

Az *elméleti közgazdaságtanban* évtizedek óta általánosan elfogadottnak tekinthető Samuelson és Nordhaus által is kifejtett gondolat (2012, 523. o.): „különbséget kell tennünk a termékek versenyképessége és előállításuk termelékenységének között. A *versenyképesség* arra utal, hogy mennyire állják a versenyt az ország termékei a piacon; ez elsősorban a belföldi és külföldi termékek relatív áraitól függ. A versenyképesség azonban nem tévesztendő össze a *termelékenységgel*, amelyet a ráfordítások egységére jutó kibocsátással mérünk. A termelékenységnek alapvető szerepe van az ország életszínvonalának emelkedésében; első megközelítésre kijelenthetjük, hogy az ország reáljövedelme termelékenységével arányosan emelkedik”. A komparatív előnyök elméletére támaszkodva a nemzetek „akkor válnak versenyképtelenné, amikor áraik elszakadnak a kereskedelmi partnerek áraitól” (Samuelson–

Nordhaus 2012, 524. o.). Ezen felfogás szerint a versenyképesség mérésénél elkülöníthetők a kínálatoldali (költségelőnyökre, főleg munkaerő-költség alakulására koncentráló), illetve keresletoldali (az export árak alakulásával foglalkozó) megközelítések (Aiginger–Firgo 2015, Török 1999, 2007).

Napjainkban a nemzetközi munkamegosztásra Porter (1990) szerint a komparatív előnyök elmélete nem ad elfogadható magyarázatot, nincs tekintettel a méretgazdaságosságra, a technológia és a kapcsolódó know-how jelentőségére, a termék-differenciálásra és a monopolisztikus piacokra, a transznacionális telephelyrendszerek kiépülésére és a több országban működő cégek telephelyei közötti nagyarányú közbenső termék szállításra stb. sem. Kijelenti, „a versenyképesség egyetlen értelmezhető koncepciója nemzetgazdasági szinten a nemzeti termelékenység” (Porter 1990, 6. o.). Ez a megközelítés eltér a Samuelson és Nordhaus szerzőpárostól idézett elméleti közgazdaságtani felfogástól és a reáljövedelemmel kapcsolatban álló termelékenységet emeli ki. Hasonló véleményen volt Krugman (1994) is, aki nem tartja alkalmazhatónak országokra a versenyképesség fogalmát, mivel a komparatív előnyökből következően minden országnak előnyös lehet a nemzetközi specializációban való részvétel, de kompromisszumként elfogadja, mint a termelékenység egyféle szinonímáját. Egyes gyakorlatias elemzések is átvesszik a termelékenységen alapuló értelmezést, pl. a *Világgazdasági Fórum* versenyképességi jelentése szerint (WEF 2016, 3. o.): „a versenyképesség az intézmények, politikák és tényezők olyan halmaza, amelyek meghatározzák egy adott ország termelékenységének szintjét”.

Ezektől a közgazdaságtani megközelítésektől eltér a *regionális tudomány korábbi felfogása*, amely szerint a régiók, városok versenyképessége több, mint az in-putok termelékenysége, mivel lényegében olyan regionális gazdasági növekedést jelent, amelynek hatására a régióban javul az átlagos életszínvonal. Széles körben elfogadottá vált Storper (1997, 20. o.) javaslata, aki szerint a regionális, városi versenyképesség: „egy (város)gazdaság képessége odavonzani és megtartani bizonyos tevékenységekben stabil vagy növekvő piaci részesedésű cégeket, miközben fennmarad vagy növekszik azok életszínvonala, akik részt vesznek bennük”.

Az a felismerés is hamar elterjedt, hogy az életszínvonal javulása minden ott élő lakosra vonatkozzon, ne csak a jövedelem előállításában közvetlenül résztvevőkre. Az életszínvonal pedig akkor tud a társadalom széles körében emelkedni, ha magas a foglalkoztatási ráta. Ezen a szemléleten alapulva terjedt el a *versenyképesség egységes fogalma* (EC 1999, 75. o., Lengyel 2000, 974. o.): „a vállalatok, iparágak, régiók, nemzetek és nemzetek feletti régiók képessége relatíve magas jövedelem és relatíve magas foglalkoztatottsági szint tartós létrehozására, miközben a külgazdasági (globális) versenynek ki vannak téve”. Tehát a megtermelt tényezőjövedelmek (tőke- és munkajövedelmek) mellett, amelyek a gazdasági növekedéssel, munkatermelékenység javulással állnak kapcsolatban, a foglalkoztatás is fontos mércéje a térségek versenyképességének.

Ez a felfogás jelent meg az *EU második Kohéziós Jelentésében* (EC 2001, 37. o.), ahol a régiók versenyképessége „magas és növekvő életszínvonalat és magas

foglalkoztatási rátát jelent egy fenntartható bázison". Az *Európai Versenyképességi Jelentések* is átveszik ezt a megközelítést (EC 2008, 15. o.): versenyképesség „*egy nemzet vagy régió életszínvonalának fenntartható növekedését jelenti a nem önkéntes munkanélküliség lehető legalacsonyabb szintjén*".

A versenyképességről és méréséről folyó vita új színezetet nyert a 2008-as válságot követően, amikor a gazdasági növekedés egyoldalú felfogását, a GDP túlsúlyozását bírálva a társadalmi haladás, illetve a jól-lét (well-being) fogalma került előtérbe (Siglitz et al 2009). Ezen szemléletváltáshoz, illetve annak előzményeihez kapcsolódva többen megpróbálták kiterjeszteni a versenyképesség értelmezését, lényegében az általános társadalmi haladáshoz hasonló tartalommal. Meyer–Stamer (2008) bevezette a 'rendszer szemléletű versenyképesség' (systemic competitiveness) fogalmát, a gazdaságban és társadalomban négy szintet megkülönböztetve, amelyek egy komplex rendszert alkotnak: mikroszint, mezoszint (regionális), makroszint és metaszint. Szerinte „*egy térség (rendszer szemléletű) versenyképességét definiálhatjuk, mint egy területi egység vagy régió képességét magas és növekvő jövedelem létrehozására és az ott élő emberek megélhetésének javítására*" (Meyer–Stamer 2008, 8. o.).

Aiginger (2006) a versenyképességet úgy definiálja, mint „*egy ország vagy térség képessége jólét létrehozására*". Megkülönbözteti a versenyképesség kétféle felfogását az outcomes (output) jellegű szempontokat és a folyamat megközelítést. Az első a mérésre szolgál, míg a második a folyamatot, a „*képességet*” jelzi, azaz lényegében ő szintén a duális felfogást emeli ki. Újabb társszerzős munkájában pedig három pillért javasol a versenyképesség javítására (Aiginger–Firgo 2015): a jövedelem (income), a társadalmi (social) és ökológiai (ecological) feltételeket. Az *Európai Regionális Versenyképességi Index* kidolgozása során Annoni és Dijkstra (2013, 4. o.) javaslata is ezt a komplex felfogást tükrözi: „*az a képesség, amely vonzó és fenntartható környezetet nyújt a vállalatok és a helybéli lakosok részére ott élni és dolgozni*”.

A jólét (welfare) alatt igen összetett és térségenként eltérő módon megfogalmazható fejlődést, vagy fejlettségi szintet értünk. Ebben az új szemléletben a *fejlődés* az alapvető anyagi szükségletek kielégítésén túl az emberek *önbecsülésének* növekedését jelenti a méltóságot és tiszteletet támogató környezet erősítésén keresztül, egyúttal az emberek *szabadságának* bővülését, választási lehetőségeik kiszélesedését is magával hozza (Todaro–Smith 2012, 20–22. o.). A jólét javítása, mint cél pedig a versenyképességi vizsgálatoknál az *endogén fejlődés és növekedés* irányzatait helyezi előtérbe (Capello 2015, Stimson et al. 2011).

Az Európai Unió 2014–2020-as regionális politikája lényegében endogén növekedési szemléletre támaszkodik, a versenyképesség javítására elsősorban az intelligens szakosodási (S3, smart specialisation strategy) stratégiákon alapuló elképzeléseket, helyalapú (place-based), integrált, alulról-szerveződő (bottom-up) programokat javasol (EC 2012). Ez a koncepció a régiók szerkezetváltásának elősegítésére tudásintenzív ágazataik kompetitív előnyeiket kihasználó, a térségek fejlettségétől és

agglomerációs előnyeiktől függő, a helyi vállalkozásokat bevonó (EDP: entrepreneurial discovery process) elképzelésekből indul ki (Foray 2015, McCann 2015, OECD 2013, Seravalli 2015, Thissen et al 2013). A cél új piaci rések kihasználása a térségben koncentrálnodó traded jellegű vállalatok (és klaszterek) innovációs kapacitásának megerősítésével és a helyi együttműködések ösztönzésével.

A fenti áttekintések alapján a régiók versenyképességével foglalkozó elismert irányzatok a versenyképességre úgy tekintenek, mint olyan tartós gazdasági növekedésre, amely a fejlődés társadalmi és ökológiai tényezőire is valamilyen módon tekintettel van. Úgy is összegezhető, hogy a versenyképesség meghaladja a gazdasági növekedés szokásos értelmezését, beépítve a társadalmi haladás és fenntartható fejlődés néhány fontosabb endogén jellemzőjét, de továbbra is inkább gazdasági szempontú marad. A *regionális versenyképesség újabb értelmezése*: olyan hely-alapú gazdasági növekedés, amely egyaránt származik a munkatermelékenység javulásából és a foglalkoztatás magas szintjéből, és amely növekedés a régió lakosainak jólétét, életszínvonalát is javítja.

A megyék vizsgálatára mi a versenyképesség ezen újabb fogalmát alkalmazzuk, amelyre épül a megújult, endogén alapokon álló piramismodell. Ez a modell rendszerezi a jólétet, a munkatermelékenységet és a foglalkoztatást, mint okozatokat és az alakulásukra ható igen összetett folyamatok hatótényezőit, mint okokat.

3. A térségek versenyképességének mérése

A térségek versenyképességének mérése mindig a kiinduló fogalom operacionalizálását jelenti. Napjainkban a regionális politikában jólét, mint cél fogalmazódik meg és előtérbe kerültek az endogén fejlődést, növekedést mérő módszerek (Rechnitzer–Smahó 2011).

Aiginger (2006) az *outcomes versenyképességet*, mint egyféle jóléti függvényt, három tényezőre vezeti vissza: egy lakosra jutó jövedelem, társadalmi és egyenlőtlenségi mutatók, és környezeti indikátorok. Míg a *folyamat versenyképesség* tényezői: fizikai tőke (K), munka (L), műszaki fejlődés (TFP), képességek, adottságok (C), intézmények (I) és bizalom (T). A fogalomból és méréséből látható, hogy Aiginger a gazdasági növekedés és fejlődés meghaladására törekszik javaslatában, a társadalmi haladást állítja előtérbe, elkülönítve az ex ante és ex post tényezőket.

Huggins és Thompson (2013) a brit *Local Competitiveness Index* elkészítésére *Három Tényezős Modellt* (TFM: Three Factor Model) állítottak össze, amelyben különül három szint: *input tényezők* (aktivitási ráta, üzleti start-upok aránya, egy lakosra jutó vállalkozások száma, a munkaképes korú lakosság iskolai végzettsége, tudásalapú vállalkozások aránya); *output tényezők* (egy lakosra jutó bruttó hozzáadott érték, munkatermelékenység, foglalkoztatási ráta) *outcomes tényezők* (heti bérek, munkanélküliségi ráta).

Porter (2007) szerint a régiók versenyképességének javítása nem célja a gazdaságfejlesztésnek, hanem csupán eszköze. Javaslatában egy régió fejlesztésének lo-

gikai szerkezete szintén három szintből áll: *célja* az ott élők jólétének, boldogulásának (prosperity) növelése; *eszköze* a régió versenyképességének megerősítése, ami a termelékenység javítását igényli; *alapja* a régióban levő képességek, adottságok kihasználása és erősítése. Szerinte a jólét függ a régió típusától (metropolitan, kisvárosi avagy rurális) és a régióban a vásárlóerő szintjétől, azaz a megtermelt jövedelemből milyen átlagos életszínvonal származhat (egy kevésbé fejlett régióban általában olcsóbb a megélhetés, olcsóbbak a lakossági szolgáltatások, az ingatlanok stb.).

Stimson, Stough és Salazar (2009) a regionális endogén fejlődés mérésére egy új szerkezetű koncepcionális modellt javasolt. Az endogén növekedést, mint eredményváltozót két mutatóval mérik, egyrészt a foglalkoztatás vagy jövedelem alakulásával, másrészt a foglalkoztatási lokációs hányados (LQ) változásával. A magyarázóváltozók között szepel az *erőforrás ellátottság*, amelyet 13 mutatóval becsülnek, és a *piaci illeszkedés*, amit 4 mutatóval mérnek. Figyelembe veszik modelljükben több indikátorral a *vezetés színvonalát*, valamint az *intézményeket* és a *vállalkozóképességet* is. Hasonló módszerrel Stimson, Robson and Shyy (2009) a regionális endogén növekedést modellezte Ausztrália non-metropolitan régióiban. Öt tényezőcsoportban 27 független változót vettek figyelembe: ágazati szerkezet és méret, munkanélküliség, humán tőke és jövedelmek, szakmai váltás és felkészültség, a tengerparti és szigeti telephely-választási hatásokat, valamint a metropolisz térségekhez való közelséget.

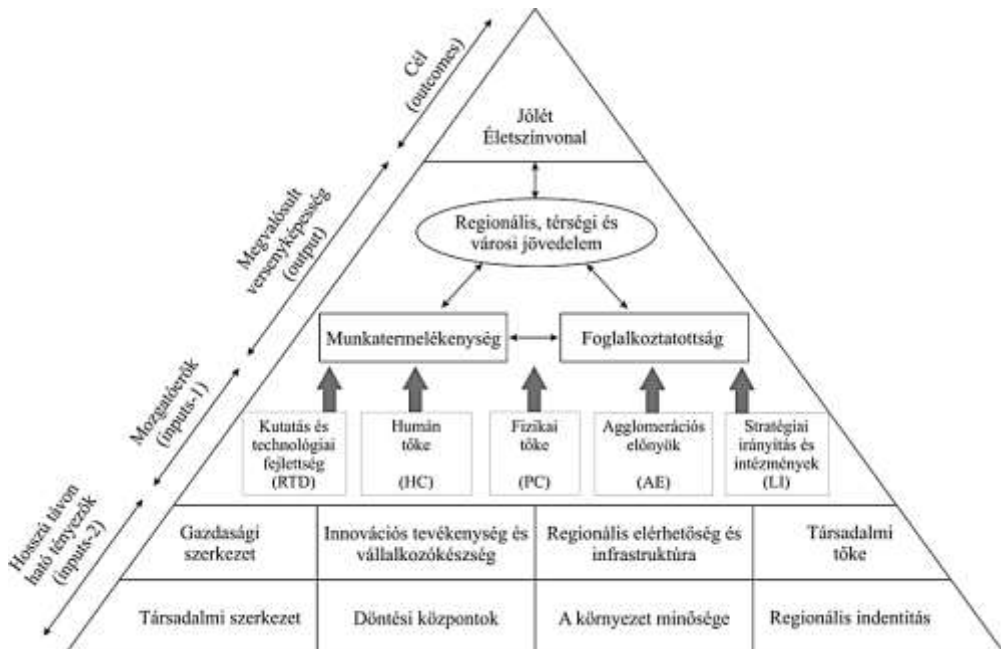
A régiók versenyképességének vizsgálatára több modellt dolgoztak ki, amelyek egyike a piramismodell (Gardiner et al. 2004, Lengyel 2000, 2010, Lukovics 2008, Lukovics–Kovács 2008). Ez az egymásra épülő logikai keret a szakirodalomban az input → output → eredmény (outcomes) felépítésnek felel meg (lásd Huggins TFM modelljét), lényegében megfeleltethető az alap → eszköz → cél Porter-féle logikának is. A korábbi piramismodell az egységes versenyképesség fogalmán alapul, amelynek a *relatív magas jövedelem* (amit az egy főre jutó GDP-vel mérünk) és a *relatív magas foglalkoztatottsági szint* (amit a foglalkoztatottsági ráta mutat) a két fő tényezője. A gazdasági kibocsátás mérését (GDP/lakos) visszavezethetjük három közgazdaságtani kategóriára: a munkatermelékenység, a foglalkoztatási ráta és a munkaképes korúak arányának szorzatára (Nemes Nagy 2006).

A piramismodellt a nemzetközi szakirodalomban többen átvették (Berumen 2008; Gardiner et al 2004; Snieska–Bruneckiené 2009), mivel „hasznosan informál a térségek gazdasági életképességének és önerős fejlődésének determinánsairól” (Pike et al 2006a, 26. o.). A modellben központi szerepet betöltő mutatók, a „munkatermelékenység és a foglalkoztatási ráta a mérőszámok annak, amit ‘megvalósult versenyképességnek’ nevezhetünk, és mindkettő a régió gazdasági teljesítményének és jólétének központi összetevői (és mérhető a GDP/fő mutatóval)” (Gardiner et al 2004, 1049. o.). Amint a piramismodellben is érzékelhető, „a legtöbb jelenlegi elemző tanulmány megpróbálja meghatározni azon összekapcsolódó tényezőket, amelyek a lokális és regionális versenyképességet vezérlik” (Pike et al 2006b, 112. o.).

4. A megújult piramismodell

Az újrafogalmazott piramismodell egyaránt épít az endogén növekedés és fejlődés újabb elméleti irányzatainak, valamint a regionális gazdaságtannak az eredményeire (1. ábra). A növekedés elméleteknél alapul vett szokásos termelési tényezők az eredeti modellben is megjelentek (Lengyel 2000, 979. o.): *tőke* (a modellben a külföldi befektetések), a *munka* (a modellben infrastruktúra és humán tőke), a *technológia* (a modellben a kutatás-fejlesztés). De az endogén fejlődés elméletekben megfogalmazódó *stratégiai irányítás és intézmények*, illetve az aktualizált gazdasági bázismodellben fontos traded szektor és klaszterek (agglomerációs előnyök) is bekerültek a piramismodellben szereplő új alaptényezők (mozgatóerők, input-1) közé.

1. ábra A térségek versenyképességének endogén jellegű, megújult piramismodellje

Forrás: a szerző saját szerkesztése

Egy régió, térség versenyképessége mérésének és javításának logikailag négy egymásra épülő szintje az endogén növekedési és fejlődési elméletek alapján megújított piramismodellben (Lengyel 2012, 2016, Lengyel–Rechnitzer 2013a, 2013b, Lengyel–Szakálné Kanó 2012):

- *Cél (outcomes)*: a régióban élők jólétének és életszínvonalának javulása.
- *Megvalósult versenyképesség (output, a korábbi alapkategóriák)*: a versenyképesség mérését lehetővé tevő (jövedelem, munkatermelékenység és foglalkoztatottság) mutatók.

- *Mozgatóerők* (inputs-1, a korábbi alaptényezők): a megvalósult versenyképességet közvetlenül meghatározó gazdasági tényezők, amelyekre *regionális gazdaságfejlesztési programok* dolgozhatnak ki, ezáltal javulhat a régió versenyképessége és felgyorsítható fejlődése.
- *Hosszú távon ható tényezők* (inputs-2, korábban sikerességi faktorok): a megvalósult versenyképességet és mozgatóerőket közvetve, áttételesen befolyásoló, elsősorban gazdaságon kívüli tényezők, amelyek hosszabb időszakon keresztül módosulnak és főleg a *területfejlesztési politika* képes befolyást gyakorolni rájuk.

A piramismodell eredeti változatához képest nemcsak a szintek és a korábbi alaptényezők elnevezése és összetétele változott, hanem a hosszú távon ható tényezők, a „sikerességi faktorok” köre is. Az eredeti modellben szereplő „kis- és közép-vállalkozások” átkerültek a hosszú távú tényezők közé, mint vállalkozókészség, összehasonlítva az innovációs tevékenységekkel. Szintén idekerült az infrastruktúra, a regionális elérhetőség kiegészítéseként, továbbá a társadalmi tőke is hosszú távon ható tényezővé vált stb. A modell teljes körű átdolgozására jelen tanulmányban nem térünk ki.

A regionális növekedés elméletekhez hasonlóan a jólét, vagy a megvalósult versenyképesség és az alaptényezők közötti összefüggések vizsgálatára felírható a *Regionális Versenyképességi Függvény* (RCF: Regional Competitiveness Function):

$$RCF = f(RTD, HC, PC, AE, LI)$$

Az RCF lényegében a jólét (outcomes), vagy a megvalósult versenyképesség (output) és a rá ható mozgatóerők (input-1) közötti kapcsolatokat fejezi ki. Megyék-re vonatkozó empirikus vizsgálatunkban a megújult piramismodellt alkalmaztuk többváltozós statisztikai módszereket felhasználva, a regionális versenyképességi függvényt is tesztelve.

5. A megyei versenyképességi vizsgálat adatbázisa

Vizsgálatunkban a 19 megye és a főváros versenyképességét elemeztük, hasonlítottuk össze. Vizsgálatunkat első módszertani kísérletnek is tekintjük a megújult piramismodell tesztelésére. Egyrészt az eltérő nagyságú (lakónépességű) és településhálózati funkciójú várostérségek miatt, amiben a főváros is egy külön egység a közigazgatási határain jóval túlmutató vonzáskörzetével. Másrészt többváltozós statisztikai vizsgálatok esetében a 20 megye kevés, csak kismintás t-próbával ellenőrizhetők az eredmények. Ezen korlátozó szempontok miatt csak részlegesen tudjuk tesztelni a modellt.

A megújult piramismodell alapján állítottuk össze a vizsgálat adatbázisát, a modell felső három szintjének egy-egy elemét több mutatóval jellemezve: összesen 28 mutatót használtunk (1. táblázat). Jelen tanulmányban a hosszú távon ható ténye-

zökkel nem foglalkozunk. Az adatok a 2013-as évre vonatkoznak, elsősorban a KSH Területi Statisztikai Évkönyvéből vettük át őket, illetve néhány mutató a 2011-es népszámlásból származik. Csak fajlagos mutatókat vettünk figyelembe, egy lakosra, avagy a GDP arányában számolva.

1. táblázat A megyei versenyképességi vizsgálat adatbázisa

Cél (outcomes)	
ÉF	Születéskor várható átlagos élettartam, férfi, 2013
ÉN	Születéskor várható átlagos élettartam, nő, 2013
BVK	Belföldi vándorlási különbözet, ezer lakosra, 2013
BRK	Az alkalmazásban állók havi bruttó átlagkeresete, eFt, 2013
Megvalósult versenyképesség (output)	
FOGR	A 15–74 éves népesség foglalkoztatási rátája, %, 2013
MT	Egy foglalkoztatottra jutó GDP, eFt, 2012
GDPF	Az egy főre jutó bruttó hazai termék, eFt, 2012
SZJA	Egy adófizetőre jutó személyi jövedelemadó alapot képező jövedelem, eFt, 2013
Kutatás és technológiai fejlettség (RTD)	
KFL	Kutató-fejlesztők létszáma ezer lakosra, fő, 2013
MTA	MTA tagjai, és tudományos fokozattal vagy címmel rendelkezők száma 100 diplomásra, fő, 2013
KFB	Kutató-fejlesztő helyek beruházásai a GDP %-ban, eFt, 2013
HSZ	Felsőoktatás, ezer lakosra jutó felsőoktatási hallgató a nappali képzésben, fő, 2013
GKF	K+F-ráfordítás a GDP százalékában, %, 2012
Humán tőke (HC)	
ERE	18- felett legalább érettségivel rendelkezők %-a a lakónépességből, 2011
DIPL	25- felett felsőfokú végzettséggel rendelkezők %-a a lakónépességből, 2011
AKR	A 15–74 éves népesség aktivitási aránya, %, 2013
MNR	A 15–74 éves népesség munkanélküliségi rátája, %, 2013
Fizikai tőke (PC)	
FDIak	Külföldi érdekeltségű vállalkozások száma ezer lakosra, db, 2012
FCAP	Külföldi érdekeltségű vállalkozások külföldi tőkéje ezer lakosra, eFt, 2012
BER	Egy lakosra jutó beruházás összesen, eFt, 2013
GBER	Egy lakosra jutó gép, berendezés, jármű, beruházás, eFt, 2013
Agglomerációs előnyök (AE)	
MVK	Működő vállalkozások száma ezer lakosra, db, 2012
RV	A regisztrált vállalkozások száma ezer lakosra, db, 2013
Stratégiai irányítás és intézmények (LI)	
BCS	A regisztrált bűncselekmények száma ezer lakosra, db, 2013
KAG	Kórházi ellátás, működő kórházi ágyak tízezer lakosra jutó száma, db, 2013
ELL	Nyugdíjban, ellátásban, járadékban és egyéb járandóságban részesülők átlagos ellátása, január eFt/hó, 2013
NPS	A nonprofit szervezetek száma ezer lakosra, db, 2012
IEF	Ezer lakosra jutó internet-előfizetés, db, 2013

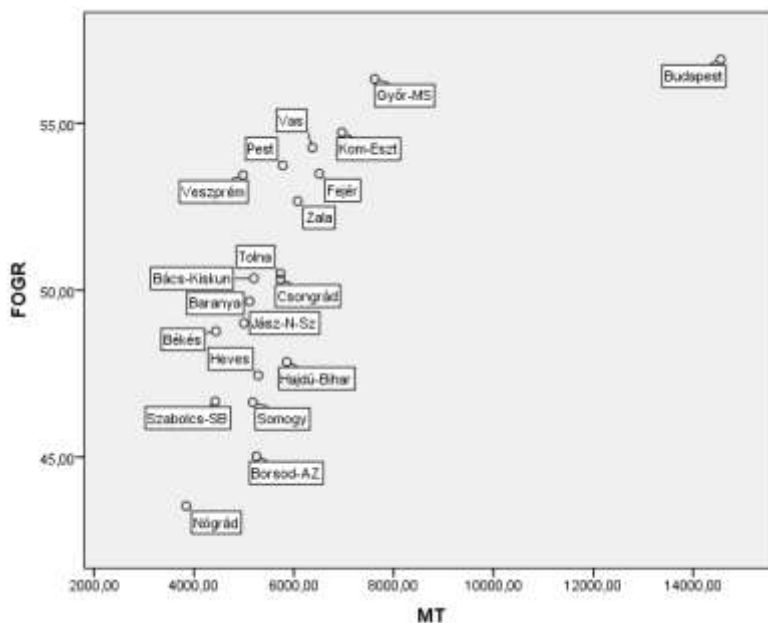
Forrás: KSH Területi Statisztikai Évkönyv, 2014

Az összeállított adatbázis nem teljes körű, emiatt ez a vizsgálat elsősorban módszertani kísérlet a modell tesztelésére, mivel több fontos tényező (pl. stratégiai irányítás) esetében nem rendelkezünk megfelelő adatokkal. Az adatokban lévő információk sűrítésére főkomponens-analízist alkalmazunk, ami szintén egy újabb módszertani kísérletnek tekinthető (Dusek-Kotosz 2016, Lengyel 2016, Lengyel–Szakálné Kanó 2012).

6. A megyék versenyképessége

Először röviden kitérünk a piramismodellben szereplő fontosabb közgazdasági mutatók közötti kapcsolatokra. A *foglalkoztatási ráta (%)* és *munkatermelékenység* (az egy foglalkoztatottra jutó GDP) között közepes erősségű kapcsolat van, a korrelációs együttható: 0,66 (2. ábra). Budapest nélkül jóval szorosabb a korreláció: 0,80. Azaz ahol többen dolgoznak, ott a munkatermelékenység is magasabb, ez ellentmond a szokásos közgazdasági szemléletnek, amely szerint a két mutató között inkább fordított arányosság áll fenn. Tehát az adatok szerint a szinergikus és agglomerációs hatások egyaránt erősítik a foglalkoztatást és a munkatermelékenységet.

2. ábra A foglalkoztatási ráta (FOGR, %) és munkatermelékenység (MT, eFt), 2013

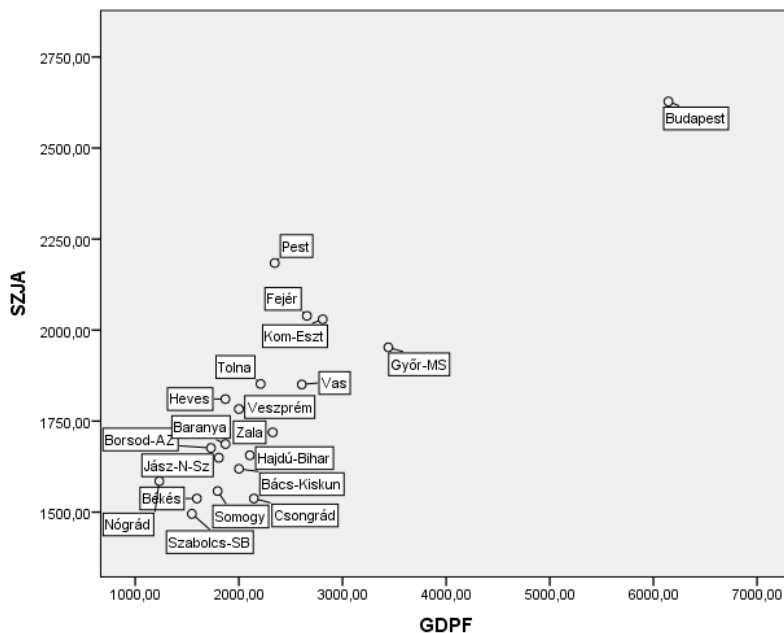
Forrás: a szerző saját számítása

Az egy lakosra jutó GDP (eFt) és az egy adófizetőre jutó SZJA-alap (eFt) között szoros a kapcsolat: a korrelációs együttható 0,87 (3. ábra). Budapest mindkét értéke kimagaslik, a főváros nagyon elkülönül, de hasonlóan eltér a trendtől másik

két térség, Győr-Moson-Sopron, ahol magas az egy főre jutó GDP, de kisebbek a személyi jövedelmek, míg a másik Pest megye, ahol fordított a helyzet. Nyilván Pest megyében sokan élnek, akik Budapesten dolgoznak, emiatt mind Budapest, mind Pest megye adatait óvatosan kell kezelnünk.

3. ábra Az egy lakosra jutó GDP (eFt) és az egy adófizetőre jutó SZJA-alap (eFt)

Forrás: a szerző saját számítása

A piramismodell mindegyik elemét több indikátorral mérjük, de elemenként egy-egy közös mutatót, sorrendet szeretnénk felhasználni, ezért az összetartozó indikátorokat valamilyen módon össze kell vonnunk. Többféle módszerrel valósítható meg a mutatókban lévő információk sűrítése egyetlen mutatóba: kompozit-módszerrel, rangsormódszerekkel, mint az IMD országok versenyképességére kidolgozott módszerében (IMD 2015), vagy eltérő súlyozásokkal (lásd Annoni–Dijkstra 2013) stb. Mi a *főkomponens elemzést* választottuk, amely a különböző indikátorok információtartalmát új látens változóba, faktorokba sűríti (Lengyel–Szakálné Kanó 2012). Ennek a módszernek egyik hátránya, hogy több faktor is létrejöhet, nemcsak egyetlen.

Az 1. táblázat mindegyik mutatócsoportjára főkomponens analízist alkalmaztunk, kivéve az Agglomerációs előnyök (AE) elemet, amelyre nem sikerült elegendő számú releváns mutatót találnunk (Dusek–Kotosz 2016). A főkomponens analízis eredményeként a piramismodell mindegyik vizsgált elemére egy-egy faktort kaptunk, amelyek elfogadható szinten sűrítették az információkat (2. táblázat).

2. táblázat A főkomponens elemzésből származó faktorok

	A faktor információtartalma	KMO-teszt
Cél (outcomes)	71,360	0,733
Megvalósult versenyképesség (output)	83,507	0,698
Kutatás és technológiai fejlettség (RTD)	76,457	0,637
Humán tőke (HC)	69,011	0,665
Fizikai tőke (PC)	75,769	0,598
Stratégiai irányítás és intézmények (LI)	59,595	0,611

Forrás: saját számítás

A faktorok eltérő mennyiségű információt tömörítenek, véleményünk szerint felhasználhatók a megyék versenyképességi rangsoraihoz, amelyek amúgyis közelítő becslések. Az egyes faktorok faktorsúlya (amelyek várható értéke 0 és szórása 1) felhasználható a megyék adott faktor szerinti sorrendjének kialakításához.

3. táblázat A megyék sorrendje és faktorsúlyai

Cél (jólét) faktora			Megvalósult versenyképesség faktora		
1	Budapest	2,99	1	Budapest	3,17
2	Győr-MS	1,45	2	Győr-MS	1,02
3	Pest	0,70	3	Kom-Esz	0,87
4	Vas	0,41	4	Pest	0,80
5	Csongrád	0,40	5	Fejér	0,70
6	Zala	0,39	6	Vas	0,48
7	Veszprém	0,30	7	Zala	0,11
8	Fejér	0,19	8	Veszprém	0,08
9	Hajdú-Bihar	0,09	9	Tolna	0,03
10	Tolna	-0,05	10	Baranya	-0,38
11	Kom-Esz	-0,08	11	Heves	-0,38
12	Heves	-0,11	12	Bács-Kiskun	-0,39
13	Baranya	-0,25	13	Csongrád	-0,42
14	Bács-Kiskun	-0,30	14	Hajdú-Bihar	-0,46
15	Jász-N-Sz	-0,77	15	Jász-N-Sz	-0,51
16	Békés	-0,79	16	Békés	-0,78
17	Somogy	-0,95	17	Borsod-AZ	-0,80
18	Szabolcs-SzB	-0,99	18	Somogy	-0,82
19	Nógrád	-1,06	19	Szabolcs-SzB	-1,03
20	Borsod-AZ	-1,57	20	Nógrád	-1,30

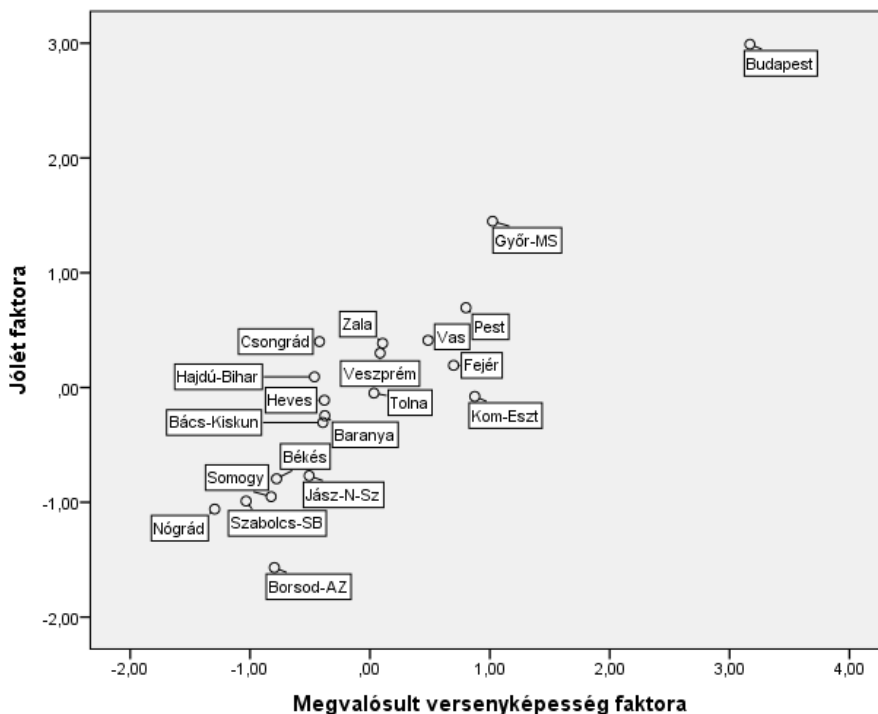
Forrás: saját számítás

A piramismodellben a két felső szint, a célt (jólétet) és a megvalósult versenyképességet jelző faktorok között szoros a kapcsolat. Mindkét rangsor első két helyén Budapest és Győr-Moson-Sopron szerepel, de ezt követően megfigyelhetők kisebb eltérések (3. táblázat). Csongrád és Hajdú-Bihar megyék a jólét faktornál előrébb állnak, az 5. és 9. helyen, míg a megvalósult versenyképességnél csak a 13. és

14. helyen vannak. Fordítva szerepel Komárom-Esztergom, amely a megvalósult versenyképésznél 3., míg a jólétnél csak 11. helyen áll. Az is egyértelműen kiderül, hogy az utolsó négy helyen mindkét rangsorban ugyanazon négy megye található, mégha némileg eltérő sorrendben is: Somogy, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Nógrád és Borsod-Abaúj-Zemplén.

A faktorsúlyok alapján a jóléti és megvalósult versenyképességi faktorok közötti erőteljes kapcsolat figyelhető meg (4. ábra). A faktorsúlyok között szoros korreláció van: 0,912. Lineáris regresszió is felírható: $y = 0,893x + 0,425$, ahol $R^2 = 0,832$. Ez az összefüggés úgy is interpretálható, ha a megvalósult versenyképesség egységnyivel javul (munkatermelékenység, foglalkoztatás), akkor a jólét 0,9 egységnyit emelkedik.

4. ábra A jóléti és a megvalósult versenyképességi faktorok kapcsolata

Forrás: saját számítás

Megjegyzés: mindkét esetben a faktorsúlyokat 0–5 közötti intervallumra konvertáltuk.

A regionális versenyképességi függvénnyel a jóléti, illetve megvalósult versenyképességi faktorok és a magyarázóváltozók, a mozgatóerők (inputs-1) közötti kapcsolatokat elemezzük. A kapcsolat és erősségének kimutatására lineáris regressziót számoltunk, amint említettük, adathiány miatt csak 4 mozgatóerő mutatóiból létrejött faktorokat vettünk figyelembe.

A jólét és a mozgatóerők faktorai közötti lineáris regresszió ($R^2 = 0,882$; Durbin-Watson teszt 2,626):

$$RCF(\text{jólét})_i = + 0,059 RTD_i + 0,81 HC_i + 0,146 PC_i - 0,32 LI_i + e_i$$

A megvalósult versenyképesség (output) faktora és a mozgatóerők faktorai közötti lineáris regresszió ($R^2 = 0,852$; Durbin-Watson teszt 1,279):

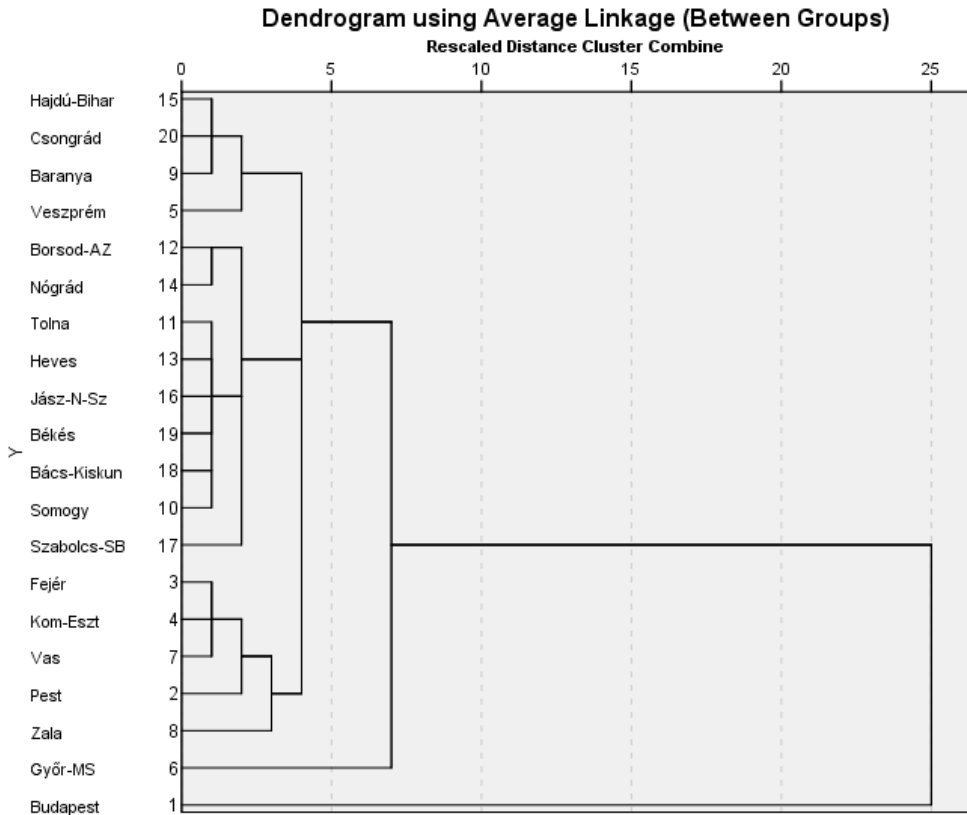
$$RCF(\text{megvalósult versenyképesség})_i = - 0,213 RTD_i + 0,84 HC_i + 0,241 PC_i + 0,44 LI_i + e_i$$

Mindkét egyenletből a humán tényező (HC) fontossága emelhető ki, jólétnek és a megvalósult versenyképességnek egyaránt domináns a szerepe. Ez a kapcsolat ráirányítja a figyelmet a képzések, főleg a felsőfokú oktatás és a vállalkozókészség fontosságára, amely a tudásintenzív tevékenységeknél a legfontosabb tényezővé lépett elő (Imreh-Tóth 2015, Lengyel B. 2012, Szakálné Kanó–Vas 2013). A stratégiai irányítás és intézmények (LI) mutatói a jólét esetében negatívan hatnak, valószínűleg a bűncselekmények miatt, de a megvalósult versenyképéségnél már megfordul az előjel, várhatóan a nyugdíjban és ellátásban részesülők, valamint a kórházi ellátás következtében. A kutatás és technológiai fejlettség (RTD) hatása kicsi, valószínűleg amiatt, mert Magyarországon jelentős a költségvetésből finanszírozott kutatási tevékenység, amelyik általában nem kapcsolódik a megyék gazdasági szereplőihöz, azaz a kutatási eredmények ritkán hasznosulnak helyben.

Mind a 28 mutatót felhasználva tipizáltuk a megyéket, fajlagos, normalizált adatok alapján, hierarchikus klaszterezést alkalmazva (5. ábra). A korábbi megállapításaink visszaköszönnek, a 3. lépés után megfigyelhető típusok:

- két outlier van: Budapest és Győr-Moson-Sopron, főleg a főváros képez nagyon egyedi esetet;
- nagy egyetemekkel és régiós intézményekkel bíró, egy-egy országrészben központi szerepet is betöltő megyék: Hajdú-Bihar, Csongrád, Baranya és Veszprém;
- feldolgozóipari megyék: Fejér, Komárom-Esztergom és Vas, amely típushoz csatlakozott Pest megye, amelynek inkább logisztikai tevékenysége emelkedik ki, valamint az egyre inkább lemaradó Zala megye is;
- kevésbé fejlett gazdasággal bíró megyék vegyes köre: Borsod-Abaúj-Zemplén és Nógrád (mint régóta válságban lévő, hajdani nehézipari térségek), Tolna, Heves, Jász-Nagykun-Szolnok, Békés, Bács-Kiskun és Somogy, valamint Szabolcs-Szatmár-Bereg, amelyik megye ehhez a típushoz később csatlakozott.

5. ábra A megyék típusai: hierarchikus klaszterezés

Forrás: a szerző saját számítása

A klaszterezési eljárásból adódott típusok a jóléti és megvalósult versenyképességi faktorok esetében is hasonlóan kirajzolódnak (lásd 3. táblázat rangsorai). Azon túl, hogy a számolásokhoz felhasznált adatok egy része ugyanaz, a típusok hasonlósága véleményünk szerint a gazdasági fejlődési pályákban megnyilvánuló tartós különbségeket jelzi. A megyék gazdasági szerkezete, intézményrendszere, településszerkezet, elérhetősége, gazdaságon kívüli háttértényezői stb. determinálják és behatárolják középtávú gazdasági növekedésüket is.

7. Összegzés

A versenyképesség fogalma az elmúlt két évtizedben komoly karriert futott be, mind az országok, mind a régiók versenyképességének vizsgálatáról könyvtárnyi szakirodalom született. Azt az ellentmondást próbálta a versenyképesség fogalma feloldani,

amely a gazdasági kibocsátás (GDP) és az ebből eredő jóléti hasznok térbeli felhasználása között feszül, és amely ellentmondás a globalizációs folyamatok következtében felerősödött és előtérbe került. A versenyképesség fogalmának fejlődéstörténetéből kirajzolódik, hogy a tartós gazdasági növekedés fogalmának egyféle kiterjesztéséről van szó, a gazdasági kibocsátás mellett a foglalkoztatás és a jólét, illetve újabban a fenntartható fejlődés is a célok közé került. A versenyképesség fogalma a gazdaság- és társadalompolitikai dokumentumok egyik kulcskifejezésévé vált, versenyképességi jelentések készülnek sorozatban (pl. az EU-ban).

A tanulmányban a magyar megyék versenyképességét az endogén alapokon álló, megújult piramismodell alapján elemeztük. A vizsgálat adatbázisa a modell logikája szerint összeállított 28 mutatót tartalmazza. Az információk sűrítését többváltozós statisztikai módszerek segítségével végeztük el, tisztában léve az adatgyűjtéshez kapcsolódó hiányosságokkal és módszertani korlátokkal. Ezt a vizsgálatot kísérletnek tekintjük a megújult piramismodell és a regionális versenyképességi függvény empirikus tesztelésére.

A jóléti és megvalósult versenyképességi faktorok a megyék hasonló sorrendjét mutatják, és az így megfigyelhető csoportok a 28 mutató alapján elvégzett klaszteranalízis tipizálásához hasonlóak. Két térség, Budapest és Győr-Moson-Sopron versenyképessége a hazai megyék között erős, őket követik a feldolgozóipari dunántúli megyék. A többiek csoportjában elkülönülnek a nagy egyetemekkel, régiós intézményekkel bíró megyék, valamint jól elhatárolható négy olyan megye, amelyek versenyképessége gyenge. A jólétre és a megvalósult versenyképességre, mint okozatra ható okok közül a humán tényezők a legfontosabbak, a lakosság iskolai végzettsége. Emiatt a megyék versenyképességének javításában a képzéseknek, főleg a felsőfokú oktatásnak van kiemelkedő szerepe, fejlesztésüket előtérbe kellene állítani.

Felhasznált irodalom

- Aiginger, K. (2006): Competitiveness: From a Dangerous Obsession to a Welfare Creating Ability with Positive Externalities. *Journal of Industry, Competition and Trade*, 6(2), 161–177. o.
- Aiginger, K. – Firgo, M (2015): *Regional Competitiveness under New Perspectives*. Austrian Institute of Economic Research, Vienna, Policy Paper no. 26.
- Annoni, P. – Dijkstra, L. (2013): *European Regional Competitiveness Index*. Joint Research Centre, European Commission, Luxembourg.
- Barkley, D. L. (2008): Evaluations of Regional Competitiveness: Making a case for case studies. *The Review of Regional Studies*, 2, 212–143. o.
- Bristow, G. (2010): *Critical reflections on regional competitiveness*. Routledge, London–New York.
- Berumen, S. A. (ed.) (2008): *Cambio tecnológico e innovación en las empresas*. ESIC Editorial, Madrid.

- Camagni, R. (2002): On the Concept of Territorial Competitiveness: Sound or Misleading? *Urban Studies*, 13, 2395–2411. o.
- Camagni, R. – Capello, R. (2010): Macroeconomic and territorial policies for regional competitiveness: An EU perspectives. *Regional Science Policy & Practise*, 1, 1–19. o.
- Capello, R. (2015): *Regional economics* (2nd ed). Routledge, London and New York.
- Chikán A. – Czakó E. (2009): Versenyképesség vállalati nézőpontból. In Chikán A. – Czakó E. (szerk.): *Versenyben a világgal. Vállalataink versenyképessége az új évezred küszöbén*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 35–95. o.
- Dicken, P. (2015): *Global Shift. Mapping the Changing Contours of the World Economy* (7th ed). The Guilford Press, New York.
- Dusek T. – Kotosz B. (2016): *Területi statisztika*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- EC (1999): *Sixth Periodic Report on the Social and Economic Situation and Development of Regions in the European Union*. European Commission, Luxembourg.
- EC (2001): *Second Report on Economic and Social Cohesion*. European Commission, Brussels.
- EC (2008): *European Competitiveness Report 2008*. European Commission, Brussels.
- EC (2012): *Guide to Research and Innovation Strategies for Smart Specialisations (RIS 3)*. European Commission, Luxembourg.
- Foray, D. (2015): *Smart Specialization: Opportunities and Challenges for Regional Innovation Policy*. Routledge, London and New York.
- Gardiner, B. – Martin, R. – Tyler, P. (2004): Competitiveness, Productivity and Economic Growth across the European Regions. *Regional Studies*, 9, 1045–1068. o.
- Huggins, R. – Izushi, H. – Thompson, P. (2013): Regional Competitiveness: Theories and Methodologies for Empirical Analysis. *Journal of CENTRUM Cathedra*, 6(2), 155–172. o.
- Huggins, R. – Thompson, P. (2013): *UK Competitiveness Index 2013*. Cardiff, Centre for International Competitiveness.
- Huggins, R. – Izushi, H. – Prokop, D. – Thompson, P. (2014): *The Global Competitiveness of Regions*. Routledge, Abingdon and New York.
- IMD (2015): *The World Competitiveness Yearbook*. IMD, Lausanne.
- Imreh-Tóth M. (2015): *Az egyetemi vállalkozásoktatás lehetséges szerepe a vállalkozóvá válás elősegítésében*. JATEPress, Szeged.
- Krugman, P. (1994): Competitiveness: A dangerous obsession. *Foreign Affairs*, 2, 28–44. o.
- Lengyel B. (2012): *Tudásalapú regionális fejlődés*. L'Harmattan, Budapest.
- Lengyel I. (2000): A regionális versenyképességről. *Közgazdasági Szemle*, 12, 962–987. o.
- Lengyel I. (2010): *Regionális gazdaságfejlesztés. Versenyképesség, klaszterek és alulról szerveződő stratégiák*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Lengyel I. (2012): A kelet-közép-európai országok régióinak versenyképessége. In Rechnitzer J. – Smahó M. (szerk.): *Járműipar és regionális versenyképesség*. Széchenyi István Egyetem Universitas-Győr Nonprofit Kft., Győr, 191–229. o.

- Lengyel I. (2016) Competitive and Uncompetitive Regions in Transition Economies: the case of the Visegrad post-socialist countries. In Huggins, R.–Thompson, R. (eds.): *Handbook of Regions and Competitiveness*. Edward Elgar, Cheltenham (forthcoming).
- Lengyel I. – Rechnitzer J. (2013a): The Competitiveness of Regions in the Central European Transition Countries. *The MacrotHEME Review*, 2, 106–121. o.
- Lengyel I. – Rechnitzer J. (2013b): Drivers of Regional Competitiveness in the Central European Countries. *Transition Studies Review*, 20(3), 421–435. o.
- Lengyel I. – Szakálné Kanó I. (2012): Competitiveness of Hungarian Urban Microregions: Localization Agglomeration Economies and Regional Competitiveness Function. *Regional Statistics*, 52(2), 27–44. o.
- Lukovics M. (2008): *Térségek versenyképességének mérése*. JATEPress, Szeged.
- Lukovics M. – Kovács P. (2008): Eljárás a területi versenyképesség mérésére. *Területi Statisztika*, 3, 245–263. o.
- McCann, P. (2015): *The Regional and Urban Policy of the European Union. Cohesion, Results-Oriented and Smart Specialisation*. Edward Elgar, Cheltenham.
- Meyer-Stamer, J. (2008): *Systemic Competitiveness and Local Economic Development*. Duisburg, Mesopartner.
- Nemes Nagy J. (2006): A területi versenyképesség elemzési módszerei. In Horváth Gy (szerk.): *Régiók és települések versenyképessége*. MTA Regionális Kutatások Központja, Pévcs, 69–83. o.
- OECD (2013): *Innovation-driven Growth in Regions: The Role of Smart Specialisation (preliminary version)*. OECD, Paris.
- Pike, A. – Champion, A. – Coombes, M. G. – Humphrey, L. – Tomaney, J. (2006a): *The economic viability and self-containment of geographical economies: a framework for analysis*. Office of the Deputy of Prime Minister, London.
- Pike, A. – Rodrigues-Pose, A. – Tomaney, J. (2006b): *Local and regional development*. Routledge, London – New York.
- Porter, M. E. (1990) *The Competitive Advantage of Nations*. The Free Press, New York
- Porter, M. E. (2007): *Competitiveness: implications for Central Europe and the Czech Republic*. Paper presented in Prague, 22 October.
- Rechnitzer J. – Smahó M. (2011): *Területi politika*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Samuelson, P. A. – Nordhaus, W. D. (2012): *Közgazdaságtan* (19. kiadás). Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Seravalli, G. (2015): *An Introduction to Place-Based Development Economics and Policy*. Springer, Heidelberg-New York.
- Snieska, V. – Bruneckienė, J. (2009): Measurement of Lithuanian Regions by Regional Competitiveness Index. *Inžinerie Ekonomika – Engineering Economics*, 1, 45–57. o.
- Stiglitz, J. E. – Sen, A. – Fitoussi, J. P. (szerk.) (2010): A Bizottság jelentése a gazdasági teljesítmény és a társadalmi fejlődés méréséről. *Statisztikai Szemle*, 3., 305–320. o.
- Stimson, R. – Stough, R. – Salazar, W. (2009): *Leadership and Institutions in Regional Endogenous Development*. Edward Elgar, Cheltenham.
- Stimson, R. – Stough, R. R. – Nijkamp, P. (2011): *Endogenous regional development*. Edward Elgar, Cheltenham.

- Stimson, R. – Robson, A. – Shyy, T-K. (2009): Modeling regional endogenous growth: an application to the non-metropolitan regions of Australia. *The Annals of Regional Science*, 2, 379–398. o.
- Storper, M. (1997): *The Regional World*. The Guilford Press, New York.
- Szakálné Kanó I. – Vas Zs. (2013): Spatial Distribution of Knowledge-Intensive Industries in Hungary. *Transition Studies Review*, 19, 431–444. o.
- Szerb L. (2010): A magyar mikro-, kis- és középvállalatok versenyképességének mérése és vizsgálata. *Vezetéstudomány*, 12, 20–35. o.
- Thissen, M. – Van Oort, F. – Diodato, D.–Ruijs, A. (2013): *Regional Competitiveness and Smart Specialization in Europe: Place-based Development in International Economic Networks*. Edward Elgar, Cheltenham.
- Todaro, M. P. – Smith, S. C. (2012): *Economic development* (11th ed). Addison-Wesley, Harlow.
- Török Á. (1999): *Verseny a versenyképességért*. MeH Integrációs Stratégiai Munkacsoport, Budapest.
- Török Á. (2007): Verseny és szabályozás. A versenyképesség egyes jogi és szabályozási feltételei Magyarországon. *Közgazdasági Szemle*, 12, 1066–1084. o.
- WEF (2016): *The Global Competitiveness Report 2015-2016*. World Economic Forum, Genf.

Az endogén fejlődés tőketényezőinek vizsgálata a vidék szemszögéből

Bodnár Gábor¹

Az endogén fejlődés fogalma igen összetett, főleg ha azt az endogén növekedéshez hasonlítjuk. Ez logikusnak is nevezhető, hiszen a társadalmi jólét igen széles körűen értelmezhető és a növekedés mennyiségi megközelítésével ellentétben az endogén fejlődés esetében a társadalmi haladás, mint minőségi megközelítés a jellemző. Ez persze nem jelenti, hogy az elmélet figyelmen kívül hagyja a kvantitatív kutatás elemeit.

Munkámban a vidék jellemző folyamatainak áttekintése és ezen területek lehatárolása után többváltozós adatelemzés segítségével kívánom összehasonlítani az egyes tőketényezők megjelenését és azok térszerkezetét. Az elemzés során megvizsgálom az egyes területegységek tőkeellátottságát.

Kulcsszavak: vidék, endogén fejlődés, többváltozós adatelemzés

1. Bevezetés

Az elmúlt évtizedek során jelentős változáson mentek keresztül a vidéki területek egész Európában. Az európai rurális terek egyre differenciáltabbak, ráadásul azok nem csak térben és időben változnak, hanem különböznek diverzitásukban, mobilitásiójukban, identitásukban, erőforrásaikban, de még a globalizációval szembeni magatartásukban is (Szörényiné Kukorelli 2005). Vagyis, mint ahogy a szerző hozzászól, az új funkciókkal rendelkező, folyamatosan változó és erősen differenciálódó rurális terek jellemzők egész Európában.

Magyarországon esetében a rendszerváltás jelentős és sokszor mai napig meghatározó jelentőségű esemény volt. Lezajlott számos társadalmi-gazdasági változás, melyeknek a vidék gyakran volt elszenvedője. Így alakult ki a falu-város dichotómia, vagyis a társadalmi szakadék, mely a településviszonyokat a közelmúltig jellemezte (Enyedi 2011).

Természetesen egy ilyen jelentős változásnak komoly hatásai vannak. Mint Buday-Sántha (2010) kimutatta, a rendszerváltás utáni két évtizedben polarizálódott a vidék egésze, erősödtek a gazdasági és szociális vonatkozású negatív folyamatok, azok kerültek túlsúlyba. A szerző azt is leírja, hogy a mezőgazdasági nagyüzemek,

---

¹ Bodnár Gábor, doktorjelölt, Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar Közgazdaságtani Doktori Iskola (Szeged); tanársegéd, Szent István Egyetem Gazdasági, Agrár- és Egészségtudományi Kar Gazdaságtudományi és Módszertani Intézet (Békéscsaba)

illetve a vidéki ipar felszámolásával a vidék elveszítette gazdasági bázisát, vele azt a gazdasági háttérrel rendelkező szervezőerőt, a nagyüzemekben koncentrálódó helyi értelmiséget, amely a helyi adottságokhoz illeszkedő fejlesztéseket tudta volna végrehajtani.

A térség volt szocialista országainak mezőgazdaságában a privatizáció után csak Szlovéniában és Lengyelországban nem volt jelentős hanyatlás (Benet 1997). Hazánkban a nagyarányú csökkenést jól mutatja, hogy a termelési volumen visszaesése 1993-ban az 1986–1990-es évek átlagához képest 35% volt, míg ugyanezen időszakban az értékesített mezőgazdasági termékek volumene 37%-kal csökkent (Benet 1995). Persze az okok mélyen gyökereznek, de ha csak a rendszerváltás előtti évekre tekintünk, elmondható, hogy a nyolcvanas évtized elejére tehető az a fordulat, melytől kezdve elvált egymástól a főváros és a vidék dinamikus tereinek fejlődése (Nagy 2006).

Annak ellenére, hogy a magyar és kelet-közép-európai rurális térségek meggannyi nehézséggel küzdenek, mégis a vidék egy szélesebb kontextusában számos előremutató változásról beszélhetünk. Az utóbbi évtizedek során a területi fejlődés és a területfejlesztés kapcsán előtérbe került endogén fejlődés elmélete a vidék vonatkozásában is teret nyert. Persze ezen térségek esetében, mondhatni természetes módon, némileg eltérőek a hangsúlyok.

A munkám területi fókuszául szolgáló rurális tereket az endogén fejlődés elméletének összefüggésébe helyezem, és ezen belül értelmezem. Az elmélet alapjai kapcsán fontosnak tartom megemlíteni, hogy egyetértek azzal az általános véleménnyel, hogy míg a növekedés mennyiségi, addig a fejlődés minőségi változást eredményez.

2. Endogén fejlődés

„A fejlődés fogalma – legáltalánosabb értelemben – azt a folyamatot jelenti, amely egy alacsonyabb szintű minőségből a minőség magasabb szintjéhez vezet” (Szentés 2011, 13. o.). Mindehhez Szentés (2011) hozzáteszi, hogy a fejlődés fogalmát igen eltérően értelmezték az elmúlt évszázadok során, főleg a legutóbbi időkben, függően attól, hogy a társadalomtudomány mely ágáról beszélünk.

Ha a fejlődés területi aspektusait vizsgáljuk, bármilyen fejlődésről is beszélünk, a cél nem lehet más, mint egy sikeres térség létrejötte, vagy éppen kialakulása. A sikeresség fogalma és a sikeres régió kapcsán iránymutató Enyedi György (1998, 409–411. o.) sikerességi felfogása, amely a versenyképesség kritériumainak megfogalmazása mellett ügyel a természeti fenntarthatóságra és a társadalmi igazságosság szempontjaira is: *„...a sikeres régióban növekszik az előállított jövedelem. E jövedelem jelentős része helyben marad befektetésre, vállalkozói és személyi jövedelemre, adók formájában település működtetésre és fejlesztésre. A jövedelem növekedéséből a lakosság széles rétegei is részesülnek, a gazdasági növekedés nem károsítja a régió természeti környezetét, épített és kulturális értékeit. Végül: a növekedés a régió*

valamennyi településcsoportját érinti, nem növeli a régió belüli területi egyenlőtlenségeket”. Ha a sikerességet a vidék vonatkozásában vizsgáljuk, akkor Glatz (2010, 7. o.) megközelítése szolgálhat alapul: „...a siker tényezői a jó földrajzi adottság – mindenekelőtt közlekedés- és foglalkoztatásközei, valamint piacközei fekvés –, azután természeti, helyi erőforrások. Én mindezekhez hozzátehetem, mindinkább úgy látszik: a siker titka elsősorban az emberi lelemény, találékonyság, szorgalom és összefogás. Tehát a helyi vidékfejlesztésben aktív emberek jelenléte és a helyi adottságok felismerése és kihasználása”.

A fejlődésnek egy bizonyos, napjainkra felértékelődött elméletének is nevezhető annak, a munkámban már említett, endogén válfaja. Ha magát a kifejezést vizsgáljuk, „...endogén alatt a közgazdaságtanban az olyan tényezőket értjük, amelyek nem örökölték („nem Istentől valók”), hanem a gazdasági tevékenység által tudatosan hozták létre azokat. A regionális tudományban a régió belül tudatosan kialakított, az egyedi helyi tényezőkön alapuló, alulról szerveződő, a helyi társadalom aktív részvételével zajló közösségi fejlesztéseket, akciókat tartjuk endogén jellegűnek” (Lengyel 2012a, 145. o.).

Magának az endogén fejlődésnek a megjelenését Benko (1997) az 1980-as évek végétől eredezteti, bár tény, hogy ekkor ő még ipari, illetve városi régiókról beszélt. Stimson és szerzőtársai (2011) szerint a regionális fejlődési elmélet hangsúlyában és fókuszában az utóbbi néhány évtizedben elmozdulás tapasztalható az exogén tényezőktől az endogén tényezők felé. Ezzel összhangban Lengyel (2012b) is leírja, hogy a regionális fejlődésnél előtérbe kerülnek az endogén tényezők.

Természetesen, ha az endogén fejlődés elméletéről beszélünk, az szorosán összekapcsolódik az endogén fejlesztés elméletével. Utóbbi kapcsán Rechner (1993) megemlíti, hogy a hetvenes években megváltoztak a világgazdasági körülmények és ugyanő (1993, 154. o.) leírja, hogy „...a sokváltozós viszonyrendszerben az új regionális fejlesztési stratégiát számos ipari államban a régió belüli lehetőségekben, a potenciálok kiaknázásában, a saját erők megújításában és fejlesztésében látták”. Lados (2001) ehhez hozzáteszi, hogy az előbbieken említett endogén erőforrások aktivizálhatók megfelelő körülmények között.

Capello (2007, 2011) mindezt kiegészíti azzal, hogy az endogén fejlődés elmélete két meghatározó irányzatra bontható. Az egyik a neomarshalli megközelítés, amely úgy tekint a térségi növekedésre, mint az externáliák szerepének vállalatokra gyakorolt hatására. Míg a mostanában előtérbe került neoschumpeteri megközelítés szerint a fejlődés a lokális externáliáknak a vállalatok innovatív kapacitására gyakorolt hatásából eredeztethető.

3. Elméleti háttér

Munkám további részében az endogén fejlődési modellek rendszerezésére támaszkodva a leggyakrabban előforduló, ezáltal alapvető endogén töketípusoknak nevezhető tényezőket elemzem a vidék vonatkozásában.

1. táblázat Az egyes töketípusok megjelenése az endogén modellekben

	magán állótőke	human tőke	társadalmi tőke	természeti tőke	kulturális tőke	kapcsolati tőke	infrastrukturális tőke	intézményi tőke	fizikai tőke	kreatív tőke	szimbolikus tőke	strukturális tőke	kognitív tőke	települési tőke	vállalkozói tőke	épített tőke	politikai tőke	üzleti vállalatok	külső kapcsolatok	imázs
AEIDL (1999)	x	x	x		x				x	x								x	x	x
Capello (2007)	x	x				x		x		x					x					
ETC (2007)	x	x	x	x	x				x											
Vermeire et al. (2008)	x	x	x	x					x											
Camagni (2008)	x	x	x	x	x	x	x	x												
Braithwaite (2009)	x	x	x	x	x											x	x			
Affuso–Camagni (2010)			x		x	x	x						x							
Milone et al. (2010)	x	x	x	x	x			x			x									
Stimson et al. (2011)	x	x	x	x						x										
Brasili et al. (2012)	x	x	x	x		x	x						x	x						
Lengyel–Szakáné Kanó (2012)	x	x	x			x	x	x	x											
Atkinson (2013)	x	x	x	x	x		x	x								x				
Dinya (2013)	x	x	x	x	x	x	x	x	x											
Tóth (2013)	x		x	x	x	x					x	x								

Forrás: Tóth (2013, 44. o) alapján saját szerkesztés

A leggyakoribb és általam legfontosabbnak ítélt töketényezők, melyeket megkísértem bevonni modellembem: magán állótőke, humán tőke, társadalmi tőke, természeti tőke, kulturális tőke, kapcsolati tőke, infrastrukturális tőke (1. táblázat).

Jelen munkában, értelemszerűen, az endogén fejlődéshez kapcsolódó adatállomány összeállítására volt szükség, de mint minden kvantitatív elemzés során, jelen esetben is felmerült az örök kérdés a rendelkezésre álló adatok körére vonatkozóan, amelyet többen is megfogalmaztak már (pl. Fertő–Varga 2015, Nagy 2004). Ez a típusú nehézség a rurális területek körében hatványozottan érvényesül, az adatgyűjtési fázis során magam is szembesültem ezzel a problémával. Általánosságban is megnehezítette a mérést a megfelelő indikátorok kiválasztása, hiszen sajnos a lehatárolásra került kistérségekben néhány infrastrukturális, illetve humán tényezőnek oly

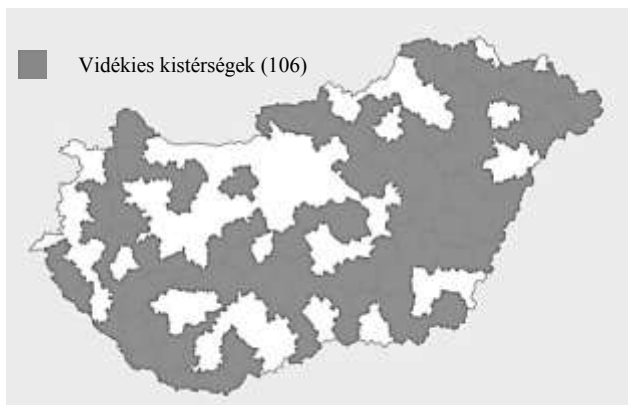
mértékű hiánya tapasztalható, hogy a vonatkozó adatsorok módszertani szempontból nem voltak felhasználhatók.

Mivel vizsgálati szintemen a természeti és kapcsolati tőke létező (illetve inkább nem létező) indikátorokkal való leírása számos nehézségbe ütközött, így azok vizsgálatától el kellett tekintenem.

Emellett a magán állótőke kvantitatív módon való értelmezése az endogén fejlődés elméletének szakirodalmi feldolgozása után sem egyértelmű, hogy az *egyén* vagy a *vállalat* szempontjából vizsgálendő a tőketényező. Például Capello (2007) megkülönbözteti a magán állótőkét a vállalkozói tőkétől, míg Jóna (2013) a Camagni területi tőke elméletére alapozott mérésében a gazdasági tőkét döntően vállalkozások adataival fejezi ki. Tóth (2013) pedig külön faktort hoz létre a társas vállalkozások, illetve a lakosság pénzügyi-jövedelmi jellemzőinek vizsgálatára. Így végül a magán állótőke vonatkozásában két faktort alakítottam ki. Az első esetében hagytam meg az elnevezést, mely faktor az egyén jólétét hivatott kifejezni. A második magán állótőke a vállalkozások helyzetét méri, így az a vállalkozási környezet elnevezést viseli. Összegezve, munkámban az alábbi tőketényezők szerepelnek: *magán állótőke, vállalkozási környezet, infrastrukturális tőke, társadalmi tőke, humán tőke, kulturális tőke*.

Mindezek alapján a Csatári (2001) által is javasolt 120 fő/km²-es határértéket alkalmazva, igazodva a hazai településszerkezethez, összesen 106 kistérség került lehatárolásra, mint rurális területegység (1. ábra).

1. ábra Vidéki kistérségek

Forrás: saját szerkesztés

Az egyes területek „vidékiességének” foka eltérő. Ezeknek a területeknek a 2014-es évre vonatkozó adatai az alábbiak:

- a 106 kistérség közül 48 abszolút vidékies, 19 erőteljesen vidékies, 39 vidékies jelleggel rendelkezik;
- területük összesen 59.558 km², amely az ország területének 64%-a;
- lakónépességük 3.250.662 fő, amely Magyarország lakosságának 33%-a.

4. A faktorelemzés módszertana

A többváltozós elemzések esetén hasznos módszer a faktoranalízis, melynek segítségével csökkenthető a változók száma (Kovács et al. 2006). Az eljárás a hetvenes években vált hazánkban a területi kutatások egyik alapmódszerevé (Simon–Tánczos–Szabó 1979). A módszer előnye az is, hogy annak segítségével könnyen áttekinthetővé válnak a sok változóval jellemezhető jelenségek (Katona–Lengyel 2004).

A következőkben a faktorelemzés során létrejött vonatkozó értékeket ismertetem. Mivel a vizsgálatom elméleti keretrendszere adott volt, így konfirmatív faktorelemzést alkalmaztam a faktorok előállítására, minden esetben 2013-as adatok felhasználásával (2. táblázat).

Az elemzés elvégzéséhez a PLS-SEM eljárást használtam, melynek során a kialakított látens faktorok közötti ok-okozati viszony vizsgálatával (2. ábra) szimultán faktorelemzés és regressziószámítás is végezhető. Jelen munkában a PLS faktoranalízis terén jelentkező előnyeit hasznosítottam. Az elemzést a SmartPLS 3.0 szoftverrel végeztem el.

A faktoranalízis alkalmassági mutatói jelen esetben a PLS-SEM eljáráshoz kapcsolódnak. Ezen eljárásról és annak alkalmazhatóságáról Kovács és Bodnár (2016) ír bővebben. Említett szerzők leírják, hogy gyakorta vizsgálják a látens változók megbízhatóságát a Cronbach-féle α -mutatóval, amely a látens változóhoz kapcsolódó manifeszt (közvetlenül megfigyelhető) változók közötti korrelációkra épül. A mutatóval szembeni elvárás, hogy értéke legalább 0,6 legyen. Ugyanakkor a PLS algoritmus során a Cronbach-alfa alulbecsüli a belső konzisztencia mértékét, ugyanis azt feltételezi, hogy minden változóhoz ugyanakkora loading tartozik. E probléma kiküszöbölésére alkalmazzák a kompozit reliabilitás mutatót, amely figyelembe veszi a változókhoz tartozó eltérő loading értékeket. A mutatóval szembeni elvárás, hogy értéke 0,7 feletti legyen. Vizsgálatomban ezek az elvárások teljesülnek.

Kovács és Bodnár (2016) leírja, a konvergencia- és a diszkriminancia-érvényesség ellenőrzését a látens konstrukció validitásának vizsgálata jelenti. Ebben az esetben a konvergencia validitás annak vizsgálatát fejezi ki, hogy egy változóhalmaz ugyanannak az egy mesterséges változónak a reprezentánsai-e. Ez az átlagos kivonatolt variancia (average variance extracted (AVE)) értékével jellemezhető, amely az egyes látens változók esetében megadja azt, hogy a látens változó átlagosan hány százalékban őrzi meg manifeszt változóinak varianciáját. Az elvárás az AVE értékével szemben, hogy értékük legalább 0,5 legyen (Henseler et al. 2009). Vizsgálatomban ezek az elvárások teljesülnek (3. táblázat).

Szintén Kovács és Bodnár (2016) munkája kapcsán elmondható, a diszkriminancia-érvényesség ellenőrzése annak vizsgálata, hogy a látens változók kellőképpen diszkriminálnak-e. Ennek ellenőrzése leggyakrabban a Fornell–Larcker-kritérium és a kereszt-loading értékek alapján történik. A kritérium vizsgálata során azt ellenőrizzük, hogy a látens változók esetében, azok AVE-je magasabb-e, mint a többi látens változóval vett páronkénti korrelációjuk négyzete. A kereszt-

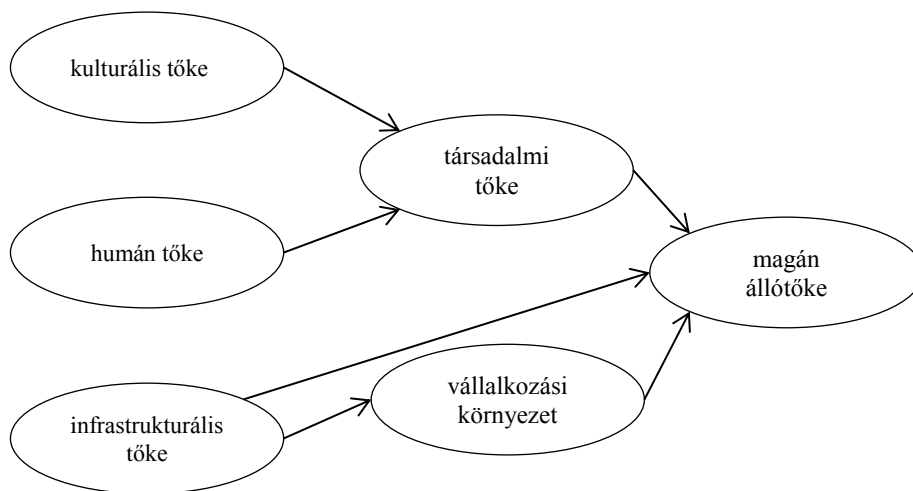
loading értékek vizsgálata során azt nézzük, hogy az egyes manifeszt változók páronkénti korrelációja valóban magasabb-e a saját látens változójával, mint a többivel.

2. táblázat Az egyes tőketípusokat meghatározó indikátorok listája, 2013

tőketípusok	változók
Materiális tőketípusok	
Magán állótőke (anyagi jólét)	1 főre jutó összes belföldi jövedelem (Ft)
	1 főre jutó összes jövedelem főállásból (Ft)
	1000 főre jutó épített lakások száma
	1000 főre jutó az év folyamán épített lakások összes alapterülete (m ²)
	1000 főre jutó összes adófizető darabszáma
	1000 főre jutó személygépkocsik száma az üzemeltető lakhelye szerint
Vállalkozási környezet (magán állótőke II.)	1 regisztrált vállalkozásra jutó bruttó hozzáadott érték (1000 Ft)
	1 regisztrált vállalkozásra jutó mérleg főösszeg (eszközök) (1000 Ft)
	1000 főre jutó regisztrált betéti társaságok száma
	1000 főre jutó regisztrált korlátolt felelősségű társaságok száma
	1000 főre jutó regisztrált részvénytársaságok száma
	1000 főre jutó regisztrált társas vállalkozások száma - GFO'11
Infrastrukturális tőke	1000 főre jutó a háztartások részére szolgáltatott villamos energia mennyisége (1000 kWh)
	1000 főre jutó a közüzemi szennyvízgyűjtő-hálózatban (közcsatornában) elvezetett összes szennyvíz mennyisége (1000 m ³)
	1000 főre jutó összes szélessávú előfizető száma év végén
	1000 főre jutó távbeszélő fővonalak száma (ISDN vonalakkal együtt)
Immateriális tőketípusok	
Társadalmi tőke	1000 főre jutó 180 napon túli nyilvántartott álláskereső száma összesen
	1000 főre jutó állandó elvándorlások száma
	1000 főre jutó általános iskolai főállású pedagógusok száma (gyógypedagógiai oktatással együtt)
	1000 főre jutó nonprofit szervezetek száma
	1000 főre jutó regisztrált bűnelkövetők közül fiatalok (14-17 éves)
	1000 főre jutó regisztrált bűnelkövetők száma (lakóhely szerint)
Humán tőke	1000 főre jutó eredményes érettségi vizsgát tett tanulók száma a nappali oktatásban
	1000 főre jutó felsőfokú alap- és mesterképzésben résztvevő hallgatók száma a nappali képzésben (képzési hely szerint)
	1000 főre jutó felsőfokú oklevelet szerzett hallgatók száma (képzési hely szerint)
	1000 főre jutó felvettek száma alapképzési formára - felsőoktatás
	1000 főre jutó felvettek száma összesen - felsőoktatás
	1000 főre jutó felsőoktatási intézményekben dolgozó oktatók száma (képzési hely szerint)
Kulturális tőke	1000 főre jutó alkotó művelődési közösségek száma
	1000 főre jutó alkotó művelődési közösségek tagjainak száma
	1000 főre jutó kulturális rendezvényeken résztvevők száma
	1000 főre jutó külföldiek által eltöltött vendégéjszakák száma a kereskedelmi szálláshelyeken
	1000 főre jutó vendégéjszakák száma a kereskedelmi szálláshelyeken

Forrás: saját szerkesztés

2. ábra A magán állótőkét magyarázó tényezők kapcsolata²

Forrás: saját szerkesztés

3. táblázat A faktorok jellemzői

faktor	Cronbach-féle α - mutató értékei	Kompozit reliabilitás értékei	átlagos kivonatolt variancia (AVE) értéke
humán tőke	0,856	0,885	0,565
infrastrukturális tőke	0,720	0,827	0,547
kulturális tőke	0,880	0,904	0,611
magán állótőke	0,909	0,930	0,689
társadalmi tőke	0,690	0,818	0,560
vállalkozási környezet	0,907	0,929	0,691

Forrás: saját szerkesztés

² Ahogy a 2. ábrán látható, a PLS-útelemzés módszerével létrejött látens változók felhasználásával kialakítható egy olyan regressziós modell, mely képes magyarázni, mely tényezők, milyen mértékben hatnak a magyar rurális kistérségek körében fennálló jólétre. Mely jólétet a magán állótőke szinonimájaként értelmezem, ami bizonyos fokú leegyszerűsítés, de a vizsgált probléma ezáltal válik jól megragadhatóvá. E regressziós modell elemzése nem tárgya munkámnak, arról Kovács és Bodnár (2016) ír részletesen.

5. A faktorok elemzése

Munkám ezen fejezetében az egyes tőketípusokat kifejező faktorokat elemzem. Előbb a materiális tőketényezőkhöz kapcsolódó eredményeket ismertetem, majd az immateriális tőkét mutatom be.

5.1. Materiális tőketényezők vizsgálata

A dolgozat korábbi részében feldolgozott endogén fejlődés szakirodalma által három materiális tőketényezőt ítéltem olyan fontosságúnak, hogy bevonjam azokat saját elemzésembe. Az egyik az infrastrukturális tőke, míg a másik két tőketényezőt a kettő részre bontott magán állótőke jelenti. Ezek közül egyik az azonos nevű tőke, valamint a vállalkozási környezetet kifejező tényező. A természeti tőke kényszerű kihagyásáról korábban írtam.

Az így kapott eredményeket ezen fejezet során röviden elemzem. A kistérségek fejlettségének vizsgálata során a kapott faktorértékeknek vettem a két szélső értékét (vagyis az adott tőketényező felhalmozásának vonatkozásában legmagasabb és legalacsonyabb értékkel rendelkező kistérség adatait), ezek alapján alakítottam ki kategóriákat egyenlő értékközökkel. Így az egyes kategóriákba eltérő számú kistérség került bele. Fontos megjegyezni, hogy öt tőketényező esetében egy, vagy több kistérség oly mértékben kiugró értékkel rendelkezett, hogy azok értékeitől a számítás során el kellett tekintenem, és ilyen esetekben e területegységek önálló osztályt alkotnak.

A materiális tőketényezők között a vállalkozási környezet és az infrastrukturális tőke egy-egy kistérsége kapcsán kellett eltekintenem azok értékeitől, hisz a két területegység oly mértékben kiugró eredménnyel rendelkezik, hogy gyakorlatilag lehetetlenné tették volna az említett osztályba sorolást. Így ezen tényezők esetében e kistérségek kerültek a legmagasabb kategóriába és a többi területegységet osztottam négy csoportra (4. táblázat).

4. táblázat Az egyes materiális faktorokban szereplő kistérségek megoszlása az adott tőketípus felhalmozási szintje szerint

Materiális tőkék felhalmozási szintje	Magán állótőke	Vállalkozási környezet	Infrastrukturális tőke
Legmagasabb	6	1*	1*
Magas	16	10	8
Átlagos	18	18	30
Alacsony	44	63	38
Legalacsonyabb	22	14	29

Megjegyzés: *: az egyes területeken „kiugró” értékkel rendelkező kistérségek

Forrás: saját szerkesztés

A vállalkozási környezet és az infrastrukturális tőke terén sincs egy tucat, legalább magas felhalmozási szinttel rendelkező kistérség, de a magán állótőkénél is komoly aszimmetria figyelhető meg.

5.1.1. Magán állótőke

A magán állótőke testesíti meg keretrendszeremben a klasszikus marxi értelemben vett tőkét, melyet véleményem alapján a leginkább az *egyén* jövedelméhez és jólétéhez kapcsolódó indikátorokkal lehet megragadni. A tőketényező esetében rendkívül szemléletesen tetten érhető a területi különbségeknek az a fajta eloszlása, amelyet Perger (2015) is leír.

Az észak-dunántúli terület szinte kiemelkedik a magyar vidékies kistérségek közül. Míg az ország keleti részén egy kistérség sem tartozik a legmagasabb tőkefelhalmozással rendelkező osztályba, de a magas felhalmozásúak közé is csak kettő terület egység sorolható. Legmagasabb állótőkével a Pannonhalmi, Sárvári és Mosonmagyaróvári kistérség rendelkezik, ebben a sorrendben.

A tőketényezőt alkotó hat indikátor közül csak kettő terén áll első helyen az imént említett három kistérség valamelyike, de értelemszerűen majdnem minden mutató esetében jól szerepelnek. Így például a Pannonhalmát és környezetét magában foglaló terület egység csak a személygépkocsik számát illetően nincs az első tízben. E mutató kapcsán a 21. helyet foglalja el. A Sárvári kistérség pedig csak az év folyamán épített lakások alapterületének vonatkozásában áll a 15. helyen, a többi mutatónál az első tízben szerepel. Ráadásul fajlagosan ebben a kistérségben él a legtöbb adófizető is.

A jövedelemhez kapcsolódó mindkét mutató terén a Paksi kistérség áll első helyen. A Pannonhalmi és Sárvári kistérségek ezen mutatók esetében is jól szerepelnek.

Bár a következőkben elemzésre kerülő vállalkozási környezethez viszonyítva nem nevezhető kirívóan nagyoknak az egyes osztályok elemszámát illető aszimmetria, de semmiképp sem egészséges, hogy a magas és legmagasabb tőkefelhalmozást megtestesítő kategóriákba csak huszonkettő kistérség tartozik, míg a két legalacsonyabbba hatvanhat. A leggyengébb faktorértékkel a Bodrogi kistérség rendelkezik, közvetlenül előtte a Sarkadi és az Encsi áll. Országosan is elmondható, hogy a leggyengébb értékekkel az alföldi és észak-magyarországi kistérségek rendelkeznek.

5.1.2. Vállalkozási környezet

A második magán állótőke vállalkozási környezetként értelmezhető. E felfogásom szerint, bár tágabban értelmezve, az szintén a klasszikus értelemben vett tőkét és annak felhalmozását képes kifejezésre juttatni. A második magán állótőkére, mint az első magán állótőkéhez kapcsolódó, azt indukáló tőketényezőre tekintek.

Igen kevés kistérség rendelkezik számottevő értékkel ezen tőketényezőt illetően. A második magán állótőke legmagasabb szintű felhalmozását kifejező osz-

tályba egyetlen kistérség nyert besorolást, a Dabasi, kiugró értéke okán. Így nem annyira meglepő az sem, bár mindenképp érdekesség, hogy a faktort alkotó hat adatsor közül öt esetében a Dabasi kistérség rendelkezik a legjobb értékkel. A bruttó hozzáadott érték tekintetében a paksi terület áll az élen.

Az ezen tőke felhalmozása terén magas értékkel rendelkező kistérségek csoportjába is csak tíz területegység tartozik, melyek közül négy Budapest közelében található. E csoportban egyetlen kelet-magyarországi területként a Hajdúszoboszlói kistérség szerepel. A következő, átlagos tőkefelhalmozást kifejező osztálynak is csak tizennyolc területegység a tagja. Jóval népesebb az alacsony felhalmozással rendelkező kistérségek száma, ezt az osztályt hatvanhárom területegység alkotja, a legalacsonyabbat pedig további tizennégy. Az utolsó helyen álló bodrogi terület előtt található a Sarkadi, a Fehérgyarmati, a Mezőkovácsházi és a Szeghalomi kistérség.

Vagyis az utolsó öt területegység közül három Békés megyében található. A társas vállalkozások, a betéti társaságok és a korlátolt felelősségű társaságok esetében a Bodrogi kistérség a sereghajtó, míg a bruttó hozzáadott érték és a mérlegfőösszeg vonatkozásában a Sarkadi.

Budapest környezetéhez hasonlóan máshol is kirajzolódnak tömörülések, kisebb mértékben természetesen. Egyrészt Pécsről keletre, illetve délkeletre három kistérség is az átlagos csoportba tartozik. Ezek a siklósi, mohácsi és pécsváradi területek. De az osztrák határhoz közel fekvő, rurális térségek közül ötnek is legalább átlagos a felhalmozása a második számú álló tőke vonatkozásában. Közülük a mosonmagyaróvári a legmagasabb érték.

A két magán állótőkét magas szinten felhalmozó területegységekkel kapcsolatosan megállapítható, hogy azok döntően az észak-dunántúli területeken helyezkednek el, kiegészülve néhány Budapesthez közeli és kelet-magyarországi kistérséggel. Utóbbiak körébe néhány relatíve nagyobb város és azok környezete tartozik.

5.1.3. Infrastrukturális tőke

Az infrastrukturális tőke kapcsán egyrészt hasonló a helyzet, mint a vállalkezési környezet esetében, vagyis található egyetlen kiugró értékkel rendelkező kistérség. Jelen esetben ez a csepregi területegység. De ezen tőke esetében az ország minden pontján vannak magas, vagy átlagos felhalmozási szinttel rendelkező kistérségek, és értelemszerűen a legalacsonyabb kategóriába tartozók is. Bár a legmagasabb és legalacsonyabb értékkel rendelkező területegységek köre nem tér el sokban a korábban vizsgált tőketényezőknél megfigyeltéktől.

Ha a faktort alkotó négy indikátort külön is megvizsgáljuk, látható, hogy mindegyik esetében más kistérség rendelkezik a legkedvezőbb értékkel. A már korábban említett, kiugró értékkel rendelkező Csepregi kistérség az elvezetett szennyvíz vonatkozásában első, de természetesen igen jól szerepel a másik három indikátor terén is.

A lista végén a Bodrogi, Kadarkúti és Abaúj-Hegyközi kistérségek találhatók. Ezek a négy felhasznált mutató közül mindegyik terén gyenge értékekkel rendelkeznek. A legalacsonyabb kategóriába tartozó huszonkilenc kistérség között megtalálható a Szeghalomi, Szerencsi, Abai, de a Szécsényi is.

5.2. Immateriális tőketényezők vizsgálata

Az immateriális tényezők vizsgálata során, a kapcsolati tőke kényszerű elhagyásáról már szóltam, így három tőke, a társadalmi, a humán, és a kulturális került be az elemzésbe. Az adott tényező felhalmozása szerinti osztályokba való besorolás során, ugyanúgy mint a materiális tőketényezők esetében, a kiugró értékektől eltekintettem. Ezek száma a humán tényezők kapcsán kimondottan magas, hiszen négy kistérség is nagyon magassal értékkel rendelkezik a többi terülthez képest. A jelenséget az adott résznél külön tárgyalom is.

A magas felhalmozási szinttel rendelkező területegységek egyes tőketényező-kön belüli eloszlása igen eltérő (5. táblázat). A kulturális tőke ilyen szempontból a legkirívóbb, ahol összesen tizenegy kistérség tartozik az első két osztályba. De a humán tőke esetében is csak tizennyolc terület nevezhető igazán fejlettnak ilyen értelemben.

5. táblázat Az egyes immateriális faktorokban szereplő kistérségek megoszlása az adott tőketípus felhalmozási szintje szerint

Immateriális tőkék felhalmozási szintje	Társadalmi tőke	Humán tőke	Kulturális tőke
Legmagasabb	1*	4*	2*
Magas	28	14	8
Átlagos	42	36	22
Alacsony	22	42	49
Legalacsonyabb	13	10	25

Megjegyzés: *: az egyes területeken „kiugró” értékkel rendelkező kistérségek. A társadalmi tőke esetében az azt alkotó indikátorok jellegéből adódóan a faktorértékek szerinti csökkenő sorrend élén a legfejletlenebb kistérségek találhatók.

Forrás: saját szerkesztés

5.2.1. Társadalmi tőke

A társadalmi tőkét hat indikátor alkotja. Mint az a társadalmi állapotokat, illetve folyamatokat szemléltető mutatók esetén gyakran előfordul (mint például a munkanélküliségi ráta), az alacsony értékek nevezhetők kívánatosnak. A társadalmi tőke vizsgálatába bevont hat indikátor közül négy ilyennek nevezhető. Ezért is fordulhat elő, hogy a társadalmi tőkét leginkább felhalmozó kistérségek rendelkeznek a legalacsonyabb faktorértékkel.

Az immateriális tőketényezők esetében ezen tőkénél van a legkevesebb, összesen csak egyetlen kiugró értékkel rendelkező terület, az Őriszentpéteri kistérség.

A társadalmi tőke esetében negyvenkét átlagos kategóriába tartozó kistérségen túl található huszonkettő alacsony felhalmozási szinttel rendelkező terület is. Valamint tizenhárom kistérség tartozik a legalacsonyabb osztályba, ami nem nevezhető kirívóan negatívnak. Annál kedvezőtlenebb a kép, ha ezen kistérségek területi elhelyezkedését is vizsgáljuk.

Az Észak-Dunántúl területén található a legtöbb magas társadalmi tőkével rendelkező területegység. Ezen túl a Dél-alföldön található még néhány ilyen kistérséget. Míg a legalacsonyabb kategóriába tartozó területek az észak-keleti és délnyugati megyékben helyezkednek el. Érdekeség, hogy földrajzilag e kistérségek közé ékelődik az Alföld egy jelentős része, Bács-Kiskun és Csongrád megye több kistérségével, melyek az átlagos csoportba tartoznak. Utóbbi tényről elvonatkoztatva, ha a társadalmi tőke terén tapasztalható térbeli eltéréseket összevetjük a magán állótőke területi különbségeivel, akkor jelentős hasonlóságok fedezhetők fel.

A legmagasabb értékkel rendelkező Óriszentpéteri kistérség két indikátor vonatkozásában is a legkedvezőbb értékekkel rendelkezik, míg az az követő balatonföldvári térség esetében a regisztrált bűnelkövetők fajlagos értéke a legalacsonyabb, illetve a többi mutató kapcsán is előkelő helyezést ér el, így nem meglepő a két kistérség társadalmi tőke terén betöltött előnyös pozíciója.

Érdekes a nonprofit szervezetek gyakoriságát is megvizsgálni. Ilyen téren az óriszentpéteri terület rendelkezik a legkedvezőbb értékkel, a tokaji és az abaúj-hegyközi előtt. Míg a ugyanezen lista végén az Ibrány-Nagyhalászi, Enyingi és Kisvárdai kistérségek találhatóak.

5.2.2. Humán tőke

A humán tőke terén is igen nagy eltérések figyelhetők meg az egyes osztályok elemszámát illetően. A magas és legmagasabb humán tőkével rendelkező kistérségeket alkotó két kategória összesen tizennyolc területegységet foglal magában. Ezek közül a legmagasabb kategória tartalmazza a négy kiugró faktorértékkel rendelkező kistérséget, a Szarvasit, a Sárospatakit, a Hajdúböszörményit és a Gyöngyösit.

Fontos megjegyezni, hogy a humán tőke mérésére bevont mutatók közül három is felsőoktatási képzési helyhez kapcsolódik, így természetesen kiemelkednek azok a területek, ahol van felsőoktatás. Ez jelen esetben azért is különösen szemléletes, mert a városias jellegű területek lehatárolása miatt kevés felsőoktatással rendelkező vidékies kistérség található hazánkban. Az említett indikátoroknak a bevonását azért tartom indokoltnak, mert bár a magyar vidéki terek esetében sokszor csak „dichotómiaként” értelmezhetők, de jelen állapotában a rurális Magyarország problémáját pont ezáltal nagyon markánsan meg tudják ragadni. A sokszor a „vidéki értelmiség fellegvéraiként” kezelt felsőoktatási intézmények jellemzően a viszonylagosan nagyobb településeken jelennek meg, így fordulhat elő, hogy ezen faktor terén a kelet-magyarországi kistérségek szerepelnek jól.

A felsőfokú oklevelet szerzett hallgatóknál a hajdúböszörményi területegység szerepel legjobban, míg a nappali tagozatos hallgatók számát illetően a Sárospataki.

A felsőoktatási intézményekben dolgozó oktatók száma alapján pedig a Szarvasi kistérség vezet, megelőzve a Sárospatakit és a Gyöngyösit. Utóbbi két mutató esetében tíz, a felsőfokú oklevelet szerzett hallgatók vonatkozásában pedig tizenegy kistérséget lehet mérni.

Természetesen magam sem tartom reálisnak és nincs is arra szükség, hogy minden kistérségben legyen felsőoktatási képzőhely, de azt fontosnak tartom bemutatni, hogy a humán tőke illetően való megközelítése esetén milyen szintű hiánnyal kell szembenézniük a vidékies területeknek.

Árnyalja a képet, hogy a tőke mérésére további három indikátor került bevonásra, így ahogy már említettem, tizennyolc kistérség alkotja a legmagasabb tőkefelhalmozással rendelkező két osztályt. De így is az figyelhető meg ezen kistérségek elhelyezkedését illetően, hogy többségük az ország keleti felében fekszik. Ez jól látható, akkor is ha ezen kistérségek sorrendiségét vizsgáljuk.

Az említett három indikátor, melyek alapján a többi rurális kistérség is „mérhetővé” válik³, a felsőoktatásba felvettek száma (alapképzésre, illetve összesen), valamint az eredményes érettségi vizsgát tett tanulók száma a nappali oktatásban. Előbbi két mutató tekintetében, azon területek közül, amelyek nem rendelkeznek felsőoktatással, a Kisvárdai kistérség mindkét esetben magas értékeket tudhat magáénak, de kedvező értékek jellemzik a zirci területegységet is, a két hasonló mutató esetében. Míg az alacsony vagy legalacsonyabb szintű humán tőkével rendelkező területegységek kapcsán csak lazább térbeli koncentrációról beszélhetünk. Így például az Alföldön található több, alacsony eredménnyel bíró kistérség, illetve a Dunántúl déli részén fekvő kistérségek körében tapasztalható a legalacsonyabb érték.

5.2.3. Kulturális tőke

A kulturális tőke esetében még a humán tőkéhez viszonyítva is igen kevés számú magas felhalmozási kategóriába tartozó kistérség figyelhető meg. A tőkefelhalmozás terén első két osztály összesen tíz területegységet foglal magában. Ebből a legmagasabb kategóriát a Csepregi és Balatonföldvári kistérségek alkotják, melyek kiugró faktorértékekkel rendelkeznek.

Az az érdekes helyzet tapasztalható, hogy a hat bevont adatsor közül öt esetében a Csepregi kistérség áll az első helyen, míg a kulturális rendezvényeken részt vevők számát illetően Balatonföldvár és környezete az első. A csepregi területegység igazán a kereskedelmi szálláshelyekkel kapcsolatosan bevont indikátorok terén rendelkezik kiugró értékekkel.

A magas felhalmozási szinttel rendelkező kistérségek kategóriájának kilenc elemét vizsgálva látható, hogy a keleti országrészből csak a Hajdúszoboszlói kistérség tartozik ide. Az viszont ezen osztályon belül a legmagasabb faktorértékkel bír.

---

³ Az eredményes érettségi vizsgát tett tanulók száma a nappali oktatásban indikátor terén tíz kistérség értéke így is nulla.

Mondhatni természetes, hogy a térség a szálláshelyekkel kapcsolatosan kiváló értékekkel rendelkezik, de a kulturális rendezvényeken résztvevők számát illetően is hatodik helyen áll a vonatkozó rangsorban.

Így a legalább magas kategóriába tartozó kistérségek kapcsán elmondható, hogy a kulturális tőketényező térbelisége egészen másképp rajzolódik ki mint a korábban vizsgált tőkék esetében. Viszont a legalacsonyabb osztályban lévő terület-egységeket illetően megfigyelhető egy észak-keleten végbemenő tömörülése, mely nem nevezhető egyedinek a társadalmi-gazdasági jelenségek vonatkozásában. Jelen esetben a nyolc legalacsonyabb faktorértékkel rendelkező terület közül hét itt, az ország észak-keleti részén található.

Továbbá a Dunántúl déli részén is találhatók ilyen értelemben fejletlen területegységek, bár érdekesség, hogy a Siklói, Mohácsi és Pécsváradi kistérség egyaránt a magas felhalmozási szinttel rendelkező területek szűk csoportjába tartoznak. A három kistérség „együtt járása” korábban a vállalkezési környezet (átlagos tökefelhalmozású osztály) és az infrastrukturális tőke (magas tökefelhalmozású osztály) terén is megfigyelhető volt.

6. A klaszterelemzés módszertana és eredményei

Munkám ezen részében a klaszterelemzés segítségével bemutatom a rurális kistérségek fejlettségét a materiális és az immateriális tőketényezők mentén, osztályokba sorolva azokat. Így láthatóvá válik, hogy az összes tárgyiasult tényező alapján milyen területi különbségek tapasztalhatók a magyar vidéken, illetve ugyanez vizsgálhatóvá válik a nem tárgyiasult erőforrások esetében is.

6.1. A klaszterelemzés módszertana

A klaszteranalízis segítségével a megfigyeléseinket úgy tudjuk valamilyen struktúrába rendezni, hogy ezzel egy osztályozást hozunk létre (Kovács et al. 2006). A szerzők hozzátézik, hogy az eljárás célja az, hogy a megfigyelt objektumok, azok hasonlósága alapján úgy legyenek osztályba sorolva, hogy pontosan egy osztályba kerüljön minden objektum. Katona és Lengyel (2004) ezt azzal egészíti ki, hogy lehetőleg ne legyen túl nagy az osztályok száma sem. A folyamat akkor nevezhető sikeresnek, ha az egyes egységek hasonlítanak csoporttársaikhoz, azonban a más csoportba tartozó elemektől eltérnek (Sajtos–Mitev 2007). Az alábbi kritériumok elvártak az osztályozástól (Kovács et al. 2006, 55. o.):

- „egyértelműség: mindig ugyanazt az eredményt adja;
- stabilitás: az adatok kis változtatása kis eredményváltozást indukáljon;
- optimalitás: minél kevesebb információt veszítünk”.

A korábban létrejött látens faktorok egyes kistérségekhez tartozó értékeit a klaszterelemzés során az SPSS 18.0 nevű statisztikai programmal elemeztem. A program felhasználásával és annak módszereivel kapcsolatban több munka is született (Jánosa 2011, Katona–Lengyel 2004, Ketskemény–Izsó 2005, Nemes Nagy 2005).

Munkámban a létrejött materiális és immateriális faktorok kapcsán külön-külön végeztem el a klaszterelemzést. Az eljárás elején a már standardizált faktorértékek esetében *hierarchikus* klaszterezés segítségével meghoztam döntésemet a kialakítandó osztályok számára vonatkozóan, melyet a nem hierarchikus, *K-közép* klaszterezés segítségével folytattam le. A hierarchikus és nem hierarchikus eljárás közötti választás kapcsán nem adható egyértelmű válasz, az nagyban függ a kutatási problémától (Sajtos–Mitev 2007).

A hierarchikus eljárásról elmondható, hogy az rögtön klasztereknek tekinti az objektumokat és ezeket vonja össze (Kovács et al. 2006). A már említett, *hierarchikus* módszerre, azon belül is a *Ward* eljárással végzett vizsgálat eredményeire támaszkodva a materiális tőkék esetében négy osztály létrehozása mellett döntöttem, míg az immateriális tőketípusoknál kettő osztály került kialakításra a *K-közép* módszer segítségével. Ez a klaszterezési módszer először kialakítja a kezdeti klasztermagpontokat, majd iteratív módszerrel a végső klaszter-középpontokat keresi, az azokhoz tartozó objektumokkal (Kovács et al. 2006).

A klaszterelemzés szempontjából fontos lépés a multikollinearitás kiszűrése. Tisztában vagyok vele, hogy a faktorelemzés ilyen téren nem előnyös módszertan, hiszen a főkomponens-elemzéssel ellentétben e metódus nem szűri ki a jelenséget. *Viszont dolgozatom egészét figyelembe véve mégis ezen eljárás mellett döntöttem, hiszen élni kívántam a PLS-útelemzés adta egyéb előnyökkel.* Ráadásul az azonos mutatókkal, próbaképp elvégzett, főkomponens-elemzést követő klaszterezési eljárás eredményeképpen létrejövő osztályok nagyfokú hasonlóságot mutattak a jelenlegiekkel. A materiális tőketényezők esetében a főkomponensek segítségével kialakított klasztercsoportok szinte teljesen megfeleltek a jelenlegieknek, míg az immateriálisak vonatkozásában kisebb eltérések adódtak, de igazán számottevő különbség ott sem volt tapasztalható. A legfontosabb eltérés, melyet lényegesnek tartok megemlíteni, hogy a főkomponensek segítségével elvégzett klaszterezés következtében a materiális tőketényezők esetében nem volt kiugró kistérség.

6.2. A klaszterek elemzése

A klaszterelemzés eredményeként elmondható, hogy mind a materiális mind az immateriális tőketényezők esetében jól elkülöníthető csoportok jöttek létre, melyeket leginkább jellemző karakterisztikájuk, illetve a tőketényezők együttes felhalmozása alapján neveztem el. A materiális tőkék esetében megjelenik egy, önálló osztályt alkotó kistérség, kiugró faktorértékei következtében.

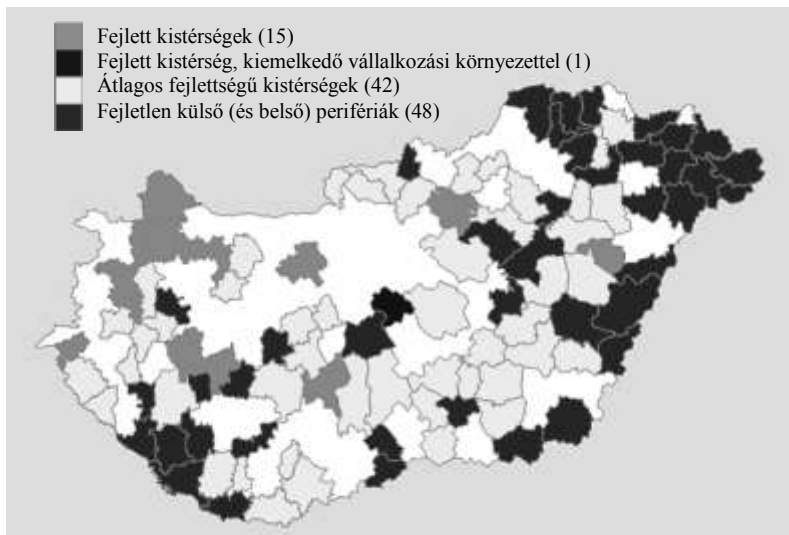
Értelemszerűen a materiális tényezőket tartalmazó klaszterelemzésbe a *magán állótőke*, a *vállalkozási környezet* és az *infrastrukturális tőke* kerültek be. Míg az immateriális tényezők klasztererei a *társadalmi tőke*, a *humán tőke* és a *kulturális tőke* faktorainak bevonásával jöttek létre.

6.2.1. Matriális tőketényezők

Az elemzés során létrejött három matriális tőketényező négy osztályba sorolható be, de ez inkább három valós osztálynak nevezhető, hiszen egy osztály egyetlen kistérséget tartalmaz. Ez annak tudható be, hogy a dabasi terület nagyon kedvező faktorértékekkel rendelkezik a vállalkozási környezetét illetően. Így lényegében a tizenöt kistérségből álló, fejlett terület egységeket tömörítő csoporthoz sorolható (3. ábra).

A fejlett rurális kistérségek többsége a Dunántúl északi részén fekszik. Kelet-Magyarországról csak a Gyöngyösi és a Hajdúszoboszlói kistérség tartozik e csoportba. Továbbá tagja a klaszternek a magas jövedelmi szinttel rendelkező paksi terület egység.

3. ábra A matriális tőketényezők térbeli vonatkozásai

Forrás: TeIR adatbázis alapján saját szerkesztés

Ez a viszonylag szűk csoport annak tudható be, hogy csak ennyi kistérség van, amely mindhárom vizsgált matriális tőketényezőt illetően legalább átlagos tőkefelhalmozással bír.

Jóval népesebb az átlagos fejlettségű és a fejletlen területeket magukban foglaló osztályok elemeinek a száma. Előbbi kategóriába összesen negyvenkettő kistérség tartozik. Látható, hogy az ország minden részéről tartoznak terület egységek ebbe a kategóriába. Az Alföldön kimondottan sok ilyen terület van, de a Dunántúlon és Budapest körül is bőven találni ilyen kistérségeket. Érdekes, hogy közülük több bizonyos tőketényezők felhalmozása terén akár a magas kategóriába is beletartozik. Így például fejlett vállalkozási környezettel rendelkezik a Ceglédi kistérség vagy az Adonyi is.

De a csoportba tartoznak olyan kistérségek is, amelyek bizonyos területen fejletlenek. Ezek kapcsán több alföldi kistérség említhető, a magán állótokéire vonatkozóan például a mórahalomi, makói, hódmezővásárhelyi területek, vagy éppen a Pécsét körülölelő kistérségek. Az infrastrukturális értelemben fejletlen Polgári és Hajdúböszörményi, illetve Pásztói és Rétsági kistérségek is ebbe a csoportba tartoznak.

A legnépesebb elemszámmal a fejletlen kistérségeket tartalmazó osztály rendelkezik. Szám szerint negyvennyolc kistérség tartozik ebbe a kategóriába. E csoport elemei közül több infrastrukturális értelemben igen fejletlen. Ilyen értelemben nem meglepő, hogy számos közülük a határ menti térségekben található, ráadásul zömük gazdasági értelemben is perifériának nevezhető.

Ezek döntően azok a területek, melyek az egyes tőketényezők kapcsán is a legalacsonyabb értékekkel rendelkeznek. Például az infrastrukturális tőke terén legalacsonyabb felhalmozási szinttel rendelkező huszonkilenc kistérséget számláló csoport minden tagja a fejletlen kategóriába tartozik.

A vállalkozási környezet vonatkozásában akad egy kivétel, ugyanis a Sümegi kistérség második számú magán állótokéje igen alacsony, e téren a legalacsonyabb kategóriába tartozik, jelen esetben azonban az átlagos fejlettségű térségek közé nyert besorolást. A magán állótoké esetében ugyanígy egyetlen kivételtől eltekintve (Zalakarosi kistérség) a legalacsonyabb szintű tőketényezőkkel rendelkező kistérségek összességében is igen fejletlennek minősülnek.

Így a materiális tőketényezők együttes felhalmozása tekintetében az látható, hogy a fejlett kistérségeknek egy szűk csoportja mellett az ország rurális területeinek nagy része átlagos fejlettségűnek, vagy fejletlennek minősül.

6.2.2. Immateriális tőketényezők

Az immateriális tőketényezők terén a magyar rurális kistérségek két csoportba sorolhatók be. Vagyis negyvennyolc területegység fejlettnak nevezhető az immateriális tőketényezők felhalmozásának tekintetében, míg ötvennyolc kistérség fejletlennek.

A materiális tőketényezők terén fejlett területegységek mindegyike jelen esetben is ebbe a kategóriába tartozik. Ezek mellett a fejlett kistérségek jelen esetben jóval nagyobb elemszámú csoportja kiegészül számos, materiális megközelítés alapján átlagos fejlettségű térséggel is.

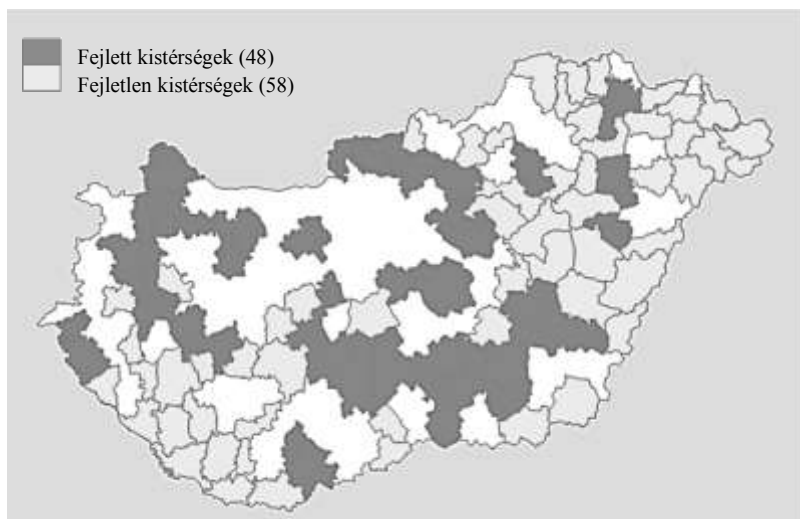
Az Észak-Dunántúl kistérségeinek fejlettsége most is jól látszik, de szintén kirajzolódik egy Budapestet körülvevő tömörülés, illetve az Alföld számos területegysége is fejlettnak minősül az immateriális tőketényezők felhalmozását illetően (4. ábra).

Az előbbi földrajzi felsorolás, valamint hogy csak két osztály mentén lettek csoportosítva a kistérségek sugallja, hogy az immateriális tényezők mentén kevésbé állapíthatók meg éles határok a fejlett és fejletlen térségeket illetően.

Látható, hogy a tárgyiasult eszközök terén tapasztaltaktól eltérően az immateriális tőketényezők esetében több kelet-magyarországi területegység is fejlettnak minősül. Persze az ország észak-keleti részén így is csak szigetszerűen van jelen néhány fejlett kistérség.

A materiális klaszterelemzéshez hasonlóan a fejletlen kistérségeknek ebben az esetben is nagyszámú koncentrációja figyelhető meg a Dél-Dunántúlon. Ezek a területegységek mindhárom immateriális tőketényező vonatkozásában gyenge értékekkel rendelkeznek, döntően a két legalacsonyabb fejlettséget tükröző kategóriában szerepelnek.

4. ábra Az immateriális tőketényezők térbeli vonatkozásai

Forrás: TeIR adatbázis alapján saját szerkesztés

7. Összefoglalás

A vidék kapcsán fontos hangsúlyozni, hogy az nem lehet egyenlő a fejletlenséggel, lemaradottsággal, sikertelenséggel és az nem a társadalmi kirekesztődés szinonimája. Más kérdés, hogy ha a hazai társadalmi-gazdasági folyamatokra fókuszálunk, akkor a közelmúlt néhány évtizedének meghatározó tendenciái a magyar vidék számára a hanyatlást hozták el. Ez pedig maga után vonzza a vidéknek, mint absztrakt fogalomnak a leértékelődését. Ami sajnos számtalan társadalmi vonatkozású adatsorral alátámasztható, így a helyi fejlesztések kérdésköre, a vidékpolitika új értelmet nyert a rendszerváltás után. Kapcsolódva az endogén fejlődéshez, munkámban az elmélet releváns tőketényezőinek vidéki megjelenését igyekeztem megmérni.

A materiális elemek vizsgálata során a szakirodalmi háttérrel némileg módosítva, három faktort elemeztem. A klasszikus marxi értelemben vett állótókékat két faktor is megtestesítette. E két tényező együttes vizsgálata azért is érdekes, mert ekkor szemléletesen kirajzolódik a fejlett területegységek észak-dunántúli és Budapesthez közeli tömörülése. A harmadik materiális tőketényezőt az infrastrukturális tőke jelenti. Összességében elmondható, hogy e faktor esetében más térszerkezet rajzolódott ki, mint az anyagi értelemben vett (magán állótőke és vállalkozási környezet) fejlettség esetében.

Az immateriális tőketényezők terén is három faktor jött létre (*társadalmi tőke, humán tőke és kulturális tőke*). Ezek elemzése során is igen változatos térszerkezet rajzolódott ki. A társadalmi tőke esetén ugyanaz az észak-dunántúli és Budapest környéki koncentráció figyelhető meg, mint a két magán állótőke esetében. Míg a humán tőke kapcsán ki kell emelni, hogy az általam felállított keretrendszeren belül kevés kistérség nevezhető fejlettnak ilyen értelemben, kevés rurális terület rendelkezik jelentős humán tőkével. A kulturális tőke felhalmozása terén a magas értékekkel rendelkező kistérségek térbeli elhelyezkedése eltér a két magán állótőke vonatkozásában fejlettnak nevezhető területegységektől.

A klaszterelemzés eredményeképpen a materiális tőketényezők lényegében három, jól elkülöníthető csoportra bonthatók. A fejlett kistérségek csoportja kiegészül a kiemelkedő vállalkozási környezetének köszönhetően önálló karakterisztikával rendelkező Dabasi kistérséggel, de számuk így is alacsony, összesen tizenhat. Ezek döntően az észak-dunántúli területen találhatóak. Míg az átlagos fejlettségű kistérségek csoportja negyvenkettő területegységet ölel fel, a fejletleneké pedig negyvennyolcat. Utóbbiak ezáltal, és földrajzi elhelyezkedésük alapján is a külső és belső perifériákat takarják.

Az immateriális tőketényezők klaszterelemzése kapcsán két osztály jött létre. Vagyis a százhat vidékies kistérség fejlett (48) és fejletlen (58) kategóriákra bontható. Meg kell jegyezni, hogy mivel csak két csoportra bomlanak a területegységek, így a köztük lévő határok sem olyan élesek, mint az a materiális tőketényezőknél megfigyelhető. Itt a fejlett térségek csoportja az Észak-Dunántúl mellett kiterjed Budapest környezetére és az Alföld jelentős részére is. Míg a fejletlen kistérségek esetében megfigyelhető azok északkelet-magyarországi és dél-dunántúli koncentrációja.

Felhasznált irodalom

- AEIDL (1999): *Territorial competitiveness. Creating a territorial development strategy in light of the LEADER experience. Part 1.* LEADER European Observatory AEIDL, Bruxelles, <http://ec.europa.eu/agriculture/rur/leader2/rural-en/biblio/compet/competitivite.pdf> Letöltve: 2013. május 6.
- Affuso, A. – Camagni, R. (2010): Territorial capital and province performance in the Latin Arch: an econometric approach. Politecnico di Milano, <http://www.grupposervizioambiente.it/aisre/pendrive2010/pendrive/Paper/affuso1.pdf> Letöltve: 2014. november 12.
- Atkinson, R. (2013): Territorial Capital, Attractiveness and the Place-based Approach: the Potential Implications for Territorial Development. In Pálné Kovács, I. – Scott, J. – Gál, Z. (eds.): *Territorial Cohesion in Europe. For the 70th Anniversary of the Transdanubian Research Institute.* IRS CERS HAS, Pécs, 297–308. o.
- Benet I. (1995): A föld, az istenadta föld... *Közgazdasági Szemle*, 3, 216–227 o.
- Benet I. (1997): Az új magyar agrárpolitika előzményei és jellemzői (II.). *Statisztikai Szemle*, 4, 311–325. o.
- Benko G. (1997): A regionális fejlődés útjai: globálistól a lokálisig. *Tér és Társadalom*, 2, 1–16. o.
- Braithwaite, K. (2009): *Building on What You Have Got - A Guide to Optimising Assets.* Carnegie UK Trust, Dunfermline, UK.
- Brasili, C. – Saguatti, A. – Benni, F. – Marchese, A. – Gandolfo, D. (2012): *The Impact of the Economic Crisis on the Territorial Capital of Italian Regions.* 52nd European Regional Science Congress, Bratislava, Slovakia, August 21–25, 2012, <http://www-sre.wu.ac.at/ersa/ersaconfs/ersa12/e120821aFinal00646.pdf> Letöltve: 2014. november 12.
- Buday-Sántha A. (2010): Vidékfejlesztés. Vitaanyag. *Tér és Társadalom*, 1, 215–221. o.
- Camagni, R. (2008): Regional competitiveness: towards a concept of territorial capital. In Capello, R. – Camagni, R. – Chizzolini, B. – Fratesi, U. (eds.): *Modelling regional scenarios for the enlarged Europe.* Springer-Verlag, Berlin, 33–47. o.
- Capello, R. (2007): *Regional Economics.* Routledge, Oxon.
- Capello, R. (2011): Location, Regional Growth and Local Development Theories. *Aestimum*, 1, 1–25. o.
- Csatári B. (2001): A vidék földrajzi kérdései. In Dormány G. – Kovács F. – Péti M. – Rakonczai J. (szerk.): *A földrajz eredményei az új évezred küszöbén,* SZTE TTK Természeti Földrajzi és Geoinformatikai Tanszék, Szeged, 1–9. o. <http://geography.hu/mfk2001/cikkek/Csatari.pdf> Letöltve: 2010. október 8.
- Dinya L. (2013): „Zöld” prioritások érvényesítése a megyei szintű területfejlesztési stratégiákban. *Journal of Central European Green Innovation*, 1, 21–33. o.
- Enyedi Gy. (1998): Sikeres régiók, In *Tények könyve: régiók.* Greger-Delcroix, 409–411. o.

- Enyedi Gy. (2011): Falvak és városok. In Mezei C. – Bakucz M. (szerk.): *Agrárátalakulás, környezeti változások és regionális fejlődés. Tanulmányok Buday-Sántha Attila 70. születésnapjára*. Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, Pécs, 29–34. o.
- ETC (2007): *Learning Endogenous Development - Building on Bio-cultural Diversity*. ETC Foundation – Compas, Bourton on Dunsmore, Rugby, Warwickshire, UK.
- Fertő I. – Varga Á. (2015): Az európai uniós támogatások hatása a kistérségek helyzetére. *Tér és Társadalom*, 1, 116–131. o.
- Glatz F. (2010): Vidékpolitika, vidékfejlesztés és új intézményei. In Glatz F. (szerk.): *Sikeres vidéki térségek*. MTA Történettudományi Intézet – MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 7–16. o.
- Henseler J. – Ringle C. M. – Sinkovics R. R. (2009): The use of partial least squares path modeling in international marketing. *New Challenges to International Marketing: Advances in International Marketing*, 20, 277–319 o.
- Jánosa A. (2015): *Adatelemzés SPSS használatával*. ComputerBooks, Budapest.
- Jóna Gy. (2013): A területi töke fogalmi megközelítései. *Tér és Társadalom*, 1, 30–51. o.
- Katona T. – Lengyel I. (szerk.) (2004): *Statisztikai ismerettár*. JATEPress, Szeged.
- Ketskemény L. – Izsó L. (2005): *Bevezetés az SPSS programrendszerbe*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- Kovács P. – Bodnár G. (2016): Az endogén fejlődés vidéki értelmezése a PLS-útelemzés segítségével. *Statisztikai Szemle*, 2, 143–161. o.
- Kovács P. – Petres T. – Tóth L. (2006): *Válogatott fejezetek statisztikából – Többváltozós statisztikai módszerek*. JATEPress, Szeged.
- Lados M. (2001): A területi tervezés kihívásai a kilencvenes években Magyarországon: A területfejlesztési stratégiák kialakításától a programozásig és az értékelésig. *Tér és Társadalom*, 2, 25–69. o.
- Lengyel I. (2012a): A hazai területfejlesztés zsákutcái: a triális Magyarország. In Rechnitzer J. – Rácz Sz. (szerk.): *Dialógus a regionális tudományról*. Széchenyi István Egyetem Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola, Magyar Regionális Tudományi Társaság, Győr, 140–150. o.
- Lengyel I. (2012b): Regionális növekedés, fejlődés, területi töke és versenyképesség. In Bajmócy Z. – Lengyel I. – Málóvics Gy. (szerk.): *Regionális innovációs képesség, versenyképesség és fenntarthatóság*. JATEPress, Szeged, 151–174. o.
- Lengyel I. – Szakálné Kanó I. (2012): Competitiveness of Hungarian Urban Micro-regions: Localization Agglomeration Economies and Regional Competitiveness Function. *Regional Statistics*, 2, 27–44. o.
- Milone, P. – Ventura, F. – Berti, G. – Brunori, G. (2010): Some Notes on the Identification of Rural Webs. In Milone, P. – Ventura, F. (eds.): *Networking the Rural*. Royal Van Gorcum, Assen, The Netherlands, 30–48. o.
- Nagy G. (2004): Az információs társadalom Magyarországon: Területi különbségek. *eVilág*, 2, 10-16. o.

- Nagy G. (2006): A magyar gazdaság területi folyamatainak mérlege: erősödő területi különbségek, vs. regionális kiegyenlítődé. In Kiss A. – Mezősi G. – Sümeghy Z. (szerk.): *Táj, környezet és társadalom: ünnepi tanulmányok Keveiné Bárány Ilona professzor asszony tiszteletére*. SZTE Éghajlattani és Tájföldrajzi Tanszék - SZTE Természeti Földrajzi és Geoinformatikai Tanszék, Szeged, 529–540. o.
- Nemes Nagy J. (szerk.) (2005): *Regionális elemzési módszerek*. ELTE Regionális Földrajz Tanszék, Budapest.
- Perger É. (2015): A Magyar Tudományos Akadémia és a Magyar Nemzeti Vidéki Hálózat együttműködése keretében megvalósult komplex vidékkutatási programról. *Tér és Társadalom*, 1, 3–10. o.
- Rechnitzer J. (1993): *Szétszakadás vagy felzárkózás: A térszerkezetet alakító innovációk*. MTA RKK, Győr.
- Sajtos L. – Mitev A. (2007): *SPSS kutatási és adatelemzési kézikönyv*. Alinea Kiadó, Budapest.
- Simon I. – Tánczos-Szabó I. (1979): Az ipari fejlettség területi különbségeinek vizsgálata Békés megyében faktoranalízis segítségével. *Alföldi Tanulmányok*, 1, 149–160. o.
- Stimson, R. – Stough, R. R. – Nijkamp. P. (2011): Endogenous Regional Development. In Stimson, R. – Stough, R. R. – Nijkamp. P. (eds.): *Endogenous Regional Development. Perspectives, Measurement and Empirical Investigation*. Edward Elgar, Cheltenham, UK - Northampton, MA, USA, 1–19. o.
- Szentes T. (2011): *Fejlesztés-gazdaságtan*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Szőrényiné Kukorelli I. (2005): A fenntartható fejlődés stratégiai elemei a rurális térségekben. *Tér és Társadalom*, 3-4, 111–137. o.
- Tóth B. I. (2013): A területi tőke szerepe a regionális- és városfejlesztésben – Esettanulmány a magyar középvárosok példáján. *Doktori értekezés*. Nyugat-magyarországi Egyetem Széchenyi István Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola, Sopron.
- Vermeire, B. – Gellynck, X. – De Steur, H. – Viaene, J. (2008): *The role of social capital assets in reconciling endogenous and exogenous drivers of rural renewal*. 8th European IFSA Symposium, 6 - 10 July 2008, Clermont-Ferrand, France, http://ifsa.boku.ac.at/cms/fileadmin/Proceeding2008/2008_WS6_06_Vermeire.pdf
Letöltve: 2014. július 21.

Egyetemi funkciók és helyi gazdasági hatások: módszertani problémák és lehetséges megoldások

Kotosz Balázs¹ – Lukovics Miklós² – Zuti Bence³ – Molnár Gabriella⁴

Napjainkban egy egyetem jelenléte számos dimenzió mentén hozzáadott értéket teremt abban a térségben, ahol működik, és egyre inkább előtérbe kerül az a felismerés, hogy helyi gazdaságfejlesztésre gyakorolt hatása számottevő. Ez a jelenség egyre nagyobb igényt támaszt olyan tanulmányok iránt, amelyek ezeknek az intézményeknek a gazdasági hatását számszerűsítik. Számos módszer létezik már ezeknek a hatásoknak a mérésére, amelyek kisebb-nagyobb mértékben eltérnek egymástól. Ez a differenciáltság azonban megnehezíti az intézmények és az eredmények összehasonlítását.

Az első dilemma a definícióbeli különbségek. Fontos ugyanis tisztázni, hogy mit értünk az egyetemek egyes missziói alatt, valamint hogyan határozzuk meg az egyetemek által kiváltott különböző típusú hatásokat. További nehézséget jelent, hogy a szakirodalomban számos olyan leírást találunk, ahol az egyetemek harmadik generációját az egyetemek harmadik missziójával azonosítják, holott a két fogalom nem egy és ugyanaz. A hatások számszerűsítését és az összevetést tovább bonyolítja, hogy a harmadik misszió mérésére alkalmazott indikátorkészlet is eltérő különböző intézményekben, továbbá az egész számszerűsítési folyamatban sokszor becslésekre kell hagyatkozni. Jelen tanulmányban⁵ tisztázni fogjuk a legfontosabb fogalmakat, ellentmondásokat, és egy módszert javasolunk az egyetemek gazdasági hatásainak mérésére magyar feltételek mellett.

Kulcsszavak: hatásvizsgálat, egyetemek, gazdasági hatás

1. Bevezetés

Napjaink globalizált világában egy egyetem jelenléte számos dimenzió mentén hozzáadott értéket teremt egy térségben. Ezek egy része könnyen számszerűsíthető, másik része azonban csak nagyon nehezen. Érdekes kérdés annak elemzése, hogy egy

---

¹ Kotosz Balázs, PhD, főiskolai docens, Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar (Szeged)

² Lukovics Miklós, PhD, egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar (Szeged)

³ Zuti Bence, PhD hallgató, Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar Közgazdaságtani Doktori Iskola (Szeged)

⁴ Molnár Gabriella, PhD hallgató, Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar Közgazdaságtani Doktori Iskola (Szeged)

⁵ Jelen tanulmány megjelenését a „Tudás-ipar igényeit kiszolgáló felsőoktatási szolgáltatások megvalósítása a Dél-Alföldi régióban” című, TÁMOP-4.2.1.D-15/1/KONV-2015-0002 azonosítószámú projekt támogatja.

egyetem mely dimenziók mentén és hogyan hat leginkább a helyi gazdaságra. Az oktatási tevékenységből fakadó előnyök elsősorban hosszútávon jelentkezhetnek, amennyiben a hallgatók ugyanazon helyen kívánnak letelepedni, ahol felsőfokú tanulmányaikat befejezték. A kutatási eredmények is versenyelőnyök forrásai lehetnek, amennyiben ezek az outputok nem hagyják el a térséget, hanem helyben hasznosítják őket a gazdasági szereplők. Az egyetemek működését, funkcióit tekintve közel hasonló szerepet töltenek be az adott gazdaságban, társadalomban, ebből adódóan megállapíthatóak általánosan alkalmazható lépések gazdasági hatásuk mérése folyamán. Ugyanakkor a helyi gazdaságra irányuló hatásukat nagymértékben befolyásolja az, hogy milyen térben helyezkednek el, így a szakmailag is korrektnek minősíthető módszertanoknak lesznek általános, valamint kifejezetten az adott térség sajátosságaiból adódó, térspecifikus jellemzői is.

Jelen tanulmány a következő kérdéseket vizsgálja: *Milyen módszertani lehetőségek érhetőek el napjainkban a modern egyetemek helyi gazdaságra gyakorolt hatásának mérésére, milyen problémák megoldása és milyen dilemmák feloldása szükséges; és a módszerek közül melyek (és milyen mértékben) alkalmazhatók Magyarországon?*

A tanulmány elsődleges célja, hogy rendszerbe foglalja a nemzetközi szakirodalomban fellelhető, egyetemek gazdasági hatásait vizsgáló módszertanokat, feltárja a mérés során felmerülő korlátokat, és kísérletet tegyen egy hazai intézményi és háttéradat környezetben alkalmazható módszertanfejlesztésre.

A kutatási kérdés megválaszolásához a következő logika mentén fogunk haladni. Az első fő fejezetünkben áttekintjük a hatástanulmányok szakirodalmát. A második fejezetben a hatásvizsgálatok mérési korlátait vesszük górcső alá, megfogalmazva problémafelvetésünket. Ezt követően rátérünk annak elemzésére, hogy az egyetemek milyen módszertan segítségével tesznek kísérletet helyi gazdaságra gyakorolt hatásuk számszerűsítésére. A harmadik fejezet az egyetemek első és második missziójának mérési módszereivel foglalkozik, a negyedik fejezet pedig az egyetemek harmadik missziójának lehetőségeit boncolgatja.

2. Egyetemek és hatásvizsgálatok

Wissemá (2009) szerint az egyetemek fejlődésük során egyik generációból a másikba lépnek. Napjainkban a legtöbb felsőoktatási intézmény még második generációs, de egyre többen kerülnek közel a generációváltáshoz. Az első generációs egyetemek célja az oktatás. A második és a harmadik generációs egyetemek között az egyik legjellemzőbb eltérés abban rejlik, hogy míg a második generációs egyetemek célja az oktatás mellett a kutatás, a harmadik generációs egyeteméknél ezek a változó társadalmi és gazdasági elvárásokhoz igazodva kiegészülnek az úgynevezett harmadik misszióval, mely az egyetemen kívüli partnerekkel létesített kapcsolatokat, illetve az ezúton keletkezett know-how hasznosítását öleli fel. A második generációs egyetemek olyan intézmények, amelyek helyi piacon működnek, nemzeti orientáció,

monodiszciplináris módszer és elsősorban elitképzés jellemzi őket. Ezzel szemben a harmadik generációs egyetemek már a nemzetközi versenypiacokon is jelen vannak, fontos céljuk az értékkeremtés, transzdiszciplináris és interdiszciplináris módszereket alkalmaznak, az elitképzés mellett pedig megjelenik a tömegképzés. Természetesen fontos hangsúlyozni azt, hogy napjaink felsőoktatási intézményei Wissema (2009) tipizálásánál jóval heterogénebbek, a generációk közötti határvonal nem ilyen éles és egyértelmű.

Pawlowski (2009) már „negyedik generációs” egyetemekről ír, azok hatását vizsgálja a lokális fejlődésre. A második és harmadik generációs egyetemek is megteremtik a környezetüket, de a „negyedik generációs” egyetemek esetében a felsőoktatási intézmény alapvető célja az, hogy befolyásolja a környezet változását, a tudásalapú gazdaság igényeinek megfelelően.

Lukovics és Zuti (2014) erre alapozva rendszerezte az egyetemek négy generációját, megadva főbb jellemzőiket. A szerzők úgy határozták meg a „negyedik generációs” egyetemek lényegét, hogy a társadalom és gazdaság, a globalizáció és az információs technológiák egy olyan szakaszába léptünk, ahol kulcsfontosságúvá válik a stratégiai szemlélet. A „negyedik generációs” egyetemeknél a három misszió mellett megjelenik a helyi gazdaság tudatos, jövőorientált fejlesztése.

Az egyetem tehát a gazdaság motorjának és katalizátorának tekinthető, kijelöli a stratégiai irányokat, fontossá válhat a több nyelven való kommunikáció, valamint szükségessé válhat a professzionális menedzsment, valamint a gazdaság fejlesztésében kompetens szakemberek jelenléte.

Az egyetemek generációk szerinti csoportosítása mellett a szakirodalomban található olyan példákat is, melyek más logika szerint tárgyalják a különböző típusú egyetemeket. Hrubos (2001) megkülönbözteti a gazdálkodó, szolgáltató és vállalkozó egyetemet. A gazdálkodó egyetem a nyugat-európai országokban az 1980-as évek közepén kezdett elterjedni, és egyik legfőbb jellemzője az, hogy a felsőoktatási intézmények a korábbinál nagyobb önállóságot kaptak az intézmény irányításában, a bevételi források előteremtésében. Előtérbe kerültek ún. harmadlagos források a finanszírozásban, mint pl. a gazdaság, üzleti világ szerepvállalása, tulajdonképpen gazdasági szervezetté való átalakulásról van szó. Az 1990-es évek közepén jelent meg a szolgáltató egyetem koncepciója, mely igyekszik szoros kapcsolatot ápolni társadalmi-gazdasági környezetével és professzionális, elsősorban üzleti típusú szolgáltatást nyújtani külső megrendelőknek. Itt arról van szó, hogy az egyetem létrehozza, eladja a tudást a külső megrendelőnek és felügyeli annak felhasználását is. Ezek az egyetemek már felelősnek érzik magukat környezetükért, a lakosság jóllétéért, a társadalom és a gazdaság szerves részeként, nem pedig elszigetelten működnek. A gazdálkodó-szolgáltató egyetem mellett beszélhetünk még vállalkozói egyetemekről is, melynek öt fő jellemzőjét Clark (1998) foglalta össze: fejlesztő perifériák (ipari parkok, üzleti parkok) létrehozása, diverzifikált finanszírozás, erős akadémiai háttér, egyetem egészét jellemző vállalkozói kultúra, valamint erős és professzionális menedzsment. A legfőbb különbség a három vázolt egyetem típus kö-

zött, hogy míg a gazdálkodó egyetem alkalmazkodik a külső feltételekhez, környezethez, a szolgáltató egyetem szélesebben értelmezi ezt a környezetet, a vállalkozó egyetem pedig nem csupán alkalmazkodik, hanem alakítja, kontrollálja is az igényeket. Etzkowitz és Leydesdorff (1997) „triple helix” modelljében is megjelenik a vállalkozói egyetem, ahol az egyetemek meghatározó feladata a tudás értékesítése és ezáltal bevételek biztosítása. Chatterton és Goddard (2000) ezt a gondolatmenetet úgy viszi tovább, hogy az egyetem akkor tud gazdasági növekedést is generálni, ha a helyi közösség számára létrehozott tudást a gazdaság fel tudja használni (Gál-Zsibók 2013).

Az egyetemek tehát az oktatás és kutatás mellett egyre inkább egyfajta fejlesztő szerepet is felvállalnak, amely a helyi gazdaságfejlesztéshez kapcsolódik a társadalmi felelősségvállalás hangsúlyozásán keresztül (Gál-Zsibók 2013). Míg korábban csupán a képzett munkaerő forrásaként tekinthettünk ezekre az intézményekre, napjainkban egyre inkább termelési tényezőként is leírhatjuk őket (Etzkowitz 1983).

Az egyetemek számos módon hozzájárulhatnak a regionális gazdaság fejlesztéséhez, mint pl. kutatás, humántőke fejlesztése oktatáson keresztül, technológiafejlesztés és technológia transzfer (Goldstein–Renault 2004). A kutatás és a technológiafejlesztés olyan jelentős tudás túlcsoportulást okoz, amely eredményezhet egy fokozottabb regionális gazdasági fejlődést, amely egyébként enélkül nem valósulna meg. A szerzők összegyűjtötték az egyetemek lehetséges outputjait, valamint ezeknek az outputoknak a lehetséges gazdaságfejlesztési hatásait. A lehetséges hatások magukban foglalják a termelékenység növekedését, üzleti innovációt, új üzleti start-upokat, a regionális gazdaságfejlesztési kapacitás növekedését, regionális kreativitást, valamint közvetlen és közvetett költségek hatásait (Goldstein–Renault 2004).

A felsőoktatási intézmények mindig is hozzájárultak térségük társadalmi és kulturális fejlődéséhez, ugyanakkor ennek a funkciónak a tudatossá válása és formális elismerése az egyetemek harmadik missziójában ölt testet, kiegészítve az oktatási és kutatási feladatokat (Chatterton–Goddard 2000). Az egyetemek regionális gazdaságfejlesztésben betöltött ösztönző szerepe Goldstein (2010) szerint is már hosszú ideje létezik, ennek intenzitása gyorsult fel az elmúlt évtizedekben, melyet a szerző „vállalkozói fordulatnak” nevez.

Goldstein (2010) három modellt ismertet, melyek a modern egyetemek gazdasággal és társadalommal való kapcsolatát mutatják be. A Humboldt-modellben, vagy elefántesonttorony-modellben az egyetemek kizárólagos feladata az oktatás és a kutatás volt, melyet elválaszthatatlannak tekintettek egymástól. A társadalmilag elkötelezett egyetemi modellben (engaged university model), a felsőoktatási intézmények magasan képzett és társadalmilag elkötelezett állampolgárokat képeznek, kritikus társadalmi problémákra irányítják a figyelmet és hozzájárulnak a közjóhoz. A harmadik modell az ún. Triple Helix, vagy vállalkozó egyetemi modell (entrepreneurial university), melynek központi gondolata az egyetem-ipar-kormányzat széleskörű együttműködése.

Számos tanulmány tárgyalja az egyetemek gazdaságra gyakorolt hatását, valamint lehetséges szerepvállalásukat a helyi gazdaságfejlesztésben. Fontos kiemelni, hogy az egyetemeknek nemcsak helyi, hanem a regionális, valamint nemzeti szinten is hatása van. Jellemzően ezek a tanulmányok azért születnek, hogy információt szolgáltatassanak az érintettek körének, mely lehet a kormányzat, a befektetők, vagy akár a régióba betelepülni kívánó vállalkozások köre is. A gazdasági hatásvizsgálatok részben valós adatokra támaszkodnak, részben pedig becslésekre kell hagyatkozniuk, hiszen előfordulhat az a helyzet is, hogy nem lehetséges minden területről beszerezni a szükséges adatokat.

A gazdasági hatásvizsgálatok esetében komoly kihívást jelent annak a lokális térségnek a definiálása, melyben a mérést végezni akarjuk. Siegfried és szerzőtársai (2007) két elv követését hangsúlyozzák ennek kapcsán. Egyrészt a gazdasági hatásvizsgálat során lehatárolt területnek összhangban kell lennie a gazdasági hatásvizsgálat céljával. Másrészt a lehatárolást következetesen figyelembe kell venni a folyamat minden lépése során. Az egyetemek területi elhelyezkedése tehát kulcsfontosságú az ilyen típusú vizsgálatoknál: befolyásoló tényező többek között az is, hogy az egyetemi campus pl. a városközpontban vagy a külvárosban található, hiszen ez szükségszerűen gazdasági és társadalmi hatásokat eredményezhet arra a városra vagy városrégióra, amelyben az egyetem elhelyezkedik (Goddard–Vallance 2013). A városi elhelyezkedés rákényszeríti az egyetemet egyéb, az adott városban élő és működő intézményi szereplőkkel és közösségekkel való kapcsolat kialakítására. A helyi társadalmi környezet tehát szintén meghatározó jelentőséggel bír a hatásvizsgálatok szempontjából.

Martin (1998) szerint az egyetemek gazdaságfejlesztési hatásának mérésére két fő módszertani megközelítés áll rendelkezésünkre. A *statikus megközelítés* statikus input-output oldali adatokon alapul, valamint nagyban függ – egy állandó – regionális multiplikátor értékétől. A *dinamikus megközelítés* esetében arról kell beszélni, hogy a területi reál GDP növekedésből mekkora hányad köszönhető az egyetem tevékenységének, így elsősorban a térségi input-output folyamatok megváltozását jelenti. Általánosságban elfogadhatjuk azt az állítást, hogy napjainkban az egyetemek többsége rendelkezik statikus és dinamikus gazdaságfejlesztési hatással is. Mindemellett azt is fontos megemlítenünk, hogy az egyetemi kutatások rendkívüli mértékben hozzájárulnak az innovatív termékek és szolgáltatások létrejöttéhez. Ezzel párhuzamosan képesek arra, hogy nagyban ösztönözzék az ipari kötődésű K+F tevékenység folytatását.

A felsőoktatási intézményeket vizsgáló gazdasági hatástanulmányok rendszerint kitérnek arra, hogy ezen intézmények jelenléte pozitív hatással van a munkahelyek teremtésére, a helyi kormányzat adóbevételeinek növelésére, illetve magára a helyi gazdaságra. Ezeknek a hatásvizsgálatoknak óriási jelentőségük van, hiszen háttérükben az áll, hogy megbecsüljük az egyetemek, főiskolák értékét a térségükben. További hangsúlyt kaphatnak ezek, ha hozzá tudnak járulni bizonyos költség-fókuszú célok eléréséhez, mint például a támogatásszerzés, adókedvez-

mény megszerzése, tőkebevonás, vagy éppen a megvonások csökkentése (Siegfried et al. 2007).

A gazdasági hatásvizsgálatokhoz számos input szükséges. Nagy részben ezen inputok között található a közvetlen foglalkoztatási létszám, a bruttó bérek, különféle felszerelésekre, termékekre, szolgáltatásokra fordított kiadások, infrastrukturális és fejlesztési költségek, tandíjak, illetve az egyetemi alkalmazottak, valamint a hallgatók helyi költségének aránya (Siegfried et al. 2007).

3. Mérési korlátok

Az egyetemek helyi gazdaságra gyakorolt hatásának számszerűsítésére alkalmazott módszerek során számos dilemma felmerül, amelyekre külön figyelmet kell szentelnünk. Jelen fejezetben sorra vesszük ezeket a nehézségeket.

3.1. Az egyetemek misszióinak definícióbeli kérdései

Az első dilemmát a definícióbeli különbségek jelentik. Fontos ugyanis tisztázni, hogy mit értünk az egyetemek egyes missziói alatt, hiszen míg az első misszió relatíve könnyen definiálható, a második és harmadik missziós tevékenységek közötti határvonal már nehezebben húzható meg. Előfordulhat, hogy az egyes intézmények nem pontosan ugyanazt a tartalmat értik az egyes fogalmak alatt, ezzel pedig gátat szabnak az összehasonlító tanulmányok elkészítésének.

Az egyetemek első missziója kapcsán Jaeger és Kopper (2013, 3. o.) ad egy adekvát definíciót. E szerint az egyetemek első missziója: *“a tudás disszeminációja és terjesztése a felsőoktatás keretein belül”* Ehhez tehát minden, a BA/BSc, MA/MSc, PhD programmal, képzési portfólió struktúrával és mobilitási programmal kapcsolatos tevékenység hozzátartozik. Az egyetemek második missziója minden olyan, egyetemi kezdeményezésű kutatási tevékenységet magában foglal, mely alapkutatásokhoz vagy kutatói mobilitási programokhoz köthető. Jaeger és Kopper (2013, 3. o.) szerint az egyetemek második missziója: *“a tudás létrehozása és felhalmozása”*. Tehát a második misszió keretein belül megszületett tudás az első misszió keretein belül képes terjedni.

A harmadik misszió esetében a legfőbb nehézséget jelenleg az okozza, hogy még nincs egyfajta mindenki által elfogadott, letisztult fogalmi lehatárolás arról, hogy pontosan mely tevékenységek tartoznak az egyetemek harmadik missziójának körébe. A harmadik misszió definícióinak mélyebb elemzése során számos olyan elem felfedezhető, amely a legtöbb meghatározásban szerepel (Laredo 2007, Molas-Gallart et al. 2002; OECD 2004; Palsson et al. 2009). Két főbb témakör köré fűzhető fel valamennyi általunk elemzett harmadik missziós fogalom-meghatározás: az egyetemen létrehozott tudás hasznosítása, valamint az egyetemek gazdasági és társadalmi szereplőkkel kialakított kapcsolatai, számukra történő szolgáltatásnyújtás. Ezeket a harmadik missziós jegyeket kellőképpen magában foglalja a következő két definíció. *„Minden olyan tevékenység, mely a tudás létrehozásával, felhasználásával*

val, alkalmazásával, az abból fakadó előnyök, illetve egyéb egyetemi adottságok kiaknázásával kapcsolatos az akadémiai környezetén kívül” (Molas-Gallart–Castro-Martínez 2006, 2. o.). A harmadik misszió Bajmócy (2011, 130. o.) szerint „az egyetemek gazdasági és társadalmi szereplőkkel kialakított közvetlen kapcsolata. Az egyetemi output társadalmilag fontosnak tartott hatásainak tudatos elősegítése”. Ezekből a definíciókból következik, hogy a harmadik missziót szorosan tudjuk kapcsolni az egyetem és egy külső aktor közötti interakciókhoz.

Az első misszió lehatárolását nehézségek nélkül meg tudjuk tenni, és az első misszió intenzitására vonatkozó adatok könnyen beszerezhetőek. A második misszió esetén már nehézségekbe ütközünk annak ellenére, hogy szintén egyértelműen tudjuk egy definícióhoz kötni a fogalmat. Kutatás címszó alatt ugyanis átfedések lehetnek a második és harmadik missziós tevékenységek között. Itt kell kiemelni, hogy csak azokat a kutatói tevékenységeket vesszük figyelembe a második misszió kapcsán, melyek egyetemi kezdeményezésűek, azaz nem köthetőek külső megrendelőhöz. Ha azonban egy külső megrendelő által kezdeményezett, ugyanakkor egyetemi keretek között zajló kutatásról, egyetemi szolgáltatásnyújtásról van szó, akkor ezeket a harmadik missziós tevékenységhez kapcsoljuk. Ebből a szemszögből pedig kifejezetten komoly kihívás a harmadik misszióból származó gazdasági hatást számszerűsíteni, hiszen az egyetemeknek általában nincs egy olyan adatszolgáltató információs rendszere, mely képes lenne ezt a felosztást kezelni (Zuti–Lukovics 2014). Érdemes lenne azonban végiggondolni, hogyan lehetne felépíteni egy olyan egyetemi adatszolgáltató információs rendszert, amely képes kezelni egyetemi missziók szerinti bontásban az adatokat. Ennek a legelső lépése a fogalmak tisztázása, az egyetemi missziók konszenzusos alapon történő lehatárolása. Egyértelműen el kell tehát dönteni, hogy milyen tartalmat rendelünk az egyes missziókhoz. Következő lépésben történhet az indikátorok összeállítása egyetemi misszióként. Jelenleg a Szegedi Tudományegyetemen a mutatók többségének előállításához nem gyűjtenek adatokat, továbbá számos ezekhez szükséges adat nem, vagy csak nagyon nehezen elérhető, a táblázat feltöltése nem egyszerű feladat. Ugyanakkor új adatgyűjtési módszerek bevezetésével ez a nehézség orvosolható lehet a jövőben. Gondolkoztunk kevésbé markáns átalakításokban is, elképzelhető, hogy elég lenne az SZTE esetében a Vezető Információs Rendszerének kibővítése néhány mutatóval. Jelenleg az SZTE információs rendszerében már így is talán túl sok mutató szerepel, jellemző, hogy az adatgazdák nem tudnak vele kellő mértékben foglalkozni, nincsenek kijelölve a felelősök. Mindenekelőtt tehát a felelősök kijelölése és az indikátorok tisztázása az, amely feloldhatja ezt a problémát.

További nehézséget jelent, hogy a szakirodalomban számos olyan leírást találunk, ahol az egyetemek harmadik generációját az egyetemek harmadik missziójával azonosítják, tulajdonképpen szinonimaként használva a két fogalmat. Le kell szögeznünk azonban, hogy a két fogalom nem egy és ugyanaz, noha vannak átfedések közöttük. A harmadik generációs egyetem tágabb feltételrendszert foglal magába, mint egy harmadik misszióval „bővített” második generációs egyetem. Wissema

(2009) részletesen összehasonlítja az egyetemek első, második és harmadik generációjának jegyeit. Mint már említettük, a második és harmadik generációs egyetem között az egyik legfőbb eltérés az, hogy míg a második generációs egyetemek célja az oktatás és a kutatás, a harmadik generációs egyetemeknél e két misszió kiegészül egy harmadikkal, ennek megfelelően a társadalmi és gazdasági elvárásokhoz igazodva harmadik missziós tevékenységet is folytatnak az egyetemek. A harmadik misszió azonban nem azonos az egyetemek harmadik generációjával, csupán egyik pillére az.

Több olyan jegye is van a harmadik generációnak, amely rávilágít arra, hogy a harmadik generáció a nagyobb halmaz. A harmadik generációs egyetemek orientációja globális, tehát míg a második generációs egyetemek elsősorban helyi piacon tevékenykednek, addig a harmadik generációs egyetemek nemzetközi versenypiacon vannak jelen. Ezek az intézmények versenyt folytatnak a legkiválóbb oktatók, kutatók és hallgatók megszerzéséért. Ez a pillér azonban nem kell, hogy jelen legyen egy harmadik misszióval „bővített” második generációs egyetem esetében. A második generációs egyetemek nemzeti egyetemek, a harmadik generációs egyetemek már sokkal inkább „világi” intézményeknek tekinthetők. Fontos jellemzőjük, hogy az egyetemek közös nyelve az angol lesz, minden előadáson ezt a nemzetközi nyelvet használják. Az egyetemek harmadik missziós tevékenysége azonban nehezen köthető ehhez a harmadik generációs jegyhez, hiszen ez elsősorban az oktatási pillért érinti, a harmadik missziós akciók kivitelezése (pl. helyi társadalmi, gazdasági akciók) során nem jellemző ennek szükségessége.

Összegzésként elmondható, attól még, hogy egy egyetem harmadik missziós tevékenységet folytat, nem feltétlenül nevezhető harmadik generációs egyetemnek, hiszen a harmadik generációs egyetem több mint csupán az oktatási és kutatási pillér kibővítése a harmadik misszióval. Ahhoz, hogy egy második generációs egyetem átlépjen a harmadik generációba, szükséges, de nem elégséges feltétele a harmadik missziós tevékenység folytatása.

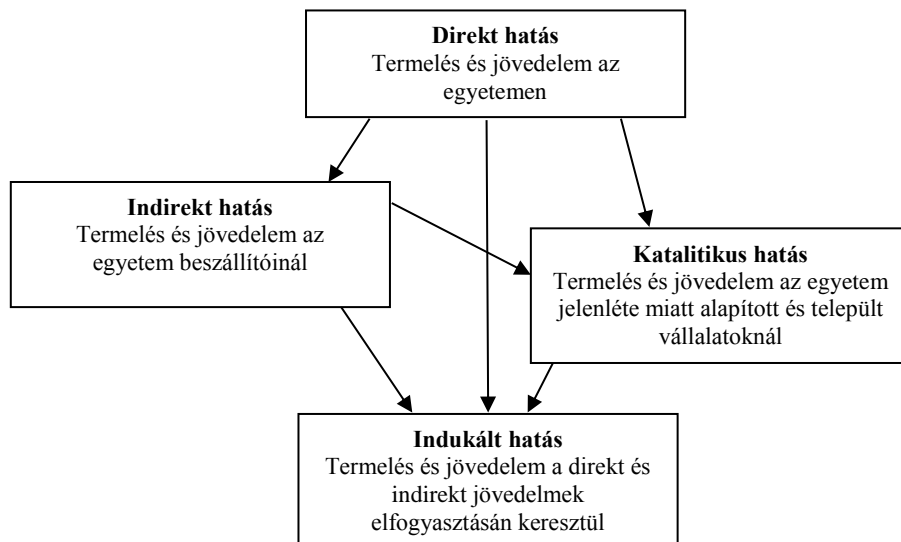
3.2. *Az egyetemek direkt, indirekt és indukált hatásai*

Az egyetemek helyi gazdaságra gyakorolt hatásának mérésénél a második dilemmát a direkt, indirekt és indukált hatások fogalmának tartalma jelenti. Tisztáznunk kell, hogyan határozzuk meg az egyetemek által kiváltott különböző típusú hatásokat. A szakirodalomban ugyanis ellentmondások fedezhetőek fel, mit értünk pontosan direkt, indirekt és indukált hatások alatt.

A hatások osztályozása a szakirodalomban változatos képet mutat abból a perspektívából, hogy különböző szerzők mást és mást értenek az egyes kifejezések alatt. Egy kiváló példa erre Garrido-Yserte-Gallo-Rivera (2010) és Gagnol-Héraud (2001) eltérő értelmezése. A legszembevetőbb különbség, hogy míg Garrido-Yserte-Gallo-Rivera indirekt hatások alatt multiplifikált jövedelmet ért, addig Gagnol-Héraud szerint az indukált hatások jelentik a multiplifikátor hatásokat.

I. ábra A hatások rendszere Lukovics és Dusek csoportosításának adaptációja alapján

Forrás: saját szerkesztés, Lukovics–Dusek (2014) alapján

A szakirodalomban található olyan osztályozást, amely kétféle, háromféle, sőt négyféle típust különböztet meg. Ezekben a csoportosításokban a direkt hatások egyértelmű meghatározása a közös, ahogyan Garrido-Yserte–Gallo-Rivera (2010) és Gagnol–Héraud (2001) egyetért ennek tartalmában, miszerint a direkt hatások az egyetem hallgatóinak és alkalmazottainak költségeit jelentik. Egy szélesebb körű osztályozásnál már beszélhetünk katalitikus hatásról is (Lukovics–Dusek 2014). Az utóbbi módosított változata alapján a kategorizálás a következőképpen adható meg:

- direkt hatások: az egyetem működésének és befektetéseinek köszönhető jövedelem és teremtett munkahelyek
- indirekt hatások: azon vállalatok által teremtett jövedelem és munkahelyek, ahol az egyetem biztosítja a piacot a vállalatok számára
- indukált hatások: a jövedelmek elköltésének multiplikátor hatása által generált jövedelem és foglalkoztatás
- katalitikus hatás: az egyetem működése révén elért termelékenység növekedés, a térségbe települő vállalatok által létrehozott jövedelem és munkahelyek, amely betelepülést az egyetem és az egyetem miatt ideérkező látogatók költségei ösztönözték.

A Lukovics–Dusek (2014) által használt katalitikus hatás fogalma, Gagnol–Héraud indirekt hatás definíciója, valamint Garrido-Yserte–Gallo-Rivera indukált hatás meghatározása közel azonos tartalommal bír. Bár a katalitikus hatás a szakirodalomban még nem elterjedt, a katalitikus kifejezés talán jobban megragadja ennek a ka-

tegóriának a tartalmát, mint az indirekt vagy indukált hatás. Az indukált hatás tartalmára vonatkozóan javaslatunk a multiplikációs folyamat által generált összes hatás.

3.3. *Bruttó és nettó hatások*

Johnson (1994) az egyetemek gazdasági hatásvizsgálata kapcsán kiemeli a nettó megközelítés szükségességét, mindemellett megkülönböztet helyi és nem-helyi, valamint direkt és indirekt hatásokat, illetve az egyetem negatív hatásait is. Ennek kapcsán Johnson (1994) azt a példát említi, hogy az egyének többet tudnának költeni, ha a kormányzat nem adóztatná meg őket annak érdekében, hogy finanszírozni tudják az egyetem működését. A bruttó és nettó megközelítés kapcsán a bruttó hatások definiálását tartja könnyebbnek. Egész egyszerűen itt olyan kérdésköröket lehet tárgyalni, hogy az egyetem hiányában milyen pozícióban és hol dolgoznának az egyetem alkalmazottai? Itt fontos kiemelni, hogy általában egy felsőoktatási intézmény esetén az oktatók/kutatók más városból, régióból jönnek, míg az adminisztratív személyzet felvétele akár lokális szinten is lebonyolítható. Hol tanulnának a hallgatók? Mennyivel térne el a helyi tudásbázis mérete és minősége a jelenlegitől? Milyen hatással lenne az egyetem hiánya az ingatlanárak alakulására? Nyilván fontos leszögezni azt is, hogy az imént említett kérdésekre a válasz nagyban eltér már annak kapcsán is, hogy milyen földrajzi területen próbáljuk őket megválaszolni.

3.4. *Klinika probléma*

Az egyetemek helyi gazdaságra gyakorolt hatása mérésének további nehézségét jelentik az egyetem szervezete részeként működő klinikák által felvetett dilemmák. Magyarországon Budapesten a Semmelweis Egyetemet, Pécsen a Pécsi Tudományegyetemet, Debrecenben a Debreceni Egyetemet, Szegeden pedig az Szegedi Tudományegyetemet érinti ez a problémakör. Vizsgálódásunk szempontjából a fő kérdést az jelenti, hogy a klinika hogyan kötődik a harmadik misszióhoz, illetve hogyan választható el tőle.

A klinikának három fő funkciója a gyógyítás, az oktatás, és a kutatás. A klinikán dolgozó orvosok egy része egyben az orvostudományokkal foglalkozó karok oktatói is, tehát az orvosok egy része oktat és gyógyít is. A hallgatók pedig az elméleti előadások mellett részt vesznek a klinikán gyakorlati foglalkozásokon, először szemlélőként, majd később beavatkozásokat végzőkként. A klinika tehát egyértelműen beintegrálódott az oktatási tevékenységbe.

A második, kutatási missziót tekintve is elmondható a személyi átfedés, a klinikán dolgozó orvosok egy része végzi a kutatásokat, készít publikációkat. Ezeknek a tudományos kutatási eredményeknek nagy része empirikus adatokon alapul, amelyeket szintén a klinikáról tudnak gyűjteni.

A klinika gyógyító funkciója érdekes abból a szempontból, hogy vajon tekinthető-e harmadik missziós tevékenységnek. Molas-Gallart–Castro-Martínez (2006) definíciójából kiindulva, ami a tudás létrehozásával és alkalmazásával kapcsolatos,

az harmadik missziós tevékenység. Amennyiben csak ebből a szemszögből vizsgáljuk a kérdést, a kutatási eredmények gyakorlati alkalmazása történik a klinikán gyógyászat formájában. Ez esetben elfogadható az a feltevés, hogy a gyógyító tevékenység részét képezi a harmadik misszió. Továbbá a gyógyító tevékenység egy külső aktor által megrendelt egyetemi szolgáltatásnak tekinthető függetlenül attól, hogy a fizető fél ebben az esetben egy harmadik személy, még hozzá az állam. Ebben az értelmezésben a gyógyító tevékenység szintén harmadik missziós tevékenységnek tekinthető.

Azonban nyilvánvalóan nem kizárólag az adott klinikán létrehozott output kerül alkalmazásra az intézményben, tehát a gyógyító funkciónak csak egy részét tekinthetjük ebben az esetben harmadik missziós tevékenységnek. Itt tehát szolgáltatás közvetítéséről is van szó helyben. Hangsúlyoznunk kell a hely fogalmi lehatárolásának fontosságát, tehát a vizsgálódás kiindulópontjaként mindenképpen tisztáznunk kell, hogy mit tekintünk helyinek.

Így azonban tovább bonyolódik a mérés, felvetve egy lehatárolási dilemmát. Egészen egyszerűen olyan kérdések merülnek fel, mint pl. hogyan határoljuk le az orvosi kutatásokat, hogyan tudjuk azt nyomon követni, hogy a helyi kutatók milyen mértékben járultak hozzá adott kutatási eredmény kidolgozásához, az orvosok részt vettek-e gyógyszerek kidolgozásában stb.

Érdeemes továbbá a klinikát pénzügyi szempontból is megvizsgálni. Magyarországon számos esetben tapasztalható, hogy az intézmény sok bevételt hoz, ugyanakkor ennél több kiadást jelent. Csupán ebből a szemszögből vizsgálva indokolt lenne a klinika leválasztása az egyetemről, azonban a két intézmény mind infrastruktúrájában, mind alkalmazottait tekintve teljesen össze van fonódva. Mint említettük, az orvosok egy része az oktatás mellett kutató tevékenységet is folytat, így ugyanabban az irodában fogadja hallgatóit, ahol betegeit is, továbbá vannak olyan tantermek, amelyek fizikailag a Klinikán találhatóak, de amelyeket csak oktatási célra használnak. Mindennek ismeretében a jelenlegi helyzetben a szétválasztás rendkívül összetett, nehezen kivitelezhető feladatnak tűnik. Nem magyar specifikum azonban ez a helyzet, hiszen számos más országban is találunk példát az egyetem és a klinika összefonódására, ahol az egyetem szerves részeként működő klinikára a „university hospital” kifejezéssel hivatkoznak, és ahol hasonló dilemmákkal szembesül a menedzsment (Odton et al. 2014, Pessoa et al. 2015).

4. Egyetemek misszióinak mérésére alkalmazott módszerek

Az egyetemek gazdasági hatásvizsgálatánál felmerülő mérési dilemmák részletes áttekintése után jelen fejezetben ismertetjük az egyetemek első – második, valamint harmadik missziójának mérésére alkalmazott módszereket, ezzel is szemléltetve, mennyire széles a választási lehetőségek halmaza. További problémaként megemlíthető, hogy az egyetem költségvetési adatai között szerepelnek harmadik misszióra vonatkozó adatok is, amely tovább nehezíti az elhatárolást.

4.1. Egyetemek első és második missziójának mérése

Garrido-Yserte és Gallo-Rivera (2010) két csoportra bontja a gazdasági hatások számszerűsítésére használható módszereket, a közvetett és a közvetlen becslési módszereket megkülönböztetve. A közvetlen becslési módszerek közé sorolja az Amerikai Oktatási Tanács módszerét (ACE – American Council of Education method), valamint ennek egy egyszerűsített változatát. Ennél a módszernél nagy részletességű információk alapján becslik a hatás mértékét, valamint az adatok közvetlenül a felmért szereplőktől származnak. A közvetett becslési módszerek között pedig az input-output módszer, valamint a Ryan „shortcut” modell található, melyek szekunder információkat használnak a becsléshez, közvetett módon. Az ACE módszert, másnéven Caffrey – Isaacs módszert az 1970-es években dolgozta ki a két névadó közgazdász azzal a céllal, hogy kvantitatív módon lehetővé váljon az egyetemek helyi gazdaságra gyakorolt hatásának mérése. A szerzők három gazdasági hatást különböztetnek meg, melyet az egyetem generálhat környezetében: helyi vállalatokra gyakorolt hatás, helyi egyénekre gyakorolt hatás, valamint a helyi közigazgatásra gyakorolt hatás (Caffrey–Isaacs 1971).

A Ryan „shortcut” módszer az ACE módszer egy adaptálása, Ryan-Malgieri (1992) jelentősen csökkentette a Caffrey és Isaacs által kidolgozott modell összetettségét, egyszerűsítette az adatgyűjtés folyamatát, helyi, regionális és nemzeti forrásokból származó adatokat használt fel az egyetemi hallgatók és dolgozók kérdőíves megkérdezése helyett (Garrido-Yserte–Gallo-Rivera 2010).

A REMI módszer egy dinamikus input-output modell, mely idősor elemzési technikák és általános egyensúlyi modellezés segítségével képezte le a gazdaság jellemzőit és várható alakulását. A South Dakota Public University esetében ez a modell arra szolgált, hogy megvizsgálja a gazdaság jelenlegi állapotát, valamint a gazdaság helyzetét az egyetem jelenléte nélkül. A kettő különbsége adja az intézmény generálta hatást (Allgurn 2010).

A RIMS-II modell egy regionális input-output modell, ennek segítségével számszerűsíthetők a direkt, illetve indirekt hatások is. Annak érdekében, hogy a szerzők el tudják végezni a szükséges számításokat, több területről kellett adatokat gyűjteniük. Egyrészt információt kellett szerezniük a hallgatókról, azok költségeiről, illetve arról, hogy az egyetem megkezdése előtt hol éltek, és hogy mely egyéb felsőoktatási intézményt választották volna, ha az egyetem nem lenne jelen a térségben. További információként szükség van az intézmény költségvetési adataira is, melyből az egyetemi szintű bevételekről és kiadásokról lehet információt szerezni. Bizonyos felsőoktatási intézmények esetében a legnagyobb bevételi forrást rendszerint a tandíjak, rendezvények, ipari szerződések, állami vagy épp önkormányzati juttatások adják. A szerzők kiemelik a multiplikátorhatás fontosságát is. Ennek mértéke függ a területi lehatárolás mértékétől, illetve a helyi fogyasztási hányadtól is. Tapasztalataik szerint az indirekt (javaslatunk szerint indukált) hatásoknak köszönhetően körülbelül 50%-100% közötti mértékben is nőhet a helyi gazdaságra gyakorolt hatás (Blackwell et al. 2002). Itt azonban érdemes kiemelni Siegfried et al. (2007) megál-

lapítását, mely szerint a 2-nél nagyobb multiplikátor értékeket óvatosan kell kezelni.

Huggins és Cooke (1997) modellje az egyetem és regionális térsége kiadási kapcsolatait vizsgálta, amely a korábban Bleaney et al. (1992) és Armstrong et al. (1994) által alkalmazott modelleket finomította. A számítások során Keynes-i típusú bevétel-kiadás multiplikátorokat alkalmaztak a szerzők, a gazdasági hatásvizsgálatokat közvetlen és közvetett hatások szerinti osztályozásban hajtották végre, ahol a hatásvizsgálathoz felhasznált adatok pénzügyi kimutatásokból származtak.

A D'Allegro és Paff (2010) által alkalmazott módszertan, amely Caffrey és Isaacs (1971) többszörösen módosított módszertanára épít, megkülönbözteti a helyben és nem helyben lakó hallgatók költségeinek hatását. Ennek megfelelően a gazdasági hatást három lépésen keresztül kísérlék megbecsülni. Első lépésben a direkt kiadási adatokat számítják ki, második lépésben az indirekt és indukált hatásokat becslik, az utóbbit multiplikátor segítségével, utolsó lépésben pedig összeadják a becsült hatásokat, ez az összeg adja a vizsgált egyetem gazdasági hatásának értékét.

4.2. Egyetemek harmadik missziójának mérése

Számos felsőoktatási intézmény foglalkozik azzal a témával, hogyan lehetne az egyetemek harmadik missziós tevékenységét számadatokkal megragadni. Laredo (2007), Molas-Gallart et al. (2002), Polt et al. (2001) mind igyekeznek egy-egy indikátorkészlettel mérhetővé tenni az egyetemek harmadik missziós tevékenységét. Laredo (2007) munkájában ismertet egy 2004-2006-os kutatást, amelynek eredményeképpen egy keretet kívántak létrehozni a kutatási tevékenységek lehatárolására. Kutatásuk során a harmadik misszió nyolc dimenzióját különítették el, mindegyikhez egy-egy indikátort rendelve. Molas-Gallart et al. (2002) az egyetemek tizenkettő harmadik missziós tevékenységét határozták meg, az egyetemek képességei és tevékenységei alapján. Minden tevékenységhez mutatót rendelve felállítottak egy indikátorkészletet, azonban hangsúlyozták, hogy ezek az indikátorok még további fejlesztésre szorulnak. Polt et al. (2001) is felvázolt egy indikátorkészletet a harmadik missziós tevékenység mérésére, kilenc célterülethez rendelt egy vagy több indikátort.

Az mindegyik kutatásból világosan látszik, hogy nagy nehézséget okozott konkrét, számszerűsíthető mutatókat rendelni a harmadik missziós tevékenységek néhány dimenziójához. Ugyanis ezek az indikátorok inkább elméleti jellegűnek tekinthetők, míg gyakorlatban történő alkalmazhatóságuk megkérdőjelezhető. Azt is ki kell emelni, hogy a legtöbb mutató pénzben mér, míg emellett előfordulnak más mértékegységben kifejezett adatok is, így az egyes indikátorok nem hozhatók közös nevezőre, nem kapunk egyetlen végső, könnyen kommunikálható számadatot (Molnár 2015).

A Szegei Tudományegyetem mérési gyakorlatával kapcsolatban megemlíthető, hogy a 2011-ben bevezetett Vezetői Információs Rendszer (VIR) alapján történik a mutatók gyűjtése, az 5 specifikus cél között megtalálható a harmadik misszió is. A harmadik misszió mérése itt 4 stratégiai célra bontva kilenc indikátor mentén történik (IFT 2012). Az SZTE VIR adatbázisában nehézségként emelhetjük ki, hogy

vannak olyan mutatók, amelyek második és harmadik misszió közötti besorolása a nemzetközi tapasztalatok alapján nem egyértelmű, számos indikátor adott misszióhoz való hozzárendelése során nehézségekbe ütközhetünk (Molnár 2015).

Molnár (2015) a nemzetközi tapasztalatok és a Szegedi Tudományegyetem mérési technikájára alapozva kísérletet tett egyfajta szintetizálásra, egy új harmadik missziós indikátorkészlet felállítására. Az egyetemek harmadik missziós tevékenységét a szerző hat vizsgálandó területre bontja a nemzetközi és hazai esetpéldák alapján: technológia transzfer, tanácsadás, spin-offok és start-upok, egyetem – ipar – kormányzat kapcsolatok, egyetemi létesítmények kereskedelme és használata, valamint az egyetemek társadalmi szerepvállalásának elősegítése, megerősítése. Mindegyik célterülethez hozzárendel néhány indikátort, melyek között található saját javasolt mutató is a nemzetközi gyakorlatból átvettek mellett. A logikát a következő táblázat szemlélteti (1. táblázat).

A vázolt mutatókkal kapcsolatban is ki kell emelni, hogy az indikátorok egy része pénzben mér, míg másik része eredményeképpen egy egyszerű számot kapunk, így továbbra sem oldódott meg a közös nevezőre hozás kérdése, ugyanakkor a szerzőnek ez nem is volt célja (Molnár 2015). Megemlíthető továbbá, hogy az indikátorkészletben a gazdasági oldal dominál, tekintve hogy gazdasági hatásvizsgálat mérését célozza, ugyanakkor a társadalmi, környezeti aspektusok is megjelennek a modellben. Ki kell emelnünk továbbá, hogy ezeknek az indikátoroknak a nagy része nem teljesítményt mér, hanem valamilyen tevékenységnek az intenzitását. Például vizsgálja a létrehozott spin-offok számát, de arra már érzéketlen a módszer, hogy vajon ezek a spin-offok egységnyi idő után is működnek-e. Tehát a tevékenység eredményét nem jelzik az indikátorok.

Ezeknek a szempontoknak a részletesebb kibontása, finomítása, további indikátorok hozzárendelése a jövőben árnyalná az összképet. Rendszeres időközönként megismételve a mérést lehetőség nyílna arra, hogy folyamatában figyeljük meg az egyetemek harmadik missziós tevékenységének alakulását.

Összegzésként elmondható, hogy számos komplex módszertani lehetőség áll rendelkezésre az egyetemek gazdaságfejlesztési hatásainak, harmadik missziós tevékenységeinek mérésére, ugyanakkor összeállítható egy rendszerezett indikátorkészlet, mely mentén elvégezhető a mérés (Molnár 2015). Meg kell jegyeznünk, hogy míg a szokásos, gyakran alkalmazott módszerek a harmadik missziós tevékenységek rövid távú hatásainak mérésére alkalmasnak tekinthetők, hosszú távú hatásainak becslése azonban még továbbra is számos módszertani nehézséget vet fel.

1. táblázat Javaslat a harmadik missziós indikátorkészletre

Vizsgálandó célterület tevékenység	Javasolt indikátorok
Technológia transzfer	Egyetem által a szellemi alkotások hasznosításából realizált árbevétel Innovatív cégekkel közös kutatási szerződések száma Egyetemen létrehozott innovációt hasznosító cégek száma/aránya a térségben
Tanácsadás	Elkészült gazdaságfejlesztési stratégiák száma Tanácsadói szolgáltatást adott időszakban igénybevevő vállalkozások száma
Spin-offok és start-upok	Egyetemi spin-off/start-up cégek aránya a Szeged vonzáskörzetében működő vállalkozásokból 1000 egyetemi alkalmazottra jutó spin-off/start-up cégek száma Az elmúlt 5 évben létrehozott spin-offok/start-upok száma Spin-offok/start-upok árbevétele Az elmúlt 5 évben létrehozott spin-offok/start-upok foglalkoztatottjainak száma Tanulmányok alatt/utáni 5 évben hallgatók/végzettek által alapított vállalkozások száma
Egyetem – ipar – kormányzat kapcsolatok	Ipari K+F kapcsolatok száma K+F közreműködő szereplők száma Adott időszakban ipar – egyetem által közösen végrehajtott projektek száma Az egyetemekkel kooperáló innovatív cégek aránya Az ipari szféra által finanszírozott egyetemi K+F aránya
Egyetemi létesítmények kereskedelme és használata	Egyetemi létesítmények bérbeadásából származó árbevétel (pl. laborok) Egyetem által szerveztetett és lebonyolított közhasznú rendezvények száma
Az egyetem társadalmi szerepvállalásának elősegítése, megerősítése	Kulturális rendezvények száma Belső látogatók száma Külső látogatók száma Sajtómegjelenések száma adott időszakban (egyetemi oktatók, kutatók feltűnése/említése a médiában (regionális, nemzeti televízió, rádió, napilapok) Társadalmi felelősségvállalást promotáló egyetemi rendezvények száma (pl. zöld programok) A tudomány társadalmi megértését célzó programok száma

Forrás: Molnár (2015, 41. o.)

5. Összegzés

Jelen tanulmányunkban módszertani áttekintést végeztünk a felsőoktatási intézmények helyi gazdaságra gyakorolt hatásainak mérési lehetőségeiről. Célunk elérése érdekében először áttekintettük a hatásvizsgálatok általános jellemzőit. Ezt követően górcső alá vettük az ilyen típusú hatásvizsgálatok során felmerülő mérési korlátokat. Részletesen elemeztük az egyetemek misszióinak definícióbeli dilemmáit, az egyetemek direkt, indirekt, indukált és katalitikus hatásainak meghatározásbeli eltéréseit. Foglalkoztunk emellett a nettó és bruttó hatások kérdéskörével, valamint tisztáztuk az egyetemek harmadik generációja és harmadik missziója közötti különbségeket. Külön kitértünk az egyetemek szerves részeként működő klinika által felvetett mérési nehézségekre, amely hazánkban Szegeden, Debrecenben, Pécsen és Budapesten is jelenlévő dilemma. Ezt követően ismertettük az egyetemek első, második és harmadik missziójának mérésére alkalmazott módszertanokat.

Tanulmányunk konklúziója, hogy bár számos módszertani lehetőség áll rendelkezésre az egyetemek helyi gazdaságra gyakorolt hatásának számszerűsítésére, regionális input-output mátrix hiányában primer adatokon alapuló és multiplikátor értéket használó modellek alkalmazhatóak rövid távú bruttó direkt, indirekt és indukált hatások mérésére helyi és regionális szinten. A hosszú távú és katalitikus hatások feltárása csak esetlegesen jelenik meg a szakirodalomban, csupán részleges eredmények érhetőek el. Egy több országot összehasonlító tanulmányhoz azonban ezek az ajánlások hasznosak lehetnek, és segíthetnek felfedezni az egyetemek hatásainak ország-specifikus különbségeit.

Felhasznált irodalom

- Allgurn, M. (2010): *The Economic Impact of the South Dakota Public University System*. Government Research Bureau, The University of South Dakota, Vermilion, South Dakota, USA.
- Armstrong, H. W. – Darrall, J. – Grove-White, R. (1994): *Building Lancaster's future: economic and environmental implications of Lancaster University's expansion to 2001*. Department of Economics and the Centre for the Study of Environmental Change, Lancaster University.
- Bajmócy Z. (2011): *Bevezetés a helyi gazdaságfejlesztésbe*. JATEPress, Szeged.
- Blackwell, M. – Cobb, S. – Weinberg, D. (2002): The Economic Impact of Educational Institutions: Issues and Methodology. *Economic Development Quarterly*, 16, 1, 88–95. o.
- Bleaney, M. F. – Binks, M. R. – Greenaway, D. – Reed, G. – Whyne, D. K. (1992): What does a university add to its local economy? *Applied Economics*, 24, 305–311. o.

- Caffrey, J. – Isaacs, H. H. (1971): *Estimating the impact of a College or University on the Local Economy*. American Council on Education, Washington, DC.
- Chatterton, P. – Goddard, J. (2000): The Response of Higher Education Institutions to Regional Needs. *European Journal of Education*, 35(4), 475–496. o.
- Clark, B. R. (1998): *Creating Entrepreneurial Universities. Organisational Pathways of Transformation*. Emerald Group Publishing Limited, United Kingdom.
- D’Allegro, M. – Paff, L. A. (2010): Estimating the Economic Impact of Higher Education: A Case Study of the Five Colleges in Berks County, Pennsylvania. *Professional File*, 117, 1–17. o.
- Etzkowitz, H. (1983): Entrepreneurial Scientists and Entrepreneurial Universities in American Academic Science. *Minerva*, 21(2), 198–233. o.
- Etzkowitz H. – Leydesdorff, L. (1997): Introduction to special issue on science policy dimensions of the Triple Helix of university-industry-government relations. *Science and Public Policy*, 24(1), 2–5. o.
- Gagnol, L. – Héraud, J-A. (2001): Impact économique régional d’un pôle universitaire: application au cas strasbourgeois. *Revue d’Economie Régionale & Urbaine*, 4, 581–604. o.
- Gál Z. – Zsibók Zs. (2013): Az egyetemek szerepvállalása a regionális innovációs rendszerekben és az innovációs kormányzásban. In Gál Z. (szerk.): *Innovációbarát kormányzás Magyarországon: A regionális innovációs fejlesztéspolitika kihívásai*. MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete, Pécs, 187–220. o.
- Garrido-Yserte, R. – Gallo-Rivera, M. T. (2010): The impact of the university upon local economy: three methods to estimate demand-side effects. *Annals of Regional Science*, 44, 39–67. o.
- Goddard, J. – Vallance, P. (2013): *The University and the City*. Routledge, New York.
- Goldstein, H. A. (2010): The ‘entrepreneurial turn’ and regional economic development mission of universities. *The Annals of Regional Science*, 44, 83–109. o.
- Goldstein, H. A. – Renault, C. (2004): Contributions of Universities to Regional Economic Development: A Quasi-experimental Approach. *Regional Studies*, 38(7), 733–746. o.
- Hrubos I. (2001): Gazdálkodó egyetem – szolgáltató egyetem – vállalkozó egyetem. *Társadalom és gazdaság Közép- és Kelet-Európában*, 23(3), 7–27. o.
- Huggins, R. – Cook, P. (1997): The economic impact of Cardiff University: innovation, learning and job generation. *Geojournal*, 41(4), 325–337.o.
- IFT (2012): *Szegedi Tudományegyetem Intézményfejlesztési Terv*. Szegedi Tudományegyetem, Szeged.
- Jaeger, A. – Kopper, J. (2013): *Measuring the Regional “Third-Mission-Potential” of Different Types of HEIs*. Niederrhine Institute for Regional and Structural Research (NIERS). Hochschule Niederrhein - University of Applied Sciences. Mönchengladbach, Germany.

- Johnson, T. M. (1994): *Estimating the Economic Impact of a College or University on a Nonlocal Economy*. PhD dissertation, Texas: Texas Tech University.
- Laredo, P. (2007): *Toward a third mission for Universities*. UNESCO Reserach Seminar for the Regional Scientific Committee for Europe and North Amerika, 5-6 March 2007, Paris.
- Lukovics M. – Dusek T. (2014): Economic Impact Analysis of the ELI R&D Infrastructure and Science Park. *Journal Mittelforum and Next Europe*, 1, 72–85. o.
- Lukovics M. – Zuti B. (2014): Egyetemek a régiók versenyképességének javításáért: „negyedik generációs” egyetemek? *Tér és Társadalom*, 4, 77–96. o.
- Martin, F. (1998): The economic impact of Canadian university R&D. *Research Policy*, 27, 677–687. o.
- Molas-Gallart, J. – Salter, A. – Patel, P. – Scott, A. – Duran, X. (2002): *Measuring Third Stream Activities*. SPRU, University of Sussex, Brighton.
- Molas-Gallart, J. – Castro-Martínez, E. (2006): *Ambiguity and conflict in the development of “Third Mission” indicators*. Paper presented to the 9th Science and Technology Indicators Conference. Leuven, Belgium
- Molnár G. (2015): *Egyetemek gazdaságfejlesztési hatásainak számszerűsítése: a harmadik misszió mérési lehetőségei*. Szakdolgozat, Szegedi Tudományegyetem, Szeged.
- Odton, C. – Rittirod, T. – Pradubwong, S. – Chowchuen, B. (2014): Cost management of cleft lips under the Universal Health Coverage Program of the Tawanchau Cleft Center, Srinagarind Hospital, Faculty of Medicine, Khon Kaen University. *Journal of the Medical Association of Thailand*, 97, 10, S53-8. o.
- OECD (2004): *On the Edge: Securing a Sustainable Future for the Higher Education*. Paris.
- Palsson, M. – Göransson, B. – Brundenius, C. (2009): Vitalizing the Swedish university system: implementation of the ‘third mission’. *Science and Public Policy*, 36(2), 145–150. o.
- Pawlowski, K. (2009): The ‘fourth generation university’ as a creator of the local and regional development. *Higher Education in Europe*, 1, 51–64. o.
- Pessoa, L. A. M. – Lins, M. P. E. – da Silva, A. C. M. – Fiszman, R. (2015): Integrating soft and hard operational research to improve surgical centre management at a university hospital. *European Journal of Operational Research*, 245(3), 851–861. o.
- Polt, W.–Rammer, C.–Gassler, H.–Schibany, A.–Schartinger, D. (2001): *Benchmarking Industry-Science Relations: the role of framework conditions*. Report to the Federal Ministry of Economy and Labour, Austria and to the European Commission, Vienna.
- Ryan, J. – Malgieri, P. (1992): Economic Impact Studies in Community Colleges: The Shortcut Method. National Council for Resource Development. *Resource Paper*, 48, 23. o.
- Siegfried, J. J. – Sanderson, A. R. – McHenry, P. (2007): The economic impact of colleges and universities. *Economics of Education Review*, 26, 546–558. o.

Wissema, J. G. (2009): *Towards the third generation university. Managing the university in transition*. Edward Elgar, Cheltenham.

Zuti B. – Lukovics M. (2014): *How to Measure the Local Economic Impact of the Universities' Third Mission Activities?* Paper presented at 5th Central European Conference in Regional Science. Košice, Slovak Republic, October 5th – 8th, 2014. 6. o.

A vidéki agglomerációk, agglomerálódó térségek és nagyvárosi településegységek versenyképességének sajátosságai

Vida György¹

A globalizáció folyamata jelentősen átformálta a gazdaság és a társadalom térbeli működését, ami magával hozta a régiók és a települések közötti versenyt. Megállapítható, hogy számos vizsgálat készült regionális területi egységek versenyképességének összehasonlításával kapcsolatban, azonban a járásoktól eltérő nagyvárosi térségekkel, agglomerációkkal, településegységekkel foglalkozó elemzés ritka.

Az előzőekből adódóan a tanulmány célja, hogy megvizsgálja ezeknek a nagyvárosi térségeknek a versenyképességét. Ehhez kutatási kérdéseket fogalmaztam meg, aminek megválaszolásához matematikai-statisztikai és geoinformatikai módszereket alkalmaztam. Megállapítható, hogy jelentős térbeli differencia tapasztalható a vidéki nagyvárosi térségek teljesítményében, amire különböző gazdasági, térbeli és társadalmi tényezők eltérően hatnak.

Kulcsszavak: agglomerációk, agglomerálódó térségek, nagyvárosi településegységek, versenyképesség

1. Bevezetés

A 21. század globális gazdaságában országhatárokon átívelően felerősödik a régiók és a települések közötti verseny. Nincs ez másként az Európai Unióban és azon belül Magyarországon sem. Az új globális gazdasági munkamegosztásban a vállalatok felismerték, hogy versenyelőnyeiket részben a térbeli koncentrációból nyerik, ezért napjainkban a nemzetgazdasági szint szerepe csökken és előtérbe kerülnek a lokális, főként nagyvárosok és vonzáskörzeteik (Dicken 2007, Lengyel 2010, Wood–Roberts 2011). Így hazánk térszerkezetében is meghatározó gazdasági szerepkörrel rendelkeznek az agglomerációk, agglomerálódó térségek, és településegységek.

A regionális versenyképességről, valamint mérésének kérdéseiről számos szakirodalom áll rendelkezésre és a térségek gazdasági fejlettségének elemzésével nemzetközi és hazai szinten is foglalkoznak (Lengyel 2003, Lukovics 2008, Lengyel–Rechnitzer 2013a, 2013b, Annoni–Kozovska 2010, Annoni–Dijkstra 2013). A vizsgálatok között található országos, NUTS 2-es, NUTS-3-as, valamint kistérségi,

---

¹ Vida György, PhD hallgató, tanársegéd, Szegedi Tudományegyetem Természettudományi és Informatikai Kar, Földtudományok Doktori Iskola (Szeged)

sőt lokális szintű elemzések is (Lukovics–Kovács 2011, Szirmai 2009, Lengyel–Szakálné Kanó 2012, Egedy 2012). Ezen elemzések közül több nem elsődlegesen versenyképességi elemzésnek készült, de közös az iménti tudományos munkákban, hogy elérhető és mérhető mutatókat használtak, valamint alkalmaztak matematikai módszereket, amivel kialakítottak sorrendeket a vizsgált térségek között. Továbbá a kiválasztott statisztikai indikátorokat csoportokba vagy faktorokba aggregálták (gazdasági, demográfiai, munkaügyi, infrastrukturális, iskolázottsági stb.), és így próbáltak komplex versenyképességi vagy fejlődési elemzéseket végezni (Lukovics 2008, Szirmai 2015).

Az eddigi vizsgálatok léptékét többször az elérhető adatok aggregációs szintjei határozzák meg, holott például a csomóponti régiók kiterjedése néhol túlmutat, néhol viszont kisebb is lehet a járási, vagy kistérségi léptéknél. Álláspontom szerint a csomóponti régiók fogalmát (Lengyel–Rechnitzer 2004) térben a Központi Statisztikai Hivatal által létrehozott lehatárolt agglomerációk, agglomerálódó térségek, valamint nagyvárosi településegységek jobban lefedik. Ezen a területi léptéken vizsgált versenyképességgel kapcsolatban azonban kijelenthető, hogy viszonylag kevés publikáció lát napvilágot (Szilágyi 2014).

Az előzőekből adódóan jelen tanulmány a vidéki nagyvárosi térségek versenyképességének megvizsgálását tűzte ki célul. A témakört három konkrét kérdés mentén járom körbe. Egyrészt arra kerestem a választ, hogy milyen a vidéki nagyvárosi településegységeknek, agglomerálódó térségeknek és agglomerációknak megvalósult versenyképessége. Másrészt mely tényezők befolyásolják ezeknek a területi egységeknek megvalósult versenyképességét. Harmadrészt az is a tanulmány fókuszában van, hogy milyen települési szintű differenciáló hatások érvényesülnek a csomóponti régiók versenyképességében.

Elsőként kifejtésre kerülnek a versenyképesség fogalmának közgazdaságtani és interdiszciplináris értelmezései, valamint mérésének konceptuális és operacionalizálási kérdései és kihívásai. A kapcsolódó nemzetközi és hazai szakirodalmak feldolgozását követően a második fejezetben a mintaterületek lehatárolásának módszeréről, és a kutatómódszertan pontos leírásáról értekezek.

Az elméleti keretek kifejtését követően főkomponens-elemzéssel, hierarchikus és K-közép klaszterelemzéssel, valamint többváltozós lineáris regresszió módszerével tártam fel a vizsgált térségek versenyképességét és az erre ható tényezők közötti összefüggéseket, diszkrpanciákat. Végül a nagyvárosi térségeken belüli települési polarizáció detektálására a lokális G_i^* statisztikát használtam települési szinten, ami térbeli hasonlóságokat feltáró módszer. A kapott eredmények interpretálását és elemzését követően a tanulmányt az összegzés és a következtetések zárják.

2. A versenyképesség értelmezései és mérésének kihívásai

A gazdasági növekedés és fejlődés kérdésköre mellett sokszor a versenyképesség is előtérbe került, holott ez a fogalom nem tekint vissza olyan nagy múltra, mint az előzőek. Megállapítható, hogy a regionális tudományban egy adott térség versenyképessége több mint az inputok termelékenysége, sőt a térségek közötti verseny nemcsak a cégekért folyik, hanem turistákért, magas adófizető lakosokért és a fejlesztési forrásokért is (Chikán–Czakó 2009, Lengyel 2012).

Általában a diskurzust a közgazdasági szemléletű, főként a – keynesi, a vállalati stratégiai közgazdaságtan és az evolucionista elmélet – városok versenyével összekötött versenyképesség és sikeresség felfogása határozza meg (Lengyel 2003, 2010, Lukovics 2008, Egedy 2012). Ez a gondolatmenet többnyire az egységes versenyképességi fogalmat használja: *„a vállalatok, iparágak, régiók, nemzetek és nemzetek feletti régiók képessége relatív magas jövedelem és relatív magas foglalkoztatottsági szint tartós létrehozására, miközben a külgazdasági (globális) versenynek ki vannak téve”* (Lengyel 2003, 278. o.).

Az fenti fogalomra építve a regionális versenyképesség konceptuális értelmezésében és a hatótényezők detektálásában meghatározó Lengyel Imre (2003) piramis-modellje, amivel nemcsak mérni lehet a régiók teljesítményét, hanem strukturálni is a rá ható tényezőket (Lengyel 2003, 2010). Az egymásra épülő logikai kerete lényegében illeszkedik az alap → eszköz → cél kanonikus gazdaságfejlesztési logikához (Bajmócy 2011). A növekedés elméletek hagyományosan a tőkét és munkát veszik alapul a modellekhez, viszont napjainkban ez kiegészült a technológiával, illetve a humán tényezőkkel (Varga 2009). Tulajdonképp ezen értelmezések szerint a térségek sikerességének középpontjában a neoliberais szemléletű gazdasági növekedés áll, amit alapvetően a GDP-vel, a vállalatok, valamint az explicit és implicit tudás koncentrációjával, a munkatermelékenységgel és a jövedelmek szintjével hozhatóak kapcsolatba.

Idővel a közgazdaságtanon belül és társadalomtudományok felől több kritika és kiegészítés is született (Sen 2003, Timár 2003, G. Fekete 2008). Számos empirikus vizsgálat készült, ahol arra jutottak, hogy az ott élő emberek hiába éltek szegényebb körülmények között, mégis jobban ítélték meg életüket, mint azok, akik egy fejlettebb városban laktak és magasabb jövedelemmel rendelkeztek (Hall 1998, Szirmai 2009, 2015). Ez a relatív depriváció jelensége, amikor a saját helyzetüket a környezetükhöz mérve rosszabbnak ítélik meg az emberek, mint a valós anyagi helyzetük.

Továbbá a gazdasági agglomeráció és koncentráció egy sor társadalmi problémát is magával hoz. Ilyen tényezők többek között a nagyvárosi bűnözés, és közbiztonság helyzete, vagy a fejlett csomóponti régiókban létrejövő változó szegregáció (Marcinczak et al. 2015), deviancia és depriváció (Szirmai 2009, 2015). Paradox módon a gyarapodó városokban növekszik a szegények és gazdagok közötti jövedelmi rés és a társadalmi feszültség is kiéleződik. Ezzel ellentétben a nagyvárosokban a feszültségek mellett versenyelőnyök forrása is lehet a multikulturaliz-

mus, hiszen a társadalmi rétegek interakciója elősegíti a gyors innovációt és kreatív gazdaság fejlődését (Tuna et al. 2014).

Olyan alternatív nézetek is napvilágot láttak, amik a teljes kapitalista rendszert és az ebbe beágyazott versenyképességi modelleket is téves útnak tekintik. A jelenlegi kapitalista rendszer alapvetően hibás érveléseik szerint, az államok neoliberais gazdaságpolitikája csak mélyíti a válságot (Harvey 1982, Czirfusz 2014, Gyuris 2014). A 2008-as világgazdasági válság hatásai is a polarizációs folyamatok mögött meghúzódó társadalmi munkamegosztás és az eltérő hatalmi viszonyokra is ráirányította a figyelmet. Ezekre az alternatív válaszok főként a kritikai társadalomelméletekből kiindulva a globális neoliberális gazdaság homogenizáló és a térbeli egyenlőtlenségeket folyamatosan fokozó és újratermelő gyakorlatát kritizálják (Hudson–Hadjimichalis 2014, Nagy 2014).

A gazdasági növekedésre alapozott versenyképesség elemzés a társadalmi problémák mellett komoly környezeti aggályokat is felvet. Megállapítható, hogy a jelenlegi növekedésre kényszerített gazdasági rendszerben lehetetlen a környezeti fenntarthatóságot létrehozni (Harvey 1982, Dombi–Málovics 2015). A versenyképesség, valamint a fejlődés kiterjesztett értelmezésére a Nobel-díjas Amartya Sen (2003) képesség-szemlélete jelent egyfajta átfogó megközelítést. Sen (2003) rámutat az átváltási tényezők koncepcióján keresztül a valós boldogság és a versenyképesség közötti diszkrpanciára, továbbá a szabadság öt általa fontosnak tartott típusára egy-egy szakpolitikát, mint eszközt is megad: (1) politikai szabadságjogok, (2) gazdasági feltételek, (3) szociális lehetőségek, (4) transzparencia és (5) létbiztonság (Sen 2003, Bajmócy 2011, Lengyel 2012). Sen (2003) felfogása túlmutat a közgazdaságtudomány hagyományos határain, és komplexitása miatt nehezebben is artikulálható a gyakorlati szakpolitikák számára.

Álláspontom szerint érdemes helyén kezelni az alternatív gazdasági szemlélet kritikáit is, hiszen a főáramlatú modellek bírálata mellett nem nyújt pragmatikus válaszokat, mivel az szembemegy a koncepció transzformációs és komplex gondolkodásmódjával. Továbbá az is megállapítható, hogy elméleti szinten lehet más struktúrákban elemezni a globális kapitalizmust, viszont a gyakorlat még sokáig a neoliberális szemléletű paradigmát fogja előnyben részesíteni.

Megállapítható, hogy amilyen szerteágazóak a versenyképesség fogalmának elméleti értelmezései, annyira nehéz operacionalizálni is azokat. Alapvetően a területi fejlettség vagy versenyképesség mérése két nagy irányra osztható. A kutatók jelentős része egy kiragadott mutatóval jellemzi a területi különbségeket. Ilyenkor figyelmen kívül hagyják az adott jelenség többtényezős jellegét. Előnye, hogy könnyen mérhető, statisztikában nyomon követhető, mértékegysége valamilyen pénzegységben kifejezett összeg. Hátránya, hogy figyelmen kívül hagyják a mutatóra ható komplex folyamatokat (Dusek 2004, Nemes Nagy 2009).

A másik irányzat a sokdimenziós, sokmutatós jelleget tükröző komplex mutatók megalkotását tartja relevánsnak. Ez két alirányzatra osztható. Az egyik csoport egyszerűbb statisztikai módszerekkel létrehozott (rangsorolás, pontozás) mutató-

rendszereket alkot, míg a másik bonyolultabb matematikai eljárásokat (faktoranalízis, klaszteranalízis, regresszió számítás) követ (Dusek 2004; Nemes Nagy 2009). Konstatálható, hogy mindegyik irányzatot éri bírálat, a bonyolultabb módszereknél a statisztikai torzításokat, az elméleti kerethez kapcsolható indikátorok hiányát vetik fel a kritikusok (Nemes Nagy 2009).

Az egyszerűbb és a bonyolultabb módszereknél is jelentős probléma merül fel a megfelelő indikátorok elérhetőségével kapcsolatban. Bizonyos területi léptéken nem érhetünk el olyan adatokat, amit szükséges volna vizsgálni, ezért a kutatási eredmények nem tudnak teljes, átfogó képet adni. Erre a hiátusra megoldás lehet a jövőben például a lakossági (egészségügyi, adózási vagyoni stb...) adatbázisok összekapcsolása.

Számos kritika a versenyképesség vizsgálatának statisztikai, módszertani problémáit emeli ki (Stiglitz et. al 2009, Nagy–Koós 2014, Szirmai 2015). Nehéz olyan faktorokat találni, amivel hatékonyan és vitathatatlanul leképezhető egy térség sikeressége, versenyképessége (Tímár 2003). Újabban a közgazdaságtanban is mélyrehatóbban foglalkoznak a bruttó hozzáadott érték „tökéletlenségével”, ezen belül a mutatókba történő környezeti és társadalmi tényezők bevonásával, valamint az informális tevékenységek (pl.: házimunka) szerepével. (Stiglitz et. al 2009).

Leszögezhető, hogy az indikátorok kiválasztásának nehézségei mellett többször a kutatási módszertan és a választott területi lépték is befolyásolja az eredményeket. Shin és Angew (2011) milánói kutatásai arra tapintottak rá, hogy a mutatók globális korrelációjával és a regressziójával szemben a területi autokorreláció és a földrajzilag súlyozott regresszió eredményei térben eltérő eredményeket hozhatnak. Ennek okai a gazdasági-társadalmi jelenséget megmagyarázó, - az eddig említett megközelítéseken túlmutató - összetett tényezőkben és a térbeli különbségek léptékében keresendő.

A nemzetközi összehasonlításokat szintén kihívás elvégezni nagyvárosi, települési szinteken, hiszen az országok között is eltérés tapasztalható a mért statisztikai adatokban. Erre egy általános adatgyűjtési sztenderd létrehozása lenne kézenfekvő, hiszen ekkor komplex versenyképességi méréseket lehet létrehozni és tovább lehetne finomítani azokat. Magyarországon térségi szintű elemzések már bőségesen rendelkezésre állnak a témakörben (Lukovics 2008, Lengyel–Szakálné Kanó 2012). Továbbá a Stiglitz–Sen–Fitoussi jelentés már hazánkban is inspirált tudományos vizsgálatokat a közelmúltban, ahol próbálták az ajánlásokat beleépíteni egy objektív jóllét modellbe (Nagy–Koós 2014, Szirmai 2015).

Összességében megállapítható, hogy a tudományos életben komoly elméleti és gyakorlati diskurzus folyik a versenyképességről. Álláspontom szerint az alternatív megközelítéseknek is komoly szerepük van a fogalom értelmezésében és mérésében, hiszen a fejlesztési források allokálása érdekében célszerű a térségek relatív helyzetének minél pontosabb leképezése.

3. A területi lépték meghatározása és módszertan

A regionális tudományokban kiemelt szerepe van a csomóponti régióknak, ami egy nagyvárosból és annak vonzáskörzetéből áll össze (Lengyel–Rechnitzer 2004). A csomóponti régiók térbeli kiterjedése azonban többször eltér a közigazgatási határoktól és ezért szorosabban kapcsolatba hozhatóak a nagyvárosi településegységekkel, agglomerálódó térségekkel, agglomerációkkal (Tóth 2014), aminek lehatárolása eltér a tervezési statisztikai járásoktól, kistérségektől. Ezért célszerű e térstruktúrák fogalmainak definiálása, ami Kőszegfalvi György definícióit alapul véve Tóth (2014) így fejezett ki:

„A településegységek műszaki-fizikai szerkezetét, térbeli fejlődését alapjaiban a természeti-földrajzi adottságok, az infrastruktúra hálózati rendszereinek területi elhelyezkedése, struktúrája, a központtal kialakult funkcionális kapcsolatok jellege, intenzitása határozza meg. Ezt a folyamatot erősíti a gazdasági kapcsolatrendszer, a munkahely és a lakóhely közötti utazás, a központ különféle jellegű intézményeinek vonzása. Az olyan jellegű területi összefonódás, összeépülés, netán összefüggő településtest kialakulása, amely az agglomerációk létrejöttének egyik sajátos kritériuma, a településegységek vonatkozásában csekély mértékű, vagy hiányzik.” (Tóth 2014, 290. o.).

A nagyvárosi településegységekhez képest az agglomerálódó térségek és az agglomerációk már térben szorosabb gazdasági, társadalmi, demográfiai kapcsolatokat feltételeznek a települések között, amit Tóth (2014) így határoz meg:

...”Agglomerálódó térségeknek azokat a településstruktúrákat (településegységeket) nevezzük, amelyekben egyértelműen felismerhetőek az agglomerálódási folyamat ismérvei, de a folyamat még nem tekinthető befejezettnek... Az agglomerációk olyan településstruktúrák, ahol népességyarapodás, jelentős/jelentősebb lakásépítési tevékenység figyelhető meg. Az 1990-es évtizedben végbement folyamatok azt jelzik, hogy a gyarapodó népességszám és lakásépítési tevékenység nem a központokra, hanem az azt övező településekre jellemző: a központokból a népesség – különböző okok miatt – kitelepedik a környék településeire, illetve más térségekből a bevándorlás ide irányul, lakást ezeken a településeken épít” (Tóth 2014, 289. o.).

A fogalmakból építkezve a Központi Statisztikai Hivatal 2003 augusztusában elkészített lehatárolását Tóth (2014) hasonló módszertannal, a 2011-es népszámlálási adatokkal felülvizsgálta, amit kutatásomban is alapul veszek. A vizsgált mintaterületek kiválasztásával kapcsolatban konstatálható, hogy szakirodalmi megfontolásokat követve a tanulmányban a Budapesti agglomerációt és a Balatoni agglomerálódó térséget nem vettem bele az elemzésekbe. Ennek oka, hogy hazánk agglomerációi és településegységei között tapasztalatunk bizonyos gazdasági versenyt, de mivel a csúcson Budapest és agglomerációja áll (Lukovics 2008, Szilágyi 2014), így országon belül legerőteljesebb rivalizálás vélhetően a vidéki nagyvárosi térségeink között áll fenn. Továbbá a balatoni agglomerálódó térség települései a

Balaton-törvényben rögzített part közeli településeket jelenti (Tóth 2014), ami inkább turisztikai szempontból fontos, de kiterjedéséből adódóan jelentősen eltér a többi vidéki nagyvárosi térséginktől (Szilágyi 2014).

Az elméleti keretből levezetett kérdések megválaszolásához alapvetően kvantitatív módszereket alkalmaztam. Elsőként a rendelkezésre álló adatokból megpróbáltam leválogatni és létrehozni azokat az indikátorokat, amelyek viszonylagosan illeszkednek a Lengyel Imre (2003) által létrehozott piramis-modellbe.

Alapvetően támaszkodtam a szakirodalmi tapasztalatokra (Lukovics 2008, Lengyel–Szakálné Kanó 2012, Lengyel–Rechnitzer 2013a, 2013b), azonban az elérhető adatok miatt részben el is tértem, így például turisztikai adatokat, mint kívülről jövő jövedelmeket vagy olyan mutatókat is beépítettem, amit az eddigi kutatások nem. Így a rendelkezésre álló adatokból és a korábbi elméleti és módszertani kutatásokra (Lukovics 2008, Szakálné Kanó 2008) támaszkodva összesen 31 indikátort határoztam meg, ami az alapját képezte a versenyképességi rangsorolásnak és a matematikai statisztikai elemzéseknek (1. sz. melléklet).

Ezt követően a megvalósult versenyképesség mutatóiból főkomponenseket hoztam létre. Törekedtem arra, hogy legalább három bemeneti változó legyen az elemzésben, a háttérstruktúrát vizsgáló KMO és Barlett's teszt 0,500 feletti értéket mutasson, a saját érték legyen egy felett és a főkomponens magyarázza meg a változók variációjának legalább 70%-át. A főkomponenseknél a negatív jelenségeket megragadó indikátorokat úgy alakítottam át, hogy százból kivontam az arányértéket, így már érvényesült a nagyobb érték versenyképesebb elv. Ez a főkomponenseknél és a klaszterközpontoknál is egyszerűbb és átláthatóbb. A statisztikai megfontolásokat követve így négy főkomponenst jött létre az alapkategóriákat mérő mutatókból, ami a hierarchikus klaszterelemzés bemeneti változóit képezte.

A szakirodalmi javaslatokat követve (Sajtos–Mitev 2007, Falus–Ollé 2008) első lépésben hierarchikus, Ward eljárás elvén alapuló módszert használtam a kialakítandó klaszterek ideális számának meghatározásához. A dendrogram alapján négy klasztert határoztam meg úgy, hogy a harmadik iterációt tartottam határnak. Ezután lefuttattam a K-közép klaszterezelemzést is, hogy vizsgálhatóvá váljanak a klaszterközpontok által a kialakított csoportosulások versenyképességi térbeli tulajdonságai.

A főbb versenyképességi elemzéseket kritika éri abban, hogy nem elemzi a régió belüli polarizációt. Ezért a nagyváros térségek mögött meghúzódó települési eltérésekre, a központnak a vonzott településekre gyakorolt hatására lokális G^* statisztikát használtam, települési szinten. Ennek a mutatónak a számlálójában a vizsgált indikátor értéke fejezhető ki, valamint a d_j értékeknek a szomszédsági mátrix i -edik sorában szereplő elemeivel súlyozott összege látható, a nevezőben lévő értékek pedig a standardizálást szolgálják (Szakálné Kanó 2011). Ez a statisztikai eljárás megfelelő geoinformatikai szoftverrel térképre vihető.

Tehát a Getis–Ord féle G^* értékek kiszámításával választ kapunk arra, hogy a többnyire csomóponti régióknak értelmezett földrajzi agglomerációk, agglomerálódó térségek, településegységek határain belül milyen települési differenciák érvényesülnek. A dolgozatban a lokális G^* statisztikát települési szinten, 2013-as adatokkal végeztem el.

A kutatási kérdések között szerepelt annak a vizsgálata is, hogy a megvalósult versenyképességet mely tényezők határozzák meg és hogyan. Ezért létrehoztam a korábbi szakirodalmi megfontolásokat (Lengyel–Szakálné Kanó 2012, Lengyel–Rechnitzer 2013a, 2013b) követve egy főkomponenst a 2013-as egy főre és adózóra jutó jövedelmi adót képező jövedelmek mutatókból, valamint a 2011-es foglalkoztatottak arányát a 15 éves és idősebb népességen belüli indikátorból. A háttérstruktúrát elemző KMO és Barlett's teszt 0,529-es értéket mutatott, a főkomponens megőrizte a három bemeneti változó információjának 80,54%-át.

Ez a főkomponens képezte a lineáris regressziós modell függő változóját. Ezután a korrelációkat figyelembe véve olyan indikátorokat választottam ki, amelyek hatással lehetnek a versenyképességre. Végül a létrehozott, valamint a fajlagos mutatókat, mint bemeneti változókat határoztam meg a többváltozós lineáris regressziós modellben. A multikollinearitást próbáltam kiszűrni, ahol a VIF mutató 5 fölé emelkedett (Kovács 2008, Szakálné Kanó 2008) az eredményeket nem vettem figyelembe.

Részben a magas multikollinearitás végett többször főkomponenseket hoztam létre, így néhol a mutatók aggregálásával sikerült a piramis-modell néhány tényezőjét leképezni (Pl.: humán tőke, kis- és közepes vállalkozások, kutatás, gazdasági szerkezet, regionális elérhetőség). Ezek, mint főkomponensek képezték a megvalósult versenyképesség magyarázó változóit.

A kvantitatív kutatáshoz szükséges megfelelő területi szintre bontott adatokat a Központi Statisztikai Hivatal E-polc rendszerén [1] keresztül értem el. Ehhez a regisztrációköteles szolgáltatáshoz a szükséges elérhetőséget, így az alapadatokat a Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar, Közgazdaságtani és Gazdaságfejlesztési Intézete bocsájtotta rendelkezésemre. Emellett további települési szintű adatokat az Országos Településfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszerének adatbázisából [2] nyertem.

Továbbá a Magyar Tudományos Akadémia köztestületi tagok számát az MTA honlapjáról értem el [3], valamint a regionális elérhetőség kiszámításához a Google Maps térképét használtam [4]. A matematikai statisztikai, lokális G^*_i statisztika kiszámításához, továbbá a térképek, ábrák és táblázatok elkészítéséhez SPSS 20, ArcMap 9.3, valamint Mapinfo 10.5 programot használtam.

A módszertan kifejtését követően célszerű a kutatás főbb korlátairól is értekezni. Fontos kiemelni, hogy a Tóth (2014) által meghatározott lehatárolás miatt a vizsgálatba bevont csomóponti régiók száma 21 darab, ami a matematikai statisztikai módszereknél viszonylag kis elemszámnak minősül. Korlátot jelentett az is, hogy több adat csak régiós, megyei szinten elérhető, így alacsonyabb léptékeken

nem állnak rendelkezésre. Az adatok részleges hiánya mellett további korlátokat jelentett, hogy a rendelkezésre álló adatok eltérő időre vonatkoznak. Összességében azonban a vizsgált matematikai apparátus széles, amivel arra törekedtem, hogy minél jobban leképezhessem a nagyvárosi térségek versenyképességét.

4. A vidéki nagyvárosi településegységek, agglomerálódó térségek és agglomerációk versenyképességének térbeli és gazdasági jellemzői

Elsőként a vizsgált területek megvalósult versenyképességének klasztereit és a csoportok közötti különbségeket határoztam meg. Az alapkategóriákat prezentáló főkomponensek mentén a hasonló csoportok részletesebb tulajdonságai és a klaszterek közötti különbségek a K-közép klaszterelemzéssel, valamint a klaszterközpontok közötti távolságokkal képezhető le. Ha ezeket a különálló klasztereket térképre viszszük a csoporttagok térbeli elrendeződése is feltárható (1. ábra).

Számításaim szerint megállapítható, hogy az erős megvalósult versenyképességgel rendelkező (4. klaszter) városias térségeknél magas a jövedelem és a munkatermelékenység is, továbbá a foglalkoztatottság is kedvező. Földrajzi elhelyezkedésükről megállapítható, hogy a fővároshoz, valamint az ausztriai határhoz eső északnyugati térségről van szó. A turizmus viszont nem mutat pozitív értéket, ami abból adódik, hogy ebben a klaszterben inkább exportképes iparral rendelkező térségek dominálnak, így itt a turisztikai vonzerő szerepe csak másodlagos.

A térségekben az autóiipar szerepe (Pl.: Győri agglomeráció), a gyártási központok megléte (Pl.: Veszprémi nagyvárosi településegységek), a kedvező közlekedés, valamint a felvevő piacok közelsége egyaránt jelen van. Az is megállapítható, hogy a Kecskeméti nagyvárosi településegységek is a legversenyképesebb csoportba kerültek, amiből arra következtethetünk, hogy az autóiipari beruházás hatásai már érzékelhetőek a térségben. A klaszterközpontok távolságáról elmondható, hogy alapvetően ez a klaszter stabilan versenyképes pozíciót vesz fel és távol található tőle a másik három csoport.

A közepes versenyképességű (2. klaszter) agglomerációkra, agglomerálódó térségekre és nagyvárosi településegységekre negatív faktorértékek jellemzőek és nincsenek kiugró eltérések. Ez a csoport szinte egyenlő távolságra található az erős és a gyenge versenyképességű csoportoktól, ami rámutat a területi különbségek mértékének stabilitására. Földrajzilag a Dunántúl déli részén helyezkednek el, továbbá az Alföld tipikus egyetemvárosai és Szolnok, valamint Nyíregyháza településegysége tartozik ide. Ebbe a csoportba került a Szegedi térség is, ami mutatja a gyártási központoktól való lemaradását az alapkategóriák tekintetében.

A gyenge versenyképességgel rendelkező területek (3. klaszter) térbeli árnyékzónák valamint válságtérségek, például a Békéscsabai és a Salgótarjáni településegységek földrajzi elérhetősége kedvezőtlen, valamint Miskolc és térsége komolyabb gazdasági és társadalmi problémákkal rendelkezik. Ebben a csoportban a turizmus kedvezőbb, mint a versenyképesebb klaszterekben, amit Gyula és Miskolc-tapolca eredményei okoznak.

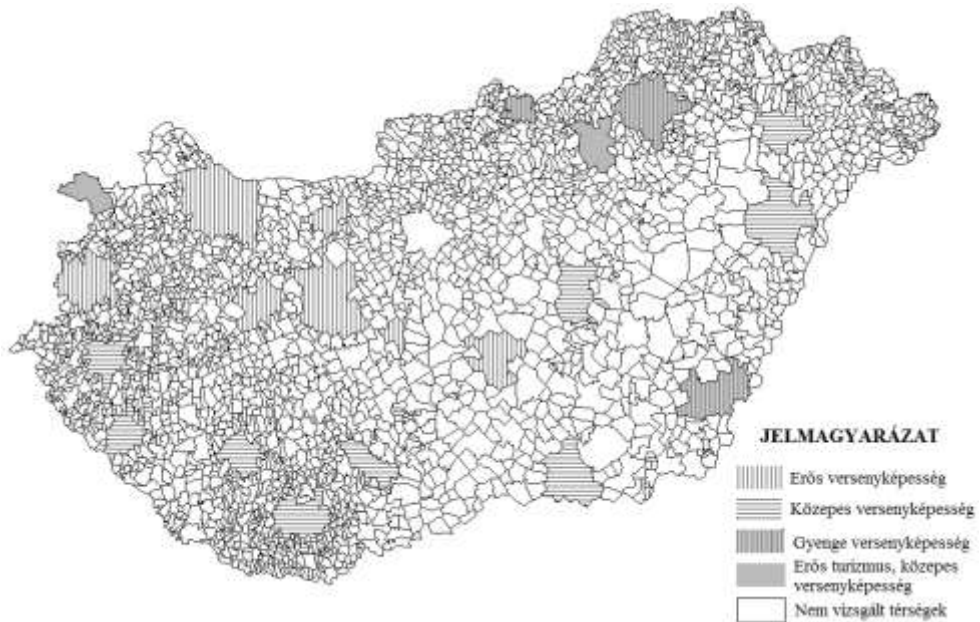
1. ábra A megvalósult versenyképesség sajátosságai négy főkomponens mentén, K-közép klaszterelemzés alapján

Final Cluster Centers

	Cluster			
	1	2	3	4
Jövedelem	-,34339	-,30634	-1,42381	1,10218
Munkatermelékenység	-,72340	-,04840	-1,38344	,86182
Foglalkoztatottság	,70665	-,27947	-1,60102	,84356
Turizmus	2,70653	-,46077	-,07558	-,14848

Distances between Final Cluster Centers

Cluster	1	2	3	4
1		3,385	3,830	3,574
2	3,385		2,219	2,042
3	3,830	2,219		4,172
4	3,574	2,042	4,172	

Forrás: saját szerkesztés

Az egymáshoz viszonyított versenyképességben a tartósan leszakadó térségek főként a keleti országrészen összpontosulnak, ami arra utal, hogy a kelet-nyugat dichotómia a területfejlesztési beavatkozások után is fennmaradt. Itt a jövőben kulcskérdés lesz a periférikus térségek megfelelő fejlesztése és a korábbi nagy múltú ipar újraintegrálása a globális gazdasági hálózatokba.

Az Egri agglomerálódó térség, és Soproni nagyvárosi településeggyüttes egy külön csoportot alkot (1. klaszter), amire az jellemző, hogy gazdaságukban kiemelkedő szerepet tölt be a turizmus. A jövedelmek és a munkatermelékenység elmarad a közepes versenyképességű klasztertől is, azonban a foglalkoztatottság kedvezőbb, megközelíti az erős megvalósult versenyképességű térségek szintjét. Ez alátámasztja a turizmus kiemelten kedvező hatását a foglalkoztatottságra.

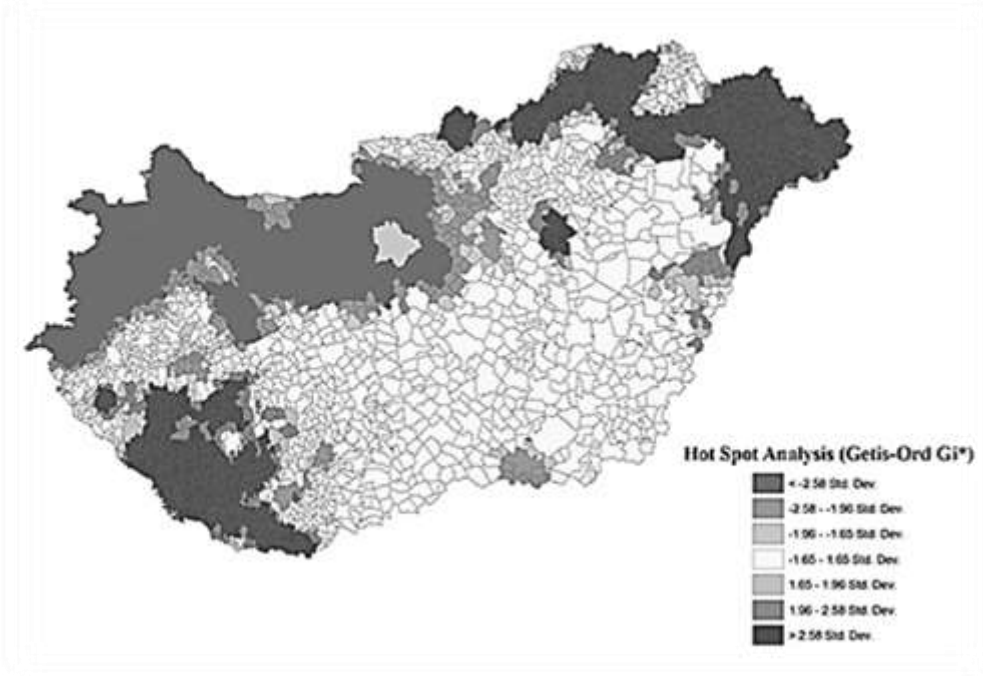
A versenyképesség mérésénél is legtöbbször háttérbe kerül a csomóponti régiókon belüli térbeli különbségek kiemelése, ami a témakör elemzésének komplexitását tovább emelhetné. Álláspontom szerint a sikeres versenyben való helytállás egyik fokmérője lehet az, hogy képes-e a központi nagyváros érdemben hatni a vonzáskörzetre, hiszen például a munkanélküliség csökkenése a helyi jövedelmeket, átétésen a jólétet is befolyásolja. Azonban ha jelentős eltérések vannak a központ és vonzáskörzet települései között az kiélezett társadalmi feszültséget hozhat felszínre (Szirmai 2015). Tehát meglátásom szerint egy versenyképes nagyvárosi térségben feltételezhető a gazdasági-társadalmi interakciók térbeli kiegyensúlyozottsága. A Getis–Ord féle települési szintű értékek erre derítenek fényt (2. ábra).

A lokális hasonlóságoknál megfigyelhetőek országos tendenciák, és helyi sajátosságok egyaránt, ami a térségek versenyképességéhez hozzájárulnak. A északnyugati határnál csoportosuló nagyvárosi térségeknél egybefüggően kedvező értékek tapasztalhatóak, ami arra enged következtetni, hogy a központ-vonzott települések közötti interakciók megfelelőek. A központ (Pl.: Győr, Székesfehérvár, Szombathely, Tatabánya) a vonzott településekre is kedvező hatást gyakorol, a foglalkoztatottság a falvakban is jobb az országos átlagnál. Természetesen a képet árnyalja, hogy a nyugati határnál a határon átnyúló gazdasági folyamatok is pozitív hatást gyakorolnak a helyi foglalkoztatottságra.

Ez gazdasági szempontból felülértékeli a lehatárolási folyamatokat és az agglomeráción belüli kapcsolatokra, mint problémára helyezi a hangsúlyt. Az lokális hasonlóságok arra is rátapintanak, hogy napjainkban a Salgótarjáni nagyvárosi településeggyüttes komplex válságtérség, hiszen a központi településen is kiugróan kedvezőtlen a foglalkoztatottság, ezzel beolvad a környezetébe.

A megvalósult versenyképesség Lengyel (2003) által meghatározott alapkategóriáinak vizsgálata, valamint a lokális hasonlóságok jól informálnak a jelenlegi területi különbségekről. Azonban a jövőbeli előrejelzésekhez célszerű meghatározni, mely tényezők hatnak leginkább a megvalósult versenyképességre, amit a többváltozós lineáris regressziós modellek hivatottak bemutatni. Ezzel a prediktív információk is kinyerhetők a térségek fejlődési pályájával kapcsolatban.

2. ábra A munkanélküliségi ráta települési szintű lokális hasonlósága 2013-ban

Forrás: saját szerkesztés

Alapvetően a gyártási központokra jellemző az exportképes vállalatok nagy száma és számításaim szerint ez meghatározó hatással van az adott térségek gazdasági helyzetére. A lineáris regressziós modell 71,8%-ban magyarázza a megvalósult versenyképességet, ami több következtetésre ad alapot. A magyarországi gazdaságot az exportképes vállalatok húzzák, és térbeli koncentrációja pozitív hatással van a versenyképességre. Tehát a helyi gazdaságban döntőek a külföldi beruházások és az ipari tevékenységek, de ugyanilyen fontos a vállalkozássűrűség, a helyi társadalom vállalkozókészsége. Ezért a gyártási központokban szükség van az iskolázott, kvalifikált emberekre, de ugyanilyen fontos a jól betanítható szakmunkás munkaerő is.

Ha a regressziós modellbe bekerülnek a helyi egyetemi kapacitásokra építő mutatók és a helyi emberi tényezők, azt tapasztaljuk, hogy a regressziós értékek alacsonyabbak. Tehát vidéki nagyvárosi térségeknél érvényesül az, hogy a helyi egyetem és az erre épülő szolgáltatások, cégek kisebb hatással vannak a megvalósult versenyképességre, mint a globális piacon versenyző exportképes autóiipari vagy egyéb ipari tevékenységekkel foglalkozó vállalatok. Ez az érték ezen a mintán jön ki és a viszonylag kis elemszám és a vizsgált területek mérete is (igazi urbanizációs előnyök csak Budapesten találhatóak) hatással van rá, de informatív eredménnyel szolgál. Megállapítható, hogy a fenti folyamat okai mélyebb kutatást igényelnek, amiben

a munkahelyi migráció nagyvárosi térségeken átívelő térpályái, vagy a helyi innovatív miliő kialakulásának nehézségei, a kreatív gazdaság aktorainak interakciói játszhatják a főbb szerepet.

Összehasonlítva az ipari jellegű vállalati szektor hatásával a humán tényezők jelenleg kisebb befolyással vannak a helyi megvalósult versenyképességre, amit a külföldi befektetések, a traded szektorok befolyásolnak érdemben, a helyi emberi tényezők kevésbé. Az is megállapítható, hogy ha jelentkezik egyfajta humán erőforrás a vidéki egyetemvárosokban, nem feltétlenül telepszik meg a térségben a helyi tudásbázisra építő vállalati szektor, ami idővel a képzett munkaerő elvándorlását hozza magával. Ezért az egyetemvárosaink helyi gazdaság és területfejlesztésének egyik nagy kihívása a kvalifikált munkaerő megtartása. Kérdés azonban a regionális gazdaságfejlesztésben, hogy mely tényezők mentén célszerű beavatkozni a helyi megvalósult versenyképesség növelése érdekében. A kérdés összetett, viszont a többváltozós regressziós modellel erre is kapható egyfajta válasz (3. ábra).

3. ábra A megvalósult versenyképességet meghatározó főkomponensek többváltozós lineáris regressziós modellje

Model Summary								
Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate				
1	,730 ^a	,533	,378	,78878290				

Coefficients ^a								
Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.	Collinearity Statistics	
		B	Std. Error	Beta			Tolerance	VIF
1	(Constant)	-2,236E-016	,172		,000	1,000		
	Kutatás	,337	,242	-,337	-1,397	,183	,533	1,875
	Humán tőke	,321	,232	,321	1,385	,186	,580	1,724
	Kis-és közipvállalkozások	,489	,206	,489	2,380	,031	,737	1,368
	Gazdasági szerkezet	,433	,208	,433	2,081	,055	,718	1,393
	Regionális elérhetőség	,159	,244	,159	,651	,525	,524	1,909

a. Dependent Variable: Megvalosult_versenykepesség

Forrás: saját szerkesztés

A főkomponens-elemzésből és a többváltozós lineáris regressziós értékekből konstatálható az is, hogy a hatótényezők szakpolitikai fejlesztése nem feltétlen okozza egy adott terület versenyképességének növelését. Bizonyos magyarázóerővel rendelkeznek, azonban ezeket a folyamatokat felülírják az egymásnak ellenható, komplex gazdasági és társadalmi hatások, amit célszerű a jövőben több megközelítéssel vizsgálni.

Összességében a vidéki nagyvárosi településegységek, agglomerálódó térségek és agglomerációk versenyképességében jelentős térbeli és gazdasági meghatározottság jellemző. Az országos léptékű jelenségek mellett a generalizált regionális versenyképesség a térbeli interakciókra is kihat valamilyen formában. Továbbá a többváltozós regressziós értékek arra mutatnak rá, hogy a bemeneti tényezők nem feltétlenül lineárisan hatnak a térségek megvalósult versenyképességére, amit a gazdasági és területfejlesztési beavatkozások döntéshozóinak célszerű figyelembe venni.

5. Összegzés

Magyarország gazdasági térstruktúrájában meghatározó szerepkörrel rendelkeznek az agglomerációk, agglomerálódó térségek, és településegységek, mégis e sajátos területek versenyképességéről eddig kevés hazai kutatás készült. Tanulmányom ennek a hiátusnak a betöltésére vállalkozott.

Leszögezhető, hogy a versenyképesség értelmezéséről és méréséről manapság is komoly diskurzus folyik, hiszen egyetlen tényezőt sem lehet vitathatatlanul leképezni, továbbá dilemmát okoz a megválasztott módszerek és indikátorok, valamint a lépték meghatározása is. Alapvetően minden modell egyszerűsíti az összetett gazdasági és társadalmi folyamatokat, viszont meglátásom szerint a vizsgálatokhoz jó konceptuális alapot biztosítanak. A főbb kritikai megállapításokat célszerű helyén kezelni és törekedni kell az adaptálásukra, hiszen a térségek teljesítményének minél pontosabb leképezése segíti a döntéshozókat és a fejlesztési források megfelelő helyre történő allokálását.

Megállapítható az alapkategóriákat jellemző főkomponensek csoportosításából, hogy a nagyvárosi térségek megvalósult versenyképességében jelentős területi különbségek tapasztalhatóak. A dunántúli gyártási központok erős, a klasszikus egyetemvárosaink közepes, valamint a térbeli árnyékszónák és válságtérségek gyenge megvalósult versenyképességgel rendelkeznek. Továbbá a klaszterközéppontok közötti távolságok rámutattak a területi különbségek mértékének stabilitására és térbeli meghatározottságára.

Méréseim szerint a régió belüli polarizáció összefüggésben van a megvalósult versenyképességgel. A munkanélküliség lokális G^* ; statisztikája azt mutatja, hogy ahol a régió megvalósult versenyképessége nagyobb, ott a központi város a vonzáskörzetre is pozitív hatást gyakorol. Ahol viszont eleve problémák merülnek fel, ott nagyobb térbeli polarizáció alakul ki a csomóponti régiókon belül.

Arra a kérdésre, hogy mely tényezők befolyásolják a megvalósult versenyképességét vidéki agglomerációknak, agglomerálódó térségeknek és nagyvárosi településegységeknek megállapítható, hogy a vállalkozásűrűség, az ipari tevékenységekkel foglalkozók, ipari és üzleti szolgáltatásokkal foglalkozó vállalatok több mint 70%-ban magyarózzák. Ezzel ellentétben a helyi lakosok iskolázottsága, társadalmi tőkéje nem bír ilyen erős hatótényezővel. A megvalósult versenyképességre a többváltozós lineáris regressziós modellek alapján az is kijelenthető, hogy a

kutatás, a humán tőke, a kis-és középvállalkozások, a gazdasági szerkezet, és az elérhetőség főkomponensek csak 53,3%-ban magyarázták a megvalósult versenyképességet. Ebből arra is lehet következtetni, hogy a hatótényezők fejlesztése nem feltétlen okozhatja egy adott terület versenyképességének egyértelmű növelését. Ez azért van, mert a gazdasági és társadalmi folyamatok nem feltétlen lineáris összefüggésben vannak egymással, ezért célszerű e folyamatokat több megközelítéssel elemezni.

A jövőben álláspontom szerint célszerű lenne a versenyképesség fogalmát és az elemzéseket kiterjeszteni úgy, hogy további környezeti, politikai és térbeli faktorokat is beépítsünk a statisztikai elemzésekbe. Az eredmények tükrében azonban az is megállapítható, hogy fontos a folyamatok értelmezésének a komplexitását hangsúlyozni. Így szükségszerű a modellek hiányosságait, módszertani korlátait is felismerni, továbbá finomítani azáltal, hogy empirikus kutatásokkal kiegészítjük.

Felhasznált irodalom

- Annoni, P. – Dijkstra, L. (2013): *European Regional Competitiveness Index 2013*. European Commission, Joint Research Centre, Institute for Security and Protection of the Citizens.
- Annoni, P. – Kozovska, K. (2010): *EU Regional Competitiveness Index*. European Commission Joint Research Centre, Luxembourg.
- Bajmócy Z. (2011): *Bevezetés a helyi gazdaságfejlesztésbe*. JATEpress, Szeged.
- Chikán A. – Czákó E. (szerk.) (2009): *Versenyben a világgal. Vállalataink versenyképessége az új évezred küszöbén*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Czirfusz M. (2014): *Gazdaságföldrajz. Jegyzet oktatóknak és hallgatóknak*. Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc.
- Dicken, P. (2007): *Global Shift. Mapping the changing contours of the world economy*. Guilford Press, New York.
- Dombi J. – Málovics Gy. (2015): A növekedésen túl–egy új irányzat hozzájárulása a fenntarthatósági vitához. *Közgazdasági Szemle*, 2, 200–221. o.
- Dusek T. (2004): *A területi elemzések alapjai*. Regionális Tudományi Tanulmányok, 10. ELTE, Budapest.
- Egedy T. (2012): A gazdasági válság hatása a nagyvárosok versenyképességére Magyarországon. *Földrajzi Közlemények*, 4, 420–438. o.
- Falus I. – Ollé J. (2008): *Az empirikus kutatások gyakorlata*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- G. Fekete É. (2008): A versenyképesség értelmezése kevésbé fejlett térségekben. In Lengyel I. – Lukovics M. (szerk.): *Kérdőjelek a régiók gazdasági fejlődésében*. JATEPress, Szeged, 130–152. o.
- Gyuris F. (2014): Az egyenlőtlen földrajzi fejlődés koncepciója. *Földrajzi Közlemények*, 4, 293–305. o.
- Harvey, D. (1982): *The limits of capital*. Backwell, Oxford.

- Hall, T. (1998): *Urban Geography*. Routledge, London.
- Hudson, R. – Hadjimichalis, C. (2014): Contemporary Crisis Across Europe and the Crisis of Regional Development Theories. *Regional Studies*, 1, 208–218. o.
- Kovács P. (2008): A multikollinearitás vizsgálata lineáris regressziós modellekben. *Statisztikai Szemle*, 86, 38–67. o.
- Lengyel I. (2003): *Verseny és területi fejlődés: térségek versenyképessége Magyarországon*. JATEpress, Szeged.
- Lengyel I. (2010): *Regionális gazdaságfejlesztés. Versenyképesség, klaszterek és alulról szerveződő stratégiák*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Lengyel I. (2012): Regionális növekedés, fejlődés, területi tőke és versenyképesség. In Bajmócy Z. – Lengyel I. – Málóvics Gy. (szerk.): *Regionális innovációs képesség, versenyképesség és fenntarthatóság*. JATEPress, Szeged, 151–174. o.
- Lengyel I. – Rechnitzer J. (2004): *Regionális gazdaságtan*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
- Lengyel I. – Rechnitzer J. (2013a): The Competitiveness of Regions in the Central European Transition Countries. *The MacrotHEME Review*, 2, 106–119. o.
- Lengyel I. – Rechnitzer J. (2013b): Drivers of Regional Competitiveness in the Central European Countries. *Transition Studies Review*, 20, 421–435. o.
- Lengyel I. – Szakálné Kanó I. (2012): Competitiveness of Hungarian Urban Microregions: Localization Agglomeration Economies and Regional Competitiveness Function. *Regional Statistics*, 2, 27–44. o.
- Lukovics M. (2008): *Térségek versenyképességének mérése*. JATEPress, Szeged.
- Lukovics M. – Kovács P. (2011): A magyar kistérségek versenyképessége. *Területi Statisztika*, 1, 52–71. o.
- Marcinczak S. – Tammaru, T. – Novák J. – Gentile, M. – Kovács Z. – Temelová, J. – Valatka V. – Kahrik, A. – Szabó B. (2015): Patterns of Socioeconomic Segregation in the Capital Cities of Fast-Track Reforming Postsocialist Countries. *Annals of the Association of American Geographers*, 1, 183–202. o.
- Nagy E. (2014): Függőség és egyenlőtlen fejlődés a vidéki terekben- élelmiszer-ágazat változó erőviszonyai és lokális beágyazottsága. In Nagy G. – Nagy E. (szerk.): *Polarizáció – Függőség – Krízis - Eltérő térbeli válaszok*. MTA KRTK RKI ATO Békéscsabai Csoport, Budapest–Békéscsaba, 78–88. o.
- Nagy G. – Koós B. (2014): Az objektív jólét modellezése és első eredményei Magyarországon. In Nagy G. – Nagy E. (szerk.): *Polarizáció–Függőség–Krízis - Eltérő térbeli válaszok*. MTA KRTK RKI ATO Békéscsabai Csoport, Budapest–Békéscsaba, 176–185. o.
- Nemes Nagy J. (2009): *Terek, helyek, régiók*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Sajtos L. – Mitev A. (2007): *SPSS Kutatási és Adatkezelési kézikönyv*. Alinea Kiadó, Budapest.
- Sen, A. (2003): *A fejlődés, mint szabadság*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Shin, M. – Agnew, J. (2011): Spatial Regression for Electoral Studies: The Case of the Italian Lega Nord. In Warf, B. – Leib, J. (ed.): *Revitalizing Electoral Geography*. Ashgate Publishing Company, Burlington, 59–74. o.

- Stiglitz, J. E. – Sen, A. – Fitoussi, J. P. (2009): *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*. OECD, Paris
- Szakálné Kanó I. (2008): Regressziószámítás alkalmazása kistérségi adatokon. In Lengyel I. – Lukovics M. (szerk.): *Kérdőjelek a régiók gazdasági fejlődésében*. JATEpress, Szeged, 264–287. o.
- Szakálné Kanó I. (2011): A gazdasági aktivitás térbeli eloszlásának vizsgálati lehetőségei. *Statisztikai Szemle*, 1, 77–100 o.
- Szilágyi D. (2014): A vidéki agglomerációk társadalmi-gazdasági jellemzői. *Területi Statisztika*, 6, 606–622. o.
- Szirmai V. (szerk.) (2009): *A várostérségi versenyképesség társadalmi tényezői*. Dialóg Campus, Budapest – Pécs.
- Szirmai V. (szerk.) (2015): *A területi egyenlőtlenségektől a társadalmi jól-lét felé*. Kodolányi János Főiskola, Budapest.
- Tímár J. (2003): A városverseny, várossiker elméleti kérdései. In Tímár J. – Velkey G. (szerk.): *Várossiker alföldi nézőpontból*. MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet, Békéscsaba-Budapest, 8–24. o.
- Tóth G. (2014): Az agglomerációk, településegységek lehatárolásának eredményei. *Területi Statisztika*, 3, 289–299. o.
- Tuna, T. K. – Ronald, K. – Mike R. – Gideon, B. (2014): *Towards Hyper-Diversified European Cities*. Divercities report, Utrecht.
- Varga A. (2009): *Térszerkezet és gazdasági növekedés*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Wood, A. – Roberts, S. (2011): *Economics Geography: Places, Networks and Flows*. Routledge, New York.

[1] <https://www.ksh.hu/polc> (Letöltve 2015.03.20.)

[2] <https://www.teir.hu/> (Letöltve 2015.04.05.)

[3] http://mta.hu/koztestuleti_tagok/ (Letöltve 2014.12.05.)

[4] <https://www.google.hu/maps/> (Letöltve 2014.11.20.)

Melléklet

Az elemzéshez használt és a főkomponenseket alkotó mutatók

Jövedelmek főkomponens

01. Egy lakosra jutó személyi jövedelemadót képező jövedelem (ezer forint), 2013
02. Saját jogon nyugdíjban ellátásban részesülők átlagos nyugdíja/hó, 2014
03. Egy lakosra jutó személyi jövedelemadó családi kedvezmény (ezer forint), 2013

Munkatermelékenység főkomponens

04. Egy adófizetőre jutó személyi jövedelemadót képező jövedelem (ezer forint), 2013
05. Egy adófizetőre jutó személyi jövedelemadó családi kedvezmény (ezer forint), 2013
06. Egy adófizetőre jutó személyi jövedelemadó (ezer forint), 2013

Foglalkoztatottság főkomponens

07. A nyilvántartott álláskeresők aránya a munkavállalási korú népességből, 2013
08. A 180 napon túl nyilvántartott álláskeresők aránya a munkavállalási korú népességből, 2013
09. A foglalkoztatottak aránya a 15 éves és idősebb népességben belül, 2011

Turizmus főkomponens

10. Belföldiek által eltöltött vendégéjszakák ezer lakosra jutó száma a kereskedelmi szálláshelyeken, 2013
11. Külföldiek által eltöltött vendégéjszakák ezer lakosra jutó száma a kereskedelmi szálláshelyeken, 2013
12. Egy férőhelyre jutó vendégéjszaka, 2013

Kutatás főkomponens

13. Magyar bejelentők belföldi szabadalmi bejelentéseinek száma 2011–2013 között 10000 lakosra, elérhetőség: <https://www.teir.hu/> (Letöltve 2015.04.05.)
14. Magyar bejelentők belföldi szabadalmi bejelentéseinek megadása 2011–2013 között 10000 lakosra, elérhetőség: <https://www.teir.hu/> (Letöltve 2015.04.05.)
15. MTA köztestületi tagok száma 10 000 lakosra (elérhetőség alapján), 2014, elérhetőség: http://mta.hu/koztestuleti_tagok/ (Letöltve 2014.12.05.)

Humán tőke főkomponens

16. A 18 évnél idősebb középfokú végzettséggel rendelkező népesség aránya a megfelelő korúak %-ában, 2011
17. A 25 évnél idősebb felsőfokú végzettséggel rendelkező népesség aránya a megfelelő korúak %-ában, 2011
18. Diplomások aránya a nyilvántartott álláskeresőkből, 2013

KKV főkomponens

19. A működő vállalkozások megoszlása létszám-kategória szerint, 1–9 fős létszámú, 2011
20. A működő vállalkozások megoszlása létszám-kategória szerint, 10–49 fős létszámú, 2011
21. A működő vállalkozások megoszlása létszám-kategória szerint, 50–249 fős létszámú, 2011

Gazdasági szerkezet főkomponens

22. Regisztrált vállalkozásokból a mezőgazdaság aránya, 2013
23. Regisztrált vállalkozásokból az ipari tevékenységek aránya, 2013
24. Regisztrált vállalkozásokból a szolgáltatások aránya, 2013

Regionális elérhetőség főkomponens

25. A legközelebbi autópálya elérhetősége a térség központjától (perc), 2014
Elérhetőség: <https://www.google.hu/maps/> (Letöltve 2014.11.20.)
26. A legközelebbi autópálya elérhetősége a térség központjától (km), 2014
Elérhetőség: <https://www.google.hu/maps/> (Letöltve 2014.11.20.)
27. Kábeltelevíziós hálózatba bekapcsolt lakás a lakásállomány százalékában, 2013
28. Ezer lakosra jutó internet előfizetés, 2013

További használt mutatók:

29. Ezer lakosra jutó működő vállalkozások száma, 2013
30. A működő vállalkozásokból az üzleti szolgáltatásokkal foglalkozók aránya, 2011
31. A foglalkoztatottakból az iparban dolgozók aránya, 2011

Adatok forrása:

Központi Statisztikai Hivatal E-polc rendszere: <https://www.ksh.hu/polc> (Letöltve 2015.03.20.)

Az adatok elérhetőséget a Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar, Közgazdaságtani és Gazdaságfejlesztési Intézete bocsájtotta rendelkezésemre

Köz- és iparpolitikák átalakulása

A Győri Modell – Az egyetem, az ipar és a város együttműködési dimenziói

Rechnitzer János¹ – Kecskés Petra² – Reisinger Adrienn³

A tanulmányban egy magyar nagyváros, egy regionális központ, Győr fejlődési pályájának fontosabb jellemzőivel foglalkozunk. Felvázoljuk a város megújulásának súlypontjait, elemezzük a többi regionális központhoz mérten a helyzetét. Majd leírjuk azt a fejlesztési modellt, amelyben egy nagyvállalatra és az ahhoz kapcsolódó vállalkozásokra, s ezek mellett egyre diverzifikáltabb, ipari, szolgáltatási szerkezetre épülő városi gazdaság miként képes a fejlesztéshez újabb erőforrásokat mozgósítani a helyi önkormányzat és az egyetem bevonásával. A Triple-Helix modell gyakorlati alkalmazásával illusztráljuk, hogy működhetnek az átmeneti, köztes – kelet-közép-európai – országokban is a posztmodern fejlesztési rendszerek, a maguk sajátossága és egyedisége mellett.

Kulcsszavak: Triple-Helix modell, gazdasági fejlődés, együttműködési dimenziók

1. Az egyetemek szerepe a gazdaságban és a társadalomban

Az egyetemek klasszikus feladata az oktatás és a kutatás, azonban az utóbbi 1–2 évtizedben megjelentek olyan modellek és gyakorlati megvalósulásai is, ahol az egyetemek szerepe és feladatrendszere komplexebb képet jelent, kifejezik gazdaságba és társadalomba való beágyazottságukat. Az első ilyen modell a Triple-Helix volt (Etzkowitz–Leydesdorff 1996, 2000), melynek középpontjában az áll, hogy az egyetem–ipar–kormányzat egy hármas egységet alkot, és egymással együttműködve tevékenykednek a gazdaság fejlődése, az innováció és a versenyképesség növelése érdekében. A modellt továbbfejlesztett változata a Quadruple-Helix és a Quintuple-Helix (Carayannis–Campbell 2012, Carayannis et al. 2012, Vas 2012). Az előbbi esetében bekapcsolódik a hármas egységhez a negyedik tényező a civil szféra és a helyi társadalom. A Quintuple-Helix modellben már a természeti környezet is megjelenik. Tuunainen (2002) már az ezredforduló után megfogalmazta, hogy a tudománynak és a társadalomnak egymást kell szolgálnia, vagyis a tudomány nyisson a társadalom felé és fordítva. A Triple-Helix modell elsősorban az egyetemek ipari,

---

¹ Rechnitzer János, MTA doktora, a Magyar Regionális Tudományi Társaság elnöke; egyetemi tanár, Széchenyi István Egyetem Kautz Gyula Gazdaságtudományi Kar (Győr)

² Kecskés Petra, PhD hallgató, Széchenyi István Egyetem Kautz Gyula Gazdaságtudományi Kar (Győr)

³ Reisinger Adrienn, PhD, adjunktus, Széchenyi István Egyetem Kautz Gyula Gazdaságtudományi Kar (Győr)

gazdasági kapcsolatait helyezi előtérbe, míg az utóbbi években egyre többen (pl. Altbach 2008, Vallaeyss é.n. 2014) hangsúlyozzák az egyetemek fontosságát a társadalmi folyamatokban is. Altbach (2008) úgy fogalmaz, hogy az egyetemek kulturális és humán célokat is szolgálnak mind a társadalom, mind az egyén számára.

Ha a témakört a felelősségvállalás oldaláról közelítjük meg, megállapíthatjuk, miként vállalatok esetében, ugyanúgy az állampolgárok, civil szervezetek, vagy intézmények esetében is lehet erről beszélni. Mind az állampolgárok, mind pedig a különböző szervezetek (vállalatok, civil/nonprofit szervezetek, közszolgáltató intézmények stb.) felelősek lehetnek egyrészt a saját életükért és tevékenységükért, másrészt a szűkebb, tágabb környezetükben történetekért, a lokális rendszerek (települések, térségek) társadalmi és gazdasági folyamataiért is. Vagyis ez alapján létezik az ún. egyéni és a társadalmi/gazdasági felelősségvállalás koncepciója, s annak helyi, területi dimenziója is. A szakirodalom nagy része a vállalati felelősségvállalásra, azon belül is a társadalmi szerepvállalásukra koncentrál, pedig nem elhanyagolható a többi szereplő felelősségvállalása sem és nemcsak társadalmi, hanem gazdasági vonatkozásban sem.

Az egyetemek esetében ezt úgy értelmezhetjük, hogy az egyetemek felelőséggel tartoznak saját megfelelő működésükért, továbbá a társadalmi és gazdasági folyamatokért. Vallaeyss (2014) kiemeli, hogy mindennek azért van realitása, mert az egyetemek nem elszigetelt intézmények, hanem olyan szereplők, melyek az oktatási, kutatási tevékenységükkel és együttműködéseikkel hatással vannak a környezetükre az alábbiak szerint:

- Oktatással: a képzéseikkel milyen értelmiségi állampolgárokat nevelnek?
- Kutatással: olyan kutatásokat végeznek-e, melyek később hasznosíthatók a társadalom és a gazdaság számára is? Milyen tudományt képviselnek?
- Társadalmi, gazdasági együttműködéseikkel: hozzá tudnak-e járulni a társadalmi, gazdasági problémák kezeléséhez, tudnak-e megoldási javaslatokkal élni?
- Működésükkel: mint intézmény hogyan viselkedik? Környezettudatosan vagy sem, mennyire figyel a munkatársakra, demokratikusak-e a szervezetei?

Tanulmányunkban elsősorban a Triple-Helix modellel helyezük a hangsúlyt, azonban nem tekintünk el a társadalmi kapcsolatok fontosságától sem.

A következő táblázatban (1. táblázat) összefoglalóan mutatjuk be, hogy az egyes szereplőkkel milyen lehetséges kapcsolatokat alakíthatnak ki az egyetemek az alábbi relációkban: egyének közötti, egyének és intézmények közötti és intézmények közötti kapcsolatok esetében. A táblázat azt is tartalmazza, hogy a potenciális kapcsolatok közül a Széchenyi István Egyetemen melyek fordulnak elő jelenleg. Erről majd részletesen a tanulmány későbbi fejezeteiben adunk információkat.

A potenciális kapcsolati irányok bemutatása után ismertetjük, hogy szerintünk melyek az egyes együttműködési típusok előnyei az együttműködő fél, az egyetem és a hallgatók szemszögéből (2. táblázat). A táblázatban nem tudtuk megjeleníteni, de hozzá kell tennünk, hogy pl. a társadalom is profitál abból, ha az egyetemek kapcsolatot tartanak az ipari, vállalati szereplőkkel (EC 2011): nő a helyi foglalkoztatottság, nő a GDP és a rendelkezésre álló jövedelem, javul a termelékenység.

1. táblázat Egyetemek és kapcsolataik: elmélet és a Széchenyi István Egyetem (SZE) esete

	A kapcsolatok relációja	Lehetséges kapcsolatok	SZE
Gazdaság/Ipár	Egyének között	Ad hoc megbeszélések	x
		Vállalati munkatársak előadásai az egyetemen	x
		Akadémiai mobilitás: oktatók előadásai a vállalatoknál	x
		Hallgatói mobilitás: duális képzés, szakmai gyakorlat	x
		A két fél találkozási és megbeszélések konferenciákon, szakmai találkozók	x
		Közös publikációk	x
	Egyének, intézmények között	Egyetemi oktatók alkalmazása szakértőként vállalatoknál	x
		Egyetemi oktatók alkalmazása meghatározott időre a vállalatnál	
		Vállalati munkatársak továbbképzése oktatók/kutatók által	
		Vállalati munkatársak tanszékvezetőként/szakvezetőként való alkalmazása	
		Közös publikációk	x
		Közös PhD kurzusok	
		Közös szellemi tulajdon	x
		Diplomadíj hallgatók számára	
		Ösztöndíjak, egyéb díjak tehetséges hallgatók számára	x
		Szakedzők, diplomamunkák bírálata	x
		Államvizsga/TDK bizottságokban való részvétel	x
		Intézmények közötti	Speciális egyetemi/vállalati berendezésekhez való hozzáférés
	Vállalati beruházások kutatóhelyeken		x
	Szabadalmak vásárlása		
	Kutatási szerződések		x
	Közös kutatási projektek		x
	K+F		x
	Life-long learning		
	Közös szervezeti egységek létrehozása és finanszírozása		
	Egyetemi programok, szervezeti egységek finanszírozása		x
	Közös infrastruktúra-fejlesztés		
	Hallgatói csoportok, szervezetek támogatása		x
	Adott téma területen együttműködési megállapodások kötése		x
	Közös internetes felület létrehozása adott témakörre		

	A kapcsolatok relációja	Lehetséges kapcsolatok	SZE
Önkormányzat	Egyének között	Ad hoc megbeszélések	x
		Önkormányzati munkatársak előadásai az egyetemen	x
		Szakmai gyakorlat hallgatók számára	x
		A két fél találkozási és megbeszélések konferenciákon, szakmai találkozók	x
		Közös publikációk	x
	Egyének, intézmények között	Egyetemi oktatók alkalmazása szakértőként önkormányzatoknál	
		Önkormányzati munkatársak továbbképzése oktatók/kutatók által	
		Önkormányzati munkatársak tanszékvezetőként/szakvezetőként való alkalmazása	
		Közös publikációk	x
		Közös PhD kurzusok	
		Diplomadíj hallgatók számára	
		Szakdolgozatok, diplomamunkák bírálata	x
	Államvizsga/TDK bizottságokban való részvétel	x	
	Intézmények közötti	Kutatási szerződések	
		Közös kutatási projektek	x
		Life-long learning	
		Egyetemi programok, szervezeti egységek finanszírozása	
		Közös infrastruktúra-fejlesztés	
Adott tématerületen együttműködési megállapodások kötése		x	
Közös internetes felület létrehozása adott témakörben			
Társadalommal/Civil szervezetekkel	Egyének között	Ad hoc megbeszélések	
		A két fél találkozási és megbeszélések konferenciákon, szakmai találkozók	x
		Közös publikációk	x
		Oktatók, kutatók önkéntes tevékenysége	x
		Oktatók, kutatók tisztsége civil szervezetekben	x
	Egyének, intézmények (civil szervezetek) között	Hallgatókkal civil szervezetek látogatása	x
		Hallgatókkal önkéntes munka végzése civil szervezet számára	
		Közös publikációk	x
		Közös PhD kurzusok	
		Szakdolgozatok, diplomamunkák bírálata	x
		Államvizsga/TDK bizottságokban való részvétel	x
		Közös kutatási projektek	x
		Előadások a város lakosai számára	x
	Társadalom, intézmények (civil szervezetek) közötti	Kulturális és sportintézményekkel való kapcsolattartás	x
		Rendszeres felmérés a város gazdasági, társadalmi helyzetéről	x
		Közös kutatási projektek	
		Adott tématerületen együttműködési megállapodások kötése	
		Közös internetes felület létrehozása adott témakörre	

Forrás: Inzelt (2004), EC (2011) és LR (2014) felhasználásával saját szerkesztés

2. táblázat A kapcsolatok előnyei

	Együttműködő fél szemszögéből	Az egyetemen (oktatók és kutatók) szemszögéből	Dialóg oldaláról	
Czdasági kapcsolatok	új tudás a szervezetben	szakmai, gyakorlati tapasztalatok	szakmai, gyakorlati tapasztalatok	
	az egyetemi kínálat befolyásolása: olyan diplomákat kaphatnak a végzettek, melyek a tudás mellé kapcsolati tőkét is adnak	költséghatékonyság, növekedés a saját bevételek: állami finanszírozási tétel esőként	duális képzés	
	közös projektek	a gazdaság elvárásai megismerésére kerülnek	piaci mechanizmusok megismerése	
	közös konferenciák	hallgatóknak szakmai gyakorlati helyek biztosítása, duális képzés	piaci kutatásokban való részvétel	
	hallgatók gyakorlaton történő foglalkoztatás: potenciális munkaadó	közös projektek	elméleti tudás gyakorlatba való átültetése	
speciális egyetemi berendezésekhez való hozzáférés	közös konferenciák	speciális vállalati berendezésekhez való hozzáférés		
munkaadások bevonása oktatásba	speciális vállalati berendezésekhez való hozzáférés	vállalati szakemberekkel való találkozások		
presztízis	képzési színvonal nő	szakmai és soft skill kompetenciák fejlesztése		
társadalmi kapcsolatok fejlesztése	presztízis mind az intézmények, mind az akadémiai szféra számára			
	társadalmi kapcsolatok fejlesztése	kutatási eredmények tudományos elismerésén túl szakmai megbecsültség is		
Ünkormányzati kapcsolatok	új tudás a szervezetben	szakmai támogatottság	szakmai, gyakorlati tapasztalatok	
	az egyetemi kínálat befolyásolása: olyan diplomákat kaphatnak a végzettek, melyek a tudás mellé kapcsolati tőkét is adnak	közös projektek	elméleti tudás gyakorlatba való átültetése	
	közös projektek	közös konferenciák	találkozások közgazdaságban dolgozókkal	
	közös konferenciák	munkaadások bevonása oktatásba	szakmai és soft skill kompetenciák fejlesztése	
	munkaadások bevonása oktatásba	fontos-élekesztésben való részvétel lehetősége		
kutatási megfigyelések	a város jövőtervezésében való részvétel lehetősége			
Társadalmi kapcsolatok	növeli a jövedelmet	közös projektek	társadalmi problémák megismerése	
	az egyetemi kínálat befolyásolása: olyan diplomákat kaphatnak a végzettek, melyek a tudás mellé kapcsolati tőkét is adnak	közös konferenciák	civili szervezetek működési mechanizmusainak megismerése	
	közös projektek	társadalmi problémák megismerése	önképeség	
	közös konferenciák	a tudomány közelebb kerül az emberekhez	társadalmi folyamatok jobb megértése	
	a tudomány közelebb kerül az emberekhez	társadalmi kapcsolatok fejlesztése	szakmai és soft skill kompetenciák fejlesztése	
	kutatási eredmények tudományos elismerésén túl társadalmi megbecsültség is			

Forrás: saját szerkesztés

2. A győri gazdaság és a fejlesztés szereplői

Győr megyei jogú város Győr-Moson-Sopron megye székhelye. Földrajzi elhelyezkedését tekintve kedvező fekvésű – bár fekvése Magyarországon belül nem tekinthető centrálisnak –, de ha a környező országokat figyelembe vesszük, akkor más megközelítésbe kerül e faktor megítélése. Az osztrák főváros, Bécs és hazánk fővárosa, Budapest is 120 kilométerre fekszik Győrtől, ráadásul a szlovák főváros, Pozsony is 80 km-re található. Városunkat és térségét a felsorolt fővárosokkal kiépített infrastrukturális hálózat köti össze (Rechnitzer 2014).

Magyarországon az 1990-es évek elején – akárcsak a környező országokban – lezajlott a rendszerváltás, mely a gazdasági szerkezet átalakítását is magában foglalta. Győr kedvező földrajzi adottságainak és diverzifikált gazdasági szerkezetének köszönhetően, képes volt gyorsan reagálni a változásokra, ezáltal kedvező pozícióba került, mellyel egyúttal a külföldi tőke kedvelt célállomásává vált (Rechnitzer 2014). A megyei jogú városok között Győrben telepedett le a legtöbb – közel 400 – külföldi érdekeltségű cég.

Győr erős gazdasági potenciállal rendelkezik, mely hatással van egyrészt a kiépülő és a gazdaság változásaira válaszoló felsőoktatási és kutatás-fejlesztési intézményekre, másrészt meghatározza a város jövőbeli fejlesztési terveit, elképzeléseit. Ezek között kiemelt szerepet kap a regionális centrummá válás, melynek segítségével a Bécs–Pozsony–Budapest kelet-közép-európai fejlesztési övezet alközpontja lehet Győr. Ahol olyan komplex intézményrendszer építhető ki, amelynek középontjában a tudás áll, és amely képes az ipari és technikai adottságok folyamatos megújítására. Az innovatív miliő kialakítására törekvő városvezetés és az abban aktív szerepet betöltő vállalatok mellett, a kapcsolódó tudásbázis és oktatási, kutatás-fejlesztési intézményrendszer kap kiemelt figyelmet, melyek együttese alkotja a Győri Modell alapját.

Győr városa tradicionális ipari központnak tekinthető, a '90-es évek kihívásaira könnyen és gyorsan reagált, átalakítva és modernizálva gazdasági szerkezetét, melyben a járműgyártásnak mindig is kiemelt szerep jutott. Napjainkra, a város gazdaságában a járműipar vált domináns ágazattá, amely egyúttal fontos része a kibontakozó közép-európai járműipari sűrűsödésnek is (GYMJVŐ 2014). Sajnos a szerkezetváltásnak vesztesei is voltak, a szintén hagyományosnak tekinthető textilipar, valamint az élelmiszeripar egyes ágazatai (pl. húsipar, tejipar) leépültek.

A külföldi tőke fő célállomásaként szolgáló város esetében az exportérték aránya meghaladja a 60%-ot (64,3%, 2009), amely az országos átlag (33,3%) csaknem kétszerese. Gazdasági potenciálja 53-as értéket kapott 2005-ben, mely mellett kiemelkedő a munkanélküliségi ráta alacsony szintje (2,69% 2011-ben), különösen, ha azt az országos átlaggal vetjük össze, amely 5,46%-os volt 2011-ben (Rechnitzer et al. 2014).

A statisztikai mutatók alapján megállapítható, hogy Győr erős gazdasági bázissal rendelkezik, továbbá magyar viszonylatban átlag feletti gazdasági jellemzők-

kel bír. A magas foglalkoztatottságon túlmenően kijelenthető, hogy fejlett munkaerő-piaci struktúrával rendelkező város.

2.1. Az első pillér: A járműipar és az Audi Hungária Motor Kft. szerepe a város életében

Győr város gazdaságában a járműipar a domináns ágazat, mely nemcsak része, hanem ipari potenciálját tekintve, centruma is a kialakuló közép-európai járműipari koncentrációnak (GYMJVÖ 2014). A járműgyártás Győr esetében nem számít újdonságnak, hiszen a város egyik legnagyobb múltjával rendelkező vállalata, a Rába Járműipari Holding Nyrt. is (jogelődeivel együtt) régóta ezen iparágban tevékenykedett, és végzi tevékenységét napjainkban is. A cég adta meg azt az alapot mind képzett munkaerő, mind infrastrukturális és telephelyi oldalról, amely a járműgyártás és a kapcsolódó iparágak felfutását eredményezték Győrben.

Jelenleg az Audi Hungária Motor Kft. (későbbiekben lásd Audi) tölti be a város vezető (járműipari) vállalatának szerepét, 1993-as győri letelepedését követően. Egyúttal Magyarország legnagyobb exportőre és legtókeerősebb vállalata 1,7 ezer Mrd Ft-os árbevételével (Czakó 2014). A letelepedés után folyamatosan bővült a gyártási folyamatok palettája, a motorgyártás mellett, a győri gyár kapuinak megnyitása után alig 10 évvel kezdetét vette a szerszámgyártás beindítása is, valamint a motorfejlesztő részleg kialakítása. 2013-ban az Audi megnyitotta a teljes gyártási folyamatot lefedő járműgyárat: présüzem, karosszériaüzem, lakkozó, járműszerelde épült. Mára tehát a teljes gyártási folyamat városunkban zajlik, melyhez kapcsolódóan a logisztikai folyamatok zavartalan biztosítása végett, egy már működésben lévő és egy jelenleg fejlesztés alatt álló logisztikai parkot alakítottak ki.

A német járműipari vállalat győri letelepedése számos területen hatással van a városra, nemcsak gazdasági értelemben, de társadalmi vonatkozásban is. A vállalat alkalmazottainak száma 2014-ben elérte a 11 ezer főt, közöttük nemcsak képzett, lokális győri munkaerőt találunk, hanem számos munkavállaló dolgozik, akik más magyarországi megyékből, sőt olyanok is, akik a szomszédos országból érkeztek. Munkáltatóként is pozitív reputációval rendelkeznek, hiszen a vállalatot 2014-ben immár hatodik alkalommal választották Magyarország „legvonzóbb munkáltatójának”.

Az Audi és egyúttal az itt működő valamennyi járműiparban tevékenykedő vállalat bérszínvonala kiemelkedő a térségben, amely megnehezíti a kisebb cégek munkaerővonzását és egyben működését is. A vállalat munkaerő-elszívó hatása – különös tekintettel a szakképzett munkaerőre – roppant méreteket ölt.

A gazdasági hatások között kiemelt szerep jut a beszállítói hálózatnak, melynek nemzeti összetételében meglepő adatot találunk – hiszen a magyar tulajdonú beszállító aránya csupán 4%. Bár az utóbbi évekhez képest, arányukban növekedés figyelhető meg, valamennyi hazai beszállító TIER3 szintű. A fizikai távolságot a városba telepedéssel hidalták át a német beszállítók, amelyek az állomány 58%-át te-

szik ki. E tekintetben tehát van hová fejlődnie a magyar beszállítóknak, megtalálni azt a rést, amelyet kihasználva növekedhet arányuk, továbbá egyéb kapcsolódó és/vagy kiegészítő szolgáltatások nyújtására is lehetőségük nyílhatna.

További fontos faktorként említendő a város felsőoktatására gyakorolt hatása, melyben egyrészt megjelenik a szakképzett munkaerő utánpótlás képzésére vonatkozó támogatás, másrészt fontos szerepet kap a kutatás-fejlesztési tevékenység is. E tevékenység egyik mérföldköve volt, hogy 2011-ben elkészült a Széchenyi István Egyetem Audi Hungaria Belsőégésű Motorok Tanszékének új épülete. Az innováció elsődlegessége jelent meg akkor, amikor a tavalyi év folyamán high-tech labort adtak át a győri Széchenyi István Egyetemen az Audi Hungariával közösen. 2015 első hónapjaiban már nemcsak tanszéki formában képviselteti magát az Audi, hiszen szervezeti átstrukturálását követően átadták az Audi Hungaria Járműmérnöki Kart is.

Bár elsősorban a mérnöki pálya szerepel a kiemelten támogatott oktatási tevékenységek körében, a gazdaságtudományok területét sem hanyagolja el a vállalat. Ezt szem előtt tartva, 2015-ben a Kautz Gyula Gazdaságtudományi Karon belül egy új tanszék létesült az Audi támogatásával, Vezetéstudományi és Szervezeti Kommunikáció Tanszék néven.

2.2. *A második pillér: Széchenyi István Egyetem*

Az előzőekben ismertetett adatokból jól látszik, hogy városunkban az Audi és a Széchenyi István Egyetem neve több ponton is összeforrt, a mai sikeres együttműködés kialakulása hosszabb időre nyúlik vissza. Győr a történelem során mindig kiemelkedő oktatási központ volt, az alap- és középfokú oktatási intézmények mellett, a 18. századtól kezdődően a felsőoktatási intézményeknek is helyet adott. A Győri Királyi Akadémia 1776-os megalapításától kezdve a 19. század végéig végezte oktatási tevékenységét, ahol hazánk kiemelt irodalmárai közül is megfordultak páran.

A 20. században, számos évtized leforgását követően, 1968-ban alapították meg a mai Széchenyi István Egyetem jogelődjét, a Közlekedési és Távközlési Műszaki Főiskolát. A képzés fókuszában a közlekedési és távközlési infrastruktúrával foglalkozó mérnökök képzése állt, ám az elmúlt évtizedek alatt – különösen a rendszerváltástól kezdődően – folyamatosan bővült a képzési paletta. Az intézmény 1986-tól viseli Széchenyi István nevét, először mint Széchenyi István Közlekedési és Távközlési Műszaki Főiskola, majd a képzési kínálat bővülésével, 1990-től mint Széchenyi István Főiskola.

Az 1990-es évek első felében megjelent a közgazdasági, az egészségtudományi és a szociális képzés is, néhány évvel később – kezdetben egy fővárosi egyetem kihelyezett programjaként, 2002-től saját jogon indított szakként – a jogászképzés is teret hódított, végül a zeneművészeti képzés integrálására került sor. A fenti lépések következtében mind a hallgatói létszám, mind az oktatói kar tudományos minősítése, valamint a széles képzési spektrum hozzájárult ahhoz, hogy 2002. január elsejétől egyetemi rangot kapjon az intézmény.

Jelenleg öt karral (Audi Hungária Járműmérnöki Kar; Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar; Építész, Építő és Közlekedésmérnöki Kar; Gépészmérnöki, Informatikai és Villamosmérnöki Kar; Kautz Gyula Gazdaságtudományi Kar), kettő intézettel (Petz Lajos Egészségtudományi és Szociális Képzési Intézet; Varga Tibor Zeneművészeti Intézet), három doktori iskolával (Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola; Multidiszciplináris Műszaki Tudományi Doktori Iskola; Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola) és egy Idegen Nyelvi Oktatási Központtal rendelkezik⁴. Az intézményben a felsőoktatási szakképzéstől az alap- és mester képzésen át a doktori képzésig minden szint megtalálható. Ma a Széchenyi István Egyetemen csaknem 12 ezer nappali tagozatos hallgató és kb. 5 ezer levelező vagy távoktatási szakos hallgató végzi tanulmányait.

A jövőbeli tervek esetében a K+F+I potenciál és az innovációs készség fejlesztése kerül előtérbe, mely elengedhetetlen a regionális versenyképesség javulásához. Jelenleg az alábbi, kutatás-fejlesztéssel foglalkozó szervezetek kötődnek az egyetemhez: Járműipari Regionális Egyetemi Tudásközpont (JRET), Járműipari, Elektronikai és Logisztikai Kooperációs Kutató Központ (ELKKK), valamint a nemrég létrehozott Egyetemi Tudásmenedzsment Központ (ETK). A tudományos és felsőoktatási potenciál fejlesztésében növekvő a doktori iskolák szerepe is. A SZE K+F+I tevékenysége – valamint a kutatók kompetenciái, a szolgáltatás minősége és az ehhez tartozó eszközellátottság – összhangban van az észak-dunántúli régió gazdaságának igényeivel. A K+F+I bevételek 2004-től jelentősen növekedtek, ami elsődlegesen a JRET és a nemrég kiszervezett KKK tevékenységéhez kapcsolódik, továbbá nőtt az egyes tanszéki innovációs megbízások volumene is.

2.3. A harmadik pillér: Az együttműködés feltételrendszerét koordináló város

A városi intézmények fenntartásában és a gazdaság fejlesztésében kulcsszerep jut az önkormányzati költségvetésnek. „Az Önkormányzat a költségvetés készítésekor a megkezdett folyamatok továbbvitelére, a gazdaság folyamatos fejlesztésére, a városi lakosság életszínvonalát javító szolgáltatások bővítésére és természetesen megfelelő tartalék képzésére, a város stabil pénzügyi pozícióinak megőrzésére törekszik” (GYMJVÖ 2014, 123. o.).

2013-tól kezdődően megváltozott az önkormányzat és az állam feladatmegoszlása, a normatív állami finanszírozás helyébe a feladatfinanszírozás lépett. Ez a győri önkormányzat költségvetésében is megmutatkozott, megszűnt a személyi jövedelemadóból származó bevétele, ám a beszedett iparüzési adó mértéke miatti elvonást megszüntették. A 2014-es évre vonatkozó költségvetés főösszege 36,3 mil-

---

⁴ A tanulmány megírása után történt, hogy a Nyugat-magyarországi Egyetem korábbi két karát, az Apáczai Csere János Kart és a Mezőgazdaság- és Élelmiszertudományi Kart (Mosonmagyaróvár) a Széchenyi István Egyetemhez csatolták (2016. január 1.).

liárd forint volt, amelyben kiemelt szerepet kaptak a városi fejlesztések. A bevételek oldalán az iparüzési adó mértéke kiemelendő, amelynek mértéke városunkban 1,8%-ra csökkent 2014. január 1-jétől, ám melynek bevétele meghaladja a 15 milliárd forintot.

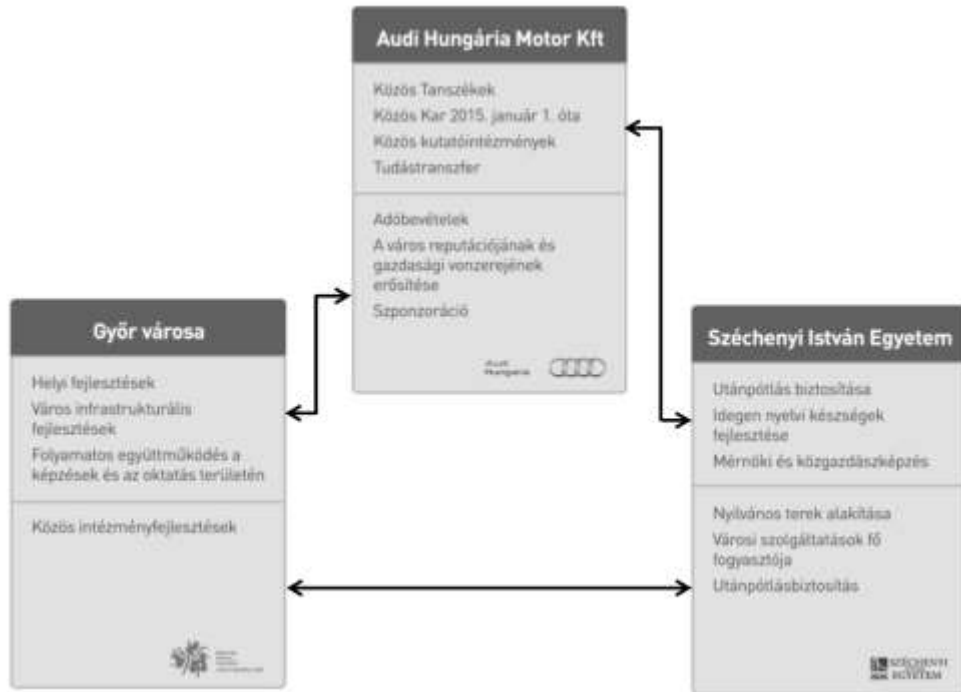
A városi önkormányzat kiemelt célja a prosperáló, több lábon álló gazdaság feltételeinek megteremtése, megtartása és fejlesztése, melynek során elsődleges feladata a már itt letelepült és letelepedni kívánó vállalatok számára megfelelő környezet kiépítése. E tekintetben relevánsnak tekinthető a város határában, 1992-ben, Magyarországon elsőként létrehozott ipari park. A Győri Nemzetközi Ipari Park nevet és 1997 óta ipari park címet viselő szervezet már 100%-ban önkormányzati tulajdonban van, területe meghaladja a 190 hektárt. A stratégiaiilag centrális, a fő közlekedési útvonalakhoz közel kialakított, teljesen zöld mezős beruházás folyamatosan bővült az elmúlt években, helyet adva nemzetközi multinacionális cégeknek, valamint nemzetközi és hazai kis-és középvállalatoknak egyaránt. Jelenleg 104 letelepedett cég számára biztosít megfelelő infrastruktúrát és minőségi szolgáltatásokat az ipari park.

3. Az együttműködések tartalma - A Győri Modell

Korábban összefoglalóan bemutattuk (lásd 1. táblázat), hogy a Triple-Helix modell és annak 4. dimenzióval való kiterjesztése (társadalom) milyen együttműködési formákat és kapcsolódási pontokat jelent az egyetem életében. A Győri Modell összegzi ezen dimenziók között az együttműködések irányát, azok sarkalatos pontjait (1. ábra).

Az egyetem az elmúlt években jelentős *vállalati, ipari kapcsolatokat* épített ki, ezek középpontjában a hallgatók szakmai gyakorlata, a gyakorlatorientált képzés és a közös kutatások állnak. 2009-ben jött létre az Egyetemi Tudásmenedzsment Központ (ETK), mely „... a Széchenyi István Egyetemen található új kutatási eredmények, innovációs és technológia transzfer lehetőségek felkutatásával és azok megvalósításának támogatásával” foglalkozik. Ennek keretében többek között fejlesztik az egyetem és a vállalatok kapcsolatait. Az ETK tevékenységei közé tartozik ennek kapcsán a start-up és spin-off cégek fejlesztése, továbbá egyetemi üzleti inkubátor működtetése. Ez utóbbi keretében az ETK segíti a vállalkozások létrejöttét, a kutatási eredmények hasznosítását, az egyéni képességek kibontakozását, új munkahelyek létrejöttét stb. A Központ hirdeti meg pl. az Üzleti Modell Versenyt, melynek lényege, hogy „[...] gyakorlott vállalkozók mentorálják az egyetemi hallgatók vállalkozói ötleteinek kidolgozását annak érdekében, hogy a versenyhez kapcsolódó fejlesztési folyamat végére az innovációs ötletük üzleti modellje elkészüljön”.

1. ábra A Győri Modell jelenlegi szerkezete

Forrás: saját szerkesztés

Az egyetemen a mérnökképzésben 2012-ben indult el a duális képzés több ipari partner bevonásával, majd ezt követően a közgazdász képzésben is bevezetésre került ez a rendszer, amelybe a hallgatók meghatározott feltételek teljesítése esetén kerülhetnek. Ez a fajta képzési rendszer nem idegen az egyetemen, hiszen a gyakorlat-orientált mérnökképzés (PRACTING) már 1996-ban elindult az intézményben. A gyakorlat ideje alatt a hallgatók kedvezményes tanulmányi rend szerint tanulhatnak és ösztöndíjban is részesülnek.

A gazdasági, ipari kapcsolatok élén az Audi-val kialakított együttműködés áll, a szoros kapcsolat a '90-es évek re nyúlik vissza. „Az Audi felismerte azt a tény, hogy az egyetemi kooperáció elsődleges a szakember-utánpótlás szempontjából, hiszen Győr területének humán tőkéje és az Audi tőkéjének értéke is növekedhet ezáltal” (Czakó 2014, 197. o.). Az együttműködés a közös képzések kialakításával kezdődtek (folyamatosan egyre több, főleg németül hallgatható tantárgy került a képzési palettára), majd 1999-ben megszületett az első együttműködési megállapodás, melyet a későbbiekben továbbiak követtek. 2007-ben új fejezethez érkezett a kapcsolat: megalakult az AUDI Belső Égésű Motorok Tanszék, melyet továbbiak követtek: Anyagtudományi és Technológiai Tanszék, a Járműgyártási Tanszék, Járműfejlesztési Tanszék, egészen 2015-ig ezek alkották az Audi Hungaria Járműmérnöki Tan-

székcsoportot. 2015. január 1-től a korábbi Műszaki Tudományi Kar három részre bomlott, így került sor az Audi Hungária Járműmérnöki Kar megalakulására. Habár az együttműködések középpontjában a műszaki területek állnak, a vállalat egyre szorosabb kapcsolatot ápol a Kautz Gyula Gazdaságtudományi Karral is, ennek eredményeképpen jött létre 2014-ben a már említett Vezetéstudományi és Szervezeti Kommunikáció Tanszék. A kapcsolatok ápolásának fő célja a folyamatos szakember utánpótlás biztosítása.

Az Egyetem–Audi kapcsolatai között az alábbi tényezők meghatározók:

- gyakorlatorientált képzések (közös képzések alap és mesterszakon),
- német nyelvű képzések,
- kutatási megrendelések,
- közösen működtetett laboratóriumi eszközök,
- szakmai gyakorlati helyek biztosítása,
- közös projektek,
- SZEngine (versenymotor tervezése, fejlesztése és építése) hallgatói csapat támogatása,
- szakdolgozatok és TDK dolgozatok témakiválasztása, konzulensi, bírálói feladatok,
- ösztöndíjak,
- közös rendezvények.

Az Audi-val való kapcsolat azért is fontos, mert „az Audi megjelenése, telephely-választási döntése felértékelte a várost, hiszen egy nem nemzetközi, jelentős potenciált képviselő nagyvállalat értékítélete más gazdasági szereplők számára is iránytűnek...” számítanak (Rechnitzer 2014, 114. o.).

A város és az egyetem együttműködésében meghatározók a közös létesítmény-fejlesztések: sportcsarnok-építés, parkolóház kialakítása, az egyetem területén városi tulajdonú fejlesztő központ nyitása. Az elmúlt években a városrendezésben és a városi terek alakításában is egyre fontosabb szerepet kap az egyetem, pl. a Duna folyón az egyetemnél felépült új híd eddig közvetlenül nem kapcsolódó városrészeket köt össze és az egyetemet is jobban bekapcsolja a város életébe. Meghatározó a városi intézmények szakember utánpótlásában az egyetem szerepe, továbbá az egyetem kutatói, oktatói rendszeresen teret kapnak a városfejlesztési koncepciók kidolgozásában. Az egyetem jelenléte alakítja és befolyásolja a város gazdaságát, a hallgatók igényei a kulturális, szórakozási lehetőségeket. Az önkormányzat szakemberei rendszeresen jelen vannak az oktatásban, szakdolgozatok bírálatát látják el, továbbá gyakorlati helyet is biztosítanak hallgatók számára.

Ezen kívül kiemeljük, hogy a város vezetése rendszeresen jelen van egyetemi rendezvényeken, ünnepeken, díjátadókon (pl. köszöntők megtartása), ezzel is hangsúlyozva azt, hogy a városnak fontos az egyetem megléte mind oktatási, kutatási, mind társadalmi, gazdasági szempontból.

4. A modell kritikája és továbbfejlesztési lehetőségei

A Triple-Helix három szereplője között mind formális, mind informális kapcsolatok megtalálhatók. A formális kapcsolatot szerződéses viszony jellemzi, mely a kölcsönös információ cserén, a pályázatokon való közös részvételen és a folyamatos konzultációkon, tapasztalatcserén alapul. Ezen együttműködések mögött egyelőre nincs állandó szervezeti egység, testület: alapvetően az együttműködő felek vezetőinek találkozóiról, kapcsolatairól, információ-cseréjéről szól a kooperáció, melynek háttérében a szereplők személyes kapcsolatai és a bizalmi háló áll. Jelenleg a kapcsolatok kiépülő szakaszában ez a fajta együttműködési forma még megfelelő, de mindenképpen szükség lesz a jövőben arra, hogy egy formális szervezet álljon a felek mögött. Feladata lenne többek között pl. együttműködési lehetőségek kezdeményezése, a kapcsolatok hatásának mérése, forrásgyűjtés (pl. pályázatok), stb. Úgy gondoljuk, hogy a Győri Modellnek egy magasabb szintű megvalósulása lehet ez a fajta kooperáció, egyféle lépés a Quadruple-Helix modell felé.

A modell további kritikája, hogy elsősorban egy vállalatra, az Audi-ra koncentrálna. Bár az előző alfejezetben leírtuk, hogy az egyetem több vállalkozással, ipari szereplővel ápol kapcsolatot, a legintenzívebb ezek közül az Audi, az ő igényeit, elvárásait helyezi középpontba. Az Audi mellett természetesen több olyan gazdasági szereplő van, amelyek színesíthetik a kapcsolati palettát, és meg is jelennek most már ezek a vállalkozások is új igényeket, fejlesztési lehetőségeket felvázolva. A velük való együttműködés kialakítása tovább mélyítheti az egyetem-gazdaság és az egyetem-város kapcsolatokat is, hiszen a vállalkozások is megjelennek a város életében, így a szereplők egymás igényeit felmérve tudnak olyan együttműködési formákat kialakítani, melyben mindenki megtalálhatja a számára előnyökkel járó tényezőket.

Bár a civil szervezetekkel, társadalommal való kapcsolat is megjelent több relációban, ezek a kapcsolatok még nem kiforrottak, inkább az egyénekre, mintsem az intézményre koncentrálnak. Vannak jó kezdeményezések pl. Nyugdíjas Egyetem, oktatók bekapcsolódása önkéntes programokba, civil szervezetek látogatása, társadalmi folyamatok oktatása, de ezek mélyebb beágyazása szükséges az egyetem életébe.

Az alapok már adottak, erre szükséges építeni a jövőben. Ez azért is lenne fontos, hogy egyrészt a tudomány közelebb kerüljön az emberekhez, ne egyfajta megközelíthetetlen bátyaként tekintsenek rá az emberek, másrészt az egyetem oktatói, kutatói által feltérképezésre kerülhessenek azok a társadalmi folyamatok, amelyek a város életét alakítják⁵.

---

⁵ 2012 és 2015 között zajlott az egyetemen az ún. GYIK projekt: „A Győri Járműipari Körzet, mint a térségi fejlesztés új iránya és eszköze” című projekt, melynek keretében Győr és térségének részletes társadalmi, gazdasági folyamatai kerültek vizsgálatra.

5. Összegzés

Tanulmányunkban egy konkrét egyetem esetében mutattuk be a Triple-Helix modell megvalósulását. Győr Magyarország jelentős gazdasági potenciállal rendelkező megyei jogú városa, felsőoktatási intézménnyel most már közel 50 éve rendelkezik. Az intézmény több szálon kapcsolódik a városhoz (helyi önkormányzathoz), helyi gazdasághoz és iparhoz, ezen belül is az Audi gyárhoz mind műszaki, mind gazdasági vonalon. Az együttműködések formálásában elkötelezett mind a város, mind az egyetem, továbbá egyre több vállalat is megjelenik partnerként, együttműködő félként.

Úgy gondoljuk, hogy a jövőben szükség lesz arra, hogy ezeket az együttműködéseket egy formalizált intézmény keretében működtessék a szereplők, a jelenlegi személyes kötődésekre alapozott kooperációk helyett. Továbbá fontos lenne nyitni intézményesülten is a társadalom, civil szektor felé, kialakítva egy szélesebb helyi összefogást, jelenleg az ez irányú kapcsolat inkább egyének szintjén működik, néhány kivételtől eltekintve. Összességében egy jól működő modellt tudunk tanulmányunkban felvázolni, mely példaként szolgálhat más magyar egyetemek és városok számára is.

Felhasznált irodalom

- Altbach, P. G. (2008): The Complex Roles of Universities in the Period of Globalization. In *Higher Education in the World 3*. Palgrave Macmillan, 5–14. o.
- Carayannis, E. G. – Barth, T. D. – Campbell, D. F. J. (2012): The Quintuple Helix Innovation Model: Global Warming as a Challenge and Driver for Innovation. *Journal of Innovation and Entrepreneurship*, 2, 1–12. o.
- Carayannis, E. G. – Campbell, D. F. J. (2012): Mode 3 Knowledge Production in Quadruple Helix Innovation Systems. Twenty-first-Century Democracy, Innovation and Entrepreneurship for Development. *SpringerBriefs in Business*, 7, 1–63. o.
- Czakó K. (2014): Az Audi Hungaria Motor Kft. hatása a helyi gazdasági és társadalmi folyamatokra. *Tér és Társadalom*, 2, 188–198. o.
- EC (2011): *The State of European University-Business Cooperation*. European Commission, Brussels.
- Etzkowitz, H. – Leydesdorff, L. (1996): The Triple Helix of University–Industry–Government Relations: A Laboratory for Knowledge Based Economic Development. *EASST Review*, 1, 11–19. o.
- Etzkowitz, H. – Leydesdorff, L. (2000): The Dynamics of Innovation: from Nation Systems and „Mode 2” to a Triple Helix of University–Industry–Government Relations. *Research Policy*, 2., 109–123. o.
- GYMJVÖ (2014): *Győr Megyei Jogú Város Településfejlesztési Konceptiójához és Integrált Településfejlesztési Stratégiájához (2014-2020)*. Győr Megyei Jogú Város Önkormányzata, Győr.

- Inzelt A. (2004): Az egyetemek és a vállalkozások kapcsolata az átmenet idején. *Közgazdasági Szemle*, 9., 870–890. o.
- LR (2014): *Az egyetemek stratégiai szerepe az oktatás, kutatás, tudásmegosztás gazdasági-társadalmi folyamatában*. Megalapozó tanulmány. Magyarország–Szerbia Határon Átnyúló Együttműködési Program. www.learning-regions-org Letöltési idő: 01 04 2015.
- Rechnitzer J. (2014): A győri gazdaság pályapontjai a rendszerváltozástól napjainkig. In Lados M. (szerk.): *A gazdaságszerkezet és vonzáskörzet alakulása*. Univesitas-Győr Nonprofit Kft., Győr, 104–129. o.
- Rechnitzer J. – Páthy Á. – Berkes J. (2014): A magyar városhálózat stabilitása és változása. *Tér és Társadalom*, 2, 105–127. o.
- Tuunainen, J. (2002): Reconsidering the Mode 2 and the Triple Helix: A Critical Comment Based on a Case Study. *Science Studies*, 2, 36–58. o.
- Vallaey, F. (2014): University Social Responsibility: a Mature and Responsible Definition. In *Higher Education in the World 3*. Palgrave Macmillan, 88–96. o.
- Vallaey, F. (é. n.): *Defining Social Responsibility: a Matter of Philosophical Urgency for Universities*. <http://www.guninetwork.org> Letöltés: 2015. ápr. 1.
- Vas Zs. (2012): Tudásalapú gazdaság és társadalom kiteljesedése. A Triple Helix továbbgondolása – a Quadruple és Quintuple Helix. In Rechnitzer J. - Rácz Sz. (szerk.): *Dialógus a regionális tudományról*. Magyar Regionális Tudományi Társaság, Pécs, 198–207. o.

Internetes források:

www.audi.hu
<http://tmk.sze.hu>
www.gyor.hu
www.ipgyor.hu
www.ksh.hu
www.sze.hu

A Szegedi Tudományegyetem és az Université de Lorraine helyi gazdaságra gyakorolt hatásának számszerűsítése

Kotosz Balázs¹ – Marie-France Gaunard-Anderson² – Lukovics Miklós³

Bár a felsőoktatási intézmények helyi gazdaságra gyakorolt hatásának mérése az 1970-es évekre nyúlik vissza, napjainkig sem alakult ki olyan egységes módszertan, amellyel térben és időben összehasonlítható eredményekhez lehetne hozzájutni. Néhány mérőföldkőnek számító munka kísérletet tett az elért elméleti eredmények szintetizálására, azonban a szakirodalomban nem találni olyan munkát, amely azonos módszertannal különböző országokban található egyetemeket hasonlít össze, csak olyanokat, melyek egy választott módszertannal egy – jellemzően a szerző(k) munkahelyiül szolgáló – intézmény hatásait becslik meg. A tanulmányunk⁴ ebben a tekintetben úttörő munka, a kutatás jelenleg rendelkezésre álló eredményei alapján egy magyar (Szegedi Tudományegyetem, Szeged) és egy francia (Université de Lorraine, Metz) felsőoktatási intézmény helyi gazdaságra gyakorolt hatásait dolgozza fel és hasonlítja össze teljesen azonos modell alapján.

A mérés során egy multiplikátor alapú modellt alkalmaztunk, amely az elérhető leg szélesebb körben primer adatokon alapul. A módszer elsősorban a felsőoktatási intézmények első két missziójához (oktatás és tudományos alap kutatás) kapcsolható tevékenységek hatását képes összegezni. Az így kapott eredmények a szakirodalommal egységben azt hangsúlyozzák, hogy ezek a funkciók gazdasági értelemben nem képesek többet hozzátenni a régió gazdasági teljesítményéhez, mint amennyit az egyetem működését finanszírozó – jellemző kormányzati – szervezetek biztosítanak, azaz helyi hozzáadott értéket alig tudnak termelni. Ez a megállapítás különösen fontossá teszi azt, hogy az egyetemek többé-kevésbé felismert és felvállalt harmadik missziójának hatásait is képesek legyünk feltérképezni.

Kulcsszavak: hatástanulmány, Szegedi Tudományegyetem, Université de Lorraine

---

¹ Kotosz Balázs, PhD, főiskolai docens, Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar (Szeged)

² Marie-France Gaunard-Anderson, PhD, egyetemi docens, Université de Lorraine (Metz)

³ Lukovics Miklós, PhD, egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar (Szeged)

⁴ Jelen tanulmány megjelenését a „Tudás-ipar igényeit kiszolgáló felsőoktatási szolgáltatások megalapozása a Dél-Alföldi régióban” című, TÁMOP-4.2.1.D-15/1/KONV-2015-0002 azonosítószámú projekt támogatja.

1. Bevezetés

Az egyetemek (vagy más felsőoktatási intézmények, melyeket a továbbiakban az egyszerűség kedvéért összevontan egyetemként fogunk említeni) helyi gazdaságra gyakorolt hatását Caffrey és Isaacs (1971) tanulmánya óta sokszor és sokféleképpen próbálták meghatározni. Mivel az eszköz a helyi – és részben az országos – politika eszköztárává vált (az egyetemek a hatástanulmányok segítségével is igyekeznek saját fontosságukat hangsúlyozni, ld. Siegfried et al 2007), igény jelentkezik objektív, a túlzásoktól tartózkodó, azonban lényeges hatásokat ki nem hagyó módszertan alkalmazására.

A közel fél évszázados tapasztalatok azt mutatják, hogy nem alakult ki olyan egységes, általánosan elfogadott módszertan, amely mentén a számítások elvégezhetőek lennének. Amit láthatunk, az egyfelől egyetemi tudósok hozzájárulásai a témához, akik a módszertant a saját intézményük sajátosságaihoz (és a helyben elérhető adatokhoz) formálják, másfelől tanácsadó cégek, amelyek megrendelésre dolgozva, az elérhető adatokból gyorsan és egyszerűen elkészíthető tanulmányok előállításában érdekeltek. Az előbbi tanulmányok legtöbbször apró elemekkel bővítik a témában rendelkezésre álló ismereteinket, de a folyamatosan változó modellek eredményei összehasonlíthatatlanok. Az utóbbi tanulmányok sablonosabbak, de az „egy méret mindenkire” elv alapján számos fontos kérdéssel nem foglalkoznak. Talán legszélsőségesebb példának egy strasbourgi tanácsadó cég „hatásvizsgálat-generátorát” tekinthetjük, ami egy tucatnyi intézményi statisztikai adat megadása után az egyetem helyi gazdaságra gyakorolt hatását adja végeredményül. Hasonló a helyzet a közelmúltban publikált jelentéssel, amely a League of European Research Universities 21 intézményét európai (mint helyi) szinten értékeli, és sok esetben európai, esetenként országos átlagokkal és a multiplikátorokkal dolgozik, területi és szektorális különbségeket figyelmen kívül hagyva.

A tanulmányunkban arra nem tudunk vállalkozni, hogy átfogó módszertani javaslatot tegyünk, ezt a közelmúltban Garrido-Iserte-Gallo-Rivera (2010) tanulmánya tette meg a legrészletesebben. Arra viszont igen, hogy a Kotosz et al (2015) tanulmányban foglalt javaslatok szerint felépített modell alapján két különböző országban (Magyarország és Franciaország) működő egyetemen – tökéletesen azonos módszertannal – elvégzett számítás eredményeit bemutassuk, azokat a benne foglalt hatások szerint értékeljük és az egyetemek hatásával kapcsolatban újszerű következtetéseket vonjunk le, illetve a feltárandó területeket ismertessük.

Itt kell megjegyezni, hogy tudományos célú munka Magyarországon Győrött (Dusek 2003, Rechnitzer-Lados 2007, Dusek-Kovács 2011), Zalaegerszegen (Kotosz 2013a), Székesfehérváron (Kotosz 2013b) készült a szegei modellezés előtt, míg Franciaországban a strasbourgi (Gagnol-Héraud 2001), a rennes-i (Baslé-Le Boulch 1999) és a dunkerque-i (Mille 2004) egyetemeken. A hazai tanulmányok módszertana azonos vagy nagyon hasonló volt, azonban a három francia tanulmány eredményei közvetlenül nem hasonlíthatóak össze.

A tanulmány felépítése a következő. A második részben a felhasznált módszertant foglaljuk össze, amit az ahhoz szükséges adatok bemutatásával egészítünk ki. A harmadik részt a számszerű eredmények ismertetésének és értékelésének szenteljük, amit összegzés és kitekintés követ.

2. Módszertan és adatok

Az egyetem helyi hatásai igen sokrétűek lehetnek, a gazdaságban jelentkező közvetlen hatások mellett a demográfiában, a politikában, a tágan értelmezett infrastruktúrában, a kultúrában, a vonzerőben, az oktatás más szintjein, vagy éppen a szociális rendszerben is megjelenhetnek. Hosszú távon ezek mind hatást gyakorolnak a helyi gazdaságra, a népesség szerkezetén, az állampolgári részvételen, a lakásviszonyokon, a közlekedésen, a kulturális rendezvényeken, vagy éppen a helyi identitástudaton keresztül (Florax, 1992).

A hatások összetettsége miatt azok csoportosítása gyakori a szakirodalomban. Ahogy Kotosz et al (2015a) jelezte, a csoportosítás meglehetősen sokszínű, már-már kaotikus. Két szempontot kiemelve határoljuk le, hogy a jelen tanulmányban a számítások során milyen hatásokat vettünk figyelembe. Egyrészt megkülönböztetünk input és output oldali hatásokat. Az előbbiekre találunk szakirodalmi utalásokat visszaható (backward), rövid távú hatások, vagy éppen mozgatórugók néven is, minimális különbséggel az elnevezések mögötti tartalomban. Az utóbbiakat előreható (forward), hosszú távú hatásként vagy kimenetekként is megtalálhatjuk (Stokes–Coomes 1998, Segarra i Basco 2004, Lengyel 2009). Az input oldalon a kiadásokon keresztül a helyi lakosságnál, vállalatoknál és önkormányzatoknál megjelenő többlet tevékenységet és jövedelmet értjük, míg az output oldalon az emberi tőkével, a tudással, a vonzerővel kapcsolatos tételek szerepelnek, amelyek becslése sokkal összetettebb feladat.

Az egyetemi hatásvizsgálatok módszertana Caffrey és Isaacs 1971-es cikke óta sokféle irányban fejlődtek. Garrido-Iserte–Gallo-Rivera (2010) két alapvető csoportra osztja a módszertani kereteket, direktre és indirektre, amelyek elsősorban a felhasznált adatok származási helye szerint különböznek, a direkt elsősorban primer, míg az indirekt szekunder adatokra (ezen belül pedig elkerülhetetlenül regionális input-output modellre (Rehák et al, 2015), adatok szintjén a regionális ÁKM elemeire) épít. Ryan (Ryan–Malgieri 1992) shortcut modellje a két megközelítés közti átjárásra jó példa. Ebben a megközelítésben a saját modellünk közelebb áll a direkt módszerhez, hiszen ahol lehet, primer adatokra épít. A konkrét számítások során Huggins és Cooke (1997) útmutatásait követtük, akik a korábban Bleaney et al. (1992) és Armstrong et al. (1994) által alkalmazott modelleket finomították.

A területi lehatárolás során mindkét esetben a várost (Szegedet illetve Metz-et) jelöltük ki a vizsgálat célterületének. Metz esetében a választás azért volt egyértelmű, mert az egyetem regionális lefedettsége miatt magasabb területi szinten nem lett volna értelmes csak a metz-i campusokat vizsgálni, egy várostérségi (de akár egy megyei szintű) lehatárolás a hallgatói kérdőívek kitöltése során okozott volna problémát.⁵

A következőkben szemléltetjük a termelés- és jövedelemszámítás fontosabb adatait (1. táblázat) és számítási műveleteit (2. táblázat).

1. táblázat A számítások alapadatai a két egyetemen

Kiadás típusa		SZTE	UdL
		Érték (M EUR)	Érték (M EUR)
P	Bérek és fizetések	97,2	53,3
V	Anyagi jellegű kiadások	120,8	33,5
A	Alkalmazottak máshonnan származó jövedelme	19,4	10,5
S	Hallgatók fogyasztása	33,9	5,2
M	Látogatók fogyasztása	3,2	1,2
Egyéb paraméterek		Becsült érték	Becsült érték
b	Az egyetem helyi fogyasztási hányada	0,7	0,8
d	A hallgatók helyi fogyasztási hányada	0,8	0,7
e	Az oktatók helyi fogyasztási hányada	0,75	0,6
f	A helyi gazdaság helyi fogyasztási hányada	0,75	0,7
c	Fogyasztási határhajlandóság	0,5	0,6
n	Átlagos ÁFA-kulcs	0,2	0,16
t	Átlagos jövedelemadó	0,201	0,06

Forrás: Kotosz et al (2015b) és saját számítás

Az egyetem bevételi és kiadási adatait az egyetem költségvetése alapján tudtuk számszerűsíteni. Az állami fenntartású intézmények költségvetési kimutatásai elvileg nyilvánosak, azonban a gyakorlatban külső szereplők számára nem hozzáférhetőek. Ez a tény jól magyarázza, hogy miért gyakori a szerzők munkahelyiül szolgáló egyetemek vizsgálata.⁶ Abban az esetben, ha az egyetem több campuszal rendelkezik, a vizsgálat azonban csak ezek egy részére kíván szorítkozni (ahogy történt ez Metz esetében), az egyetem bevételeinek és kiadásainak felosztására van szükség. A kiadások esetén megfelelő kulcsok segítségével történt az arányosítás: a hallga-

⁵ A tapasztalatok azt mutatják, hogy a hallgatók földrajzi ismeretei korlátozottak, sokan azzal sem voltak tisztában, hogy a város, ahol a kérdőívet kitöltötték, megyeszékhely. Ilyen körülmények között nagyvárosi település-együttesre rákérdezni értelmetlen.

⁶ Ugyanez magyarázhatja azt is, hogy a portugál főiskolákat leíró tanulmányban (Alves et al, 2015) miért van 17 szerzője. Elgondolkodtató, hogy ugyanezek az intézmények ugyanezeket az adatokat tanácsadó cégeknek nemhogy önként adják át, de még fizetnek is érte.

tókhöz köthető tételek (pl. ösztöndíjak) esetén a hallgatók száma alapján, az oktatókhöz köthető tételek (pl. bérek) esetén az oktatói létszám, rezsikiadások esetén az érintett egységek alapterülete alapján (mivel a költségfelosztást ténylegesen is így végzi az egyetem). A beruházási kiadások esetén tételesen azonosítottuk a beruházásokat és a megfelelő helyszínhez rendeltük. Ennek hatásaként lett 2014-ben kiugróan magas a metz-i beruházási szint, ami 2014 előtt és 2015 után alacsonyabb. Az alkalmazottakról azt feltételeztük, hogy az egyetem kívüli forrásból további 20%-nyi jövedelmük származik (külső megbízások, szakértői díjak, bizottságokban való részvétel díjazása, ösztöndíjak). Ez a feltevés több korábbi tanulmányban hasonló értéként szerepelt, mivel az alkalmazottak körében nem tudtunk empirikus felmérést végezni, ezt az adatot átvettük. Itt kell megjegyezni, hogy az egyetem összes személyi jellegű kiadása és a kifizetett bérek közti eltérés a francia egyetemenél azért nagyobb, mert az egyetem ilyen kiadásai között az egyetemről nyugdíjba vonult kollégák (egy részének) nyugdíja is szerepel a sajátos elszámolási szabályoknak megfelelően. Az összehasonlíthatóság érdekében a számítás következő lépésében ettől a tételtől már eltekintettünk.

A hallgatók kiadásainak megállapítására kérdőíves vizsgálatot végeztünk, mivel ezek adminisztratív nyilvántartásokból nem állapíthatók meg. Magyarországon 2014-ben, Franciaországban 2015-ben végeztük el a felmérést, karok és a képzési szintek (BA/BSc, MA/MSc) szerint rétegzett mintával. Szegeden 10%-os mintavételi arányt (kb. 23 ezer hallgató), Metz-ben közel 4%-os arányt (kb. 13 ezer hallgató) sikerült elérni, a becslések során felhasználható (lényeges hiányosságok és ellentmondások nélkül kitöltött) kérdőívek aránya 4, illetve 3% körül alakult. A kérdőívek kitöltetése papír alapon történt úgy, hogy a kutatást végzők közül mindig jelen volt olyan személy, aki a felmerülő (pl. értelmezési) kérdésekre választ tudott adni. Franciaországban léteznek az egyetemi hallgatók megélhetési költségeire vonatkozó országos becslések, de a vizsgált városra vonatkozó specifikus értéket nem találtunk. A felmérés során kapott eredményeket összevetettük az országos statisztikákkal, és megállapítottuk, hogy a saját értékeink kissé alacsonyabbak az országos (illetve vidéki) értékeknél, amelyet azonban szinte teljes egészében meg tudunk magyarázni a hallgatók lakóhely szerinti összetételének alakulásával (a helyben lakó, illetve a közelből ingázó hallgatóknak nincsenek implicit lakhatási kiadásai). Végezetül a kérdőívekből kapott átlagos hallgatói kiadást a teljes munkaidőre átszámított hallgatói létszámmal szorozva kaptuk meg az összes kiadást.

A látogatók kiadásai esetén két eseménnytípust vettünk számításba, egyrészt az egyetemen tartott konferenciákat, másrészt a diplomaátadó ünnepségeket. Kétségtelenül más egyetemi események is vonzanak látogatókat, de ezek vagy marginálisak, vagy távol állnak az egyetem fő tevékenységi körétől (pl. hallgatók által szervezett zenei fesztiválok).

A helyi fogyasztási hányad becslésére a négy kategóriában különböző módon került sor. A hallgatók helyi fogyasztási hányadát a kérdőívek alapján határoztuk meg, mindkét városban elfogadva a hallgatók által megadott értékeket. A kapott 80

illetve 70% minimális kerekítést tartalmaz. A vizsgált terület kiterjesztésével a helyi fogyasztási arány nő, elmaradva azonban a terület növekedésének mértékétől.

Az alkalmazottak helyi fogyasztási hányadának becslése a módszertanunk legvitathatóbb pontja. Ennek korrekt meghatározásához a hallgatókéhoz hasonló kérdőíves felmérésre lenne szükség, amit azonban egyik városban sem állt módunkban elvégezni. A számítások során kénytelenek voltunk lakóhelyre vonatkozó adatokra hagyatkozni (és más felmérések eredményeit eszerint korrigálni), ami a város/várostárság arány eltérését követve Metz-ben lényegesen alacsonyabb arányt eredményezett.

Az állami fenntartású egyetemek helyi fogyasztási hányadát Európában a nemzeti jogszabályok szorítják keretek közé. A helyi szint lehatárolásának problémája ebben az esetben számos jelentős tétel kapcsán felmerül, azonban a regionális input-output folyamatok logikája szerint a helyben történő vásárlást és nem a helyi terméket tekintjük helyi fogyasztásnak (ez az egyetem által fogyasztott energia esetén a legdöntőbb kérdés). Az adatok gyűjtése során az egyetemi dokumentumokat a lehető legnagyobb mélységben tanulmányoztuk, a felhasznált értékek eltérése az eltérő kiadási szerkezetből adódik.

A fogyasztási határhajlandóság kalibrálása több adattípus (primer és szekunder adatok) és több becslési módszer segítségével előállított eredmény alapján történt. A kérdőíves felmérés eredményeképpen rendelkezésre állt a hallgatókra vonatkozóan egy olyan keresztmetszeti adatbázis, amelyből a rájuk vonatkozó fogyasztási függvény becsülhető volt. Ebből – szemben Dusek (2003) 0,7 feletti értékeivel – mindkét országban kicsivel 0,5 alatti eredményeket kaptunk. A regionális keresztmetszeti adatokon becsült fogyasztási függvények 0,45–0,60 közti eredményeket mutattak, míg az idősoros technikák 0,58–0,70 közti mutatót eredményeztek. Mivel az empirikus tapasztalatok (Árvai–Menczel 2001, Vidor 2005) azt mutatják, hogy nincs számottevő különbség a nemzeti és helyi fogyasztási függvények alakulása között, így ez a megoldás is megfelelő lenne. A konkrét eredményeket és a hallgatók költségeinek eltérő súlyát figyelembe véve határoztuk meg a szegei 0,5-es és a metzi 0,6-es értéket.

Az átlagos adókulcsok meghatározása során a Magyar Nemzeti Bank, illetve a francia pénzügyminisztérium (Ministère des finances et comptes publiques) becsléseit vettük figyelembe. Az átlagos ÁFA-kulcsok (20% Magyarországon és 16% Franciaországban) jól tükrözik az adókulcsok közti eltéréseket, bár az egyes becslések itt is eltérőek. A személyi jövedelemadó átlagos kulcsára vonatkozóan a francia statisztikai hivataltól (INSEE) elérhetőek regionális szintű statisztikák, így azokra alapoztunk, és a tényleges befizetések és a bevallott jövedelmek alapján az átlagos adókulcs mindössze 6% lett. A hazai adatot Benczúr-Kátay (2010) becslésére alapoztuk, így 20,1%-kal dolgoztunk, ami viszont a bért terhelő közterheknek egy szélesebb körére vonatkozhat.

2. táblázat A termelés- és jövedelemnövekedés kiszámításának fontosabb lépései

Lépés	Megnevezés	Művelet
1.	Termelésnövekedés első köre	$O_1 = P + A + b \cdot V$
2.	Jövedelemnövekedés első köre	$I_1 = (1-t) \cdot (O_1 - b \cdot n \cdot V)$
3.	Termelésnövekedés második köre	$O_2 = d \cdot S + e \cdot c \cdot I_1 + M$
4.	Jövedelemnövekedés második köre	$I_2 = (1-t) \cdot (1-n) \cdot O_2$
5.	Termelésnövekedés harmadik köre	$O_3 = f \cdot c \cdot (1-t) \cdot (1-n) \cdot O_2$
6.	Jövedelemnövekedés harmadik köre	$I_3 = (1-t) \cdot (1-n) \cdot I_2$

Forrás: Kotosz et al (2015b) alapján saját szerkesztés

A teljes termelési és jövedelmi hatás kiszámítása, valamint a regionális multiplikátor meghatározása a következő képletekkel történt:

$$\text{Teljes termelési hatás: } \text{SUM}(O) = O_1 + O_2 \cdot \frac{1}{1 - f \cdot c \cdot (1-t) \cdot (1-n)}$$

$$\text{Teljes jövedelmi hatás: } \text{SUM}(I) = I_1 + I_2 \cdot \frac{1}{1 - f \cdot c \cdot (1-t) \cdot (1-n)}$$

$$\text{Regionális multiplikátor: } \frac{1}{1 - f \cdot c \cdot (1-t) \cdot (1-n)}$$

3. Eredmények

A 3.1. alfejezetben a szegedi, míg a 3.2. alfejezetben a metz-i eredményeinket ismeretjük folyamatára segítségével, amely a pénzáramlás útját is szemlélteti. A 3.3. alfejezetben az eredmények pontosságával kapcsolatban érzékenység-vizsgálat segítségével teszünk észrevételeket.

3.1. Szeged

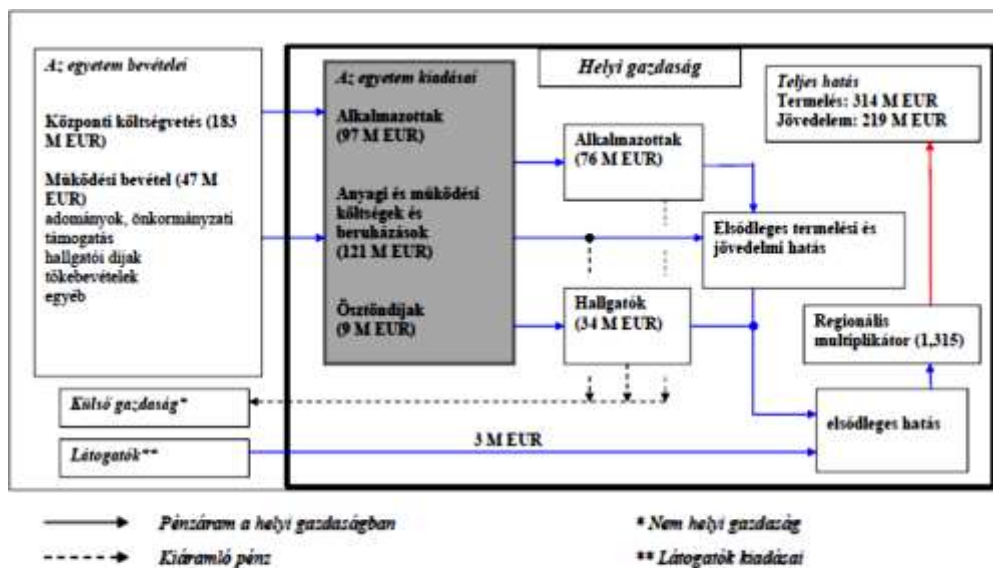
A Szegedi Tudományegyetem és jogelődjeinek története az 1870-es évekre nyúlik vissza. A jelenlegi formájában, 12 karral működő egyetem 2000-ben jött létre a helyben, illetve a megyében működő állami egyetemek és főiskolák egyesítésével. A hatások értékelésekor figyelembe kell venni, hogy az egyetemi költségvetés részét képezi a klinika is, amely a hagyományos egyetemi missziókon túl gyógyítási feladatokat is ellát, azonban a funkciók szétválasztása a személyi és infrastrukturális összefonódás miatt alig lehetséges. A vizsgálat idején az egyetemhez kötődő tudományos park (aminek létrejöttét az ELI-ALPS beruházás üzembe helyezése után várja a város) még nem létezett (Dusek–Lukovics 2014).

Szeged városa mintegy 160 ezer lakosú, a nagyvárosi település-együttes kb. 200 ezer lakosú (KSH, 2014), az egyetem hallgatóinak száma kb. 23 ezer fő, ebből 19 ezer fő nappali tanrendben vesz részt az egyetemi foglalkozásokon.

A 2. fejezetben ismertetett módszertannal és paraméterekkel végzett becslés eredményeit az 1. ábra tartalmazza.

Az eredmények közül a multiplikátor értéke a hasonló tanulmányokban fellelhető multiplikátorok intervallumának alsó részén helyezkedik el. Ennek hátterében két alapvető indok nevezhető meg: (1) a magas adókulcsok (2) a helyi szintű lehatárolás, amely jelentősen csökkenti a multiplikátor értékét az országos szintű modellekhez képest. A multiplikátor számításokkal kapcsolatos szakirodalmi figyelmeztetéseket (Coughlin–Mandelbaum 1991, Kotosz 2013c, Székely 2013) figyelembe véve a kapott érték szokásosnak tekinthető.

1. ábra A Szegedi Tudományegyetem helyi gazdaságfejlesztési hatása (2013)

Forrás: saját szerkesztés

3.2. Metz

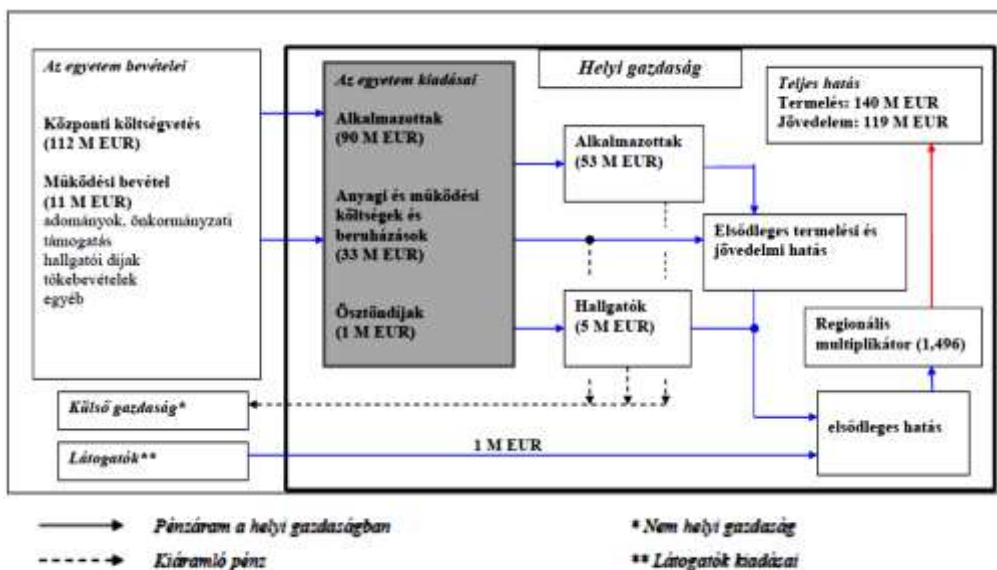
Az Université de Lorraine jelenlegi formájában 2012 óta létezik, Metz városában 1970-ben jött létre önálló egyetem több, kisebb képzőhely egyesítésével. A 2012-es fűziót követően 6 kar (illetve annak megfeleltethető szervezeti egység) működik Metz-ben, amelyek oktatási feladataikat részben az egyetem többi telephelyén (jórészt Nancy városában, de a régió számos egyéb településén is) látják el. Tekintettel arra, hogy a tanulmány Metz városára készült, az egyes karok kiadásait és bevételeit megfelelő vetítési alapok (oktatott hallgatók száma, ingatlan alapterület) segítségével

vel fel kellett osztani, ahol az adott tétel nem volt egyértelműen helyszínhez rendelhető. Az egyetem nem rendelkezik tudományos parkkal.

Metz városa kb. 120 ezer lakosú, a nagyvárosi település-együttes azonban kb. 290 ezer lakossal rendelkezik. Az egyetem egészének közel 50 ezer hallgatója van, ebből Metz-ben kb. 13 ezer hallgató tanul, elenyésző számban vannak a nem nappali tanrendben induló képzések a metz-i campusokon. A hallgatók 90%-a a régióból, kb. 2/3 része a nagyvárosi településeggyüttesről származik, így az egyetem közelebb áll a szakirodalomban „helyi főiskola”-ként definiált intézményhez, bár a képzés színvonala kétséget kizáróan felette áll (PhD programok).

A 2. fejezetben ismertetett módszertannal és paraméterekkel végzett becslés eredményeit a 2. ábra tartalmazza.

2. ábra Az Université de Lorraine (Metz) helyi gazdaságfejlesztési hatása (2014)

Forrás: saját szerkesztés

A franciaországi eredmények esetén jól érződik a francia állami felsőoktatás finanszírozási szerkezete, amelyben szinte kizárólagos szerepet kapnak a költségvetési források, illetve a kiadások erőteljes bér-orientáltsága. Itt kell megjegyezni, hogy a vizsgált 2014-es évben a legnagyobb metz-i campuson egy igen jelentős ingatlan felújítás kezdődött meg, ami mintegy 20 millió euróval emelte meg a beruházási kiadásokat, jelentősen torzítva a korábban években jellemző arányokat. A hallgatói kiadások alacsony értéke leginkább azzal magyarázható, hogy a hallgatók zöme szüleivel lakik, így lakhatási kiadással nem számolt.

3.3. *Érzékenység vizsgálatok*

A számítások során több alkalommal becsléssel vagy kalibrálással határoztunk meg paramétereket, amelyeknek akár az elsődleges hatás meghatározásában, akár a multiplikátorra gyakorolt hatáson keresztül a végeredményben fontos szerepe lehet. Feltételezzük, hogy az egyetemek költségvetéséből származó adatok, illetve az alkalmazottak, valamint a hallgatók lakóhelyére vonatkozó adatok (mivel ezek teljes körű adatfelvételtől, adminisztratív nyilvántartásból származnak) nem hibásak, így a helyi fogyasztási arányok, fogyasztási határhajlandóságok, illetve a kérdőíves felmérésekből származó adatok hibáira való érzékenységet ellenőriztük. A módszer természetesen alkalmas lehet olyan kérdések megválaszolására is, hogy milyen hatással járna például egy 100 főre tervezett szak elindítása, feltéve, hogy az a régióba/városba vonzana (avagy ott tartana) ennyi hallgatót. Ilyen típusú hatásvizsgálatokat nem végeztünk, de ha felmerül rá igény, a modell segítségével megoldható.

Az érzékenység-vizsgálat során a kérdéses paramétereket a racionális határok között nagy léptékben változtattuk, hogy olyan intervallumot tudjunk meghatározni, amelybe nagy valószínűséggel a valós érték belesik. A paraméterek lehetséges értékeinek meghatározása során figyelembe vettük a témában született korábbi tanulmányokat (amelyek akár jelentősen eltérő gazdasági-társadalmi viszonyokat tükröző területekről származnak), illetve bizonyos esetekben makrogazdasági adatokat, függvényeket is. A hazai tanulmányok közül a győri és a székesfehérvári elemzés tartalmazott hasonló vizsgálatot.

A korábbi hasonló vizsgálatok is megerősítették, hogy a hatás nagyságának becslését csak kis mértékben befolyásolja a jelentősebb becslési kockázatot rejtő paraméterek pontos nagysága. A modellek azonossága miatt mindkét egyetemre igaz, hogy az 1. és 2. ábrán megadott értékekhez képest az érzékenység-vizsgálat $-15/+25\%$ -os eltérést enged meg, a felfelé tágabb intervallum elsősorban a hallgatók költségeinek becsléséből adódik (a megkérdezettek hajlamosak bevételeik és kiadásai alulbecslésére, bizonyos tételeket negligálva azokból, ezek kiszűrésére tett erőfeszítéseink – pl. kontroll kérdések beépítése és személyes jelenlét a kitöltés során – ellenére).

4. **Összegzés**

A kapott eredmények illeszkednek a korábbi tanulmányok hasonló eredményeihez. Kotosz et al (2015b) 8 benchmark példára vonatkozóan közli az egy hallgatóra jutó termelési hatás, illetve a termelési hatás regionális GDP arányában kifejezett értékét.

Az egy hallgatóra jutó hatások 5–50 ezer EUR között szóródnak, az USA-ban jellemzően nagyobb, Európában kisebb értékek a jellemzőek. A két egyetemen kapott 11 ezer EUR körüli értékek azt mutatják, hogy a helyi gazdaság teljesítményéhez nagyjából azonos mértékben járul hozzá a két egyetem. Az összehasonlítás két értelemben torzít. Egyrészt a szegei példában az egyetem költségvetésében a klini-

ka is megjelenik, ami felfelé húzza az értékeket, másrészt a két város (régió) jövedelmi viszonyai jelentősen eltérőek.

A benchmark példák nyomán az intézmények hatása a regionális GDP arányában is összehasonlítható. A tapasztalatok 0,02–3,0% közti értékeket mutatnak, jellemzően magasabb értékeket az USA-ban. Ennek az összehasonlításnak a legjelentősebb torzító hatása abban áll, hogy a hatásokat különböző területi szinteken definiálták a tanulmányok (jellemzően inkább regionális vagy állami szinten), a viszonyítás alapja viszont minden esetben a regionális GDP. A Metz-re kapott 0,02% és a szegedi 4% is elfogadható az irodalom tükrében. Ehhez figyelembe kell venni a klinika hatását (kb. 3–5-szörös szorzó), azt, hogy a Szegedi Tudományegyetem egy európai szinten igen alacsony egy főre jutó GDP-vel rendelkező régióban található (a GDP különbség 8-szoros), illetve azt, hogy a francia Lorraine régióban az egész Université de Lorraine hatásával kellene számolni (5-szörös hatás, az egész egyetemre kb. 0,1%-os hatást kapnánk).

A Szegedi Tudományegyetem és az Université de Lorraine helyi gazdaságfejlesztési hatásainak modellezése azt jelzi, hogy a vizsgált egyetemek teljes hatása nem tér el lényegesen az egyetemek működtetésére fordított kormányzati források összegétől, tehát igen távol áll a sokszor hangoztatott 1 dollár állami támogatás 10 dollár helyi jövedelmet termel kijelentésektől. (Siegfried et al 2007). Mi áll ennek hátterében?

Bár egyes európai modellek is viszonylag magas multiplikátor-hatást mutatnak ki, az 5 vagy 10 feletti multiplikátorok elsősorban az angolszász oktatási rendszerre jellemzőek, oly módon számítva a multiplikátor-hatást, hogy az állami kiadásokat hasonlítják össze az egyetem által generált összes jövedelemmel. Egy alapvetően tandíjakkal finanszírozott oktatási rendszerben ez nem korrekt megoldás.

Jelen kutatásunkban a figyelembe vett hatások korlátozottak. Az input oldali hatások kisebb hibával modellezésre kerültek, azonban az output oldali hatások közül csak azok a tényezők jelentek meg a számításokban, amelyek az egyetem költségvetését is érintik, így például a kutatás-fejlesztési szerződésekből befolyó bevételek, vagy az akadémiai turizmus (konferenciák, kongresszusok, workshopok) hatása. Ugyanakkor nem tudunk a hallgatók szakmai gyakorlatán nyújtott teljesítményekről, a hallgatók és az alkalmazottak önkéntes tevékenységének hatásáról, a lakáspiacon az egyetem jelenléte által okozott bérleti díj növekményről, a találmányok helyi gazdaságfejlesztési hatásairól, az oktatás révén növekvő humán tőke bérnövelő vagy a humán tőke felhalmozásból adódó teljes tényezőtermelékenység növekvő hatásokról. Az utóbbi tételek ráadásul nagyobb területi egységekre vonatkozó adatmátrixokból (például regionális ÁKM) sem olvashatók ki, hiszen ezek éppen az input-output mátrix és a mögötte álló termelési függvény dinamizálásáról szólnak (Martin 1998).

A modellezésből kimaradt hatások nagyságrendjét különböző tanulmányok legalább az itt kimutatott elsődleges és indukált hatások nagyságrendjére, de a dinamikus hatások jelenértékével is számolva inkább annak 2–5-szörösére teszik. Ez egyben azt is jelenti, hogy a kapott eredmények úgy is értelmezhetőek, hogy az egyetemre fordított költségvetési források a helyi gazdaságban közvetlenül is megtérülnek, a nettó hozamot a tudáshoz kapcsolódó hosszú távú hatások jelentik.

Az output oldali hatások becslésére alkalmazható módszertan hiánya szembeötlő (Molnár 2015). A hiányt egyértelműen az okozza, hogy az input oldallal szemben nem csak az adatok összegyűjtése igényel sokrétű és hosszadalmas munkát (Jongbloed 2008), de az output oldal valamennyi hatására más és más becslési eljárást kell alkalmazni. A munkát tovább nehezíti, hogy amíg alkalmazottak és hallgatók, illetve dologi kiadások minden egyetemen vannak, addig tudományos parkkal, inkubátorral nem minden egyetem rendelkezik, az egyes tudományterületeken jelentősen eltérőek a szabadalmi lehetőségek, stb.

A legújabb kutatások (Biggar 2015, Bonnet et al 2014) is arra utalnak, hogy kétféle megközelítésben kezelhetők ezek a hatások. Egyfelől nagyobb modellek (európai vagy országos) arányszámait (1 vállalkozásra jutó foglalkoztatotti létszám, 1 új vállalkozásra jutó nyereség) veszik figyelembe, anélkül, hogy ezek helyi sajátosságait részletesen elemeznék. Az így kapott becslések jó kiindulási alapot képezhetnek a helyi sajátosságok feltárásához, de az adott intézmény hatásának nem tekinthetők. Másfelől az egyes intézmények helyi jellemzői csak primer adatgyűjtéssel, az érintettek közvetlen megkeresésével és az egyetemi adminisztráció segítőkészségével érhető el. A pontos hatásvizsgálatok elvégzéséhez szükséges adatokat ugyanakkor az egyetemek üzleti titokként kezelik, így tudományos kutatás céljára sem bocsátják rendelkezésre. Egy output oldali becslést leíró keretrendszer kidolgozása lehet a témában a következő jelentős előrelépés.

Felhasznált irodalom

- Fernandes, J. – Ferreira, M. – Lucas, E. – Mourato, J. – Nicolau, A. – Nunes, S. – Nunes, S. – Oliveira, P. – Pereira, C. – Pinto, S. – Silva, J. (2015): The impact of polytechnic institutes on the local economy. *Tertiary Education and Management*, 2, 1–18. o.
- Armstrong, H. W. – Darrall, J. – Grove-White, R. (1994): *Building Lancaster's future: economic and environmental implications of Lancaster University's expansion to 2001*. Department of Economics and the Centre for the Study of Environmental Change, Lancaster University.

- Árva Zs. – Menczel P. (2001): A magyar háztartások megtakarításai 1995 és 2000 között. *Közgazdasági Szemle*, 48, 93–113. o.
- Baslé, M. – Le Boulch, J-L. (1999) : L'impact économique de l'enseignement supérieur et de la recherche publique sur une agglomération de Rennes. *Revue d'Economie Régionale & Urbaine*, 1, 115–134. o.
- Benczúr P. – Kátay G. (2010): Adóreformok hatása a magyar gazdaságra egy általános egyensúlyi modellben. (letöltve 2011.03.24): http://media.coauthors.net/konferencia/conferences/3/benczur_katay.pdf
- Biggar Economics (2015): Economic Contribution of the LERU Universities. *Biggar Economics*, Roslin. (letöltve: 2015. szeptember 20. http://www.leru.org/files/publications/LERU_Economic_Contribution_-_Report.pdf)
- Bleaney, M. F. – Binks, M. R. – Greenaway, D. – Reed, G. – Whynes, D. K. (1992): What does a university add to its local economy? *Applied Economics*, 24, 305–311. o.
- Bonnet, J. – De Lema, D. G. P. – Martinez-Abarca-Pastor, C. – Rizzo, U. (2014): *Les déterminants de la création de spin-off académiques. Une comparaison internationale dans les établissements supérieurs de Caen, Carthagène et Ferrare*. CREM Working Paper, WP 2014–17.
- Caffrey, J. – Isaacs, H. (1971): *Estimating the impact of a College or University on the Local Economy*. American Council on Education, Washington.
- Coughlin, C. C. – Mandelbaum, T. B. (1991): *A Consumer's Guide to Regional Economic Multipliers*. Federal Reserve Bank of St. Louis, 1991, 1, 19–31. o.
- Dusek T. (2003): A felsőoktatás lokális termelésre és jövedelmekre gyakorolt hatása. In Rechnitzer J. – Hardi T. (szerk.): *A Széchenyi István Egyetem hatása a régió fejlődésére*. Széchenyi István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Intézet, Győr, 60–71. o.
- Dusek T. – Kovács N. (2011): A Széchenyi István Egyetem helyi termelési és jövedelmi hatásai. *Felsőoktatási Műhely*, 6, 3, 33–40. o.
- Dusek T. – Lukovics M. (2014): Az ELI és az ELI Science Park gazdasági hatásvizsgálata. *Területi Statisztika*, 5, pp. 1–18. o.
- Florax, R. (1992): *The university: a regional booster?* Avebury, England.
- Gagnol, L. – Héraud, J-A. (2001): Impact économique régional d'un pôle universitaire: application au cas strasbourgeois. *Revue d'Economie Régionale & Urbaine*, (4), 581–604. o.
- Garrido-Iserte, R. – Gallo-Rivera, M. T. (2010): The impact of the university upon local economy: three methods to estimate demand-side effects. *Annals of Regional Science*, 44, 39–67. o.
- Huggins, R. – Cooke, P. (1997): The economic impact of Cardiff University: innovation, learning and job generation. *Geojournal*, 41, 4, 325–337. o.
- Jongbloed, B. (2008): *Indicators for mapping university-regional interactions*. Paper for the ENID-PRIME Indicators Conference in Oslo, 26-28 May 2008.

- Kotosz B. (2013a): The Local Economic Impact of Higher Education Institutions in Hungary. In Khavand, K. J. (ed.) *Intellectual Capital Management. Global Perspectives on Higher Education, Science and Technology*. IICM, Zanjan, 45–60. o.
- Kotosz B. (2013b): A felsőoktatás helyi gazdasági hatása Székesfehérvárra. In Rechnitzer J. – Somlyódyne Pfeil E. – Kovács G. (szerk.): *A hely szelleme – a területi fejlesztések lokális dimenziói*. Széchenyi István Egyetem, Győr, 297–305. o.
- Kotosz B. (2013c): Regionális multiplikáció és egy alkalmazása. *Jelenkori Társadalmi és Gazdasági Folyamatok*. Vol. VIII., no. 1-2, 39–45. o.
- Kotosz, B. – Gaunard-Anderson, M-F. – Lukovics, M. (2015): *International Inequalities in The Local Economic Impact of Universities: The Case of Hungary and France*. Paper presented at 55th ERSA congress: 25-28 August, Lisbon.
- Kotosz, B. – Lukovics, M. – Molnár, G. – Zuti, B. (2015a): How to measure local economic impact of universities? Methodological overview. *Regional Statistics*, 5, 2, 3–19.
- Kotosz B. – Lukovics M. – Molnár G. – Zuti B. (2015b): Egyetemek gazdaságfejlesztési hatásainak mérése. *Marketing és Menedzsment*, 49, megjelenés alatt.
- KSH (2014): *Agglomerációk, településegységek*. KSH, Budapest
- Lengyel I. (2009): Knowledge-based local economic development for enhancing competitiveness in lagging areas of Europe: The case of the University of Szeged. In Varga A. (ed.): *Universities, Knowledge Transfer and Regional Development: Geography, Entrepreneurship and Policy*. Edward Elgar, Cheltenham-Northampton, 322–349. o.
- Martin, F. (1998): The economic impact of Canadian university R&D. *Research Policy*, 27, 677–687. o.
- Mille, M. (2004): Université, externalités de connaissance et développement local : l'expérience d'une université nouvelle. *Politiques et gestion de l'enseignement supérieur*. 16, 3, 89–113. o.
- Molnár G. (2015): *Egyetemek gazdaságfejlesztési hatásainak számszerűsítése: a harmadik misszió mérési lehetőségei*. Szakdolgozat, Szegedi Tudományegyetem, Szeged.
- Rechnitzer J. – Lados M. (2007): *Egyetem a régióért*. MTA RKK Pécs - Győr.
- Rehák, S. – Džupka, P. – Šebová, M. – Sekelský, L. (2015): *Lokálne Ekonomické Vplyvy Univerzít*. Vydavateľstvo EKONÓM, Bratislava.
- Ryan, J. – Malgieri, P. (1992): Economic Impact Studies in Community Colleges: The Shortcut Method. National Council for Resource Development. *Resource Paper*, 48, 23. o.
- Segarra i Blasco, A. (2004): La universitat com a instrument de dinamització socioeconòmica del territori. *Coneixement i Societat*, 03, 78–101. o.
- Siegfried, J. J. – Sanderson, A. R. – McHenry, P. (2007): The economic impact of colleges and universities. *Economics of Education Review*, 26, 546–558. o.
- Stokes, K. – Coomes, P. (1998): *The local economic impact of higher education: an overview of methods and practice*. Association for Institutional Research (AIR), Professional File, no 67, 16 o.

- Székely A. (2013): Regionális multiplikáció a szegedi Árkád példáján. In: Rechnitzer J., Somlyódiné P. E.–Kovács G. (szerk.): *A hely szelleme – a területi fejlesztések lokális dimenziói*. Széchenyi István Egyetem, Győr, 565–573. o.
- Vidor A. (2005): *A megtakarítás-ösztönzők hatása: magyarországi tapasztalatok*. PM Kutatási Füzetek, Budapest.

Kelet-európai kisvárosok fejlődési tendenciáinak értékelése a XX. században

Horeczki Réka¹

A tanulmány² célja, hogy egy átfogó és újszerű összefoglalást adjon a kelet-közép-európai városhálózat alsó elemeiről, a kisvárosokról. Jellemző városfejlődési utak kirajzolódására, a térbeli folyamatokat befolyásoló tényezők vizsgálatára helyezi a szerző a hangsúlyt. Az Európai Unió területi kohézióról szóló Zöld könyve „kapocs”-nak nevezi a kisvárosokat, melyek rendelkeznek mindazon tulajdonságokkal, amelyet alapfunkcióként egy várostól elvárunk: biztosítják a megélhetés alapfeltételeit ugyanakkor kapcsolatot biztosítanak a nagyvárosok és a környező falvak között. A hosszú távú fejlődési pályák hasonló kiindulási tényezőket mutatnak, hiszen Lengyelországban és Csehországban is hasonló nevű és jelentéstartalmú városkategóriák találhatók, mint Magyarországon, a Felvidéken és Erdélyben: a civitas (szabad királyi város) és az oppidum (mezőváros). A hűbéri tulajdonban lévő oppidumok sűrű hálózata a közép-kelet-európai fejlődés egyik jellegzetessége. A térség városhálózatának számottevő részét jelentették a mezővárosok, amelyek többsége ma már/még mindig kisváros. A városfejlődés szempontjából fontos tényező a történelem, de nem elsődleges. A várossá váláskor bejárat út szempontjából a térségben számos szervező erő volt jelen: pl. kereskedelem, vásárok térszervező ereje (19. századtól kezdődően); az iparosítás (főként a szocializmus éveiben); a fejlett mezőgazdaság, amelyre élelmiszeripar települhetett (20. század első harmada); a közlekedés fejlődése (vasúti csomópontok); fürdőhely-városok – a nemzetközi turizmusba való bekapcsolódás, illetve az üdültetés tömegessé válása. A közigazgatási és határváltozások (Románia meggyésítése), valamint a földrajzi tényezők szerepe is befolyásoló faktor.

Kulcsszavak: településhálózat, kisváros, Kelet-Európa, urbanizáció

1. Bevezetés

Európa településhálózatában a városok mindig kiemelkedő szerepet töltek be. A városok fejlődése, a városi egyenlőtlenségek kérdése mindig fontos és aktuális kutatási téma volt (Mumford 1985, Clark 2000, Thorns 2002, Beluszky 1999, Bácskai 2002 stb.).

---

¹ Horeczki Réka, doktorjelölt, Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola (Pécs); tudományos segédmunkatárs, Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpontja (Pécs)

² A tanulmány elkészülését az OTKA (NK 104985) „Új térformáló erők és fejlődési pályák Kelet-Európában a 21. század elején” kutatási projekt támogatja.

Az 1990-es évek után felerősödő urbanizációs folyamatok a városhálózatok fejlődésében sajátos irányokat alakítottak ki. Európán belül a közép-kelet-európai városi fejlődés egy sajátos fejlődési pályát mutat (Enyedi 1978, 1998). A településhálózat szempontjából lényeges tulajdonság, hogy a nagyvárosok dominanciája (főleg a fővárosoké) alakult ki a térségben, s nem léteznek igazi ellenpólusvárosok. A városkutatók többsége előnyben részesíti a nagyvárosok, nagyvárosi térségek elemzését az információk elérhetősége, gazdagsága miatt. Mindezekkel összhangban a kisvárosok (micropolitan térségek) kutatása kiegészítő funkciót tölthet be az eddigi elméletek vizsgálata között. A térség kisvárosainak elemzése, lehetséges fejlődési pályájuk felvázolása – összhangban a meglévő fejlesztési tervekkel – nem csak a városok, hanem tágabb környezetük (vonzáskörzetük vagy kistérségük) számára is pozitív jövőképet adhat. Ha ez megvalósul, és sikerül adaptálható mintákat közvetíteni, s rávilágítani a ki nem használt gazdasági adottságokra, akkor e városokban és környezetükön megszűnhet az elvándorlás, a térségek lecsúszása, a szellemi potenciál eróziója. Úgy vélem, hogy a gazdasági fejlődés helyes irányának megtalálása érdekében mindenképp szükséges a helyi erőforrások kiaknázása, a lehetséges túlélési stratégiák feltérképezése, a potenciális pénzforrások hasznosíthatóságának megtalálása. Meggyőződésem, hogy a kisvárosok közötti hatékonyabb kommunikáció és együttműködés révén a térség felzárkózása (felzárkóztatása) könnyebb lehetne. Főként a városok térszervező funkcióit vizsgálom, a cél a szintézis – az egyedi jelenségek típusokba történő rendezése. A szintézis – úgy gondolom – azért lehetséges, mert a vizsgált régiókban hasonló közös városformáló erők és társadalmi problémák hatnak. A tanulmány átfogó keretet kíván nyújtani a mai közép-kelet-európai országokban található kisvárosok fejlődéséről, a kisvárosi fogalom-használatról és bemutat egy modellt, amellyel a térség kisvárosainak fejlettsége, „élhetősége” mérhetővé, összehasonlíthatóvá válik.

A dél-dunántúli kisvárosok magyarországi, illetve közép-európai városhálózatban való elhelyezkedése, illetve a térségben található kisvárosokkal történő összehangolása fontos szempont a versenyképesség fejlesztésében. Az Európai Unióban a kisvárosok között is verseny zajlik, hiszen a nagyvárosi térségeken kívül, a központi funkciókkal rendelkező településekre is értelmezhetővé vált a folyamat. A kisvárosok változása (akár pozitív vagy negatív irányú) mindenképpen befolyásolja egy ország településhálózatát, a benne élő társadalom életét, hiszen ma Magyarországon is a városi népesség jelentős része kisvárosokban él.

2. Definíciós paletta a városokra vonatkozóan

A városi fogalomhasználat talán legáltalánosabb és legrövidebb megfogalmazása olvasható a Caves szerkesztette enciklopédiában (2005): „the term city means anything and everything” (Caves 2005. xxi. old.). Ezen meghatározás alapján a város definíciója akképpen változik, milyen tudományág, tudományterület oldaláról közelítjük

meg. A földrajzi definíció szerint a város egy központi hely, olyan település, amely nem mindennapi specializált szolgáltatásaival, igazgatásával központjául szolgál a várost körülvevő településeknek. A közgazdasági városfogalom a nem mezőgazdasági jellegű településeket tekinti elsősorban városnak, ahol a várost gazdasági szervezetként definiálja. Viszont ebben az esetben, a térségben jelen lévő mezővárosok tömegeinek jogállása – városi státusza megkérdőjelezhető. A város-fogalmak közül a komplex elemzésekben használatos még: a történeti (társadalom- és gazdaságtörténeti vizsgálatokhoz), demográfiai (a város, mint az emberek élőhelye), társadalmi (szociológia, néprajz által), közjogi-közigazgatási, urbanisztikai és természeti felfogás (Enyedi 2012). Mumford (1985) szerint az különbözteti meg a várost a falutól, hogy a város „mágnes” és „tartály”, vagyis a falu monolit egységiségével szemben képes vonzerőt gyakorolni környezetére. Ezáltal a benne tartályként megőrzött és mágnesként újra meg újra odavonzott emberek, tevékenységek, kultúrák keveredése révén folytonos megújulásra képes. Kisvárosnak ezek szerint azt a települést tekintjük, amelyik rendelkezik ezekkel a tulajdonságokkal, de „mágnes” esetleg gyenge, „tartálya” pedig kicsi. A többféle megközelítési mód lehetővé teszi, hogy egy-egy fogalomra, mint behatárolási pontra tekintsünk. A kelet-közép-európai térségben a jogállás az elsődleges várostipológiai tényező; minden országban jogszabályi környezet szabályozza, mely településeket tekintenek városnak. A történelem során kialakult eltérések a várossá nyilvánításokhoz kapcsolódóan mind a mai napig észrevehetőek.

A 20. század első feléig jellemzően az arra érdemes települést emelték városi rangra; ma már városi címet adományoznak, amely cím – elvileg – sem gazdasági, sem jogi előnnyel nem jár. Ellenben néhány ország – pl. Csehország, Lengyelország, Magyarország – esetében a városi cím kétszintűsége fennmaradt, azaz megkülönböztetnek alacsonyabb, illetve magasabb rangú városokat. Főként a nyugat-európai országok esetében nem beszélhetünk többszintű városi címről, mivel a cím adományozásának módja pályázat és objektív mérlegelés alapján történik, helyi vagy regionális szinten. A többszintű (kétszintű) városi jog esetében a magasabb szintű város már előjogokkal, magasabb közigazgatási szinttel rendelkezik/rendelkezhet. Ausztria esetében a 198 város városi jogú községekre (Stadtgemeinde) és járási jogú városokra (Statutarstadt) tagolódik. A 15 legnagyobb város, amelyek 20 000 lakosnál többel rendelkeznek, tartoznak a járási jogú városok közé (1. ábrán piros színnel jelölve); a többi város kisvárosnak számít. Csehországban hasonló struktúrát találhatunk, mint Ausztriában: a 23 legnépesebb város (statutárni mesto) járási jogokkal bír, kerületekre osztható. „Egyszerű városként” szerepel a cseh városok többsége, 567 település. A cseh közigazgatás érdekessége, hogy 2006-tól újra létezik az 1954-ben megszüntetett mezőváros/kisváros fogalom. Az 1940-es évekig a városok elnevezése: mesto = város, mestecko = kisváros, illetve mestys (markettown) = mezőváros volt. A 2006. évi községi törvény újra használatba veszi a mezőváros címet, amelyek mint alsóbbrendű városi települések szerepelnek a statisztikai jelentésekben. Lengyelország esetében hármas tagolódást tapasztalhatunk – a fővárost nem

számítva – a városi jogállásban. A 65 legnagyobb népességű város: járásjogú város (powiat grodzki), népességük meghaladja az 50 000 főt. Ezen városokat követi a 306 városi rangú község (gminy miejskie), valamint az 586 kisváros/mezőváros (gminy wiejsko-wiejskie). Lengyelországban a kisvárosok egyfajta városi-falusi községek, ahol a központi település város, de „nem tudott felnőni a járásjogú státuszhoz” (Kocsis 2008, 716. o.). A városi cím odaítélésének gyakorlata helyi, regionális (Ausztria, Németország) vagy központi, országos szinten (Magyarország, Románia, Csehország, Lengyelország) történhet. A városi cím odaítélésének módja történhet mechanikusan (pl. lakosságszámhoz kötődve) vagy pályázat útján, objektív/szubjektív kritériumrendszer alapján. A városi cím jelentősége az utóbbi fél évszázadban lecsökkent, a jogállásbeli különbségek számos országban megszűntek. A közép-kelet-európai térség ebből a szempontból kivételnek számít, hiszen számos közigazgatási változás, reform elősegítette a településhálózat kiegyenlítődéését; ezzel szemben a mezővárosok szerepe és jogállása – mint történelmi örökség – fennmaradt.

Ahogy a városfogalmak is igen eltérőek – a történelem folyamán is – úgy a kisvárosok csoportokba történő besorolása (népességszám, gazdasági aktivitás, térségi szerepkör, fejlettség) sem egységes. A fogalmak sokszínűsége támpontot ad minden kutatónak a városdefiníciót egy kicsit sajátjának érezni. Egyetérttek azzal a definícióval, mely szerint a kisvárosi lehatárolás a népesség, népsűrűség által is megtörténhet. Véleményem szerint Magyarországon kisvárosnak tekinthető az a település, melynek lakossága 10 000 fő alatti, illetve a kisvárosi lét, mint kulturális állapot, a településen élőkben megfogalmazódik. Azonban nem szabad elfelejteni, hogy a kisváros településnagyság-kategória, funkcionális és településhierarchia kategória is egyben (Pál 2001).

3. Kelet-Európa városihálózata

Kelet-Európa országainak településszerkezete jelentős történelmi hagyományokkal rendelkezik, a városi fejlődést hasonló típusok jellemzik, ország specifikus tényezőkkel. Ezek a viszonylag sűrű városi hálózattal rendelkező országok kb. 5 000 olyan várossal rendelkeznek, amelyek népessége 5 000 és 50 000 lakosú és a gazdasági, társadalmi és kulturális élet központjaként funkcionálnak. Az Eurostat regionális évkönyvének tanúsága szerint kisvárosnak tekinthetők az 50 000 főnél nem népesebb városi rangú közigazgatási egységek (Eurostat 2012). Az Európai Bizottság jelentése a kisvárosok fogalmát nem lakossági küszöbérték alapján, hanem a lakosság lakóhelye alapján definiálta. Kisvárosnak (illetve külvárosnak) tekinti azt a közigazgatási egységet, amelynek lakosságának több mint 50%-a él városi klaszterekben, de kevesebb mint a lakosság fele él a városközpontban, városmagban. A 2004 után csatlakozó 13 Európai Unió tagállam esetében számottevő a városi lakosság arányának növekedése 1991 és 2011 között. Az Európai Unió 28 tagállamát tekintve az elmúlt 20 év alatt 30,1%-ról 31,2%-ra növekedett a városi népesség aránya. Ha

csak az EU-13 országot vizsgáljuk, egy százalékponttal nagyobb változást tapasztalhatunk a kis- és külvárosok népességével kapcsolatban. 1991-ben 24,5%-ról 2011-re 25,7%-ra gyarapodott a kisvárosi lakosság aránya az össznépsésséghez viszonyítva. E folyamattal párhuzamosan a nagyvárosok össznépsésségén belüli aránya az újonnan csatlakozók körében 0,4 százalékponttal, míg a vidéki területek aránya egy százalékkal csökkent (Európai Bizottság 2014). Összeurópai szinten tapasztalható a lakosság természetes elöregedése és fogyása mellett országon belüli migráció főként a szuburbiába, a megfelelő infrastrukturális hálózattal ellátott kisvárosokba.

Európa 32 országát vizsgáló ESPON kutatásokban kis- és középvárosként a 300 és 1500 fő/km² közötti népsűrűségű és 5 000 – 50 000 lakosú településeket definiálja, amelyből 8414-et számlál. Nagyon kis városnak tekinti az 5 000 lakosnál nem népesebb városokat, ahol a népsűrűség 300 fő/km² feletti (ESPON-TOWN 2013). A kis- és középvárosok vizsgálatánál a kutatások három kulcstényezőre összpontosítanak: morfológiai perspektíva (lakossági minimum küszöbérték), adminisztratív szempont (helyi kormányzás megléte), és funkcionális nézőpont (szolgáltatások, munkahely és egyéb funkciók koncentrációjának elemzése).

A kisvárosok népességszám alapján történő besorolása nem példa nélküli, hiszen a kisvárosi népesség nemcsak Magyarországon, hanem szerte Európában alacsony. Angliában a 2 000 fővel rendelkező település már kiérdemelheti a városi rangot (Clark 2000); a kisvárosokra vonatkozóan az angol regionális gazdaságtan vizsgálati a városok optimális méreténél – funkció- és intézményhatékonyság, vállalatok vonzóképesége szempontjából a 15 000–50 000 fő közötti lakosságszámot határozták meg (Balchin–Bull 1987, 73. o.). Romániában kisvárosnak tekintik az 5 000 lakos alatti, de 1500 fő feletti települést (Csák 2009). A magyarországi besorolás ennél szerteágazóbb: Markos (1962) munkájában nem használja a kisváros megnevezést, csupán a városhierarchia alsó elemeként nevezi meg a 10 000 főnél nem népesebb városokat. Bernát (1981) tanulmányában az 5 000 és 20 000 fő közötti városokat tekinti kisvárosnak. Perczel–Tóth (1994) kisvárosnak tekinti az 5 000–10 000 fős városokat és használja a „törpeváros” kifejezést az 5000 főnél nem népesebb kisvárosokra; valamint kis-középvárosként definiálta a 10–20 000 fő közötti városokat. Tóth (2008) kisvárosnak az 5000 fő alatti, kis-középvárosnak az 5 000–10 000 fős városokat tekinti. Dövényi (2008) szerint kisváros az 5 000–15 000 lakosú város, törpeváros/miniváros az 5 000 lakosnál kevesebbel rendelkező város. Az Országos Területfejlesztési Konceptió a Központi Statisztikai Hivatal besorolását veszi alapul, amely egységesen a 30 000 lakosnál kevesebbel rendelkező városokat tekinti kisvárosnak. A térségben a népességszám szempontjából történő besorolás konzekvensen a 20 000 (egyes esetekben a 30 000) lakosnál kevesebbel rendelkező városokat sorolja a kisvárosok közé. Kelet-Közép-Európa országaiban a népesség több mint fele városlakónak számít. Figyelembe véve a történelmi előzményeket, szembetűnő Bulgária és Csehország városlakóinak magas aránya (1. táblázat). Kovács (2002, 61. o.) megállapítása szerint: „az urbanizáció üteme annál nagyobb, minél alacsonyabb szintről indult egy ország”; amely a városlakó népesség arányát ele-

mezve kimutatható. Csehország 1950-ben a városiasodás szintjét 41%-ban maximalta. A városi lakosság küszöbértékét ekkor 5 000 főben minimalizálták, viszont ha a funkcionálisan is városnak minősíthető, 2 000 és 5 000 fő közötti településeket is figyelembe vesszük a városlakók arányának meghatározásakor (volt mezővárosok), akkor a városlakók aránya meghaladja az 55%-ot. 1990-es évek elejére ez az érték 10%-os növekedés után 65%-on állt. 2011-ben a városiasodás mértéke 73,4%, mely 7 732 ezer fős népességet jelent. Ez a növekedés elenyészőnek tekinthető, ha Románia és Bulgária városiasodottságát vizsgáljuk. Bulgáriában 1950 óta eltelt negyven év alatt harmadával nőtt az urbanizációs szint 53% a rendszerváltás idején. 2011-ben a városi népesség össznépességen belüli aránya 73,1%. Romániában egy „csekélyebb” mértékű, 30%-os növekedést tapasztalhattunk, 54% a városlakók aránya.

1. táblázat Városi népesség aránya Közép-Kelet-Európa országaiban, 2011 (%)

Ország	Városi népesség aránya	20 000 főnél kevesebb lakosú városokban élők aránya	20 000 főnél népesebb városok aránya
Bulgária	73,1	17,4	55,7
Csehország	73,4	30,2	43,2
Horvátország	57,8	20,5	37,5
Magyarország	69,5	21,4	48,1
Lengyelország	60,9	13,1	47,8
Románia	52,8	15,2	37,6
Szlovákia	54,7	16,3	38,4
Szlovénia	49,9	25,2	24,7

Forrás: citypopulation.de adatai alapján saját szerkesztés

Lengyelország, Szlovákia és Magyarország urbanizációs rátája nem emelkedett ilyen drasztikus mértékben, de alapvetően magasabb értékről indult: 40% körüli szintről 60% fölé emelkedett a rendszerváltás éveire. Az elmúlt húsz évben – a globális tendenciáknak megfelelően – növekedés tapasztalható, főként a metropolitán térségekben. Nemcsak a városlakók aránya, a városfejlődés növekedési üteme sem volt egyenletes. A leggyorsabb növekedés a korszak elején, az 1950-es években volt mérhető, főként Lengyelország, Románia esetében (Kovács 2002). Az 1980-as évekre egyfajta „lehülés” tapasztalható az urbanizáció során, a várossá nyilvánítások, illetve a városba költözések mértéke alig 1%-os növekedési ütemet produkált a térség országaiban. Mindezen folyamatok mögöttes tartalma sok esetben a szocialista iparosítás volt. A városokba telepített ipari létesítmények nemcsak munkalehetőséget biztosítottak, hanem fejlesztési forrást is a városnak, illetőleg elindulhatott egy nagymértékű társadalmi megújulás is: a lakáskörülmények, a közlekedés és a szolgáltatási paletta javulása, bővülése révén.

A városodás folyamata Szlovákiában a regionális jelentőségű városok erősödését és a kisvárosok térvesztését mutatja. A 20 000 fő alatti kisvárosok száma a

rendszerváltás előtti évtizedben 65-ről 97-re növekedett, viszont a kisvárosi lakosság közel egyharmada a belső migrációs irányok miatt nagyvárosokba költözött. A Cseh-Morvaországi térségben sűrű kis- és középvárosi struktúra dominált, melynek öröksége, hogy ma minden harmadik cseh városlakó kisvárosban él. Magyarországon a számos várossá nyilvánítás, a decentralizált fejlesztés-politika révén sűrűbb városhálózat alakult ki a szocialista érában, és a hierarchiában jelentős elmozdulásokat eredményezett. 16-ról 106-ra emelkedett a 20 000 fő alatti kisvárosok száma, amelyek a városlakó népesség 7%-át, illetve 19%-át foglalta magába. Magyarország sajátos fejlődési pályát képviselt, hiszen a kisvárosi hálózat, főként a 10 000 fő alatti volt az, amelyik dinamikusan növekedett ebben az időszakban, ezzel szemben a térség többi országában főként a nagyobb városok növekedtek (mind számukat, mind népességüket tekintve) (Kovács 2002). Hazánkban a rendszerváltozásra 166 városi jogú település létezett és bár még mindig számos városhiányos térséggel lehetett számolni, a kialakult, várossá nyilvánított települések valamely kisebb térség tényleges gazdasági, társadalmi, kulturális, közigazgatási központjaként működtek.

Az országok közül Lengyelország számít még „kakuktkojásnak”, hiszen a főváros túlsúlya nem érvényesül olyan mértékben, mint pl. Magyarország vagy Ausztria esetében. Az ország mérete is befolyással van arra, hogy főként a regionális nagyvárosi központok alakultak ki, a kisvárosi hálózatnak „csak” kiegészítő szerep jutott, bár bekapcsolódnak a gazdasági élet vérkeringésébe, de döntő gazdasági súlyt nem képeznek.

A történelmi sajátosságokat figyelembe véve kijelenthető, hogy a városok a szocialista állam jövőjének alapköveinek számítottak. A legtöbb országban (ahogy Magyarországon is) előnyt élveztek a falvakkal, tanyákkal szemben, döntően a fejlesztési források területén.

4. Csehország városodása

A Cseh Statisztikai Hivatal 2011. évi adataiban a településhálózat részeként a kisvárosokat 2-20 000 fős népességüként definiálta. Összességében a kisvárosi lakosság 2 983 ezer fő, a cseh lakosság 30,2%-a. A településhálózaton belül a legnagyobb népességarányú kategóriát képviselik a kisvárosok. A vidéki települések, azaz a 2 000 lakosnál kevesebbel rendelkező falvak a teljes népesség 26,0%-át jelentik (2 672 ezer fő), a közepes méretű (100 000 főt nem meghaladó) városok népességaránya: 24,1% (2 489 ezer fő); nagyvárosokban a népesség egyötöde él (2 146 ezer fő)

A kisvárosi népesség döntő súlyának kialakulása a cseh iparosítással vette kezdetét. Az iparosítás a nemesek befektetésein alapult, így a vidéki térségek több mint negyede és közel az összes kisváros üzemmel, vagy gyáregységgel rendelkezett a 20. század első évtizedeire. A szocialista időszak a decentralizálás politikáját követve nem változtatott a kialakult helyzeten. Az urbanizációs ciklus elemeként a szuburbanizáció folyamata tovább növelte a kisvárosok lakosságát és gazdasági ere-

jét. Csehország keleti részén, Morvaországban a 15 000 lakos alatti városi státuszú önkormányzatokból 109 van, összes lakossága kb. 600 000 fő. Ha áttekintjük a tíz éves népességnövekményeket, akkor 2001-ig 2,5 ezrelékkal csökkent a térségben található városok lakossága, míg országos szinten a városi lakosság 7 ezrelékes növekedést mutatott. Jelenleg a városok népessége kb. 3 ezrelékkal növekszik a térségben. 2013-ban 602 város található az országban (1. ábra), melyek közül 270 város lakossága nem haladja meg az 5 000 főt. A két legkisebb cseh város: Přebuz 87 lakos és Loučná pod Klínovcem 93 lakos.

1. ábra Csehország városállománya, 2011

Forrás: <http://www.czso.cz/> alapján saját szerkesztés

A cseh kisvárosokra vonatkozóan többféle tipológiát határoz meg a szakirodalom. Zuzanska-Zysko (2007) a monofunkciós vagy szakosodott kisvárosok és az ún. „vidéki hátság központjai” között tesz különbséget. Vaishar–Zapletalová (2008) három alaptípust különböztet meg, amelyeket további altípusokra bont; a kategorizálás során nem vették számításba azokat a kisvárosokat, amelyeknek alig van városi funkciója, csupán városi státusszal rendelkezik. A 2008-as tanulmány az első csoportba sorolta a nagyvárosok hátságáiban lévő kisvárosokat, amelyek a szuburbia részei – központi funkcióik átfedésben vannak a nagyvárosok/regionális központok funkcióival. A második csoportba tartóznak tekintették a termékeny alföldeken és mezőgazdaságilag jól hasznosítható területeken elhelyezkedő kisvárosokat. Ezen kisvárosok mindegyike jó gazdaságföldrajzi és közlekedési adottságokkal rendelkezik: a közepes és nagyobb városok könnyen megközelíthetőek, az alapvető szolgáltatások megtalálhatóak helyben (pl. helyi piac, adminisztratív funkciók). Ezeknek a kisvárosoknak a jövőbeli stratégiája a specializáció és a funkciók megosztása köz-

vetlen környezetükkel. A harmadik kategóriába a periférikus kisvárosok tartoznak, amelyek a határvidékeken, vagy földrajzi tájak határain (dombságok, hegyvonulatok tövében) találhatóak. A megközelíthetőségük korlátozott, ezért a környezetében lévő kis falvak teljes mértékben a kisvárosoktól függenek (munkalehetőséget, társadalmi interakciót, közlekedési lehetőséget kizárólagosan biztosítanak).

A periférikus kisvárosok SWOT analízise rávilágít azokra a tulajdonságokra, amelyek a dél-dunántúli régió illetve a kassai kerület kisvárosaira is érvényesek: erősségnek tekinthető a nagyvárosoktól távolabb eső kisvárosok döntő centrális funkciókkal való ellátottsága, amely egyrészt kényszer eredménye, másrészt a regionális azonosság hordozója is egyben. Lehetőségként szerepel az Európai Unió pénzügyi források jobb ki/felhasználása, illetve az ipari parkok és a kisvárosi funkciók összehangolása. A kisvárosok gyengesége ezekben a térségekben: a hazai és külföldi befektetések hiánya, a meglévő ipari parkok ellenére, valamint a helyi lakosság alacsony vásárlóereje. A kisvárosok jelentős része szegény, amely gazdasági versenyképességüket is befolyásolja, hiába kistérségi (mikro-regionális) központok – országos szinten gazdasági erejük elhanyagolható.

A morva vidéki kisvárosok jövőjével kapcsolatos prognózisok hasonlóak az országos tendenciákhoz. Demográfiai átmenet zajlik a térségben; a fiatalabb generáció csökkenő hányadával, elidősödő lakossággal, csökkenő méretű, de növekvő számú háztartással kell számolni. Az optimista prognózisok számolnak az országon belüli illetve a makrorégióból történő (főként a nagyvárosokból származó) migrációval; a migráció irányát szabályozni az alapvető szolgáltatások palettájának színesítésével lehetne.

A 2014–2020-ig tartó időszakra vonatkozó regionális és nemzeti fejlesztési dokumentumokban a kisvárosok három típusa szerepel: fejlődő (dinamikus), kiegyensúlyozott (inkább stagnáló) és a periférikus. Ezen három típus lehetséges fejlődési irányai (szakosodásai) és a vidéki térségben elfoglalt szerepük erősítése szerepel kiemelt célként.

5. Romániai urbanizáció

Románia helyzete az Európai Unióhoz történő csatlakozás során ártértékelődött. A területfejlesztés jogszabályi környezete rendezetté vált. A román Nemzeti Területfejlesztési Program – mely egy 2004 előtti dokumentáció – a területfejlesztés céljait a következőkben határozta meg:

- a városhálózat policentrikus jellegének erősítése
- a kis- és középvárosok szerepének erősítése
- a vidéki térségekben az életfeltételek romlásának megállítása.

2001-ben megtörtént a területfejlesztés és az urbanisztika szabályozása törvényi értelemben is. Eszerint az alapvető cél a gazdasági, társadalmi, környezeti és kulturális politikák harmonizációja lett (Csák 2009). Romániában a területfejlesztés

alapl dokumentumaként szerepel az Általános Urbanisztikai Szabályozás, valamint az egyes nagyvárosok urbanisztikai tervei is. A 2001-es törvény értelmében kétféle település található az országban: városi és vidéki. Ezen belüli csoportosítások alapján rangokat, rangok szerinti hierarchiát jelöl a törvény. A rangok szerinti besorolás szempontjai (hasnolón Magyarországéhoz):

- földrajzi elhelyezkedés vagy megyeszékhelyi rang,
- lakosság szám (kisvárosként értelmezik az ötezer főnél nem népesebb városokat),
- vonzáskörzet (hatás-zóna),
- elérhetőség, megközelíthetőség,
- kereskedelem és szolgáltatások minősége és mennyisége,
- pénzügyi funkciók megléte (bankok, ATM-ek száma),
- közigazgatás és igazságszolgáltatás megléte,
- környezetvédelem, és ezzel összefüggésben a vízi közművek létesítése,
- közrendvédelem és közbiztonság (Román közigazgatási törvény, 2001).

Romániában törvény korlátozza a községek szétaprózódását, ezért legalább 1500 lakost el kell érnie egy településnek, ha önálló kíván maradni. Bár a múltban és a jelenben is zajlottak olyan folyamatok, amelyek a román kisvárosokat próbálják európai szintűvé emelni, ez egy hosszadalmas folyamat, és nem elég a törvény erejével hatni, el kell érni, hogy a lakosok is hozzájáruljanak egy élhető, gazdaságilag aktív kisváros létehez.

Az urbanizációs trendek vizsgálata során Benedek (2006) népesség szám csoportok alapján elemezte a romániai városok megoszlását. 1930-tól kezdődően a 10 000 főnél kevesebb lakosú kisvárosok száma drasztikusan csökkent. A vizsgálat elején még az összes városon belüli arányuk meghaladja a 15%-ot, addig 1992-re csupán a városoknak 3,7%-a tartozik ebbe a kategóriába. Az erőltetett iparosítás, és a szocialista városfejlesztés hatása mutatkozik meg elsősorban ezekben a számokban. Az 1989-es rendszerváltás után az országban a városfejlődés radikális változásai figyelhetők meg. A gazdasági átalakulást, az európai integrációra való törekvés, az ipar átalakulása, illetve a társadalom gyors alkalmazkodása kísérte. 1992 és 2002 között egy kivételes helyzetnek lehettünk tanúi Romániában, amikor is a belső migráció iránya a város-falu lett, megindult a szuburbanizáció a többszáz ezres lakosú városok esetében, valamint a nagymértékű dezindusztrializáció is a csökkenő népesség okaként szerepelhet. 2002-ben Romániában 266 város volt, amely közül 78 lakossága nem haladta meg a 10 000 főt, a népesség alig 5%-a élt ezekben a kisvárosokban (Benedek 2006).

Romániában 1990 után 60 új település nyert városi rangot, többsége már a 21. században. Az új kisvárosok a városi népesség alig 5%-át adják, lakosainak száma összesen nem haladja meg a félmilliót. Az új kisvárosok átlagos népessége 8333 fő, amely a magyarországi átlag kétszerese. De mit is értünk város, kisváros alatt ebben

az országban? Romániában a város fogalma törvényileg lehatárolt a 2001. évi 215. illetve a 351. törvény által. A törvény értelmében a városi (urbane) település csoportosítása rangok alapján történhet. A nulladik rang jelöli a fővárost, az 1–2. rang a municípiumokat (megyei jogú városok), és a harmadik rangú városok az ún. „egyéb városok”, azaz az általam vizsgált kisvárosok is ebbe a törvényileg meghatározott hierarchiaszintbe tartoznak. A harmadik rangú városok esetében a törvény 5 000–30 000 főnyi lakossággal számol, ezen felül a vonzáskörzet ezen városok esetében 5 000–40 000 lakos. A kisvárosok átlagos vonzáskörzete Romániában a törvény értelmében 10–20 km, de ha az átlagos kisvárosok közötti távolságot vesszük alapul (ami 30 km), akkor ennél szélesebb is lehet a vonzáskörzet (Csák 2009). Fontosnak tartom kiemelni, hogy a román területfejlesztési célok között szerepel a policentrikusságra való törekvés, a kisvárosok szerepének erősítése, illetve a vidéki térségek életfeltételeinek javítása (ESPON 2009). A 2001. évi új településhálózatfejlesztési stratégia, a kisebb városi központokat úgy definiálja, mint a vonzáskörzetüket aránylag széles skálájú szolgáltatásokkal ellátó központok, amelyek csökkentik a közszolgáltatások területi szóródását, és a működési költségeket. Csák (2009) vizsgálatai alapján a román kis- és középvárosokba beáramló elemek a következők: munkaerő, vásárlók és fogyasztók, élelmiszer, víz, kulturális szolgáltatásokat igénybevevők. A kiáramló tényezők közül a szennyezést és a hulladékot emeli ki elsőként, illetve a minimális mértékű migrációt.

Románia urbanizációs szintjét NUTS 3 (megyei) bontásban vizsgálva a legmagasabb értékeket Brassó és Hunyad megye jegyzi, 70% feletti értékkel. A városok számát tekintve Hunyad és Suceava megye a listavezető, de Suceava megye városainak fele 2000 után lett várossá nyilvánítva (Benedek 2011). A legalacsonyabb urbanizációs szinttel Giurgiu illetve Calarasi és Olt megye rendelkezik (31–33%). Az városodásból adódó különbségek ellenére a városállomány egésze harmonikusnak tekinthető. 2013-ra a legalsó szintjén a hierarchiának 217 kisváros található (2. táblázat). A régiós bontást figyelembe véve – a fővárosi régióban mindössze 8 kisvárost találunk, a legkevesebbet az országban; hasonló értékeket mutat Szlovákia és Csehország fővárosi régiója is. A Közép és a Nyugat régió 37 illetve 30 kisvárossal rendelkezik, egyike a legfejlettebb térségeknek.

Az elmúlt években nem történt várossá nyilvánítás az országban. A magyar gyakorlattal ellentétben két út is lehetséges a településeknek a várossá váláshoz. A település vagy várossá fejlődik, vagy városi alárendeltségű közösséggé válik. A fel-tételrendszer hasonló Magyarországhoz: két fő- és több alkritériumot határoztak meg. Ilyenek pl. a megfelelő társadalmi-gazdasági és műszaki-anyagi feltételek. A gazdasági-társadalmi szerepkör domináns, a nem-mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya 75% vagy az feletti kell, hogy legyen (Benedek 2006). A városnak ezt a tulajdonságát Toynbee (1971 28. o.) a következőképpen írja le: „A város olyan emberi település, melynek lakói a város határain belül nem tudják mindazokat az élelmiszereket megtermelni, melyek létük fenntartásához szükségesek”.

2. táblázat Románia városainak száma 1990–2013 (db)

	1990	1995	2000	2005	2010	2013
Románia	204	182	172	216	217	217
Északnyugati régió	26	25	23	27	28	28
Közép régió	38	36	32	37	37	37
Északkeleti régió	23	17	16	29	29	29
Délkeleti régió	26	23	22	24	24	24
Dél-Munténia	35	29	28	32	32	32
Bukarest-Ilfov	1	1	2	8	8	8
Délkelet-Olténia	27	25	22	29	29	29
Nyugat	28	26	27	30	30	30

Forrás: Román Statisztikai Hivatal adatai alapján saját szerkesztés.

Megjegyzés: a városok száma a municípiumok és a városi alárendeltségű községek nélkül

Az elmúlt évek városfejlődési trendjei tipikus utakat rajzolnak elénk:

- Ipari szerepkörű városok
- Mezőgazdasági nagyközségek élelmiszeripari funkciókkal
- Megyefelosztáshoz kapcsolódó elv alapján
- Fürdőhelyek (pl. Tusnádfürdő, Szováta)
- „Vasúti góc” városok
- Domborzati tagoltság miatti ún. Kistáj-városok (pl. Erdőszentgyörgy, Balánbánya).

A városfejlődés egy sajátos szeletét képezi a periférikus helyzetből adódó fejlődési probléma, hiszen ezekben a városokban voltak legkevésbé képesek a helyi társadalmak a modernizáció kihívásainak megfelelni, aminek eredményeképp egy hagyományos típusú, de mégis modern elemekkel tarkított kisvárosi kultúra és társadalom képe bontakozott ki. Az uniformizálás mellett a helyi sajátosságok megőrzése mindmáig célja ezeknek a településeknek.

6. Lengyelországi urbanizáció sajátosságai

A közép-kelet-európai térségben a rendszerváltozás radikális településhálózati változásokat nem idézett elő, mivel az egyes országok város-struktúrái stabilitást és nagyfokú tehetetlenséget mutatnak. Az 1990-es éveket megelőző pár évtizedben viszont már hangsúlyosabb változásokat tapasztalunk a városi hierarchia és a népesség területi elhelyezkedésében.

A lengyel városi struktúra jól tagolt városi hierarchiát és szabályos területi elhelyezkedést mutat. A városok népesség szerinti megoszlása szorosan követi a rangnagyság szabályt (Korcelli 2000). Lengyelországban 1950 és 1990 között az uralkodó trend a növekvő népességkoncentráció volt, főleg a közepes és nagyvárosokban.

1973/75-ös közigazgatási reform során 85 város veszítette el városi címét, emiatt a statisztikai adatok szerint a 10 000 fő alatti népességű kisvárosok veszítenek népességükből. A városi címtől való megfosztások ellenére az abszolút összes városszám növekedett; közel ötven év alatt 164-gyel (3. táblázat). Az 1950-es években a 706 város 89%-a számított kisvárosnak; húsz évvel később ez az arány lecsökkent 83,4%-ra; 1998-ra a városok 74%-a, azaz 644 város számított kisvárosnak. A kisvárosok számának növekedése mellett nem elhanyagolható tényező, hogy a közepes, illetve a nagyvárosok száma is folyamatosan növekedett. A 200 000 lakos feletti nagyvárosok száma megnégyszereződött, a félmilliónál nagyobb városok száma az ezredfordulón már öt.

3. táblázat Városi jogállású települések száma 1950 és 1998 között (db)

Népesség-kategóriák	1950	1960	1970	1980	1990	1998
10 ezer alatt	552	641	579	449	434	462
10-20 ezer között	76	138	162	177	182	182
20-50 ezer között	50	68	97	128	131	131
50-100 ezer között	12	20	27	48	50	50
100-200 ezer között	11	13	14	23	22	22
200 ezer felett	5	9	10	20	20	20
500 ezer felett	2	2	4	5	5	5
Összesen	706	889	889	804	830	870

Forrás: Korcelli (2000) alapján saját szerkesztés.

Lengyelországban a II. világháború óta a városi népesség megháromszorozódott, egy viszonylag alacsonyabb 34%-os urbanizációs szintről 1966-ra a népesség fele, 1990-re 62%-a városinak tekinthető. 1990-től a városhálózat elemei szinte változatlanok. A városokban élők száma 1990-ig folyamatosan emelkedett, mely növekedés főleg a közép- és nagyvárosokra volt jellemző, míg a legnagyobb (félmillió feletti lakosságú) városok népessége csak alig növekedett. A városi népesség legnagyobb hányada a 200 ezer lakos feletti nagyvárosokban él, 36,2%; ebben a kategóriában tapasztalható a legnagyobb népességnövekedés, több mint 10%. Középvárosokban él (20–100 ezer fő) a városi népesség 31,9%-a, amely 72 városban oszlik el. A 20 ezer fő alatti kisvárosokban a népesség 20%-a él. A kisvárosokban élők részaránya jelentős mértékben csökkent – a legkisebb városokban élők részaránya csupán 9,0% az 1950-ben mért 22,5%-hoz képest. Jelenleg a lengyel urbanizációs szint 60,9%, a kisvárosokban élők aránya 13,1%, az elmúlt közel húsz évhez képest további népességcsökkenés figyelhető meg (1. táblázat). A rendszerváltozás után a belső szuburbanizációs folyamatok felerősödtek, a belső migráció iránya város- város viszonylatban megfordult. A nagyvárosokból a kisebb városokba, illetve a városkörnyéki falvakba költözés volt jellemző. A város-vidék és a vidék- város irányába történő migráció kiegyenlítettnek tekinthető, az abszolút értékek közötti eltérés csupán 8 ezer fő (a városba költözők irányába). A vidék-vidék irányába történő mozgás az első kategóriához hasonlóan lelassult, a mozgás 1998-ra már 100 000 fő alatti (ESPON TOWN 2013).

A lengyel városi struktúrát a megvalósított gazdasági modellek erősen befolyásolták. A városi funkcionális struktúra új jelentést kapott a városgazdálkodás és városfejlesztés tervezésének új szabályozásával. Az erőteljes iparosítás, a gyors munkaerő-felvétel a városi növekedés egyik legjelentősebb elemévé vált. Az újonnan épülő gyárak és ipartelepek közelében található városok és falvak területén nagyszámú beáramló népességgel kellett számolni (Slodczyk et al. 1999). A népesség ilyen mértékű koncentrációja révén szükségessé vált a lakóegységek építése és a további ipari, szolgáltató egységek kiépítése. A szolgáltató szektor fejletlensége ezen időszak lehetőségévé lépett elő, hatalmas potenciált biztosítva a fejlődésre. Mára már a városok legnagyobb foglalkoztatója a szolgáltatási szektor, ebben a szektorban dolgozók arányának növekedése évről évre meghaladja az iparban foglalkoztatottakét. A regionális központok dominanciája figyelhető meg a városhálózaton belül, mind funkcionálisan, mind a városlakók arányát tekintve. A kisvárosok egy része ezen regionális központok agglomerációjában helyezkedik el, vagy hálózatosan kapcsolódnak – klaszterekbe tömörülnek. Az agglomerálódó kisvárosok főként lakóhelyként funkcionálnak, az itt lakók munkahelye többségében a regionális központban található. A hálózatosan kapcsolódó kisvárosok a vidéki tér részei illetve mikro térségi központok (ESPON TOWN 2013).

A kisvárosok lengyel szakirodalom szerinti definíciója három fő elem köré csoportosul: statisztikai, közigazgatási-adminisztratív megközelítés, és egyéb relációkban említve. A statisztikai definíció alapján (Lengyel Statisztikai Hivatal) fő elemként a népesség jelenik meg: kisvárosnak tekintenek minden olyan települési egységet, amelynek népessége 20 000 lakos alatti és városi funkciójú infrastruktúrával, szolgáltatási palettával rendelkezik. A közigazgatási szemlélet az alábbi kritériumok teljesülését írja elő: városi státusz, funkcionális és térbeli karakterisztikák, megfelelő műszaki infrastruktúra, helyi intézmények, bizonyos mértékű népességkoncentráció, amelynek kétharmada az iparban vagy a szolgáltató szektorban dolgozik. Az egyéb relációkban vizsgálják azokat a kisvárosokat, amelyek a fent említett kritériumoknak nem megfelelően kaptak városi címet.

Habár a gazdasági és társadalmi egyenlőtlenségek növekedtek az elmúlt 20 évben, Lengyelország kiegyensúlyozottnak tekinthető fejlődése példaértékű a közép-európai országok számára. A nagyvárosok gazdasági és társadalmi ereje növekedett az elmúlt 25 évben, az infrastrukturális központok (Varsó, Katowice stb.) helyzeti előnyeiket igyekeztek kihasználni. Jelentős polarizáció figyelhető meg, amelynek csökkentésére közigazgatási reformot hajtottak végre, amely a kis- és középvárosok pozíciójának növelésére és szerepük átértékelésére adott lehetőséget. A reform eredményeként pl. Mazóviában a kisvárosok nagymértékű agglomerálódása lehetővé tette a „gazdasági vérkeringésbe” való aktívabb bekapcsolódást és részvételt. A gazdasági profilváltás következtében számos kisváros sikeres fejlődési utat járt be, pl. Garwolin, ahol az ipari és kereskedelmi központban mérnöki, szállítmányozási szolgáltatásokat látnak el; élelmiszer-feldolgozás, ruházati és bőripar, bútorgyártás és kozmetikai alapanyagok gyártása történik.

7. Összefoglalás

Azon kisvárosok, amelyek városhiányos térségekben nyerték el rangjukat, fontos szerepet töltenek (tölthetnének) be. Az alap infrastrukturális ellátottság mellett különböző városi funkciók is megjelentek ezeken a településeken, a gazdasági előnyökön túl a társadalom, a lakosság városi identitása is kialakulhat. Az EU területi kohézióról szóló Zöld könyve „kapocsnak” nevezi a kisvárosokat, funkcióikat tekintve köztes helyet foglalnak el a vidéki térség falvai, tanyái (külterületi lakott helyei) illetve a nagyobb (megyei, regionális és országos) jelentőségű városok között (Európai Bizottság 2008). A kisvárosok nagy előnye Fábrián (2013) szerint az a plusz erő, amely az emberi kapcsolatok fenntartásában és megerősítésében rejlik ezekben a térségekben.

A vizsgált országokban főleg a rendszerváltás után erőteljes várossá nyilvánítási hullámok zajlottak, Csehországban 65, Lengyelországban 57, Magyarországon 56 új várost avattak. Az új városok jellemzően kisvárosok – 10 000 főnél nem népesebbek. A várossá nyilvánítás okaként szerepel a térségben: a jóléti szuburbanizáció (főként a fővárosok és nagyobb, regionális jelentőségű városok közelében), illetve a kényszer-visszavándorlás a vidéki településekre. Erőteljes területi különbségek a városhálózaton belül is fennmaradtak. A fővárosok dominanciája mellett sűrű kis- és középvárosi hálózatok vannak jelen, amelyeknek gazdasági ereje nem reprezentálja városhálózaton belüli arányukat.

A kisvárosok fejlődése szempontjából a történelem fontos befolyásoló tényezőként jelenik meg, a foglalkoztatási profil színesedése generálja a növekedést. A regionális, országos változások a kisvárosok életére is jelentős befolyást gyakorolnak.

Felhasznált irodalom

- Bácskai V. (2002): *Városok Magyarországon az iparosodás előtt*. Osiris kiadó, Budapest.
- Balchin, P. N. – Bull, G. H. (1987): *Regional and Urban Economics*. Harper & Row, London.
- Beluszky P. (1999): *Magyarország településföldrajza*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs 209–467. o.
- Benedek J. (2006): A Romániai urbanizáció jellegzetességei az utolsó évszázad során. In Győri R. – Hajdú Z. (szerk.): *Kárpát-medence. Települések, tájak, régiók, térsztruktúrák*. MTA RKK – Dialóg Campus Kiadó, Pécs-Budapest, 77–102. o.
- Benedek J. (2011) *Románia. Tér – gazdaság – társadalom*. Kriterion Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár.
- Bernát T. (1981): *Magyarország gazdaságföldrajza*. Tankönyvkiadó, Budapest, 69–75. o.

- Caves, R. W. (ed.) (2005): *Encyclopedia of the City*. Routledge – Taylor & Francis Group, London and New York.
- Clark, P. (2000): *The Cambridge Urban History of Britain*. Volume II. Cambridge University Press. 425–476. o., 733–775. o.
- Csák L. (2009): Romániai kis- és középvárosok „jelentéktelensége”. *Tér és Társadalom*, XXIII. évf. 1, 181–196. o.
- Cseh Statisztikai Hivatal honlapja. Elérhető: <http://www.czso.cz/>
- Dövényi Z. (2008): A törpevárosról. In Csapó T. – Kocsis Zs. (szerk.): *Nagyközségek és kisvárosok a térben*. Savaria University Press, Szombathely, 209–217. o.
- Enyedi Gy. (1978): *Kelet-Közép-Európa gazdaságföldrajza*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Enyedi Gy. (1998): *Social Change and Urban Restructuring in Central Europe*. Akadémiai kiadó, Budapest.
- Enyedi Gy. (2012): *Városi világ*. Akadémiai kiadó, Budapest.
- ESPON FOCI (2009): Interim report. Elérhető: <http://www.espon.eu/export/>
- ESPON TOWN (2013): *Small and medium sized towns in their functional territorial context*. Scientific Report. ESPON & KU Leuven.
- Európai Bizottság (2014): *Hatodik jelentés a gazdasági, társadalmi és területi kohézióról. Befektetés a munkahelyekbe és a növekedésbe*.
elérhető: ec.europa.eu/regional_policy/
- Európai Gazdasági és Szociális Bizottság (2008): *Hogyan lehet előnyt kovácsolni a területi sokféleségből? – Zöld könyv a területi kohézióról*. Elérhető: <http://eur-lex.europa.eu/>
- Eurostat (2012): *Regionális Statisztikai Évkönyv*. Elérhető: <http://ec.europa.eu/eurostat/>
- Fábián Zs. (2013): *A kis- és középvárosok változó szerepe a 21. század fordulóján*. URBICON Szakmai Nap előadás. 2013. 04. 10–13.
- Korcelli, P. (2000): The Polish urban system: stability and change. Experience of the 1990s. In Horváth Gy. (ed.): *Regions and Cities in the Global World*. Pécs, Centre for Regional Studies, 159–175. o.
- Kocsis Zs. (2008): Várossá válás Európában. *Területi Statisztika*, 6, 713–723. o.
- Kovács Z. (2002): Az urbanizáció jellemzői Kelet-Közép-Európában a poszt szocialista átmenet idején. *Földrajzi Közlemények*, 1–4, 57–78. o.
- Lengyel Statisztikai Hivatal honlapja. <http://stat.gov.pl/en/>
- Markos Gy. (1962): *Magyarország gazdaságföldrajza*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Mumford, L. (1985): *A város a történelemben. Létrejött, változásai és jövőjének kilátásai*. Gondolat kiadó, Budapest.
- Pál Á. (2001): Településalkotó szférák vizsgálata a Dél-Alföld országhatár mentén fekvő kisvárosaiban a határ két oldalán. Földrajzi Konferencia, Szeged 2001.
- Perczel Gy. – Tóth J. (1994): *Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 337–352. o.
- Román Statisztikai Hivatal honlapja. Elérhető: <http://www.insse.ro/cms/>
- Slodczyk, J. – Rajchel, D. – Jakubczyk, Z. (1999): Changes in the functional structure of small and middle-sized towns in the period of transformation (using the example of the Opole region). *Argumenta Oeconomica*, 2. (8) 131–142. o.

- Thorns, D. C. (2002): *The Transformation of Cities. Urban theory and urban life.* Palgrave Macmillan, Hampshire.
- Tóth J. (2008): Meditáció a városról és a várossá nyilvánítás hazai gyakorlatáról. *Vitairat. Területi Statisztika*, 3, 237–245. o.
- Toynbee, A. J. (1971): *Válogatott tanulmányok.* Gondolat Kiadó, Budapest.
- Vaishar A. – Zapletalová, J. (2008): Small towns as centers of rural micro-regions. *European Countryside*, 2, 70–81. o.
- Városi népesség adatsorai - <http://www.citypopulation.de/>
- Zuzańska-Żyśko E. (2007): Small Towns in Metropolitan Silesia Region in the Context of Commuting to Work. In Kwiatek-Soltys, A. et al. (ed.): *Small and Medium Towns' Attractiveness at the beginning of the 21st Century.* CERAMAC (Centre for Research on Massif Central, Mountains and Fragiles Territories), 269–286. o.

Városok vonzereje országos és regionális léptékben

Koltai Zoltán¹

2004–2005-ben rétegzett kérdőíves kutatást végeztünk, melynek keretében ezer magánszemély adott választ kérdéseinkre. Az alábbi kérdésekre kerestünk választ: milyen szempontokat részesít előnyben a magyar lakosság lakóhelyének megválasztásakor, milyen jellemzőkkel írják le a különböző nagyságú településtípusokat, melyik magyarországi településeket és miért tartják versenyképesnek a válaszadók, melyek azok a települések, melyeket valódi vonzasközpontoknak tartanak az érintettek és milyen költözési hajlandóság jellemzi a megkérdezetteket?

A kapott eredmények tükrében 2012–2013-ban megismételtük lakosságra vonatkozó vizsgálatunkat, lehetőséget teremtve ezzel a közel egy évtizedes időszak átfogó értékelésére. Az adatfelvétel ezen újabb fázisában szintén rétegzett kérdőíves megkereséseket folytattunk (a figyelembe vett négy szempont: a magyarországi népesség régiók szerinti megoszlása, a lakosság nemek, korcsoportok és végül iskolai végzettség szerinti tagozódása volt), melynek eredményeként újból ezer, véletlenül kiválasztott magánszemély adott választ kérdéseinkre. Összesen 4 zárt és 3 félig zárt kérdést tettünk fel a vélemények megismerése céljából. Jelen tanulmányunkban a lakóhelyi vonzerőkkel és a versenyképes településekkel kapcsolatos eredményeinket foglaljuk össze.

Kulcsszavak: települési vonzerő, versenyképesség, nagyváros, régió

1. A lakóhelyi vonzerők értékelése 2012–2013-ban

Megismételt vizsgálatunk keretében a települések vonzerejét alakító, korábbi 12 szempontot 20 tagúra bővítettük. Ezt két okból véltük indokoltnak. Egyrészt figyelembe vettük a 2004–2005-ös vizsgálat „egyéb” kategóriájában, nagyobb arányban szereplő tényezőket (így önálló kategóriaként megjelent a „lakosság etnikai összetétele”, valamint „a település közbiztonsága”), másrészt kíváncsiak voltunk arra, hogy három korábbi, meglehetősen heterogén tartalmú tényezőt (települési infrastruktúra, oktatási viszonyok, városi szerepkörök szélessége) részekre bontva, milyen többletinformációhoz juthatunk (Koltai 2014a, b).

Ebből a megfontolásból a megelőző kutatás legfontosabbra értékelt „települési infrastruktúra” kategóriáját négy elemre bontottuk (gázszolgáltatás, csatornázottság, internetelérés-mobilhálózat, közúthálózat), a korábbi „oktatási viszonyok” pedig ki-

---

¹ Koltai Zoltán, PhD, habilitált egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar (Pécs)

egészült egy plusz tényezővel („az óvodai és alapfokú oktatás megléte”). Ezen kívül a „városi szerepkörök szélessége” szempontot két külön kategóriaként értelmeztük (külön-külön vizsgálva „az ügyintézési lehetőségek meglétét” és „a kereskedelmi hálózat fejlettségét”).

Ezek eredményeként a települések vonzerejét befolyásoló tényezők listája 2012–2013-as kutatásunk során az alábbiakat tartalmazta (az új kategóriákat a sorszámuk utáni csillag jelzi):

01. Az egészségügyi szolgáltatások teljessége (háziorvostól a kórházi ellátásig minden megtalálható a településen).
02. *Az óvodai és alapfokú oktatás megléte.
03. A teljes oktatási struktúra megléte (az alapfoktól a felsőfokig találhatók intézmények).
04. A település infrastrukturális ellátottsága összességében (közművek, utak, tömegkommunikációs lehetőségek).
05. *A települési infrastruktúrán belül a gázszolgáltatás megléte.
06. *A települési infrastruktúrán belül a csatornázottság megléte.
07. *A települési infrastruktúrán belül az internetelérés, mobilhálózat minősége.
08. *A települési infrastruktúrán belül a közúthálózat minősége a településen belül.
09. *Kereskedelmi hálózat fejlettsége (nagyobb boltok, szupermarketek megléte).
10. *Az ügyintézési lehetőségek megléte (pl.: közigazgatási intézmények, hivatalok - a polgármesteri hivatalon felül).
11. A lakókörnyezet állapota (pl.: zöldterület nagysága, tisztaság, környezet-szennyezettség mértéke).
12. A település természeti adottságai (éghajlat, hegyvidék, folyók).
13. A település történelme, hagyományai, helyi tradíciók.
14. Demográfiai adottságok- a lakosság korösszetétele.
15. *Demográfiai adottságok- a lakosság etnikai összetétele.
16. Közlekedési kapcsolatok megléte (országos út-, vasúthálózat közelsége, Budapest megközelíthetősége).
17. Foglalkoztatási lehetőségek és körülmények (munkalehetőségek mértéke és milyensége, bérszínvonal).
18. Szabadidő eltöltésének lehetőségei (pl.: művelődés, kultúra, sport, éttermek).
19. A lakásállomány jellemzői (lakóépületek kora, típusa, mennyisége).
20. *A település közbiztonsága.

Mindössze a tényezők tartalmi összehasonlítása okán érdemes szemügyre venni azt a szempontrendszert, melyet a nagyvárosok vezető pozíciót betöltő, helyi társadalmi szereplőinek, valamint 9 várostérség lakóinak megkérdezésére állítottak össze kutatók (Baráth et al. 2009, Szirmai–Váradai 2009). A mintegy 22 tényező ekkor négy csoportban (gazdaság, oktatás–kultúra–egészségügy, helyi kormányzás, életkörülmények) szerepelt.

A kutatási eredmények közzlése előtt fontosnak tartom rögzíteni, hogy a 2012–2013-as adatfelvétel során a 2004–2005-ös kutatáshoz képest valamivel magasabb volt az 5.000–50.000 fő közötti lélekszámú, valamint 50.000 főnél népesebb településen élő válaszadók aránya, ami értelemszerűen a mintába kerülő, 5.000 fő alatti települések kisebb elemszámú előfordulását okozta. Erre a tényre a kapott eredmények összevetése során többször utalok.

2004–2005-ös kutatási eredményeinkre alapozva hipotézisünk az volt, hogy továbbra is kiemelten fontos vonzerőnek számít a „települési infrastruktúra állapota”, a „közlekedési adottságok”, a „foglalkoztatási körülmények”, a „helyben igénybe vehető egészségügyi szolgáltatások szélessége” és általában véve a „lakókörnyezet állapota”.

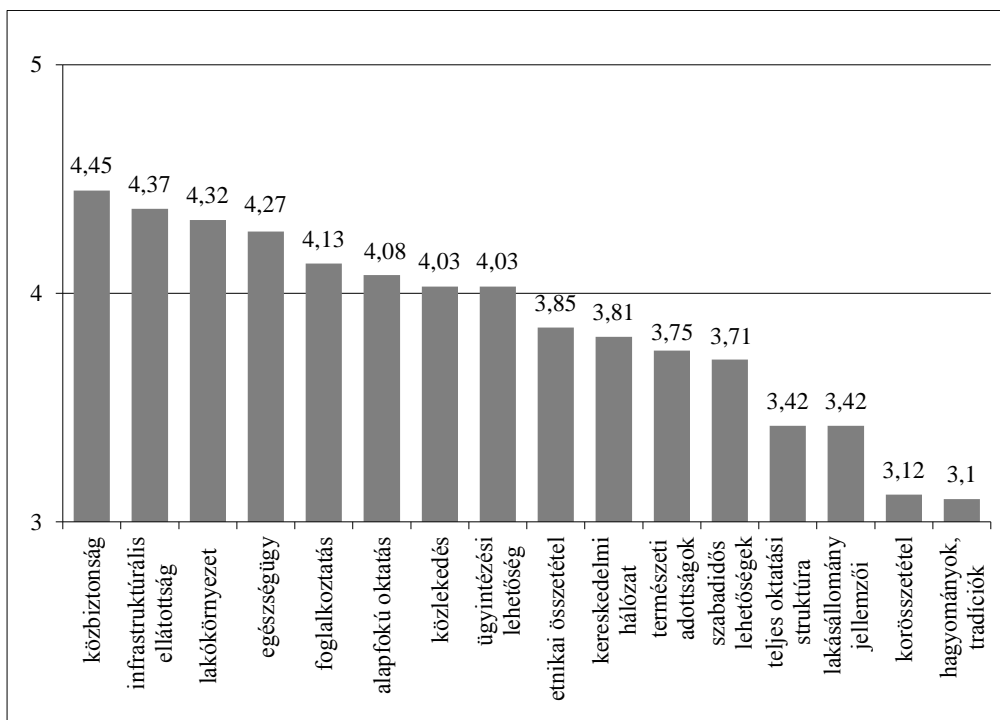
2012–2013-as adataink kiértékelésekor a legmagasabb értéket „a település közbiztonsága” tényező kapta (4,45), amit „a település infrastrukturális ellátottsága” (4,37), „a lakókörnyezet állapota” (4,32) és „az egészségügyi szolgáltatások teljessége” (4,27) követ (1. ábra). Az ötfokozatú skálán még további négy tényező szerepelt 4 feletti értékkel (foglalkoztatási lehetőségek és körülmények, az óvodai és alapfokú oktatás megléte, közlekedési kapcsolatok, az ügyintézési lehetőségek megléte). Vagyis az oktatási adottságokon belül egyértelműen felértékelődött az óvodai és alapfokú oktatás szerepe (a korábbi kutatásunkban még egységes kategóriaként szereplő „oktatási viszonyok” (3,83) ezúttal már két markánsan elkülönülő részre bomlott), a „városi szerepkörök” felosztása pedig arról informált bennünket, hogy az ügyintézési lehetőségek, közintézmények megléte valamivel fontosabb a válaszadók számára, mint a települések kereskedelmi ellátottsága. Emellett kismértékben nőtt a lakókörnyezet állapotára és az egészségügyi szolgáltatásokra adott pontérték. A „települési infrastruktúra” kategóriájának négy részre bontása nem eredményezett lényeges differenciákat, mivel az értékek a 4,01–4,35 közötti tartományban szóródnak. Közülük a legmagasabb értéket a csatornázottság megléte, míg a legalacsonyabbat a közúthálózat minősége kapta.

A lakóhelyi vonzerők alacsonyabbra értékelt, második csoportját szintén egy új tényező, „a lakosság etnikai összetétele” vezeti (3,85), míg korábbi kutatásunkkal megegyezően a sort „a lakosság korösszetétele” és „a település történelme, hagyományai, helyi tradíciók” zárják. A korábbiakhoz képest kismértékben felértékelődtek „a település természeti adottságai”, míg az egyéb kategóriában értékelhető módon egyedül a családi, baráti kapcsolatok tényező szerepelt (igaz, alig kimutatható, nem egészen 2 százalékos előfordulással).

A már fentebb hivatkozott kutatás (Szirmai–Váradi 2009) részeként 19 versenyképességi tényezőt értékelték 9 várostárségek lakói. Véleményük szerint a legfontosabb szempont „az, hogy az emberek szeressenek itt élni”, ennek megvalósulásához sokkal inkább társadalmi, mint gazdasági tényezőket tartanak lényegesnek (közbiztonság, életkörülmények javítása, egészségügyi ellátás minősége, környezet- és természetvédelem, hulladékkezelés). A felsorolt tényezők magas értékei összhangban vannak kutatási eredményeinkkel, talán egyedül a KKV-k, mint kiemelt foglal-

koztatók támogatása kapott valamivel alacsonyabb értéket (a legalacsonyabbra értékelt multinacionális cégek megtelepedése, valamint a helyi civil szervezetek és a K+F intézmények fejlesztése a mi vizsgálatunkban nem szerepelt).

1. ábra A települési vonzerők fontossági sorrendje a magyar lakosság megkérdezése alapján, 2012–2013

Forrás: saját kérdőíves felmérés (2012–2013)

Hipotézisünk teljesülése azért mondható részlegesnek, mert a település közbiztonsága, mint települési vonzerő nem várt módon került a legelső helyre.

2004–2005-ös és mostani felmérés eredményeit abból a szempontból is összehasonlítottuk, hogy a változók közötti kapcsolatrendszer hasonló faktorstruktúrát rajzol-e ki közel 10 év eltelte után. Miután a változók köre az új felvétel során kibővült, az oktatás, az infrastruktúra és a városi szerepkörök esetében az „alváltozók” értékeinek egyszerű számtani átlagolásával igyekeztünk reprodukálni ezt a három korábbi változót. A faktoranalízis során a változók információtartalmának 62,4 százalékát őriztük meg. A világosabban kirajzolható struktúra érdekében varimax rotációt alkalmaztunk (1. táblázat).

1. táblázat A lakóhelyi vonzerő faktorai a lakossági minta megkérdezése alapján, 2012–2013

Tényezők	Szolgáltatás faktor	Életkörülmény faktor	Környezet faktor	Humán faktor
Egészségügy	0,860			
Oktatás	0,563			
Infrastruktúra	→	0,560		
Városi szerepkörök	0,675			
Lakókörnyezet			0,805	
Természeti adottságok			0,699	
Történelem, hagyományok				0,823
Demográfia				0,782
Közlekedés	→	0,694		
Foglalkoztatás		0,688		
Szabadidő		0,707		
Lakásállomány				

Forrás: saját kérdőíves felmérés (2012–2013)

A kapott eredményeket összehasonlítva azt látjuk, hogy a környezeti és a humán faktor azonos képet mutat, viszont a szolgáltatásokat tömörítő faktorból átkerült az infrastruktúra és a közlekedés a korábban egzisztenciának, jelenleg életkörülménynek nevezett faktorba. A lakásállomány kevésbé markánsan kapcsolódik ez utóbbi faktorhoz (A lakásállomány ugyan az életkörülmény faktoriall mutatja a legszorosabb kapcsolatot, de a kapcsolat szorossága elmarad a 0,5-ös szinttől).

Korábbi kutatásunkhoz hasonlóan részletes vizsgálat alá vontuk az egyes vonzerők és a reprezentativitást biztosító szempontok, így a korcsoportok, az iskolai végzettség és a válaszadó lakóhelyének mérete közötti kapcsolatokat.

Elsőként azt tettük vizsgálat tárgyává, hogy mely települési vonzerők osztják meg leginkább a válaszadókat, illetve melyek azok, amelyekről a lakossági vélemény inkább egybehangzó. Az alapfoktól a felsőfokig terjedő teljes oktatási struktúra és a szabadidő eltöltésének lehetősége az, ami a legkülönbözőbb mértékben fontos az egyes korcsoportokhoz tartozó, differenciált végzettséggel rendelkező, illetve eltérő nagyságú településen élők számára. Szintén jelentősen megosztja a lakosságot az egészségügyi szolgáltatások teljessége, az internetelérés, mobilhálózat minősége, a foglalkoztatási lehetőségek, valamint az elérhető kereskedelmi hálózat fejlettsége. A másik véglelet négy, részben az infrastruktúrához kapcsolható tényező jelenti, amelyek semmilyen csoportosítás szempontjából nem mutatnak szignifikáns különbséget, vagyis a válaszadók viszonylag egységesen értékelik ezek fontosságát. Ezek a csatornázottság, a közúthálózat minősége, illetve a lakásállomány kor és típus szerinti jellemzői, valamint a lakosság korösszetétele.

Amennyiben külön értékeljük az egyes vonzerők és a korcsoportok közötti kapcsolatokat, az alábbi megállapításokat tehetjük (2. táblázat). Erőteljesebb szignifikanciát mintegy a tényezők felénél tudunk kimutatni a válaszadók életkorá-

val (szignifikáns esetként a 0,05 alatti értékeket azonosítottuk). Ide az egészségügyi szolgáltatások, az óvodai és alapfokú oktatás, a teljes oktatási struktúra, az infrastruktúrán belül az internetelés és mobilhálózat minősége, az ügyintézési lehetőségek, a lakókörnyezet állapota, a település történelme és hagyományai, a lakosság etnikai összetétele, a foglalkoztatási lehetőségek, valamint a szabadidő eltöltése tartozik.

2. táblázat Települési vonzerők és korcsoportok közötti kapcsolat

Települési vonzerő	Korcsoport		
	20–39 és 40–59	20–39 és 60–	40–59 és 60–
Egészségügy	0,001	0,000	0,446
Alapfokú oktatás	0,085	0,000	0,000
Teljes oktatási struktúra	0,244	0,003	0,000
Infrastrukturális ellátottság	0,138	0,165	0,008
Gáz	0,255	0,008	0,136
Csatorna	0,427	0,265	0,730
Internet	0,014	0,000	0,000
Közúthálózat	0,088	0,839	0,097
Kereskedelmi hálózat	0,803	0,430	0,598
Ügyintézési lehetőségek	0,000	0,002	0,371
Lakókörnyezet	0,228	0,019	0,001
Természeti adottságok	0,531	0,400	0,180
Hagyományok, tradíciók	0,035	0,000	0,013
Korösszetétel	0,881	0,342	0,419
Etnikai összetétel	0,795	0,004	0,013
Közlekedés	0,004	0,338	0,113
Foglalkoztatás	0,849	0,000	0,000
Szabadidős lehetőségek	0,036	0,000	0,000
Lakásállomány jellemzői	0,457	0,105	0,413
Közbiztonság	0,077	0,869	0,085

Forrás: saját kérdőíves felmérés (2012–2013)

Egyáltalán nem meglepő módon a fiatalabb (20–39 éves) korcsoport körében a teljes mintára értelmezett átlagnál (4,11) jóval magasabb értéket kapott „az internetelés, mobilhálózat minősége” kategória (4,4), de szintén magasabbra értékelt ez a korcsoport a „foglalkoztatási lehetőségeket” (4,32). Ellenben „a település törté-

nelme, hagyományai” tényezőre adott érték esetükben a legalacsonyabb (2,93) (a 2004–2005-ös adatfelvételkor szintén ez a tényező kapta, valamennyi felbontást figyelembe véve a legalacsonyabb értéket a legfiatalabb korcsoporttól).

A középkorosztály esetében (40–59 éves) egy vonzerő érdemel külön említést. Természetesnek mondható, hogy esetükben a „foglalkoztatási lehetőségek és körülmények” megítélése (4,34) jóval az átlagérték felett van. A legidősebbeknél (60 év feletti) ellenben néhány olyan vonzerőt emelnék ki, melyek az átlagtól lényegesen elmaradó értékekkel szerepelnek. Így egyáltalán nem meglepő módon az oktatás mindkét tényezője (2. és 3. tényező, 3,75 illetve 3,17), az „internetelés, mobilhálózat minősége” (3,59), a „foglalkoztatási körülmények” (3,6) és a „szabadidő eltöltésének lehetőségei” (3,43) számukra kevéssé meghatározóak egy település vonzerejének megítélésében.

Szintén kíváncsiak voltunk arra, hogy létezik-e összefüggés az iskolai végzettség és a tényezőkre adott válaszok között. Összesen hét tényező esetében beszélhetünk jelentősebb szignifikáns különbségekről. Ezek közé sorolható az internetelés és mobilhálózat minősége, a kereskedelmi hálózat fejlettsége, a lakókörnyezet állapota, a település természeti adottságai, a lakosság etnikai összetétele, a foglalkoztatási lehetőségek és a szabadidő eltöltése. Az alapfokú végzettségű csoport mellett, hogy kevéssé tartja fontosnak az oktatási adottságokat (a 2. tényező 3,88-as, 3. tényező 3,28-as értékkel szerepel esetükben), az „internetelés, mobilhálózat minősége” (3,76) és meglepő módon a „foglalkoztatási körülmények” (3,81) tényezőt is az átlagosnál alacsonyabbra értékelte (a kapott eredmények összhangban vannak a hivatkozott Szirmai–Váradi (2009) kutatással). A középfokú végzettséggel rendelkezők esetében ellenben pontosan ez utóbbi két vonzerőt emelném ki magas értékük okán (internetelés-mobilhálózat 4,28, foglalkoztatás 4,34). A felsőfokú végzettségűek körében találjuk a valamennyi felbontás alapján mért legmagasabb értéket, ők a „település közbiztonságára” adtak maximumot (4,55). Szintén átlagot jóval meghaladó az „internetelés, mobilhálózat minősége” (4,32) és a „település természeti adottságai” (3,95) szempontok megítélése, míg a „kereskedelmi hálózat fejlettsége” esetükben kapta a legalacsonyabb értéket (3,57).

Érdekes elemzésnek ígérkezett a válaszadó jelenlegi lakóhelyének mérete és a tényezők közötti kapcsolat feltárása is. Négy olyan tényezőt emelnénk ki, melyek esetében erős szignifikanciáról számolhatunk be. Ezek az egészségügy, a teljes oktatási struktúra, a kereskedelmi hálózat, valamint az ügyintézési lehetőségek. A legkisebb lélekszámú településeken (2000 fő alatti lakossal) nem meglepő módon, rendre azok a vonzerők kaptak alacsonyabb értékeket, melyek kevésbé jellemzik ezt a településtípust. Így „az egészségügyi szolgáltatások teljessége” (3,82), a „kereskedelmi hálózat fejlettsége” (3,31), „az ügyintézési lehetőségek” (3,68), a „közlekedési kapcsolatok” (3,71) és „a teljes oktatási struktúra megléte” (2,89) messze elmarad a városok értékeitől (ez utóbbi egyébként az összes felbontást figyelembe véve vett minimum érték). Nem várt módon viszont az internetelés-mobilhálózat értékelése (4,36) a városi értékeket is meghaladta. A településméret másik pólusának számító,

50.000 főnél népesebb városok esetében talán két magas értéket emelnék ki, ezek „a teljes oktatási struktúrára” (3,6) és a „kereskedelmi hálózat fejlettségére” (3,99) adott pontszámok.

2. Országos és regionális versenyképességi sorrendek

2004–2005-ös kutatásunkhoz hasonlóan a kérdőívek második és harmadik kérdésével egyrészt országos és regionális településrangsorok felállítására nyílt lehetőségünk, másrészt kimutathatóvá váltak az egyes települések karakterisztikus jellemzői, azok országos és régióon belüli megítélésének hasonlóságai, vagy éppen különbözőségei.

Fenntartottuk azt a korábbi hipotézisünket, miszerint Magyarországon a versenyképesség és a városok településhierarchiában elfoglalt pozíciója között igen szoros kapcsolat mutatható ki, ezért továbbra is a hazai közép- és nagyvárosok számítanak a leginkább versenyképeseknek. A hierarchia alacsonyabb szintjein elhelyezkedő városokat kedvező regionális elhelyezkedésük vagy speciális adottságaik emelhetik a versenyképes települések egy következő szintjére. Nagyvárosnak a 100.000 főnél, míg középvárosnak a 20.000 főnél népesebb városokat tekintjük (Kovács 2010).

Az 1000 fős minta alapján, az előfordulás gyakorisága szerint a 3. táblázatban szereplő sorrendet kaptuk (a táblázatban újból csak a válaszok legalább 5% -át meghaladó településeket tüntettük fel, a súlyozás pedig hasonlóan a korábbiakhoz, az egy kérdőívben szereplő városok említési sorrendjét vette alapul 1-től 5-ig. Ahogy látszik, ez csak a rangsor második felében okozott minimális változásokat).

Ahogy a 3. táblázatból is látszik, az 5%-os említési határt egy nem-megyeszékhely (Sopron, a 6. helyen) haladta meg, de az első húszban is csak négy ilyen város szerepel (Sopronon kívül Siófok, Keszthely, Hévíz és Esztergom, melyek közül Siófok és Hévíz a 2004–2005-ös kutatásban is hasonlóan kedvező pozícióban szerepelt).

Továbbra is kiugróan magas a Budapestre adott válaszok aránya. A főváros első helyes említése a korábbi 410-ről 624-re emelkedett, és egyértelműen kijelenthető, hogy továbbra is külön kategóriát képvisel a versenyképesnek gondolt magyarországi települések körében. A négytagú második csoportot Győr és Debrecen vezeti, Péccsel és Szegeddel kiegészülve. A közel tíz évvel korábbi adatfelvételhez képest lényegi változás, hogy Győr és Debrecen az átlagnál nagyobb mértékben erősítette meg pozícióját (ennek is tudható be rangsorbeli előrelépésük több helyezéssel), és amíg Szeged megőrizte helyét, addig Pécs és Sopron hátrébb szorult. Utóbbi város ki is került ebből a csoportból mintegy átmenet képezve a Székesfehérvár, Kecskemét, Eger hármashoz. Ha visszatekintünk a 2004–2005-ös adatokhoz, azt látjuk, hogy mostanra Kecskemét felzárkózott a másik két városhoz, Székesfehérvár helyzete állandó, Eger viszont a táblázatban szereplő városok közül egyedülként,

kevesebb említést kapott, mint korábbi adatfelvételünkénél. Mondhatjuk persze, hogy az Eger esetében mért 8 százalékos csökkenés elenyésző, de vegyük figyelembe, hogy eközben több mint kétszeresére nőtt a Győrt és Debrecent versenyképesnek gondolók aránya, 40–80 százalék közötti értékkel emelkedett a Pécs, Székesfehérvárt, Kecskemétet és Szegedet említők száma. Ahogy 2004–2005-ben, most is külön csoportot képez Miskolc, Veszprém és Szombathely, kiegészülve Szolnokkal és Nyíregyházával.

3. táblázat Versenyképes települések sorrendje a magyar lakosság megkérdezése alapján, 2012–2013

	Település	Említések száma	Súlyozott említés
1.	Budapest	823	3726
2.	Győr	449	1509
3.	Debrecen	395	1229
4.	Pécs	367	1034
5.	Szeged	339	943
6.	Sopron	239	733
7.	Székesfehérvár	170	502
8.	Kecskemét	129	364
9.	Eger	110	301
10.	Miskolc	85	219
11.	Veszprém	84	242
12.	Szombathely	67	170
13.	Szolnok	52	176
14.	Nyíregyháza	50	150

Forrás: saját kérdőíves felmérés (2012–2013)

Megjegyzés: További sorrend a legalább 2%-os említési határt elért településeknél: Siófok, Kaposvár, Zalaegerszeg, Keszthely, Hévíz, Esztergom, Balatonfüred, Budaörs.

Hipotézisünk abból a szempontból is teljesült, hogy a következő szintet csakugyan olyan települések alkotják (néhány további megyeszékhelyen kívül Siófok, Keszthely, Hévíz, Esztergom, Balatonfüred, Budaörs), melyek csakugyan kedvező regionális elhelyezkedéssel vagy egyéb speciális adottságokkal bírnak.

Újból hangsúlyozom, hogy bár a 2012–2013-as adatfelvétel során a 2004–2005-ös kutatáshoz képest valamivel magasabb volt az 5.000–50.000 fő közötti lélekszámú, valamint 50.000 főnél népesebb településen élő válaszadók száma, ez önmagában nem magyarázza Budapest első helyes említéseinek ilyen mértékű növekedését és a nagyvárosok sorrendjében beállt változásokat sem. Az viszont tény,

hogyminden hozzájárulhatott ahhoz, hogy még markánsabban kiemelkedjenek a közép- és nagyvárosok a többi település köréből, felerősítve ezzel a versenyképességi rangsorban elért egyébként is kedvezőbb pozícióikat.

A 2004–2005-ös és a 2012–2013-as eredmények alapján tendenciáként az alábbiakat emelném ki:

- Budapest megőrizte, kismértékben tovább erősítette korábbi markáns vezető helyét,
- két vidéki megyeszékhely, Győr és Debrecen az átlagot jóval meghaladó mértékben javította pozícióit,
- szintén az átlagot meghaladóan, de az előbbinél kisebb ütemben nőtt a Szegedet és Kecskemétet versenyképesnek gondolók száma,
- Sopron és Eger, valamint kisebb mértékben Pécs veszített korábbi kedvező megítéléséből (de ide sorolható még a jóval kisebb elemszámú Zalaegerszeg is),
- a többi vidéki megyeszékhely nagyjából hasonló mértékben, az átlagtól elmaradva javított pozícióján (egyértelmű kivétel a megyeszékhelyek közül Békéscsaba, Szekszárd, Tatabánya és Salgótarján, mely városok sem most, sem a 2004–2005-ös kutatásban nem érték el még a 2%-os említési küszöböt sem),
- ahogy korábban, most is megjelenik néhány üdülőváros, valamint a budapesti agglomeráció néhány középvárosa a 2–5 százalékos említési sávban.

A 2004–2005-ös kutatás régiókra lebontott rangsorai alapján mostani vizsgálatunknál azt a hipotézist fogalmaztuk meg, hogy minden egyes régióban felértékelődnek a szűkebben vett környezet települései, és emiatt a leginkább versenyképesnek gondolt települések listáin több saját és szomszédos régióbeli város is helyet kap. Mindennek természetes következményeként az ország távolabbi pontjai a földrajzi távolsággal egyenes arányban hátrébb kerülnek a regionális rangsorokon.

A Dél-Dunántúl esetében megerősítést nyert hipotézisünk, hiszen nemcsak Pécs került az előkelő második helyre (2004–2005-ben még első helyezett volt a régióbeli válaszok alapján a baranyai megyeszékhely), hanem felkerült a listára Kaposvár is, ahogy több dunántúli város (Sopron, Veszprém, Szombathely, Zalaegerszeg) javított országos pozícióján. Ellenben korábbi kutatásunkhoz képest több középváros (így Nagykanizsa, Szekszárd, Baja) hiányzik a dél-dunántúli listáról. Az Észak- és Dél-Alföld, valamint Észak-Magyarország városai szinte kivétel nélkül hátrébb szorultak (közülük is leginkább Debrecen).

Közép-Magyarországon a válaszadók szinte leképezik az országos sorrendet. A kimagasló budapesti értéket a vidéki nagyvárosok (Győr, Pécs, Debrecen, Szeged) és Sopron követi, az országosnál valamivel kedvezőbb Szombathely pozíciója, ahogy megjelent a listán Budaörs, Siófok, Vác, Esztergom és Szentendre. A 2004–2005-ös felméréshez képest jóval hátrébb került Eger és Szentendre is.

A Nyugat-Dunántúlon Budapestet szorosabban követi Győr, javult a dunántúli városok pozíciója (Pécs, Sopron, Zalaegerszeg, Szombathely), valamint felkerült a listára a régióból Nagykanizsa, Keszthely és Zalakaros.

A Közép-Dunántúlon szintén javult Székesfehérvár és Veszprém megítélése (bár Pécshez hasonlóan Székesfehérvár is elveszítette korábbi régióbeli vezető helyét, ráadásul mostanra nemcsak Budapest, hanem Győr is kedvezőbb értékelést kapott nála), ahogy a válaszadók több üdülővárost is a versenyképes települések közé soroltak, így Keszthelyt, Velencét, Balatonfüredet, Hévízt és Gárdonyt is.

Az észak-magyarországi régióban Budapestet nem régióbeli város követi, hanem Debrecen, sőt Győr is megelőzi Eger és Miskolcot. A környékbeli városok közül javult Nyíregyháza, Hajdúszoboszló és Szolnok országoshoz mért megítélése.

Az Észak-Alföldön a régióbeli megyeszékhelyek közül Debrecen a második, Nyíregyháza a hatodik, Szolnok pedig a tizedik legversenyképesebbnek gondolt település, a korábbi listán még szereplő Jászberény helyett pedig Szombathely és Esztergom került be az aktuális rangsorba.

A Dél-Alföldön a második Szeged, ebben a régióban is javított pozícióján Győr és Debrecen, az országos listához képest viszont hátrébb sorolódott Sopron, Szombathely, Eger, Miskolc és Nyíregyháza, míg ha alacsony értékkel is, de megjelent a régiós rangsoron Baja és Siófok. A korábbi kutatás két régióbeli települése, Gyula és Békéscsaba nem szerepel a versenyképesnek gondolt települések dél-alföldi listáján.

Hipotézisünk beigazolódt, mivel minden listán jobban szerepeltek a saját régió települései, mint tették azt az országos rangsorban. Érdekes ellentmondás tükröződik azzal a kutatással, melyben a várostérségek lakosságát kérdezték saját lakóhelyük teljesítményéről, és rendre alulbecsülték azt az objektív, statisztikai eredményekhez képest (Baranyai–Baráth 2009).

Érdekes elemzési szempontnak ígérkezett, hogy korcsoportok szerint is vizsgáljuk meg a magyar települések sorrendjét. Korábbi kutatási eredményeink alapján arra számítottunk, hogy a fiatal és középkorosztály körében kedvezőbb értékelést kapnak a jobb foglalkoztatási potenciállal rendelkező városok, az idősök esetében pedig valamivel elmaradnak az egyetemi központokra adott értékek, viszont javulnak a történelmi helyszínek pozíciói.

A fiatalabb korosztály esetében mind Sopron, mind pedig Nyíregyháza jobban szerepel, ellenben Eger ront pozícióján. A „hűség városa” a válaszadók életkorának emelkedésével párhuzamosan folyamatosan veszít kedvező megítéléséből, a nyírségi megyeszékhely viszont a 40–60 éves korosztály esetében értékelődik le jelentősebben, majd a 60 felettiéknél ismét valamivel jobb pozícióba került. Eger éppen ellenkéntben Sopronnal, a kor emelkedésével kapott egyre jobb megítélést. Győr, Kecskemét és Szombathely a 40–60 év közöttiek esetében érte el legkedvezőbb értékeit, esetükben felkerült a listára Hévíz, viszont Miskolc és Veszprém (a korábban említett Nyíregyháza mellett) ennél a korosztálynál kapott alacsonyabb értékeket. Az idősök körében valamivel népszerűbb Pécs, és Sopronnál valamivel kisebb mértékben, de Győr is veszít kedvező megítéléséből.

3. A városok vonzerejének megítélése országos és regionális léptékben

Korábbi kutatásunkhoz hasonlóan most is érdekes elemzési szempontnak ígérkezett annak vizsgálata, hogy egy adott várost hogyan ítélnék meg a válaszadók országosan és saját régióján belül. 2004–2005-ös eredményeink tükrében hipotézisünk az volt, hogy a saját régióján belül szinte mindegyik település, szinte minden szempont alapján kedvezőbb megítélést élvez, mint teszi azt országosan (a korábbi adatfelvétel során a kivételek egyike egyébként Sopron volt).

Mostani kutatásunk során, az alábbi módon elemeztük a kapott adatokat:

- minden település esetén összehasonlítottuk az országos minta 1000 válaszadójának véleményét az adott város régióbeli válaszaival, ennek eredményeként kirajzolódott az egyes települések karakterisztikus jegyei (az ábrákban „országos” és „regionális” jelöléssel),
- másrésztől leszűkítettük a vizsgálatot azokra a válaszadókra, akik versenyképesnek gondolják az adott települést, ezzel a „versenyképes válaszok” megoszlását tettük vizsgálat tárgyává, másként fogalmazva kerestük az országosan vagy regionálisan felülértékelt tényezőket („versenyképes országos”, „versenyképes regionális” megjegyzéssel),
- időbeni összehasonlítást is végeztünk, melynek keretében a közel 10 évvel ezelőtti bázisadatokat állítottuk párhuzamba az aktuális adatokkal, dinamikájában szemlélve a változásokat.

Az említett elemzési szempontok tükrében Budapest az alábbi jellemzőket mutatja:

- továbbra is elsősorban, mint oktatási, egészségügyi és közlekedési központ, valamint kedvező szabadidős szolgáltatásokkal, fejlett kereskedelmi hálózattal és kiemelkedő foglalkoztatási körülményekkel rendelkező település számít versenyképes lakóhelynek Magyarországon,
- az országos és regionális listákat összevetve a főváros esetében (szemben a később következő vidéki városokkal) lényeges eltérés egyetlen dimenzióban sincs,
- 2004–2005-ös lekérdezésünkhöz képest viszont kijelenthető, hogy szinte minden tényező esetén jelentősen (akár 20–25 százalékponttal is) nőttek a kapott értékek országosan és regionálisan egyaránt, vagyis egyre többen gondolják úgy a válaszadók közül, hogy Budapest valamely dimenzióban versenyelőnyökkel rendelkezik (kivétel a demográfiai adottságoknál és a lakásállomány jellemzőinél megfigyelhető stagnálás, és a lakókörnyezet állapota mutatónál tapasztalható kismértékű csökkenés),
- a fővárost versenyképesnek tartó válaszokat elemezve kijelenthetjük, hogy regionális léptékben nem beszélhetünk felülértékelt tényezőkről és országosan is csak enyhén felülértékelt az oktatási struktúra, a városi szerepkörök szélessége és a foglalkoztatási körülmények tényező, vagyis ezeket az országos válaszadók még jobbnak gondolják, mint a saját régió lakosai.

Áttérve a második csoportnak is nevezhető négy vidéki városra, a hasonlóságok mellett lényeges különbségekre is rávilágítanak kapott eredményeink.

Győr jellemzői:

- országos léptékben a város négy karakteres versenyképességi tényezővel, sorrendben kedvező foglalkoztatási körülményeivel, fejlett kereskedelmi hálózatával, előnyös közlekedési kapcsolataival és infrastrukturális adottságai-val emelkedik ki,
- a nyugat-dunántúli régió válaszdói szerint mindezt még kiegészíti a város oktatási struktúrája, és hipotézisünknek megfelelően 10–15 százalékponttal gyakrabban jelenik meg több kategória is a regionális válaszok között,
- 2004–2005-ös bázisadatainkhoz képest szintén kedvező tendenciákat tapasztaltunk, mivel szinte minden kategória esetében 10 százalékponttal, vagy e feletti értékkel növekedtek az országos és regionális adatok, közülük is kiemelném a foglalkoztatási körülmények kategória regionális válaszdók szerinti, 17 százalékpontot meghaladó emelkedését,
- kijelenthető, hogy Győr történelmét és oktatási struktúráját az országoshoz mérten jelentősen felülértékelik a régió válaszdói.

Debrecen jellemzői:

- a város kedvező versenyképességi pozícióját országosan két markáns tényezőnek, oktatási struktúrájának és egészségügyi szolgáltatásainak köszönheti, amit kiegészítenek szabadidős lehetőségei,
- az észak-alföldi válaszdók szerint ezeken felül előnyös még Debrecen közlekedési kapcsolatrendszere, fejlett kereskedelmi hálózata, általános települési infrastruktúrája és történelme, és általában véve jellemző valamennyi tényező kedvezőbb (akár 20 százalékpontot is meghaladó mértékű) regionális értékelése,
- tíz évvel korábbi adatainkhoz képest minden vonzerónél kisebb-nagyobb javulást tapasztalunk az országos és regionális mintában egyaránt (több esetben 15 százalékpontot meghaladó mértékű a növekedés),
- érdekes módon, regionális felülértékeltségről csak az egészségügyi szolgáltatások és a közlekedési kapcsolatok esetén beszélhetünk Debrecen kapcsán.

Pécs esetében az alábbi megállapításokat tehetjük:

- országos megítélését tekintve a város sorrendben a következő öt tényezőben mutat karakteres versenyképességi jegyeket: oktatási struktúra, a település történelme, egészségügyi szolgáltatások, szabadidős lehetőségek és természeti adottságok,
- a dél-dunántúli régióban mindezek kiegészülnek további kettő tényezővel (közlekedési kapcsolatok, kereskedelmi hálózat), és hipotézisünknek megfelelően az országosnál jóval gyakrabban (többször 20 százalékpontot meghaladó mértékű a növekedés) szerepelnek az egyes tényezők a válaszok között

(például míg országosan a megkérdezettek 23%-a tartja kiemelkedőnek Pécs egészségügyi szolgáltatásait, a Dél-Dunántúlon már minden második válaszadó gondolja ugyanezt),

- 2004–2005-ös bázisadatainkhoz képest kijelenthető, hogy a régió belül a foglalkoztatási körülményeket ma kevesebben említik a versenyelőnyök között, de a többi tényező esetében is inkább stagnálásról, kismértékű visszaesésről árulkodnak a regionális adatok, pozitív változást abban találunk, hogy országosan 5–10 százalékponttal többen jelölnek meg egyes tényezőket (oktatási struktúra, a város történelme, egészségügy, szabadidős lehetőségek) a vonzerők sorában,
- a Pécs-et versenyképesnek tartó válaszokat elemezve megállapíthatjuk, hogy a közlekedési kapcsolatok, az egészségügy, a kereskedelmi hálózat fejlettsége és a városi szerepkörök szélessége jelentősen felülértékelt kategóriák a régióban, de kisebb mértékben a szabadidős lehetőségek is ide sorolhatók.

Szeged jellemzői:

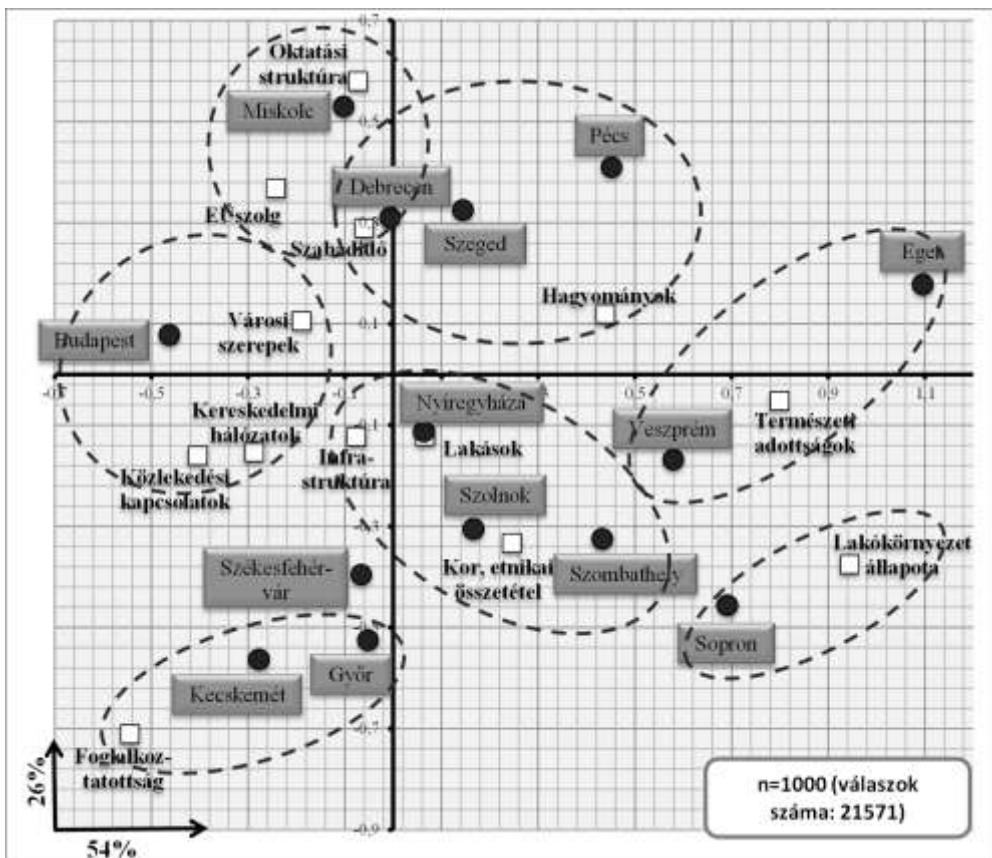
- a város három karakteres versenyképességi tényezőt jegyez az országos válaszok alapján, sorrendben oktatási struktúra, egészségügyi szolgáltatások és szabadidős lehetőségek,
- a dél-alföldi válaszok alapján ez kiegészül a kedvező települési infrastruktúrával, közlekedési kapcsolatokkal, valamint a fejlett kereskedelemmel, hasonlóan elmondható a várossal, hogy a regionális válaszokban jelentősen magasabb minden tényező előfordulása az országoshoz képest (akár 30 százalékpont közeli a növekedés mértéke),
- 2004–2005-ös adatainkhoz képest a régió belül a foglalkoztatási körülmények értéke stagnál, míg a többi tényező esetén növekednek a regionális adatok (akár 10–15 százalékponttal is), országosan szintén 5–10 százalékponttal gyakrabban említették az egyes vonzerőket,
- jelentősebb regionális felülértékeltésről az egészségügyi szolgáltatásoknál, kisebb mértékben a közlekedési kapcsolatoknál találkozunk, míg kisebb mértékű országos felülértékeltetés a város természeti adottságainál mutatkozik.

A szemléltetési céllal többször használt korrespondencia-térképek módszertani háttérét és jellemzőit az alábbiakban foglalhatjuk össze: „A korrespondencia-analízis egy olyan exploratív többváltozós technika, mely az asszociációs kapcsolat vizuális elemzése érdekében egy gyakorisági tábla adatait grafikus ábrává konvertálja.” (Hajdu 2003, 136. o.) Egy mesterséges, redukált teret hozunk létre (többnyire 2 dimenziót) úgy, hogy az információ minél nagyobb részét megtartsuk. A korrespondencia-térképen a kialakított dimenzióknak konkrétan meghatározható tartalma, jelentése nincsen. Az ábra a pontok távolsága alapján értelmezhető. Az egymáshoz közeli kategóriák hasonlóságot mutatnak, a távolabbiak inkább különbözőséget. Az origóhoz közelebbi pontok markánsabbak, mint az origótól távol esők. Az ábrák bal

alsó sarkában a nyilakon lévő számok az inercia (súlyozott variancia) tengelyek által megmagyarázott arányát jelzik. A csoportosítások (karikázások) a pontok távolságát figyelembe véve, de a szerzők szubjektív döntése alapján kerültek kialakításra.

Természetesen mind a földrajzi (regionális vélemények kontra országos megítélés), mind az időbeli összehasonlítások (2004–2005 óta tapasztalt változások) megnehezítik, hogy homogén város csoportokat képezhessünk. („Mindenfajta csoportosítás, tipizálás erőszaktétel a települések egyediségén.” Beluszky–Sikos 2007, 20. o.) Ettől függetlenül megvizsgáltuk, hogy a legalább 50 említést elérő városokra jellemző vonzerő hogyan alakul, mutatnak-e kapcsolatot a különböző tényezők a városokkal. A Khi-négyzet próba alapján (Khi-négyzet = 1122,6; szf = 156; p-érték < 0,001) szignifikáns kapcsolatot találtunk a vonzerőt megtestesítő tulajdonságok és a városok között. A 2. számú ábra az összefüggés jellegzetességeit vizuálisan is szemlélteti.

2. ábra Korrespondencia-térkép magyar lakosság megkérdezése alapján, 2012–2013

Forrás: saját kérdőíves felmérés (2012–2013)

Legmarkánsabban három „csoportosulást” találunk:

- Budapesten a jól kiépült közlekedési kapcsolatok, a széles spektrumon mozgó városi szerepkörök, illetve a kereskedelmi hálózatok fejlettsége jelentik a legvonzóbb szempontokat. Budapest abban az értelemben is külön csoportot képvisel, hogy egyetlen másik város esetében sem tapasztaltuk az országos és regionális vélemények ilyen mértékű egybeesését.
- Szeged, Debrecen, Pécs és Miskolc részleges átfedéseket mutat, a szabadidős lehetőségek jelentik a közös metszetet, az oktatási struktúra és az egészségügyi ellátások inkább Debrecen és Miskolc, a település történelme és hagyományai pedig inkább Pécs és Szeged esetében jelentenek vonzerőt. Az ezeket kiegészítő regionális karakterek szerint Debrecen, Pécs és Szeged közel azonos megítélés alá esik, sőt a regionális felülértékelttség is hasonlóságot mutat, de az időbeni összevetésben egyértelműen Debrecen értékei javultak a legdinamikusabban, míg Pécsnél több tényező értéke stagnál vagy romlik a 2004–2005-ös adatokhoz képest.
- Nyíregyháza, Szolnok és Szombathelyen vonzó a lakásállomány és a népesség kor és etnikai összetétele.

Kevésbé markánsan, de további néhány olyan együttállást láthatunk, amelyek szintén bizonyos tulajdonságok dominanciájára utalnak:

- Eger és Veszprém leginkább természeti adottságai miatt tekinthetők vonzóknak, míg Sopronra jellemző leginkább a lakókörnyezet megfelelő állapota. Sopron és Eger esetében saját régiójuk válaszdói hozzárendelik ehhez az oktatási struktúrát is, ellenben Eger saját régióján belüli megítélése pozitívabb (ez az országos adatokhoz mért kedvezőbb értékekben, a regionálisan megfogalmazott jellemzők magasabb számában, és az időbeni összehasonlításban is megmutatkozik).
- Kecskemét és Győr esetében a kimagaslóan jó foglalkoztatottsági helyzet teremt egyértelműen versenyelőnyt. Győr abban számít egyedinek, hogy ráadásul mindez nem jelent országos felülértékelttséget (ahogy Kecskemét esetében történik), regionálisan a település történelme és oktatási struktúrája felülértékelt, ami akár a város jövőben remélt szerepköreire is utalhat. Kecskemét ugyan hasonlít hozzá abban, hogy a foglalkoztatási körülmények az országos említésekben kimagaslóak, de több a különbség, mivel ez a tényező egyelőre még országos felülértékelttséget mutat, mások az országos jellemzőket kiegészítő regionális karakterek (az oktatás helyett az általánosabbnak mondható közlekedést, szabadidős lehetőségeket, kereskedelmi ellátottságot említik), és a dinamikus összehasonlításból is kevésbé egyértelmű javulást látunk.
- Székesfehérvár kicsit kilóg a sorból, de leginkább az előző két városhoz „húz”, viszont kereskedelmi hálózata és közlekedési kapcsolatai említése okán már inkább vonható párhuzam Budapesttel. Az időbeni összevetésben

vegyesen előforduló kismértékű visszaesés és javulás Pécsre emlékeztet, míg az országosan felülértékelt foglalkoztatás Sopront és Kecskemétet juttathatja eszünkbe.

4. Összegzés

Sokatmondó adat, hogy napjaink Magyarországon a legfontosabb lakóhelyi vonzerőnek a *települések közbiztonsága* számít. Sorrendben olyan, 10 év távlatában stabilnak mondható tényezők következnek, mint a települések infrastrukturális ellátottsága, a lakókörnyezet állapota, az egészségügyi szolgáltatások teljessége, a foglalkoztatási körülmények, az óvodai és alapfokú oktatás megléte, a közlekedési kapcsolatok és az ügyintézési lehetőségek.

Magyarországon a települések kedvező megítélése és településhierarchiában elfoglalt pozíciójuk között továbbra is igen szoros kapcsolat mutatkozik. Változatlanul igaz, hogy elsősorban a hazai közép- és nagyvárosok számítanak versenyképes, sikeres lakóhelynek. Kiugróan magas a Budapestre adott válaszok aránya és egyértelműen kijelenthető, hogy a főváros ma nem csak gazdasági értelemben, hanem mint lakóhely is külön kategóriát képvisel a magyarországi települések körében. A 2004–2005-ös eredményekkel összevetve kijelenthető, hogy az elmúlt években pozíciója csak tovább erősödött, mind országosan, mind regionálisan egyre többen gondolják azt róla, hogy valamely dimenzióban valódi versenyelőnyökkel rendelkezik. A négytagú második csoportot Győr és Debrecen vezeti, Péccsel és Szegeddel kiegészülve. A közel 10 évvel korábbi adatfelvételhez képest lényegi változás, hogy Győr és Debrecen az átlagnál nagyobb mértékben erősítette meg pozícióját, és míg Szeged megőrizte helyét, addig Pécs valamivel hátrébb szorult a rangsorban. A hierarchia alacsonyabb szintjein elhelyezkedő városokat kedvező regionális elhelyezkedésük vagy speciális adottságaik a versenyképes települések egy következő szintjére emelhetik (erre példaként szolgálhat Sopron mellett Siófok, Keszthely, Hévíz, Esztergom, Balatonfüred vagy éppen Budaörs.)

A legvonzóbb lakóhelynek minősülő nagyvárosok meghatározó előnyének továbbra is azok *ellátottsága, az igénybe vehető szolgáltatások* mennyisége és színvonala számít. A válaszok 75%-a kötődik ehhez a csoporthoz, míg a fennmaradó részt a kedvező *foglalkozási lehetőségek* adják ki. A szolgáltatások csoportján belül legtöbben a fejlett, jól kiépített közlekedési infrastruktúrát, a megoldott helyi tömegközlekedést említik. Ezt a teljes körű, színvonalas egészségügyi ellátás, a széleskörű szabadidős-szórakozási lehetőségek, a kultúrához, sporthoz való hozzáférés lehetősége követi. Sorrendben a (tovább)tanulási lehetőségek széles választéka, a színvonalas oktatási struktúra, a megfelelő kereskedelmi hálózatok elérhetősége, végül az ügyintézési lehetőségek teljessége következik. Ezzel szemben a nagyvárosi hátrányok listáját a *szennyezett, egészségtelen lakókörnyezet* vezeti. Az elidegenedett, közönyös emberi kapcsolatokat a válaszadók negyede érzi problémának, míg a rossz közbiztonságot ennél valamivel kevesebben említették. Korábbi kutatásunkhoz ké-

pest külön kategóriaként értelmezhetők a nagyvárosi közlekedési problémák, dugók, parkolóhely hiánya, zsúfolt tömegközlekedésből eredő negatívumok, valamint képeztünk egy egyéb kategóriát, benne az etnikai problémákkal, magas megélhetési költségekkel - drága ingatlanárakkal, elavult lakóépületekkel és a rohanó, stresszes életmóddal.

A területi értelemben vett sikeresség mérésének célja véleményem szerint az, hogy egy adott földrajzi egység helyzetét a lehető legobjektívebb módon megítéljük és ez alapján a fejlődéséhez szükséges teendőket áttekintjük. Fontos megtalálni, hogy egy település miben különbözik a hasonló méretű és funkciójú többi településtől. A városok között zajló versenyben nagyon sok hasonló adottságú város vesz részt, emiatt valamilyen vonatkozásban ki kell tűnni közülük. Amennyiben elfogadjuk, hogy a verseny célja a helyben élők jólétének fokozása, azt is kijelenthetjük, hogy a versenyben való sikeres helyállás eszköze egy speciális, de egyben rugalmasan módosítható, a helyi politika, a vállalkozások, a civilek és a tudományos élet partnerkapcsolatára épülő, általuk koordinált fejlesztési program, melyet az érintett szereplők ismernek, és egyben támogatnak is. A megfelelő elemzést követően megalkotott stratégia egyszerre szükségletorientált, hosszú távon felelős, környezettudatos, jövő- és akcióorientált, valamint vállalkozói szellemiséget képvisel.

Kutatásunk célja ilyen, valós helyi igényeken alapuló fejlesztési stratégia kidolgozásához nyújtandó információ volt. A kapott eredmények jól érzékeltetik, hogy a különböző országrészek és települések nemcsak különböző adottságokkal, relatíve nagyon eltérő pozícióval, de sokszor meglehetősen differenciált igényekkel rendelkező lakossággal is jellemezhetők.

Felhasznált irodalom

- Baranyai N. – Baráth G. (2009): A várostérségek gazdasági és társadalmi versenyképességi rangsora. In Szirmai V. (szerk.): *A várostérségi versenyképesség társadalmi tényezői*. Dialóg Campus, Budapest-Pécs, 191–201. o.
- Baráth G. – Molnár B. – Szépvölgyi Á. – Váradi Zs. (2009): A nagyvárostérségi elit versenyképesség felfogása. In Szirmai V. (szerk.): *A várostérségi versenyképesség társadalmi tényezői*. Dialóg Campus, Budapest-Pécs, 170–185. o.
- Beluszky P. – Sikos T. T. (2007): Változó falvaink. A magyarországi falvak típusai a harmadik évezred kezdetén. *Tér és Társadalom*, 21, 3, 1–29. o.
- Hajdu O. (2003): *Többváltozós statisztikai számítások*. KSH, Budapest.
- Koltai Z. (2014a): *Sikeres és versenyképes városok. Piackutatás a magyar települések körében*. PTE FEEK, Pécs.
- Koltai Z. (2014b): *Successful Cities in Hungary*. PTE FEEK, Pécs.
- Kovács Z. (2010): *Népesség- és településföldrajz*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- Szirmai V. – Váradi Zs. (2009): A várostérségi társadalmak versenyképesség-felfogása. In Szirmai V. (szerk.): *A várostérségi versenyképesség társadalmi tényezői*. Dialóg Campus, Budapest-Pécs, 185–190. o.

A külföldi működő tőke hatása a 20. század végén a Dél-Alföld gazdaságára, különös tekintettel a határ menti területekre

Szónokyné Ancsin Gabriella¹

A szerb háborúban, de már az azt megelőző időszakban a Vajdaság gazdasági szereplői igyekeztek átmenteni tőkéjüket Magyarországra, elsősorban a Dél-Alföld területére, annak is a határ közeli térségébe. A közel 25 éve áttelepült vállalkozások - azon túl, hogy több közülük sikeres vállalkozássá nőtte ki magát – nem csak a határ mentén, hanem más területen is a térség húzó, innovatív befektetéseivé váltak. A 20. század végén hazánkban még ismeretlen volt a vállalkozói világ, a jugoszláv külföldi befektetések a példamutatáson túl egyfajta „tanítási” útmutatókként hatottak a kezdetleges magyar vállalkozók számára. Szeged, mint a külföldi vállalkozások fellegvára vállalkozási innovációs központtá vált. A tanulmány a külföldi működő tőke diffúzióját mutatja be és kitér annak térségi hatásaira, néhol követve a máig tartó folyamatokat.

Kulcsszavak: migráció, menekült, határ menti terület, külföldi tőke, vállalkozás.

1. Bevezetés

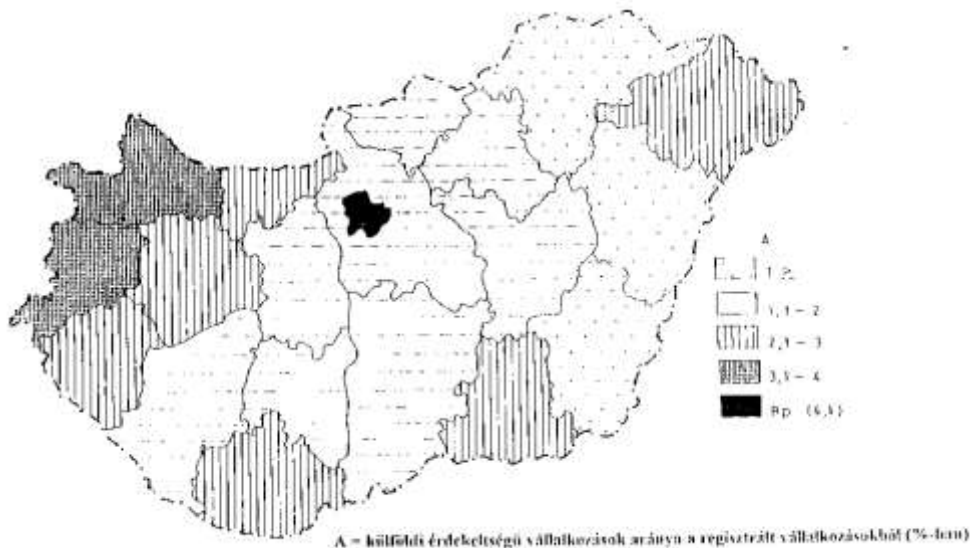
Az 1980-es évek végén Közép-Európában a szocialista gazdasági rendszer összeomlása után, új tőkés piacgazdasági forma kezdett kialakulni. Természetesen ezzel együtt járt a társadalmi átalakulás is. Ez a folyamat lehetőséget adott a beáramló tőkének, ami az egyes országok világgazdaságba történő integrálását segítette. Magyarországon az 1988-ban elfogadott társasági törvény utat nyitott a hazai és a külföldi vállalkozásoknak. A tőkekivitel pénzben és dologi formában történik, és a nemzetgazdaságok fejlődésében is jelentős szerepet tölt be.

„A külföldi tőkebefektetések rendkívül fontosak: elsőrendű szerepet játszanak a privatizációban; a korszerű technológia és a piacgazdasági munkastílus elterjesztésében; a magyar gazdaság világgazdasági integrálásában. Jelentős szerepük lehet a régióépítésben is, mind a közép-európai-régióra, mind a határon túlnyúló ország közeli régiókra, mind országon belüli régióra gondolva” (Enyedi 1996, 247.o.)

---

¹ Szónokyné Ancsin Gabriella, PhD, adjunktus, Szegedi Tudományegyetem Természettudományi és Informatikai Kar (Szeged).

1. ábra Külföldi érdekeltségű vállalkozások térszerkezete Magyarországon
1999-ben

Forrás: CD Céghírek 1999. január 31.

1990-ben 5693 külföldi érdekeltségű befektetés volt hazánkban 274 milliárd Ft alaptőkével. Tíz évvel később már a 24 835 külföldi vállalkozás 3099 milliárd Ft alaptőke értéket képviselt. A 90-es évek végére a külföldi tőke Magyarországon már kialakította a maga sajátos térszerkezetét (1. ábra). Nyugatról keletre haladva csökkent a külföldi befektetők aránya. Három külföldi vállalkozási tér formálódott hazánkban:

1. *Középső régió:* szigetként emelkedett ki Budapest, ahol 4%-nál nagyobb volt a külföldi vállalkozások aránya.
2. *Nyugati régió:* Nyugat-Magyarország határ menti két, gazdaságilag fejlett megyéjében 3% felett volt a külföldi befektetések aránya.
3. *Középső és keleti régió:* az ország 9 megyéje tartozott ebbe a régióba, ahol igen kevés külföldi megkeresés volt. E térinformációból szigetként emelkedett ki Nyugat-Magyarország három megyéje, ahol az osztrák tőkebefektetések domináltak. Ezen túl három határ menti megyében, köztük Csongrád megyében is a külföldi érdekeltségű vállalkozások az összes regisztrált vállalkozásokból 2% körüli értéket mutatott. Baranyában a horvát, Csongrád megyében a jugoszláv és Szabolcs-Szatmár megyében az ukrán befektetések hatása érvényesült ebben az időben.

A kezdetekkor a külföldi tőkebefektetések szerkezetére jellemző volt a kisbefektetések sokasága: 1990-ben 2000 kisbefektető volt Magyarországon (1 millió Ft-nál kevesebb pénzüsszeggel), tíz év múlva már 12 000 kisbefektetőt regisztráltak. Bár számban sokan voltak, de a kicsi tőke miatt ezek az apró vállalkozások tőkebefektetési összege alig haladta meg az összes befektetett tőke 1%-át.

A 90-es években a külföldi tőke régióépítő szerepe csupán a nyugat-magyarországi régióban közvetlen a határ menti két megyében érvényesült.

2. Jugoszláv vállalkozások Magyarországon

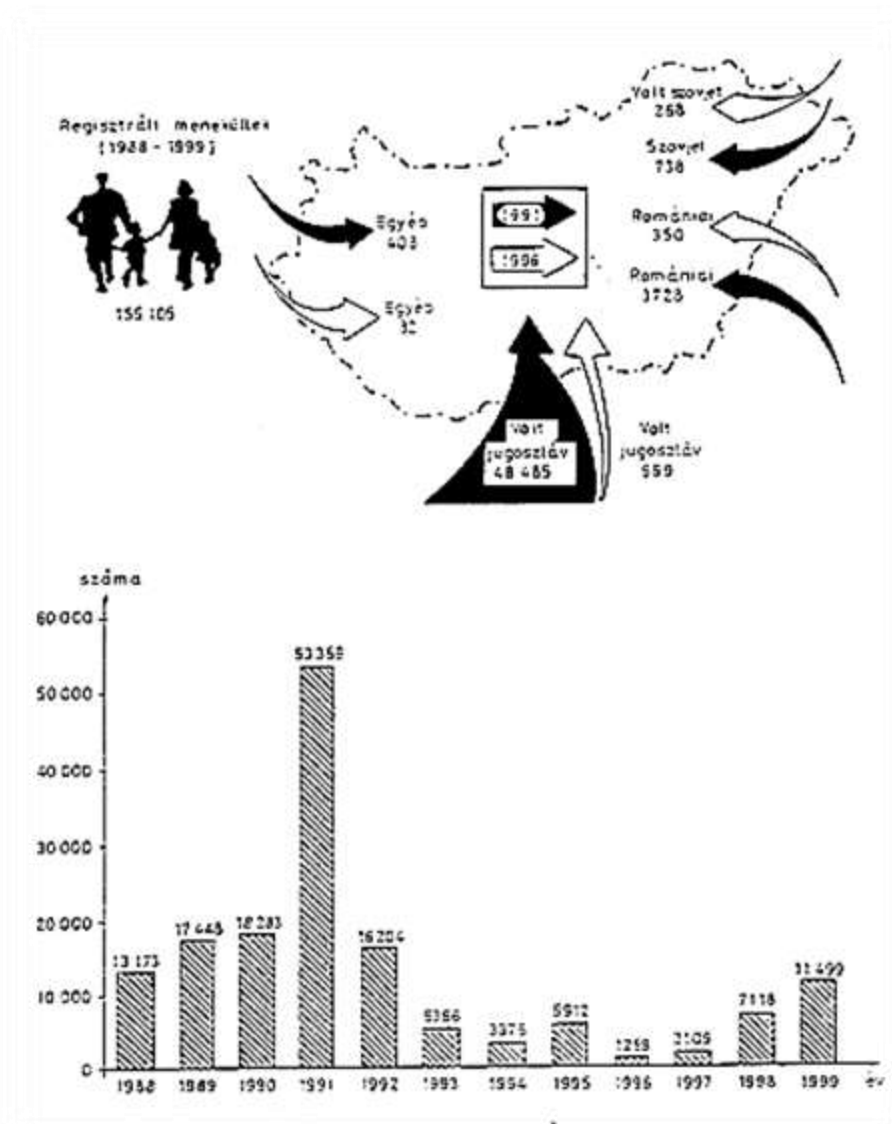
2.1. Magyarországra érkező menekültek, bevándorlók 1988–1999 között

Magyarországon 1988–1999 között 155 105 regisztrált menekültet tartottak nyilván. Voltak közöttük a háború elől menekültek, politikai menekültek és gazdasági migránsok. A menekültek a széthullott szocialista tábor utódállamaiból jöttek, a bevándorlók nagy tömege - hasonlóan, mint Trianon után - magyar nemzetiségű külföldi állampolgárok voltak. A szomszéd országokban lejátszódott politikai és háborús események több ízben bevándorlási hullámot gerjesztettek hazánk területére. Új bevándorlási törvény bevezetésére volt szükség (Tóth 1993, Kincses–Rédei 2010). A megfelelő migrációs stratégia kidolgozása és a külföldi bevándorlással foglalkozó intézmények létrehozása nem kis feladat elé állította hazánkat. A menekültek, bevándorlók ellátásában, társadalmi beilleszkedésük elősegítésében a helyi önkormányzatok szerepe felértékelődött, ugyanis a letelepedettek szociális, egészségügyi, gyermekvédelmi ellátása, támogatása nem elkülönült szférában, hanem a helyi közösség rendszerén belül valósult meg. Ez azt is jelentette, hogy a rendszer ellátását működtető önkormányzatok, közigazgatási vezetők feladata volt a településeken szétszórtan élő menekültek, bevándorlók támogatása és ügyeiknek megfelelő intézése. A beilleszkedést megkönnyítette a bevándorlók magyar identitása és a Trianon óta megmaradt és folyamatosan ápolt baráti és rokoni kapcsolatok megléte. Az első években az áttelepülők fiatal férfiak voltak, akik a Vajdaságból katonai behívó miatt menekültek el hazájukból, a politikai menekültek viszont Erdélyből és Kárpátaljáról jöttek. 1993-tól már megjelennek a gazdasági menekültek is, közel azonos létszámban, mint az előbbiek.

A hazánkban regisztrált menekültek közel 90%-a délről a volt jugoszláv területről a Vajdaságból érkezett, legnagyobb számban 1991-ben 53 359 fő lépte át a magyar határt (2. ábra). A jugoszláviai magyar menekülők kisebb számban Németországba vándoroltak tovább. A baráti, rokoni kapcsolatok segítették őket, ugyanis hosszú évtizedeken keresztül vendégmunkásként sok vajdasági magyar dolgozott az NSZK-ban és közülük többen végleg Németországban maradtak. A menekülők jelentős része viszont Magyarországon telepedett le, annak is a határ közeli területén, bízva abban, hogy a háború után visszatérhetnek elhagyott otthonaikba. Ezen túl a közelség miatt kapcsolataikat megfelelően ápolni tudták. Az immigráció harmadik

célállomása Budapest volt. Az 1988–1996 között bekövetkezett menekülési, bevándorlási hullám mérlege szerint Magyarország népessége mintegy 200 000 fővel gyarapodott.

2. ábra Magyarországra érkezett menekültek száma 1988–1999 között

Forrás: Népszámlálás 1990, 2000.

2.2. Történeti előzmények

Az 1950-es évek politikai konfliktusai a jugoszláv-magyar határ mentén fekvő települések gazdasági, társadalmi életére negatív erőként hatottak. A jugoszláv határ menti településeken, Szegeden is ebben az időben érdemleges ipari beruházás, fejlesztés nem történt. Az akkori zárt határ nemcsak a korábbi főbb közlekedési utakat, de a határ mentén fekvő falvak lakosai között meglévő baráti, rokoni kapcsolatokat is kettévágta. A magyar déli határ menti települések periférikus helyzetűvé degradálódtak. Az 1960-as évek közepétől a helyzet kezdett megváltozni, a határ menti turista forgalom megléniült, a baráti-rokoni kapcsolatok ismét újrendeződték. Az 1970-es években az ún. kishatárléplő útlevelek (ezt az igazolványt a határ mentén kb. 30 km-es sávban fekvő települések lakói kapták meg, évente 5 alkalommal vehették igénybe) bevezetésével megléniült a kétoldalú bevásárló turizmus. A magyarok részéről hiánycikk-bevásárlás volt jellemző, ugyanis a külön úton járó Jugoszlávia a fejlett nyugat-európai áruk (háztartási gépek, bőrárúk, textíliák, alkohol, édességek stb.) sokaságát kínálta a magyar turisták számára. A jugoszlávok ájtövetelét pedig a magyar élelmiszeripari termékek nyújtotta haszon vezérelte. A virágzó bevásárló turizmus kapcsán, újraéledtek a baráti-rokoni kapcsolatok, sőt új baráti, üzleti kapcsolatok születtek, mely az évek során széles kapcsolatrendszerre alakultak át a térségben. A 80-as évek közepétől az instabillá vált jugoszláv politika miatt egyre több jugoszláv (vajdasági magyar) helyezte el (mentette át) nyugati valutáit Szegeden a biztonságot jelentő Magyar Nemzeti Bankban. Magyarországon 1988-ban vált lehetővé a külföldi cégalapítás, már ebben az évben megjelentek az első jugoszláv cégek Szegeden és Budapesten. A jugoszláv polgárháború kirobbanása után megszorodtak a kis és közepes jugoszláv vállalkozások. A határ menti vállalkozások megtelepedését a már kiépült kapcsolatrendszer és a bankokban elhelyezett tőke segítette.

A háború elől 1988–1999 között 155 105 menekült érkezett Magyarországra, a menekülők 54,7%-a volt jugoszláv állampolgár (Gábrity Molnár 2001, Kincses–Rédei 2010). A menekülés az esetek többségében kényszervállalkozások sokaságát eredményezte, ugyanis a magyar bankba átmentett tőke biztosította az alaptőkét a közepes vállalkozások számára. A kis tőkeerővel rendelkező menekültek, bevándorlók körében viszont elterjedt az a gyakorlat, miszerint a munkavállalási engedély igénylésének procedúrája helyett az egyszerűbb és kevés anyagi áldozattal járó fiktív vállalkozásokat választották (Szónokyné Ancsin 1996, 1997).

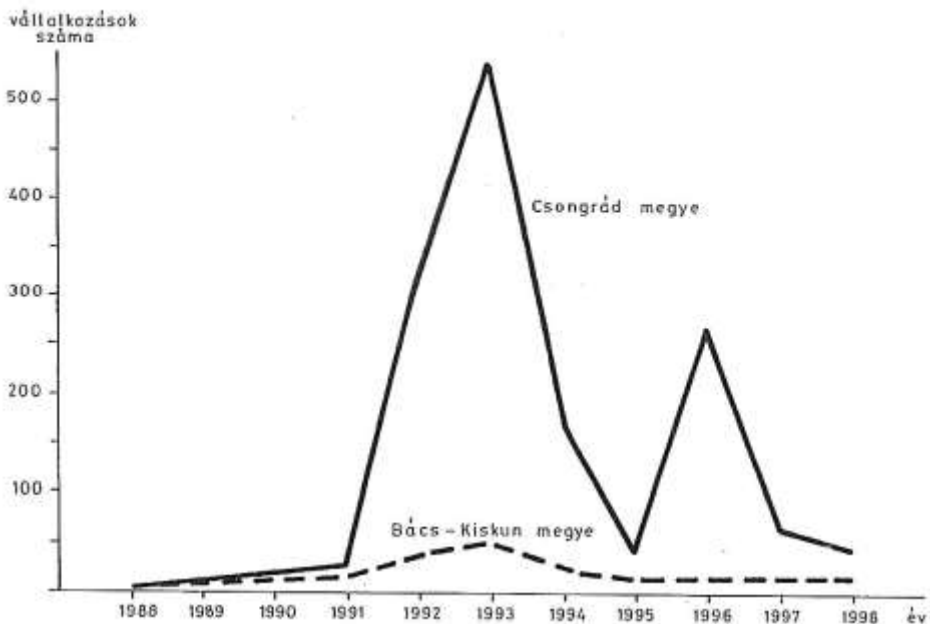
2.3. Jugoszláv vállalkozások hazánkban 1988-1999 között

1999-ben a Dél-Alföldön a külföldi befektetések legmarkánsabb képviselője a jugoszláv működő tőke volt (2764 regisztrált vállalkozás), őt követte a németországi befektetések (621 vállalkozás) sokasága.

A gazdasági menekültek körében fontos momentum volt a tőke átmentése a háború sújtotta területről és a nagyfokú vállalkozási hajlandóság. A vállalkozók között voltak menekülők, gazdasági bevándorlók és tőkeerős vállalkozók is. A Vajdaságból érkező gazdasági bevándorlók elsősorban a régióközpontot keresték meg, de a Dél-Alföld határ menti községeiben is szép számmal telepedtek le (3. ábra). 1988 óta a jugoszláv vállalkozási affinitás 1992–1993-ban volt a legerősebb (ekkor jöttek hazánkba legnagyobb számban menekültek is), majd ezt követte 1996-ban egy kisebb lendületű vállalkozási kedv, az új vállalkozók már tőkeerősök és céljaik tisztán megfogalmazottak voltak.

3. ábra Jugoszláv vállalkozások a Dél-Alföld határ menti területén

A jugoszláv vállalkozások évenkénti alakulása a határ menti térben

Forrás: CD Cég hírek 1999. január 31.

A legtöbb jugoszláv vállalkozást Csongrád megyében (1741) alapították (1. táblázat), kiemelkedik Szeged 1418 cégalapítással. Nagyon magas volt a kis alaptőkéjű Bt típusú vállalkozások aránya, szinte mindenütt közel 80% körüli értéket mutatott. Kiderült ugyanis, hogy akik vállalkoztak, azoknak a menekülteknek nem kellett a munkavállalási engedély procedúráját végigjárniuk és jogosultak lettek lakás, ház vásárlására is.

1. táblázat A jugoszláv vállalkozások száma és gazdasági forma szerinti megoszlása (1999)

Terület	Vállalkozások száma	% -os megoszlás		
		BT	KFT	EGYÉB
Bács–Kiskun megye	956	72	21	7
Békés megye	67	58	10	31
Csongrád megye	1741	85	8	7
Szeged	1418	85	9	6
Dél-Alföld	2764	80	12	8
Magyarország	3982	75	18	7

Forrás: CD Cég hírek 1999. január 31.

Így már érthetővé vált a városokban tapasztalt nagy tömegű lakás megvétele és vidéken a ház, telek megvásárlása. Oly méreteket öltött ez a lakásvásárlási invázió Szegeden, hogy a lakásárakat is megnövelte ebben az időszakban.

A 90-es években hazánkban a perifériának számító déli határ menti térben az elvándorlás miatt az előregedett népességű településekben általánossá vált a tökeszegénység. Mindez is indokolja a jugoszláv vállalkozások kedvező fogadtatását ezekben az elmaradott falvakban. A határ menti települések polgármesterei vállalkozásbarát politikát folytattak, többféle próbálkozással találkozhattunk, mint például az iparüzési adó eltörlése, a telekárak csökkentése, a fiataloknak kedvező házépítkezési kölcsön biztosítása, a kedvezőbb gépjármű súlyadó bevezetése. Ezek az intézkedések hatásai sem maradtak el. A határ menti településekben végzett helyi interjúk alapján (Szónoky Ancsin 1999) egyértelművé vált, hogy a határ menti falvak mindegyikében telepedtek le bevándorlók, vállalkozók, így többek között Bátmonostoron 20 fő, Dávodon 20 fő, Csátalján 17 fő, Hercegszántón 16 fő, Szeremlén 12 fő, Bácsbokodon 12 fő (4. ábra).

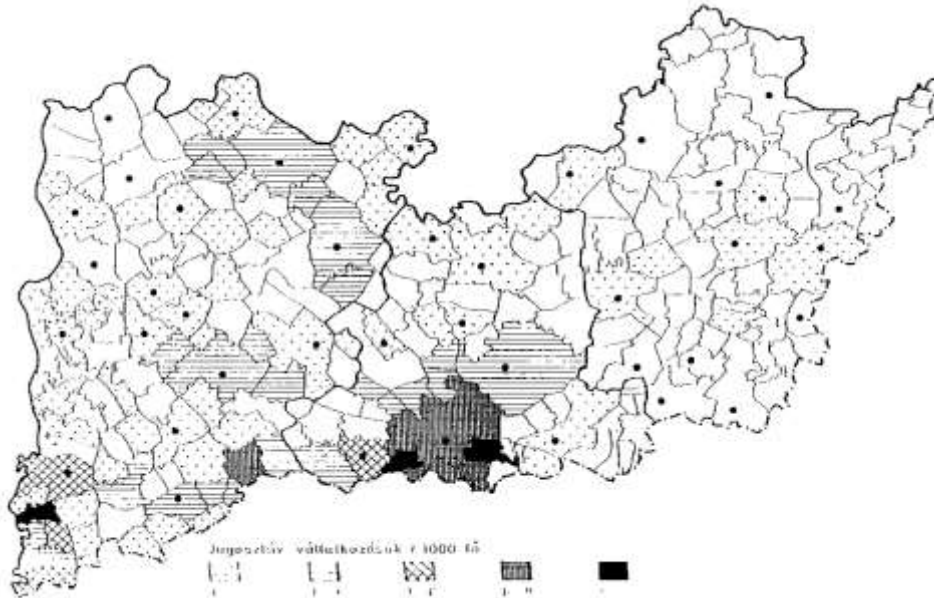
A polgármesteri interjúk szerint vidéken a Vajdaságból a családi áttelepülés volt jellemző. Ezek a családok házat vásároltak, a vállalkozásaik is családi szervezésűek voltak és főként a szolgáltató szektort választották a cégük fő tevékenységül

2.4. A jugoszláv vállalkozások térszerkezete

1999-ben a jugoszláv befektetések 70%-a a Dél-Alföld régióban koncentrálódott, 20%-a pedig Budapesten. Kiemelkedik Szeged városa, ahol az összes jugoszláv befektető cég 36%-a volt megtalálható. Az ország jugoszláv vállalkozási térszerkezetére (5. ábra) a hármastérfelosztás jellemző. Az elsődleges vállalkozói tér az ország középső területe hat megyével. E területet körülvevő keleti és nyugati régiókban szinte alig vállalkoztak jugoszlávok. A vállalkozói tér magja Bács-Kiskun és Csongrád megye, mint a legexponáltabb jugoszláv határ mentén fekvő megyék, valamint e két megye holdudvara: Baranya, Tolna, Pest és Békés megye.

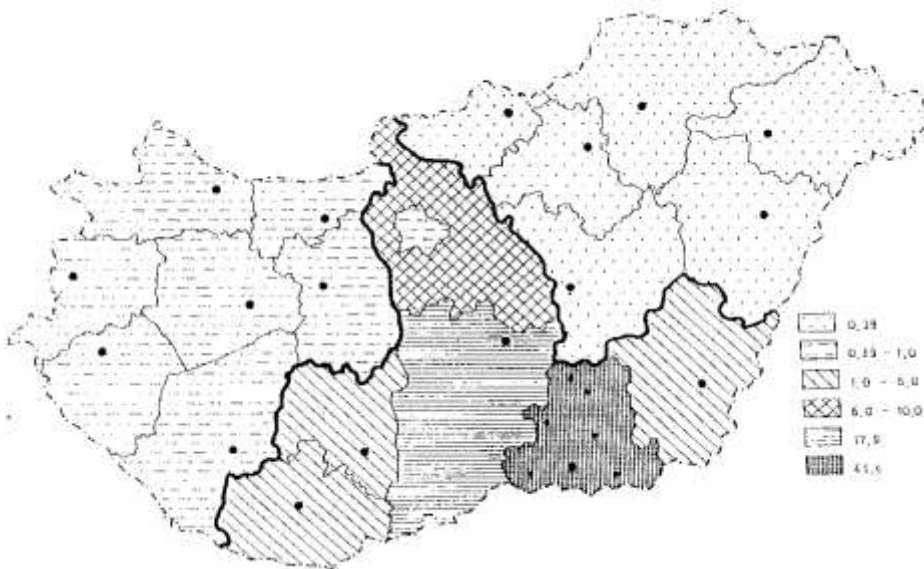

4. ábra A jugoszláv vállalkozási aktivitás a Dél-Alföldön 1999-ben

Forrás: CD Céghírek 1999. január 31.

5. ábra A jugoszláv vállalkozások térszerkezete Magyarországon 1999-ben

Forrás: CD Céghírek 1999. január 31.

2.5. *A jugoszláv vállalkozások térbeli diffúziója*

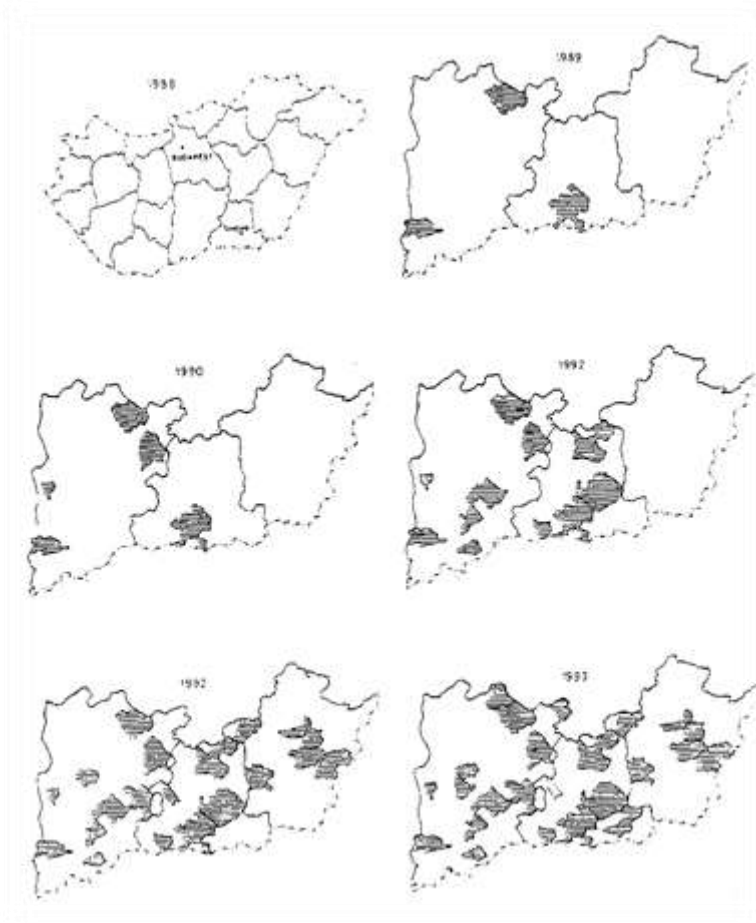
Rechnitzer János a magyar innovációkutatás vezető egyénisége, a rendszerváltás kezdetétől foglalkozott a piacgazdaság e fontos jelenségének kutatásával és elméleti adaptálásával a magyar szakma számára. Számtalan tanulmánya jelent meg a témában az 1990-es évek elején, majd 1993-ban megírta az innovációkutatás alpművét is (Rechnitzer 1993). Részletesen foglalkozott a magyar gazdaságban megjelent innovációk terjedésével és rámutatott a regionális politikában bekövetkezett paradigmaváltásra is.

Valamely térben a gazdasági szervezetek elterjedése emberi, társadalmi és gazdasági tényezők hatására következik be. Az innovációk szétterjedésének (diffúziójának) időbeli és térbeli aspektusai vannak. Először a centrum funkciókkal rendelkező, a hierarchia legmagasabb fokán álló településekhez kötődnek, majd innen terjednek szét, a hierarchia alacsonyabb fokán álló, kevesebb funkcióval ellátott településekbe. Az innováció megtelepedése a települések endogén tényezőitől függ (gazdasági-társadalmi szerkezet, történelmi múlt, infrastrukturális ellátottság, kulturális értékek, környezeti állapot stb.), melyek a település fejlődése során állandó változáson mennek keresztül. Ezek az adottságok és a külső innovációs hatások szerencsés találkozása révén következik be valamely új vállalkozás megtelepedése. Magyarországon a vállalkozások sokasodásával a 90-es évek elején az innovációkutatás új fordulatot vett, a különböző cégek szervezeti formáinak elterjedéséről és térbeli összefüggéseinek vizsgálatáról több tanulmány készült (Nemes Nagy–Ruttkay 1987, Rechnitzer 1991).

A 90-es évek jugoszláv vállalkozási diffúzió tér-idő terjedési folyamatát elemezve, érdemes külön vizsgálni a városi és a falusi tér vállalkozási diffúzióját, hisz a külföldi tőke terjedése másképpen játszódik le a városi illetve a rurális térben. A diffúzióvizsgálat során az egyes településeket abban az évben kapcsoltam be a modellbe, amikor a jugoszláv vállalkozás először jelent meg – annak számától függetlenül. Tehát az időbeni terjedés vizsgálatakor mennyiségi mutatókat nem használtam, ugyanis a kutatás során tapasztaltak szerint arra a megállapításra jutottam, miszerint a diffúzióról tisztább képet kapok, ha először a diffúzióba való bekapcsolást vizsgálom, annak mennyiségi ismérvei nélkül. Majd az elterjedtség térbeli és időbeli vizsgálata után sorra vettem a mennyiségi ismérveket is és ezzel vált teljessé a diffúzióanalízis.

A klasszikus gazdasági innováció kezdő szakaszában a hierarchikus típusú terjedés dominál (ez a szűkebb értelemben vett innovációs szakasz, esetünkben is ez a jellemző), először a nagyvárosokban telepedik meg a tőke, és idővel a városok hierarchiaszintjén halad végig szinte minden városba eljutva. Kimutathatóvá vált, hogy a jugoszláv vállalkozások a hierarchia legmagasabb fokán álló városokban (Budapest, Szeged) alakultak meg elsőként 1988-ban és az évek multával diffundált az alacsonyabb hierarchiaszinten lévő kisebb városokba (6. ábra). Hat év alatt a három megye összes városába eljutott valamilyen formában a jugoszláv vállalkozás.

6. ábra A jugoszláv vállalkozások kumulált diffúziójának térszerkezete Csongrád és Bács-Kiskun megye városaiban (1988–1993)

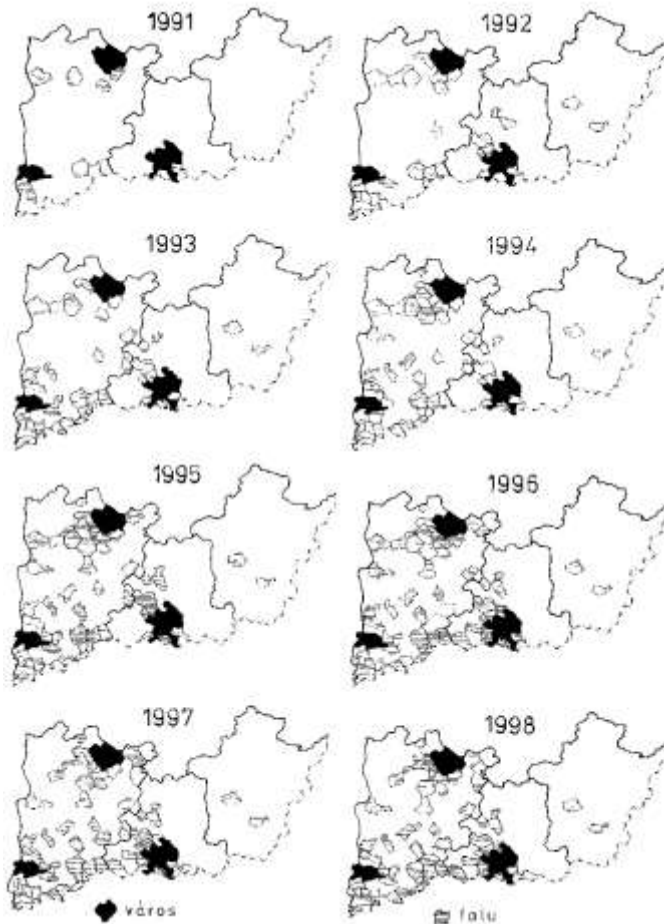

Forrás: CD Céghírek 1999. január 31

A városi diffúzió térszerkezetét vizsgálva Szeged, Kecskemét és Baja város emelhető ki, mint a diffúzió mozgató rugói, újdonságbefogadó és terjesztő központok. A kumulatív diffúzió ábrája (6. ábra) jól szemlélteti ezt a folyamatot, ugyanis néhány év alatt a jugoszláv működő tőke a Dél-Alföld összes városában elterjedt. A tényleges diffúziós szakasz (a jugoszláv vállalkozás mennyiségi mutatóit is figyelembe véve), az a nagy diffúziós hullám, mely a valós és kényszervállalkozások sokasága eredményeként létrehozta a maga sajátos térszerkezetét. Három innovatív város emelkedik ki a téből: Szeged, Baja és Kecskemét, őket nagyságrendben követi három azonos súllyal, de minőségben különböző vállalkozási affinitással Hódmezővásárhely, Kiskunfélegyháza és Kiskunhalas. 1999-re megmaradt Szeged, Kec-

kemét és Baja vezető szerepe (4. ábra), de Kecskeméten és Baján csökkent a vállalkozási affinitás, Szegeden viszont tovább nőtt 376 új vállalkozás született 1996 és 1999 között.

7. ábra A jugoszláv vállalkozások kumulált diffúziójának térszerkezete Csongrád és Bács-Kiskun megye falvaiban (1988–1998)

Forrás: CD Céghírek 1999. január 31.

A falusi tér kumulált diffúziós ábráján (7. ábra) jól megfigyelhető a vidéken lejátszódott diffúziós folyamat, miszerint a városokból kiindulva terjedt el a környező településeken a jugoszláv vállalkozás. Először a jelentősebb centrumok körül (Szeged, Kecskemét, Baja) és a határ mentén, közvetlenül a határállomások környékén (Röszke, Tompa, Hercegszántó). Az innováció egy új jelensége figyelhető meg ebben a folyamatban, ugyanis a határátkelő falvak úgy viszonyulnak a térbeli terjedési

folyamathoz, mint a városok. A különbség annyi, hogy a kevés funkcióval rendelkező határátkelőhelyek (községek) csupán áteresztők és továbbítói, talán inkább továbbbengedői a jugoszláv vállalkozási tőkének. Emiatt tényleges innovatív erejük ezeknek a községeknek nincs, a városokkal ellentétben. A Dél-Alföld rurális területén 1992–1993-ban zajlott le az innováció tényleges diffúziója. Irányát és terjedését tekintve ezek a vállalkozások időben először a határ menti falvakban terjedtek el, majd Kecskemét, Baja és Szeged körül alakultak ki az összefüggő vállalkozási terek (7. ábra). Az ábrán jól látható, hogy ebben az időben a vállalkozási affinitás a kisebb centrumok körül is érezte hatását, mint például Kistelek, Szentés és Kiskunhalas környékén. 1996-ban már csak Szeged környéki falvakban találkozunk új vállalkozással. A század végére már egy ún. vállalkozási folyosó alakult ki, mely a határátkelőhelyek és a közlekedési folyosók (utak) mentén szerveződött. Ez is azt igazolja, hogy a közlekedési utak a gazdaság fejlődésének a mozgató rugói. Szeged régióközpont agglomerációjában az innováció a nagyvárosi jellegből adódóan eltérő jellegű volt. Ugyanis a Szeged környéki falvakban kettős terjedés figyelhető meg, egyrészt a városból kifelé terjedő vállalkozási affinitás, másrészt a Röske határátkelő és az európai főútvonal mentén meglévő affinitás. 1996-ban kezdődött el az adaptációs diffúzió szakasz a Dél-Alföld falusi területén, miszerint a határ mentétől északra csökken a vállalkozási affinitás, viszont a szegedi agglomeráció rurális terében a térbeli terjedés szélesedik, új települések kapcsolódnak a jugoszláv vállalkozói térhez, ilyenek Ásotthalom, Zákányszék, Domaszék, Újszentiván, Kübekháza (7. ábra). Ez a terjedés mennyiségében is jelentős, csak a legfontosabbakat említve: Röske, Deszk, Domaszék és Tiszasziget. Általánosan jellemzővé vált a szegedi agglomerációban a magas vállalkozási affinitás.

A jugoszláv vállalkozások diffúzióvizsgálati eredményei is igazolták, miszerint e vállalkozások megszületésében döntő szerepe Szeged városának és a határ menti térségnek volt.

3. A jugoszláv vállalkozások 25 év után

Az elmúlt 25 év alatt a jugoszláv vállalkozások mind számában, mind formájában nagy változáson mentek keresztül. Időközben a fiktív vállalkozásokat a cégregiszterből hivatalosan megszüntették, sok működő vállalkozás is megszűnt. Azok a vállalkozók, akik Magyarországon maradtak felvették a magyar állampolgárságot és a vállalkozásuk is magyarrá vált. Voltak akik – két lábon állva – a határ mindkét oldalán üzemeltették cégeiket és a kedvező export alakulása alapján adták el árujukat magyar vagy vajdasági telephelyről. Voltak, akik csak lakhelyüket változtatták meg, visszavándoroltak és onnan irányítják a magyar határ közeli cégeiket. Jellemző a heti vagy napi ingázás, akár mint cégvezető, akár mint dolgozó vonatkozásában.

Mára már kevés az olyan tőkeerős vajdasági vállalkozás a magyar határ men-

tén, mint például a Csátaljai Kőfeldolgozó Üzem, ami nem csak hazánk egész területén ismert és keresett márványfeldolgozó vállalkozás, hanem a világon is jegyzett és ismert cégnek számít. A Dél-Alföldön a gazdasági kapcsolatok lazultak, viszont annál inkább a turizmus különböző ágai és a tercier szektor (oktatás, gyógyítás) néhány szegmense veszi át a vezető szerepet. A turizmus-ipar lassan kezd a magyar gazdaság egyik jelentős ágazatává válni, különösen fontos a térségfejlesztő szerepe napjainkban. Ma a Dél-alföldi határ területén a bevásárló turizmusé, a fürdő turizmusé és a gyógy turizmusé a vezető szerep.

A bevásárló, a fürdő és a gyógykezelési szolgáltatást a magyar határ menti városok és falvak adják. A Vajdaságból rendszerességgel átjáró magyar és szerb nemzetiségű lakosok szívesen látogatják a magyar bevásárló központokat, a fürdőket napi vagy heti rendszerességgel. A Dél-Alföldön található egészségjavító gyógyvizek, új fürdők építése és a gyógyfürdő felújítások nagy turisztikai vonzerőt jelentenek a határon túliak számára. A magyar termálfürdők nagy előnyt élveznek, mivel a Vajdaságban meglévő termálfürdők felújítása a mai napig nem történt meg. A magyar magas szintű gyógyászati kezeléseket is egyre gyakrabban veszik igénybe a vajdaságiak. Az általános, a középiskolai és az egyetemi oktatás is népszerű a vajdasági magyar fiatalok körében. 2007–2010 között 300 vajdasági magyar hallgató nyert felvételt, közülük 21,5%-ban a bölcsész tudományi szakokra, 20,1%-ban orvos- és egészségtudományi szakokra, a természettudományi szakokra 16,4% és a társadalomtudományi szakok esetében 13,3%-ban (Gábrity Molnár 2012).

4. Magyar vállalkozók a határ menti együttműködésben, helyzetjelentés 2015-ben

A határ menti gazdasági együttműködésben új irány vette kezdetét. Az elmúlt évtizedekben a Vajdaságból jöttek a vállalkozók, mára már a magyar vállalkozók alapítanak cégeket a Vajdaság határ menti városaiban, községeiben. A Vajdaságban csábító erő a viszonylag olcsó, de szakképzett munkaerő és a leendő vásárlóerő is. Ezeket a vállalkozásokat a 2009-ben megalakult Magyar Szerb Ipari és Kereskedelmi Kamara is szorgalmazza, célja a magyar-szerb határ menti együttműködés elmélyítése. Az ügy érdekében Szabadkán és Szegeden vállalkozói találkozót szerveznek, ahol megismertetik az érdeklődő befektetőkkel a határ mindkét oldalán meglévő cégalapítási lehetőségeket.

A szabadkai „olasz” piac továbbra is vonzó, elsősorban a szegedi lakosok számára. Csiráiban megjelent a gasztró turizmus is, ilyen például a Márton napi libalabama Szabadkán, vagy több szabadkai étterem helyi sajátosságú étel kínálata is vonzó a szegediek számára. Gyakorivá váltak a baráti és rokoni látogatások mindkét határ menti területen.

Felhasznált irodalom

- Gábrity Molnár I. (2001): A jugoszláviai magyarok vándormozgalmának okai és méretei. In Gábrity Molnár I. – Miraics Zs. (szerk.): *Fészekhagyó Vajdaságiak*. Magyarországi Tudományos Társaság, Szabadka, 115–161. o.
- Gábrity Molnár I. (2012): A szerb magyar határon átívelő migrációs életvitel. *Létünk*, 4, Szabadka, 56–69. o.
- Enyedi Gy. (1996): Külföldi működőtőke befektetések hatása a regionális fejlődésre Magyarországon. In Dövényi Z. (szerk.): *Huszonkét tanulmány Berényi István-nak. Tér Gazdaság Társadalom*. MTA Földrajztudományi Kutató Intézet, Budapest, 247–256. o.
- Kincses Á. – Rédei M. (2010): Centrum és periféria kérdései a nemzetközi migrációban. *Tér és Társadalom*, 24, 4, 301–311. o.
- Nemes Nagy, J. – Ruttkay É. (1987): A műszaki innováció területi jellemzői. *Tér és Társadalom*, 2, 19–30. o.
- Rechnitzer J. (1991): Határ menti együttműködés és innovációk. *Európai Szemle*, 3, 89–98. o.
- Rechnitzer J. (1993): *Szétszakadás vagy felzárkózás. A térszerkezetet alakító innovációk*. MTA RKK Győr.
- Szónokyné Ancsin G. (1996): A jugoszláv betelepülők társadalmi-gazdasági struktúrája Szegeden. In Sik E. – Tóth J. (szerk.): *Migráció és politika*. MTA Politikai Tudományok Intézete Budapest, 206–209. o.
- Szónokyné Ancsin G. (1997): Külföldi bevándorlók és befektetők Szegeden. *Tér és Társadalom*, 3, 143–156. o.
- Szónoky Ancsin G. (1999): A határon átnyúló gazdasági térkapcsolatok vizsgálata a Dél-Alföld határ menti települései példáján. In Becsei J. (szerk.): *Társadalomföldrajzi vizsgálatok két évezred találkozásánál*. JATE Gazdasági Földrajzi Tanszék Szeged, 145–153. o.
- Tóth Pál P. (1993): *A nemzetközi vándorlás Magyarországon*. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, Budapest.

Vállalatok fejlődésének kulcstényezői

A magyar kisvállalatok versenyképességének vizsgálata regionális összehasonlításban

Szerb László¹ – Hornyák Miklós²

A kisvállalati kutatások az elmúlt években megritkultak, így egyre kevesebbet tudunk arról a szektorról, amely a versenyszféra 70%-át alkalmazza és a hozzáadott érték több mint 50%-át hozza létre. Tanulmányunkban a Kisvállalati Versenyképességi Index (KVI) segítségével a kisvállalati szektorba tartozó cégek versenyképességének NUTS 2-es szintű regionális különbségeit mutatjuk be egy rétegzetten reprezentatív 809 elemű minta segítségével. A Szerb et al (2014) modell továbbfejlesztése révén képzett kisvállalati versenyképességi index (KVI) a magyarországi cégek egyedi versenyképességét méri tíz dimenzióban. Ellentétben a vártakkal, a fejletlenebb régiók átlagos versenyképességi pontjai magasabbak lettek a fejlett régiókhöz képest. A nagyobb méretű települések kisvállalatainak komplex versenyképességi pontjai a vizsgált 2010–2013-as időszakban elmaradtak a kisebb településen tevékenykedőkéitől, azaz a kedvezőtlen agglomerációs hatásokat a cégek, legalábbis részben, jobb egyéni kompetenciái révén kompenzálták. A növekedés esetében területi hatásokat nem sikerült kimutatni. A kapott eredményeket fenntartással kell kezelni, hiszen sem az intézményi, infrastrukturális különbségeket, sem a termelési hatékonyságot nem vizsgáltuk. A 2010–2013-as időszakban jelentős személyi, intézményi átalakulások történtek, amelyek a vállalatok egyéni versenyképességét és az eredményeket befolyásolhatták.

Kulcsszavak: KKV versenyképesség, regionális versenyképesség

1. Bevezetés

Az elmúlt időszakban a hazai közgazdász szakma érdeklődésének a középpontjában a makrogazdasági, és főleg a költségvetési egyensúly helyreállítása állt. Ugyanakkor háttérbe szorult a vállalati mikroszféra, ezen belül is a kisebb vállalatok, az úgynevezett mikro- kis és közepes méretű cégek, az mkkv-k vizsgálata. A létező konjunktúra- és attitűd-vizsgálatok vagy pedig a kismintás, ad hoc jellegű felmérések nem pótolhatják a vállalkozás és a versenyképesség szisztematikus elemzését, amivel a hazai közgazdász szakma jórészt adós. Az adathozzáférési és a kérdőívezési nehézségek mellett a versenyképességet meghatározó és befolyásoló tényezők azonosítá-

---

¹ Szerb László, MTA doktora, egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar (Pécs)

² Hornyák Miklós, tanársegéd, Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar (Pécs)

sa, mint a gyorsan változó környezethez történő alkalmazkodás, kulcsfontosságú tényezői az ilyen jellegű kutatások talán legfontosabb kihívása. Nem elhanyagolható az sem, hogy mit tud mondani a vállalati folyamatokat kutató a gazdaságpolitika művelőinek netán maguknak a vállalkozóknak arról, hogyan és milyen módon javítható a cégek versenyképessége.

A versenyképességi kutatásoknak Magyarországon mára már jelentős múltja van. Az elméleti modellek (Lengyel 2000a, Szentés 2012, Török 1989) és a vállalati fókuszú versenyképességi elemzések (Chikán–Czakó 2006, Hoványi 1999) mellett a 2000-es évekre felerősödtek a regionális versenyképességet analizáló megközelítések (Horváth 2001, Lengyel 2000b, Lukovics 2004). Ezek a vállalati és regionális kutatások döntő mértékben a Porter modellekre – a gyémánt és az öt erő modell – alapozva a versenyképesség intézményi tényezőit elemezték (Szerb 2010). A vállalati vizsgálatok esetében a Chikán Attila vezette versenyképességi kutatás volt az első, amely a vállalatok egyedi kompetenciáit a középpontba állító erőforrás-elméletre épített (Chikán et al 2002, Chikán–Czakó 2009).

Bár az 1990-es években népszerűek voltak a kkv kutatások, mára ezek is megirritultak (Szerb et al 2013). A központilag gyűjtött statisztikai és adóbevallások adataiból a korábbiakban rendszeresen jelentkeztek kisvállalatok helyzetének éves jelentései, a legutóbbi 2012-ről áll rendelkezésre (Kkv évkönyv 2012). Az Európai Unió SBA éves kiadványai az uniós országokkal összehasonlításban közölnek információkat a kisvállalatok profilját alkotó tíz tényező mentén (2014 évi SBA tájékoztató Magyarország 2015). A Global Entrepreneurship Monitor (GEM) saját éves felméréseken keresztül szolgáltat adatokat a vállalkozási attitűdökről, a vállalkozói készségekről és aspirációkról a fiatal és a megállapodott cégek esetében (Szerb–Petheő 2014, Páger–Szerb 2014). Ezek mellett időről időre vizsgálatok folynak a növekedés (Papanek 2010, Békés–Muraközi 2012, Dobák et al 2013), a vállalati innováció (Makó et al 2012, Muraközy–Halpern 2010, Vécsey 2015), a finanszírozás (Győri 2012, Antal-Pomázi 2011, Karsai 2011, Reszegi és Juhász 2014) vagy a nemzetköziesedés (Antalóczy–Éltető 2002, Antalóczy–Sass 2011, Mikesy 2013) témaköreiben.

Bár a fenti leíró statisztikák és a vállalati működés egy-egy területére, problémáira koncentrálnak tanulmányok fontosak, a vállalati működés több aspektusát átfogó művekből kevés áll rendelkezésre. Erre szolgálnának a versenyképességi kutatások. Azonban a kisvállalati fókuszú vizsgálatok valahol a versenyképességi kutatások perifériáján helyezkednek el. Sokak szerint nem érdemes, mások szerint nincs is mit vizsgálni a formális vállalati struktúrával gyakran nem rendelkező kisebb méretű cégeken (Szerb et al 2014). A ritka hazai kutatásoknál is dominálnak azok a megközelítések, amelyek a kkv szektor egészét vizsgálják aggregált vállalati vagy pedig intézményi adatok alapján (Némethné 2010, Kállay 2012). Ilyen szempontból kivételek Kadocsa egyéni vállalati kérdőívvezéssel alapuló versenyképességi jelentései (Kadocsa 2006, 2012). Az elmúlt időszakban a Budapesti Corvinus Egyetem Ver-

senyképességi Kutató Központ versenyképességi kutatásainak súlypontja a nagyvállalatoktól egyre inkább a középvállalatok irányába tolódik el (Chikán et al 2014).

Egy korábbi, vállalati növekedésre fókuszáló felmérés versenyképességi felmérése nyomán (Szerb 2010) kezdtük el a Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Karán a hazai mikro,- kis és középvállalatok versenyképességének egyedi, cégszintű mérési rendszerének a kialakítását. A végső soron 800-as erősségű, méret és NUTS2 regionális szinten rétegzetten reprezentatív felmérésen alapuló minta egyedülálló a magyar versenyképességi kutatások között. A Barney-féle erőforrás-elméleten és Miller konfigurációs elméletén nyugvó Kisvállalati Versenyképességi Index (KVI) tíz pillérből és 56 változóból áll, amelyek a vállalati működés minden lényeges területét érintik (Szerb et al 2014).

Jelenlegi tanulmány a Szerb et al (2014) modell egy továbbfejlesztett változatán alapul, és alapvető célja magyar mkkv szektor általános versenyképességi tényezői mellett a versenyképesség regionális különbségeinek a vizsgálata. A versenyképességi pontokat és a versenyképesség tíz pillérjét a NUTS 2-es régiók szintjén vizsgáljuk. Ezután a vállalati komplex eredmény és az alkalmazottak száma szerinti növekedés és a versenyképesség kapcsolatát elemezzük regressziós modell segítségével. A regionális agglomerációs hatásokat a települések nagyságát kifejező dummy változó segítségével tanulmányozzuk.

2. Vállalati és regionális versenyképesség

Az országokon belüli területi különbségek vizsgálata Magyarországon a rendszerváltás után kezdődött, nem utolsósorban a piactudományi átmenettel járó fokozódó regionális egyenlőtlenségek nyomán (Enyedi 2000, Rechnitzer 2000). A későbbiekben az Európai Unió csatlakozásunkkal kapcsolatban kaptak a kutatások újabb lendületet (Farkas–Lengyel 2001, Lukovics 2004). Ez a felfutás ráadásul azzal egyidőben történt, amikor az EU-n belül is átalakulóban volt a regionális politika a méltányosság-alapú kompenzációtól a versenyképességi fókusz irányába (Horváth 2001, Lengyel 2000a, Lukovics 2008).

A kisvállalatok regionális versenyképességének vizsgálata szempontjából lényeges, hogy milyen módon kapcsolódik össze a területi és a vállalati versenyképesség. Ebben még az egymással egyébként vitában álló két versenyképességi guru, Michael Porter és Paul Krugman véleménye is megegyezik; miszerint versenyképessége vállalatoknak és nem országoknak vagy régióknak van (Krugman 1994, Porter 1990). Ugyanakkor más vélemények szerint mind a régiók mind az országok versenyeznek egymással (Malecki 2004). Az országnál kisebb területi egységek vizsgálata azért is fontos, mert a versenyképességet befolyásoló és alkotó tényezők térbeli koncentrációja eltérő. A globális versenyben történő helytállás, paradox módon, a lokális tényezőkben keresendő (Krugman 1999, Porter 1996). Többek között a tudás, a magas szintű tudást hordozó humán tőke, az egyes iparágak hajlamosak térbe-

li koncentrációra, klaszteresedésre, ami a tágan értelmezett agglomerációs hatások révén multiplikatív hatással lehet az adott térség cégeinek versenyképességére és teljesítményére (Huggins et al 2014).

A területi, így az országos, meta-régiós és regionális versenyképességi definíciók egyaránt output determináltak, azaz az egy főre jutó GDP, növekedés, munkanélküliség, termelékenység, hozzáadott értékbeli mutatók mentén meghatározottak és mérték. A definíciók gyakran tartalmaznak hivatkozást az adott területen élők általános jólétére, a prosperitásra és fenntarthatóságra is (Budd and Hirmis 2004, Lengyel 2006, Kitson et al 2004). A versenyképesség egy másik dimenzióját jelenti a régió azon képessége, hogy magas növekedésű cégeket, kreatív és magasan képzett embereket és külső befektetőket vonzzon és tartson meg (Florida 2005, Huggins et al 2014, Malecki 2004). Ezen a szinten a verseny már globális szinten folyik a régiók között, azaz felértékelődik a nemzetközi nyitottság is (Lengyel 2006).

Érdemes azt is megvizsgálni, milyen tényezők befolyásolják a regionális versenyképességet, azaz magyarázzák az egyes régiók teljesítményét, azok különbségeit. A lista szinte végtelen lehet, mindenesetre az egyes modellek között meglehetősen nagy az átfedés. A kulcsfontosságú tényezők, amelyek a legtöbb modellnél megtalálhatók az infrastruktúra - ezen belül is a régiók közlekedése, megközelíthetősége -, az innovációs rendszer, a humán erőforrás minősége, képzettsége és a gazdasági szerkezet, különös tekintettel a klaszteresedésre (Lengyel 2006, Porter 1998, Malmberg et al 1996). Vannak, akik a vállalkozásnak (entrepreneurship) is jelentőséget tulajdonítanak (Audretsch et al 2012, Komlósi et al 2014). Ezen tényezők optimálisnak tekintett szintje és arányai a gazdasági fejlettség függvényében változhatnak.

Az elméleti modellek mellett azt is meg kell nézni, hogyan mérhetjük a regionális versenyképességet. Hasonlóan más multidimenzionális koncepcióhoz, a versenyképességi indexek is több tényezőből tevődnek össze. A regionális versenyképességet leginkább az üzleti környezet, a tágan értelmezett intézményi tényezők mentén lehet mérni (Huggins 2003, Malecki 2004, 2007). A Világ gazdasági Fórum Globális Versenyképességi Indexe az alapja az EU regionális indexének, amely NUTS1 és NUTS2-es szinten méri az Európai Unió régióinak a versenyképességét (Annoni–Dijkstra 2013, Annoni–Kozovska 2010). Ez a versenyképességi index a regionális versenyképességet alkotó tényezőket 11, önmagában is komplex pillér mentén vizsgálja. Ezek az alapintézmények, az infrastruktúra, a makrogazdasági stabilitás, az egészség, az alapfokú oktatás, a felsőfokú oktatás, a munkaerőpiac hatékonysága, a piac mérete, a technológiai adaptáció, az üzleti stratégia szofisztikáltsága és az innováció. Huggins et al (2014) Régiók Világ Versenyképességi Indexe (WCIR) a tudásbázisú human erőforrásra, mint a versenyképességet alapvetően meghatározó benchmark-ra építve input, output, eredmények és fenntarthatóság kategóriákban 19 változóból tevődik össze. Ez a besorolás nagymértékben megféleltethető a Lengyel féle piramis-modellnek, ahol a célok az eredmények, az alaptényezők; az outputok és a sikerességi faktorok az inputok (Lengyel 2000a,

2010). A WCIR összesen a világ 546 régiójára áll rendelkezésre, de nincsen benne egy afrikai ország sem és mindössze két dél-amerikai országból sikerült adatokat gyűjteni.

A vállalati versenyképességet tipikusan három dimenzió mentén vizsgálják úgy, mint teljesítmény, erőforrások és folyamat (Buckley et al 1988, Ambastha–Momaya 2004, Man et al 2002). Mint már említettük, a legtöbb vállalati versenyképességi definíció is teljesítmény, azaz output felfogású. Ennek megfelelően a versenyképességet mérő indexek tartalmazzák a cég teljesítményét (nyereségesség, hatékonyság, piaci részesedés) is, jellemzően a versenytársak teljesítményének a függvényében (Man et al 2002, Porter 1990). Újabban a definíciókban megjelentek olyanok kategóriák is, mint a vállalat tartós fennmaradása vagy a fogyasztói elégedettség (Chikán 2006, Kállay 2012).

A vállalati erőforrásokat a leggyakrabban a fizikai és a nem fizikai kategóriákba sorolják. A cégnél fellelhető infrastruktúra (gépek berendezések), technológia, infokommunikációs eszközök vagy az ott dolgozó emberek, de akár a reputáció is lehet erőforrás (Ambastha–Momaya 2004, Siudek–Zawojcka 2014). A menedzseri folyamatok teremtik meg a kapcsolatot az erőforrások és a teljesítmény között (Buckley et al 1988). Ilyenek lehetnek a humán erőforrás, operációs-, pénzügyi- vagy az információs menedzsment. Ezek között is kiemelt helyet foglal el a stratégia, amely összefogja a többi folyamatot (Aragón-Sánchez–Sánchez-Marín 2005, Hoskisson et al 2012)

A vállalati versenyképességi és ezen belül is a kisvállalati versenyképességi modellek a regionális versenyképességi tényezőket externálisnak tekintik. Ez azt jelenti, hogy a vállalati teljesítményt csupán a belső, egyedi versenyképességi tényezők mentén magyarázzák. A regionális versenyképesség esetében pedig az intézményi tényezőkre helyeződik a hangsúly. A kisvállalatok csupán a klaszterek között, vagy a piramis-modell esetében az alaptényezők között jelennek meg. Ez a felfogás gyakorlatilag azzal az alapfeltevéssel él, hogy az intézményi tényezők hatása direkt módon tükröződik az adott területen található cégek teljesítményében és versenyképességében. Az új intézményi közgazdaságtan pontosan az intézmények meghatározó szerepéből vezeti le az egyes országok (régiók) fejlődését (Acemoglu–Robinson 2014, North 1986) Ez azt is jelenti, hogy az esetleges intézményi változásokra a gazdasági szereplők automatikusan, a változtatást bevezető szándékaival azonosan reagálnak. Ez azonban csak akkor következhet be, ha az intézményi/közösségi célok és az egyéni vállalati célok azonosak és az információk mindenki számára egyformán rendelkezésre áll (nincsen információs aszimmetria) és így nincsenek ügynöki költségek sem (Ács et al 2014).

A valóságban a célok megvalósítása a versenyképességet hordozó cégek döntéshozói, működésében érintett stakeholderei, és a közösségi célokat képviselő, megvalósító döntéshozók és végrehajtók közötti együttműködéstől függ. Szepesi és Pogonyi (2012) hét pontban foglalja össze a közösségi beágyazottság kritériumait, ami mentén a vállalati versenyképesség értelmezhető. Ezek szerint az aktorok isme-

rik egymást; ugyanúgy értelmezik és fogják fel a szituációt és a kimeneteket; rendelkezésre állnak az együttműködést elősegítő koordinációs és kooperációs sémák; az együttműködésnek pozitív hozama van; az együttműködés a jövőben is fennáll; és a gazdasági célú cselekvés elkülönült intézményrendszere létezik (Szepest-Pogonyi 2012, 38. o.).

A fentiekből az is következik, hogy pusztán az intézményi tényezőkből nem vezethető le közvetlenül a vállalati és így a kisvállalati versenyképesség sem. Jelenleg – tudomásunk szerint – nincsen olyan modell vagy empirikus vizsgálat, amely a kisvállalatok és a regionális versenyképesség intézményi tényezőit direkt módon összekapcsolta volna. A jelen tanulmányban a következőkben a magyar NUTS2 szinten a regionális versenyképességet az ott tevékenykedő mkkv szektor cégeinek vállalati szintű, egyéni versenyképessége mentén vizsgáljuk. Az egyéni és az intézményi változók összekapcsolása pedig a következő kutatások feladata.

3. A kisvállalati versenyképesség modell, az adatállomány és a módszertan

A kisvállalati versenyképességi modell első változata 2010-ben került publikálásra (Szerb 2010). A hétpilléres változat a későbbiekben jelentős átalakításon ment keresztül (Szerb et al 2014). Az új, tíz pillérből, kompetenciából álló index 56 változó mentén került kialakításra, lefedve ezzel a vállalati működés legfontosabb területeit. A Kisvállalati Versenyképességi Index (KVI) elméleti alapjait az egyedi erőforrások fontosságát hangsúlyozó erőforrás-elméletekre építettük és úgy alakítottuk ki, hogy a kisebb méretű cégek sajátosságait is figyelembe vettük (Barney 1991, Peteraf 1993, Rugman–Verbeke 2002, Wernerfelt 1984). Ezt a konstrukciót az elmúlt egy évben felülvizsgáltuk, és tovább finomítottuk. Ezt a módosított változatot használjuk az itt következő elemzésre.

A legfontosabb változások a Szerb et al (2014) modellhez képest a következők: (1) a láthatóan külön pályán mozgó pénzügyi mutatókat kivettük a versenyképességet alkotó változók közül; (2) a pénzügyi pillér helyett egy új pillért hoztunk létre hazai piac néven, és (3) átneveztük az adminisztratív rutin pillért döntéshozatali pillérré. Természetesen ezek a változtatások magukkal vonták a pillérek kisebb mértékű átrendezését. Ezek közül a legjelentősebb volt az infokommunikációs eszközök használatát kifejező két változó átmozgatása a termelés pillérbe. Változtattunk a kategorizálás módszerén is, a kissé ad hoc jellegű pontozás helyett egységes elvet alkalmaztunk. Először is abban az esetben ha az adott változónál az adott cég semmivel nem rendelkezett, akkor nulla értéket adtunk. A pozitív válaszadók között pedig arra törekedtünk, hogy lehetőleg azonos nagyságú csoportokat alakítsunk ki a kvartilisek mentén. Ennek az elvnek a változók sokszor extrém eloszlása miatt nem mindig tudtunk maradéktalanul eleget tenni. Így alakult ki az 56 változó többségére jellemző öt kategóriás skála.

Az új modellben a kisvállalati versenyképességet a következőképpen definiáljuk: a *kisvállalati versenyképesség a hazai piac, az együttműködés, a nemzetköziesedés, a humán tőke, a kínált termék/szolgáltatás, a termelés, az értékesítési mód (marketing), az online jelenlét, a döntéshozatal és a stratégia, olyan egymással szoros kapcsolatban álló, rendszert alkotó belső kompetenciái, amelyek lehetővé teszik a vállalat számára, hogy hatékonyan versenyezzen más vállalatokkal és olyan termékeket/szolgáltatásokat nyújtson, amelyet a fogyasztók magasra értékelnek.*

1. ábra A versenyképességet alkotó pillérek/kompetenciák

Forrás: saját szerkesztés

Megjegyzés: A modell struktúrája és a változók leírása a mellékletben található.

A versenyképességi pontok kalkulálása esetében a korábbi tíztényezős modell módszerét vettük át, amely figyelembe veszi az egyes pillérek átlagainak különbségét, azaz azt, hogy más-más erőfeszítést és pénzforrást igényel az átlagos pillérérték elérése (Szerb et al 2014). A modell igazi újdonsága a gyenge teljesítményért történő büntetés (PFB) módszertanának kifejlesztése. Ez a technika abból az alapelvből indul ki, hogy a versenyképesség tíz pillérje egymással összefüggő rendszert alkot, és az egyes pillérek nem helyettesítik, hanem kiegészítik egymást (komplementaritás). Így a pillérek közötti helyettesíthetőség nem korlátlan. Megjegyzésre érdemes, hogy a PFB elve rokonítható Kozma (1997) egyenszilárdság felfogásával. A versenyképességi pontok kalkulálása egyébként teljes mértékben megegyezik Szerb et al (2014) cikkében leírtakkal.

Az adatokat a Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kara a TÁMOP 4.2.2 A – 11/1/KONV-2012-0058 kutatás keretén gyűjtötte 2013 március és júniusa között végeztetett primer adatfelvétel keretén belül a Szociográf Piac- és Közvéleménykutató segítségével. A későbbiek során hallgatói adatgyűjtés révén tovább növeltük az eredetileg 799-es adatállományt. A lekérdezés végrehajtását, mérlegbeszámolók összegyűjtését és a szükséges adattisztítást követően, az országos létszám-kategória szerinti megoszlást szem előtt tartva 809 vállalkozásra vonatkozóan rendelkezünk megbízható információkkal. Ebből választottuk ki az elemzéshez az 5–249 fős cégeket. A minta regionális eloszlását mutatjuk a 1. táblázatban.

1. táblázat Vállalkozások összetétele létszám-kategóriák szerint a NUTS 2-es régiókban (súlyozatlan)

Régió	5–9 fő		10–19 fő		20–49 fő		50–249 fő		Összes (db)
	szám (db)	arány (%)	szám (db)	arány (%)	szám (db)	arány (%)	szám (db)	arány (%)	
Közép Magyarország	69	13,83	22	4,41	17	3,41	11	2,20	119
Közép Dunántúl	13	2,61	15	3,01	15	3,01	5	1,00	48
Nyugat Dunántúl	11	2,20	11	2,20	8	1,60	4	0,80	34
Dél Dunántúl	55	11,02	36	7,21	37	7,41	23	4,61	151
Észak Magyarország	13	2,61	11	2,20	9	1,80	5	1,00	38
Észak Alföld	15	3,01	6	1,20	16	3,21	7	1,40	44
Dél Alföld	22	4,41	22	4,41	16	3,21	5	1,00	65
Összesen	198	39,68	123	24,6	118	23,65	60	12,0	499

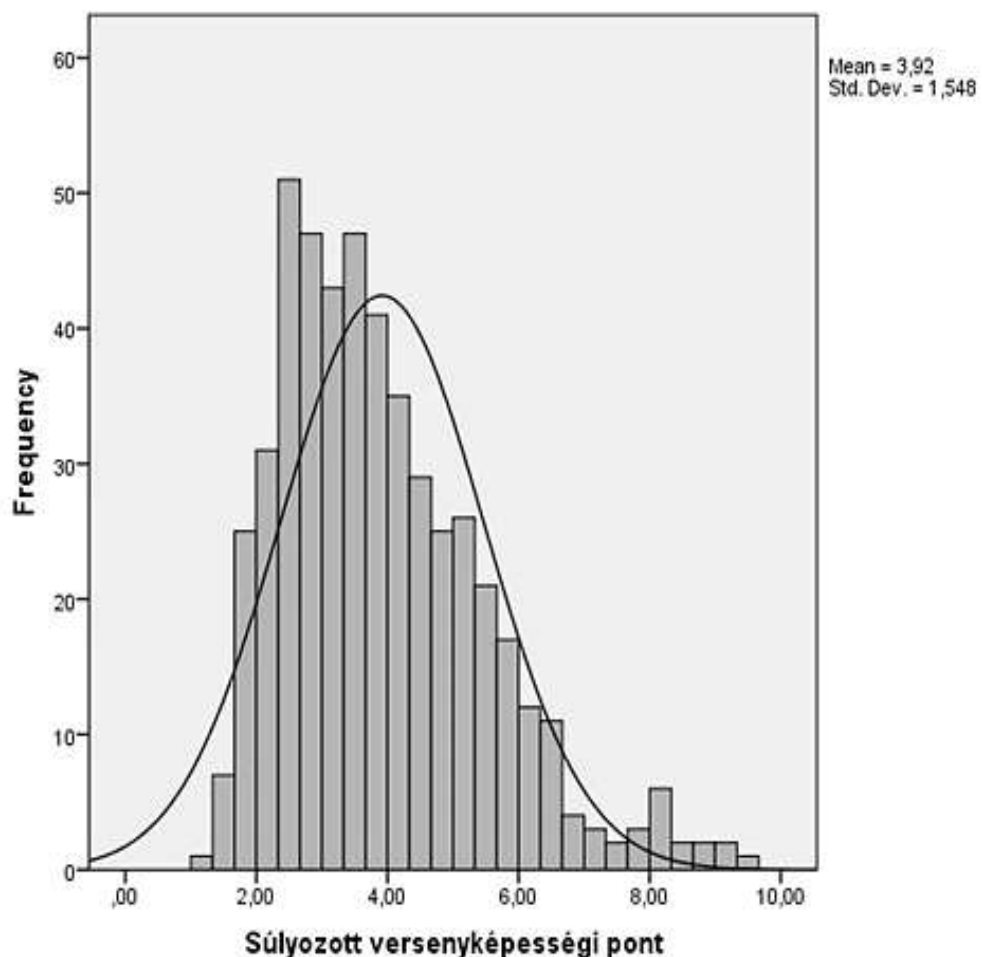
Forrás: saját számítás

Mivel a minta kialakítása során a véletlenszerűséget helyeztük a középpontba, ezért az elemzéshez szükséges reprezentativitás biztosításához súlyozást kell alkalmazni. A súlyozás a cégméret, a NUTS2-es regionális besorolás és az iparág alapján történt a 2012-es év adatait figyelembe véve (A kis- és középvállalkozások jellemzői, KSH 2014).

4. Elemzés

Az elemzéshez a formális működési struktúrával alig rendelkező legkisebb 1–4 fős cégeket és a néhány 249 fő felett nagyvállalatot kivettük. A magyarországi vállalatok vállalatmérettel súlyozott versenyképességi pontjainak eloszlása meglehetősen szimmetrikus, a normál eloszláshoz közel áll kissé balra dőlő (2. ábra). A súlyozott átlag versenyképességi pont 3,92.

2. ábra Versenyképességi pontok eloszlása a minta egészében

Forrás: saját szerkesztés

A versenyképességi pontok NUTS 2-es regionális eloszlása alapján azt vár-nánk, hogy az követi a régiók fejlettségét, azaz magasán átlag feletti versenyképességet vár-nánk a Közép Magyarország régióban, és átlag alattit a relatíve fejletlen Észak Magyarország esetében (2. táblázat).

2. táblázat Súlyozott versenyképességi pontok alakulása a NUTS 2-es régiók esetében

	Közép Magyar- ország	Közép Dunántúl	Nyugat Dunántúl	Dél Dunántúl	Észak Magyar- ország	Észak Alföld	Dél Alföld
Átlag	3,83	3,11	3,88	4,50	4,14	4,35	3,74
Medián	3,53	2,57	3,48	4,32	3,49	4,00	3,45
Szórás	1,84	1,36	1,47	1,87	3,61	1,64	1,33
Cégek száma	119	48	34	151	38	44	65

Forrás: saját számítás

Ehhez képest óriási meglepetés, hogy a súlyozott versenyképességi pontok alapján a legjobb régió Dél Dunántúl és a leggyengébb pedig Közép Dunántúl! A fejletlenebb Észak Alföld és Észak Magyarország régiók cégeinek átlagos versenyképessége meghaladja a fejlettebb Közép Magyarország és Nyugat Magyarország átlagos versenyképességi pontjait. Habár némileg változó mértékben, de hasonló különbségek láthatók akkor is, ha ugyanabban a cégméretben hasonlítjuk össze a régiókat.³

Bár az eredmények első látásra ellentétesek a várttal, mégis lehet hihető magyarázat. A KVI a cégek egyéni kompetenciáit méri, függetlenül a régiók fejlettségétől, az intézmények minőségétől. Elképzelhető az is, hogy a kedvezőtlenebb környezeti feltételeket a fejletlenebb régiók cégeinek némileg magasabb egyéni kompetenciái pótolják. További magyarázat lehet, hogy a régiók teljesítményét sokkal inkább a nagyvállalatok, több esetben a multinacionális cégek jelenléte határozza meg. Ezzel összefüggésben elképzelhető, hogy a képzett munkaerő jelentős részét ezek a cégek elszívják a kisvállalatok elől, ami az egyéni versenyképességet kedvezőtlenül érintheti.

Érdemes megnézni azt is, hogy a versenyképesség tíz pillérje mentén milyen különbségek érzékelhetők a régiók között (3. táblázat). Mint látható, a dél dunántúli kisvállalatok több esetben is relatíve jó pozíciót értek el több pillér esetében is a Stratégia, a Marketing és az Együttműködés továbbá a Humán tőke eseteiben. Ugyanakkor a Termelés a régió leggyengébb pillére, az országos átlag alatti érték-

³ Az összehasonlító táblázatok jelentős terjedelműek, ezért itt nem publikáltuk, de kérésre rendelkezésre bocsátjuk.

kel. Meglepetésre, Közép Dunántúli régió esetében nincsen a versenyképességi pillérek közül olyan, amiben a régió cégei megütnék az országos átlagot. A nyugat dunántúli cégek erőssége a Nemzetköziesedés és a Termelés is jónak mondhatók. Ugyanakkor a Döntéshozatal, de még az Együtműködés és a Humán tőke is átlag alatti értékeket mutat.

3. táblázat Versenyképesség tíz pillérje a NUTS 2-es régiók esetében (súlyozott)

Pillér	Közép Magyar-ország	Közép Dunán-túl	Nyugat Dunán-túl	Dél Dunán-túl	Észak Magyar-ország	Észak Alföld	Dél Alföld
Hazai piac	0,39	0,34	0,42	0,43	0,37	0,44	0,38
Együtműködés	0,41	0,29	0,34	0,47	0,46	0,42	0,33
Nemzetköziesedés	0,41	0,33	0,47	0,44	0,33	0,45	0,34
Humán tőke	0,39	0,33	0,36	0,44	0,42	0,43	0,38
Termék	0,36	0,32	0,43	0,41	0,39	0,41	0,42
Termelés	0,40	0,32	0,40	0,45	0,43	0,45	0,37
Marketing	0,39	0,32	0,39	0,45	0,40	0,44	0,35
Online jelenlét	0,33	0,30	0,37	0,50	0,44	0,38	0,44
Döntéshozatal	0,37	0,32	0,28	0,47	0,51	0,48	0,37
Stratégia	0,37	0,23	0,42	0,46	0,38	0,44	0,36
Verseny-képesség pont	3,83	3,11	3,88	4,50	4,14	4,35	3,74

Forrás: saját számítás

Megjegyzés: világos szín – az adott pillér legmagasabb pontszámát elérő régió, sötét szín – az adott régió leggyengébb pillérértéke

A következőkben a versenyképesség és a vállalati teljesítmény közötti kapcsolatot vizsgáljuk lineáris regresszió segítségével úgy, hogy a településméretet is kontrolláljuk. A vállalati teljesítmény méréséhez két változót alkalmazunk, egy komplex faktorelemzés segítségével képzett változót és a 2010–2013 évek közötti alkalmazottak számának növekedését mérő mutatót. A regionális hatásokat a településméret szerint egy Budapest dummy és egy, a megyei jogú városokat reprezentáló dummy segítségével vizsgáljuk. Az várható, hogy a nagyobb méretű településeken található cégek eredménye és növekedése is magasabb lesz, mint a kisebb településeken található cégeké. Kontrollváltozóként a cég alkalmazottak száma szerinti mérete, a cég kora és a 2010–2012 közötti pályázatot kapott dummy szerepelnek (4. táblázat).

A vállalatok komplex eredményét döntő mértékben a vállalatméret magyarázza, de mind a versenyképességi pontok mind a cég kora szignifikánsan hatnak a cég teljesítményére csakúgy, mint a nyertes pályázati részvétel. Ugyanakkor mind Budapest mind a megyei jogú városok dummy negatív szignifikanciája, a vártakkal ellentétben azt mutatja, hogy a kisebb településeken tevékenykedő cégek relatíve jobb eredményt értek el.

4. táblázat A vállalatok komplex eredményét és növekedését magyarázó tényezők (lineáris regresszió)

Függő változó	Standardizált	Szignifikancia	Standardizált	Szignifikancia
	béta		béta	
	koefficiens		koefficiens	
	Komplex eredmény		Növekedés alkalmazottak száma szerint 2010–2013	
Versenyképesség pont	0,143	0,000	0,070	0,081
Budapest dummy	−0,068	0,007	0,018	0,643
Megyei jogú város dummy	−0,082	0,001	−0,060	0,131
Nyertes pályázatok dummy	0,049	0,039	−0,020	0,598
A vállalat kora (4 kategória)	0,144	0,000	−0,148	0,000
Alkalmazottak száma (5 kategória)	0,661	0,000	0,056	0,171
Igazított R négyzet	0,610		0,025	
F statisztika	198,760		4,926	
Vállalatok száma	764		764	

Forrás: saját számítás

Az alkalmazottak számának növekedését magyarázó modell összességében a variancia alig 2,5%-át magyarázza. A versenyképességi pontok ugyan pozitívan hatnak a növekedésre, a szignifikancia-szint azonban a 10%-os tartományban mozog. Sem a budapesti, sem a megyei jogú városokban tevékenykedő cégek nem tudtak pozitív növekedést felmutatni, sőt a megyei jogú városokban inkább enyhe csökkenés észlelhető. A hatás nem szignifikáns. A vállalat korának paramétere masszívan (szignifikánsan) negatív, azt mutatva, hogy az idősebb cégek inkább negatív növekedési pályán mozogtak a 2010–2013-as időszakban. Érdekes azt is megemlíteni, hogy a pályázati részvétel koefficiense negatív, azonban a hatás nem szignifikáns. Mindezzel együtt látható, hogy a vizsgált cégek esetében a pályázati pénzek nem voltak képesek érdemben javítani a cégek növekedését, csak a jövedelmezőséget. Ez egyébként megerősíti Kállay (2014) és Szijártó (2012) hasonló elemzési eredményeit.

5. Következtetések

Magyarországon a rendszerváltás óta megfigyelhető a regionális különbségek növekedése. Budapesten és Nyugat-Magyarországon élni egy gyengébb németországi régió szintjén is lehet, ugyanakkor Észak-Magyarország, a Dél-Dunántúl és az Alföld számos településén inkább harmadik világbeli viszonyok uralkodnak. A regionális különbségek a gazdasági teljesítménnyel, a gazdasági teljesítmény pedig regionális intézményi és agglomerációs hatásokkal magyarázhatók. Jól ismert az a tény is, hogy a nagyvállalatok, ezen belül is a külföldi tulajdonú multinacionális cégek jelenléte meghatározó lehet a régiók versenyképességében. Ugyanakkor a közgazdász szakma meglehetősen kis figyelmet fordított arra, hogy az adott régiókban tevékenykedő kisvállalatok mennyiben magyarázhatják a regionális különbségeket. Ebben a tanulmányban a kisvállalati versenyképességi index (KVI) segítségével vizsgáltuk a NUTS 2-es régiókban tevékenykedő mkkv-kat egy 499 elemből álló rétegzetben reprezentatív 5–249 fős minta segítségével.

A cégek egyedi versenyképességét nem csupán a komplex KVI, hanem az azt alkotó tíz dimenzió mentén is vizsgáltuk. A leíró statisztikák alapján – nagy meglepetésre – az jött ki, hogy a fejletlenebb régiók kisvállalatainak átlagos versenyképességi pontjai magasabbak voltak, mint a fejlettebb régióké, beleértve Közép-Magyarországot is. A tíz kompetencia regionális elemzése arra világított rá, hogy az egyes régiók közt jelentős különbségek léteznek. Ez azt is jelenti, hogy van értelme olyan regionális szintű vállalkozás-fejlesztési politikának, amely az egyes régióban tevékenykedő cégek gyenge kompetenciáit igyekszik javítani.

A regionális agglomerációs hatások nem igazán hatnak a kisvállalatok teljesítményére. Budapesten vagy megyei jogú városban céggel rendelkezni a 2010–2013-as időszakban nem igazán volt kifizetődő, az itt működő mkkv-k komplex teljesítménye kismértékben, de szignifikánsan elmaradt a kisebb méretű településeken tevékenykedő cégektől. Az alkalmazottak száma szerinti növekedést magyarázó modell igen gyenge eredményeket hozott: a magasabb versenyképesség ugyan enyhén pozitívan hatott az alkalmazottak számának növekedésére, azonban sem Budapesten, sem a megyei jogú városokban végzett tevékenység nem befolyásolta a növekedést. A pályázati részvétel ugyan javította a cégek komplex eredményességét, azonban a munkanélküliség csökkentésében a pályázatoknak érdemi hatása nem volt. Ezeket az eredményeket természetesen fenntartással kell kezelni. Hangsúlyozni szeretnénk, hogy az elemzés során csupán a cégek egyedi kompetenciáit vettük figyelembe, az egyes régiók eltérő intézményi, infrastrukturális helyzetét itt nem vizsgáltuk. A versenyképességi pontok kalkulálása esetében a cégek termelési hatékonysága, az ellátási láncok elemzése teljes mértékben hiányzik, amelyek figyelembe vétele akár jelentősen javíthatja a cégek egyedi teljesítményét leíró modell magyarázó erejét. A 2010–2013-as időszak sem biztos, hogy a legszerencsésebb volt, hiszen jelentős személyi, intézményi átalakulások történtek, amelyek hatással lehettek a cégek egyéni versenyképességére is, mégpedig regionális szinten eltérő mértékben.

Felhasznált irodalom

- Acemoglu, D. – Robinson, J. A. (2014): *Miért buknak el nemzetek? A hatalom, a jólét és a szegénység eredete*. HVG Kiadói Rt., Budapest.
- Ács, Z. J. – Autio, E. – Szerb L. (2014): National systems of entrepreneurship: Measurement issues and policy implications. *Research Policy*, 43(3), 476–494. o.
- KSH (2014): *A kis- és középvállalkozások jellemzői*, Központi Statisztikai Hivatal, Budapest
- Ambastha, A. – Momaya, K. (2004): Competitiveness of firms: review of theory, frameworks, and models. *Singapore Management Review*, 26(1), 45–61. o.
- Annoni, P. – Dijkstra, L. (2013): *EU Regional Competitiveness Index (RCI 2013)*. Publications Office
- Annoni, P. – Kozovska, K. (2010): *EU regional competitiveness index*. Luxembourg, European.
- Antal-Pomázi K. (2011): A finanszírozási források szerepe a kis-és középvállalkozások növekedésében. *Közgazdasági Szemle*, 58(3), 275–295. o.
- Antalóczy K. – Éltes A. (2002): Magyar vállalatok nemzetköziesedése – indítékok, hatások és problémák, *Közgazdasági Szemle*, 49(2), 158–172. o.
- Antalóczy K. – Sass, M. (2011): Kis- és közepes méretű vállalatok nemzetköziesedés - elmélet és empiria. *Külgazdaság*, 55(9-10), 22–33. o.
- Aragón-Sánchez, A. – Sánchez-Marín, G. (2005): Strategic Orientation, Management Characteristics, and Performance: A Study of Spanish SMEs. *Journal of Small Business Management*, 43(3), 287–308. o.
- Audretsch, D. B. – Falck, O. – Feldman, M. P. – Heblich, S. (2012): Local entrepreneurship in context. *Regional Studies*, 46(3), 379–389. o.
- Barney, J. B. (2001): Resource-based theories of competitive advantage: A ten-year retrospective on the resource-based view. *Journal of Management*, 27(6), 643–650. o.
- Buckley, P. J. – Pass, C. L. – Prescott, K. (1988): Measures of International Competitiveness: A Critical Survey. *Journal of Marketing Management*, 4(2), 175–200. o.
- Budd, L. – Hirmis, A. (2004): Conceptual framework for regional competitiveness. *Regional Studies*, 38(9), 1015–1028. o.
- Chikán A. (2006): A vállalati versenyképesség mérése. *Pénzügyi Szemle*, 51(1), 42–56. o.
- Chikán A. – Czakó E. – Wimmer Á. (szerk.) (2014): *Kilábalás göröngyös talajon- Gyorsjelentés a 2013. évi kérdőíves felmérés eredményeiről*. Budapesti Corvinus Egyetem, Vállalatgazdaságtani Intézet, Budapest.
- Chikán A. – Czakó Á. (2009): *Versenyben a világgal*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Chikán A. – Czakó E. (2006): A versenyképesség szintjei: fogalmak és értelmezések. *Versenyképességi Kutatások műhelytanulmány-sorozat*. Versenyképesség Kutató Központ, Budapest.
- Chikán A. – Czakó E. – Zoltayné Paprika Z. (szerk.) (2002): *Vállalati versenyképesség a globalizálódó magyar gazdaságban*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

- Dobák M. – Angyal Á. – Bartis E. – Csedő Z. – Hortoványi L. – Szabó Z. R. – Tari E. (2013): Hatásos üzleti stratégiák a különböző vállalati fejlődési szakaszokban. *OTKA Kutatási Jelentések*, OTKA Research Reports.
- Enyedi Gy. (2000): Globalizációs és a magyar területi fejlődés. *Tér és Társadalom*, 14(1), 1–10. o.
- Farkas B. – Lengyel I. (2001): Regionális versenyképesség és kohézió az Európai Unióban. *Tér és Társadalom*, 15(3–4), 231–252. o.
- Győri Á. (2012): A racionális kisvállalati gazdálkodás tényezői, 2006–2010. *Közgazdasági Szemle*, 59(2), 189–219. o.
- Florida, R. (2005): *Cities and the creative class*. Routledge, New York.
- Hoskisson, R. – Hitt, M. – Ireland, R. D. – Harrison, J. (2012): *Competing for advantage*. Cengage Learning, Boston.
- Horváth Gy. (2001): A magyar régiók és települések versenyképessége az európai gazdasági térben. *Tér és társadalom*, 15(2), 203–231. o.
- Hoványi G. (1999): A vállalati versenyképesség makrogazdasági és globális háttere. *Közgazdasági Szemle*, 46 (11), 1013–1029. o.
- Huggins, R. (2003): Creating a UK competitiveness index: regional and local benchmarking. *Regional Studies*, 37(1), 89–96. o.
- Huggins, R. – Izushi, H. – Prokop, D. – Thompson, P. (2014): *The global competitiveness of regions*. Routledge, New York.
- Karsai J. (2011): A kockázati tőke két évtizedes fejlődése Magyarországon. *Közgazdasági Szemle*, 58(10), 832–857. o.
- Kadocsa Gy. (2006): Research of Competitiveness Factors of SME. *Acta Polytechnica Hungarica*, 3(4), 71–84. o.
- Kállay L. (2012): KKV-szektor: versenyképesség, munkahelyteremtés, szerkezetátalakítás, Műhelytanulmány (working paper). Vállalatgazdaságtan Intézet, Budapest.
- Kállay L. (2014): Állami támogatások és gazdasági teljesítmény. *Közgazdasági Szemle*, 61(3), 279–298. o.
- Kitson, M. – Martin, R. – Tyler, P. (2004): Regional competitiveness: an elusive yet key concept? *Regional Studies*, 38(9), 991–999. o.
- Kkv évkönyv (2012): *A Kis és középvállalkozások helyzete Magyarországon*. Nemzetgazdasági Minisztérium 2013, http://2010-014.kormany.hu/download/3/30/31000/KKV_evkonyv_2012_egyes%C3%ADtett_honlapra.pdf
- Komlósi É. – Szerb L. – Ács Z. – Ortega-Argilés R. (2014): A vállalkozási tevékenység regionális különbségei Magyarországon a regionális vállalkozási és fejlődési index alapján. *Közgazdasági Szemle*, 61(3), 233–261. o.
- Kozma F. (1997): *A körültekintő vállalkozás*. KJK-Aula, Budapest
- Krugman, P. (1994): Competitiveness: a dangerous obsession. *Foreign Affairs*, 73(2), 28–44. o.
- Krugman, P. (1999): The role of geography in development. *International Regional Science Review*, 2, 142–161. o.

- Lengyel I. (2000a): A regionális versenyképességről. *Közgazdasági Szemle*, 12, 962–987. o.
- Lengyel I. (2000b): Porter-rombusz: a regionális gazdaságfejlesztési stratégiák alapmodellje. *Tér és Társadalom*, 4, 39–86. o.
- Lengyel I. (2006): A regionális versenyképesség értelmezése és piramismodellje. *Területi Statisztika*, 9, 131. o.
- Lukovics M. (2004): Regionális gazdaságfejlesztés: eltérő fejlettségű megyék versenyképességének összehasonlító elemzése. *Tér és Társadalom*, 18(4), 149–168.
- Lukovics M. (2008): A térbeli különbségek alakulásának komplex vizsgálati módszere kistérségek példáján. In Lengyel I. – Lukovics M. (szerk.): *Kérdőjelek a régiók gazdasági fejlődésében*. JATEPress, Szeged, 248–263. o.
- Makó Cs. – Illéssy M. – Csizmadia P. (2012): Declining Innovation Performance of the Hungarian Economy: Special Focus on Organizational Innovation The Example of the European Community Innovation Survey (CIS). *Journal of Entrepreneurship, Management and Innovation (JEMI)*, 8(1), 116–137. o.
- Malecki, E. J. (2007): Cities and regions competing in the global economy: knowledge and local development policies. *Environment and Planning C*, 25(5), 638–654. o.
- Malecki, E. (2004): Jockeying for position: what it means and why it matters to regional development policy when places compete. *Regional Studies*, 38(9), 1101–1120. o.
- Malmberg, A. – Sölvell, Ö. – Zander, I. (1996): Spatial clustering, local accumulation of knowledge and firm competitiveness. *Geografiska Annaler. Series B. Human Geography*, 85–97. o.
- Man, T. W. Y – Lau, T. – Chan, K. F. (2002): The competitiveness of small and medium enterprises: A conceptualization with focus on entrepreneurial competencies. *Journal of Business Venturing*, 17, 123–142. o.
- Mihályi P. (2011): Utolérési kísérletek Magyarországon, 1870-2030. *MTA Közgazdasági Intézet Műhelytanulmányok*, MT-DP– 2011/1.
- Mikesy Á. (2013): A magyarországi mikro-, kis-és középvállalatok nemzetköziesedése és a külföldi értékesítést nehezítő akadályok - Egy vállalati felmérés tanulságai. *Külgazdaság*, 57(1-2), 92–120. o.
- Muraközy B. – Halpern L. (2010): Innováció és vállalati teljesítmény Magyarországon. *Közgazdasági Szemle*, 57 (2), 293–317. o.
- Némethné Gál A. (2010): A kis-és középvállalatok versenyképessége–egy lehetséges elemzési keretrendszer. *Közgazdasági Szemle*, 57(2), 181–193. o.
- Páger B. – Szerb L. (2014): Megtorpanás vagy a visszaesés kezdete? Tapasztalatok a 2012-es magyarországi GEDI felmérés alapján. In Fojtik J. (szerk.): *Elméleti igényességgel – A gyakorlat igényei szerint*. Tanulmányok Rekettye Gábor 70. születésnapjára, Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, 233–246. o.
- North, D. (1986): The New Institutional Economics. *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, 142, 230–237. o.
- Papanek G. (2010): A gyorsan növekvő magyar kis- és középvállalatok a gazdaság motorjai. *Közgazdasági Szemle*, 57(4), 354–370. o.
- Peteraf, M. A. (1993): The cornerstones of competitive advantage: A resource based view. *Strategic Management Journal*, 14(3), 179–191. o.

- Porter, M. E. (1996): Competitive advantage, agglomeration economies and regional policy. *International Regional Science Review*, 1-2, 85–94. o.
- Porter, M. E. (1998): Clusters and the New Economics of Competition. *Harvard Business Review*, November-December, 77–90. o.
- Rechnitzer J. (2000): Területi politika az EU csatlakozás előtt. In Farkas B.—Lengyel I. (szerk.) *Versenyképesség — regionális versenyképesség*. JATEPress, Szeged, 13–24. o.
- Reszegi L. – Juhász P. (2014): *A vállalati teljesítmény nyomában*. Alinea Fontes Bt., Budapest.
- Rugman, A. M. – Verbeke, A. (2002): Edith Penrose's contribution to the resource-based view of strategic management. *Strategic Management Journal*, 23(8), 769–780. o.
- Siudek, T. – Zawajska, A. (2014): Competitiveness in the economic concepts, theories and empirical research. *Oeconomica*, 13(1), 91–108. o.
- Szentes T. (2012): A "nemzeti versenyképesség" fogalma, mérése és ideológiája. *Magyar tudomány*, 173(6), 680–691. o.
- Szepesi B. – Pogonyi C. G. (2012): *A közösségi versenyképesség elméleti keretei*. BCE Vállalatgazdaságtan Intézet, Versenyképesség Kutató Központ műhelytanulmány.
- Szerb L. (2010): A magyar mikro-, kis és középvállalatok versenyképességének mérése és vizsgálata. *Vezetéstudomány*, 41(12), 20–35. o.
- Szerb L. – Aidis, R. – Ács, Z. J. (2013): *Magyarország vállalkozói teljesítményének összehasonlító elemzése a Globális Vállalkozói Monitor és a Globális Vállalkozói és fejlődési Index módszertanai alapján*. Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, Pécs.
- Szerb L. – Csapi V. – Deutsch N. – Hornyák M. – Horváth Á. – Kruzslíc F. – Lányi B. – Márkus G. – Rác G. – Rappai G. – Rideg A. – Szűcs P. K. – Ulbert J. (2014): Mennyire versenyképesek a magyar kisvállalatok? A magyar kisvállalatok (MKKV szektor) versenyképességének egyéni-vállalati szintű mérése és komplex vizsgálata. *Marketing és Menedzsment* 48 évf. (Különszám), 3–21. o.
- Szerb L. – Petheő A. (2014): A „Globális Vállalkozói Monitor” kutatás adatfelvételei. *Statisztikai Szemle*, 92(1) 5–31. o.
- Szijártó N. (2012): Hogyan lett az iparpolitikából vállalkozáspolitiká? Magyar alkalmazkodás az Európai Unió struktúrapolitikájához (ipar-és vállalkozáspolitikájához)-tanulságok. *Köz-gazdaság*, 7(4), 33–49. o.
- Török Á. (1989): Komparatív előnyök, versenyképesség, piacműködés. *Ipargazdasági Szemle*, 3, 23–34. o.
- Vécsey A. (2015): A kis-és középvállalkozások innovációs tevékenysége–egyidőben készült kutatások összevetése. *"Vállalkozásfejlesztés a XXI. században"*, V. Óbudai Egyetem, 267–290. o.
- Wernerfelt, B. (1984): A Resource-Based View of the Firm. *Strategic Management Journal*, 5(2), 171–180. o.

Melléklet: A versenykompetencia pillérei és változói

HAZAI PIAC ÉS VERSENY

- A vállalkozás értékesítésének földrajzi területei Magyarországon 5 kategória
- A cég piaci versenyének jellemző szintje 5 kategória
- Célpiac alakulása a következő öt évben 4 kategória
- A verseny intenzitása, B05Q14_1__B05Q14_4 minimuma (a maximális verseny) 5 kategória
- Gyors reagálás a vevői igényekre

EGYÜTTMŰKÖDÉS

- Gazdasági együttműködés fajtái + innovációs együttműködés 5 kategória
- Együttműködés ideje a cég alapításához képest arány összeadva, kategorizálva, 4 kategória
- A fejlődést elősegítő külső segítség mértéke 5 kategória
- Hosszú távú stabil beszállítói, vevői kapcsolatok egyedisége és az egyedi stratégiai partnerek maximális értéke,

NEMZETKÖZIESEDÉS

- Külföldi vevő 5 kategóriában
- Export árbevétel 5 kategóriában
- Az idegen nyelveket a különböző szinteken beszélők és a beszélt nyelvek fajtájának a kombinációja 5 kategóriában
- Kiváló elhelyezkedés egyedisége

HUMÁN TŐKE

- Felsőfok 5 kategóriában
- Az alkalmazottakkal kapcsolatban felmerült problémák (max 3)
- A három továbbképzési forma maximális értéke 5 kategória
- Ösztönzési rendszer működtetése, 10Q26_1-10Q26_6 összege, 4 kategória
- Kiváló vezetés és magas motiváltságú alkalmazottak átlaga (0-4)

TERMÉK ÉS TERMÉKINNOVÁCIÓ

- Termékinnováció 5 kategória
- Termék/szolgáltatás bevezetésével vagy javításával kapcsolatos tevékenységek 5 kategória
- Az új termék szolgáltatás nagyjából a nettó árbevétel hány százalékát teszi ki? 5 kategória
- Termék, szolgáltatás egyedisége, és a folyamatos innováció, Találmány, licenc, know-how birtoklás maximális értéke

TERMELÉS

- A vállalkozás technológiájának szintje hazai viszonylatban 5 kategória
- A Technológia kora és a technológiai innováció 3 kategória
- Környezeti beruházás és minőségirányítás 3 kategória
- IKT eszközök alkalmazása 5 kategória
- Alkalmazott technológia fejlettsége, modernsége, fejlett termelésirányítási, minőségbiztosítási rendszer léte IKT egyedisége maximális érték,

MARKETING

- Termék egyediség kategóriái, marketing 5 kategória
- Legfontosabb termék árszínvonala
- Értékesítési csatornák szofisztikáltsága, B12Q08_1_B12Q08_8 sum 5 kategória
- Alkalmazott marketingkommunikációs eszközök 5 kategória
- Marketing-innováció 5 kategóriában
- Marketing módszerek egyedisége

ONLINE JELENLÉT

- Honlap technikai jellemzők
- Honlap szolgáltatások
- Honlap tartalom dupla súllyal
- Online Marketing alkalmazás B12Q11_1-B12Q11_15 összege , 5 kategóriában

DÖNTÉSHOZATAL, SZERVEZET, ADMINISZTRATÍV RUTINOK

- Összes információforrás hasznosság értéke 5 kategóriában
- Pénzügyi mutatók használata kategorizálva 5 kategória
- Információ megosztás B04Q17_2_B04Q17_8 összeadva 5 kategória
- Konzultáció a döntéshozatal során 4 kategória
- Szervezet működtetése - Adminisztratív rutinok, B04Q11_1-B04Q11_5 összeadva, 5 kategória

STRATÉGIA

- A vállalkozás jellemező stratégiai iránya (stratégia nélkül, védekezés, proaktivitás) 3 kategória
- Növekedési stratégia üzletágak száma és kapcsolódása alapján
- A válaszadó vezető vállalkozói képességei 5 kategóriában
- Kiváló hosszú távú proaktív stratégia egyedisége

Iparági tudásbázis kvalitatív vizsgálati lehetőségei

Gyurkovics János¹ – Vas Zsófia²

A gazdaságilag hasznos tudás létrejöttének, terjedésének és adaptálásának lehetőségeit vizsgáló kutatások mára túlmutatnak azokon a kérdéseken, hogy mennyi erőforrást szükséges a vállalatoknak befektetni egy sikeres innováció reményében, és hogy ezek a befektetések milyen valós eredményhez vezetnek. Az elemzések tárgyát sokkal inkább annak feltárása képezi, hogyan megy végbe a vállalatok innovációs tevékenysége, és ezek milyen vállalati, iparági, avagy regionális innovációs teljesítményt eredményeznek. E kérdések megválaszolásához az egyik gyakran alkalmazott elméleti keret a differenciált iparági tudásbázisok elmélete, mert egyszerre veszi figyelembe az iparági sajátosságokat és a térbeliséget.

Jelen tanulmány³ célja annak vizsgálata, hogyan ragadható meg és miként magyarázható, a vállalatok (iparágak) és térségek innovációs és gazdasági teljesítményének eltérő jellege az iparág-specifikus tudás tükrében, kiemelten a kvalitatív kutatási módszerekre építő vizsgálatokra fókuszálva. A szakirodalom alapján elmondható, hogy a tudásbázisok mérhetővé tételére a módszerek igen változatos körét alkalmazzák, és jellemzően az innovációs teljesítménybeli eltérések pontosabb megértésére használják. Az áttekintett tanulmányok fő üzenete, hogy az innovációs és gazdasági teljesítmény szempontjából a tudásbázisok kombinációja mellett a régiók egyedi jellemzői a mérvadók.

Kulcsszavak: iparági tudásbázis, innovációs teljesítmény, kvalitatív módszerek

1. Bevezetés

Míg korábban a vállalatok versenyben való helytállásának sikerességét elsősorban a költségelnyők képezték (pl. olcsó nyersanyag és munkaerő), az ezredfordulóra ezt felváltotta a termékdifferenciálás, és ebből következően az innováción, a technológiai változáson alapuló versengés (Cooke et al. 2007). A fejlett országok vállalatai a magas bérköltségeket csak magasabb termelékenység vagy magasabb árak mellett képesek kigazdálkodni, melyek új tudás előállítását és üzleti hasznosítását, vagyis folyamatos innovációt igényelnek (Lengyel 2010). Ekképp nem meglepő, hogy az innovációs tevékenységekkel és teljesítménnyel foglalkozó vizsgálatok egyre nagyobb figyelmet kapnak napjaink kutatásaiban.

---

¹ Gyurkovics János, PhD hallgató, Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar Közgazdaságtani Doktori Iskola (Szeged)

² Vas Zsófia, PhD, adjunktus, Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar (Szeged)

³ Jelen tanulmány megjelenését a „Tudás-ipar igényeit kiszolgáló felsőoktatási szolgáltatások megalapozása a Dél-Alföldi régióban” című, TÁMOP-4.2.1.D-15/1/KONV-2015-0002 azonosítószámú projekt támogatja.

Azonban e kutatások mára túllépnek azokon a kérdéseken, hogy mennyi erőforrást szükséges a vállalatoknak befektetni egy sikeres innováció reményében, avagy hogy ezek a befektetések milyen valós eredményhez vezetnek. Ehelyett egyrészt a tudásteremtés, -terjedés és adaptálás *térbeliségére* fókuszálnak, és elemzésük tárgyát annak feltárása képezi, hogy a térbeliség, miért és hogyan befolyásolja ezeket a folyamatokat. E kérdések megválaszolására számos különböző megközelítés született, mint az innovációs milió elmélet (Camagni 1991), a tanuló régiók elképzelése (Florida 1995), avagy az innováció rendszerszerű megközelítése (Lundvall 1992, Cooke et al. 1998). Közös ezekben az elméletekben, hogy az innováció és tudásteremtés-terjedés folyamatát kontextusba ágyazottan kezelik, vagyis nem szakítják el a valós térbeli gazdasági és társadalmi folyamatoktól.

A tudáshoz és innovációhoz kapcsolódó szakirodalom egy másik jelentős részét képezik azok a kutatások, amelyek azt vizsgálják, hogy milyen típusú tudás befolyásolja leginkább egy vállalat, egy iparág vagy egy térség innovációs teljesítményét, mintázatát. Noha ennek vizsgálatára léteznek olyan szélesebb körben alkalmazott megközelítések is, mint Polányi kodifikált és tacit tudás kategóriái, a legújabb kutatások azonban előszeretettel támaszkodnak a Bjørn Asheim és szerzőtársai (Asheim–Gertler 2005, Asheim et al. 2007) által javasolt *differenciált tudásbázisok elméletére*. Az elmélet ugyanis amellett, hogy az egymástól eltérő iparágak innovációs teljesítménye mögött különböző típusú tudásbázist feltételez (analitikus, szintetikus, szimbolikus), a térbeliséget sem hagyja figyelmen kívül. Ennél fogva alkalmasnak tűnik az iparág-specifikus tudásteremtés, -terjedés és alkalmazás jellegének megragadására és e folyamatok térbeliségének egyidejűleg történő részletes vizsgálatára.

A tanulmány egy nagyobb kutatás első lépésének tekinthető, melyben arra keressük a választ, hogy hogyan ragadható meg és miként magyarázható a vállalatok (iparágak) és térségek innovációs és gazdasági teljesítményének eltérő jellege az iparág-specifikus tudás tükrében Magyarországon? Tehát az Asheim és szerzőtársai által javasolt elméleti keret előnyeire építve kívánjuk megvizsgálni, hogy az egyes hazai iparágak és térségek innovációs tevékenységét és teljesítményét hogyan befolyásolja az iparági tudásbázis, és mely tudásbázis kombinációk előnyösebbek az iparágak és térségek gazdasági teljesítménye szempontjából. Ehhez az átfogóbb vizsgálathoz előbb szükségesnek tartjuk áttekinteni, hogy milyen vizsgálati módszereket alkalmaztak már korábban a szakirodalomban a differenciált tudásbázisok elméletének mérésére. Így jelen tanulmány céljának a térségek és iparágak tudásbázisára vonatkozó *mérési kísérletek feltárását* tekintjük. A szakirodalomban fellelhető kutatások sokszínűsége miatt azonban, az elemzett empirikus tanulmányok körét ezen belül is a *kvalitatív* jellegű kutatásokra szűkítjük.

Tanulmányunk a következőképpen épül fel. A tudáshoz kapcsolódó gondolatok rövid áttekintése után a vizsgálatunk középpontjában álló differenciált tudásbázisok elmélete kerül bemutatásra. Ezt követően az erre az elméletre építő és kvalitatív elemzési megközelítést alkalmazó empirikus kutatások kerülnek áttekintésre.

Vizsgálatunk során azokat a kutatásokat tekintettük kvalitatívnak, ahol az adatfelvételt erre alkalmas technikákkal (pl. kérdőívekkel, strukturált vagy félig-strukturált interjúkkal, szövegelemzéssel) történt és az elemzési módszertan is jellemzően strukturálatlan, nehezen számszerűsíthető adatokra támaszkodik. Végezetül, a tanulmány az összegzéssel és további kutatási lehetőségek felvázolásával zárul.

2. Differenciált tudásbázisok elmélete

Az innováció, valamint a tudásteremtés és -terjedés folyamatainak egyre komplexebbé válásával világossá vált, hogy a korábban alkalmazott kettős megközelítés – a tudás tacit és explicit jellegére vonatkozóan – már nem bizonyul elegendőnek, ha ezeket a folyamatokat adekvát módon kívánjuk megragadni és magyarázni. Az innovációnak, valamint a tudás teremtésének és terjedésének olyan további jellemzői is vannak, melyet az említett megközelítés nem, vagy csak részben foglal magában. Az innovációs teljesítményben megfigyelhető különbségek magyarázatára született meg az iparági tudásbázisok elmélete, amely egy iparágon belül azonosítható specifikus tudás és képességek, az iparág tudásbázisa (Dosi 1988), alapján ragadja meg vállalati és iparági szinten az innovációhoz kapcsolódó tudásteremtés és -terjedés jellegzetességeit és magyarázza a szereplők térbeli eloszlását (Martin 2012).

Az elmélet a tudásteremtés, -terjedés és innováció folyamatának inputjaként három markánsan eltérő tudásbázist jelöl meg, melyek az *analitikus*, a *szintetikus* és a *szimbolikus* tudásbázisok (Asheim–Gertler 2005, Asheim et al. 2007). A szerzők szerint ugyanis a cégek, iparágak, térségek innovációs teljesítménye erősen összefügg azzal, hogy a vállalatok milyen típusú tudásbázisra építenek tevékenységük során (1. táblázat).

Az *analitikus tudásbázis* tipikusan olyan iparágakra jellemző, ahol nagy jelentőséget tulajdonítanak a tudományos tudásnak (Asheim–Gertler 2005, Asheim–Coenen 2005). Vagyis az iparágak innovációs tevékenysége során a tudás létrehozása gyakran formalizált módon, kutatás-fejlesztési tevékenységek eredményeképpen történik és az innováció típusa is inkább radikálisnak tekinthető. Az analitikus tudásbázissal jellemezhető iparágak példái közé tartozik a biotechnológia és a gyógyszeripar. Ezekben az iparágakban a tudás előállításakor a legfőbb célt valamiféle új termék, eljárás létrehozása képezi, melyhez a cégek leginkább alap- és alkalmazott kutatásra támaszkodnak. Kutatás-fejlesztési tevékenységüket többnyire saját K+F részlegük látja el, azonban gyakran igénybe veszik más szereplők, leginkább egyetemek, kutatóintézetek, segítségét. Tehát az analitikus tudásbázissal jellemezhető iparágakban a cégek külső tudást jellemzően az akadémiai szféra szereplőitől szerzik, így az egyetem-ipari kapcsolatok gyakoribbak és nagyobb jelentőséggel bírnak, mint a másik két tudásbázis esetében. Ezzel párhuzamosan viszont a fogyasztókkal való ilyen jellegű kapcsolatok elhanyagolhatóak.

1. táblázat Tudásbázisok tipológiája

	Analitikus tudásbázis (tudományalapú)	Szintetikus tudásbázis (műszakialapú)	Szimbolikus tudásbázis (művészetalapú)
Tudásteremtés célja	Új tudás (termék, eljárás) teremtése a természet rendszeréről tudományos törvények alkalmazásával	Meglévő tudás új módon való alkalmazása vagy kombinálása specifikus probléma megoldása érdekében	Meglévő tudás új módon való kombinálása, új jelentés, vágy, esztétika, immateriális javak, szimbólumok, imidzsek létrehozatala
Tudás létrehozása	Tudományos modellek, deduktív Jelentős K+F: alap és alkalmazott kutatás Know-why	Probléma-megoldás, egyedi gyártás, induktív Mérsékelt K+F: alkalmazott kutatás és kísérleti fejlesztés Know-how	Kreatív folyamat Elhanyagolható K+F Know-who
Tudás típusa	Nagymértékben kodifikált tudás, magas absztrakció, egyetemes tudás	Részben kodifikált tudás, tacit tudás fontos szerepe, kontextus függő	Tacit tudásra épít, fontos az interpretáció, kreativitás, kulturális tudás, nagymértékben kontextus-függő
Innováció típusa	Jellemzően radikális innováció	Legfőképpen fokozatos innováció	Alkalmanként radikális innováció, főként a meglévők újrakombinálása
Részrtvevők	Együttműködés kutatási egységeken (akadémiai, ipari) belül és között	Interaktív tanulás fogyasztókkal, beszállítókkal, iparági szereplőkkel	Rövid, projektalapú együttműködések szereplői
Térbeliség	Globális hálózatok jellemzik	Néhány globális kapcsolat, mérsékelt lokális beágyazódottság	Erősen beágyazott lokális hálózatok
Jellemző iparágak	Gyógyszergyártás, biotechnológia	Gépipar, műszaki berendezések gyártása, mérnöki tevékenységek	Filmgyártás, kiadói tevékenység, zeneipar, reklámpar, divatipar

Forrás: saját szerkesztés Asheim–Gertler (2005), Asheim et al. (2007), Martin (2012) alapján

Az analitikus tudásbázist a tudáselemek nagyfokú kodifikálhatósága jellemzi (Asheim–Gertler 2005). Vagyis az innováció folyamata során mind a folyamatban felhasznált tudás, mind pedig annak eredményei relatíve könnyen leírhatóak és átadhatóak. Az új tudás létrehozása gyakran korábbi tudományos publikációkon, szabadalmi dokumentáción nyugszik, és a létrehozott tudás is kutatási jelentésekben, szabadalmakban, publikációkban ölt testet. Ekképp egy nagymértékben absztrakt és egyetemes tudás jön létre, amely bárhol alkalmazva ugyanazon jelentéssel bír. Tehát a tudás áramlásában a földrajzi távolság csekély akadályt jelent, így a hálózatok jellemzően globális jellegűek (Martin 2012). Természetesen a tacit jellegű tudáselemek sem elhanyagolhatóak, ám a szintetikus és szimbolikus tudásbázisokhoz képest kisebb jelentőséggel bírnak a tudás előállításában és az innováció során. Ennek megfele-

lően az analitikus tudásbázisra építő iparágak jellemzően felsőfokú végzettséggel és gyakran kutatási tapasztalattal is rendelkező munkaerőt foglalkoztatnak (Asheim et al. 2012).

A *szintetikus tudásbázis* a gépipar és műszaki berendezések gyártása, avagy a klasszikusan emlegetett hajógyártás iparágait jellemzi leginkább (Asheim–Gertler 2005, Asheim–Coenen 2005). A műszaki jellegű, mérnöki tevékenységek alapját képezi, ahol a tudás teremtése és adaptálása főként meglévő tudáselemek újszerű alkalmazásával és kombinálásával történik. Az innováció inkább inkrementális jellegű, vagyis nem mindent átformáló termék- vagy eljárás-innováció, hanem jellemzően csak egy-egy specifikus probléma megoldására irányuló újítás létrehozása a cél. Ekképp erre a tudásbázisra a kutatás-fejlesztési tevékenységek is kisebb mértékben jellemzőek. Ha történik is K+F tevékenység az is inkább alkalmazott kutatás, vagy még nagyobb valószínűséggel kísérleti fejlesztés. Noha nem kizárt az egyetemekkel, kutatóintézetekkel való szorosabb együttműködés a K+F tevékenységek tekintetében, azonban a fogyasztókkal, beszállítókkal és az iparág más szereplőivel való kooperáció sokkal jellemzőbb.

A szintetikus tudásbázis esetében a létrejövő új tudás kevésbé absztrakt és sokkal több tacit, vagyis kontextus-függő elemmel bír, mint az az analitikus tudásbázisra jellemző (Asheim–Gertler 2005, Asheim–Coenen 2005). Ez nem is meglepő, hiszen eleve az új tudás létrehozásának a célja valamilyen speciális probléma megoldása. Az új tudás létrejöttében nagy szerepe van a kísérletezésnek, a tesztelésnek és a munkavégzés közbeni tanulásnak. A tudás átadása is körülményesebb, hiszen nem lehetséges minden elemét kutatási dokumentációkban, publikációkban leírni. Így sokkal nagyobb szerepe van a know-how jellegű tudásnak és a gyakorlati ismeretek munkavégzés közbeni elsajátításának. Ennek megfelelően a szintetikus tudásbázisra építő iparágak jellemzően műszaki végzettségű munkaerőt alkalmaznak vagy maguk képzik munkavállalóikat, esetleg versenytársaiktól csábítják el őket.

A kreatív, kulturális tevékenységek és iparágak egyre szignifikánsabb gazdasági szerepének felismerésével az elmélet megalkotói a korábbi két tudásbázis kategóriát kiegészítették egy harmadikkal, amely elsősorban a termékek jelentéssel, esztétikai jellemzőkkel való felruházásához, valamint képek, szimbólumok és egyéb kulturális alkotások létrehozásához és gazdasági hasznosításához kapcsolódik (Asheim et al. 2007, Asheim et al. 2011). Az ily módon, *szimbolikus tudásbázissal* jellemezhető iparágak közé sorolhatjuk a filmkészítést, a kiadói tevékenységet, a zenepart, de a reklám, a dizájn és a divatipar is. A szimbolikus tudásbázissal bíró iparágak tudásteremtési, terjedési és innovációs tevékenysége, a szintetikushoz hasonlóan, szintén meglévő tudáselemek kombinálásával írható le. Ám ebben az esetben a cél nem a termelés fizikai folyamatainak megújítása, hanem új jelentés, szimbólum esztétikai érték létrehozása. Kutatás-fejlesztési tevékenység szinte nem is jellemző e tudásbázis iparágaira. A cégek külső tudáshoz jellemzően iparáguk más szereplőitől jutnak hozzá. Ennek oka, hogy az erősen kultúrába ágyazott szimbólumokra építő tudásbázis leginkább kontextus-függő, tacit tudásból áll, amely előrevetíti

azt, hogy a szereplők leginkább az egyazon térben lévő, azonos kultúrát, értékeket valló és szimbólumokat hasonlóan értelmező szereplőkkel képesek együttműködni.

A tudásátadás módjai nagymértékben eltérnek a másik két tudásbázisától, ugyanis itt a szereplők jellemzően rövid, projekt-alapú együttműködések keretében, vagyis learning-by-doing módon cserélnék tudást (Asheim et al. 2007, Martin 2012). A szimbolikus tudásbázis esetében még kisebb jelentősége van a formális képzett-ségnek és az iskolarendszerben megszerzett tudásnak. Sokkal fontosabbak a munkavégzés közben elsajátított ismeretek és a közös munkavégzés. Végül a szimbolikus tudásbázissal rendelkező iparágak általában helyi hálózatokat alkotnak, térben igen eltérő helyen helyezkednek el, valamint eltérő gazdasági-társadalmi háttérbe ágyazottak.

A valóságban a fentebb bemutatott három tudásbázis kategória nem létezik ilyen egymástól elszigetelt formában (Asheim et al. 2011). Noha feltételezzük, hogy bizonyos iparágakban egy adott tudásbázis dominánsabban van jelen a másik kettőhöz képest, ám számos empirikus kutatás igazolta, hogy egy-egy cég, iparág innovációs és gazdasági teljesítményét e tudásbázisok valamely *kombinációja* határozza meg elsősorban. Tehát egy alapvetően szintetikus tudásbázisra építő iparág teljesítményét meghatározza, hogy milyen más, például szimbolikus tudásbázisból merít még tudást. Az autóipar erre kiváló példának tűnik, melyet leginkább szintetikus tudásbázissal írhatunk le, azonban az esztétikum és a dizájn felértékelődésével az innovációs folyamat során nem lehet eltekinteni a szimbolikus tudásbázis meghatározó szerepétől.

Az előbbi egyszerű példa mellett számos kutatásban a tudásbázisok kombinálása, innovációs folyamatban való egyidejű alkalmazása empirikus megerősítést is nyert. Moodysson és szerzőtársai (2008) azt találták, hogy az élettudományok területén az innovációs projekteknél analitikus és szintetikus tudásbázisra építő elemek egyaránt alkalmazásra kerültek. Manniche (2012) a különféle innovációs projekteknél alkalmazott tudásbázisokat vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy míg a tudás cseréje jórészt egyetlen tudásbázist foglal magába, addig a teljes innovációs folyamat több tudásbázis kombinációját öleli fel. Tödting és Grillitsch (2015) azt vizsgálva, hogy mely tudásbázis-kombinációk vezetnek a cégek jobb innovációs teljesítményéhez arra jutottak, hogy a szimbolikus tudásbázist kombinálva a másik két tudásbázis egyikével, a kialakult tudásbázis jobb hatással bír a cégek innovativitására. A differenciált tudásbázis elméletének hazai kontextusban való vizsgálatára is történtek már kísérletek (Lengyel–Ságvári 2009, Lengyel 2012, Vas 2013). E kutatások száma azonban még elenyésző. Ugyanakkor számos olyan felmérés született, amely az iparágak és a régiók innovációs tevékenysége és teljesítménye mögötti tényezőket igyekeznek feltárni (Inzelt–Szerb 2003, Borsi–Bajmócy 2009). Ennek vizsgálatára alkalmazott módszerek is igen sokszínűek, ahogyan azt további kvalitatív és kvantitatív felméréseken alapuló kutatások is mutatják (Bajmócy–Szakálné Kanó 2009, Halpern–Muraközy 2010, Döry 2011, Sebestyén 2012).

3. Kvalitatív mérési módszerek a tudásbázis vizsgálatára

A vállalatok (iparágak) innovációs tevékenysége igen komplex, és egymástól nagymértékben eltérő, amely – mint korábban bemutatásra került – az iparági tudásbázis sajátosságaira vezethető vissza (Lundvall 1992, Asheim et al. 2007). Látható, hogy a tudásbázisban rejlő különbségek magyarázatot adnak az iparágra jellemző innovációs mintára, egyben a vállalatok térbeli elhelyezkedésére, és így az iparágak térségi bázisának, a régióknak a gazdasági teljesítményére is. A vállalatok innovációs tevékenysége nem véletlenszerűen megy végbe, és hogy ezt mélyebben megértsük, a kvantitatív mérési lehetőségeken túl elsősorban kvalitatív mérési megközelítésekre van szükségünk.

Az iparági tudásbázis hatásának, valamint az iparágak és a régiók kölcsönhatásának feltárására irányuló kvalitatív kutatások, amelyek a differenciált tudásbázis koncepciójára építenek, csak az elmúlt néhány évben jelentek meg, és számuk ennek betudhatóan elenyésző. A jobb összehasonlíthatóság és a későbbi adaptációs lehetőségek feltárása érdekében a felmérések több szempont mentén kerülnek bemutatásra.

A fellelhető tanulmányok egy része az iparági tudásbázis vállalatok innovációs teljesítményére, a tudásalapú hálózatok kialakulására, valamint az iparágak fejlődésére gyakorolt hatásának elemzésére irányul (Martin–Moodysson 2011, Plum–Hassink 2011, Zukauskaite–Moodysson 2013, Liu et al. 2013). A kutatások másik része ezzel szemben a regionális környezet iparágak innovációs teljesítményét befolyásoló hatását vizsgálja kvalitatív technikákkal (Chaminade 2011, Gülcan et al. 2011).

A fenti kutatások mindegyikében alapvetően *kvalitatív kutatási technikák*, zömében kérdőíves felmérések, strukturált vagy félig strukturált interjúk segítségével próbálták megválaszolni a kutatási kérdéseket. Ez több esetben azonban kiegészült korábbi empirikus tanulmányok, vállalati jelentések, újságcikkek, vállalati honlapok és szekunder adatok elemzésével is (2. táblázat). Az adatfelvétel leginkább vállalatok, vállalatvezetők bevonásával történt, de van olyan tanulmány, amely kitér a kapcsolódó iparágak vállalataira is, illetve minden olyan szereplőre (pl. politikaalkotókra), amelyek hatással vannak a vállalatok innovációs tevékenységére.

Martin és Moodysson (2011) legátfogóbb, az iparági tudásbázis típusainak mindegyikét szemléltető gyakorlati példákon keresztül mutatja be az eltérő domináns tudásbázisra építő iparágak és kapcsolódó iparágak tudásáramlási folyamatait, azok lokális és globális jellegét. Céljuk annak feltárása volt, hogy az iparág-specifikus tudásbázis miként járul hozzá az innovációs tevékenységek térbeliségének alakulásához. Ehhez három esetet vizsgáltak Dél-Svédországban: a dominánsan analitikus tudásbázisra építő élettudományi, a szintetikus tudásbázissal jellemezhető élelmiszeripari és a döntően szimbolikus tudásbázisú film és média klasztert. A szerzők az iparági tudásbázist, a vállalatok tudásszerzésére irányuló tevékenységét három dimenzió – a monitoring, a mobilitás és az együttműködés – mentén vizsgálták. A monitoring a tudás szerzésének olyan módja, amikor a vállalatok nem lépnek

közvetlenül kapcsolatba a tudás forrásával (pl. egyetem, versenytárs, ügynökség), hanem a tudásátadás indirekt módon történik tudományos publikációkon, szaklapokon, felméréseken, kiállításokon és vásárokon keresztül. Ehhez képest a tudásszerzés már egy direkt módja az új munkaerő alkalmazása, a munkaerő mobilitása. A felmérésben ezért vizsgálták a vállalatok munkaerő utánpótlásának a forrását, amely lehet egyetem, szakképző intézmény, ugyanabban vagy más iparágban lévő vállalat. A tudás szerzésének további, ugyancsak direkt módja az együttműködés, amely irányulhat termékfejlesztésre, új piaci lehetőségek kiaknázására, és technológia beszerzésre. Ám a tudás szerzésének bármely módját is választják a vállalatok, különbséget tettek azok regionális, nemzeti és globális vetülete között.

2. táblázat Az iparági tudásbázis és regionális hatások kvalitatív elemzési megközelítései

Szerző (évszám)	Vizsgálat alanyai	Adatforrás	Tudásbázis mérése	Módszertan
Martin–Moodysson (2011)	Élettudományi, élelmiszer-, és média ipar (Dél-Svédország)	Vállalati strukturált és félig strukturált interjúk	Monitoring Mobilitás Együttműködés	Hálózatelemzés
Chaminade (2011)	Régiók: Puna-India, Peking-Kína Autógyártás és szoftveripar mindkét régióban	Vállalati kérdőívezés, interjúk	Tudás forrása, interakciók és térbeliségük	Leíró statisztikai, összehasonlító elemzés
Liu–Chaminade–Asheim (2013)	Telekommunikációs és autóiipari multinacionális vállalatok globális innovációs hálózata	Vállalati interjú, kérdőívezés, honlapok, vállalati jelentés, újságcikkek	Szereplők Interakciók típusa Interakciók intenzitása	Társadalmi hálózatelemzés (vállalaton belüli és kívüli)
Plum-Hassink (2011)	Biotechnológia és autóiipar (Németország)	Vállalati interjúk	Szereplők jellege, kapcsolat jelentősége, tudástranszfer tárgya, tudás hasonlósága	Társadalmi hálózatelemzés
Zukauskaitė–Moodysson (2013)	Élelmiszeripar (Dél-Svédország)	Szövegelemzés, Félig strukturált interjúk - vállalatok, politikaalkotók, egyéb érintettek	Innovációs tevékenység jellege alapján (radikális, folyamatos)	Abdukción
Gülcan–Akgüngör–Kustepeli (2011)	Törökország két (metropolitán és vidéki) városrésze Textilipar: Divat ipar és Háztartási textilgyártás	Szekunder adatelemzés Vállalati kérdőívezés	Munkaerő forrása, képzettsége Információ, tudás forrásatérbelisége Innováció outputja Támogatásra irányuló igény	Leíró statisztikai elemzés

Forrás: saját szerkesztés

Chaminade (2011) ugyancsak az innovációhoz szükséges tudás forrását, a tudás szerzésére irányuló interakciók jellegét és azok térbeliségét vizsgálta két eltérő régióban (Pekingben és a kevésbé fejlett, de felzárkózó indiai térségben, Puneben). De amíg Martin és Moodysson (2011) a társadalmi hálózatelemzés módszerével dolgozták fel eredményeiket, addig Chaminade (2011) lényegében leíró statisztikai, összehasonlító elemzést végzett. Liu és szerzőtársai (2013) viszont már a hálózatelemzés módszereit használták, amikor a regionális innovációs rendszerek hatását, és a multinacionális vállalatok belső és külső innovációs célú kapcsolatrendszerét elemezték. Következtéseiket egy jórészt analitikus tudásbázisra építő telekommunikációs és egy legfőképpen szintetikus tudásbázissal rendelkező autóiipari multinacionális vállalat alapján vonták le. Ez esetben a differenciált tudásbázisból eredő hatásokra, a vállalatok közötti eltérésekre a szereplők jellegét (hálózaton belüli és kívüli, vállalati, versenytársi, K+F, fogyasztó, beszállítói stb. partner), az interakciók célját és térbeliségét (székhelybeli, lokális, nemzeti és nemzetközi) vizsgálva világitanak rá.

Leíró statisztikai, valamint társadalmi hálózatelemzési módszerekkel vizsgálta Plum és Hassink (2011) az innovációs tevékenységek iparági és regionális vetületét. A szerzők a partnerek típusát (beszállító, fogyasztó stb.), térbeli elhelyezkedését, ipárgbeli hovatarozását, az innováció szempontjából releváns kapcsolatok jelentőségét, a szereplők tudás(bázis) szerinti hasonlóságát és a tudástraszfer jellegét (pl. gyakorlat-orientált, műszaki-alapú, esetleg mindkettő) elemezték, hogy a tudásalapú hálózatok szerkezetére rávilágítsanak.

Némiképpen más céllal vizsgálta meg Zukauskaité és Moodysson (2013) ugyancsak Dél-Svédország élelmiszeriparát. A szerzők több elméleti keretet, köztük a differenciált tudásbázis koncepcióját felhasználva igyekeztek megválaszolni azt, hogy milyen tényezők alakítják az iparág fejlődési pályáját. Kutatásukban kapcsolatot próbáltak keresni az élelmiszeripar innovációs tevékenysége, teljesítménye, valamint az iparági tudásbázis jellege között. Vállalatvezetőkkel és menedzserekkel készített interjúk során az alanyokat arra kérték, mondják el, hogy az ipar milyen változásokon ment keresztül az elmúlt évtizedekben, milyen radikális, avagy folyamatos innovációt folytattak, milyen új termékek és eljárások születtek ez idő alatt, mik voltak a legmeghatározóbb ösztönzők és akadályozó tényezők, és mindebben milyen szerepe volt a régióknak. Az interjúk során nyert adatok alapján abduktív következtetéseket vontak le.

Végül említésre méltó Gülcan és szerzőtársainak (2011) kutatása abból a szempontból, hogy a regionális háttérfeltételek iparágakra gyakorolt hatását nemcsak a munkaerő forrását és képzettségét, az információs és a tudás szerzésére irányuló forrásokat és azok térbeliségét, valamint az innovációs tevékenységek kimenetelét, hanem a vállalatok hozzáállását és észrevételeit is számba vették a régióban lévő politikai törekvések tekintetében. Kutatásukban Törökország egy nagyvárosi és egy vidéki városi térségét vizsgálták meg, mindkét régióban a textiliparra – a jellemzően szimbolikus tudásbázisra építő divatiparra, és a szintetikus tudásbázisú ház-

tartási textilgyártásra – fókuszálva. Leíró statisztikai módszerek segítségével rávilágítottak arra, hogy a nagyvárosi térségnek Tödtling és Trippel (2005) által megnevezett olyan innovációs korláttal kell szembenéznie, mint a széttöredezetté, míg a vidéki városi térség innovációs teljesítményt gyengítő hatása az intézményi háttérből ered.

Természetesen a bemutatott kvalitatív jellegű kutatások mellett számos kvantitatív vizsgálat is született. Az egyik elsők között említhető meg Asheim és Hansen (2009) kutatása, akik foglalkozási kategóriák alapján sorolták be a munkaerőt különböző tudásbázisokba, majd vizsgálták az eltérő tudásbázisba sorolható munkaerő lakóhely választási preferenciáit. Grillitsch és szerzőtársai (2015) szintén foglalkoztatási adatok alapján vizsgálták a tudásbázisok hatását a vállalkozások és térségek innovációs tevékenységére. Lengyel Balázs (2012) magyar viszonylatban elemezte az analitikus és szintetikus tudásbázisba sorolható munkaerő koncentrációját az országon belül, míg Vas (2014) a dél-alföldi tudásintenzív vállalkozások vizsgálata során alkalmazta az elméletet.

Összességében a kvalitatív kutatási technikákat alkalmazó elemzések áttekinthetőségével számos fontos következtetést vonhatunk le. Bármely kutatást is nézzük, az alapvető cél az *iparági innovációs teljesítmény pontosabb megértése* volt. Ezt részben az iparágak oldaláról, részben a régiók oldaláról vizsgálták, olyan adatgyűjtési technikák alkalmazásával, mint a kérdőív, az interjú és a szövegelemzés. A kapott eredmények feldolgozása több esetben társadalmi hálózatelemzéssel történt, de néhol csak leíró statisztikai módszereket alkalmaztak, illetve egy esetben abdukciót. Eredményeik sok tekintetben összecsenyének. A tanulmányok mindegyike rámutat az iparág-specifikus tudásbázis megkülönböztető jellegére, az eltérő iparág- és régió-specifikus tudásbázisból eredő különbségekre, amely az innovációs tevékenységet és a teljesítményt illeti. Martin és Moodysson (2011) rávilágít arra, hogy az analitikus tudásbázisra építő iparágokban a tudásforrások sokkal inkább formalizáltak, mint a szintetikus vagy szimbolikus tudásbázisú iparágokban. A munkaerő utánpótlását nem annyira más vállalkozások, hanem az egyetemek biztosítják. A domináns tudásbázis tekintetében pedig minél inkább tudományos tevékenységek az irányadók, annál inkább globálisak a kapcsolatok. Azonban ha az innovációs tevékenységek műszaki és művészeti jellege a mérvadó, akkor a kapcsolati háló is inkább már nemzeti vagy lokális. Árnyaltabb a kép, amennyiben multinacionális vállalatok hálózatai képzik a vizsgálat tárgyát (Liu et al. 2013). Mind az analitikus, mind a szintetikus tudásbázissal jellemezhető multinacionális vállalatok esetében az innovációs hálózat globális. A hálózatok dinamikája azonban eltérő, leginkább a helyi beágyazódás mértékét tekintve. Plum és Hassink (2011) is hasonlóan arra jutott, hogy az innovációs hálózat természete a domináns tudásbázis függvénye, és a domináns tudásbázis egy adott iparágban idővel akár változhat. Ezen megállapítások kiegészíthetők Zukauskaite és Moodysson (2013) eredményeivel, akik rávilágítanak arra, hogy nem egy tudásbázis, hanem a tudásbázisok kombinációja a mérvadó az innovációs teljesítmény és egy iparág fejlődési lehetőségeinek szempontjából.

Az iparágak innovációs tevékenysége és teljesítménye az iparági tudásbázissal önmagában azonban nem magyarázható (Chaminade 2011, Gülcan et al. 2011). Hiszen az eltérő regionális innovációs rendszer különböző innovációs teljesítményt eredményez. Ráadásul nagyobb a különbség két különböző régióban lévő ugyanolyan iparág között, mint ugyanabban a régióban lévő két különböző iparág között (Chaminade 2011). Ám ezen tényezők mellett nem elhanyagolható a vállalati stratégia, a piaci korlátok stb. befolyásoló szerepe sem.

4. Összegzés

Hogyan ragadható meg és miként magyarázható a vállalatok eltérő innovációs magatartása? Véleményünk és a bemutatott kutatások szerint kideríthető egyrészt az iparágak és a vállalatok térbeli elhelyezkedésétől függően a régiók innovációs teljesítménye, másrészt az iparágakra jellemző tudásbázis feltérképezése révén. Számos, csaknem közismertnek tekinthető, a tudás teremtését, terjedését és alkalmazását szemléltető elmélet közül kiemelkedik Asheim és szerzőtársainak differenciált iparági tudásbázisra vonatkozó elmélete, amely nemcsak az innovációs tevékenységek vállalatonként és iparáganként eltérő természetére, hanem azok térbeliségére is magyarázatot ad.

Az analitikus, a szintetikus és a szimbolikus iparági tudásbázist megkülönböztető elméleti keret azonban még csak közel egy évtizedes múltra tekint vissza, és az empirikus vizsgálatok száma is viszonylag kevesebb. A szakirodalomban azonban található néhány olyan tanulmány, amely számos fontos és érdekes következtetés levonására ad lehetőséget, mind módszertani, mind tartalmi szempontból.

A fellelhető kutatások rámutatnak arra, hogy az iparág-specifikus tudásbázis és a regionális keretfeltételek iparágak innovációs tevékenységére és teljesítményére gyakorolt hatása kvalitatív mérési technikákkal kimutatható. A vállalati kérdőívezekből és interjúkból, valamint szövegelemzések révén nyert adatok leíró statisztikai és társadalmi hálózatelemzési módszerekkel való feldolgozása megalapozott következtetések levonására ad lehetőséget.

A bemutatott tanulmányokból kiderült, hogy a differenciált tudásbázisok magyarázatot adhatnak az iparágak közötti különbségekre. Láthatóvá vált, hogy a vállalatok tudásalapú, innovációs célú tevékenységei és együttműködései, azok térbelisége a gazdasági tevékenységek természetétől, azok tudományos, műszaki avagy művészeti jellegétől függenek. Ugyanakkor az is körvonalazódott, hogy az iparági tudásbázis önmagában nem elegendő a vállalatok és iparágak viselkedésének megértéséhez, hiszen a vállalatoknak helyet adó régiók jellemzői is mérvadóak.

Az eddig bemutatott kutatások lehetőséget adtak iparágak mélyreható elemzésére. Azonban ezek esetében az időbeli összehasonlíthatóság nehézkes. Továbbá ha szektorokon átívelő és regionális elemzéseket akarunk kivitelezni az eltérő innovációs minták felkutatására, szükséges a tudásbázis kvantitatív mérési megközelítései megismerése is. Kvantitatív módszerek segítségével az iparági és a regionális

innovációs rendszer gazdasági növekedésre gyakorolt hatása is feltehetően jobban kimutatható. Mindezeknek a módszereknek a felkutatását és áttekintését azért tartjuk fontosnak, mert az igen eltérő innovációs aktivitású hazai iparágak és térségek vizsgálatához kvalitatív mellett kvantitatív (és így adekvát összehasonlítási lehetőséget biztosító) módszerekre egyaránt szükség van. Kutatásunk következő lépésében ez utóbbi módszerek áttekintését kívánjuk megtenni.

Felhasznált irodalom

- Asheim, B. – Boschma, R. – Cooke, P. (2011): Constructing Regional Advantage: Platform Policies Based on Related Variety and Differentiated Knowledge Bases. *Regional Studies*, 45, 7, 893–904. o.
- Asheim, B. – Coenen, L. (2005): Knowledge bases and regional innovation systems: Comparing Nordic clusters. *Research Policy*, 34, 1173–1190. o.
- Asheim, B. – Coenen, L. – Vang, J. (2007): Face-to-face, buzz, and knowledge bases: sociospatial implications for learning, innovation, and innovation policy. *Environment and Planning C*, 25, 5, 655–670. o.
- Asheim, B. – Ebersberger, B. – Herstad, S. J. (2012): MNCs between the local and the global: knowledge bases, proximity and distributed knowledge networks. In Heidenreich, M. (ed.): *Innovation and Institutional Embeddedness of Multinational Companies*. Edward Elgar, Cheltenham, 77–104. o.
- Asheim, B. – Gertler, M. C. (2005): The Geography of Innovation: Regional Innovation Systems. In Fagerberg, J. – Mowery, D.C. – Nelson, R.R. (ed.): *The Oxford Handbook of Innovation*. Oxford University Press, Oxford – New York, 291–317. o.
- Asheim, B. – Hansen, H. K. (2009): Knowledge Bases, Talents, and Contexts: On the Usefulness of the Creative Class Approach in Sweden. *Economic Geography*, 85, 4, 425–442. o.
- Bajmócy Z. – Szakálné Kanó I. (2009): Hazai kistérségek innovációs képességének elemzése. *Tér és társadalom*, 23, 2, 45–68. o.
- Borsi B. – Bajmócy Z. (2009): Kvantitatív leszakadás, kvalitatív felzárkózás? A hazai regionális innovációpolitika kihívásai. *Közgazdasági Szemle*, 56, 10, 933–954. o.
- Camagni, R. (1991): Local 'milieu', uncertainty and innovation networks: towards a new dynamic theory of economic space. In Camagni, R. (ed.): *Innovation networks: spatial perspectives*. Belhaven Press, London, 122–144. o.
- Chaminade, C. (2011): Are knowledge bases enough? A comparative study of the geography of knowledge sources in China (Great Beijing) and India (Pune). *European Planning Studies*, 19, 7, 1357–1373. o.
- Cooke, P. – Uranga, M. G. – Etxebarria, G. (1998): Regional systems of innovation: an evolutionary perspective. *Environment and Planning A*, 30, 9, 1563–1584. o.
- Cooke, P. – De Laurentis, C. – Tötting, F. – Trippel, M. (2007): *Regional Knowledge Economies. Markets, Clusters and Innovation*. Edward Elgar, Cheltenham and Northampton.

- Dosi, G. (1988): Sources, Procedures, and Microeconomic Effects of Innovation. *Journal of Economic Literature*, 16, 1120–1171. o.
- Dőry T. (2011): Az innováció kutatások megjelenése a regionális elemzésekben–az innováció regionális perspektívában. *Tér és Társadalom*, 15, 2, 87–106. o.
- Florida, R. (1995): Toward the learning region. *Futures*, 27, 5, 527–536. o.
- Grillitsch, M. – Martin, R. – Srholec, M. (2015): *Knowledge base combinations and innovation performance in Swedish regions*. Lund University, CIRCLE-Center for Innovation, Research and Competences in the Learning Economy, No. 2015/6.
- Gülcan, Y. – Akgüngör, S. – Kuştepli, Y. (2011): Knowledge generation and innovativeness in Turkish textile industry: comparison of Istanbul and Denizli. *European Planning Studies*, 19, 7, 1229–1243. o.
- Halpern, B. – Muraközy, L. (2010): Innováció és vállalati teljesítmény Magyarországon. *Közgazdasági Szemle*, 57, 293–317. o.
- Inzelt A. – Szerb L. (2003): Az innovációs aktivitás vizsgálata ökonometriai módszerrel. *Közgazdasági Szemle*, 50, 1002–1021. o.
- Lengyel, B. – Ságvári, B. (2009): Kreatív foglalkozások és regionális tudásbázis: Fogalmak, folyamatok és területi összefüggések. *Tér és Társadalom*, 23, 4, 1–26.
- Lengyel B. (2012): *Tudásalapú regionális fejlődés*. L'Harmattan, Budapest.
- Lengyel I. (2010): *Regionális gazdaságfejlesztés. Versenyképesség, klaszterek és alulról szerveződő stratégiák*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Liu, J. – Chaminade, C. – Asheim, B. (2013): The geography and structure of global innovation networks: A knowledge base perspective. *European Planning Studies*, 21, 9 1456–1473. o.
- Lundvall, B-A. (1992): *National innovation system: towards a theory of innovation and interactive learning*. Pinter, London.
- Manniche, J. (2012): Combinatorial Knowledge Dynamics: On the Usefulness of the Differentiated Knowledge Bases Model. *European Planning Studies*, 20, 11, 1823–1841. o.
- Martin, R. (2012): Measuring Knowledge Bases in Swedish Regions. *European Planning Studies*, 20, 9, 1569–1582. o.
- Martin, R. – Moodysson, J. (2011): Comparing knowledge bases: on the geography and organization of knowledge sourcing in the regional innovation system of Scania, Sweden. *European Urban and Regional Studies*, 1–18. o.
- Moodysson, J. – Coenen, L. – Asheim, B. T. (2008): Explaining spatial patterns of innovation: analytical and synthetic knowledge creation in the Medicon Valley life-science cluster. *Environment and Planning A*, 40, 5, 1040–1056. o.
- Plum, O. – Hassink, R. (2011): Comparing knowledge networking in different knowledge bases in Germany. *Papers in Regional Science*, 90, 2, 355–371. o.
- Sebestyén T. (2012): Régiók hálózata és gazdasági teljesítmény A régiók közötti tudás-hálózati struktúra makrogazdasági szerepének vizsgálata. *Tér és Társadalom*, 26, 3, 69–91. o.

- Tödtling, F. – Grillitsch, M. (2015): Does Combinatorial Knowledge Lead to a Better Innovation Performance of Firms? *European Planning Studies*, 23, 9, 1741–1758. o.
- Tödtling, F. –Tripl, M. (2005): One size fits all?: Towards a differentiated regional innovation policy approach. *Research Policy*, 34, 8, 1203–1219. o.
- Vas Zs. (2013): Regionális tudásbázis a dél-alföldi tudásintenzív iparágak tükrében. In Inzelt A. – Bajmócy Z. (szerk.): *Innovációs rendszerek: Szereplők, kapcsolatok és intézmények*. JATE Press, Szeged, 124–141. o.
- Vas Zs. (2014): *Tudásintenzív szektorális innovációs rendszerek a Dél-Alföld régióban*. Doktori értekezés, Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar.
- Zukauskaite, E. – Moodysson, J. (2013): *Multiple Paths of Development: Knowledge Bases and Institutional Characteristics of the Swedish Food Sector*. Lund University, CIRCLE-Center for Innovation, Research and Competences in the Learning Economy, No. 2013/46.

Az agglomerációs előnyök és a technológiai közelség szerepe a hazai térségek növekedésében és a vállalatok túlélésében

Elekes Zoltán¹ – Juhász Sándor²

Az evolúciós gazdaságföldrajz empirikus eredményei alapján nem a regionális gazdasági tevékenységek változatossága vagy specializációja önmagában az, ami meghatározza a regionális növekedést, hanem a technológiai értelemben kapcsolódó tevékenységek jelenléte és az iparágak közötti tudástúlcsordulás mértéke. Jelen tanulmány célja, hogy összekapcsolja a kapcsolódó változatosság melletti érveket a magyarországi átmeneti gazdaság speciális jellemzőivel, azaz a hazai és a külföldi tulajdonú cégek teremtette duális gazdasági helyzettel. Amellett érvelünk, hogy a külföldi és a hazai tulajdonban lévő cégek közötti technológiai különbségek teremtette duális gazdasági szerkezet esetében is alkalmazhatóak a kapcsolódó változatosság hagyományos mutatói. Ez alapján empirikus elemzési keretet állítunk fel, amely a további kutatás alapjául szolgál majd. Ezzel a hazai átmeneti gazdaságra irányuló azon hatások jobb megértésére törekszünk, melyekkel az agglomerációs előnyök, az FDI kapcsolatok és a régió kívülről mutató kereskedelmi kapcsolatok hatnak a regionális foglalkoztatottság növekedésére és a vállalatok túlélésére.

Kulcsszavak: agglomerációs előnyök, kapcsolódó változatosság, regionális növekedés, vállalati túlélés

1. Bevezetés

A tudástúlcsordulás az innováció és a regionális gazdasági növekedés egyik kulcsfontosságú tényezője. Az agglomerációs előnyök irodalmához kapcsolódóan régóta vitatott kérdés, hogy az iparágon belüli tudástúlcsordulás (specializáció) vagy iparágak közötti tudástúlcsordulás (változatosság) előnyösebb a regionális gazdasági növekedés szempontjából (Glaeser et al. 1992, Henderson et al. 1995, Beaudry–Schiffauerova 2009). Frenken et al. (2007) nagyhatású tanulmányukban mellett érveltek, hogy nem a specializáció vagy a változatosság határozzák meg önmagukban a növekedést, hanem a térségekben jelenlévő iparágak közötti kapcsolódó változa-

---

¹ Elekes Zoltán, PhD hallgató, tanársegéd, Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar Közgazdaságtani Doktori Iskola (Szeged)

² Juhász Sándor, PhD hallgató, Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar Közgazdaságtani Doktori Iskola (Szeged)

tosság. Ezen gondolatokat követve számos tanulmány vizsgálta a kapcsolódó változatosság, a térségi foglalkoztatottság, a hozzáadott érték, a termelékenység és a vállalati túlélés összefüggéseit. Az eddigi empirikus eredmények egybehangzóan arra a következtetésre jutottak, hogy a régiókban jelenlévő iparágak kapcsolódó változatossága pozitívan befolyásolja a foglalkoztatottság regionális növekedését.

A kapcsolódó iparágak földrajzi koncentrációjából fakadó tudástúlsordulás mellett, a regionális gazdaságtan szintén kiemeli a régió kívüli kapcsolatok fontosságát, melyek új tudást és változatosságot hoznak a térség gazdaságába (Bathelt et al. 2004). A régiók közötti kapcsolatok alapja lehet a kereskedelem, a munkaerő áramlás, a multinacionális vállalatok jelenléte, a külföldi működőtőke (FDI) vagy a tudáshálózatokhoz való hozzáférés. A régió kívülről irányuló kereskedelem tekintetében Boschma és Iammarino (2009) amellett érvelnek, hogy nem az import önmagában az, ami újrakombinálásra alkalmas új tudást hoz a régióba, hanem a régióba áramló, annak portfóliójához kapcsolódó tudáselemek.

A regionális gazdaságtan technológiai közelségen alapuló irodalmához három módon kívánunk hozzájárulni. Egyrészt, a régió kívülről irányuló kereskedelmi kapcsolatok kapcsolódó változatossága és a regionális foglalkoztatottság növekedése közötti kapcsolat empirikus vizsgálata révén. Másrészt, a térségekben jelenlévő vállalatok kapcsolódó változatossága és a vállalati túlélés közötti összefüggések vizsgálata révén. Harmadrészt pedig, míg a kapcsolódó változatosságra irányuló vizsgálatok elsősorban fejlettebb országok régióinak gazdaságára koncentráltak addig Magyarország átmeneti gazdaságának régiói újszerű vizsgálati környezetet a kapcsolódó változatosságnak és a kapcsolódó kereskedelmi változatosságnak. A '90-es évek poszt-szocialista gazdasági átmenetének eredményeként a magyar gazdaságot a külföldi és hazai tulajdonú cégek közt technológiai különbségek jellemzik. Ez az úgynevezett duális gazdasági szerkezet finomíthatja a kapcsolódó változatosság és a regionális növekedés közötti kapcsolathoz kötődő nézeteinket. Jelen tanulmány célja, hogy összekösse a kapcsolódó változatosság érveit a külföldi és a hazai cégek kettségével. Mindezek szerves részei egy szélesebb körű kutatási projektnek, mely során a következő kérdésekre keressük a választ:

- (1) *Hogyan befolyásolja a gazdasági tevékenységek kapcsolódó változatossága a regionális foglalkoztatottság növekedését?*
- (2) *Hogyan befolyásolja a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatok kapcsolódó változatossága a regionális foglalkoztatottság növekedését?*
- (3) *Hogyan befolyásolja a külföldi és hazai vállalatok kapcsolódó változatossága a regionális foglalkoztatottság növekedését?*
- (4) *Hogyan befolyásolják a gazdasági tevékenységek kapcsolódó változatossága a vállalatok túlélését?*

E kérdések megválaszolására panel jellegű szekunder mikroadatbázis áll rendelkezésünkre, amelyet kvantitatív módszerek segítségével tervezünk elemezni. Jelen tanulmány a következő struktúrát követi. A következő fejezetben a kapcsolódó változatosság, a kapcsolódó kereskedelmi változatosság és a magyar gazdaság átme-

neti jellege mögötti főbb érvek kerülnek bemutatásra, továbbá hipotézisek kerülnek megfogalmazásra. Ezt követően a kutatás tervezetét mutatjuk be, az adatbázis részletes leírása, a változók regionális szinten történő operacionalizálásának ismertetése és a választott ökonometriai modellek rövid bemutatása révén. Tanulmányunkat összességével zárjuk.

2. Elméleti háttér

A gazdasági tevékenységek térbeli koncentrációjához kapcsolódóan felismerést nyert, hogy a cégek előnyökhöz jutnak az egymáshoz közeli elhelyezkedés révén. A regionális gazdaságtan több forrását is azonosította ezen agglomerációs előnyöknek. A cégek közötti tudástúlsordulás az egyik legfontosabb tényezője az agglomerációs előnyöknek, melyre fokozott érdeklődés irányult az innovációt és a regionális gazdasági növekedést meghatározó kulcsfontosságú szerepe okán. A *lokalizációs előnyökből* a térben koncentráló cégek a specializált munkaerő piac, a specializált szállítói és vevői kapcsolatok valamint az iparágon belüli tudástúlsordulás révén részesülnek (Marshall 1920). Az *urbanizációs előnyök* a város, vagy térsége méretéből, a méretgazdaságosságból, a közszolgáltatások hatékony ellátásából származó előnyök, melyek minden cég számára elérhetőek iparágtól függetlenül (McCann 2008). A *Jacobs externáliák* esetében a cégek a régióban jelen lévő gazdasági tevékenységek változatossága okán jutnak előnyökhöz a tudás iparágak közötti túlsordulása révén (Jacobs 1960).

Az agglomerációs előnyökhöz és a regionális növekedéshez kapcsolódó empirikus munkák főként arra fókuszálnak, hogy a térbeli koncentráció hasonló tevékenységek (specializáció) vagy különböző tevékenységek (változatosság) esetén előnyösebb a gazdasági növekedés számára (Beaudry–Schiffauerova 2009). Az eredmények egymásnak ellentmondóak ezen kérdés tekintetében (Glaeser et al. 1992, Henderson et al. 1995). Az evolúciós gazdaságföldrajz újabb hozzájárulása képes volt előrébb mozdítani ezt a vitát (Van Oort 2015). Meghatározó tanulmányukban Frenken et al. (2007) bemutatták, hogy nem a specializáció vagy a változatosság önmagában, ami befolyásolja a növekedést, hanem a kapcsolódó változatosság mértéke a régióban. Kapcsolódó változatosságról egy térségben olyan iparágak jelenléte esetén beszélhetünk, melyek tudásbázisa nem túl közeli, így képesek egymástól tanulni, de nem is túl távoli, így képesek megérteni egymást. A tudásbázisuk tekintetében túlságosan is különböző iparágak változatossága alkotja a nem kapcsolódó változatosságot.

Frenken et al. (2007) amellett érvelnek, hogy a specializáció, a kapcsolódó változatosság és a nem kapcsolódó változatosság különbözőképpen befolyásolják a regionális növekedést. A tudásbázisok nagyfokú hasonlósága okán az iparágon belüli tudástúlsordulás (specializáció) sokkal inkább a termelékenység növekedését segíti egy térségben. A különböző, de kapcsolódó tudásbázisok révén az iparágak kö-

zötti tudástúlsordulás (kapcsolódó változatosság) inkább az új gazdasági tevékenységek térségi megjelenését és a regionális foglalkoztatottság növekedését eredményezi. A nem kapcsolódó változatosság esetében tudástúlsordulásról nem beszélhetünk, de ennek ellenére előnyös lehet a régió számára egy esetleges sokkhatás esetén, amely a térségnek csupán néhány iparágát érinti. Ilyen esetben a nem kapcsolódó változatosságtól a regionális munkanélküliség növekedésének lassulása várható.

A kapcsolódó változatosság hatásaira fókuszáló kutatások döntően a gazdasági tevékenységek egységes ágazati besorolásán (*standard industrial classification, SIC*) belüli eloszlásra támaszkodnak. Empirikus eredmények eddig egészen egybehangzóan azt mutatják, hogy a kapcsolódó változatosság segíti a regionális foglalkoztatottság növekedését, míg a növekedés más tényezőit illetően – úgy, mint a hozzáadott érték vagy termelékenység növekedése – az eredmények nem ennyire egyértelműek (1. táblázat).

Az agglomerációs előnyök és a kapcsolódó változatosság irodalma alapján azt várhatjuk, hogy az export tevékenységek kapcsolódó változatossága előnyt jelent a növekedés tekintetében, így a következő fő hipotézis fogalmazható meg:

HIPOTÉZIS 1: Az exportáló iparágak kapcsolódó változatossága pozitív hatással van a regionális foglalkoztatottság növekedésére.

Az agglomerációs előnyökhöz kapcsolódó irodalom főként a régiók gazdasági struktúrájának változatosságára és az abból származó tudástúlsordulásra vonatkozik. Azonban a régióba érkező új tudás kívülről is érkezik. A régióba kívülről érkező tudás csatornái lehetnek a kereskedelem, a munkaerő mobilitás, a nemzetközi vállalatok, a külföldi működőtőke (FDI) és a tudáshálózatokhoz történő hozzáférés. Országos szinten a külkereskedelmi adatok alapján Saviotti és Frenken (2008) mellett érvelnek, hogy új növekedési utak nyílnak meg a termékek változatosságának növekedése révén, mivel az új piacok megnyílása a növekedést támogatja. A változatosság növekedése nélkül, ami egy hosszú távon állandó trendnek tekinthető, a növekedés forrásai elfogynak. Ennek oka, hogy a termék életciklusok későbbi szakaszaiban a folyamat innovációk dominánsak, melyek támogatják a termelékenységet a csökkenő hozadék mellett is.

Boschma és Iammarino (2009) regionális szinten tanulmányozta a gazdasági tevékenységek és a kereskedelmi kapcsolatok kapcsolódó változatosságát. Utóbbi esetében amellyel érveltek, hogy nem önmagában az import változatossága az, ami új tudást hozhat egy térségbe, hanem a régió import és export profiljának kapcsolódása. Az olaszországi régiók esetében arra az eredményre jutottak, hogy a kapcsolódó változatosság és a kapcsolódó kereskedelmi változatosság pozitív hatással vannak a regionális foglalkoztatottság növekedésére. Boschma és Iammarino (2009) munkáját követve jelen tanulmányban azt várjuk, hogy az import és az export iparágak kapcsolódása előnyös a növekedés tekintetében és a következő hipotézis állítható.

1. táblázat. Empirikus eredmények a kapcsolódó változatosság regionális növekedésre gyakorolt hatásával kapcsolatban.

Tanulmány (terület régiói)	Adat és módszer	Hozzáadott érték növekedése	Termelékenység növekedése	Foglalkoztatottság növekedése
Bishop–Gripaios (2010) (Nagy-Britannia)	entrópia SIC-ben			–, 0, +
Boschma–Iammarino (2009) (Olaszország)	entrópia SIC-ben	+	+	+
Boschma et al. (2012) (Spanyolország)	entrópia, termékközelség Porter-féle klaszterezés termékosztályokban	+	0	0, +
Boschma et al. (2014) (Svédország)	entrópia és feltárt közelség SIC-ben		+	+
Brachert et al. (2013) (Németország)	entrópia SIC-ben és foglalkozási csoportokban			+
Frenken et al. (2007) (Hollandia)	entrópia SIC-ben		–	+
Hartog et al. (2012) (Finnország)	entrópia SIC-ben			0, +
Lengyel–Szakálné Kanó (2014) (Magyarország)	entrópia SIC-ben			–, +
Mameli et al. (2012) (Olaszország)	entrópia SIC-ben			+
Quatraro (2010) (Olaszország)	entrópia szabadalmi osztályozásban		+	
Quatraro (2011) (Franciaország)	entrópia szabadalmi osztályozásban		+	
Van Oort et al. (2013) (Európai Unió)	entrópia SIC-ben			+
Wixe–Andersson (2013) (Svédország)	entrópia SIC-ben, foglalkozási és képzettségi osztályozásban		–	+

Forrás: saját szerkesztés

Megjegyzés: „+” pozitív hatást jelöl, „–” negatív hatást jelöl, „0” nem szignifikáns hatást jelöl.

HIPOTÉZIS 2: A nemzetközi kereskedelem kapcsolódó változatossága pozitív hatással van a regionális foglalkoztatottság növekedésére.

A '90-es évek végén egy több ütemű átmeneti periódus kezdődött Magyarországon. A demokratikus intézmények bevezetése, a szabadságjogok és a piacgazdaság irányába történő átmenet különböző hatást gyakorolt számos szereplőre. A gazdasági átmenet első felében, 1990 és 1995 közt a gazdasági szereplők széles körének átrendeződése történt meg. Korábban állami tulajdonban lévő vállalatok mentek

csődbe vagy kerültek privatizálásra, míg a kisebb vállalkozások nem voltak felkészülve a piaci versenyben való részvételre. A privatizációt szervezeti átrendeződés követte. Ezen folyamatok együttesen további recesszióhoz és a munkanélküliség jelentős növekedéséhez vezettek. A területi eloszlása ezen hatásoknak rendkívül egyenetlen volt, mivel a magas népsűrűségű, urbánus jegyeket viselő térségek jóval rugalmasabbnak bizonyultak, mint a rurális régiók. A gazdasági felzárkózás 1995 után kezdődött a foglalkoztatottság és az egy főre jutó GDP növekedésével.

A külföldi működőtőke (FDI) a gazdasági átmenet és a regionális fejlődés egyik fő mozgatójának bizonyult. Az átmenet első periódusában az FDI főként a korábban állami tulajdonban lévő cégek privatizációjához kapcsolódott és a befektetések fő motivációját a magyar piachoz való hozzáférés és a munkaerőhöz kapcsolódó költségelnyök jelentették (Lengyel–Cadil 2009). Az FDI számára 1995 után a tudáshoz kapcsolódó tényezők váltak fontosabbá, úgy, mint a rendelkezésre álló képzett munkaerő vagy a már jelenlévő magas hozzáadott értékű tevékenységek, így néhány külföldi vállalat kutatási és fejlesztési tevékenységeit is Magyarországra telepítették (UNCTAD 2005). Az FDI nagy része az autóiparba és az IT szektorba áramlott.

A regionális fejlődés szempontjából az FDI kettős szerepet töltött be. Néhány esetben a külföldi tulajdonú vállalkozások kapcsolatokat alakítottak ki a helyi gazdasággal (így például az Audi Győrben). Ez jellemző volt néhány nagyobb vállalat privatizációjára is, azonban sok más esetben a helyi beágyazódás nem történt meg és a külföldi cégek inkább külföldi beszállítói kapcsolataikat tartották fenn. Ez legtöbbször vagy alkatrészek külföldről importálása vagy a fő termelési folyamatokhoz kapcsolódó leányvállalatok alapítása révén mutatkozott meg. Ez utóbbi esetben a külföldi tulajdonban lévő cégek elkülönültek a helyi gazdaságtól és a helyi cégek számára csupán korlátozott tanulási lehetőségek adódtak. Összefoglalva, egy duális gazdasági struktúra bontakozott ki, mely esetében egy szakadék áll fenn a külföldi és a hazai tulajdonú cégek között, részben a globális versenyhez nem illeszkedő rutinok és részben a külföldi tulajdonú ellátási láncoktól való elkülönülésből fakadóan (Lengyel–Szakálné Kanó 2014). A magyar gazdaság duális szerkezete alapján következő fő hipotézist fogalmaztuk meg:

HIPOTÉZIS 3: A külföldi és a hazai export iparágak kapcsolódó változatlansága pozitívan befolyásolja a regionális foglalkoztatottság növekedését.

A fő hipotéziseink az agglomerációs előnyök, a régió kívüli kereskedelmi kapcsolatok és a magyar gazdaság duális gazdasági szerkezetének regionális foglalkoztatottság növekedésére tett hatására vonatkoznak. Emellett, kutatásunk során szeretnénk megvizsgálni az agglomerációs előnyök, a térségi vállalatok kapcsolódó változatlansága és a hazai vállalatok túlélése – mint alternatív teljesítménymutató – közötti összefüggéseket is.

A vállalatok túlélése egy viszonylag ritkán alkalmazott speciális teljesítménymutató regionális gazdaságtani kutatások esetében, mely nem a (térségi) cégek növekedését, hanem gazdasági tevékenységük következő évben történő folytatásának esélyét vizsgálja. Az agglomerációs előnyök – így a lokalizációs előnyök, az urbanizációs előnyök és a Jacobs externáliák – valamint a technológiai közelség – a regionális gazdaságtani kutatásokban legtöbbször a kapcsolódó változatosság – vállalati túlélésre gyakorolt hatására több kutatás is irányult a közelmúltban. Neffke et al. (2011) az agglomerációs előnyök és a technológiai közelség befolyását vizsgálták a svéd vállalatok túlélésére 1970–2004 között. Boschma és Wenting (2007) az agglomerációs előnyök, a spin-off dinamika és az alapítás évének befolyását vizsgálták a nagy-britanniai autóiipari cégek túlélésére. Borggren et al. (2015) a térségi specializáció és technológiai közelség befolyását vizsgálták a gyorsan növekvő svéd vállalkozások esetében. Az itt felsorolt tanulmányok hasonló eredményekre jutottak abban a tekintetben, hogy az agglomerációs előnyök – így a lokalizációs és az urbanizációs előnyök – önmagukban nem befolyásolják a térségi cégek túlélését, a változatosság és főként a kapcsolódó változatosság az, ami pozitívan befolyásolja azt. Ez alapján kutatásunk negyedik fő hipotézise:

HIPOTÉZIS 4: Az agglomerációs előnyök és a kapcsolódó változatosság pozitívan befolyásolják a vállalatok túlélését.

A vállalatok túlélésére vonatkozó vizsgálat esetében is a hazai és a külföldi tulajdonú cégek közötti különbségtétel, valamint a kapcsolódó változatosság szokásos mutatóinak tulajdonosi háttér alapján történő strukturálása finomíthatja a kapcsolódó változatosságról és a duális gazdaságról alkotott nézeteinket. A következő részben részletesen mutatjuk be kutatásunk tervét, azzal a kifejezett szándékkal, hogy kombináljuk a kapcsolódó változatosság érveit a magyarországi átmeneti gazdaság jellegzetességeivel.

3. A tervezett empirikus kutatás keretei

Az empirikus kutatás során kvantitatív elemzési módszerekre támaszkodunk, a felhasznált szekunder adatok forrása a KSH. Az adatbázis két adattábla összekapcsolásával jön létre. Az egyik adattábla import és export értékeket tartalmaz forintban, külkereskedelmi termékcsoportonként, SITC 4-szintű bontásban. A másik adattábla a Magyarországon kettős könyvvitelt végző vállalatokról tartalmaz adatokat, ide értve a vállalat székhelyét, főtevékenységének ágazati osztályozási besorolását NACE 4-szintű bontásban, a vállalat alkalmazottainak számát és többféle mérlegadatot. A két adattábla a vállalatok anonimizált azonosítója alapján kapcsolható össze. A rendelkezésre álló adatok időbeli terjedelme a 2000 és 2012 közötti időszak, az elemzés térbeli egysége a kistérség, amely csomóponti régióknak tekinthető.

Az adatbázison többféle tisztítást hajtottunk végre. Egyrészt a vizsgált időszakban mind az SITC, mind a NACE kódrendszerben változás történt. A tevékeny-

ségi osztályok esetében a NACE rev. 1.1. mellett döntöttünk, mert így csak a 2010-től kezdődően kellett kódfordítást alkalmazni. Az termékek osztályozásának esetében az SITC rev. 3. kódrendszert választottuk, így 2006-tól kezdve kellett fordítókulcsot alkalmazni. Mindkét esetben a fordítások számának minimalizálására törekedtünk. Másrészt a külkereskedelmi termékáramlások folyóáron számított értékeit defláltuk, 2000-et választva bázisévnek. Ehhez a KSH által közzétett, árufőcsoport szintű árindexeket használtunk. Harmadrészt a vállalati mérlegadatokat esetében pótolunk hiányzó adatokat akkor, ha egy adott vállalat évenkénti adataiban egy-egy év hiányzott. Ebben az esetben az előző, illetve következő év átlagát (alkalmazottak száma), vagy pedig az előző évi értéket használtuk (székhely, főtevékenység).

Az így előálló adatbázison további szűkítéseket hajtottunk végre. Először kizártuk azokat a vállalatokat, amelyek valamelyik évben öt főnél kevesebb alkalmazottal rendelkeztek. Ezzel az volt a célunk, hogy a bennmaradó vállalatok adatai megbízhatóbbak legyenek. Ezt követően a vállalati főtevékenység alapján tovább szűrtük az adatbázist. Azokra a vállalatokra koncentráltunk, amelyek a feldolgozóiparban működnek (15–35 TEÁOR ágazatok). Ennek az volt az oka, hogy a székhelytelephely probléma a feldolgozóipar esetében kevésbé jut érvényre. Ezen felül a külkereskedelmi termékáramlások esetében a kereskedelmi tevékenységet végző vállalatok torzításának elkerülése is célunk volt.

A regionális export-import kapcsolatok vizsgálatokor nem problémamentes az, ha a térségek gazdasági szerkezetét a külkereskedelmi termékáramlásokkal közelítjük. Egyrészt az export profil gazdasági szerkezetként kezelése torzíthat a feldolgozóipar javára (Boschma et al. 2012). Ezt ellensúlyozza, hogy a kutatásunk eleve a feldolgozóiparra fókuszál. Másrészt a külföldi tulajdonú vállalatok felülreprezentáltak lehetnek az export ágazatok között. Mindezeket túl viszont érvelhetünk amellett, hogy azok a vállalatok, illetve termékek, amelyek leginkább hozzájárulnak a tudásújra kombináláshoz, az innovációhoz és a növekedéshez, gyakran versenyképesebbek és nagyobb valószínűséggel vesznek részt a nemzetközi kereskedelemben (Dosi et al. 1988). Emellett nem példa nélküli a kapcsolódó változatosság és az iparágak közötti tudástúlsordulás irodalmában az export profil használata a regionális gazdasági szerkezet közelítésére (például Boschma–Iammarino 2009, Boschma et al. 2012).

3.1. Változók

Kutatásunkban különbséget teszünk a hazai és a külföldi tulajdonú vállalatok között annak érdekében, hogy különbséget tudjunk tenni a tudástúlsordulásból származó előnyök tekintetében. Az OECD (2008) által közzétett, széles körben elfogadott definíció alapján akkor tekintettünk külföldi tulajdonúnak egy vállalatot, ha jegyzett tőkájének több mint 10%-a külföldi tulajdonban van. A külkereskedelmi termékáramlásokat akkor tekintettük „külföldinek”, ha olyan vállalathoz kapcsolódtak, amely külföldi tulajdonban van.

A változatosság regionális szintű mérésére a gyakran használt entrópia-dekompozíciós módszert választottuk. Az entrópia-alapú megközelítés egy valószínűségi eloszlásban megfigyelhető változatosság mérésére alkalmazható (Frenken 2007). Az empirikus alkalmazások leggyakrabban az olyan ágazati osztályozási rendszerekből indulnak ki, mint a NACE vagy TEÁOR. Ugyanakkor alkalmazhatóak termékek osztályozási rendszerei is, így például a PRODCOM, a HS, vagy az SITC. Az osztályozási rendszerek hierarchikus szerkezete különböző aggregációs szinteken teszi lehetővé a változatosság mérését. Az entrópia-alapú mérőszám akkor veszi fel a legnagyobb értékét, amikor a vizsgált eloszlás (például alkalmazottaké, termékáramlásoké) egyenletes (a vizsgált rendszer entrópiája maximális). A mérőszám értéke akkor veszi fel a legkisebb értékét, amikor a vizsgált eloszlás egyetlen szakágazatban koncentrálódik (a vizsgált rendszer entrópiája minimális). Az entrópia-alapú mérés vonzó tulajdonsága, hogy a nélkül bontható fel, hogy a kapott változók esetében feltétlenül multikollinearitás lépne fel. Egy rendszer teljes entrópiája felbontható az átlagos részrendszereken belüli entrópiák összegének, és a részrendszerek közötti entrópiának az összegére (Frenken 2007):

$$H = H_0 + \sum_{g=1}^G P_g H_g \quad (1)$$

Itt H az eseményrendszer teljes entrópiája, H_0 a csoportok közötti entrópia, $g = 1, \dots, G$ az események csoportjait jelöli, P_g a csoporthoz tartozó események valószínűségeinek összege, H_g pedig a csoporton belüli entrópia. Az összeg első tagja a csoportok közötti entrópia, a második tagja pedig a súlyozott átlagos csoporton belüli entrópia. A csoportok közötti entrópiát a következő formula adja meg:

$$H_0 = \sum_{g=1}^G P_g \log_2 \left(\frac{1}{P_g} \right) \quad (2)$$

Egy kiválasztott S_g csoporton belüli entrópia pedig a

$$H_g = \sum_{i \in S_g} \frac{p_i}{P_g} \log_2 \left(\frac{1}{p_i/P_g} \right) \quad (3)$$

formulával adható meg, ahol p_i az i -edik esemény bekövetkezésének valószínűsége.

Az entrópia-felbontással számolt kapcsolódó és nem kapcsolódó változatosság általánosságban és a külföldi, illetve hazai vállalathalmazokon belül egyaránt számolható. Emellett a külföldi-hazai és az import-export csoportosítás esetében ezeknek a csoportoknak az egymáshoz kapcsolódó változatossága is jelentőséggel

bírhat: (1) a hazai vállalatok akkor tudnak tanulni a külföldiektől, ha legalább részben hasonló tudásbázisra támaszkodnak; (2) az import akkor hozhat új tudást egy régióba, ha legalább részben hasonló tudásbázis már jelen van. Erre a célra a Boschma és Iammarino (2009) által javasolt változatossági mutatót adaptáltuk:

$$RELVAR = \sum_{i=1}^N OE_4(i) * W_4(i) \quad (4)$$

Eszerint az exporthoz kapcsolódó import, vagy a hazaihoz kapcsolódó külföldi változatosság esetében egy NACE, vagy SITC 4-szintű ágazat körül mérjük entrópiával a változatosságot ugyanabban a 2-szintű csoportban ($OE_4(i)$), majd ezt súlyozzuk az ágazat részesedésével a regionális volumenből ($W_4(i)$). Végül a kapott értékeket regionális szinten aggregáljuk.

A változatossági mutatókat vállalati szintű (például alkalmazottak száma), illetve regionális szintű kontroll változókkal (például népsűrűség, HHI, tőkeellátottság) egészítjük ki az ökonometria specifikáció során. Az előbbieket célja a vállalati túlélést a vállalat szintjén befolyásoló tényezők hatásának kiszűrése. Az utóbbi esetben elsősorban a lokalizációs előny (iparágón belüli tudástülcsoordulás), valamint az urbanizációs előny (régiónálból származó előnyök) növekedésre gyakorolt hatásának kiszűrése volt a célunk.

3.2. Alkalmazott módszer

A térségek foglalkoztatottságának növekedésére vonatkozó vizsgálat során fix-hatás panel regresszió módszerre támaszkodunk. Ez a módszer különösen akkor alkalmazható, ha egyes entitásokon (így például régiókon) belüli magyarázó és célváltozók közötti kapcsolatra vagyunk kíváncsiak. Az egyes entitások egyedi sajátosságokkal (például méret, történelmi múlt) rendelkeznek, amelyek befolyásolhatják a magyarázó és célváltozók értékeit, a módszer pedig erre kontrollál (Cameron–Trivendi 2009). A fix-hatás megközelítés kiszűri az időben állandó jellemzőket, így csak a magyarázó változók (például változatosság) és a célváltozók (például regionális foglalkoztatottság) kapcsolatára fókuszálhatunk. A fixhatás-modell egyenlete a következő alakban írható fel:

$$Y_{it} = \beta X_{it} + \alpha_i + u_{it} \quad (5)$$

Itt Y_{it} a célváltozó i -edik entitás a t -edik időpontbeli értéke, X_{it} jelöli a magyarázó változókat, β pedig a magyarázó változók együtthatóit. Végül α_i az egyes entitásokra jellemző tengelymetszet, u_{it} pedig a hibatag.

A térségekben megfigyelhető agglomerációs előnyök és az újonnan létrejövő vállalatok túlélése közötti kapcsolat vizsgálatához a túlélés-elemzésekben gyakran alkalmazott Cox arányos kockázat-modellt (*Cox proportional hazards model*) al-

kalmazunk. Túlélés-elemzés során arra vagyunk kíváncsiak, hogy az egyes magyarázó változók hogyan befolyásolják azt az időt, ami egy esemény bekövetkeztéig eltelik (Cleves et al. 2010). Esetünkben: hogyan befolyásolja egy vállalat megjelenésétől eltűnéséig eltelt időt az, hogy milyen agglomerációs előnyök érvényesülnek abban a térségben, ahol létrejött.

A modell egyenlete:

$$h(t|x_j) = h_0(t)exp(x_j\beta_x) \quad (6)$$

Itt $h_0(t)$ az alapszintű kockázat, amellyel az összes vállalat egyformán szembesül, x_j a magyarázó változók, β_x pedig az együttthatóik különböző értékeit jelöli. A Cox-modell egy vállalat megszűnésének valószínűségét vizsgálja, a modell célváltozója $h(t|x_j)$, azaz hogy hogyan változik a megszűnés valószínűsége, feltéve a magyarázó változó különböző értékeit. A Cox-modell alkalmazásának hátránya, hogy feltételezi a magyarázó változók állandóságát a vizsgált időszakban. Esetünkben ez azt jelenti, hogy a vállalatok létrejöttkor érvényes regionális szintű mutatókat állandónak tekintik. Az egyes térségek gazdasági szerkezete lassan változik, 5-8 éves időtávon állandónak tekinthető, ezért ez nem feltétlenül okoz problémát a jövőbeni eredmények értékelésekor.

4. Összegzés

Az egyes térségekben megfigyelhető változatosságra vonatkozó irodalom áttekintése alapján úgy tűnik, hogy a térségek gazdasági teljesítménye nem elsősorban a változatosság, vagy a specializáció következménye, hanem a kapcsolódó változatosság játszik meghatározó szerepet. Ez különösen a foglalkoztatottság növekedése esetén érvényesül. Jelen tanulmányban amelltt érveltünk, hogy a kapcsolódó változatosság tanulmányozása a hazai térségek esetében hozzájárulna a változatosság szerepének jobb megértéséhez. Ennek elsősorban az az oka, hogy hazai térségek gazdasága a hazai és külföldi vállalatok között megfigyelhető különbségek mentén erőteljesen strukturálódik. E struktúra és a kapcsolódó változatosság kapcsolatának tanulmányozására tettünk javaslatot. Ez alapján két kutatási irányt különböztettünk meg. Az egyik esetben a térségekben megfigyelhető (hazai és külföldi vállalatok közötti) kapcsolódó export és import változatosság segítségével magyarázhatjuk a régiók foglalkoztatottság növekedésében megfigyelhető különbségeket. A másik esetben a térségi változatosság újonnan létrejövő vállalatok túlélésére gyakorolt hatását ragadhatjuk meg.

Felhasznált irodalom

- Bathelt, H. – Malmberg, A. – Maskell, P. (2004): Clusters and knowledge: local buzz, global pipelines and the process of knowledge creation. *Progress in Human Geography*, Vol. 28, No. 1, 31–56. o.
- Beaudry, C. – Schiffauerova, A. (2009): Who's right, Marshall or Jacobs? The localization versus urbanization debate. *Research Policy*, Vol. 38, No. 2, 318–337. o.
- Bishop, P. – Gripiaios, P. (2010): Spatial Externalities, Relatedness and Sector Employment Growth in Great Britain. *Regional Studies*, Vol. 44, No. 4, 443–454. o.
- Borggren, J. – Eriksson, R. H. – Lindgren, U. (2015): Knowledge flows in high-impact firms: How does relatedness influence survival, acquisition and exit? *Journal of Economic Geography*, doi: 10.1093/jeg/lbv014
- Boschma, R. – Eriksson, R. – Lindgren, U. (2014): Labour Market Externalities and Regional Growth in Sweden: The Importance of Labour Mobility between Skill-Related Industries. *Regional Studies*, Vol. 48, No. 10, 1669–1690. o.
- Boschma, R. – Iammarino, S. (2009): Related Variety, Trade Linkages, and Regional Growth in Italy. *Economic Geography*, Vol. 85, No. 3, 289–311. o.
- Boschma, R. – Minondo, A. – Navarro, M. (2012): Related variety and regional growth in Spain. *Papers in Regional Science*, Vol. 91, No. 2, 241–256. o.
- Boschma, R. – Wenting, R. (2007): The spatial evolution of the British automobile industry: Does location matter? *Industrial and Corporate Change*, 16, 2, 213–238. o.
- Brachert, M. – Kubis, A. – Titze, M. (2013): Related Variety, Unrelated Variety and Regional Functions: A spatial panel approach. *Papers in Evolutionary Economic Geography*, No. 1301. University Utrecht, Faculty of Geosciences.
- Cameron, A. C. – Trivendi, P. K. (2009): *Microeconometrics Using Stata*. Stata Press, College Station, Texas.
- Cleves, M. – Gould, W. – Gutierrez, R. G. – Marchenko, Y. V. (2010): *An Introduction to Survival Analysis Using Stata. Third Edition*. Stata Press, College Station, Texas.
- Dosi, G. – Freeman, C. – Nelson, R. – Silverberg, G. – Soete, L. (eds.)(1988): *Technical Change and Economic Theory*. Pinter Publishers, London–New York.
- Frenken, K. (2007): Entropy statistics and information theory. In Hanusch, H. – Pyka, A. (eds.): *Elgar Companion to Neo-Schumpeterian Economics*. Edward Elgar, Cheltenham – Northampton, 544–555. o.
- Frenken, K. – Van Oort, F. – Verburg, T. (2007): Related Variety, Unrelated Variety and Regional Economic Growth. *Regional Studies*, Vol. 41, No. 5, 685–697. o.
- Glaeser, E. – Kallal, H. D. – Scheinkman, J. D. – Shleifer, A. (1992): Growth in Cities. *Journal of Political Economy*, Vol. 100, No. 6, 1126–1152. o.
- Hartog, M. – Boschma, R. – Sotarauta, M. (2012): The Impact of Related Variety on Regional Employment Growth in Finland 1993–2006: High-Tech versus Medium/Low-Tech. *Industry and Innovation*, Vol. 19, No. 6, 459–476. o.

- Henderson, J. V. – Kuncoro, A. – Turner, M. (1995): Industrial Development in Cities. *Journal of Political Economy*, Vol. 103, No. 5, 1067–1085. o.
- Jacobs, J. (1960): *The Economy of Cities*. Random House, New York.
- Lengyel B. – Cadil, V. (2009): Innovation Policy Challenges in Transition Countries: Foreign Business R&D in the Czech Republic and Hungary. *Transition Studies Review*, 16, 174–188. o.
- Lengyel B. – Szakálné Kanó I. (2014): Regional economic growth in Hungary 1998–2005: what does really matter in clusters? *Acta Oeconomica*, Vol. 64, No. 3, 257–285. o.
- Mameli, F. – Iammarino, S. – Boschma, R. (2012): Regional variety and employment growth in Italian labour market areas: services versus manufacturing industries. *Papers in Evolutionary Economic Geography*, No. 1203. University Utrecht, Faculty of Geosciences.
- Marshall, A. (1920): *Principles of Economics* (8th ed). MacMillan, London.
- McCann, P. (2008): Agglomeration economies. In Karlsson, C. (ed.): *Handbook of Research on Cluster Theory*. Edward Elgar, Cheltenham–Northampton, 23–38. o.
- Neffke, F. M. H. – Henning, M. – Boschma, R. (2011): The impact of aging and technological relatedness on agglomeration externalities: a survival analysis. *Journal of Economic Geography*, doi:10.1093/jeg/lbr001, 1–33. o.
- OECD (2008): *OECD Benchmark Definition of Foreign Direct Investment*. Fourth Edition. OECD, Paris.
- Quatraro, F. (2010): Knowledge coherence, variety and economic growth: Manufacturing evidence from Italian regions. *Research Policy*, Vol. 39, No. 10, 1289–1302. o.
- Quatraro, F. (2011): Knowledge Structure and Regional Economic Growth: The French case. In Hoskinson, S.–Libecap, G. (eds.): *Entrepreneurship and Global Competitiveness in Regional Economies: Determinants and Policy Implications*. Emerald Goup Publishing Limited, Bingley, 185–217. o.
- Saviotti, P. P. – Frenken, K. (2008): Export variety and the economic performance of countries. *Journal of Evolutionary Economics*, Vol. 18. No. 2. 201–218. o.
- UNCTAD (2005): *World Investment Report 2005: Transnational Corporations and the Internationalization of R&D*. United Nations, New York and Geneva.
- Van Oort, F. (2015): Unity in variety? Agglomeration economics beyond the specialization-diversity controversy. In Karlsson, C. – Andersson, M. – Norman, T. (eds.) *Handbook of Research Methods and Applications in Economic Geography*. Edward Elgar, Cheltenham–Northampton, 259–271. o.
- Van Oort, F. – De Geus, S. – Dogaru, T. (2013): Related Variety and Regional Economic Growth in a Cross-Section of European Urban Regions. *Papers in Evolutionary Economic Geography*, No. 1312. University Utrecht, Faculty of Geosciences.
- Wixe, S. – Andersson, M. (2013): Which Types of Relatedness Matter in Regional Growth? *Papers in Evolutionary Economic Geography*, No. 1326. University Utrecht, Faculty of Geosciences.

A vállalati növekedési lehetőségek területi különbségeinek modellezése

Tóth-Pajor Ákos¹–Farkas Richárd²

A tanulmány célja, hogy a vállalati növekedési lehetőségek területi különbségeinek alakulására keressen magyarázatot. A térségek versenyképességére hatással van a gazdasági közösségek teljesítménye. A közösségek részét képező vállalatok növekedési lehetőségeiben megfigyelhető különbségek jó indikátorai lehetnek a versenyképességben jelentkező eltéréseknek. Az adott térségben kialakult vállalkozói ökoszisztémák olyan pozitív gazdasági extern hatásokat generálnak, amelyek nem minden esetben mérhetőek egzakt módon, csak az aggregált hatás ragadható meg különböző proxykon keresztül. Az aggregált hatás egyik indikátora lehet, ha az adott térségben koncentráltan jelennek meg kiemelkedő növekedési lehetőségekkel rendelkező vállalatok.

A tanulmány arra a vállalkozói ökoszisztéma irodalom által felvetett kérdésre keresi a magyarázatot, amely szerint a nagy növekedési potenciállal rendelkező vállalatok térben koncentrált módon jelennek meg a gazdaságban. A vizsgálatok eredményei a kiemelkedő növekedési lehetőségekkel rendelkező vállalatok koncentrációját erősítik meg. Az eredmény a vállalkozói ökoszisztémák pozitív gazdasági extern hatásainak indikátoraként értelmezhető, így lehetővé téve a vállalkozói ökoszisztémák teljesítménymérésének output alapú megközelítését.

Kulcsszavak: vállalati növekedési lehetőségek, Q-elmélet, vállalkozói ökoszisztéma

1. A vállalkozói ökoszisztéma

A gazdasági közösségek hatással vannak a térségek versenyképességére. A gazdasági közösségek részét képező vállalatok növekedési lehetőségeiben megfigyelhető különbségek jó indikátorai lehetnek a közösségi teljesítménynek, és az általuk generált pozitív gazdasági extern hatások befolyásolhatják a térségek versenyképességét.

Moore (1993) szerint a vállalatok növekedését a folyamatos innováció teszi lehetővé, amely hatással van a vállalat horizontális és vertikális stakeholdereire is. Az általa üzleti ökoszisztémáknak nevezett gazdasági közösségek esetében felvázol egy életciklus modellt, ami az üzleti ötlet megszületésétől az innováció vezérelt megújulásig követi nyomon az ökoszisztémák tevékenységét. A modell arra utal, hogy az ökoszisztémákban kialakul egy vezető gazdasági szereplő, aki az innovációs

---

¹ Tóth-Pajor Ákos, PhD hallgató Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar (Pécs)

² Farkas Richárd, PhD hallgató Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar (Pécs)

képességén keresztül egy közösséget tud építeni maga köré, így létrehozva egy klasztert a gazdaságon belül. Összességében Moore a vállalkozói ökoszisztémát kapcsolatban levő szervezetek és egyének gazdasági közösségeként határozza meg (Moore 1993).

A politikai döntéshozók is felismerték, hogy az ilyen nagy növekedési lehetőségekkel rendelkező gazdasági közösségek támogatása lehet a gazdaság élénkítésének egyik alapköve, ezért elkezdtek vizsgálni, hogy milyen tényezők befolyásolják az ilyen gazdasági közösségek kialakulását. Így alkották meg a főként döntéshozói szemszögből szemlélődő vállalkozói ökoszisztéma megközelítést. Ez a megközelítés főként a nagy növekedési potenciállal rendelkező vállalkozásokra koncentrál. A helyi és régiós környezet azon feltételeit vizsgálják, amelyek lehetővé teszik a nagy növekedési lehetőségekkel rendelkező vállalkozások kialakulását és azok támogatását. A megközelítés fő célja, hogy olyan vállalkozóbarát környezetet teremtsen meg, amely ösztönzi a vállalkozást. Ezen kívül fontosnak tekinti a régiós adottságok és a szabályozási keretek közötti kapcsolatot. A megközelítés arra következtetésre jut, hogy nincsenek köbe véshető szabályok, amik egy ilyen közösség kialakulását elősegíthetik, hanem minden ökoszisztéma egyedi és egy evolúciós folyamat eredménye, amely során figyelembe kell venni az egyéni karakterisztikákat (Mason–Brown 2014).

A vállalkozói ökoszisztéma teljesítményének mérésére tett kísérletek eddig arra koncentráltak, hogy összegyűjtsék azokat a tényezőket, amelyek szükségesek ahhoz, hogy egy adott térségben vállalkozóbarát környezet alakulhasson ki (Isenberg 2010, Vogel 2013). Ezen felül a Vállalkozás Nemzeti Rendszere is hasonló teljesítménymérési keretrendszert foglal magában, amely a vállalkozói attitűdök, a vállalkozói aspirációk és vállalkozói képességek dinamikus és intézményileg beágyazott interakciójaként határozódik meg azzal a céllal, hogy vállalkozások létrehozása és működtetése révén vezérelje az erőforrások elosztását (Ács et al. 2012).

Jelen tanulmány ezen szakirodalmakhoz szeretne hozzájárulni, amikor azt a célt tűzi ki, hogy a nagy növekedési lehetőségekkel rendelkező vállalatok térbeli koncentrációjával próbálja meg jellemezni a gazdasági közösségek teljesítményét.

2. Q-modellek alkalmazási lehetőségei a vállalati növekedési lehetőségek mérésében

Az általunk használatos alapmodell nagyon sokszor fordul elő a szakirodalomban. Jelen cikkünkben két munkára támaszkodunk, melyek összefüggéseket tárnak fel a vállalatok gazdasági döntéseit befolyásoló tényezők, mint például a profitmaximalizálás között (Gilchrist–Himmelberg 1995), a másik munka pedig az elemzési eszköztár egyik népszerű elméleti alapozását adja, a Tobin-féle „Q-modell” tulajdonságait mutatja be (Hayashi 1982).

A vállalat menedzsmentjének – standardoknak megfelelően feltételezett – célja, hogy a jövőben várható profitáram nettó jelenértékét maximalizálja. Mivel a vállalatok növekedési lehetőségeinek indikátoraként a beruházási lehetőségeket, illetve a megvalósított és megvalósítandó beruházásokat tartjuk megfelelőnek, így modelünköt is így kívánjuk felépíteni. A beruházási döntések vizsgálatakor általánosan használt modellek a kiigazítási-költség modellek. Tétélezzünk fel egy növekvő határköltséget reprezentáló költségfüggvényt, miszerint a költségfüggvény egy növekvő konvex összefüggés formájában adott a pótlólagos beruházásokra vonatkozóan. Ekkor a vállalat által maximalizálni kívánt nettó jelenérték probléma³:

$$V(K_{i,t-1}, \theta_{i,t}) = \max_{I_t} E \left\{ \sum_{\tau=t}^{\infty} \beta^{\tau} [\pi(K_{i,\tau}, \theta_{i,\tau})] - c(I_{i,\tau}, K_{i,\tau}, \xi_{i,\tau}) - I_{i,\tau} \mid \Omega_{i,\tau} \right\}$$

ahol

$$K_{i,t} = (1 - \delta)K_{i,t-1} + I_{i,t}$$

ahol V a vállalat jövőben várható profitjának nettó jelenértéke, E a várható érték operátor, K a tőkeállomány, I a beruházások nagysága, c a kiigazítási-költségek függvénye, π a profitfüggvény, θ és ξ pedig exogén sokkok, míg i a vállalat, t pedig az időperiódus indexe⁴.

A szélsőérték-feladat megoldásaként adódik a profitmaximum elsőrendű feltétele

$$E[q_{i,t} \mid \Omega_{i,t}] = 1 + \frac{\partial c(I_{i,t}, K_{i,t})}{\partial I_{i,t}}$$

ahol

$$q_{i,t} = \sum_{s=0}^{\infty} \beta^s (1 - \delta)^s \left[\frac{\partial \pi(K_{i,t+s}, \theta_{i,t+s})}{\partial K_{i,t+s}} - \frac{\partial c(K_{i,t+s}, \xi_{i,t+s})}{\partial K_{i,t+s}} \right]$$

Az elsőrendű feltétel szerint a tőke árnyékára meg kell egyezzen annak határköltségével az optimális pontban. Vagyis a profitmaximumot adó beruházási szint esetében a tőke várható diszkontált határprofitja megegyezik annak határköltségével.

A tőke árnyékaraként kapott összeg tagonként komponensekre bontható. A szögletes zárójelben megjelenő tag a tőke várható határprofitja, melyet a továbbiakban $E(\pi_{i,t+s} \mid \Omega_{it})$ –vel jelölünk. A zárójel előtt álló tag az időpreferenciát kinyilvánító diszkonttényező és az amortizáció után megmaradó tőkehányad szorzata, me-

³ A következő modell levezetésében nagyban támaszkodunk Gilchrist–Himmelberg (1995)-re.

⁴ A változók kivétel nélkül reál nagyságok, míg az ármércezőségi a tőke, így a numeriare a tőkebérlési díj.

lyek a nettó jelenérték meghatározásánál kapnak központi szerepet, melyet a továbbiakban jelöljünk λ -val. Ekkor

$$E[q_{i,t} | \Omega_{i,t}] = \sum_{s=0}^{\infty} \lambda^s E[\pi_{i,t+s} | \Omega_{i,t}]$$

összefüggés áll fenn. Az általában használatos kvadratikus formájú kiigazítási-költség függvényt segítségül hívva⁵, majd ezt behelyettesítve az optimalitási feltételbe, és az egységnyi tőkére eső beruházásra rendezve a következő összefüggést kapjuk:

$$y_{i,t} = \frac{1}{\alpha} E[q_{i,t+s} | \Omega_{i,t}] + \gamma_i + \xi_{i,t} \quad \text{ahol} \quad y_{i,t} = \frac{I_{i,t}}{K_{i,t}}$$

Az egyenletből jól látszik, hogy az egy tőkeegységre eső beruházások nagysága függ a beruházandó egység várható határprofitjától. E határprofit meghatározó tényezői a vállalati működésből származtathatók, melyek megragadhatók a vállalat pénzügyi mutatóival. Ennek formalizálására használjuk az $X_{i,t}$ mátrixot, amely az egységnyi tőkére jutó nettó árbevétel és az egységnyi tőkére jutó profit mutatók vektorait tartalmazó mátrix. Mivel a vállalati pénzügyi mutatókban időbeli összefüggések is fellelhetők, definiáljuk az $X_{i,t}$ mátrixot egy elsőrendű autoregresszív folyamatként, a következő módon:

$$X_{i,t} = AX_{i,t-1} + f_i + d_t + u_{i,t}$$

ahol f_i az egyedhatások vektora, d_t reprezentálja az egész iparágat érő sokkokat, $u_{i,t}$ pedig az innovációs fejlődés által keletkező sokkhatásokat. Az iparágat érő sokkhatásról is feltételezve, hogy hasonló autoregresszív folyamatot követ, mint a magyarázó változók mátrixa, felírhatjuk a $(t + s)$ -edik időszakban várt pénzügyi adatok mátrixát a következő formában:

$$E[X_{i,t+s} | X_{i,t}] = A^s X_{i,t} + k(f_i) + h(d_t)$$

Ahol eltekintünk a sokkokat definiáló függvények meghatározásától.⁶

⁵ Általánosságban adjumstment-cost függvényként egy kvadratikus formájú költségfüggvényt alkalmazunk, mely biztosítja a beruházások kiigazítási költség-görbéjének konvex-növekvő tulajdonságait. E függvény jelen esetben követve alapmodellünket a következő alakot ölti: $c(I_{i,t}, K_{i,t}) = \frac{\alpha}{2} (\frac{I_{i,t}}{K_{i,t}} - \gamma_i - \xi_{i,t})^2 K_{i,t}$.

⁶ A sokkokat meghatározó függvények igen bonyolult összefüggésekből adódnának, ugyanakkor a modellben paraméterek szerepét töltik be, így definiálásuktól az alapmodell útmutatásait követve eltekinthetünk.

Strukturális modellünk alapjaként használatos összefüggésünk elkészítéséhez utolsó lépés, hogy a fenti összefüggést visszahelyettesítsük az $y_{i,t}$ meghatározására szolgáló egyenletbe. Ekkor a következő összefüggést kapjuk átrendezés után:

$$y_{i,t} = \frac{1}{\alpha} [c'(I - \lambda A)^{-1}] X_{i,t} + \varpi_t + v_i + \eta_t + \xi_{i,t}$$

ahol ϖ_t a várható érték számításból és helyettesítésből adódó hibatag, v_i az egyedhatást reprezentáló sokk, mely modellünkben a k függvénnyel definiált folyamatot követi, hasonlóan η_t az iparág egészét érő sokkhatás, mely a h függvény által reprezentált, $\xi_{i,t}$ pedig exogén sokk. Az utolsó egyenlet alapján felírható a panelmodell elemzésére használható empirikus modell, mely a következő formát ölti:

$$y_{i,t} = \beta' X_{i,t} + v_i + \eta_t + \xi_{i,t}$$

Amennyiben modellünk jól illeszkedik, és megfelelően működik, a β' vektor arányos lesz a $c'(I - \lambda A)^{-1}$ kifejezéssel. A tőkearányos beruházás és a tőke várható nettó határprofitja közötti összefüggések levezetéséből látható, hogy ekkor vektorunk jól reprezentálja a vizsgálati céljainknak megfelelő Tobin-féle „q” értéket.

Az így levezetésre kerülő Q-modell állítása szerint a vállalatok beruházásait a vállalatok növekedési lehetőségei határozzák meg. A növekedési lehetőségeket a beruházási egységre jutó profit várható értéke határozza meg, így a vállalat beruházásai a menedzserek profitvárakozásaitól függnék. Az empirikus tesztek során a modell érvényessége nem volt visszaigazolható, mivel az empirikus modell magyarázóereje alacsony. Ennek következtében a modell magyarázóváltozóit kibővítették, mivel azt találták, hogy a növekedési lehetőségeken felül a pénzügyi helyzetet leíró mutatók is szignifikáns magyarázóerővel bírnak a beruházások tekintetében. Így születtek meg a kibővített Q-modellek, amelyekben a beruházásokat a növekedési lehetőségek proxyján túl az egységnyi tőkére jutó működési cash flow, az egységnyi tőkére jutó hosszú lejáratú kötelezettségek és az egységnyi tőkére jutó készpénztartalék is magyarázza. Ezek a kibővített modellek alapozták meg a beruházások cash flow érzékenységének vizsgálatait (Fazzari et al. 1988). A modellekkel kapcsolatos kritikákat Erickson–Whited (2000) fogalmazta meg, amelyben felhívja a figyelmet arra, hogy vagy a modellek ökonometriai feltevéseiben kell keresni a hibát, vagy a Tobin-féle Q nem megfelelő proxyja a vállalatok növekedési lehetőségeinek, amely esetben a pénzügyi helyzethez kapcsolódó mutatószámok is magyarázó erővel rendelkezhetnek a modellekben.

Véleményünk szerint a vállalkozói ökoszisztémák hatására kialakuló pozitív gazdasági extern hatások figyelembe vétele a növekedési lehetőségek tekintetében lehetővé teszi, hogy a Q-modellek magyarázó ereje javuljon. A gazdasági közösségek által generált pozitív extern hatások térökonometriai eszközök segítségével megragadhatók és a modellbe emelhetők. Ez által a nem egzakt módon jellemezhető,

a vállalatok növekedési lehetőségeire számottevő hatást gyakorló látens változók is szerepelhetnek a modellben, amely segítségével az alapmodell magyarázó ereje javítható. Ezen hipotézisünk megalapozásához vizsgálnunk kell a növekedési lehetőségek proxyjaként alkalmazott pénzügyi mutatók térbeli autokorrelációját. A térbeli autokorreláció vizsgálatát a globális Moran I próba és az Anselin-féle lokális Moran I próba segítségével végezhetjük el (Varga 2002). Ugyanezen módszertan lehetővé teszi a gazdasági közösségek teljesítményének növekedési lehetőségekből származtatott output alapú mérését.

A továbbiakban a vállalkozói ökoszisztéma irodalom által megfogalmazott hipotézis kerül vizsgálatra a Q-modellek segítségével, mely szerint a vállalkozóbarát környezet által generált pozitív gazdasági extern hatások miatt a nagy növekedési potenciállal rendelkező vállalatok térben koncentráltan vannak jelen.

3. A növekedési lehetőségek mérése a KKV szektorban

Gilchrist–Himmelberg (1995) modelljében a növekedési lehetőségek proxyjaként az egységnyi tőkére jutó profit várható értékét használja, amely várható érték egy elsőrendű autoregresszív folyamatból származik. Ez a mérőszám a szakirodalomban a fundamentális Q mutatóként jelenik meg azokban a tanulmányokban, amelyek a kis- és középvállalatok esetében alkalmazzák a Q-modelleket (Ryan et al. 2014). Elsőként a Q-modellek kisvállalatokra történő alkalmazási lehetőségeit szeretnénk megvizsgálni, amelyhez a rendelkezésünkre álló adatállomány segítségével megbecsülünk egy kibővített Q-modellt. A modell becslésével azt szeretnénk bizonyítani, hogy az általunk kiválasztott proxy alkalmazható-e a növekedési lehetőségek mérőszámaként. A tőzsdén kereskedett vállalatok esetében a Tobin-féle Q mutató a piaci érték és a könyv szerinti érték hányadosaként határozható meg a legegyszerűbb módon. A kis- és középvállalatok esetén tőkepiaci adatok hiányában a Gilchrist–Himmelberg (1995) által a fundamentális Q kiszámításához alkalmazott pénzügyi mutatók teszik lehetővé a kis- és középvállalatok növekedési lehetőségeinek mérését. Az egyik ilyen mérőszám az egységnyi tőkére jutó nettó árbevétel mutató. A Q-modellek javítási lehetőségeinek vizsgálatára vonatkozóan a proxy térbeli koncentrációra való hajlamát kell megfigyelnünk.

A hipotéziseink empirikus vizsgálatához a Szerb László et al. (2014) cikkben bemutatott kis- és középvállalatokból álló adatbázist használjuk fel, amely 800 kis- és középvállalat mérleg és eredmény kimutatás adatait tartalmazza 2008–2012 időszakra vonatkozóan. Az adattisztítást követően egy nem-kiegyensúlyozott panel adatállomány állt rendelkezésünkre, amely 411 db vállalat mutatóit tartalmazza a 2009–2012 időszakra vonatkozóan. Az adatállományban azok a vállalatok szerepelhetnek, amelyek a következő feltételeknek eleget tettek:

1. Legalább 3 db lezárt üzleti évvel rendelkeznek
2. A mérlegfőösszegük nagyobb, mint 10 millió forint
3. A mérlegegyezőség feltétele teljesül
4. Az árbevétel nagyobb, mint 0

A fundamentális Q mutató kiszámításához nem állt rendelkezésünkre a fundamentumok elegendően hosszú időszora, így a növekedési lehetőségeket a határprofit várható értéke helyett az egységnyi tőkére jutó nettó árbevétel mutatóval tudtuk közelíteni. A növekedési lehetőségek proxyjaként használt mérőszámot a tárgyévi nettó árbevétel és a bázis évi mérlegfőösszeg hányadosaként származtattuk. A mérőszám megmutatja, hogy mekkora árbevétel jut az egységnyi befektetett tőkére. Ha a mutató értéke egynél nagyobb az azt jelzi, hogy a vállalat jövedelmező módon tudta befektetni a tőkéjét. Ha mutató várható értéke egynél nagyobb az azt jelzi, hogy a vállalat számára várhatóan jövedelmező beruházási lehetőségek állnak rendelkezésre, ezért jók a növekedési lehetőségekkel kapcsolatos kilátásai.

Jelen vizsgálat során az idősor rövidege miatt arra az egyszerűsítő feltételezésre kényszerültünk, hogy az egységnyi tőkére jutó árbevétel múltbeli értékeit tekintsük érvényesnek a jövőre vonatkozóan, mivel a rendelkezésünkre álló megfigyelések alapján mutató várható értékének számtani átlagként történő meghatározása nem javította volna érdemben a növekedési lehetőségek közelítését. Ez a megközelítés egy statikus vizsgálódást tesz számunkra lehetővé, így a növekedési lehetőségek időbeli dinamikáját nem állt módunkban figyelembe venni a Q -modellünkben.

A növekedési lehetőségek proxyjaként használt mérőszám validálásaként az alábbi kibővített Q -modellt becsültük meg:

$$\frac{BB_{j,t}}{MF_{j,t-1}} = \beta_1 Q_{j,t} + \beta_2 \frac{MCF_{j,t}}{MF_{j,t-1}} + \beta_3 \frac{PV_{j,t}}{MF_{j,t-1}} + \beta_4 \frac{HLKV_{j,t}}{MF_{j,t-1}} + \beta_5 \frac{JTN_{j,t}}{MF_{j,t-1}} + \alpha_j + d_t + v_{j,t}$$

ahol az eredményváltozónk a befektetett eszközök bruttó növekménye (BB), és a magyarázó változók között a tárgy évi nettó árbevétel és a bázis évi mérlegfőösszeg hányadosa (Q), a tárgy évi működési cash flow (MCF), a pénzeszközök tárgyévi változása, a hosszú lejáratú kötelezettségek tárgyévi változása ($HLKV$) és a jegyzett tőke tárgyévi növekménye (JTN) szerepel a bázis évi mérlegfőösszeghez (MF) viszonyítva. Az egyedhatást α , az időhatást d , a hibtagot v , míg β a magyarázó változókhoz tartozó paramétereket jelöli.

A Hausman próba alapján a modell állandó hatású becslésére volt lehetőségünk, amelyhez a heteroszkedaszticitás kezelésének szükségessége miatt a robusztus standard hibákkal korrigált legkisebb négyzetek módszerét tudtuk alkalmazni a becslés során Beck–Katz (1995) alapján.

1. táblázat A Q modell alkalmazása a KKV szektorban

Változók	Paraméterek	Standard hiba	t-próba	p-értékek
KONSTANS	-0.061508	0.018778	-3.275461	0.0011
MCF	0.244480	0.042643	5.733186	0.0000
HLKV	0.741834	0.043802	16.93595	0.0000
PV	-0.353610	0.048262	-7.326944	0.0000
Q	0.037290	0.011789	3.163018	0.0016
JTN	0.524912	0.099614	5.269465	0.0000
Hatáspecifikáció				
Állandó egyed hatás (dummy változók)				
Állandó idő hatás (dummy változók)				
R ²	0.565195	Az eredmény változó átlaga		0.021376
Korrigált R ²	0.416221	Az eredmény változó szórása		0.179417
A regresszió standard hibája	0.137084	Durbin-Watson próba		2.278780
F-próba	3.793919	p-érték (F-próba)		0.000000

Forrás: saját szerkesztés, Szerb et al. (2014) adatállomány felhasználásával

A becült paraméterek a várakozásainknak és a szakirodalomban használt modelleknek megfelelnek. A modellünk a globális F-próba alapján létező modell. A modellünkben a pénzügyi helyzetet meghatározó változók és az általunk a növekedési lehetőségek mérésére használt proxy a parciális t-próbák alapján szignifikánsan magyarázzák az általunk vizsgált vállalatok beruházásait. A modell magyarázó változói a korrigált R² mutatót figyelembe véve az eredményváltozónk varianciájának 41%-át magyarázzák. Az időhatások nem tartalmaznak trendet, inkább zajnak tekinthetők.

Modellünk gazdasági jelentéstartalommal is felruházzható. A kibővített Q-modellben a működési cash flowhoz tartozó pozitív paraméter azt jelzi, hogy a beruházások érzékenyek a belső források ingadozásaira, amely eredmény többször is megjelenik a szakirodalomban a finanszírozási korláthoz, az ügynökproblémákhoz kapcsolódó vizsgálatokban (Fazzari et al. 1988, Andrén–Jankensgård 2015). Továbbá ez a megfigyelés a hosszú lejáratú kötelezettségek és a tőkeemelés esetében is fennáll. A készpénztartalékok esetén egy fordított kapcsolat figyelhető meg. Amennyiben a beruházások növekednek, úgy ceteris paribus a készpénztartalékok csökkenése figyelhető meg. A növekedési lehetőségeket közelítő egységnyi tőkére jutó nettó árbevétel mutatóhoz tartozó paraméter pozitív értéke azt mutatja meg, hogy minél jövedelmezőbb módon tud beruházni egy vállalat, annál többet fog beruházni. A ki-

bővített Q-modell becslésének célja teljesült, a modellünk eredménye alapján az egységnyi tőkére jutó nettó árbevétel, mint a növekedési lehetőségek proxyja alkalmazható a vizsgálataink során. Noha látnunk kell a proxynk korlátait a Q elméletben alkalmazott proxyk viszonylatában és ez alapján kell értékelnünk az eredményeinket is.

Véleményünk szerint a modellünk magyarázó ereje térökonometriai eszközök segítségével javítható, amennyiben a modellbe a növekedési lehetőségek térben kíséltetett változóit is bevonjuk. Ehhez meg kell vizsgálnunk, hogy az adatállományunkban szereplő vállalatok a növekedési lehetőségeik proxyjaként használt egységnyi tőkére jutó nettó árbevétel mutató alapján hajlamosak-e a térbeli koncentrációra.

4. A vállalati növekedési lehetőségek térbeli autókorrelációjának tesztelése

A növekedési lehetőségek térbeli autókorrelációjának tesztelésére a globális Moran I próbát, majd ennek dekompozícióját létrehozó Anselin-féle lokális Moran I próbát alkalmazhatjuk. A Moran-féle I próba az egyik leghasználatosabb módja a területi autókorreláció kimutatásának. A teszt próbafüggvénye a következő:

$$I = \frac{N}{S_0} \sum_{i,j} w_{i,j} \frac{(x_i - \mu)(x_j - \mu)}{\sum_i (x_i - \mu)^2}$$

A próbastatisztikában N a megfigyelési egységek száma, x_i és x_j az x változó i és j helyen megfigyelt értékei, μ az x változó várható értéke, $w_{i,j}$ a területi súlymátrix megfelelő eleme, S_0 pedig a normalizáló faktor (Varga 2002).⁷

Amennyiben a súlymátrix sorstandardizált, vagyis a súlyok sorösszege eggyel egyenlő, akkor a próbastatisztika az alábbi egyszerűbb alakot ölti:

$$I^* = \sum_{i,j} w_{i,j} \frac{(x_i - \mu)(x_j - \mu)}{\sum_i (x_i - \mu)^2}$$

Mivel vizsgálataink során sorstandardizált súlymátrixot használtunk, így esetünkben ez utóbbi mutató a relevánsabb. A próbastatisztika értékei $[-1; 1]$ intervallumba esnek, értelmezése hasonló a korrelációs együtthatóhoz, de mégsem teljesen ugyanaz (Varga 2002). Közelítő értelmezésként használható, hogy I^* pozitív értékei pozitív, míg negatív értékei negatív területi autókorrelációt jeleznek. A pozitív

⁷ A területi súlymátrixokról röviden ír Varga (2002), bővebb tanulmányozáshoz ajánlatos például Anselin (1995).

autokorreláció arra utal, hogy nagyon hasonló értékek csoportosulnak, míg a negatív autokorreláció pedig a nagyon különböző értékek térbeli sűrűsödését jelzi.

5. Anselin-féle parciális Moran-próba⁸

A Moran-féle I teszt alkalmas a térbeli összefüggések feltárására, azonban sok esetben a helyi csoportosulások kimutatása is fontos lehet (klaszterek vizsgálata). Ebben az esetben igen gyakran használják a Lokális Moran-próbát, melynek próbafüggvénye a következő:

$$I_i = (x_i - \mu) \sum_j w_{i,j} (x_j - \mu)$$

A fenti kifejezésben I_i az i -edik megfigyelésre számított parciális Moran-próbafüggvény értéke. Mivel szintén sorstandardizált térbeli súlymátrixot használunk, így I_i értelmezése hasonló I^* -hoz.

A térbeli autokorreláció tesztelése során azt a hipotézist vizsgáljuk mi szerint a nagy növekedési potenciállal rendelkező vállalatok a gazdasági közösségek által generált pozitív extern hatások miatt koncentráltan jelennek meg egyes térségekben.

H1: A nagy növekedési potenciállal rendelkező vállalatok térben koncentrált módon jelennek meg a gazdaságban.

A növekedési lehetőségek kiválasztott proxyja tekintetében a hipotézisünk már tesztelhető. A 2. táblázatban az egységnyi tőkére jutó nettó árbevétel mutatóhoz kapcsolódó leíró statisztika kerül bemutatásra, amellyel a mintába tartozó vállalatok növekedési lehetőségeit jellemezhetjük. A mutató eloszlásából látható, hogy a mutatóra jobb oldali aszimmetria és csúcosság jellemző. Ez arra utal, hogy nagyon sok olyan kis- és közepes vállalat van, amelyeknek nincsenek növekedési kilátásai. A befektetett tőkéjükhöz képest a realizált árbevétel elenyésző. Ők stagnálnak, nem tudnak növekedni. Rajtuk kívül vannak olyan vállalatok, amelyek esetében az egységnyi tőkére jutó nettó árbevétel átlagosnak mondható, ők nem nagymértékben, de jövedelmező módon tudják befektetni a tőkéjüket. A mutató eloszlásának jobb oldali aszimmetriája arra utal, hogy vannak olyan vállalatok, amelyek extrém módon tudnak árbevételt generálni a befektetett tőkéjükből. 2012-ben volt olyan vállalat, akinél a mutató értéke 10 volt, egységnyi befektetett tőkéből 10 egység árbevételt tudott generálni. Őket a szakirodalom a gazella elnevezéssel szokta illetni.

---

⁸ A próbát szintén Varga (2002) alapján mutatjuk be.

2. táblázat Egységnyi tőkére jutó nettó árbevétel 2011–2012

	Egységnyi tőkére jutó árbevétel 2011	Egységnyi tőkére jutó árbevétel 2012
N	391	391
Átlag	1,7233	1,6597
Szórás	1,46685	1,43937
Ferdeség	1,926	2,292
Csúcsosság	4,151	7,879
Percentilisek		0,2656
		0,6186
		1,0776
		1,6205
		2,4441
		5,4537
	0,1818	0,6245
	1,0250	1,5946
	2,4177	4,4633

Forrás: saját szerkesztés, Szerb et al. (2014) adatállomány felhasználásával

Ezek a vállalatok nagy növekedési lehetőségekkel rendelkeznek és a foglalkoztatásban is nagy szerepet vállalnak a gazdaságban, de általában nem a helyi adottságoknak köszönhetően érnek el kiemelkedő teljesítményt. Ezeket az outliernek tekinthető vállalatokat a hipotézisünk vizsgálata során nem vettük figyelembe, így a növekedési lehetőségeket közelítő mutatószám eloszlásának 95. percentilise felett található értékeket nem vizsgáltuk. A hipotézisünk megfogalmazása alapján a vizsgálatunk célja, hogy a nagy növekedési potenciállal rendelkező vállalatok esetében vizsgáljuk a térbeli koncentrációt. Ezen cél alapján nagy növekedési potenciállal rendelkező vállalatoknak azokat a vállalatokat tekintettük, amelyek esetében a mutatószám értéke adott évben az eloszlás 80. percentilise felett található. A vizsgálatokat 2011–2012 évekre vonatkozóan végeztük el, hogy bizonyítható legyen az eredmények robusztussága.

A hipotézis vizsgálatához információra volt szükségünk a vállalatok térbeli elhelyezkedéséről, amihez a vállalatok székhelyének irányítószáma állt rendelkezésünkre, amely segítségével a vállalatok helyzetét település szinten tudtuk meghatározni. Az irányító számokhoz tartozó koordinátákat a Google Maps szolgáltatása segítségével tudtuk legyűjteni a vállalatokra vonatkozóan, így térszerkezetiileg a vállalatok azt a várost reprezentálják, ahol a székhelyük található.

A vizsgálathoz szükség volt a vállalatok szomszédsági viszonyának meghatározásához, amelyet egy szomszédsági mátrix kialakítása tett lehetővé. Az azonos irányítószámmal rendelkező vállalatok közötti távolság nulla, mivel az adatbázis csak az irányítószámot bocsátotta rendelkezésünkre. A problémát manuális közelítéssel orvosoltuk. Az azonos irányítószámmal rendelkező vállalatok között átlagosan 500 méter távolságot generáltunk. Annak ellenére, hogy nem a pontos címadatok álltak rendelkezésünkre, véleményünk szerint ez a közelítés a vállalkozói ökoszisztémák létezésének kimutatásában nem vezet torzításhoz, a probléma jellegéből fakadóan. A vállalatok esetében szomszédsági mátrixként egy sorsztenderdizált inverz távolságmátrixot alkalmaztunk. Egy ilyen mátrix esetén a szomszédsági viszonyokat

az egymástól kilométerben mért távolság alapján határozzuk meg, majd ennek a távolságnak vesszük a reciprokát, így minden vállalat a székhelyük távolsága arányában szomszédja egymásnak.

Az inverz távolságértékek mátrixát sorsztenderdizálva, a növekedési lehetőségeket közelítő mérőszám tekintetében az adott vállalatra vonatkozó térbeli késleltetett változó értéke a szomszédos vállalatokhoz tartozó mutatószámok értékeinek súlyozott átlaga lesz.

A térbeli autokorreláció tesztelése során azt vizsgáljuk, hogy egy adott vállalatot hasonló tulajdonságokkal rendelkező vállalatok vesznek-e körül. Azaz, hogy a nagy növekedésű vállalatok térben koncentráltan vannak-e jelen. A globális Moran I teszt ennek a statisztikai bizonyítását teszi lehetővé, mivel azt mutatja meg számunkra, hogy az egységnyi tőkére jutó árbevétel alapján hajlamosak-e a vállalatok a térbeli koncentrációra.

A 3. táblázatban a nagy növekedésű vállalatok növekedési lehetőségek szerinti térbeli autokorrelációját teszteltük a globális Moran I próba segítségével. A vizsgálatokat a 2011-es és 2012-es üzleti évre vonatkozóan is elvégeztük és a próba mindkét évben hasonló eredményeket hozott. A vizsgálat során nagy növekedésű vállalatoknak a proxy mutató 80. és 95. percentilise közötti értékekkel rendelkező vállalatokat tekintettük, így mindkét évben azonos számú (N) nagy növekedési lehetőségekkel rendelkező vállalatot választottunk ki, ami által a tesztek összehasonlíthatóvá váltak. A teszteredmények alapján látható, hogy a növekedési lehetőségeket tekintve a vállalatok térbeli elrendeződése nem véletlenszerű, kismértékű statisztikailag szignifikáns korreláció mutatható ki. Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a nagynövekedésű vállalatok hajlamosak a térben koncentrált módon megjelenni.

Az 1. ábrán a Moran I próba ábrája található, amely ábrán a függőleges tengelyen a növekedési lehetőségek területi késleltetett értékei találhatók (egységnyi tőkére jutó nettó árbevétel térben késleltetett értékei 2012-ben „a” ábrán és 2011-ben „b” ábrán), míg a vízszintes tengelyen a növekedési lehetőségek proxyja található (egységnyi tőkére jutó nettó árbevétel 2012-ben „a” ábrán és 2011-ben a „b” ábrán). A tökéletes területi autokorreláció esetén a pontthalmazra illeszthető egyenes meredeksége 45 fokos. Az ábrán jól látszik, hogy az illesztett egyenes sokkal laposabb, de az összefüggés statisztikailag szignifikáns.

A globális Moran I próba eredménye alátámasztja a H1 hipotézisünket, mely szerint nagy növekedésű vállalatok térben koncentráltan jelennek meg. Ahhoz, hogy lehetővé váljon a gazdasági közösségek teljesítményének mérése, ahhoz az egyes vállalatok szeparáltan történő vizsgálata szükséges. A globális Moran I próba dekompozíciójaként elvégeztük az Anselin-féle lokális Moran próbát, amely segítségével az egyes vállalatok növekedési lehetőségek alapján mért térbeli autokorreláció értékeit kapjuk meg. Jelen vizsgálat során az egyes vállalatok a székhelyüket képviselik, így az adott vállalat közvetlen környezetéről is tudhatunk meg információkat a teszt eredményeiből.

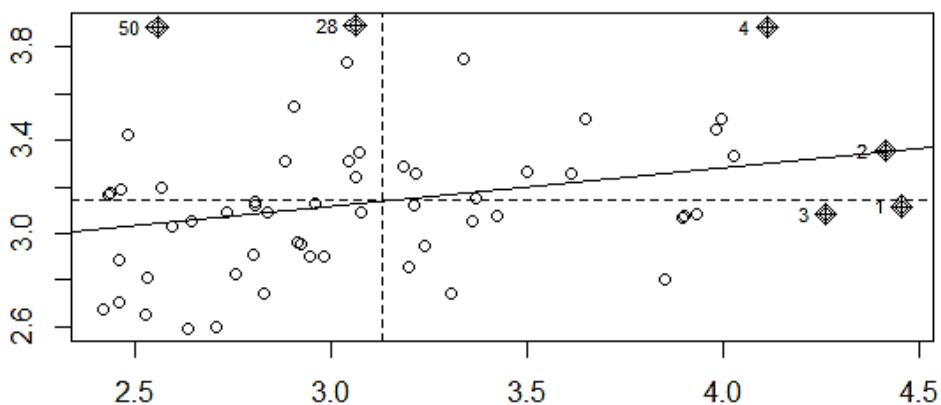
3. táblázat Moran I próba értékei

	Egységnyi tőkére jutó árbevétel 2011	Egységnyi tőkére jutó árbevétel 2012
N	59	59
Moran I próba	0,199772415	0,16527573
p-érték	0,003077	0,008628

Forrás: saját szerkesztés

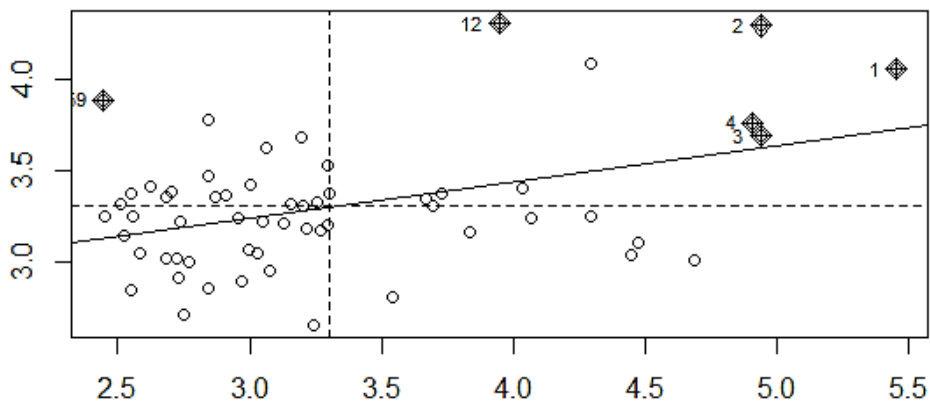
1. ábra Globális Moran I próba

a) Egységnyi tőkére jutó árbevétel 2012

Forrás: saját szerkesztés

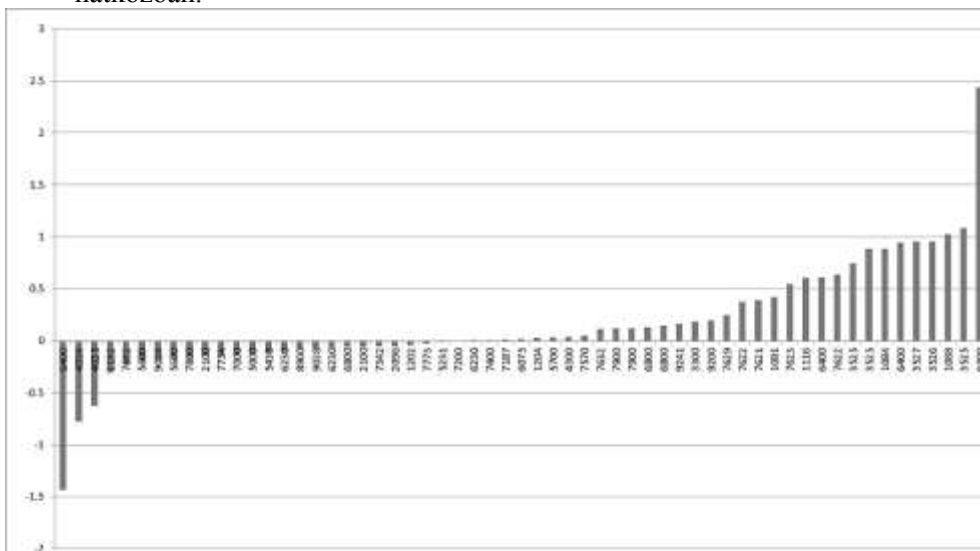
b) Egységnyi tőkére jutó nettó árbevétel 2011

Forrás: saját szerkesztés

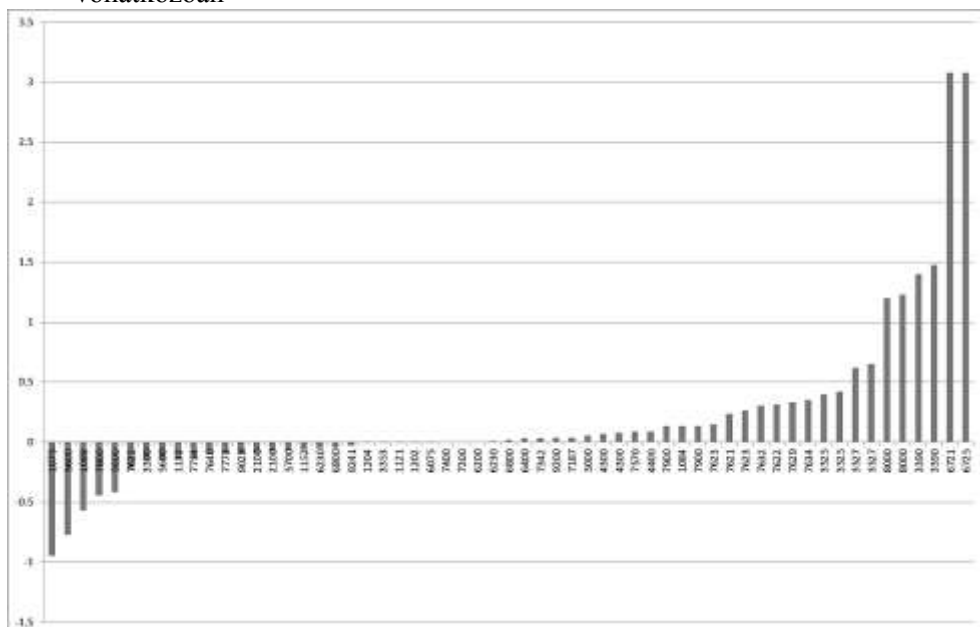
2. ábra Anselin-féle lokális Moran próba

- a) Lokális Moran próba értékek a 2012-es üzleti év növekedési lehetőségeire vonatkozóan.

Forrás: saját szerkesztés

- b) Lokális Moran próbaértékek a 2011-es üzleti év növekedési lehetőségeire vonatkozóan

Forrás: saját szerkesztés

A 2. ábra a lokális Moran tesztek eredményeit mutatja a 2011-es valamint 2012-es üzleti évre vonatkozóan. A próba pozitív értéke azt jelzi, hogy a vizsgált vállalat körül a nagy növekedésű vállalatok koncentráltan vannak jelen. Az egyes próbaértékekhez az ábrán a vállalatok irányítószámait rendeltük hozzá.

A 2012-es üzleti évben egy szegedi vállalat esetében volt megfigyelhető a legmagasabb pozitív próbaérték, amely a mintában szereplő vállalatokat figyelembe véve Szeged környékén a nagy növekedési lehetőségű vállalatok koncentrációját jelzi. A nagyobb próbaértékek között még megjelennek Miskolc környéki székhellyel rendelkező vállalatok valamint budapesti székhellyel rendelkező vállalatok. A 2011-es üzleti évben ugyanúgy szegedi vállalatoknál figyelhető meg nagy próbaérték, ezt Székesfehérvári székhellyel rendelkező vállalatok követik, majd ismét miskolci vállalatok következnek. Ezek alapján az a következtetés vonható le, hogy a mintában szereplő nagyobb növekedésű vállalatok az említett városok környékén sűrűsödnek. Ez az eredmény az említett területen tevékenykedő gazdasági közösségek teljesítményének egy output alapú indikátora. Az eredmény azt jelzi, hogy azokban a térségekben olyan pozitív gazdasági extern hatások vannak jelen, amelyek vállalkozóbarát környezetet teremtenek, amelyből kinőhetnek magukat nagy növekedésű vállalatok.

A vizsgálatunk során felállított hipotézisünket a területi autokorrelációs tesztek alapján elfogadhatjuk, azonban látnunk kell a vizsgálati módszer korlátait. Ahhoz, hogy pontosabb eredményeket kapjunk nagyon nagy számú nagy növekedési lehetőségekkel rendelkező vállalatot kellene összehasonlítani, ami lehetővé tenné a növekedési lehetőségek térben késleltetett változójának pontosítását. Így nem csak kevés számú vállalat képviselne egy adott várost vagy térséget. Továbbá az autokorrelációs tesztek eredményei alapján a Q-modellek esetében a növekedési lehetőségek proxyjainak magyarázó erejét a térben késleltetett magyarázó változók csak abban az esetben lehetnek képesek javítani, ha nagy növekedési lehetőségekkel rendelkező vállalatokra alkalmazzuk a modellt.

6. Következtetések, javaslatok

A tanulmány kitűzött célja volt, hogy hozzájáruljon a vállalkozói ökoszisztémákhoz kapcsolódó szakirodalom által fontosnak tartott hipotézis megválaszolásához, mely szerint az egyes gazdasági közösségek által generált pozitív extern hatásoknak köszönhetően a nagy növekedésű vállalatok térben koncentrált módon jelennek meg a gazdaságban. Az általunk bemutatott megközelítés egy alternatív lehetőséget biztosít a gazdasági közösségek teljesítményének értékelésére. A nagy növekedési potenciállal rendelkező vállalatok egy adott térségben működő gazdasági közösség teljesítményének outputjaként tekinthetők, így ezek térbeli koncentrációja a pozitív extern hatások létezésének bizonyítékaként értelmezhető.

A vállalkozói ökoszisztémák szabályozói megközelítése szerint azokat a gazdasági közösségeket kell támogatni, amelyek tagjai bizonyítottan rendelkeznek növekedési potenciállal. A módszerünk nagyszámú nagy növekedési lehetőségekkel rendelkező vállalat esetén ki tudja mutatni azokat a lokális csoportosulásokat, amelyekben megvan a pozitív extern hatásoknak köszönhető növekedési potenciál. Ezzel a kutatásunkban alkalmazott módszer egy adott térségre vonatkozóan képes lehet olyan eredményeket produkálni, amelyek szabályozói szinten is implementálhatók a gazdasági közösségek teljesítményének mérésére vonatkozóan, és ami akár gazdaságélénkítésre vonatkozó támogatási források szétosztásának alapját is képezhetik. A tanulmány további fontos következtetése, hogy nagy növekedésű vállalatok vizsgálata esetén a térben késleltetett növekedési lehetőségeket közelítő változók javíthatnak a Q-modellek magyarázóerején.

A gazdasági közösségek teljesítményének mérésére alkalmazott módszer korlátait a tanulmány részletesen tárgyalja, amelyek közül a legnagyobb kérdést a növekedési lehetőség proxy mutatójának meghatározása jelenti. A KKV szektor esetében a fundamentális Q alkalmazás biztosíthat megfelelő mérőszámot, azonban számításához hosszú idősorra van szükség, ami a fiatal vállalkozások kizárását jelentené. Jelen tanulmány a proxy meghatározásakor a növekedési lehetőségek dinamikáját nem vette figyelembe, így a növekedési lehetőségek ex post kerültek meghatározásra.

A továbbiakban a módszer eredményeinek pontosítására szeretnénk kísérletet tenni egy adott terület nagyobb lefedettségű vizsgálatán keresztül, amely lehetővé tenné a módszer alkalmazási lehetőségeinek tesztelését.

Felhasznált irodalom

- Ács Z. J. – Autio, E. – Szerb L. (2012): *National Systems of Entrepreneurship: Measurement Issues and Policy Implications*. SSRN eLibrary
- Andrén, N. – Jankensgård, H. (2015): Wall of cash: The investment-cash flow sensitivity when capital becomes abundant. *Journal of Banking & Finance*, 50, 204–213. o.
- Anselin, L (1995): Local indicators of spatial association – LISA. *Geographical Analysis*, 27, 93–115. o.
- Beck, N. – Katz J. N. (1995): What to Do (and Not to Do) With Time-series Cross-section Data. *American Political Science Review*, 89(3), 634–647. o.
- Erickson, T. – Whited, T. M. (2000): Measurement Error and the Relationship between Investment and q. *Journal of Political Economy*, 108 (5), 1027–1057. o.
- Fazzari, S. – Hubbard, R. – Petersen, B. (1988): Financing constraints and Corporate Investments. *Brookings Papers on Economic Activity*, 1, 141–195. o.
- Gilchrist, S. – Himmelberg, C. P. (1995): Evidence on the role of cash flow for investment. *Journal of Monetary Economics*, 36, 541–572. o.

- Hayashi, F. (1982): Tobin's Marginal q and Average q: A Neoclassical Interpretation. *Econometrica*, 50 (1), 213–224. o.
- Isenberg, J. D. (2010): How to Start an Entrepreneurial Revolution. *Harvard Business Review*, June, 1–11. o.
- Mason, C. – Brown, R. (2014): *Entrepreneurial Ecosystems and Growth Oriented Entrepreneurship*. Background paper prepared for the workshop organised by the OECD LEED Programme and the Dutch Ministry of Economic Affairs, The Hague, Netherlands, 7th November 2013.
- Moore, J. (1993): Predators and Prey: A New Ecology of Competition. *Harvard Business Review*. May, 75–86. o.
- Ryan, R. M. – O'Toole, C. M. – McCann F. (2014): Does bank market power affect SME financing constraints? *Journal of Banking & Finance*, 49, 495–505. o.
- Szerb L. – Csapi V. – Deutsch N. – Hornyák M. – Horváth Á – Kruzslicz F. – Lányi B. – Márkus G. – Rácz G. – Rappai G. – Rideg A. – Szűcs P. K. – Ulbert J. (2014): Mennyire versenyképesek a magyar kisvállalatok?: A magyar kisvállalatok (MKKV szektor) versenyképességének egyéni-vállalati szintű mérése és komplex vizsgálata. *Marketing és Menedzsment*, 48 évf. (Különszám), 3–21. o.
- Varga A. (2002): Térökonometria. *Statisztikai Szemle*, 80 (4), 354–369. o.
- Vogel, P. (2013): *The Employment Outlook for Youth: Building Entrepreneurial Ecosystems as a Way Forward*. An essay for the G20 Youth Forum 2013, St Petersburg, Russia.

A „családiság” tényező vizsgálata grounded theory módszerrel. Egy kis családi vállalkozás esetpéldája

Málovics Éva¹ – Farkas Gergely²

Kutatásunk egy nagyobb kutatás részeként kkv-kban a kultúra – tudásmegosztás - innováció lánc összefüggéseit vizsgálja családi és nem családi vállalkozásokban. Jelen tanulmány az empirikus kutatás kvalitatív részéből mutatja be egy családi vállalkozásban a tulajdonos házaspárral készült egyéni mélyinterjúk elemzésének eredményét. A feldolgozás grounded theory módszerrel történt, s ennek eredményeként tártuk fel a családiság tényezőnek a vállalatok gyakorlatában jellemző legfontosabb tényezőit, valamint ennek összefüggéseit az ezekben a vállalatokban kialakult stewardship szemlélettel. A vizsgált családi vállalkozásban a legfontosabb értékek a lojalitás és a bizalom, melyek messze megelőzik a szakmai tudást, ami gyakori jelenség e vállalkozási formánál.

Kulcsszavak: családiság, utódlás, tudásmegosztás, stewardship

1. Bevezetés

Tanulmányunk³ egy családi vállalkozásban a tulajdonos házaspárral készült egyéni mélyinterjúk elemzésének eredményét egy nagyobb empirikus kutatás kvalitatív felének részéleteként mutatja be. E kutatás keretében a kultúra, a tudásmegosztás és az innováció összefüggéseit vizsgáltuk családi és nem családi vállalkozásokban. Kutatási témakörünk a családiság, mint tényező megragadása grounded theory módszerrel. A családi vállalkozások természetesen bármilyen méretűek lehetnek, és a mérettől, a vállalat életkorától függően a családiság tényező tartalma is változhat, a mi kutatásunk eredményi csak a kkv-kra vonatkoznak. A családi vállalkozások egyik megkülönböztető jegye az ügynök probléma sajátos megjelenése, valamint a stewardship szemlélet kialakulás a családiság tényező pozitív hatásaként. A családiság tényező megnyilvánulási formáit kerestük az esetpéldában, valamint e tényezők értelmezését és észlelt jelentőségét. Az egyedi esetekkel természetesen semmit sem

---

¹ Málovics Éva, PhD, egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem, Gazdaságtudományi Kar (Szeged)

² Farkas Gergely, egyetemi tanársegéd, Szegedi Tudományegyetem, Gazdaságtudományi Kar (Szeged)

³ Jelen tanulmány megjelenését a „Tudás-ipar igényeit kiszolgáló felsőoktatási szolgáltatások megalapozása a Dél-Alföldi régióban” című, TÁMOP-4.2.1.D-15/1/KONV-2015-0002 azonosítószámú projekt támogatja.

lehet bizonyítani, viszont hozzájárulnak a vizsgált tényező megértéséhez és interpretálásához, ami szükséges ahhoz, hogy a családiságot feltérképezzük.

A családiság kutatása azért fontos, mert alapjául szolgál azon feltételezéseknek, hogy a családi vállalkozások teljesítménye meghaladja, vagy éppen alatta marad a nem családi vállalkozásokénak (Rutherford et al. 2008). E tényező tartalma azonban bizonytalan. Habbershon és Williams (1999), akik familiness néven a fogalmat alkották, idioszinkratikus erőforrásként írják le. Jó módszer lehet a grounded theory arra, hogy mégis meghatározzuk ennek az erőforrásnak a felépítését, hiszen így nem előfeltevésekből kell kiindulnunk, hanem a kvalitatív adatokból fog kiemelkedni, hogy miket is tekinthetünk a családiság elemeinek. Ez alapján pontosíthatók a korábbi modellek (pl. Irava–Moore 2010). Kutatásunk ehhez járulhat hozzá azzal, hogy a vizsgált interjúkban azonosítjuk azokat a kategóriákat, ami a családiság fogalmához kapcsolható.

2. Családi vállalkozás - tényleg más?

Amennyiben létezik családi vállalkozás elmélet, kell, hogy legyenek különbségek a családi és nem családi vállalkozások között. Számos kutatás és tanulmány próbálta leírni és bizonyítani, hogy a család bevonása hogyan befolyásolja a vállalat teljesítményét. E témakörnek napjainkra terjedelmes szakirodalma alakult ki. A családi vállalkozás sajátosságainak leggyakoribb magyarázatai számba veszik a családi vállalkozásokban rejlő eltérő dinamikát, és az ügynökelmélet alkalmazhatóságának korlátait (Karra et al. 2006). A mai álláspont szerint a családi vállalat kritikus tényezője a család, s e témakör központi magja annak a kölcsönhatásnak a megértése, amit a család a vállalatra, valamint a vállalat a családra kifejt.

A családi vállalkozások nem alkotnak egységes csoportot, a különböző méretű, különböző területen működő vállalkozásokban a közös, hogy a család hatása jelentős a vállalatra, és ebből különböző jellegzetességek fakadnak. A definíció terén nem született konszenzus, azonban a családi befolyásnak két fő tényezőjét említik a szakirodalomban általában: a tulajdont és a menedzsmentet. A családi vállalkozások viselkedésének megértéséhez a kulcs a két alrendszer, azaz a család és a vállalkozás közötti interakció, és ennek hatása a vállalatra (Tagiuri–Davis 1996). Ennek következtében feltételezték, hogy a családtagok bevonása a vállalat tulajdonlásába és a menedzsmentbe az általános szervezeti viselkedés dinamikájától eltérő viselkedéseket eredményez. A szervezeti tagok közötti szoros családi viszonyok hatással vannak a döntésekre, hatalmi harcok alakulhatnak ki, jellemző lehet a nepotizmus, a professzionalizmus hiánya, azaz a családi vállalkozások egyik fő problémája a megfelelő örökös kinevelése, a vezetés átadása.

A családi vállalkozás kutatás számára nagy kihívást jelent a megfelelő definíció megtalálása, aminek célja legtöbb esetben a családi és nem családi vállalkozások világos és pontos elkülönítése egymástól. Az e célból létrehozott számos definíció

azonban sok esetben nem volt jól operacionalizálható kvalitatív jellege miatt, illetve a különböző definíció szerinti kvantitatív vizsgálatok megnehezítették az összehasonlítást. Ennek hiányában a családi vállalkozások gazdasági szerepe, illetve jellemzőik statisztikailag nehezen vizsgálhatók. Jelen kutatásunkban mi is inkább a kvalitatív utat választottuk.

Lea 1998-as definíciója szerint: „egy vállalkozás akkor családi vállalkozás, amikor a család szükségleteiből nővi ki magát, a család képességeire épít, a család keze és elméje dolgozik rajta, és a család morális és spirituális értékei irányítják; a család elkötelezettsége által marad fenn, és a gyermekeknek adják tovább, mint olyan értékest, mint a család neve” (Lea 1998, 1. o.) Wimmer szerint a családi vállalatokat úgy definiálhatjuk, mint olyan vállalatokat, amelyeknél egy család, ill. egy családi szövetség döntő befolyást gyakorol a vállalkozás működésére. A család meghatározó befolyása lecsapódhat a szervezeti kultúra, a személyzeti politika vagy pl. a menedzsment döntései terén. Sajátosságait, amelyek alapján külön vállalatípusnak tarthatjuk őket, a család és a vállalkozás szoros összekapcsolódása révén nyerik, ami által két különböző logikájú szociális rendszer kerül átfedésbe és interakcióba egymással (Wimmer et al. 1996).

1. táblázat A családi vállalkozások esélyei és kockázatai

Esélyek	Jellemzők	Kockázatok
Kommunikáció, kevesebb hiányzás	Munkatársak bevonódása	Alacsonyabb produktivitás és hatékonyság
Rugalmasság, függetlenség	A tulajdon és a vezetés egysége	Finanszírozási korlátok
Alkalmazkodóképesség	Helyhez kötöttség	Piacszerzési lehetőségek kihagyása
Tapasztalat, kisebb fluktuáció, tőkebefektetés	Tradíció	Beruházási hajlandóság, innovativitás
Motiváció	Érzelemvezéreltség	Alacsonyabb professzionalitás, utódlás

Forrás: Felden (2010) felhasználásával saját szerkesztés

A fent leírt jellegzetességekből származik a familiness fogalma (Habbershon–Williams 1999), amely a következőt jelenti: „az erőforrások és képességek olyan egyedi keveréke, amellyel a vállalat a három rendszer, a vállalkozás, a család, és a tulajdon interakciója révén rendelkezik” (Mühlebach 2004, 61. o.). A familiness egyszerre jelent esélyeket és kockázatokat is. A különböző kutatók a családi vállalkozásokat egyrészt az innováció, és ezáltal a gazdasági fejlődés hajtóerőinek tartják (Zahra 2003). Ugyanakkor ezzel ellenkező vélemények is vannak a szakirodalomban, melyek szerint a családi vállalkozások kevésbé innovatívak (Gomez-Meija et al. 2003). Felden (2010) az 1. táblázatban tömören foglalja össze a családi vállalkozásokban rejlő pozitív és negatív lehetőségeket. A családiság tényezőiből származó érzelmevezéreltség, a munkatársak erősebb bevonódása a vállalatba, a helyhez kö-

töttség, tradíciók tisztelete, a tulajdon és vezetés egysége mind előnyöket, mind kockázatokat is hordoz magában. A két rendszer interakciójának minőségétől függ, hogy milyen irányba viszi ez a vállalatot.

A családi vállalkozásokat gyakran megkülönböztetik a nem családiaktól a tulajdonos vezetők steward szemlélete miatt. Az ügynök-megbízó problémából fakadó ügynöki költségek minimálisak, de a stewardship feltételei általában adottak a családi vállalkozások esetében (Christman et al. 2004). A megbízó-ügynök elmélet azt a kérdést vizsgálja, hogy a megbízó hogyan tud olyan szerződést kötni az ügynökkel, hogy az az ő érdekeinek megfelelően járjon el. Ennek akadályai az információs aszimmetria, a kockázat és az opportunizmus. A stewardship modellt az ügynök elmélet elégtelensége hívta életre, mert például a családi vállalkozásokban ritkán találkozni ügynök problémával, és a menedzsment nem csak önérdékkövető. A stewardship elmélet szerint a menedzsereket nem csak a pénz, hanem magasabb rendű motivációk is vezetik, így a pusztán a növekedésre vagy a sikerességre való törekvés mellett a közösséget is szolgálni kívánják.

A családtagok törődnek a cégükkel, hiszen ez a család legnagyobb vagyona. E gondoskodó attitűdök miatt a stewardship szemlélet mind a pszichológiai tulajdonlást, mind a család szocioemocionális bevonódását előidéz. A családi vagyon, a karrier lehetőségek, a hírnév, mind az üzlet sorsához kötődnek. A stewardship erősíti a csoportszolidaritást, a bizalmat és a lojalitást, és a családon túlmenően kiterjed a dolgozókra, a managerekre és a partnerekre is (Breton-Miller–Miller 2009).

A családi vállalkozásokban stewardship szemlélet központi eleme az altruizmus, ami előnyt jelent, mert tagjai sokkal érdekeltőbbek a vállalkozás sikerességében, hisznek abban, hogy közös családi felelősség az üzlet prosperálása, a vállalatra „jó gazdaként” tekintenek. A családi vállalkozásokban a stewardship szemlélet erősíti a családtagok kölcsönös függését, és arra ösztönzi őket, hogy a vállalati érdeket a saját érdekeik elé helyezték (Eddleston–Kellermanns 2007).

Az erősen altruista családi vállalkozásokra a bevonó szervezeti kultúra jellemző, amely kollektivistikusnak is nevezhető. A kollektivistákban az a hiedelem az uralkodó, hogy közös erőfeszítéssel érhető el a legjobb eredmény. Az altruizmus jellemzői, a szoros kapcsolatok, a lojalitás és felelősségvállalás ösztönzi a participatív stratégiaalakítási folyamatokat (Eddleston–Kellermanns 2007).

Véleményünk szerint ez a steward szemlélet jellemző az általunk vizsgált vállalkozásra is. Ezért bár a grounded theory módszernek van olyan ága, ami szerint teljesen el kell vetni a kutatás megkezdése előtt a korábbi elméleteket, de mi nem ezt tesszük, hanem kifejezetten keresni fogjuk a stewardship szemlélethez kötődő viselkedéseket, mivel ezek a családiság részét alkotják, mint a családi vállalkozásokra különösen jellemző szemléletmód.

3. Interjúk feldolgozása - miért a grounded theory módszer?

Kutatásaink kvalitatív részét 1–2 órás mélyinterjúk alkotják, melyeket a grounded theory módszerrel elemeztünk. Igyekeztünk terjedelmes beszámolókat, részletekbe menő adatokat gyűjteni, amelyek mélyreható betekintést engednek a vállalkozói tapasztalatok világába. Ebben a tanulmányban csak azzal a két interjúval foglalkozunk, ami az esetpéldához kapcsolódik. Célunk a vállalkozók „belülről származó tudásának” feltérképezése, megélt tapasztalatainknak megértése volt. A grounded theorynek idővel több irányzata is kialakult, miután alkotóinak útjai a módszer különböző alkalmazása miatt szétváltak (Charmaz 2013).

Kutatásainkban a Corbin és Strauss (2014) által továbbfejlesztett változatot alkalmaztuk, mely szerint használhatók a szakirodalomban már létező fogalmak a kódolás során, és mind az induktív, mind a deduktív logika megengedett. Az interjúk elemzését konstruktivista interpretatív szemléletben végeztük, a megkérdezettek jelentéseit, szándékait, tetteit tanulmányoztuk, az adatokból kiolvasható irányt próbáltuk követni (Horváth–Mitev 2015). A fent leírtakból következik, hogy a grounded theory módszerrel nem kívánunk hipotéziseket tesztelni, erre nem is alkalmas, viszont megfogalmazhatók vele állítások arról, hogy a kutatás alanyai hogyan interpretálják a valóságot (Horváth–Mitev 2015).

A grounded theory eredetileg, amint a neve is utal erre, az adatokból felépített elmélet alkotását foglalta magában. Keletkezése óta azonban e kutatási módszernek sokféle válfaja alakult ki, és az eredetileg leírt célok – azaz az elméletalkotás – is módosultak. Mivel mi csupán egyetlen esetet elemeztünk most ezzel a módszerrel, ezért az adataink arra nem alkalmasak, hogy a vizsgált témakörben elméletet alkossunk. Eredményeink csak erre az egy vizsgált vállalkozásra vonatkoznak, de alkalmasak lehetnek arra, hogy a további kutatások irányát formálják.

Az interjú struktúra a módszer követelményeinek megfelelően néhány kérdést jelent, de a megkérdezetteket hosszan beszélgettünk, és gyakran az általuk felvetett gondolatokat próbáltuk mélyebben megismerni újabb, előre nem megfogalmazott kérdésekkel. Két interjút dolgoztunk fel ebben a tanulmányban, amelyekből pregnánsan megjelennek a családiség tényező különböző dimenziói, a stewardship szemlélet és mindezek összefüggései is körvonalazódnak.

A két alany egyaránt alapítói és tulajdonosai vállalkozásaiknak, és egyben házastársak is. Azért vállalkozásokról beszélünk, mert a vagyoni elemek elkülönítése érdekében a tevékenységüket több különböző cégben folytatják. Koruk 57 és 59 év, tehát hosszú távon már az öröklés kérdése is felmerülhet. Vállalkozások között találhatunk záloghitellel, vendéglátással és ingatlan fejlesztéssel foglalkozót is. A családi vállalkozások körében kevésbé gyakori a diverzifikáció, de pont ezért tartjuk különösen érdemesnek vizsgálni ezt az esetet, hiszen több iparághoz kapcsolódóan lesznek narratívák, de a történetek középpontjában egyetlen vállalkozó család áll.

Az esetpéldánkban szereplő vállalkozás egy „igazi” családi vállalkozás: nem csak a szakirodalmi definícióknak felelnek meg, hanem ők is annak tartják magukat. Ugyanis a családi vállalkozás mibenlétét illetően a vállalkozók fejében sok esetben a szakirodalomtól eltérő elképzeléseket találhatunk. Ebben az esetben erről nincs szó. A vezető alapító házaspár utóddal is rendelkezik, aki átvehetné a vállalkozást, de a víziójuk jelen pillanatban: mindent úgy felszámolni, hogy minél kevesebb veszteség érje őket. Amikor rákérdeztünk, hogy miért nem próbálják meg a fiúgyermeküket rábeszélni arra, hogy vegye át tőlük a vállalkozásokat, hiszen ő bizonyos mértékig érdeklődik ez iránt, annyit válaszolt: mire beszéljem rá? Hogy vegyen át egy csődtömeget? Szintén gyakoribb a sikeres családi vállalkozások vizsgálata, de véleményünk szerint pont ott könnyebb megragadni a családiság megjelenését, ahol a vállalkozás nem a sikeres, gondtalan időszakát éli, hanem próbára teszi a benne működő rendszereket.

Kutatási kérdéseink a következők voltak:

- A családiság tényező milyen jelentései olvashatók ki az adatokból, milyen háttérrel vannak ezek a vállalatra?
- Megjelenik-e a stewardship/gondoskodó szemlélet az adatokban, és ha igen, hogyan, milyen jelentésekkel?

4. Eredmények – egy családi vállalkozás esetpéldája

Kutatási kérdésünk ugyan a családiság jelenlétének dimenzióit próbálta feltárni az adott kisvállalkozások példáján, azonban a jelen csőd közeli helyzet kialakulásával kapcsolatban is sok információhoz jutottunk. A grounded theory módszerre jellemző, hogy a központi jelenség – esetünkben a családiság – mellett a kontextussal (feltételrendszer) és a közbeavatkozó feltételekkel (tágabb feltételek, amelyek alakítják a létrejövő stratégiákat) kapcsolatban is sok információhoz jutunk, és az esetpéldánk elemzése során ezek fontos szerepet játszanak.

Az interjúkban sok adat támasztja alá a „családiság” jelenlétét, ami a család és a vállalat közös metszetének következménye, és a megkérdezettek ennek funkcionális működéséről számoltak be. Ezekben az interjúkban nem esett szó e közös metszet diszfunkcionális működéséről, azaz amikor a családi konfliktusok átterjednek a vállalatra is, ami a szakirodalomban jelentős témakörnek számít. A családi dinamika erőteljesen ott van a vállalkozásban, de a megkérdezettek csak a pozitív hatásokról számoltak be. A vizsgált szervezetekben a megkérdezettek szerint a család–vállalkozás metszet jól működik, és a „családiság” tényező pozitív hatásaira sok bizonyítékot tudtunk gyűjteni. Azt viszont nem tudjuk, hogy e metszet diszfunkcionális működése valóban nem is létezik a vizsgált vállalatnál, vagy a megkérdezettek erről nem akartak beszélni.

Az alábbiakban a családiságot előidéző, illetve azt befolyásoló tényezőket vizsgáljuk. A grounded theory módszer szerint az adatok alapos elemzése közben először fogalmakat alkottunk, majd a fogalmakat kategóriákba rendeztük, és ezután vizsgáltuk, hogy a kategóriák milyen kapcsolatban vannak egymással. Az elemzések során kapott kategóriák a következők:

1. Kategória: Altruizmus

A fogalmak, amik alapján ezt a kategóriát alkottuk a következők: lojalitás, szeretet, együtt maradás, gondoskodás, amik a proszociális viselkedés elemei (2. táblázat).

2. táblázat Altruizmus megjelenése az interjúkban

Fogalom	Adatok
lojalitás	(1), „A lojalitás, megbízhatóság és akkor utána, hogy szakértelemben nincs ott, rágódunk, tehát van olyan kolléga jelenleg is, nem mondom meg, hogy kicsoda, de aki régóta nálunk van és időközönként bosszankodunk rajta, mert valami rossz döntést hozott, és aztán mégis, tőle megbízhatóbbat, nem tudsz tőle olyat kérni, amit meg ne csinálna, és pont azért van ott, mert el kell neki képességbeli hibáját nézni, ...”
szeretet, együtt maradás	(1), „Hát az embereknek az összeválogatása, tehát ahogy fölveszed dolgozni, megkedveled őket, túl sokáig itt vannak, tehát nálunk jellemző, hogy nem átjáróház vagyunk, most akármelyik cégünkről beszélünk, van 22 éves munkaviszony, tehát aki 22 éve velünk van, de a zöme is ilyen 15 éve, tehát hogy ezek szerint szeretnek velünk lenni, szeretnek nálunk dolgozni, ...” (1) „...a kollega, aki elment tőlünk, de őt is már rég ki kellett volna rúgni, mert teljesen alkalmatlan volt, de csak próbáltuk még fejleszteni, még dobjunk rá, tehát egy kapitalista, hatékony vállalatnál nem görcsölnek ennyit, mert amikor már látják, hogy erre alkalmatlan, akkor egyszerűen kirúgják, meg már lehet, hogy fel sem kellett volna venni, de mi még azért iskoláztattuk, meg még pluszba képeztük, meg mindent elkövettünk, de aztán be kellett látni, hogy alkalmatlan, nem tud kommunikálni az ügyféllel, ez egy nagyon speciális üzletág...”
gondoskodás	(1) „hányszor előfordul, hogy csinálom a reggelit, bundás kenyér, akkor gyorsan tíz tojás, két kiló kenyér, ... Akkor már eleve úgy jövök át, hogy már eleve hozom a két tálca bundáskenyeret, de ez zsinórban. El akartuk az újságírókat költöztetni innen, de kifakadtak, hogy akkor ki fogja őket kényeztetni? ... az étteremben marad kaja, nem fogyott el délben, bemegyünk, csomagoljuk, hozzuk, ... mi is azt esszük.”

Forrás: saját szerkesztés

Megjegyzés: a zárójelben lévő szám azt jelzi, hogy melyik interjúalanytól hangzott el az adott mondat.

2. Kategória: informális kommunikáció

A vállalkozásban részt vevő családtagok kommunikációja a vállalati ügyekről gyakori és informális, a vállalat és a család határai elmosódtak. A családtagok a céggel élnek, ismerik annak minden apró részletét, és meg is vitatják egymással infor-

mális körülmények között. Ez a kommunikációs stílus átáramlik a vállalkozásokba, valamint a tulajdonos vezetők vezetési stílusába (3. táblázat).

3. táblázat Informális kommunikáció megjelenése az interjúkban

Fogalom	Adatok
Informális tér	(1) „Ha megyünk Pestre, az egy kétórás út, akkor egész úton végig, ami éppen napirenden van, vagy éppen aktuális végigbeszéljük, de itthon is zajlik úgy, hogy most akkor ülünk le és akkor vagy ide jön be a férjem, vagy én megyek át, vagy otthon maradunk ketten, és akkor most ezt át kell beszélni, és akkor addig, míg nem döntünk, addig beszélünk, tehát ez is jó, hogy nem egy embernek nyomja a felelősség, engem megnyugtat ez, hogy nem egyedül kell döntéseket meghoznom, meg hát két szem is kettőt lát, ...”
„konfliktus kibeszélése”	(2) „Nincs úgy előreirányozva, hanem úgy mi látjuk, hogy érik erre a helyzetet. Vagy személyzeti kérdés, vagy feszült a hangulat, vagy több problémát jeleztek a vendégek, vagy mi is esetleg többet érzékeltünk, tehát mindig valami oka van. És akkor mi is előre szólnunk, kiválasztunk egy napot, előre szólnunk, hogy aznap akkor mindenkinek bent kell maradni, mert akkor ezt meg kell beszélni, legyen kibeszélve, legyen az egymás közötti konfliktus is kibeszélve, hogy ők mit javasolnak? Mi mit gondolunk és ők is mit javasolnak? És több minden megvalósult már, amit ők javasoltak, a kollegák, ...”

Forrás: saját szerkesztés

3. Kategória: Szerepmegosztás

A jó működéshez hozzájárult az az eredmény, hogy a megkérdezett családtagok megtalálták a helyüket és szerepüket a vállalatnál is. A döntési kompetenciák területén többségében nem volt a családtagok között komoly konfliktus. Esetünkben az alapító és a cég vezetésében intenzíven dolgozó házaspárnak sikerült a szerepeket az eltérő kompetenciáik alapján szétosztani, és saját bevallásuk szerint eredményesen működő együtttest alkotnak (4. táblázat).

4. Kategória: Nepotizmus

A kiválasztás szempontjai a családtagok esetén egyértelműen a családhoz tartozás, alapvető alkalmatlanság esetén is. Azonban nem családtag esetén is előnyben részesítik a vizsgált szervezetben az „ismerőst”, akit annak ellenére felvesznek, hogy a személyisége, tudása nem illeszkedik a munkakör elvégzéséhez szükséges kompetenciákhoz. Az ismerős szó szinte azonos a megbízhatósággal, utána viszont pont az ismeretség miatt nem rúgják ki, bár már látják, hogy nem alkalmas a feladatra. Mindez aztán, amikor válság van, és romlik a cég helyzete, sok fejfájást okoz a tulajdonos vezetőknek (5. táblázat).

4. táblázat Szerepmegosztás megjelenése az interjúkban

Fogalom	Adat
saját szerep ismerete, elfogadása	(1) „ <i>Én meg hajlamos vagyok, hogy ilyen kreatív embereket összeszedjek, és akkor ezeket meg is csináljam. ... Meg is csináljuk, ha nem lenne a feleségem kellő józansággal meg fékkel, hogy hagyjuk már ezt, ez már most látszik... Innovatív vagyok, a feleségem meg azt mondja, na, akkor realisan nézzük meg, hogy na, ez ezért nem működik, na ez biztos bukta, egy fillért ennek nem szabadna adni.</i> ” (1) „ <i>mi azért természetben, jellemben is különbözőek vagyunk..., ő inkább előrelátóbb, nagyvonalúbb, nagy koncepciókban dolgozik, ő a stratéga. Tehát általában az ötletek az övéi, a nagy ötletek, vagy ha valamit változtatni akarunk 70%- 80%-ban ő jön elő az újításokkal, én meg vagyok mellette a totális végrehajtó, mert utána viszont minden nekem marad.</i> ”
a másik szerepének értékelése	(1) „ <i>Hát nálunk a férjem az innovatív, tehát ő az, aki folyamatosan ötletel, új ötletei vannak, vágunk bele új dolgokba, aztán vagy sikerül visszafogni, vagy nem, én vagyok a visszahúzó erő, mert én látom a gyakorlati oldalát, egyrészt, hogy utána, ha belekezd valamibe, az úgylis itt marad nekem, mert ő nem jó gyakorlati ember...</i> ”
szerep-rugalmasság	(1), „ <i>...akkor mennek el, amikor szeretnének, mondom ezt az üdülőt is mindig odaadjuk, ki is használják, túlóra nem jellemző, külön pénzt kapnak az étteremben is, ha rendezvény van, aki önként vállalja, ki az, aki vállalja? Ki az, aki bejön? És az pluszpénzért, de mi magunk is bejövünk és csináljuk. Hogyha elvállalunk egy-egy ilyen kitelepülő rendezvényt is, végigcsináljuk mi magunk is. férjemnek is mindig azt szoktam mondani, hogy soha nem várok el mást és többet, csak amit én magam is megcsinálok. Ez arra is vonatkozik, hogy amikor fát ültettünk, akkor ő is a fiúkkal együtt kiment, lehetett rá jelentkezni.</i> ”

Forrás: saját szerkesztés

5. táblázat Nepotizmus megjelenése az interjúkban

Fogalom	Adatok
„Jó ismerős”	(2) „ <i>És magunknak csinálunk kárt, meg máskor is volt úgy, hogy nyissunk-e egy új üzletágot, vagy nyitottunk egy új üzletágot, és pontosan ilyen hogy nem a megfelelő embert raktuk oda, csak azért, mert jó ismerős és nem akartuk kirúgni, mikor már rájöttünk, hogy nem megfelelő. És akkor évekig vonszoljuk magunkkal ennek a döntésnek, mire valaki lépni fog ebben, tehát mi is lépünk egy idő után, csak.</i> ”
Hiányzó kompetencia	(1) „ <i>A lojalitás, megbízhatóság és akkor utána, hogy szakértelemben nincs ott, rágódunk, tehát van olyan Kolléga jelenleg is, nem mondom meg, hogy kicsoda, de aki régóta nálunk van és időközönként bosszankodunk rajta, mert valami rossz döntést hozott, és aztán mégis, tőle megbízhatóbbat, nem tudsz tőle olyat kérni, amit meg ne csinálna, és pont azért van ott, mert el kell neki képességbeli hibáját nézni, ...</i> ”
„Lelkizés” a munkatárs, mint családtag	(2), „ <i>...és pont ezért nem tudunk időben meghozni döntéseket, mint például a zálognál, bennünket nagyon sújtott most a válság, ésszerűsíteni kellene, leépíteni kellene, és mindennap átnézzük, hogy kit rúgjunk ki, és nincs lelkiünk hozzá.</i> ”

Forrás: saját szerkesztés

5. *Kategória: gondoskodó szemlélet*

A tulajdonosok és a családtagok annyira a magukénak érzik a vállalkozást, hogy a növekedés érdekében vagy válságosabb időkben komoly anyagi és erőfeszítésbeli áldozatokra képesek a vállalkozás fennmaradása, illetve növekedése, fejlődése érdekében. Úgy vélik, hogy emiatt a vállalkozás jobban tud alkalmazkodni a környezeti változásokhoz, a családi kohézió erőforrást jelent a válságos idők túléléséhez. A tulajdonosok a gondoskodó szemléletüket a vállalkozás felé is folyamatosan közvetítik, ezt a külső munkatársak is magukévá teszik, így a vállalkozások kultúrájának részévé válik (6. táblázat).

A tanulmányunkban vizsgált központi jelenség a családiság tényező – a család és a vállalat interakciója – volt, amely a családi vállalkozások legfontosabb jellemzője, és e vállalkozási forma számos jellemzője adódik belőle. E központi jelenség következtében a családra jellemző altruizmus átáramlik a vállalkozásba, a vállalatról való kommunikáció az informális beszélgetések témája is gyakran. A vállalkozást a tulajdonosok erősen gondoskodó szemlélettel vezetik, ennek következménye a vállalati kultúrában a bizalom és a lojalitás, ami a nem családtag munkatársakban is kialakíthatja a gondoskodó szemléletet a vállalkozással kapcsolatban.

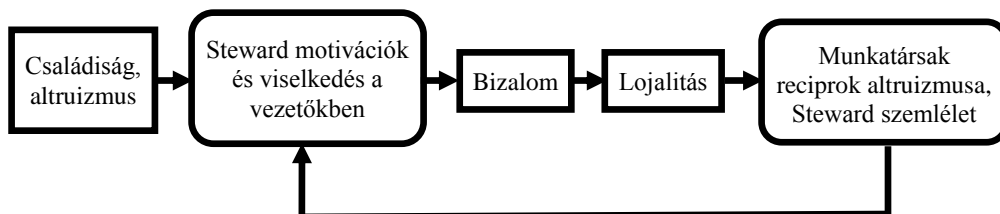
6. *táblázat* Gondoskodó szemlélet megjelenése az interjúkban

Gazdaszemlélet	(2) „na most akkor vége a munkaidőnek, van egyébként ilyen, hogy látom, hogy még van két rend széna és akkor felhősödik az ég, lejár a munkaidő, és akkor nem az, hogy hazamegyek, mert lejárt a munkaidő, hanem azt még csinálja meg. Aki nem így gondolkodik, vagy kicentízi pontosan a hozam ráfordítást, azt, attól is elköszönünk, vagy aki nagyon szakszervezetileg, tehát a jogait nagyon hangsúlyozza és tisztában van a jogaival.” (2) „Mikor bejön, akkor ne pontos időre jöjjön be, ne nézze az időt, mi sem nézzük azt, hogy ő pont nyolcra jön, és négykor pont elmegy, de vannak ilyen munkatársak is, hanem egy kicsit gondolkodjon, rádolgozzon, kicsit sajátjának érezze...” (2) „...csak egyszer úgy volt, hogy Zánkán is voltunk úgy, hogy zusammen mindenki, de a Kaló Imréhez is volt olyan, hogy elvittük őket. És akkor ne legyen az irigység, hogy a tulaj megteheti, és ők meg ilyesmitől soha nem részesednek, tehát egyszer foglaltunk ott le szállást és mindenki elment, negyven akárhány, nem, ötvenen voltunk? Nem, negyven valahányan. Imre főzött, ott nála borkóstoltunk, tehát egy ilyen hétvége...”
Reciprocitás	(1) „Nemrég komoly műtétet volt, fél évig főként fekiúdnöm kellett, így irányítottam a céget, jöttem hozzám a kollégák, én mondtam, hogy mi legyen, hogy látom a dolgokat, és ők meg elvégeztek egy csomó házimunkát. Nem tudom, hogy mi lett volna velem nélkülük”. (2) „a lojalitás az nagyon fontos, hogy ne saját zsebre dolgozzon, ne vigye ki az üzletet, ez nagyon fontos”

Forrás: saját szerkesztés

A vizsgált családi vállalkozásban több példát is találtunk a stewardship szemléletre, valamint ennek a vállalati kultúrába történő átáramlására, és ezáltal a reciprok altruizmus kialakulására, ezeket az összefüggéseket az 1. ábrán mutatjuk be.

1. ábra A stewardship kultúra kialakulása a szervezetben

Forrás: saját szerkesztés

A megkérdezettek válaszaiból egyértelműen bontakozik ki a reciprok stewardship szemlélet percepciója. Mindez számukra fontos érték, azonban a válság és a környezet ellenségessége miatt a vállalkozás válságos helyzetbe került, és e szemlélet elsőbbsége bizonyos üzleti megfontolásokkal szemben komoly gondot okoz a tulajdonos vezetőknek. Alapvető értékeik feladására kényszeríti őket, amit igen nehezen fognak csak megtenni. A vállalkozás másik problémája az utódok hiánya, ami már eleve a családi vállalkozás halálát okozza az esetek többségében.

Az interjúkból kibontakozó kontextust a környezet nagyfokú ellenségessége jellemzi:

- (2) „... a pénzügyi innovációban is mindig gondolkodunk, mert vagy szabályozó, vagy a piacváltozás mindig új feltételeket kreál és akkor arra mindig valamilyen választ kell adni, most pláne nagy kihívás, mert a kormányzat három csapásával, egyrészt bevezették a teljes hiteldíj mutató korlátot, és ez szerencsétlen dolog a ...(vállalat)nál, mert nem nyújt még a költségekre sem fedezetet, ha azt tartanánk be, amit a kormány, vagy amit a törvény előír, mert egy nagy banknál az a THM az rendben van, de kézi zálognál az egyszerűen nem tud működni, pláne ilyen kisvállalkozásnál. Ott valószínű azok tönkremennek és lehet, hogy mi is, ...”
- (2), „...vannak ezek az innovációs meg ilyen startup cégeket fejlesztő cégek, nagyon mennének, működnének, csak éppen megfojtják a banki technikákkal, azzal, hogy ismerősöm mondta, hogy ők a kormánynak is adtak tanácsot, hogy olyannal nem lehet úgy, hogy ugyanúgy egy innovációra ami vagy összejön vagy nem, mint nálunk is, hogy arra ugyanúgy ajánlja föl a házat fedezetül, készfizető kezességet vállaljon, mert hogyha nincs meg az, hogy szabadabban, kicsit nem a kockázat terhe mellett, meg nyomás alatt, akkor visszafogja ezt a kreativitást is.”

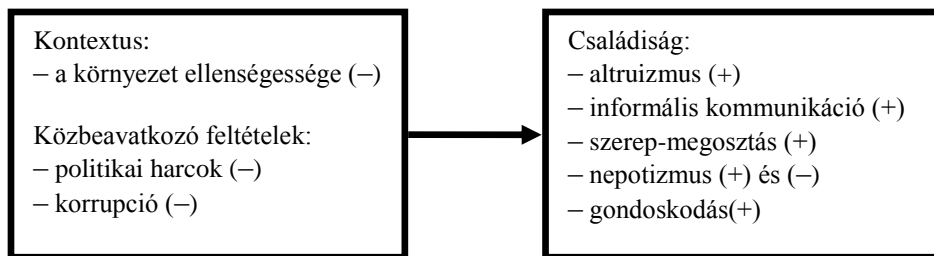
- (1) „...maga a zálog, mint olyan, országosan válság sújtotta terület lett, és még jól megsújtottak bennünket válságadóval és nincs arra tekintettel, hogy neked milyen forgalmad van. És már ebbe kezdünk belepusztulni, hogy akkora pénzeket ki kell fizetni válságadóba, meg nem tudom mibe, és nem érdekli, hogy neked van-e ügyfeled vagy nincsen? Nem tudom, hogy tönkre akarnak-e bennünket tenni, mert üzletünket elvenni már akarták.”
- (1) „Hát nem tudom, hát sok mindenben ott a szemünk és akkor meglátunk dolgokat és akkor olyan érdeklődés van még bennem is mindig, hogy utána is nézek, most is jött egy rendelkezés, ... hogy most csak termelésre lesz pályázat, és az első megközelítés, hogy akkor nekünk vége a pályázati korszaknak, mert mi csak szolgáltatók vagyunk, ...”

A közbeavatkozó feltételek terén a politikai harcok és ezek negatív hatásai miatti félelmek emelkedtek ki, mint a vállalkozásokat igen negatívan érintő tényezők:

- (2) „és a ...(név) ebből a szempontból ugyanolyan, hát hogy mondjam politikát művelő ember, most finoman fogok fogalmazni, mint bárki más, amit másra rámond, de ugyanolyan keménykezű diktátor, az ellenfelet le akarja legyőzni, megsemmisíteni, a jobboldali sajtót megsemmisíteni szeretné és ez egy kockázati tőke befektetés volt, ennek az innovációnak, azt gondoltuk, hogy hol kerék, hol talp egyszer legyen a jobboldal, egyszer legyen a baloldal, erre szükség van és ciklusokon átívelően tudjuk ezt működtetni és ez most úgy tűnik, hogy ez Szegeden pont nem egy szerencsés innováció volt, és akkor most nézzük, hogy mit csináljunk, hogy mozduljunk középre.”
- (2) „nagyon változékony környezetben, minden változékony. ... a hazai környezetváltozás, a kormánynak ez a rángató politikája, hogy mindent központosítana és mindent szabályozni akar, ez ugye napi kihívás a...ban, de ugyanúgy az étteremben is, vagy a mezőgazdaságban vagy az újságnál szintén, hogy egyszer bevezetik, hogy holnaptól nem hirdethetnek az állami cégek közvetlenül, hanem csak a Nemzeti Kommunikációs Hivatalon keresztül.”

Végül a 2. ábrán összefoglaljuk, hogy az esetpéldánkban szereplő családi vállalkozást milyen hatások érik, milyen kategóriákkal jellemezhető a családiság, és ezek milyen előjellel hatnak a vállalkozásra az interjúkban elhangzottak alapján. Többségében vannak a pozitív tényezők, de kívülről erős nyomás nehezedik a vállalkozásokra az alanyok szerint.

2. ábra A vállalkozást érő hatások

Forrás: saját szerkesztés

5. Összegzés

Interjú alanyainknál azt tapasztaltuk, hogy együtt élnek a vállalatukkal. Az alapítók rendkívüli mértékben azonosulnak a vállalkozással. Hatalmas erőfeszítésekkel nagyon sok eredményt értek el. Eközben a családi értékek és légkör átáramlott a vállalatba. A családtagok közötti bizalom, kooperáció, biztonság és jó hangulat a vállalatra is kiterjed, esetünkben egyfajta „családi vállalkozás klímáról” beszélnek. Az interjúkból egyértelműen kiolvasható a tulajdonos vezetők stewardship szemlélete, olyan szervezeti kultúra kialakítására törekedtek, ami hozzájárulhat a motivált és elkötelezett alkalmazottak közösségének kialakulásához.

Az értékeket tekintve a megkérdezettek szervezetüket a Quinn féle kultúra-modellben (Bakacsi 2004) a klán kultúrához hasonlónak érzélik, amelynek kiemelt értékei a résztvevők magasfokú elkötelezettsége, az összetartás, a barátságos munkahelyi légkör, a szervezetet úgy látják, mint egy nagy családot. A vezetők magukat kissé szülő szerepbe helyezve gondoskodnak a munkatársokról, igyekeznek fejleszteni őket. A család-vállalkozás interakció funkcionalitásával a vállalkozás rendelkezik, aminek a szakirodalom komoly versenyelőnyt tulajdonít. Az alkalmazottak szerepe és felelőssége szélesebb körű, rugalmasabbak azzal kapcsolatban, hogy mindenki megtalálja a hozzá illő feladatokat, az informális kapcsolatok kialakulását támogatják a vállalaton belül, és rugalmasabbak a munkaidő beosztással kapcsolatban.

A vizsgált vállalkozások azonban évtizedek óta egyre ellenségesebb környezetben működnek. A politikai harcok következtében ellehetetlenült az egyik igen innovatív vállalkozásuk, kormányzati döntések következtében pedig a „fejőstehén” szerepét betöltő vállalkozásuk ment csődbe. Ennek következtében a többi is sorban bedől, hiszen az előző kettő hozta a hasznot. Mindezek következtében az utódlás is lehetetlenné válik, a szülők nem is merik átadni az érdeklődő utódnak a „csődtömeget”. Természetesen igen külső kontrolllos szemléletre vallana csak a külső körülményekben keresni a vállalkozás sikertelenségének okait. Azt azonban mindkét tulajdonos állítja, hogy a környezet erős ellenségessége a hivatalok részéről is, és a politikai harcok miatt őket érő veszteségek jelentős mértékben hozzájárultak vállalkozá-

saik bukásához. Az esetpéldánkban szereplő vállalkozásokban a jól működő családiság a számos előnye mellett sem tudja ellensúlyozni a kontextus és a közbeavatkozó feltételek erős negatív hatását. Bízunk abban, hogy ez nem általános jelenség, de ennek megállapításhoz további vizsgálatok szükségesek.

Felhasznált irodalom

- Bakacsi Gy. (2004): *Szervezeti magatartás és vezetés*. Aula Kiadó, Budapest
- Breton-Miller, I. – Miller, D. (2009): *Agency vs. Stewardship in Public Family Firms: A Social Embeddedness Reconciliation*. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 33 (6), 1169–1191. doi: 10.1111/j.1540-6520.2009.00339.x
- Charmaz, K. (2013): *Lehorgonyzott elmélet*. In Bodor P. (szerk.): *Szavak, képek jelentés*. L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- Chrisman, J. J. – Chua, J. H. – Litz R. A. (2004): *Comparing the Agency Costs of Family and Non-Family Firms: Conceptual Issues and Exploratory Evidence*. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 28 (4), 335–354 o. doi: 10.1111/j.1540-6520.2004.00049.x
- Corbin, J., – Strauss, A. (2014): *Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory*. Sage publications.
- Eddleston, K. A. – Kellermanns, F. W.(2007): *Destructive and productive family relationships: A stewardship theory perspective*. *Journal of Business Venturing*, 22, 545–565. o. doi:10.1016/j.jbusvent.2006.06.004
- Felden, B. (2010): *Was macht Familienunternehmen aus? Veranstaltung „Familienunternehmen – Garanten der Sozialen Marktwirtschaft?“ für die IHK Köln in der Zweigstelle Gummersbach am 24. März 2010*. http://www.ihk-koeln.de/upload/TN_24_3_2010_IHK_Koeln_Familienunternehmen_V2_8373.pdf. letöltve: 2011. 01. 05.
- Gomez-Mejia, L. R. – Larraza-Kintana, M. – Makri, M. (2003): *The Determinants of Executive Compensation in Family-controlled Public Corporations*. *Academy of Management Journal*, 46 (2), 226–237 o. doi: 10.2307/30040616
- Habbershon, T. G. – Williams, M. L. (1999): *A resource-based framework for assessing the strategic advantages of family firms*. *Family Business Review*, 12(1), 1–25. o. doi: 10.1111/j.1741-6248.1999.00001.x
- Horváth D. – Mitev A. (2015): *Alternatív kvalitatív kutatási kézikönyv*. Alinea, Budapest.
- Irava, W. J. – Moores, K. (2010): *Clarifying the strategic advantage of familiness: Unbundling its dimensions and highlighting its paradoxes*. *Journal of Family Business Strategy*, 1 (3), 131–144 o. doi:10.1016/j.jfbs.2010.08.002
- Karra, N. – Tracy, P. – Philips, N. (2006): *Altruism and Agency in the Family Firm: Exploring the Role of Family, Kinship, and Ethnicity*. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 30 (6), 1042–2587 o. doi: 10.1111/j.1540-6520.2006.00157.x

- Lea, J. (1998): What is a family business? More than you think. <http://www.bizjournals.com/triangle/stories/1998/11/02/smallb3.html>
Letöltve: 2015.04.21.
- Mühlebach, C. (2004): *Familyness als Wettbewerbsvorteil: Ein integrierter Strategieansatz für Familienunternehmen*. Dissertation Uni-St.-Gallen Nr. 2950, Bern; Stuttgart; Wien.
- Rutherford, M. W. – Kuratko, D. F. – Holt, D. T. (2008): Examining the Link Between “Familiness” and Performance: Can the F-PEC Untangle the Family Business Theory Jungle? *Entrepreneurship Theory and Practice*, 32 (6), 1089–1109 o. doi: 10.1111/j.1540-6520.2008.00275.x
- Tagiuri, R. – Davis, J. (1996): Bivalent attributes of the family firm. *Family Business Review*, 9 (2), 199–208 o. doi: 10.1111/j.1741-6248.1996.00199.x
- Wimmer R. – Domayer, E. – Oswald, M. – Vater, G. (1996): *Familienunternehmen – Auslaufmodell oder Erfolgstyp?* Gabler, Wiesbaden.
- Zahra, S. A. (2003): International expansion of U.S. involvement family businesses: the effect of ownership and involvement. *Journal of Business Venturing*, 18, (4), 490–592. o. doi: 10.1016/S0883-9026(03)00057-0

A folyamatos erdőborítás ökoszisztéma-szolgáltatásaira építő fejlesztés, mint alternatíva

Marjainé Szerényi Zsuzsanna¹ – Harangozó Gábor² – Csépanyi Péter³ – Kovács Eszter⁴

Az erdőgazdálkodás Magyarországon fontos szerepet tölt be a kevésbé iparosodott területek gazdasága, versenyképessége szempontjából. Az erdőgazdálkodás hazánkban is alkalmazott két alapvető üzemmódját: a vágásos, illetve a folyamatos borítást biztosító (FEB) szálaló üzemmódot elemezzük. Régóta vita tárgyat képezi, vajon képes-e ez utóbbi, általában kisebb, hosszú távon gyakrabban jelentkező pénzáramlásokkal kiegyenlítettbb jövedelmet biztosító gazdálkodási rendszer felvenni a versenyt a hagyományos vágásos üzemmóddal szemben. A folyamatos borítást biztosító erdőgazdálkodás mellett az erdők számos olyan szolgáltatást is nyújtanak, amelyek az erdőgazdálkodónál kisebb mértékben jelennek meg jövedelemtermelőként, a társadalom számára azonban jelentős hasznot generálnak. Jelenleg ezeknek az ökoszisztéma-szolgáltatásoknak a figyelembevétele alacsony szintű, bár lehetőség van támogatás felvételére a szálalás folytatásához, az erdő-környezetvédelmi kifizetéseken belül. A tanulmányban⁵ (1) összevetjük a szálaló és a vágásos üzemmód jövedelmezőségét, illetve (2) az ökoszisztéma szolgáltatások koncepciójának segítségével összehasonlítjuk a kétféle üzemmód jelenleg nem piaci társadalmi hasznait is. Az eredmények alapján kitekintést teszünk arra vonatkozóan, milyen lehetőségeket látunk a szálaló üzemmód hazai elterjedésének növelésére, és ezáltal a vidéki területek versenyképességének javítására egy természetközeli gazdálkodási forma mellett.

Kulcsszavak: ökoszisztéma-szolgáltatás, folyamatos erdőborítás, közgazdasági érték, üzemmód

---

¹ Marjainé Szerényi Zsuzsanna, PhD, habilitált egyetemi docens, Budapesti Corvinus Egyetem Társadalomtudományi Kar (Budapest)

² Harangozó Gábor, PhD, egyetemi docens, Budapesti Corvinus Egyetem, Gazdálkodástudományi Kar (Budapest)

³ Csépanyi Péter, termelési és természetvédelmi főmérnök, Pilisi Parkerdő Zrt. (Visegrád)

⁴ Kovács Eszter, PhD, egyetemi docens, Szent István Egyetem, Mezőgazdaság- és Környezettudományi Kar (Gödöllő)

⁵ A cikk a LIFE+ Információ és Kommunikáció keretében támogatott, LIFE13 INF/HU/001163 azonosító számú, „Továbbfejlesztett kommunikáció, együttműködés és kapacitásbővítés a Natura 2000 erdők biodiverzitásának megőrzése érdekében” („LIFEinFORESTS”) című projekt keretén belül (B2 akció), a Duna-Ipoly Nemzeti Park Igazgatóság (DINPI) megbízásából elkészült, „Natura 2000 erdők közgazdasági környezetének elemzése” című tanulmányra épít, annak egyes részeit átvéve. A tanulmány témájából a közelmúltban könyv is megjelent (lásd Kovács et al. 2015).

1. Bevezetés

Az erdőgazdálkodás többféle üzemmód (az erdőművelés rendszere) szerint is megvalósítható, amelyek eltérő hasznot hozhatnak az erdőgazdálkodóknak, de a társadalom számára is. Az ökoszisztéma-szolgáltatások, amelyek az ökoszisztémák által az embereknek nyújtott hasznokat fedik le, ugyancsak eltérő mértékűek lehetnek a különböző erdőművelési rendszereknél. Fő célunk (1) a folyamatos és a vágásos erdőborítás jövedelmezőségének összevetése, illetve (2) az ökoszisztéma szolgáltatások koncepciójának segítségével a kétféle üzemmód jelenleg nem piaci társadalmi hasznainak összehasonlítása. Tanulmányunkban arra keressük a választ, hogyan lehet a folyamatos borítást biztosító erdőgazdálkodás versenyképes a hagyományos vágásos erdőgazdálkodás mellett is. A természetközeli erdőgazdálkodási formák, mint amilyenek a szálaló üzemmód is tekinthető, a társadalom számára összességében több szolgáltatást is nyújthatnak, és jobban hozzájárulhatnak a jóléthez, mint az intenzív erőforrás felhasználó formák; ha ez igaz, akkor már emiatt is érdemes ezek arányát növelni a gazdasági rendszeren belül. Az intenzív gazdálkodási formák rövid távon nagyobb megtérülést hozhatnak, de ezt számos ökoszisztéma-szolgáltatás csökkenése árán érik el, amellyel a társadalmi jólétet csökkentik. Az erdőművelési módok jövedelmezőségi és társadalmi hatásainak mértékére vonatkozó kérdések megválaszolásához szakirodalmi áttekintést nyújtunk, először az ökoszisztéma-szolgáltatások fogalmáról, jelentőségéről, majd a vágásos és a folyamatos borítást biztosító (elsősorban a szálaló) erdők pénzügyi tapasztalatairól. A szakirodalmi áttekintést saját vizsgálatokkal is kiegészítettük: szálaló üzemmódot alkalmazó erdőgazdálkodók körében interjút készítettünk, amelynek során többek között a megtérülés, a jövedelmezőség helyzetét kívántuk feltárni, valamint erdős témákban kutató szakemberekkel műhelybeszélgetéseket szerveztünk a különböző erdőművelési módok szerinti ökoszisztéma-szolgáltatások eltérő mértékének kiderítésére.

2. Elméleti háttér – az ökoszisztéma-szolgáltatások és a folyamatos erdőborítás fogalmai, kapcsolódási pontjai

2.1. *Az ökoszisztéma-szolgáltatások és közgazdasági jelentőségük, különös tekintettel az erdők szolgáltatásaira*

A nemzetközi szakirodalomban az ökoszisztéma-szolgáltatások fogalmát az 1970-es és 80-as évekre vezetik vissza (Gómez-Baggethun et al. 2010), de csak a 2000-es évektől számíthatjuk széleskörű elterjedését a tudományos kutatásban, illetve a természetvédelmi és kapcsolódó szakpolitikákban (Kovács et al. 2011, 2014). A fogalomra vonatkozó összes meghatározás hangsúlyozza, hogy a természet valamilyen hasznot nyújt a társadalom és tagjai számára. Kelemen (2013) átfogó definíciója szerint ökoszisztéma-szolgáltatások (ecosystem services) alatt azokat a kézzelfogható és kézzel nem fogható javakat (termékeket és szolgáltatásokat) értjük, amelyeket az

ökológiai rendszer természetes vagy ember által átalakított formájában nyújt az emberek számára, így növelve az emberi társadalom és tagjainak jóllétét. A jóllétet az anyagi jólétnél tágabban értelmezik, s beleveszik az emberi élet kiteljesedéséhez fontos szükségleteket, mint pl. az egészség, a biztonság, a társadalmi kapcsolatok, a választás szabadsága, a képességek kibontakoztatása (Kelemen 2013, Kovács et al. 2014). A fogalom összeköti a természeti és a társadalmi-gazdasági rendszert, és épít mindkét rendszer sajátosságaira. Bár az ökoszisztéma-szolgáltatások fogalma emberközpontú (arra helyezi a hangsúlyt, miért hasznos a természet az emberek számára), de egyben rámutat arra is, hogy az ökoszisztémák egészséges működése ennek az alapja. A fogalom segítheti a természetvédelem és az egyes gazdasági ágak, így pl. az erdőgazdaság képviselői közötti párbeszédet, új közös értelmezési keret nyújtásával.

A közgazdasági szakirodalomban az ökoszisztéma-szolgáltatások illusztrálására is legtöbbször a tőkeáram-modellt használják (Costanza et al. 2014). Ebben a megközelítésben az ökoszisztémák a természeti tőkeállományhoz tartoznak (az élettelen természeti értékek mellett), amelyek megfelelő működése esetén az ökoszisztéma-szolgáltatások áramát folyamatosan képesek nyújtani. Az ökoszisztéma-szolgáltatások részben közvetlenül szolgálják az emberek jóllétét (pl. levegőtisztítás), részben közvetetten, olyan termékeként vagy szolgáltatásokként, amelyek termelési és átalakítási folyamatokon mentek keresztül (pl. faanyagból készített bútor). Ez utóbbi folyamatokban már más tőkefajták is részt vesznek, mint például a technikai (infrastruktúra, gépek), humán (emberi tudás, képességek) és társadalmi (közösségek tudása és képességei) tőke, s ezek együttese alakítja a kikerülő termékeket, szolgáltatásokat. Az ökológiai közgazdaságtan szemléletében a természeti tőke az alap, ebben található a társadalmi, és abban a humán, valamint a technikai tőke, vagyis ezen tőkefajták is egymásba ágyazottak. A természeti tőke élő részeinek, az ökoszisztémáknak (beleértve a talajt is) az állapota elsődleges ahhoz, hogy az ökoszisztéma-szolgáltatások áramát folyamatosan nyújtsák. Míg a természetközeli gazdálkodási módok képesek a jó állapot fenntartására, addig az intenzív gazdálkodás degradálódáshoz vezethet, s ez azt vonja maga után, hogy újból és újból be kell fektetni az állapot javításába, hogy az ökoszisztéma-szolgáltató képesség megmaradjon vagy helyreálljon.

Az erdők esetében is számos ökoszisztéma-szolgáltatást tudunk megnevezni, melyeket a szakirodalomban leggyakrabban a 2000-es évek elején megjelent Millennium Ökoszisztéma Értékelés (MEA 2003, 2005) kategorizálása szerint osztályozzák (lásd 1. táblázat).

A felsorolásból láthatjuk, hogy sokkal gazdagabb képet kapunk egy erdő hasznairól, ha az ökoszisztéma-szolgáltatások fogalmi keretét alkalmazzuk, mintha csak a faanyagtermelő képességét vesszük figyelembe. Az ökoszisztéma-szolgáltatásokat tudjuk kapcsolni az erdők hármas funkciójához, a gazdasági, közjóléti (társadalmi) és védelmi (környezeti) funkciójához is. Az ellátó szolgáltatások, s azon belül kiemelten a faanyag leginkább a gazdasági funkcióhoz kapcsolódik, a

kulturális és az ellátó szolgáltatások az erdő társadalmi funkciójához köthetők, míg a szabályozó, illetve a támogató szolgáltatások kapcsolhatók legjobban a környezeti funkcióhoz.

1. táblázat Az erdők által nyújtott ökoszisztéma-szolgáltatások a MEA csoportosítása alapján

Ökoszisztéma-szolgáltatás csoport	Ökoszisztéma-szolgáltatás
Ellátó szolgáltatások	faanyag (pl. iparifa, építőanyag, papír alapanyag, bútór alapanyag, illetve tűzifa) erdei gombák erdei bogyós és egyéb termények (pl. gyógynövények, díszítő lomb) erdei méz vadtermékek (pl. vadhús)
Kulturális szolgáltatások	rekreáció, kikapcsolódás, rehabilitáció tájképi jelentőség vadászat (rekreációs és sport vadászat) környezeti nevelés tudományos kutatás művészi inspiráció
Szabályozó (és élőhely) szolgáltatások	talajerózió elleni védelem szélerózió elleni védelem vízmegtartás (mennyiségi szabályozás, árvíz elleni védelem) víztisztítás (vízminőség szabályozása) levegőtisztítás (szennyezőanyagok megkötése) éghajlat szabályozás (CO ₂ -megkötés) zaj elleni védelem természeti károk elleni védelem (kórokozók, természeti csapások: pl. jégtörés) pollináció élőhely növény- és állatfajoknak
Támogató szolgáltatások	talajképződés tápanyagkörforgás primer produkció

Forrás: saját szerkesztés. a szolgáltatások tipizálását lásd MEA 2003, 2005.

Az erdők ökoszisztéma-szolgáltatásainak közgazdasági értékelési szakirodalma tehát a MEA csoportosítását használja leggyakrabban, amelyekre a következőkben néhány példát mutatunk be, a teljesség igénye nélkül, azokat kiemelve, amelyek a fenti táblázat több szolgáltatásával is foglalkoznak. Pabian és Jaroszewicz (2009) a lengyelországi Białowieża erdő által nyújtott szolgáltatásokat becsülték pénzben; Ninan és Inoue (2013) egy japán erdőrezervátum (Oku Aizu erdő) ökoszisztéma-

szolgáltatásait számszerűsítették; Hein (2011) a Hollandiában található Hoge Veluwe erdő által nyújtott ökoszisztéma-szolgáltatásaiból származó gazdasági hasznokat becsülte; végül Mendes (2005) a portugáliai erdei ökoszisztéma-szolgáltatásokkal foglalkozik.

Az ökoszisztéma-szolgáltatások nagyon sokféle szolgáltatást foglalnak magukban, de egyes szolgáltatások a társadalom és a gazdaság más-más csoportjai számára hasznosak. Az ellátó szolgáltatások közül a faanyag fontos az erdőgazdálkodó számára, de munkát adhat a feldolgozóipari cégeknek, s hasznos a végső fogyasztóknak is, amelyek helyi, országos vagy akár határon túli körből is kikerülhetnek. A többi ellátó szolgáltatás a begyűjtőknek, feldolgozóknak bevételi forrást jelenthet, s élvezetes a végső fogyasztóknak. A kulturális szolgáltatások igénybevevőinek köre is széles, a helyitől a regionális szintig terjedhet. A szabályozó szolgáltatások vegyes képet mutatnak, egyes szabályozó folyamatok helyi szinten hasznosak (pl. erózióvédelem), míg vannak olyan folyamatok, amelyek távolabbi lakosok számára bírnak kiemelt jelentőséggel (pl. árvízvédelem), vagy akár globális mértékben is érzékelhető a fontosságuk (pl. klímaszabályozás). A támogató szolgáltatások hasznosságának megítélése nem egyszerű, hiszen a definíció szerint minden más szolgáltatás alapját képezik, de azért itt is vannak különbségek: a talajképződés inkább helyi szinten, míg a tápanyagkörforgás nagyobb léptékekben hasznosul. Azért érdemes átgondolni az egyes szolgáltatások fenntartásában érdekelt csoportokat, mert elválhat egymástól az erdőgazdálkodó és a szolgáltatás igénybevevője, s nem is mindig van közvetlen kapcsolat a szereplők között. Azoknál a szolgáltatásoknál, amelyek nem annyira fontosak az erdőgazdálkodónak, viszont szélesebb társadalmi csoportok számára jelentőséggel bírnak, meg kell találni annak a módját, hogy az erdőgazdálkodó érdekelt legyen ezek fenntartásában.

2.2. A folyamatos erdőborítás fogalma, jelentősége és helye a magyar erdőgazdálkodásban

Az erdésztársadalmat régóta foglalkoztatja a kérdés, hogyan lehet az erdőgazdálkodásban a fakitermelést és a természeti értékek megóvását összeegyeztetni. Ebből a szempontból kiemelt figyelmet érdemel a folyamatos borítást biztosító erdőgazdálkodás (FEB), amelynek legfőbb jellemzője, hogy a faállományszinten rögzített vágáskor elhagyásával és ebből következően a véghasználati területek mellőzésével fokozottabb lehetőséget biztosít az erdő élővilágának, talajának védelmére és esztétikai értékének megőrzésére.

Az erdőről, az erdő védelméről és az erdőgazdálkodásról szóló 2009. évi XXXVII. törvény fogalmi meghatározása alapján:

- *Folyamatos erdőborítás*: olyan állapot, amikor a többkorú erdőállomány folyamatosan, egyenletesen borítja az erdő talaját, és az erdő megújulása, felújítása az erdőállomány védelmében, véghasználati terület nélkül történik, az erdő tájképi megjelenése nem változik (5. §, 13. pont)

- *Szálaló üzemmód:* felújítási kötelezettséget keletkeztető véghasználati fakitermelés nem történik, a faállomány fakészlete a szálalási tervben foglaltaknak megfelelően alakul, és a faállomány összetétele, kor- és térbeli szerkezete változatos, és ezzel a folyamatos erdőborítást szolgálja (29. §, 2.b. pont)
- *Átalakító üzemmód:* a fő szakmai cél a vágásos üzemmódról a szálaló üzemmódra való áttérés, ezért minden erdőművelési tevékenységnek és fakitermelési módnak az átalakítást, a folyamatos erdőborításra való átállást kell szolgáltatnia (29. §, 2.c. pont).

A fenti jogszabályi megfogalmazásokkal hazánkban a jogalkotó közvetve a szálaló üzemmód alá sorolta a nemzetközi értelemben nem szálalóerdőként, hanem örökerdőként („Dauerwaldwirtschaft”) működő erdőművelési rendszereket is (Möller 1922). Nemzetközi értelemben ugyanis éppen fordított a helyzet, az örökerdő a tágabb gyűjtőfogalom, a szálalóerdő a speciálisan árnytűrő jegenyefenyő, bükk és lucfenyő elegyes erdőkben a szálankénti vagy kiscsoportos kitermelés nyomán létrejövő jellegzetes átmérő szerkezetű örökerdő.

Az örökerdő a hagyományos véghasználati területek mellőzésével fokozottabb lehetőséget biztosít az erdő élővilágának, talajának védelmére és esztétikai értékének megőrzésére.

Fontosnak tartjuk definiálni, hogy a folyamatos erdőborítást biztosító erdőgazdálkodás alatt tanulmányunkban azokat az erdőket értjük, melyekben a gazdálkodás legfőbb irányelvei: az érett egyedek kivágásának nem a vágáskor, hanem egyedi minőség a jellemzője, ahol az erdőfelújítás nem közvetlen cél, hanem a vágásra érett egyedek kitermelésének következtében spontán módon történik meg, és ahol a fakitermelések mennyiségét a minőségi szempontok, a növedék (elsősorban az értéknövedék), és az azt létrehozó optimálisan beállított élőfakészlet együttesen irányítja. Koloszar (2010) kiemeli, hogy a folyamatos erdőborítás esetén a beavatkozás szintje elsősorban a faegyed. Ennek eredménye a vegyeskorú elegyes örökerdő. Nem sorolhatók ide a fokozatos felújítóvágásos, természetes felújítással kezelt erdők, mert itt a fentiekkel ellentétben a vágáskor a meghatározó, és a véghasználati korban megjelenő megfelelő újulat esetén az anyaállomány – az egyedenként különböző jövőbeli értéknövedékre való tekintet nélkül – kivágásra kerül (vágásos üzemmód).

Az erdőgazdálkodási módok összehasonlítása során kiemelt szerepet játszanak a gazdasági szempontok. A hagyományos (vágásos) és FEB összevetése során a következő szempontokat érdemes figyelembe venni (Reininger 2010, Varga 2013):

- bevételek (fahozam),
- művelési és egyéb költségek,
- az erdő vagyonváltozása,
- az átállás kérdése.

A *bevételekre* hatással lehetnek a volumennövekményben, a törzsátmérőben, valamint a minőségben meglévő eltérések, illetve különböző lehet a bevételek folyamatossága. A szakirodalom nem egységes abban, hogy a volumennövekményben van-e, és ha igen, milyen irányú a különbség a két erdőművelési rendszer között. A törzsátmérő tekintetében a FEB lehetőséget biztosít nagyobb törzsátmérők kinevelésére (értékfa-termelés), amely nagyobb fajlagos (nm^3 -arányos) árbevételt jelenthet. A törzsátmérőn túl számos tényező határozza meg a faanyag értékét (pl. ágtisztség, csomómentesség), minőségét, ebből a szempontból sem egységes a két erdőművelési rendszer szakirodalmi megítélése. A FEB előnye, hogy a bevételek folyamatosan jelentkeznek, míg a vágásos üzemmód során szakaszosan (még ha a nevelővágások során keletkezik is némi bevétel, a bevételek meghatározó része a vágáskor elérésekor esedékes). Egy nagyobb gazdálkodási egység (erdőtömb) szintjén a vágásos üzemmód bevételei is kiegyensúlyozhatók, ugyanakkor ez egy erdőrészlet szintjén (a kisebb, főleg magángazdálkodók birtokában levő erdőterületek esetében) problémát jelenthet.

A *költségek* között szerepelnek a fakitermelési (vágásos üzemmódnál az erdőnevelés és a véghasználat fakitermelési beavatkozásai, szálaló üzemmódnál a szálalás fakitermelési beavatkozásai), az erdőfelújítási és az egyéb költségek. A vágásos üzemmód esetén logikailag feltételezhető, hogy a fakitermelési költségek alacsonyabbak (kevesebb feltártságra van szükség, a véghasználat során nem kell vigyázni a megmaradó egyedekre stb.), ugyanakkor a szakirodalomban nincsenek egyértelmű adatok arra vonatkozóan, hogy ezek a költségek tényleg kisebbek lennének (Csépanyi 2013b, Csépanyi–Csór 2014). Ez elsősorban a vágásos üzemmódban a véghasználatok fakitermelési költségeinél figyelhető meg, viszont a nevelővágások költségei lényegesen meghaladhatják a szálalás során felmerülő fakitermelési költségeket, amely gyakorlatilag azonos minden beavatkozás során.

A vágásos üzemmód esetében az erdőfelújítási költségek általában jelentősek, míg a FEB esetében (ha a vadállomány nem túl magas) az újulat lényegesen kisebb költségekkel biztosítható (Csépanyi 2013ab, Csépanyi–Csór 2014). Az egyéb költségek közé tartozhatnak a vágásos egykorú erdők esetében magasabb erdővédelmi költségek (a homogén állományok érzékenyebbek lehetnek a természeti károkkal – például szélöntés, rovarkártevők – szemben). Ugyanakkor a FEB gazdálkodás speciális szaktudást igényel, amely a jól ismert vágásos üzemmóddal szemben többletköltséget vethet fel (magasabb szintű szakirányítást igényel).

A fahozam mellett fontos az erdőterület élőfakészletének értéke, vagyis a *fa-készlet vagyonszállása* is. Egy-egy erdőrészlet szintjén, a véghasználat során az élőfa vagyon – ideiglenesen – lenullázódik, míg a FEB esetében folyamatos kitermelés mellett is jelentős, dinamikus egyensúlyban lévő vagyon tartható fenn.

Az *átállást* illetően a vágásosról a FEB-re történő átállás kérdéseit kell megvizsgálni: milyen korban és hogyan valósítható meg; illetve vajon az átállás költségei (beavatkozások, fahozam változás) fedezhetők-e később a FEB gazdálkodás nagyobb bevételeivel.

2.3. A vágásos és a folyamatos erdőborítás gazdasági vetületei a szakirodalom alapján

A következőkben két erdőgazdálkodási üzemmódot hasonlítunk össze a faanyagtermelő képességük szerint. A faanyag biztosítása a korábban bemutatott ökoszisztéma szolgáltatás koncepció (MEA 2003, 2005) alapján az ellátó szolgáltatások közé tartozik, és az egyik (ha nem a) legfontosabb ökoszisztéma szolgáltatás. A két üzemmódot a Reininger (2010) által felvetett szempontok (bevételek, költségek, vagyonsértés, illetve áttérés) alapján vetjük össze. Az egyes szempontok gyakorlati értékelése során azokat a forrásokat emeljük ki, ahol a számítások során – az adott szempont mentén – különbözött egymástól a folyamatos borítást fenntartó és a vágásos üzemmód.

A bevételekre (fahozamra) az alábbiak jellemzőek:

- A *volumennövekményre* vonatkozó példák egy részében (Assmann 1961, Knoke 1998) a FEB némileg kevesebb faanyag kitermelését tette lehetővé, más esetekben viszont (METLA 2000, idézi Varga 2013, Csépanyi 2013b) éppen a FEB gazdálkodásból származott nagyobb fakitermelés. A különbség, ha volt, a legtöbb esetben nem érte el a 10%-ot.
- A *törzsméretre* az áttekintett példákból az látszik, hogy a FEB esetében magasabb átlagos rönkméretű termelhető ki (Knoke 1998) vagy legalábbis magasabb (vagy részben magasabb) nm^3 -ár érhető el (Assmann 1961, Reininger 2010, Csépanyi 2013b), ami a nagyobb rönkméretre vezethető vissza, azaz egy elméleti vágásfordulónyi időszakot tekintve magasabb a vastagabb dimenziójú faanyag aránya a kitermelt összes volumenben.
- A rönkméretön túli egyéb *minőségi* szempont, illetve különbség (pl. ártiszta-ság, csomómentesség) nem szerepelt az áttekintett tanulmányokban, ebből azonban nem következik, hogy ténylegesen nincs különbség a két erdőművelési rendszer között.
- A *bevételek folyamatosságát* illetően a gyakorlati számításokból az látszik, hogy a FEB gazdálkodás bevételei folyamatosan jelentkeznek, míg a vágásos gazdálkodásban szakaszosan. Számos szerző (Reininger 2010, Schiberna et al. 2012, Csépanyi 2013ab) szerint maga a folyamatosság is érték, azonos vagy hasonló összes fahozam és költségek mellett magasabb annuitás érték érhető el. Mindez olyan előny a FEB esetében, ami különösen fontos kisméretű magángazdaságoknál, ahol nincs lehetőség a vágásos üzemmódból származó szakaszos jövedelmek időbeli kiegyenlítésére. A FEB gazdálkodás további előnye a kisbirtokok számára, hogy nincs szükség nagyobb pénzügyi tartalékok képzésére a bevételmentes időszakok áthidalására.

A művelési és egyéb költségekre vonatkozóan a következők a tapasztalatok:

- *A kitermelés, illetve a nevelővágások költségei* tekintetében a gyakorlati példák azt mutatják, hogy a vágásos művelésben a véghasználat fajlagos kitermelési költségei némileg alacsonyabbak lehetnek⁶, ugyanakkor a különbség bőven 10% alatti (Schiberna et al. 2012, Csépanyi 2013b, Csépanyi–Csór 2014). A technológiai fejlődés eredményeként kisebb mértékben van szükség a szálaló üzemmód során nagyobb mennyiségű erdészeti feltáró utat kialakítani (Csépanyi 2013a). Egyetlen esetben haladta meg a FEB üzemmód fajlagos kitermelési költsége – nagyjából 10%-kal – a vágásos üzemmódot (Csépanyi 2013b), ahol azonban speciális alpintechnikát alkalmaztak, amely hozzájárult a megmaradó és a kitermelt fák sérüléstől való megóvásához (a kitermelt faanyagot is magasabb áron tudták értékesíteni, mert kevésbé repedt meg). Schiberna és munkatársai (2012) ugyanakkor arra figyelmeztetnek, hogy a hasonló költségek nem fedik teljesen a munkaerő ráfordítást (ez a FEB esetében az alkalmankénti kisebb mennyiségek miatt ennél jóval nagyobb lehet), és csak akkor tükrözik a piaci viszonyokat, ha egy nagyobb területre „csomagban” rendelik meg a szolgáltatást (azaz a kitermelő a FEB területen jelentkező kisebb nyereségét a véghasználati nagyobbal egyenlíti ki). Ez esetben kizárólag FEB gazdálkodást végző kisbirtok esetén (ha a kitermelés nem saját kivitelezésben történik), megalapozott lehet magasabb kitermelési költségekkel kalkulálni.
- A vizsgált példákban egyértelműen az látszik, hogy a FEB esetében az *erdőfelújítás költségei* csak a töredékét teszik ki a vágásosénak (Varga 2013, Csépanyi 2013b, Csépanyi–Csór 2014), és a legtöbb esetben legalább részben csak óvatossági tartalékként szolgálnak (kitermelés által okozott károk enyhítése, újulat minőségi szabályozása).
- A vizsgált számításokban *egyéb konkrét költségek* nem kerültek számszerűsítésre. Fontos kiemelni ugyanakkor, hogy a szükséges szaktudás, mint általános költség, jelenleg sokkal inkább terheli a szálaló üzemmódot, mivel a vágásos üzemmód közismert az erdészettársadalom körében, a FEB gazdálkodás ugyanakkor speciális szakértelmet igényel, amivel egyelőre csak kevesen rendelkeznek.

A *fakészlet vagyonszármazéka* tekintetében fontos, hogy a kitermelt faanyagon túl a FEB alkalmas lehet-e az élőfa készlet felhalmozására és így az erdővagyon növelésére. Knoke (1998) németországi példájában a favagyon értéke gyorsabban nőtt a FEB területek esetében, és a növekedés mértéke meghaladta a FEB esetében megvalósuló magasabb kitermelési értéket is, így az látszik, hogy a FEB gazdálkodás

---

⁶ A nemzetközi szakirodalomban (például Knoke 1998) olyan számokat is találunk, hogy a folyamatos borítást biztosító szálalás kitermelési költségei alacsonyabbak, itt azonban nem szerepeltek az összehasonlított állományok pontos adatai.

hozzájárul az erdővagyon növeléséhez. Csépanyi és Csór (2014) – cseres mintaterületre történt számításai – szerint a vágásos és a folyamatos borítást biztosító erdőgazdálkodás várhatóan ugyanakkora faanyagmennyiség kitermelését teszi lehetővé a vágási ciklus idejére számítva, a FEB esetében ugyanakkor az időszak végén – a korábban megkezdett erdőfelújításnak köszönhetően – magasabb élőfa készlet várható.

A szakirodalom részletesen áttekinti a vágásos gazdálkodásról a folyamatos borítást biztosító (örökerdő elvek szerinti) gazdálkodásra történő *átállás* lépéseit, szakaszait, feladatait (például Reininger 2010, Varga 2013). Az átalakítás akár 50-70 évet is igénybe vehet, amit számos tényező befolyásol (az átalakítani kívánt állomány kora, kondíciója, a terület jellege stb.). A szakirodalom alapján nem egyértelmű, hogy az átalakítás ideje alatt hogyan alakul az erdőgazdálkodás gazdasági eredménye akár a kiinduló, akár az egyensúlyi örökerdő állapothoz képest. Csépanyi és Csór (2014) számításai azt mutatják, hogy az *átállás* ideje nem jelent gazdasági veszteséget, de ezen a területen további számításokra lenne szükség.

3. A folyamatos erdőborítás jellemzőinek feltárása érdekében végzett empirikus kutatások és főbb eredményeik

3.1. Az alkalmazott módszertanok, a kutatások körülményei

Az empirikus kutatások során a célunk kettős volt: megismerni, vajon a hazai számláló erdőgazdálkodók milyenek értékelik gazdasági szempontból a folyamatos erdőművelési módot, másrészt annak feltárása, mi a különbség a vágásos és a FEB erdőművelések között a társadalmi hasznok, a faanyagon kívüli ökoszisztéma-szolgáltatások mértékét illetően. A kérdések megválaszolásához egyrészt interjút készítettünk hat hazai erdőgazdálkodóval, másrészt két fókuszcsoporthoz műhelyvitát szerveztünk erdőkkel foglalkozó szakemberek körében.

Fontosnak tartottuk, hogy olyan erdőgazdálkodással foglalkozó szakemberek véleményét, tapasztalatait is megismerhessük, akik a gyakorlatban is a folyamatos erdőborítást biztosító üzemmódban dolgoznak. Összesen hat gazdálkodóval készítettünk *interjút*. Az interjúalanyok kiválasztása hólabdaszerűen, szakértői ajánlások alapján történt. A szakemberek kiválasztásánál (i) a FEB gazdálkodás területén nagy tapasztalattal rendelkező gazdálkodókat kerestünk, (ii) akik a folyamatos erdőborítást biztosító gazdálkodásra való áttérés lehetőségét már a támogatási rendszerek (Natura 2000, erdő környezetvédelmi támogatások) megjelenése előtt megkezdték (demonstrálva a szakmai meggyőződést), (iii) akiknek a kezelésében lévő területek eltérő földrajzi és termőhelyi adottságokkal rendelkeznek, illetve eltérő fafaj összetételűek, illetve, (iv) akik magángazdálkodók (mivel esetükben a gazdálkodási módok pénzügyi következményei is közvetlenebbül tapasztalhatók).

Az interjúk során kiindulásként egy előre megfogalmazott interjúvázlatot használtunk. Ez azonban főleg a beszélgetés orientálására szolgált, az interjúk során néhány egyéb terület is megtárgyalásra került. Az interjúvázlatot a beszélgetőpartnerek előre megkapták, hogy ilyen módon a számadatokkal kapcsolatban fel tudjanak készülni, és a beszélgetések során lehetőség nyíljon ezek értelmezésére. Az interjúkat egyenként kétórásra terveztük, amit néhány esetben a téma összetettsége és a beszélgetőpartnerek pozitív hozzáállása következtében túlléptünk. A beszélgetéseken általában 2–4 kutató vett részt az interjúalanyon kívül. Az interjúk 2015. június és szeptember között készültek.

Az interjúk feltáró jellegűek voltak, célunk az volt, hogy a különböző termőhelyi adottságú és fafajösszetételű erdőkre vonatkozóan megismerjük a szakértő gazdálkodók tapasztalatait, véleményét a vágásos és a folyamatos borítású művelési módok gazdasági vonatkozásairól. A minta elemszáma és a vizsgált erdőállományok különbségei nem teszik lehetővé általános érvényű statisztikai törvényszerűségek megállapítását, ugyanakkor az interjúk tapasztalatai lehetővé teszik a folyamatos borítással járó gazdálkodás gazdasági racionalitására vonatkozó szempontjainak strukturálását és jobb megértését.

A szakirodalom áttekintése után szükségesnek tartottunk olyan, különböző szakértőkkel történő *műhelybeszélgetéseket*, amelyek a jelenleg hiányos összefüggések feltárását, illetve a meglévők megerősítését célozták. Két megbeszélést tartottunk eddig, az egyiket elsősorban ökológusokkal (MTA Ökológiai Kutatóközpont Ökológiai és Botanikai Intézete), a másikat kifejezetten erdőkkel foglalkozó szakemberek körében (Nemzeti Agrárkutató és Innovációs Központ, Erdészeti Tudományos Intézet). A résztvevők száma 5 és 10 között mozgott. A részvételre drótpostás megkeresés során buzdítottuk a szakértőket. A műhelybeszélgetések 2015. nyarán történtek. A beszélgetéseket előre rögzített forgatókönyvek szerint irányítottuk, a két esetben nem egészen azonos módon, köszönhetően az első megbeszélés tapasztalatainak. A műhelybeszélgetéseket három órára terveztük, mely időkeretet mindkét esetben túlléptük.

Mindkét találkozó során az egyik fő feladatnak a vágásos és a folyamatos borítást biztosító erdőgazdálkodás összehasonlítását tekintettük annak alapján, milyen erősek az egyes ökoszisztéma-szolgáltatások a kezelési módok függvényében. Ehhez segédeszközként egy táblázatot osztottunk ki, amelyen három kezelési módot tüntettünk fel: a vágásost, a folyamatos borításost biztosító és a gazdálkodással nem érintettet (ez utóbbiak eredményeit azonban itt nem tárgyaljuk). Üres sorokat is hagytunk annak érdekében, hogy a résztvevők kiegészíthessék a szolgáltatások kategóriáit. Habár az erdők ökoszisztéma-szolgáltatásainak előzetes bemutatása befolyásolhatta a kutatókat a beszélgetés során, a kutatás szempontjából azonban ez kevésbé releváns, hiszen egyrészt ki is egészíthették a táblázatot új vagy újnak vélt kategóriákkal, másrészt a fő cél a különböző üzemmódok által nyújtott szolgáltatások mértékének összehasonlítása volt. Az értékelést 0-5-ig terjedő skálán végeztük, ahol az 5-ös jelentette a legnagyobb/legerősebb értéket. A megbeszéléseket diktafonnal rögzítettük.

3.2. Az interjúk eredményei

Az interjúk tapasztalatai közül a gazdálkodás alatt álló erdők jellemzőit, a folyamatos borítást biztosító erdőgazdálkodás pénzügyi tapasztalatait, valamint az erdők által nyújtott hasznok értékelését mutatjuk be röviden.

Az összesen hat erdőterületből három a Zemplénben, egy a Bükkben, egy a Balaton-felvidéken, egy pedig a Kemenesháton található. A területek esetenként több különálló tömbből álltak, az egyik esetben egy kisebb tömb az Alföldön található. Az erdők jellege tehát nagyrészt dombvidéki, kisebb részt hegyvidéki, illetve síkvidéki.

A vizsgált erdők 100%-ban magántulajdonban állnak, összesen 1408 ha területen. Ebből 618 ha saját, illetve családi tulajdon, 770 ha erdőbirtokosságba bevitt tulajdon (osztatlan), egyenként akár 150 tulajdonossal is, 20 ha bérelt terület. Az egyes gazdálkodók szintjén egyaránt előfordult csak saját, csak osztatlan közös tulajdon, valamint saját és osztatlan közös tulajdonú terület is (bérelt terület egy esetben volt a saját mellett), ugyanakkor a beszélgetőpartnerek mindenhol szakirányú végzettséggel rendelkező magán erdőtulajdonosok (a legtöbb esetben szakirányítók) voltak.

A mintaterületek rendkívül eltérő termőhelyi adottságokkal és fafaj összetétellel jellemezhetők, ami a fahozamokban is jelentős eltéréseket okoz (függetlenül a művelési módokban fennálló különbségektől).

Az interjúk egyik legfontosabb kérdéscsoportja az volt, hogy az eddigi tapasztalatok alapján látszik-e érdemi különbség a vágásos és a FEB üzemmód között. A minta elemszáma, az elérhető adatok korlátai és az erdőterületek általános jellemzésénél leírt sokféleség nem teszi lehetővé, hogy az itt bemutatott számadatok alapján általános érvényű kijelentéseket tehesünk a FEB és a vágásos üzemmódok pénzügyi vonatkozásairól. Ugyanakkor a gazdálkodóktól kapott adatok, értékelések érdemi adalékul szolgálhatnak a nemzetközi és a gyakorlati tapasztalatok terén viszonylag hiányos hazai szakirodalom megállapításaihoz.

Több esetben nincs meg a megosztás az eltérő üzemmódok között (pl. kitermelés, útfelújítás), más esetekben (pl. lékekkel kapcsolatos költségek) a hovatartozás viszonylag egyértelmű.

Ugyan a korábban bemutatottak alapján az egyes erdőterületek között jelentős különbségek vannak, a bevételekben, illetve a költségekben nem látható érdemi, tendenciaszerű különbség aszerint, hogy a teljes erdőterületen belül mekkora arányt képvisel a FEB (szálaló, illetve az átalakító) üzemmód.

Az interjúalanyokat arra is megkértük, hogy ők maguk értékeljék a FEB gazdálkodással kapcsolatos tapasztalataikat a vágásos üzemmód pénzügyi vonatkozásaihoz viszonyítva. A legtöbb gazdálkodó eddig nem tapasztalt érdemi különbséget a kitermelhető mennyiséget, illetve az átlagos értékesítési árat tekintve, amelynek részben az az oka, hogy még nem állnak rendelkezésre megfelelően hosszú időszakra vonatkozó adatok. Egy gazdálkodó tapasztalta, hogy az értékesebb rönkök révén némileg magasabb átlagos értékesítési árat tud elérni.

Ami a költségeket illeti, míg többek szerint nincs lényeges különbség a két erdőgazdálkodási mód között, mások a FEB összes költségét némileg alacsonyabbra becsülték. Mindez úgy áll össze, hogy az erdőfelújítási költség a FEB esetében lényegesen alacsonyabb, míg a kitermelési költség valamivel magasabb lehet, illetve a lécek védelmére szolgáló kerítések költsége is a FEB gazdálkodást terheli inkább. A gazdálkodók azt is kiemelték, hogy a támogatások (lásd a következő alpontot) szintén a FEB-nek kedveznek.

Konkrét számadatokkal nem tudták alátámasztani az interjúalanyok, de többek szerint a FEB szerint művelt erdők ellenállóbbak a kedvezőtlen időjárási eseményekkel (aszály, szélvihar, késői fagy) vagy egyéb károkkal (például gyapjaslepke) szemben a vágásos üzemmóddal összehasonlítva.

Összességében a gazdálkodók szerint nehéz konkrét számokat mondani, de a FEB-et gazdaságilag mindannyian inkább előnyösnek ítélték a vágásoshoz képest.

A megkérdezett gazdálkodóknak az erdő a munkahelye, és a fahozamtól függ a megélhetésük, emellett az erdő számukra nemcsak a faanyag miatt fontos, hanem számos egyéb dolog miatt is. A beszélgetésekből az derült ki, hogy ha nem is teljesen az erdei ökoszisztéma-szolgáltatások szakirodalma alapján tárgyalt csoportosítás mentén (ellátó – kulturális – szolgáltató – támogató), de lényegében ezeket a területeket lefedő hasznokat tulajdonítottak az erdőnek.

Az ellátó szolgáltatásokon belül a faanyag mellett néhányan jelentősnek ítélték az erdei gombát és vadhúst, illetve egyéb erdei mellékhaszonvételi lehetőségeket (hangsúlyozva természetesen, hogy ezek a faanyagnál kisebb hasznot jelentenek számukra).

A szálaló erdők tájképi jelentőségét és fölényét a vágásos erdőgazdálkodással szemben mindannyian hangsúlyozták. A turizmus lehetősége is megjelent, több területen is vezet át jelzett turistaút vagy tanösvény.

A biodiverzitás szempontjából is egyértelműen előnyösnek tartották a FEB elveket. Többen hangsúlyozták a holtfa szerepét az ökoszisztémák egészségének szempontjából, és egy stabil, idősebb erdőben mindig van elég holtfa az egyensúly biztosítására. A FEB üzemmód mellett kiegyenlítettebb az erdőklíma, jobb a talaj vízháztartása és elkerülhető, hogy a nagyobb területen történő vágások után leromoljon a talaj, illetve erózió lépjen fel.

Az erdő dinamikája alapján úgy vélték, hogy minél nagyobb a lék, annál valószínűbb az idegenhonos növény betelepülése. Ha szálanként veszik ki a fát, akkor a dinamika sokkal jobban tud érvényesülni, az emberi tévedés lehetősége kisebb, a természet korrigál.

Subjektív szempontként az is többször elhangzott, hogy a tájképi és élőhelyi értékek a FEB elvek szerint művelt erdőt jobb munkahellyé is tehetik, ahol szívesebben dolgozik az ember.

3.3. A fókuszcsoporthoz megbeszélés eredményei

Az első műhelybeszélgetésen rövid bemutatkozás után először az egyes ökoszisztéma-szolgáltatás kategóriákban szereplő, általunk összegyűjtött szolgáltatásokat tekintették át a résztvevők, majd ki is egészítették azokat. Az ellátó szolgáltatásoknál bekerült a táblázatba a legeltetés (legelő állatoknak élelem; az értékelésnél ez a kategória nem kapott értékeket), a szaporítóanyag, valamint az erdei talaj, amit az emberek elvisznek az erdőből. A kulturális szolgáltatások esetében felmerült annak igénye, hogy a trófeát külön szolgáltatásként kezeljük. A szabályozó szolgáltatásokban szereplő „élőhely növény- és állatfajoknak” kategóriát biodiverzitásra cserélték, két új kategóriát is megneveztek ezeknél, a biológiai szabályozást és az önfenntartást, a regenerálódó képességet. A támogató szolgáltatások köre változatlan maradt. Az egyes szolgáltatások jelentőségét mutató értékekben az összes jelenlévő egyetértett, tehát konszenzus alakult ki az értékelési folyamatban (ezt elősegítette az, hogy a szereplők – szakmai értelemben – homogének voltak). A továbbiakban a legfontosabb eredményeket emeljük ki, elsősorban azokat, ahol jelentősebb különbségek mutatkoztak az ökoszisztéma-szolgáltatásokban a kezelési módok szerint.⁷

Az ellátó szolgáltatásoknál az iparifa és tűzifa esetén mind a vágásos, mind a FEB (szálaló) hasonlóan magas értékeket kapott. A szakértők szerint az erdei gombák és bogyósok tekintetében a VEG rosszabbul teljesít, és hasonló a szaporítóanyag szolgáltatásának képessége is. Ugyanakkor erdei méz tekintetében a VEG lényegesen magasabb szintű szolgáltatást nyújt, amelynek magyarázata lehet, hogy ezen a megbeszélésen a szakértők a kultúrerdőket és az ültetvényeseket is az erdőkhöz sorolták, így az elemzéseknek az akác is tárgyát képezte.

A kulturális szolgáltatásokban a rekreáció és a tájképi jelentőséget illetően a VEG szolgáltatása lényegesen, a környezeti nevelésnél valamivel alacsonyabb, mint a másikonál, viszont a tudományos kutatásban és a trófea vonatkozásában teljesen hasonlóak az értékek, vagyis ezek a kezelési módtól függetlenek. Ugyanez jellemző a vadászatra is. A művészi inspiráció kisebb a VEG, nagyobb a FEB esetében. A szabályozó szolgáltatásoknál a VEG minden szolgáltatásnál gyengébben teljesített.

A szakértők szerint a támogató szolgáltatások közül a talajképzés és a tápanyagkörforgás lényegesen fontosabb és jelentősebb a FEB esetén, a primer termelésben nincs jelentős különbség a kezelési módok szolgáltatási szintje között.

A második műhelybeszélgetés során sokkal inkább közvetlenül az erdővel foglalkozó szakértők fejtették ki véleményüket. Ennek ellenére nem alakult ki annyira egységes vélemény az ökoszisztéma-szolgáltatások szintjével kapcsolatban, aminek az lehet a magyarázata, hogy különböző szakterületeket képviseltek (közgazdászok, ökológusok, vadgazdálkodással foglalkozók). Konszenzusos értékek nem alakultak ki, mint a másik beszélgetésen, ezért itt az egyes szolgáltatások átlá-

---

⁷ A szövegben az alábbi rövidítést használjuk: VEG = vágásos erdőgazdálkodás, FEB = folyamatos erdőborítást biztosító erdőgazdálkodás.

gos képességeit mutatjuk be, hangsúlyozva, ahogy a szakértők is jelezték, hogy ezek az adatok inkább kommunikációs célokra használhatók, és külön figyelmet kell fordítani az értékek szórására is, ami azt jelzi, mennyire volt egységes vagy eltérő az egyes szakértők véleménye.

Már az ökoszisztéma-szolgáltatások körének áttekintésénél komoly vita alakult ki a különböző fogalmak jelentése körül, amelynek eredményeképpen a kultúrerődöt és a faültetvényt kivettük a vizsgálati keretből. Hangsúlyozták, hogy maga az erdőtípus is befolyásolja azt, melyik ökoszisztéma-szolgáltatás van jelen és mennyire erősen, vagyis nagyon nehéz általában erdőről beszélni. Több szolgáltatás kikerült a táblázatban felsoroltak közül: a legelő állatok számára takarmány és a talaj is (ez utóbbi amiatt, mert a talaj kivétele illegális, valamint elenyésző is). Újként jelent meg a spiritualitás, mint kulturális szolgáltatás. Az éghajlatváltozás elleni védelem kategóriát globális és lokális (mikroklíma) sorokra bontottuk, a pollinációt a szél általi beporzásra szűkítettük, a biodiverzitás kategóriát pontosítottuk annak megőrzési képességére, valamint a vízmegtartás kategória mellett újként jelenítettük meg az árvízmegeelőzés képességét. A vadászat korábban rekreációs és sportvadászatként jelent meg, ezt sportvadászatra módosítottuk.

A második műhelybeszélgetés lényegesen hosszabb ideig tartott az elsónél (5,5 óra).

Az ellátó szolgáltatások közül az ipari fa és tűzifa mind a VEG, mind a FEB esetén magas. Az erdei termékek, a gomba és a bogyósok esetében a természetközeli módon kezelt (FEB) erdők jobb teljesítményt nyújtanak, bár az egyet nem értés a szakértők között viszonylag magas. Az erdei méznél a FEB esete váltotta ki a legnagyobb vitát. A mézszolgáltató képességet maga a faj, fajta is befolyásolja. Az egyik szakértő szerint a FEB elegyesebb, ezért több mézet adhat, egy másik szerint viszont itt kevesebb fafaj képes a méztermelésben részt venni. A szaporítóanyag esetén a VEG-et ítélték jobbnak. A vadtermékek tekintetében nincs különbség a kezelési módok alapján. A vadnak nyújtott táplálék a FEB esetén magasabb, a véleménykülönbségek hasonlóak a két kezelési módnál.

A kulturális szolgáltatások közül szinte minden esetben a FEB teljesít jól a szakértők szerint, és az értékek szórása is viszonylag kicsi. Az egyetlen kivételt a sportvadászat mutatja, ahol a vágásos üzemmód a jobb.

A szabályozó szolgáltatásoknál viszonylag markánsak a vélemények, az egyes kezelési módok közötti különbségek jól megmutatkoznak, hiszen az átlagértékek különböznek, ráadásul a szórások is alacsonyok. Határozottan gyengébb szolgáltatást nyújt a VEG a talaj- és a szélrózsió elleni védelemben, a vízmegtartásban, az abiotikus károk elleni és a biológiai védelemben, továbbá a regenerálódó, alkalmazkodó-képességben.

A támogató szolgáltatásokra vonatkozóan határozottan jobban teljesít a FEB a talajképződés és a tápanyagkörforgás tekintetében, és a vélemények is viszonylag szűk tartományban mozognak. A primer produkció esetén a tendencia hasonló, de a szórás magasabb a VEG-nél, ami miatt a kezelési módok közötti különbségek eltűnnek.

4. Összegzés

A tanulmányban az erdők közgazdasági kérdéseit jártuk körül az ökoszisztéma-szolgáltatások koncepciójának segítségével, nemzetközi és hazai szakirodalomra építve. Emellett a természetközeli erdőgazdálkodás fogalomkörét vettük alapul, amelyet a hazai viszonylatokban a folyamatos borítást biztosító erdőgazdálkodással azonosítottunk. A következőkben néhány összegző megállapítást teszünk.

Az ökoszisztéma-szolgáltatások koncepció alkalmas arra, hogy az erdőgazdálkodás társadalmi és gazdasági hasznait megmutassa. Az erdő sokféle ökoszisztéma-szolgáltatást nyújt, ami túlmutat a faanyagtermelésen, s a társadalom szélesebb rétegeinek jóllétét szolgálja.

A folyamatos borítást biztosító (FEB) erdőgazdálkodást folytatók számára fontos kérdés, hogy a gazdálkodás pénzügyileg megtérül-e. A FEB és a vágásos erdőgazdálkodás összehasonlítását célzó nemzetközi és hazai tanulmányok áttekintése alapján elmondható, hogy bár sok a bizonytalanság és nehéz jól és pontosan összehasonlítható állományokat találni, összességében azonban mégis kirajzolódik néhány tendenciaszerű megfigyelés:

- A FEB gazdálkodás bevételei (faanyag mennyiségi és minőségi jellemzői) elérhetik, sőt meg is haladhatják a vágásos gazdálkodás mutatóit, költségei közül a kitermelési költségek némileg magasabbak lehetnek, az erdőfelújítási költségek viszont a természetes folyamatok jobb kihasználásának köszönhetően jóval alacsonyabbak, mint a vágásos erdőgazdálkodás esetében. Összességében - az áttekintett források alapján - a FEB gazdálkodás gazdasági eredménye azonos, de inkább magasabb, mint a vágásos erdőgazdálkodás eredménye.
- A FEB gazdálkodás előnye, hogy a jövedelmek időben kiegyenlítve jelentkeznek, ez főleg a magán kisbirtokok esetében lehet fontos szempont.
- Az átállási idő alatti jövedelmezőségre kevés tapasztalati példa áll rendelkezésre, ugyanakkor nem látszik arra utaló tendencia, hogy lényegesen kisebb lenne az átállási időszak jövedelmezősége.
- A FEB gazdálkodás terjedésének jelenleg egyik legfőbb gátja a speciális szakismeretek és tapasztalatok hiánya, a túltartott nagyvadállomány természetes folyamatokat akadályozó hatása, emiatt kiemelten jelentős a szemléletformálás, oktatás és a jó gyakorlatok megismertetése a szakmai közvéleménnyel.
- Az áttekintett szakirodalom alapján a FEB azon faállománytípusok esetén lehet alternatíva, melyek adott termőhelynek megfelelő őshonos fafajokból állnak.

Mindezek alapján kijelenthető, hogy amennyiben a termőhelyi adottságok, a fafajszerkezet és a nagyvadállomány sűrűsége lehetővé teszik a folyamatos borítást biztosító gazdálkodást, ennek gazdasági eredményei egyáltalán nem rosszabbak a véghasználattal járó vágásos módokhoz képest, sőt ez utóbbiaknál kedvezőbb eredmények is elérhetők.

A meginterjúvott, szálaló erdőgazdálkodást folytató gazdálkodók szerint a FEB elvek követése nem jelent gazdasági hátrányt, ugyanakkor a rendelkezésre álló pénzügyi adatok némileg hiányosak. A tapasztalatok alapján az látszik, hogy a bevétel (faanyag mennyisége és minősége) nagyjából megegyezik a két esetben, és a költségek is hasonlóak (a FEB esetében lényegesen alacsonyabb felújítási költségek, de némileg magasabb kitermelési és vadkár elhárítási, bekerítési költségek jelentkeznek). A támogatási rendszer egyértelműen a FEB üzemmódnak kedvez. Az erdők hármas funkciójához (gazdasági, közjóléti, védelmi) kapcsolódóan a FEB gazdálkodás számos esetben nagyobb hasznot jelent a társadalom számára, mint a vágásos.

A megkérdezettek szerint a FEB elvek további terjedését a magángazdálkodók körében több módon lehetne elősegíteni, például az elért gazdasági eredményeket, illetve a FEB által nyújtott egyéb előnyöket jobban kellene kommunikálni a gazdálkodók és a társadalom felé, valamint erősíteni kellene a szakmai továbbképzést (különös tekintettel például a terepi bemutatókra), hiszen elengedhetetlen a megfelelő képzettséggel rendelkező szakember-utánpótlás.

A faanyag termelés mellett a vágásos erdőgazdálkodás és a FEB az alapján is összehasonlítható, milyen ökoszisztéma-szolgáltatások nyújtására képesek. Bár jelenleg még nemzetközi szinten is kevés tanulmányt találunk erre a kérdéskörre vonatkozóan, de egy első gyors kvalitatív összehasonlítás alapján azt mondhatjuk, hogy a FEB megelőzi a vágásos erdőgazdálkodást számos ökoszisztéma-szolgáltatás biztosításában.

Mindezek alapján elmondható, hogy megfelelő körülmények esetén a folyamatos borítást biztosító, szálaló erdőgazdálkodás hazánkban is versenyképes alternatívát jelenthet a vágásos üzemmóddal szemben, ráadásul előbbinek társadalmi hasznossága is magasabb. Kiemelendő azonban, hogy Magyarországra vonatkozóan további vizsgálatok szükségesek.

Felhasznált irodalom

2009. évi XXXVII. törvény az erdőről, az erdő védelméről és az erdőgazdálkodásról (Evt)
- Assmann, E. (1961): *Waldetragskunde. Organische Produktion, Struktur, Zuwachs und Ertrag von Waldbeständen*. BLV Verlagsgesellschaft, München.
- Costanza, R. – de Groot, R. – Sutton, P. – van der Ploeg, S. – Anderson, S. L. – Kubiszewski, I. – Farber, S. – Turner, R. K. (2014): Changes in the global value of ecosystem services. *Global Environmental Change*, 26, 152–158. o.
- Csépányi P. (2013a): *9. Ökonómiai kérdések: gazdaságosság folyamatos erdőborítottság mellett*. In Varga B. (szerk.): *A folyamatos erdőborítás fenntartása melletti erdőgazdálkodás alapjai – Silva Naturalis 1. Nyugat-magyarországi Egyetem, Sopron*. <http://silvanaturalis.nyme.hu/kotetek/>, letöltve: 2015.04.02.

- Csépanyi P. (2013b): Az örökerdő elvek szerinti és a hagyományos bükkgazdálkodás ökonómiai elemzése és összehasonlítása. *Erdészettudományi Közlemények*, 3, 1, 111–124. o.
- Csépanyi P. – Csór A. (2014): Vágásos és folyamatos borítást biztosító erdőgazdálkodás ökonómiai elemzése cseresekben. *Erdészeti Lapok*, 149, 11, 358–363. o.
- Gómez-Baggethun, E. – de Groot, R. S. – Lomas, P. L. – Montes, C. (2010): The history of ecosystem services in economic theory and practice: From early notions to markets and payment schemes. *Ecological Economics*, 69, 1209–1218. o.
- Hein, L. (2011): Economic benefits generated by protected areas: the case of the Hoge Veluwe forest, the Netherlands. *Ecology and Society* 16, 2: 13. [online]
- Kelemen E. (2013): *Az ökoszisztéma szolgáltatások közösségi részvételén alapuló, ökológiai közgazdaságtani értékelése*. Doktori értekezés, Szent István Egyetem, Környezettudományi Doktori Iskola, Gödöllő.
- Knoke, T. (1998): *Analyse und Optimierung der Holzproduktion in einem Planterwald – zur Forstbetriebsplanung in Ungleichaltrigen Wäldern*. Schriftenreihe der Universität München.
- Koloszár J. (2010): Utak és tévutak – avagy gondolatok az átalakító és a szálaló üzemmódról. *Erdőkerülő*, 37, 4, 4–5. o.
- Kovács E. – Kelemen E. – Pataki Gy. (2011): Ökoszisztéma szolgáltatások a tudományterületek és a szakpolitikák metszéspontjaiban. *Természetvédelmi Közlemények* 17, 1–11. o.
- Kovács E. – Kelemen E. – Czúcz B. (2014): A természettől a jóllétig: az ökoszisztéma szolgáltatások természet- és társadalomtudományi meghatározottsága. In Kelemen E. – Pataki Gy. (szerk.) *Ökoszisztéma szolgáltatások: A természet- és társadalomtudományok metszéspontjában*. Szent István Egyetem, Környezet- és Tájgazdálkodási Intézet, Environmental Social Science Research Group (ESSRG), Gödöllő-Budapest, 15–34. o.
- Kovács E. – Harangozó G. – Marjainé Szerényi Zs. – Csépanyi P. (2015): *Natura 2000 erdők közgazdasági környezetének elemzése*. Duna-Ipoly Nemzeti Park Igazgatóság, Esztergom. <http://www.dunaipoly.hu/hu/tudastar/kiadvanyok/egyeb>
- MEA – Millennium Ecosystem Assessment (2003): *Ecosystems and Human Well-being: A Framework for Assessment*. Island Press, Washington DC.
- MEA – Millennium Ecosystem Assessment (2005): *Ecosystems and Human Well-being: Synthesis*. World Resource Institute, Washington DC.
- Mendes, A. (2005): Portugal. In Merlo, M. - Croitoru, L. (eds.): *Valuing Mediterranean forests: Towards Total Economic Value*. CABI Publishing, Wallingford, 331–352. o.
- Möller, A. (1922): *Der Dauerwaldgedanke. Sein Sinn und Seine Bedeutung*. Nachdruck. Erich Degreif Verlag. Oberteuringen.
- Ninan, K. N. – Inoue, M. (2013): Valuing forest ecosystem services: Case study of a forest reserve in Japan. *Ecosystem Services* 5, 78–87. o.

- Pabian, O. – Jaroszewicz, B. (2009): *Assessing socio-economic Benefits of Natura 2000 – a Case Study on the ecosystem service provided by Białowieża Forest*. Output of the project Financing Natura 2000: Cost estimate and benefits of Natura 2000 (Contract No.: 070307/2007/484403/MAR/B2).
- Reininger H. (2010): *A szálalás elvei avagy a korosztályos erdők átalakítása*. HM Budapesti Erdőgazdaság Zrt.
- Schiberna E. – Lett B. – Juhász I. (2012): A folyamatos erdőborítás ökonómiai értékelésének elvi kérdései. *Erdészettudományi Közlemények*, 2, 1, 7–19. o.
- Varga B. (szerk.) (2013): *A folyamatos erdőborítás fenntartása melletti erdőgazdálkodás alapjai – Silva Naturalis I*. Nyugat-magyarországi Egyetem, Sopron.
Sorozatszerkesztők: Bartha Dénes és Puskás Lajos.
<http://silvanaturalis.nyme.hu/kotetek/>, letöltve: 2015.03.11.

Contributors

Gábor BODNÁR, PhD candidate, University of Szeged, Faculty of Economics and Business Administration, Doctoral School of Economics (Szeged); junior assistant professor, Szent István University, Economic, Agricultural and Health Sciences, Faculty of Economics and the Institute of Methodology (Békéscsaba)

Norbert BUZÁS, PhD, associate professor, University of Szeged, Faculty of Medicine, Institute of Health Economics (Szeged)

Péter CSÉPÁNYI, chief engineer of production and nature conservancy, Pilis Park Forestry Company (Visegrád)

Gyöngyi CSUKA, PhD, assistant professor, University of Pannonia (Veszprém)

Zoltán ELEKES, PhD student, junior assistant professor, University of Szeged, Faculty of Economics and Business Administration, Institute of Economics and Economic Development, Doctoral School of Economics (Szeged)

Gergely FARKAS, junior assistant professor, University of Szeged, Faculty of Economics and Business Administration, Institute of Business Studies (Szeged)

Richárd FARKAS, PhD student, University of Pécs, Faculty of Business and Economics, Doctoral School of Regional Policy and Economics (Pécs)

János GYURKOVICS, PhD student, University of Szeged, Faculty of Economics and Business Administration, Doctoral School of Economics (Szeged)

Gábor HARANGOZÓ, PhD, associate professor, Corvinus University of Budapest, Faculty of Business Administration, Department of Logistics and Supply Chain Management (Budapest)

Réka HORECZKI, PhD candidate, University of Pécs, Faculty of Business and Economics, Doctoral School of Regional Policy and Economics (Pécs), junior research fellow, Institute for Regional Studies, Centre for Economic and Regional Studies of the Hungarian Academy of Sciences (Pécs)

Miklós HORNYÁK, junior assistant professor, University of Pécs, Faculty of Business and Economics, Quantitative Management Institute (Pécs)

Jessica HUNTINGFORD, Head of European Projects, RESOLVO s.r.l. (Florence)

Sándor JUHÁSZ PhD student, University of Szeged, Faculty of Economics and Business Administration, Doctoral School of Economics (Szeged)

Petra KECSKÉS, PhD student, Széchenyi István University, Kautz Gyula Faculty of Economics, Doctoral School of Regional and Economic Sciences (Győr)

Zoltán KOLTAI, PhD, habil associate professor, University of Pécs, Faculty of Cultural Studies Teacher Training and Rural Development, Rural Development Department (Pécs)

- Balázs KOTOSZ*, PhD, associate professor, University of Szeged, Faculty of Economics and Business Administration, Institute of Economics and Economic Development (Szeged)
- Árpád KOVÁCS*, PhD, president of Hungarian Economic Association, president of the Fiscal Council, full professor, University of Szeged, Faculty of Economics and Business Administration, Finance and International Economic Relations Institute (Szeged)
- Eszter KOVÁCS*, PhD, associate professor, Szent István University, Faculty of Agricultural and Environmental Sciences, Institute of Nature Conservation and Landscape Management (Gödöllő)
- Renáta LACZI*, MSc student, University of Szeged, Faculty of Economics and Business Administration (Szeged)
- Imre LENGYEL*, DSc, full professor, University of Szeged, Faculty of Economics and Business Administration, Institute of Economics and Economic Development (Szeged)
- András LONDON*, PhD student, University of Szeged, Faculty of Science and Informatics, Doctoral School of Mathematics and Computer Science (Szeged)
- Miklós LUKOVICS*, PhD, associate professor, University of Szeged, Faculty of Economics and Business Administration, Institute of Economics and Economic Development (Szeged)
- Éva MÁLOVICS*, PhD, associate professor, University of Szeged, Faculty of Economics and Business Administration, Institute of Business Studies (Szeged)
- Marie-France GAUNARD-ANDERSON*, PhD, associate professor, Université de Lorraine (Metz)
- Zsuzsanna MARJAINÉ SZERÉNYI*, PhD, associate professor, Corvinus University of Budapest, Faculty of Social Sciences, Institute of Economic Geography Geoeconomics and Sustainable Development, Centre for Sustainable Development (Budapest)
- Gabriella MOLNÁR*, PhD student, University of Szeged, Faculty of Economics and Business Administration, Doctoral School of Economics (Szeged)
- Benedek NAGY*, assistant professor, University of Szeged, Faculty of Economics and Business Administration, Institute of Economics and Economic Development (Szeged)
- József NEMES NAGY*, DSc, full professor, Eötvös Loránd University, Faculty of Science, Regional Science (Budapest)

- Anita PELLE*, PhD, associate professor, University of Szeged, Faculty of Economics and Business Administration, Finance and International Economic Relations Institute (Szeged)
- János RECHNITZER*, DSc, president of the Hungarian Regional Science Association; full professor, Széchenyi István University, Kautz Gyula Faculty of Economics, Department of Regional Science and Public Policy (Győr)
- Adrienn REISINGER*, PhD, assistant professor, Széchenyi István University, Kautz Gyula Faculty of Economics, Department of Regional Science and Public Policy (Győr)
- Pál SZABÓ*, PhD, associate professor, Eötvös Loránd University, Eötvös Loránd University, Faculty of Science, Geography and Earth Sciences, Regional Science (Budapest)
- László SZERB*, DSc, full professor, University of Pécs, Faculty of Economics, Quantitative Management Institute (Pécs)
- Gabriella SZÓNOKYNÉ ANCSIN*, PhD, assistant professor, University of Szeged, Faculty of Science and Informatics, Department of Economy and Human (Szeged).
- Ádám TÖRÖK*, Secretary General, Member of the Hungarian Academy of Sciences, full professor, University of Pannonia (Veszprém) and Budapest University of Technology and Economics (Budapest)
- Balázs István TÓTH*, PhD, associate professor, University of West Hungary Faculty of Economics, International and Regional Economics Institute (Sopron)
- Ákos TÓTH-PAJOR*, PhD student, University of Pécs, Faculty of Business and Economics (Pécs)
- Zsófia VAS*, PhD, assistant professor, University of Szeged Faculty of Economics and Business Administration Institute of Economics and Economic Development (Szeged)
- Marcell Zoltán VÉGH*, PhD student, University of Szeged Faculty of Economics and Business Administration Doctoral School of Economics (Szeged)
- Anita VERES*, junior research fellow, MTA-PE Networked Research Group on Regional Innovation and Development Studies (Veszprém)
- György VIDA*, PhD student, junior assistant professor, University of Szeged Faculty of Science and Informatics Department of Economic and Social Geography, Doctoral School of Geosciences (Szeged)
- Bence ZUTI*, PhD student, University of Szeged Faculty of Economics and Business Administration Doctoral School of Economics (Szeged)

Analysis of capitals of endogenous development from a rural aspect

Gábor BODNÁR

Endogenous development is a rather complex concept, especially when compared to endogenous growth. This makes sense, because social welfare has several different interpretations and can be defined by qualitative measures in contrast to growth with its typically quantitative features. This, of course, does not mean that my work will not take quantitative analysis into consideration.

After the review of major processes of countryside and the delimitation of rural areas I intend to highlight the role of various types of capital and their spatial structure by using multidimensional analysis. This method helps measuring and comparing different territorial units and their level of tenure of each capital.

Keywords: rural areas, endogenous development, multivariate data analysis

The role of agglomeration economies and technological relatedness in the growth of Hungarian regions and firm survival

Zoltán ELEKES – Sándor JUHÁSZ

Recent results in evolutionary economic geography suggest that it is not the variety or specialization of economic activities in itself, that drives regional growth, but the presence of technologically related industries, and inter-industry knowledge spillovers that might follow. The goal of our present paper is to link the arguments for related variety with the particularities of the Hungarian transition economy. We argue that the widely used measures of related variety can be applied to the dual structure of the economy, coming from the technological gap between foreign-owned and domestic firms. We formulate an empirical research design based on this, which will be used in the next stage of the research. With this we aim to contribute to the broader research on how agglomeration economies, extra-regional trade linkages and FDI linkages affect regional employment growth and firm survival in a transition economy setting.

Keywords: agglomeration economies, related variety, regional growth, firm survival

Qualitative approaches for analysis of industrial knowledge base

János GYURKOVICS – Zsófia VAS

Latest researches that investigate the creation, diffusion and utilisation of economically useful knowledge go beyond questions like how much resources need to be invested in innovation activities by companies and what the result of these investments are. The objects of analysis have been shifted to issues like how innovation activities actually take place at firm level and what kind of different characteristics could be observed in innovation activities and results of firms, sectors and regions. The differentiated knowledge base approach is one of the most commonly used frameworks to answer these questions. It takes into consideration industrial and spatial characteristics simultaneously.

The aim of this study is to investigate how the differences in innovation and economic performance of firms (industries) and regions can be studied with the use of industry specific knowledge. In the present paper we focus on qualitative researches. In the literature several measurement methods have been used to capture industrial knowledge bases mostly with the aim to understand better the differences in innovation patterns of firms and regions. The main message of the reviewed studies is that the combination of different knowledge bases and the unique characteristics of regions have significant influence on the innovation and economic performance.

Keywords: industrial knowledge base, innovation performance, qualitative research methods

Small towns' developmental path in Eastern-Europe

Réka HORECZKI

Nowadays one of the most important topics of the EU regional policy is the development of town and metropolitan regions. At the same time, small towns play a more important role than ever in local development. The study aims to present the long-term development trends and characteristic features of small towns. These entities strongly influence the economic, social and political life of Eastern and Central-Europe. My paper applies the methodology of comparison; it investigates primarily the development and opportunities of countries with significant small town network having similar assets and structures. It is obvious that there are several countries among the successor states of the Austro-Hungarian Empire where the development of small towns was an important perspective from the aspect of societal, economic

and political evolution (for example: see the birth of conservative values, small-town-mentality, local patriotism, and landlordism). Regarding the analyzed regions identical urban development paths are discernible. The factors which have relevant impacts on small town development potentials are: the geographic position, the historical development, and the emergence of civil society. Beside these aspects, local traditions, practices, special age-long agricultural activities, specialized knowledge or economic attitude (small firm production possibilities, special horticultural activities) are also relevant features.

Keywords: settlement network, small towns, Eastern-Europe, urbanization

Attraction of cities in national and regional scale

Zoltán KOLTAI

We conducted a layered questionnaire survey in 2004-2005. In the research one thousand private persons responded to our questions. We wanted to find the answer to the following questions: what aspects do Hungarian citizens prefer when choosing their place of residence, what characteristics do they use to describe the settlement types of different size, which Hungarian settlements are considered competitive by the respondents and why, which are the settlements that the stakeholders see as real centres of gravity and how much are the respondents willing to move to another settlement?

In the light of the results, we repeated our survey in 2012-2013, allowing thereby the comprehensive evaluation of a period of almost ten years. In the second survey we used the method of a layered questionnaire survey again (the four aspects considered were as follows: breakdown of the Hungarian population by regions, breakdown of the population by gender, age groups and finally level of education), in which it was one thousand private persons again who responded to our questions. In this study we report the results of the analysis of these surveys with respect to locational appeal and settlement competitiveness.

Keywords: attraction, competitiveness, city, region

Measuring of local economic impact of University of Szeged and University of Lorraine

Balázs KOTOSZ – Marie-France GAUNARD-ANDERSON – Miklós LUKOVICS

While measuring the impact of higher education institutions on local economy dates back to the 1970s, until now it has not led to a uniform methodology, which could produce spatially comparable results. Some of the landmark works attempted to synthesize theoretical results, but we cannot find papers in the literature that compare universities in different countries with the same methodology. The typical scientific work is a case study about the workplace of the author(s). Our study is groundbreaking in this respect, the research has been conducted into the effects of a Hungarian (University of Szeged, Szeged) and a French (University of Lorraine, Metz) higher education institution; and compares them based on the exact same model.

During the measurement, a multiplier-based model was used, which utilized primary data whenever it was available. The method is able to summarize the impacts of the first two missions of higher education institutions (education and scientific research). The results obtained stress that these missions cannot add to the economic performance of the region more than funding of the university's operation by the (national or local) government; in other words, their value added is very limited. This statement makes it particularly important that the effects of the universities' third mission (more or less identified and managed) should be considered.

Keywords: impact study, University of Szeged, University of Lorraine

Missions of universities and local economic impact: methodological challenges and possible solutions

Balázs KOTOSZ – Miklós LUKOVICS – Bence ZUTI – Gabriella MOLNÁR

Nowadays the presence of a university creates value in a great number of dimensions. It creates value in the region in which the university is located, and its impacts on local economic development are being increasingly recognized. This phenomenon creates a need for research that focuses on the economic impact of these institutions. There are several existing methodologies regarding the measurement of economic impact but these methods generally differ to a smaller or greater degree. These differences make the comparison of analyzed institutions and results quite challenging.

The first dilemma is the difference in the definitions. It is important to clarify how we define the missions of universities and how we differentiate between the

various types of impacts of universities. A further difficulty is that in the literature we can find studies that use the term “third generation of universities” interchangeably with the term “third mission of universities”, although the two concepts are not the same. The quantification and comparison of university impacts gets even more complex when considering the fact that the indicators that are used to measure the third mission are different among universities and the quantification greatly relies on estimations as well. In the current study, we will clarify the most significant definitions, controversies and we will propose a methodology that can be used to quantify the economic impact of universities in case of Hungary.

Keywords: impact assessment, universities, economic impact

Public finances and the public good

Árpád KOVÁCS

The timeless, mobilising fundamental motif of human society is the pursuit of „public good”. The expression became one of the important buzzword of our life. Its prevalence in finances is undergoing some changes reflecting the changes of its content both in space and time; primarily as regards the principles, values and value transferring goals, as well as its practical, financing solutions. Following some theoretical and conceptual considerations the paper examines the positions of Hungarian budgetary policy also from this respect. It was seeking answers to how this concept can be interpreted, what is its relation to social-economic expectations, governmental expectations and the functioning of sustainable public finance. The paper wishes to prove that even though the endeavours to realize public good that is reflected also in the budget might change in space and time, from country to country and by federal systems the essential condition of its implementation is to create a dynamic balance of fiscal stability and social-economic development so that social entitlements also existed. The paper examines the present processes of the functioning of Hungarian public finance also from this aspect.

Keywords: fiscal policy, crisis management, debt management

Expectations and innovation in the European Union: relations, processes, and impacts

Renáta LACZI – András LONDON – Anita PELLE – Marcell Zoltán VÉGH

Innovation typically results from investments into research and development activities. Such investments in the 21st century are typically large in size, cover a long

term and are, at the same time, risky. Knowledge-intensive investments aim at generating and utilising new knowledge but they also build on existing knowledge. In developed economies, such investments are financed jointly by the business, government and higher education sectors. As for the European Union, the more developed a member state, the more likely we find a larger share of the business sector in research and development investments. Business expenditure on research and development can be fostered by the improvement of the business environment.

Besides research and innovation, education is one of the elements of the knowledge triangle; these together ensure the conditions of a competitive, innovation-driven, modern, knowledge-based economy. The most successful innovator economies of the EU and the world put a large emphasis on the quality and efficiency of their education systems, and quantity dimensions also matter. An educational policy with such orientations sends important signals to market actors planning to undertake investment in research and development. For the investor, the (lack of) stability of the political-economic-legal environment also appears as a risk. Therefore, general expectations in relation to a certain country play a role at decisions on investment in research and development.

In our study, we focus on these relations, processes, and impacts.

Keywords: expectations, research and development, innovation, education, European Union

Some aspects of the competitiveness of Hungarian counties on the basis of the renewed pyramid model

Imre LENGYEL

Regional competitiveness has now become a key term of both scientific analyses and economic development policies. Over the past years, global transformation and the crisis have both affected the interpretation and measuring of competitiveness. In our paper, we review the new trends of the interpretation of the concept and present the renewed pyramid model, revised on the basis of literature findings and founded on an endogenous development approach. We apply and test this new model on the analysis of the competitiveness of Hungarian counties, by using an empirical database and multivariate statistical methods.

Keywords: regional competitiveness, pyramid model, endogenous regional development

Responsible innovation in South-East European countries

Miklós LUKOVICS – Norbert BUZÁS – Jessica HUNTINGFORD – Gabriella MOLNÁR

Recently the concept of Responsible Research and Innovation (RRI) is a well-noted policy of the European Union. The concept is related to sustainability, RRI can be interpreted as sustainability from the point of view of innovation. Despite the fact that responsible research and innovation is becoming an increasingly integral part of scientific research, in transition economies including a number of South East European countries this is still a relatively new concept. On a theoretical level RRI is considered a developed topic, but the interpretation and its practical utilization is an important task in the future.

Based on the results of a large-scaled primary survey, the goal of the study is to present the challenges of a specific geographical area arising in complex, changing innovation environment in the South East European countries. We are examining the characteristics of this area related to responsible innovation and the best pilot actions, which can serve as a benchmark model for regions represented by similar parameters to the first steps of the practical implementation of responsible innovation.

Keywords: responsible innovation, South East Europe, raising awareness, pilot project, RRI implementation

Studying familiness with grounded theory method. Case study of a small family business

Éva MÁLOVICS – Gergely FARKAS

Our research is a part of a bigger study about the connections of culture, knowledge sharing and innovation in family and non-family entrepreneurs. This paper shows the results of interviews with couples as owners of a family business. The analysis of the interviews was conducted using grounded theory method. We discovered the most important dimensions of familiness and its relationships with stewardship view in this entrepreneurship. In the investigated business the main values are loyalty and trust, which were preferred to professional knowledge.

Keywords: familiness, succession, knowledge sharing, stewardship

An alternative for development based on the ecosystem services of continuous cover forestry

*Zsuzsanna MARJAINÉ SZERÉNYI – Gábor HARANGOZÓ – Péter CSÉPÁNYI –
Eszter KOVÁCS*

Forestry plays a key role in the economy and competitiveness of less industrialized regions in Hungary. Traditionally the major silvicultural system is the conventional rotation forest management, however, the more nature-friendly continuous cover forestry is also present. The economic potential of the continuous cover forestry (in comparison to the rotation forest management) has been debated for a long time. Continuous cover forests, however, seem to offer a wide range of ecosystem services that might not raise significant income for the forest management in a narrower sense, but still generate benefits for the society. Currently these ecosystem services and benefits are often disregarded, even though the forest-environmental payment scheme offers subsidies to promote continuous cover forestry. In this paper we compare (1) the profitability and (2) using the concept of ecosystem services, the non-market social benefits of the continuous cover forestry and the rotation forest management systems. Based on our results we also show the opportunities to increase the use of the continuous cover forestry (as a nature-friendly mode of forest management) and thus improve the competitiveness of rural areas in Hungary.

Keywords: ecosystem services, continuous cover forestry (CCF), economic value, silvicultural system.

The evolution of the Hungarian manufacturing sector between 2008 and 2013: reindustrialization or spatial restructuring

Benedek NAGY

The Hungarian economy has organically integrated into the global economy starting after the change of the regime in 1990 through privatization then subsequently with the accession to the EU in 2004. This integration also affected the manufacturing industry where foreign direct investment started to play an increasingly important role and helped increasing the share of export. This process was interrupted by the crisis of 2008 which sharply set back the manufacturing production in Hungary as well.

In our study we investigate how the manufacturing sector in Hungary changed in the aftermath of the global financial crisis. We are examining how the manufacturing sector evolves in different regions of Hungary, and also how the composition of the manufacturing sector changes using employment and gross value added (GVA) data. We also link domestic investments and the incoming foreign direct in-

vestment to these changes, these factors being important determinants of the regional development and the development of manufacturing itself. We investigate how investments change in the years 2009–2013 in the regions being successful and less successful in increasing manufacturing employment.

Keywords: manufacturing, structural change, regional development, labor productivity

Meso-spaces in society and the economy

József NEMES NAGY

This paper investigates issues concerning the opportunities of analysing various characteristics of spatial units situated between the local and national scales as well as their role in governance. We study the notion of meso-spaces and that of the region, the issue of scalar hierarchies, the scaledebate, the main features of meso-spaces, the relation of meso-spaces to spaces at other scales, and changes in this relation. The main geographical scales are analysed disaggregated to their constituting units and in terms of space-shaping factors beyond those of sizeparameters. Addressing the topic of regional analysis we draw attention to some critical methodological issues in quantitative spatial analysis. From the point of view of regional governance and regional policy the article investigates the fluctuations of centralising and de-centralising means in governance as well as their implications in light of current Hungarian tendencies.

Keywords: regional analysis, regional policy, division of space, regions

The Model of Győr – Dimensions of co-operation between the academic, industrial and local governmental actors

János RECHNITZER – Petra KECSKÉS – Adrienn REISINGER

The main aim of the study is to give an overview of the emergence of the Triple Helix Model in Győr, a regional centre and identifies the milestones of its renewal. The key factor of the city's economy is the automotive industry. After introducing the conceptual theoretical framework of the Triple Helix Model focusing on the university's role, the authors will highlight the city's economy as a whole. The study will be continued by the characterization of the three pillars in the Model. First, the industrial part of the Model will be introduced which gives review of the automotive industry and its role in the city. The second pillar of the Model is the university – in the case of Győr, the role of Széchenyi István University will be emphasized. The

third element of the Model is the city's government which grants the framework to the infrastructure, movements and flow in the system of the Model and its actors. Finally, the study provides a critical approach related to the Model of Győr and presents some suggestions to its further improvements and implications.

Keywords: Triple Helix model, economic development, dimensions of co-operation

The emergence of new terminologies in regional studies and regional policy in Hungary

Pál SZABÓ – Balázs István TÓTH

From time to time, new and novel research topics and expressions established in the international (mainly Anglo-Saxon) scientific literature emerge in the Hungarian regional science. Parallel with this, regional policies abroad and in Hungary continuously made attempts to take over and apply new or novel thoughts and ideas. The paper focuses on the appearance and transmission of four recently emerged terminologies (territorial competitiveness, territorial cohesion, territorial capital, regional resilience) as well as points out the integration of these terms in Hungarian regional studies and regional policy. The results highlight that these phenomena are actually not new, but can be regarded as novel schemes of familiar contents. The reason of this situation may be regarded in the way scientist conceptualise the changing notions and understanding of both economic and social phenomena in spatial and territorial contexts. The paper also highlights that regional policies in the European Union and in Hungary managed to apply the new terms in some cases. In fact, a more modest integration of terms can be observed in the context of Hungarian regional studies and regional policy, which is not unconditionally useful for a common thinking and view about regional issues.

Keywords: regional studies, regional policy, territorial competitiveness, territorial cohesion, territorial capital, regional resilience

Examination of Hungarian small companies' competitiveness in regional comparison

László SZERB – Miklós HORNYÁK

Research papers in the field of SMEs have been rare in the past few years, therefore our knowledge is not up to date on the sector, which employs 70% of the workforce in business sphere and which provides 50% of added value. In this paper, we present the (NUTS 2 level) regional differences of competitiveness of SMEs with the help

of an index (KVI-Index for SME Competitiveness) based on a layered, representative 809 patterns. The Serb et al (2014) model was developed to define the Index for SME competitiveness to measure the achievement of Hungarian firms in ten dimensions. As opposed to expectations, the competitive value of less developed regions was higher than that of more developed ones. The complex competitive values of SMEs in bigger settlements were lower in the examined period between 2010–2013 than in smaller settlements, that is to say that the disadvantages of their marginal position in the agglomeration is partly compensated by their better individual achievement. Behind this increase, no territorial reasons could be detected. Results should be handled with caution since neither institutional, infrastructural nor production effectiveness were studied. Similarly, the 2010–2013 period might not have been representative either, since there were significant changes in leadership as well as in restructuring of firms that may also had an impact on individual competitiveness and achievement.

Keywords: SME competitiveness, regional competitiveness

The effect of foreign working capital on the economy of the Southern Great Hungarian Plain in particular the border regions

Gabriella SZÓNOKYNE ANCSIN

During and prior to the Yugoslav War, economic actors from Vojvodina were striving to transfer their capital to Hungary, in particular to the border regions of the Southern Great Hungarian Plain. Most of these enterprises which were relocated almost 25 years ago have become successful beyond border regions as well and have turned into driving forces and innovative investments of the region. At the end of the 20th century the business world was uncharted territory in Hungary. Besides setting an example, foreign investments from Yugoslavia served as beginner's guides for inexperienced Hungarian entrepreneurs. As a center of foreign enterprises, Szeged has grown into an innovative business capital. The paper illustrates the dispersion of foreign working capital and its regional effects and discusses some ongoing processes leading up to the present day.

Keywords: migration, refugee, border region, foreign capital, enterprise

"Rebirth" of industrial policy in the European Union member states

Ádám TÖRÖK – Gyöngyi CSUKA – Anita VERES

The aim of this study is to demonstrate how the industrial policy of the European Union has been transformed in the period between 1957 and the first decade of the 21st century, from the year of the establishment of the European Economic Community until the "rebirth" of its industrial policy. During the research we examined how different, country-specific industrial policy solutions could fit into the EU's overall economic policy framework. What are the impacts of those industrial policy solutions on the development of the industrial policies of the Central and Eastern European countries?

Keywords: industrial policy, manufacturing, competitiveness, Central and Eastern Europe

The spatial inequalities in growth opportunities of small and medium sized enterprises

Ákos TÓTH-PAJOR – Richárd FARKAS

In this paper we intend to identify the drivers of spatial inequalities regarding the growth opportunities of small and medium sized enterprises. These enterprises are active members of the regional economic community, and the spatial inequalities in their growth opportunities can be considered as a well-established indicator of the differences in the regional competitiveness. The regional entrepreneurship ecosystems can generate positive externalities, which cannot be measured in an exact way, only the aggregate effect can be built into models through different proxy measures. One of the indicators concerning the aggregate impact of these externalities is the concentration of the high growth small and medium sized enterprises in the region.

This paper investigates the question whether the high growth small and medium size enterprises show spatial concentration in the economy. The results strengthen the assumptions about the concentration of high growth firms. These results can be interpreted as the indicator of the positive externalities of the regional entrepreneurship ecosystems, which can be considered as an output based performance measure concerning the entrepreneurship ecosystems.

Keywords: Corporate Growth Opportunities, Q-Theory, Entrepreneurship Ecosystem

---

**Some competitiveness specificity about the rural
agglomerations, agglomerating areas and metropolitan
settlement groups**

György VIDA

The processes of globalization has transformed spatial functioning of the economy and society significantly. These trends caused international competition between regions and municipalities. In these processes metropolitan areas are playing an important role in economic structure of Hungary. The investigation deals with the competitiveness of the Hungarian agglomerations, agglomerating areas and metropolitan settlement groups except Budapest. In order to examine this issue I have formulated three research questions that I intend to answer by mathematical statistical methods. According to the results there are significant spatial differences among the performance of metropolitan areas. Hence one can see a strong contrast of various economic and social factors, as well as intra-regional polarization related to realized competitiveness.

Keywords: agglomerations, agglomerating areas, metropolitan settlement groups, competitiveness